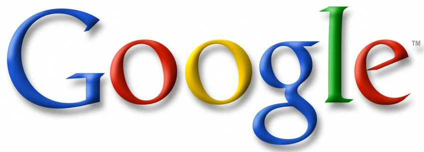

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

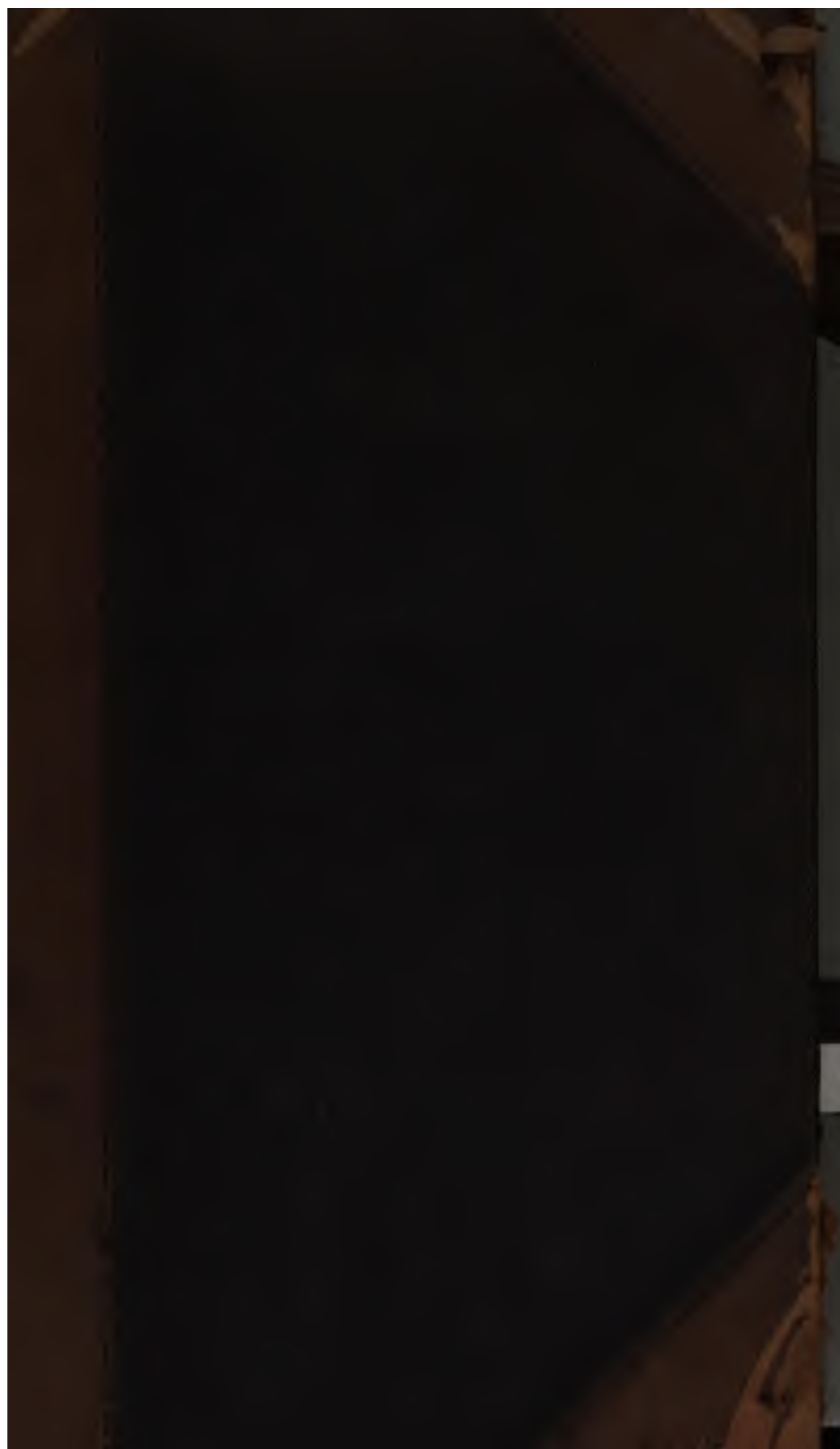
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

1299

Per. 2602 d. 7
1851-4

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS EN DEN BLOEI

DER

NEDERLANDSCHE GYMNASIËN

VOOR

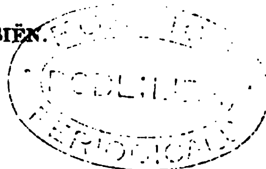
1851.

UITGEGEVEN DOOR

HET GENOOTSCHAP VAN LEERAREN

AAN

DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1852.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

VOORBERIGT.

Bij de uitgave van dit nummer van ons Tijdschrift, dat voor het eerst onder een nieuwen titel verschijnt, meenen wij een enkel woord te moeten doen voorafgaan.

Toen wij op de Algemeene Vergadering van het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën van het vorige jaar, tot Redacteurs van de Miscellanea werden gekozen, aarzelden wij in den beginne om ons die keuze te laten welgevallen. Immers ons kwam de taak zwaar voor, de vorige Redacteuren te vervangen, die gedurende vele jaren op eene zoo naauwgezette en loffelijke wijze zich van hunnen pligt hebben gekweten; te moeijelijker kwam ons die voor, omdat zij geklaagd hadden over de weinige medewerking der leden, en de moeijelijkheid hadden aangetoond, om geregeld eenmaal 's jaars een deel in het licht te doen verschijnen.

Het was daarom, dat wij de redactie niet eer op ons namen, dan nadat het gebleken was, dat de wijze, waarop wij die zouden willen aanvaarden, in de vergadering bijval vond en beschouwd werd niet met de wet te strijden. Hetgeen wij daaromtrent toen en later bij circulaire aan de Leden mededeelden, was hoofdzakelijk het volgende: gelijk de titel aanwijst, bevatten de Miscellanea Philologa et Paedagogica *twee soorten van stukken, waarmede een verschillend doel beoogd wordt, en die in den regel ook voor verschillende lezers bestemd zijn Niet allen toch, die den toestand der Gymnasiën gade slaan en gaarne kennis dragen van de bijzonderheden van het gymnasiaal onderwijs, zijn Philologen, en nog veel minder mag men aannemen, dat alle beoefenaren van de klassieke Philologie, welke betrekking zij ook bekleeden, in den staat der Gymnasiën een levendig belang stellen. Voor de laatsten zal het paedagogisch gedeelte een onwelkom toevoegsel zijn, en eene mogelijke uitbreiding daarvan zoude waarschijnlijk, althans*

voor het buitenlandsch debiet, nadeelig werken. Reeds daarom is eene afscheiding nuttig. Maar bovendien, is het wenschelijk, dat de berigten en verslagen omtrent de Gymnasiën telken jare geregeld verschijnen, minder noodig is dit met de Philologica, waarvan het meerendeel niet lijdt bij eenig uitstel in de uitgave. Het is daarom, dat wij het plan ontwierpen, om het paedagogisch gedeelte van het Tijdschrift geregeld te doen uitkomen, en het philologische alléén dan, wanneer er een genoegzaam aantal geschikte stukken voorhanden is.

Ten gevolge hiervan ziet dan nu het eerste gedeelte van het Tijdschrift het licht; velerlei omstandigheden hebben de uitgave vertraagd; wij hopen het volgende nummer vroeger te doen uitkomen, en wenschten daarom vóór 1°. *Dec. e. k. de bijdragen en mededeelingen van onze medeleden te ontvangen.*

Voor dat wij echter de Bijdragen voor 1852 *ter perse leggen, hopen wij een bundel Philologica in gereedheid te brengen, en noodigen wij dus de Docenten aan de Nederlandsche Gymnasiën, die wij onder onze medeleden mogen tellen, en andere beoefenaars der klassieke Philologie uit, ons krachtdadig met hunne bijdragen te ondersteunen, opdat de Miscellanea tot een eervol getuigenis mogen strekken van de grondige beoefening der oude letterkunde hier te lande.*

Aangenaam zal het ons wezen, hunne stukken vóór 1°. *September e. k. te ontvangen.*

D. van Lankeren Matthes.
D. Burger Jr.
C. M. Francken.

5 Julij 1852.

I.

VERHANDELINGEN EN MEDEDEELINGEN.

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS IN BELGIË.

Onder de veranderingen, die in de Grondwet van 1848 zijn toegestaan, is er geene, die driftiger begeerd is en langer te gemoet gezien, niet alleen door staatkundigen en regtsgeleerden, maar ook door een goed deel der natie, — dan de vrijheid van onderwijs. En toch is er geen beginsel dier grondwet, waarvan de volledige en wettige toepassing langer schijnt achterwege te zullen blijven. Het ligt buiten den kring onzer beschouwingen na te gaan, in hoeverre een tusschenstaat, hoedanigen wij thans beleven, nadeelig werkt voor het lager onderwijs, en de commissiën van toezigt belemmert; maar dit is bewezen, dat het verlangen naar vrijheid van onderwijs in 't algemeen niet uit den toestand der Gymnasiën voortvloeide, wier aard en inrigting ten gevolge van de straks genoemde inwilliging, geene verandering hoegenaamd heeft ondergaan, en bijna geheel buiten sprake is gebleven. Trouwens de vrijheid bestond reeds grootendeels krachtens de vorige regeling van het hooger onderwijs, waarnaar een ieder, die zich daartoe geroepen achtte, onderwijs kon geven in de oude talen, en de ongegradueerde personen alleen van het bekleeden van betrekkingen aan Gymnasiën of Latijnsche Scholen werden uitgesloten. Over de leeraars in oude talen aan bijzondere inrigtingen van middelbaar onderwijs zwijgt de wet van 1814. Slechts in zooverre hadden de leerlingen van openbare Gymnasiën iets vooruit, dat de vertooning van het bewijs van promotie van eene zoodanige inrigting zonder nader onderzoek voldoende was tot inschrijving in de rolle der Hoogeschool. Doch ook deze bepaling is door het Besluit

van 1845 vernietigd; en zoo stond het een ieder vrij, om de tot de Hoogeschool voorbereidende kundigheden op die wijze en dáár op te doen, waar hij zelf verkoos.

Moge intusschen art. 194 der Grondwet niet voortgevloeid zijn uit het verlangen naar eene hervorming van de Gymnasiën en andere dergelijke inrigtingen, het zal daarop niettemin belangrijken invloed uitoefenen. De Wet zal voortaan de inrigting van het openbaar onderwijs regelen, en dus zal het Besluit van 1815 door eene wet worden vervangen, en zal men, zoo als wij hopen, de middelen beramen, waardoor deze wet eene meer blijvende en volledige toepassing kan vinden, dan aan het vroegere besluit is ten deel gevallen. De stedelijke inrigtingen zullen dus aan algemeene reglementen hebben te gehoorzamen, terwijl de bijzondere de reeds verleende vrijheid welligt zonder aanmerkelijke verandering zullen behouden. Zal die regeling van het openbaar gymnasiaal onderwijs blijvend en wezenlijk zijn, dan zal, naar ons inzien, de staat zich geldelijke offers moeten laten welgevallen, opdat daardoor zijn voortdurende invloed gewaarborgd zij, en zullen er althans eenige inrigtingen behooren te wezen, die in naam en inderdaad staatsinrigtingen zijn. Dit zooveel mogelijk te bewijzen, zoude thans te zeer van het behandelde onderwerp afleiden; maar dit staat vast, dat, zoo lang men zal meenen uit tabellarische overzigten, hoe volledig en doelmatig dan ook gevormd, het onderwijs te kennen, en door aanschrijvingen omtrent uitwendige vormen zal willen besturen, zonder tevens andere middelen aan te wenden, geen wezenlijk toezigt op openbare inrigtingen zal worden gehouden. Immers is de kracht van het onderwijs niet alleen in zijnen geregelden gang, maar ook en in de grootste mate in de deugdelijkheid van het personeel, den ijver en de belangstelling der Docenten gelegen. Zijn deze geen wetenschappelijke menschen, dan zullen zij ook de belangstelling in de wetenschap bij hunne leerlingen niet kunnen opwekken. Het licht, dat zij zelven moeten verspreiden, moet gedurig gevoed en aangekweekt worden, opdat het door zijn glans anderen aantrekke. En daartoe is eene aanwijzing van leervakken, schooluren en wat daar meer toe behoort, niet voldoende. Zal het Gouvernement verzekerd willen zijn van het voldoende zijner inrigtingen, dan moet het voor de opleiding en steuning van goede Docenten zorg dragen. De behartiging van de belangen der leerlingen en der

Docenten in een goeden zin gaan gepaard; en die voor de laatsten alleen prohibitive wetten maakt, en voor het overige hunne regten niet regelt en hun de gelegenheid tot zelfstandige werkzaamheid ontneemt, kan niet verwachten goede inrigtingen te zullen in stand houden.

Ik vlei mij, dat deze zaak zoo duidelijk is, dat men mijne bewering niet aan partijdigheid zal toeschrijven, maar vrees van den anderen kant, dat de toepassing van dit beginsel aan velen in den tegenwoordigen tijd niet meer dan een vrome wensch zal toeschijnen. Doch om het tegendeel te bewijzen, kunnen niet alleen redeneringen, maar daadzaken worden aangebragt. Ik verzoek mijne lezers daarom eenige oogenblikken den toestand van het gymnasiaal onderwijs in België te beschouwen. De wetgeving op het openbaar middelbaar onderwijs, die daar onlangs in werking is gekomen, is zoowel in dit als in vele andere opzigten hoogstmerkwaardig.

Ons tegenwoordig onderzoek zal betrekking hebben op de voorbereiding tot het akademisch onderwijs, en dus niet dan een gedeelte van het Belgische *middelbaar onderwijs* omvatten. Dat onderwijs (*enseignement moyen*) omvat dáár zoowel het lager van hoogeren rang (*écoles primaires supérieures*) met handel- en industriescholen, als de oude talen en de overige vakken, die tot de universiteit voorbereiden. Ook op de Koninklijke Athenaea wordt dit onderwijs vereenigd; ofschoon de Minister Rogier, van wien het wetsontwerp op het middelbaar onderwijs afkomstig is, gewenscht had die twee takken van onderwijs daar zooveel mogelijk te scheiden, vond hij hierin geene gereede toestemming bij de wetgeving. De Minister stelde voor: "les deux enseignements seront séparés autant que faire se pourra," waarvoor de kamer in plaats stelde: "le gouvernement pourra séparer les deux enseignements." Daardoor is nu aan het Gouvernement de vrijheid gelaten, om naar omstandigheden te handelen; doch aanvankelijk worden toch eenige vakken (matheseis, geschiedenis, aardrijkskunde) voor de beide afdeelingen gemeenschappelijk gegeven, wat in mijn oog een gebrek is, en zich welligt met den tijd van zelf als zoodanig zal bewijzen.

Naarmate de meerdere of mindere ondersteuning van wege den Staat of de Gemeenten, geeft de wet de volgende classificatie: 1°. *Staatsinrigtingen* of de zoodanigen, die van den Staat geheel

afhankelijk zijn en voor het grootste gedeelte door hem onderhouden worden; en wel *a. Koninklijke Athenaea* tegelijk tot opleiding voor hoogere studiën en verschillende maatschappelijke standen, en *b.* eigenlijk gezegde *Middelbare Scholen* (*écoles moyennes*), die inderdaad niet veel meer zijn dan eenigzins hooger opgevoerde lagere scholen. 2°. *Plaatselijke of provinciale inrigtingen*, en wel *a.* van het Gouvernement onder zekere voorwaarden *toelage* genietende (*subsidiés*), *b.* uitsluitend uit plaatselijke of provinciale middelen *onderhouden*, en *c.* door de Gemeente alleen *beschermd*. Van de 2de klasse zij het hier genoeg te zeggen, dat tot voorwaarde van geldelijke ondersteuning door den Staat, gesteld wordt de aanneming van een studieplan (*programme d'étude*), door den Staat vastgesteld, de goedkeuring van de leerboeken, de inzage in de rekeningen, enz. Voorts worden alle inrigtingen van de tweede klasse door de Staats-Inspecteurs minstens ééhmaal 's jaars bezocht. De benoeming der Docenten is geheel aan het Plaatselijk Bestuur overgelaten; alleen moeten deze, wanneer de Staat ondersteuning geeft, hetzelfde radikaal hebben als in Staatsinrigtingen.

Het getal der Koninklijke Athenaea is tien; zij zijn gevestigd te Brussel, Luik, Gend, Antwerpen, Doornik, Namen, Bergen, Brugge, Hasselt en Arlon. Daar er door de wetgeving jaarlijks eene som van 300,000 fr. is toegestaan, en de steden waar zij gevestigd zijn, behalve een geschikt lokaal met het materiëel en onderhoud, een derde van de kosten bijdragen, beloopt de jaarlijksche uitgave voor de Athenaea minstens 450,000 fr., d. i. voor elk der Athenaea door elkander gerekend aan traktementen van het docerend en administratief personeel 45,000 fr. Doch het blijkt uit het Koninklijk Besluit van 1 September l. l., dat sommige steden veel meer bijdragen, dan waartoe zij door de Wet waren gehouden. Zoo bedragen de uitgaven alleen voor het docerend personeel aan het Brusselsche Athenaeum ongeveer 60,000 fr. en kunnen tot 66,500 fr. klimmen, waarvan de Staat niet meer bijdraagt dan 35,000 fr. Het maximum voor de bezoldigingen van de Docenten aan alle Athenaea is, volgens de bij genoemd Besluit gevoegde staten, thans 465,900 fr.

Het ontbreekt ons aan de middelen, om deze uitgaven eenigzins in vergelijking te brengen met hetgeen in ons Land voor de Gymnasiën door verschillende besturen wordt bijgedragen. Dit alleen kunnen

wij zeggen, dat door ons Gouvernement voor het gymnasiaal onderwijs eene jaarlijksche som van *f* 40,000 wordt gegeven, waarvan *f* 6,000 te beurt valt aan personen, die geen akademischen graad hebben, en hunne betrekking alleen door het bekomen van dispensatie kunnen vervullen.

Hooge traktementen zijn geen vereischte; maar men behoort te zorgen, dat de Leeraars door hunne werkzaamheid aan de inrigting, waaraan zij zijn verbonden, een voldoend bestaan kunnen hebben, en niet huns ondanks genoodzaakt kunnen worden, tot verbetering van hun toestand, te veel privaatlessen of bezigheden, die met de hoofdzaak in geen verband staan, op zich te nemen, en dus onafgebroken den geheelen dag bezig te zijn. Dat geeft aanleiding tot werktuigelijke werkzaamheid, en de nadeelige gevolgen daarvan kunnen bij het onderwijs niet achterwege blijven.

De Docenten aan de Koninklijke Athenaea zijn Staatsambtenaren, en hebben als zoodanig aanspraak op pensioen. Zij zijn dus niet genoodzaakt hunne betrekking tot groot nadeel der leerlingen te *blijven* vervullen, tot dat de dood hen te midden van hunne vermoeijende werkzaamheden verrast.

Als Landsambtenaren worden de Leeraars ook door het Gouvernement benoemd, na ingewonnen advies van den Raad van Bestuur en den Directeur van elk Athenaeum (*Attributions générales des Préfets des études*, art. 13). Eene dergelijke bepaling kan in België niet dan heilzaam werken. Het uitoefenen van een invloed uit beweegredenen, vreemd aan het belang der zaak, is zeker op deze wijze evenzeer denkbaar; maar onwetendheid en gebrek aan doorzigt kan men bij een bestuur, hetwelk zich, zoo als in België, door de bedrevenste mannen laat voorlichten, minder verwachten. Regt van stedelijke besturen kan hiertegen niet worden aangevoerd. Zij nemen staatsinstellingen in hun midden op onder die voorwaarden, die door het Gouvernement zijn gesteld, en worden daartoe geenszins gedwongen, daar de Wet de plaatsen niet aanwijst, waar de Koninklijke Athenaea moeten zijn gevestigd; maar billijk ware het allezins geweest, wanneer steden, die meer dan een derde aan het onderhoud dier inrigtingen bekostigen, door het indienen van eene nominatie meer invloed hadden gehad. Voor de belangstelling in de inrigtingen zoude het zeker nuttig geweest zijn, en min schadelijk, omdat de Wet voor de Leeraren een radikaal voorschrijft, ver-

kregen ten gevolge van wetenschappelijke kennis niet alleen, maar ook van praktische bedrevenheid. Het blijkt echter in alles, dat de Wetgever in België aan de stedelijke besturen zooveel mogelijk hunnen invloed heeft willen ontnemen, en hij heeft daartoe zeker voldoende redenen gehad, voor België bijzonder geldig.

De vaste inkomsten van de Docenten zijn voor vermeerdering vatbaar, en deze heeft in den regel en naar eene vaste berekening na tien jaren dienst plaats, en kan ook vroeger om groote diensten aan het onderwijs of uitstekend talent gegeven worden. In dit geval mag zelfs het maximum worden te boven gegaan. Het vaste inkomen van den Directeur (*Préfet des études*) is van 3,000 tot 3,800 fr., dat van den minst bezoldigden Leeraar (*Professeur*) is 1000 fr. De schoolgelden, die voor elke plaats afzonderlijk vastgesteld worden, worden verdeeld tusschen de Leeraars, naar gelang van het getal uren, dat ieder wekelijks geeft. Aan deze minervalia hebben de meesters (*maîtres*, b. v. voor muziek, teekenen, enz.) geen aandeel.

Voor dat wij ons nader tot de inwendige huishouding der Athenaea begeven, willen wij zien, wat er voor de opleiding der Docenten gedaan is. Volgens de meer aangehaalde Wet van 1 Junij 1850, is het Gouvernement gemagtigd, om zoo mogelijk gebruik makende van de hulpmiddelen, die de Universiteiten aanbieden, een Normaal Paedagogisch onderwijs daar te stellen tot opleiding van de Leeraars voor het middelbaar onderwijs. In afwachting van eene latere volledige regeling, is voor de humaniora (*humanités*) de reeds bestaande inrigting te Luik, voor de stellige wetenschappen (*les sciences*) die te Gend gehandhaafd. De Staat geeft twintig beurzen van 500 fr. ten voordeele der leerlingen dier scholen, die echter ook na het afloopen van den cursus en het verkrijgen van den graad van candidaat in de Letteren, gehouden zijn tot het doen van het gewone examen ter verkrijging van den titel van *Professeur agrégé de l'enseignement moyen du dégré superieur*. Van dit examen zijn alleen de Doctoren in de Letteren en stellige Wetenschappen vrijgesteld. Uit het daar gevorderde zullen wij eenigzins kunnen opmaken wat men van de Normaalscholen verlangt. Ik bepaal mij alleen bij de *humanités*.

COURS THÉORIQUES.

1°. La pédagogie et la méthodologie;
2°. La grammaire générale;
3°. Les principes théoriques de la littérature, appliqués aux grands écrivains grecs, latins et français.

LEÇONS ET EXERCICES.

1°. Une leçon sur l'histoire et la géographie, en présence du jury et sur notes, d'après un sujet qui aura été indiqué 24 heures d'avance au récipendiaire;
2°. Des explications d'auteurs grecs, latins et français;
3°. Une composition latine et une composition française.
(*Arrêté Royal du* 16 *Avril*, 1851, *art.* 4).

Het examen, hetwelk schriftelijk en mondeling gezamenlijk zeven uren duurt, wordt afgenomen door eene Commissie van zeven leden, waaronder drie Professoren van de Normaalschool. Wordt het met gestrengheid en onpartijdigheid afgenomen, dan zal eene min gelukkige keuze van Leeraren door den Staat niet noodlottig op het onderwijs kunnen werken, naardien men dan bij allen voldoende kennis en geschiktheid moet vooronderstellen.

Boven hebben wij gezegd, dat het onderwijs in studievakken en voor andere maatschappelijke betrekkingen op de Athenaea kan worden vereenigd. Dien ten gevolge zijn zij thans verdeeld in twee sectiën: *Section des Humanités* en *Section Professionnelle.* De laatste vervalt weder in *division inférieure*, bevattende eene *classe préparatoire*, en de drie laagste klassen of studiejaren, en in eene *division supérieure*, die zich splitst in eene *section commerciale*, *industrielle*, *scientifique*, voor elke waarvan twee studiejaren worden vereischt, zoodat de geheele *Professionnelle* in zes jaren wordt afgeloopen. De *Section des humanités* heeft insgelijks eene *classe préparatoire*, en buitendien zes klassen of studiejaren, genaamd *rhétorique latine* (hoogste kl.), *poésie*, *troisième latine*, enz. Tot deze klassen, die, met inbegrip van de *préparatoire*, in den regel in zeven jaren worden doorloopen, worden geen leerlingen jonger dan 10 jaren toegelaten.

Om de uren, aan de verschillende vakken der humaniora gewijd, te doen kennen, geef ik kortheidshalve het volgende

TABLEAU *indiquant, par semaine, les heures assignées, dans chacune des* (six) *classes d'humanités, à chaque branche d'enseignement.*

MATIÈRES.	6e.	5e.	4e.	3e.	POÉSIE.	RHÉT.
Religion	2	2	2	2	2	2
Latin	13	9 (1)	8	9	9	9
Grec	—	4 (1)	4	3	3	3
Français	5	5	3	3	3	3
Flamand (pour les provinces Flamandes)	2	2	2	1	1	—
Allemand ou Anglais (pour les Prov. Flamandes)	—	—	—	2	2	2
Flamand, Allemand ou Anglais (pour les Prov. Wallonnes)	—	—	2	3	3	2
Histoire et Géographie	2	2	3	2	2	3
Mathématiques	1 calc.	1 calc.	5	5	4	4
Physique	—	—	—	—	2	1
Calligraphie ou dessin	2	2	—	—	—	—
Musique vocale (2)						
Gymnastique (2)						
Totaux (3)	27—25	27—25	27—27	27—27	28—28	27—27

(*Organisation générale des athenées royaux. Arrêté royal du* 1r. *Sept.* 1851, *tableau A*, met weglating van de *classe préparatoire*.)

Het aantal Leeraren (*Professeurs*) wisselt af van 17—24, daaronder begrepen het hoofd der inrigting. Hieronder zijn b. v. aan het Athenaeum te Brussel zeven Leeraren voor oude talen, twee

(1) In de eerste helft van het schooljaar wordt op deze klasse nog geen Grieksch gegeven, waardoor dan voor het Latijn 13 uren bestemd zijn.

(2) De uren voor deze vakken zijn niet uitgetrokken, omdat zij voor uitspanning worden gerekend.

(3) De dubbele getallen hebben betrekking op de Waalsche en Vlaamsche Provinciën.

voor geschiedenis en geographie, vijf voor mathematische en natuurkundige, twee voor staatshuishoudkundige en handels-wetenschappen. Een gedeelte van deze is, zoo als wij reeds aanmerkten, in beide afdeelingen werkzaam. Uit dit groote aantal kan men ligtelijk opmaken, dat de uren van elk niet te veelvuldig zijn. De meest bezetten schijnen weinig meer dan 20 uren wekelijks te geven, en die in de oude talen slechts 13. Vergelijkt men nu het slot van bovenstaanden staat, dan geloof ik veilig te kunnen stellen, dat eenige uren wekelijks meer aan het Grieksch besteed, noch den Docent, noch den leerling zouden schaden. Immers het is onverklaarbaar, hoe men in drie uren Grieksch wekelijks op de eerste klasse kan afdoen, wat het programma van dit jaar voorschrijft: Homère; l'Iliade (2 livres).— Xenophon: Hellenica (un ou deux livres).— Démosthène: les Olynthiennes. — Versions. — Exercices de mémoire; en dat na eene oefening in het Grieksch van hoogstens slechts 4 uren wekelijks, 3½ jaar voortgezet! Het blijkt hieruit, dat men in België die naauwkeurigheid en grondigheid in de beoefening der oude talen niet toepast, die in ons Land te regt zoo hoog wordt op prijs gesteld.

De bovenstaande opgave is ontleend aan het *Programme des cours des athénées Royaux pendant l'année scolaire* 1851—1852, vastgesteld door den Minister den 23sten September l. l. In dit programma zijn niet alleen de vakken omschreven, die moeten worden behandeld, maar ook zijn die gedeelten, welke voor dit jaar op elke klasse moeten afgedaan worden, en de stukken uit de klassieke auteurs, die moeten worden gelezen, opgegeven, zoodat voor elk Athenaeum niets anders te doen blijft, dan den rooster der uren op te maken (1). Hulde doende aan de naauwkeurigheid en volledigheid,

---

(1) Tot eene proef nog een paar vakken uit de *rhétorique:*

Langue latine. — *Discours latins.* — *Auteurs*: Ciceron, pro Milone ou un autre des grands discours. — Conciones. — Cicéron, de Oratore (explication cursive en partie). — Horace, odes, satires et épitres choisies. Art poétique. — *Exercices de mémoire.* — *Notions sur la vie de chaque auteur expliqué, sur son époque et sur le caractère de ses écrits.*

Langue flamande (prov. Wallonnes). — *Lettres et narrations.* — Ledeganck, de drie zustersteden. — Stijl, bloei en opkomst der Nederlanden (édition Belge). — *Histoire abrégée de la littérature Flamande, accompagnant l'explication d'une anthologie.* — *Exercices de mémoire.* — *Exercices d'élocution.*

waarmede dit geschied is, gelooven wij toch dat de Minister hier op een dwaalweg is geleid. Indien men hiermede voortgaat, zullen de Athenaea als droppelen waters naar elkander gaan gelijken; zulk eene centralisatie werkt alle vrije werkzaamheid tegen, en beneemt den Docent geheel de vrijheid, om datgene te kiezen, wat hij, op grond zijner vroegere studiën en den trap van ontwikkeling zijner leerlingen, meent met het meeste nut te kunnen behandelen. Daarom zal, meen ik, het Gouvernement een zoo bepaald voorschrift voor volgende jaren wel nalaten. Wel geeft het aangehaalde Min. Besluit geene aanleiding om te denken, dat de maatregel voorloopig is; maar art. 11 van de Instructie van den Directeur (*Préfet*) legt hem den last op, om jaarlijks, na de Leeraars te hebben gehoord, het programma te ordenen (*rédiger*), en welligt zal men dit voortaan zoo uitleggen, dat de Directeur meer heeft te doen dan de uren te schikken en tabellen in te leveren. Dan zoude alleen vereischt worden, dat het bestuur naauwkeurig de mate van kundigheden in elk vak opgaf; maar in de bepaling, hoe die te verkrijgen, het initiatief aan elk Athenaeum liet.

Wij moeten nog bij het toezigt op het onderwijs, zoo op elk Athenaeum in het bijzonder als in het algemeen op het middelbaar onderwijs, stilstaan. En dan springt ons terstond de groote magt en de onafhankelijke stand in het oog, die het hoofd van elk Athenaeum, de *Préfet des études*, even als de Directeur op de Duitsche Gymnasiën bezit. Geheel vrij van het geven van onderwijs heeft hij alleen toe te zien dat alles een geregelden gang hebbe. Hij woont daartoe in het gebouw zelf, zonder dat het hem veroorloofd is aan leerlingen van het Athenaeum huisvesting te geven. Alle beambten en leeraren zijn aan hem ondergeschikt; hij ontvangt hunne maandelijksche verslagen, woont veelvuldig hunne lessen bij, houdt

---

MATHÉMATIQUES (poésie of 2e. klasse). — *Algèbre:* Equations reductibles au second dégré. — Progressions arithmétiques et géométriques. — Puissances et racines des monômes. — Exposants fractionnaires et négatifs. — Logarithmes, usage des tables. — *Géometrie:* géometrie des trois dimensions. — *Physique.* Propriétés générales des corps, premières notions de mécanique, pesanteur, hydrostatique, pneumatique, chaleur.

Men zal niet vergeten dat dit uit een programma, en niet uit een rapport is ontleend; het kon wel gebeuren dat de *vorderingen* van den Minister grooter waren, dan die van de leerlingen.

een register van zijne correspondentie en zijne opmerkingen zoowel betreffende de leerlingen als de Leeraren. Aan deze deelt hij zijne aanmerkingen mede, en is geregtigd om hen in dringende omstandigheden en om belangrijke redenen voor den tijd van 14 dagen te schorsen, zelfs met verlies van traktement voor de helft, van welken maatregel hij onmiddellijk aan den Minister kennis geeft, die alleen eene langere ontzetting kan bevelen. Voorts correspondeert de *Préfet* onmiddellijk met den Minister, de overige Leeraars alleen door zijne tusschenkomst. De ouders der leerlingen hebben zich met klagten slechts aan hem te wenden. Zooals wij reeds zagen, wordt hem mede de last opgelegd, om in overleg met de Leeraars het programma in orde te brengen en in te zenden, met opgave der boeken, die zullen worden gebruikt. Eindelijk heeft hij te zorgen dat de noodige overeenstemming tusschen het onderwijs in de verschillende vakken en op de verschillende klassen blijve bestaan.

In vergelijking met deze zoo uitgebreide magt schijnt de werkkring van het stedelijk collegie van toezigt, of den Raad van Bestuur (*bureau* of *conseil d'administration*) vrij onbeduidend. Het is zamengesteld uit het hoofd van het stedelijk bestuur, drie leden van den stedelijken raad en drie andere ingezetenen. Daaraan is opgedragen het maken en handhaven van een huishoudelijk reglement (waarin zeker de bepaling van het minerval wel de hoofdzaak zal uitmaken), en het jaarlijksche indienen der begrooting van het Athenaeum, waarvan de hoofdzaak door het Gouvernement reeds is vastgesteld. Voorts kunnen de leden van het bureau de lessen bezoeken, doch vergezeld van den Directeur, en zitten voor bij de prijsuitdeelingen. In deze werkzaamheden wordt het bijgestaan door een Secretaris, uit de schoolgelden bezoldigd en door het Gouvernement benoemd. Deze ontvangt de jaarlijksche toelage van het Gouvernement en de stad, benevens de schoolgelden en doet, op magtiging van den President van het bureau, uitbetaling, terwijl hij voor het overige rekenpligtig is aan den Staat.

Het blijkt uit dit alles, dat de verantwoordelijkheid voor de geheele inrigting op den Directeur berust. Daartoe is één persoon beter geschikt dan een geheel collegie, hetwelk natuurlijk wegens de noodzakelijke beraadslagingen trager is om iets tot stand te brengen, en in moeijelijke zaken ligt overgaat tot uitstel. De verantwoordelijkheid berust nu op een persoon die van het Gouvernement

afhankelijk is, die op zijne ambtgenooten meer zedelijk overwigt kan bekomen dan eene vergadering, die (wij mogen dit voor België gerust aannemen) doorgaans geene kennis heeft van de praktijk van het onderwijs, dikwijls niet eens de vereischte wetenschappelijke kennis; hij kan voor allen onpartijdig zijn, omdat zijne zorg zich niet bij voorkeur bepaalt bij een vak, hetwelk hem ter behartiging is opgedragen; hij alleen kan door veeljarige ondervinding en dagelijksch onderzoek bepalen, op welke klasse meer behoort gedaan te worden, welke leerboeken behooren te worden afgeschaft. En wanneer hij van zijne groote magt misbruik of te veelvuldig gebruik maakt, dan staat de Raad van Bestuur hem ter zijde, die zoo al niet de middelen tot verbetering aanwijzen, althans het Gouvernement bij tijds waarschuwen kan, opdat dit naar behooren onderzoek doe.

Dit onderzoek geschiedt door de Inspecteurs, die ten getale van drie door den Minister worden aangesteld. Elk van deze kan belast worden met die bijzondere en tijdelijke inspectiën, die door het Bestuur voor nuttig worden gehouden (Art. 7, *Organis. du serv. de l'inspection du 7 Juillet*, 1851). Voor het overige worden de Athenaea door elk der Inspecteurs jaarlijks tweemaal onderzocht, en wel door den eenen met betrekking tot de stellige wetenschappen, door den tweeden voor de humaniora, terwijl de derde Hoofdinspecteur is, en als zoodanig zitting heeft in het *conseil de perfectionnement de l'instruction moyenne*, doch slechts met beraadslagende stem.

Dezen Raad van Verbetering (*conseil de perf.*) beschouwen wij als eene van de deugdelijkste instellingen der tegenwoordige wetgeving. Hij is bij de ingevoerde centralisatie het plegtanker, hetwelk alles op zijne plaats houdt. Het ontstaan van dwalingen, hetwelk door de groote magt van het Bestuur zoo noodlottig zou kunnen werken, wordt daardoor minder mogelijk. Ook is de tegenwoordige organisatie hoofdzakelijk van dit ligchaam uitgegaan. Hoogstens uit tien leden bestaande wordt het voorgezeten door den Minister of diens gemagtigde, en heeft volgens de wet advies uit te brengen over de programmata, en de boeken voor het onderwijs, de prijzen te onderzoeken, die op staatsinrigtingen worden gegeven, instructiën aan de Inspecteurs te geven, inzage te nemen van hunne rapporten, en verder al die onderwerpen te behandelen, die op den voortgang van het openbaar middelbaar onderwijs betrekking hebben.

Eindelijk is tot middel van aanmoediging een jaarlijksch *concours* der leerlingen van de verschillende klassen ingesteld, verpligtend voor de staatsinrigtingen, facultatief voor de overigen. De wijze, waarop dit concours plaats heeft, is de inhoud van een afzonderlijk reglement; waarop nader, even als op het conseil de perfectionnement, in ons Tijdschrift zal worden teruggekomen. Oppervlakkig schijnt de eerzucht door zoodanigen wedstrijd te zeer geprikkeld te worden; doch ik schort daaromtrent verder mijn oordeel op, en geef thans alleen de vragen dit jaar uitgeschreven voor den wedstrijd in de talen en geschiedenis op de eerste klasse of rhétorique, tot een maatstaf van de eischen, die men aan de leerlingen meent te kunnen doen.

Épreuve théorique (6 *heures*).

Littérature grecque. — Nommez les trois principaux historiens grecs, et dites quels ouvrages chacun d'eux a composés.

Littérature latine. — Déterminez les caractères du genre demonstratif et du genre délibératif, d'après les anciens.

Français et flamand. — Qu'entendez-vous par *éloquence de la chaire*? En quoi diffèrent un sermon, un panégyrique et une oraison funèbre?

Histoire. — Dites les démembrements que subit la Belgique sous Louis XIV.

Géographie. — Citez les diverses contrées dont se composait la Grèce ancienne, et dites quelles étaient les bornes du Péloponnèse.

Épreuve pratique (7 *heures*).

Discours français. — Philippe de Commines détourne Charles le Téméraire du dessin de retenir Louis XI prisonnier à Péronne.

Les considérations générales tirées de l'équité naturelle, du droit des gens et des devoirs des princes; les considérations particulières tirées de la loyauté connue et des intérêts bien compris de Charles lui-même et de la maison de Bourgogne: voilà tout le fonds de ce discours, dont les éléments vous sont donnés par vos études historiques, et qui doit conserver dans la forme l'empreinte de l'esprit solide, prudent et pénétrant de Philippe de Commines.

Na al het gezegde zal wel niemand ontkennen, dat er veel pri
zonswaardigs in de wet en de organisatie op het M. O. in Belg
gevonden wordt. Bleef de tegenwoordige zoogenaamde wet op h
hooger onderwijs ook voor het vervolg de eenige regeling van staat
wege voor ons Gymnasiaalwezen, dan zouden wij met schaamte d
vooruitgang van het vroeger door onzen landaard zoo verachte Be
gië moeten betrachten. Laat ons intusschen, niettegenstaande ongu
stige voorteekens, niet ophouden te hopen op eene betere toekom
vleijen wij ons dat, niettegenstaande de afschaffing van alle inspe
tie, niettegenstaande de (volgens zaakkundigen) ondoelmatige ve
andering van het Staats-Examen, niettegenstaande de voortduren
dispensatiën aan onbevoegde docenten, het Gouvernement to
eindelijk op het voorbeeld van België zich het lot onzer Gymnasi
zal aantrekken. Het ware voor ons land eene wezenlijke aanwin
Wel weet ik, dat in het ultramontaansche België, waar twee derd
van de inrigtingen in clericale handen zijn, een krachtiger ingrijp
van den Staat gevorderd wordt, dan bij ons, en dat men teg
strenge centralisatie van het onderwijs veel kan inbrengen; dat l
ons sommige stedelijke besturen zich veel aan de Gymnasiën hebb
laten gelegen liggen en goede inrigtingen daargesteld, terwijl h
Gouvernement geene algemeene verbeteringen tot stand bragt, en zi
de middelen om daartoe te geraken niet wist te verschaffen, -
maar dat alles neemt niet weg, dat er veel punten zijn, die eene
gemeene regeling dringend vorderen, en dat men trachten moe
om het goede dat bestaat te doen voortduren. Mogten wij spoed
in staat gesteld worden, om een ontwerp van wet tot regeling v
ons middelbaar onderwijs in dit Tijdschrift te bespreken. Intussch
zullen wij nu en dan voortgaan met de wetgevingen op dit ond
werp in andere landen te beschouwen.

D^r. C. M. Francken.

DE SCHOOL EN DE GODSDIENST.

(FRAGMENTEN UIT EENE AFSCHEIDSREDE.)

.... In welke verhouding staat de school voor middelbaar onderwijs tot de Godsdienst?

Niemand uwer zal deze vraag vreemd vinden; en ons tegenwerpen, dat onze school niets te maken heeft met de leere van — met het onderwijs in die hoogheilige zaak; want dat spreekt van zelf.

Maar tegelijk zal niemand uwer er aan twijfelen, of de school heeft hare pligten ook in dezen; zij moet op de verhevenste rigting van des leerlings verstand en hart hare aandacht vestigen; zij, het Gymnasium, moet hem immers ontwikkelen in zijn geheel, hem in staat stellen, om later in *alle* echte wetenschap inzigt en helder bewustzijn te verwerven; kan zij dan vergeten op het hoogste van alle weten het oog te rigten? vergeten haren kweekeling ook daarvoor geschikt te maken en ontvankelijk?

Neen zij.

't Huis *kan* in alles eenen godsdienstigen zin ademen. Is dat ook anders dan bij uitzondering 't geval?

De Wereld kan polijsten, en oefenen tot zelfstandigheid; meer kan zij niet.

Wat opzettelijk godsdienst-onderwijs één uur per week tot opwekking van godsdienstzin vermag, dat laten wij daar.

En toch, wat wordt er van den mensch, die door dien zin niet wordt bestuurd? die in den ongelukkigen waan verkeert, dat het hem vrijstaat te doen en te laten naar zin en lust?

Wij hebben ze gezien, hier in de school, in de ruim achttien jaren, dat ze jonge menschen van allerlei aanleg in zich opnam; ach! wij hebben ze gezien, hoe ze zonder lust en kracht en moed de taak van hunnen pligt beschouwden als een' vloek; — hoe, wanneer andere als jonge helden hunne bane liepen, zij als geke-

tende veroordeelden morden; hoe eene akelige ledigheid hun hart vervulde, eindelooze verveling hen kwelde, ligtzinnigheid hen voortjoeg van de eene verstrooijing tot de andere. En hoe ze....... maar wij huiveren bij de verdere schildering dier rampzaligen; gij kent ze; gij, G. H.! die in de groote maatschappij verkeert, weet beter dan wij in onze kleine zamenleving, wat gewetenlooze zelfzucht, wat roekelooze stoutheid baart, die God uit het oog verliest.

Meer dan 't huis, meer dan de wereld, meer dan de zoo schaars ingrijpende godsdienst-onderwijzer, vermag de School, vooral onder den alles-overweldigenden wil van een' krachtig, heilig-gezind leeraar.

"Hoe *vromer* de mensch is, des te gelukkiger is hij voor zich zelven, des te bruikbaarder voor de maatschappij."

Ziedaar den grondregel, welken de school — dunkt ons — bij den leerling te volgen heeft ten opzigte van godsdienst.

Nu dienen wij volstrekt te weten, wie *vroom* is, wat vroomheid.

Vele onzer landgenooten houden voor *vroomheid* die sombere teruggetrokkenheid, dat vlieden van 't geen ze aardsche bemoeijenissen noemen, dat schuwen vooral van allezins geoorloofde vermaken; maar — moedeloos, met hangend hoofd en slappe handen zitten ze te zuchten over de boosheid der tijden; alle vertrouwen op eigen kracht hebben ze verloren. Voorwaar! een onvroom bestaan, dat de vroomheid, in dien zin opgevat, in eene niet onverdiende minachting heeft gebragt.

Andere achten het vroomheid, uitwendige vormen in acht te nemen, de knieën te buigen, formules op te zeggen, allerlei uitwendigheden op te volgen; ach! wat baat het den Fariseër zelven? wat baat het anderen?

Vromen beteekent, gelijk ieder weet, die eenigzins bekend is met onze oude literatuur, *baten*, voordeelig zijn, te stade komen: *vroom* was de ridder, wiens dapperheid de zijnen beschermde; *vroom* in 't algemeen is hij, die zijne medeburgers te stade komt, wezenlijk nuttig is; "die niet slaapt en dut," zegt Bilderdijk, "maar bij de hand is en wakker."

De geschiedenis van der woorden beteekenis gaat denzelfden gang als de geschiedenis des volks: de Nederlander der 13de eeuw verschilt van dien der 19de; evenzoo de zin van 't woord *vroom* toen

en nu. Toen — in de dagen van 't vuistregt — behoefde de gemeente krachtige verdedigers, wier forsche arm het woest geweld kon keeren: zulke wakkere beschutters kenschetste men toen door den eerenaam van *vroom*. — Nu, onder de heerschappij der wet als opperste gebiederes, is er geen woest geweld meer af te weren; maar daarom is er nog geen vrede; integendeel: onophoudelijk strijdt duisternis tegen licht, onderdrukking tegen vrijheid, egoïsme tegen edelmoedigheid. Wie is nu vroom? die uitsluitend op eigen voordeel bedacht is? die duttend de handen in den schoot legt? Zullen dezen den strijd volhouden tegen de duisterlingen, die alle licht van den geest zouden willen blusschen, die de waarde der menschelijke rede miskennen, en aan hare inspraak alle geloofwaardigheid ontzeggen; — den strijd tegen lichtschuwe onderdrukkers der vrijheid? Dat kunnen zij niet, die alleen voor zich zelve leven; zij niet, die de veerkracht van 't geloof verloren hebben.

Vroom, in den edelen zin, noemen wij thans hem, die levendig en innig beseft zijne betrekking tot den Vader, en kinderlijk berust in diens beschikking; die zijn lot vol vertrouwen overgeeft aan Hem, die het alles *wel* zal maken, wanneer hij *zelf* slechts *meent, nooit genoeg gedaan te hebben*. Daardoor is hij *de gelukkigste;* want hij is kalm, stil, tevreden; en door 't bewustzijn, dat de Almagtige hem helpt in het werk hem opgelegd, is hij *sterk*, zoo sterk, dat de grenzen van 't geen hij vermag, niet zijn op te geven. En omdat hij weet, dat wat hij is en heeft en kan, alle onverdiende gaven zijn, het kind door Hem gegeven, die vrijmagtig er over beschikt, daarom is hij *nederig*, zonder aanmatiging. Maar omdat de Vader licht wil in het huisgezin, en vrijheid voor ieder, en edelmoedigheid der leden onderling; en dat wil, niet door zijne almagt, maar door de zelfstandige pogingen zijner menschenkinderen; daarom is de vrome overtuigd, dat het zijn pligt is, de bedoelingen Gods te bevorderen met alle magt; daarom is hij vrij van eigenbaat en zelfzucht; daarom slaapt hij niet en dut niet, maar is wakker om zijne medeburgers te *vromen*, te baten en voordeelig te zijn.

Daarom is 't denkelijk geene dwaling der school, wanneer ze meent tot regel te moeten volgen de stelling: "die 't innigst aan den Vader gehecht is, die 't minst meent genoeg gedaan te hebben, die 't minst zelfopoffering vreest, de *vroomste* is voor zich

zelven de gelukkigste, voor anderen 't voordeeligste, vroomt zich zelven en de maatschappij het meest."

En als dat zoo is, waaraan voorzeker niemand twijfelt, dan *moet* het de vurigste wensch der school zijn, vromen zin bij de leerlingen aan te kweeken.

Zien wij, hoe ze meent aan dien wensch het best te zullen voldoen.

Men zal van het Middelbaar Onderwijs, waarbij de leerstof genomen moet worden uit allerlei schrijvers van allerlei leeftijden, niet verlangen, dat het bijzonder veel gewigt hechte aan uitwendigen vorm; noch dat het voldoe aan de eischen van nuffige preutschheid, die de literatoren wel eens van onreinheid en ongodsdienstigheid heeft beschuldigd. Wat dit laatste betreft: een misslag is het dat te willen verbloemen, wat, bij den regten naam genoemd, alle onreine bijgedachten afsnijdt en valsche schaamte verhelpt, die, gelijk al wat valsch is, verkeerdelijk werkt. En den vorm? men zal toch niet verlangen, dat de middelbare school een' bijzonderen eerbied koestere voor de vormen, onder welke verschillende volkeren het Opperwezen vereerden of nog vereeren; vorm is vorm, geen wezen; maar, dewijl de een op de opvatting van het ander een' magtigen invloed hebben kan, moet de school ze scherp onderscheiden. Aan den anderen kant wil zij evenwel dien vorm niet veracht zien door den leerling: wie geeft den eenen het regt om te verachten, wat de ander in gemoede heilig houdt?

Vandaar verwijdering van al wat de oude heidensche godenleer of latere vormen van godsvereering belagchelijk zou kunnen maken; die verwijdering maakt den leerling onpartijdig, en verdraagzaam; maar tegelijk — doordien altijd het *wezen* de hoofdzaak blijft, — verre van onverschillig.

Dat wezen is de overtuiging: dat het Christendom is de ware *humaniteit;* dat dus de beste opleiding van den jongen mensch is de grondige, verstandige ontwikkeling als een kind Gods, opdat hij eenmaal een helder begrip ontvange van ware humaniteit, d. i. van het Christendom!

Bij deze opleiding vindt de school hare krachtigste bondgenoot in de inwendige stem, die spreekt in 't jonge gemoed, die van zelve zegt, wat edel is, wat niet; die van zelve schoone klanken onderscheidt van wat minder wel luidt. Zal de school die hulpe

van de hand wijzen? Zal de leermeester onvoorzigtig genoeg zijn te vergeten het verschil van zijn eigen standpunt en dat van den jongeling of knaap, en onverholen zeggen, wat hij weet of meent? de les van Juvenalis vergeten: "men is den knaap verschuldigd, zorgvuldig te mijden wat hem zou kunnen deren?"

— Neen; de leermeester mag niet ontbladeren de roos van 't jonge geloof, 't zij in leerstellige godsdienst, 't zij in menschendeugd en menschenwaarde. Hoe zal hij 't verantwoorden, dat roekelooze tegenwerken der inwendige stem? Zal niet vroeg genoeg de jonge mensch met Schiller klagen over 't verdwijnen zijner idealen?

— Integendeel; hoe luider ze spreekt, die stem, des te beter. Onbruikbaar is de mensch, die uit gebrek aan verstand geen inzigt kan krijgen in 't geen hij te verrigten heeft; vervelend en onaangenaam hij, wien ge alle dagen alles op nieuw moet herinneren, aanwijzen, bevelen; hoogst nuttig en onmisbaar hij, die verstandig alles uit zich zelven doet, en wien ge niets hoeft voor te schrijven.

Immers wie haar hoort en volgt, de inwendige stem, die heeft geene bevelen van anderen noodig; die acht nooit genoeg gedaan te hebben; die denkt er over na, of hij nog niet beter zijne taak zou kunnen verrigten; hij beschouwt wat hij heeft te verrigten, als niet door menschen, maar door 't Opperwezen zelf hem opgedragen. En zou hij 't dan niet met allen ijver en gaarne doen, en tevens met nederigen zin? De inwendige stem herinnert hem, hoe hij geen dank of eere heeft te verwachten, wanneer hij niets doet dan zijn pligt; — meer doet hij immers, ook bij den meesten ijver, niet; — evenmin als de daglooner, die den aangewezen akker op aangewezen wijze heeft bewerkt. Daarom is de edele mensch in alle nederigheid altijd zoo vol heiligen ijver.

School en huis trachten die stem te versterken door het handhaven van strenge tucht, die den jongen mensch dwingt te luisteren naar die aanmaning in zijn binnenste; ze weren verstrooijingen daar buiten af, die ze zouden verflaauwen; ze eischen gehoorzaamheid en orde, die hare kracht verhoogen; en bescheidenheid en zedigheid, die haar duidelijker doen spreken.

Beter dan het huis dit vermag, dwingt de school tot werkzaamheid; de leermeester houdt den schoolpligt heilig, en eischt ernstig, dat hij met zorg vervuld, straft strengelijk, als hij verzuimd wordt.

Want hoe? zal de leerling niet eens den voorgeschreven pligt doen? is hij dat niet ten duurste aan al wat heilig is verpligt? wordt hij geen onding, wanneer hij zoo laag beneden het peil van menschenwaarde blijft? Ziet, G. H.! veel ligtzinnigs, veel wilds ziet daarom de school voorbij, indachtig, dat hare leerlingen geene mannen zijn van bedaarden, bezadigden leeftijd; maar den schoolpligt, dien vordert ze streng van allen, als het minste, dat de leerling doen kan tegen over zijn' hoogsten Weldoener. Nog meer: de opgegeven taak eischt ze niet alleen geregeld afgewerkt, maar ook zoo *naauwkeurig*, en naar den vorm zoo *sierlijk* mogelijk. De leermeester leert, bij eigen rijke behandeling der stof door verstandige spaarzaamheid gewijzigd, zijn' kweekeling op *alles* letten, niets ligtvaardig over te slaan; dat bewaart hem voor gedachtelooze onberadenheid. Sierlijkheid van vorm maakt men hem tot eene gewoonte: zoo kan hij niets anders willen, dan wat rein en schoon is, en wel luidt; zoo is al zijn werk, zijn spreken en schrijven in alle deelen naauwkeurig en overeenkomstig met goeden smaak. Zoo blijft hij behoed voor roekeloosheid, voor geringschatting van zoogenaamde kleinigheden, ook in den vorm. En hoeveel ongodsdienstigs blijft zoo niet buitengesloten?

Maar gelijk, onder niet ongunstige omstandigheden, het geheel gedijen der school afhangt van den leermeester, zoo ontleent de inwendige stem bij den leerling, behalve van de gewoonte, hare meeste kracht van *zijnen* gemoedelijken ernst. — Die ernst verbiedt wel geen' gepasten scherts, mits deze met elektrieke kracht het werk weet te kruiden, niet te bederven; jeugdige sluimering tegen te gaan, — niet jeugdige onbezonnenheid op te wekken. *Gemoedelijke ernst* vindt bij enkele koud-verstandigen geen' weerklank, bij de meesten wel. Die ernst is even verwijderd van de roekelooze onbedachtzaamheid, die vergeet, wat ze den knaap verschuldigd is, als van die kille, stugge koelheid, die 't jonge gemoed wel op grooten afstand houdt, maar niet opbeurt, niet verwarmt.

Die kil-koele leermeester is een pianospeler, die — we stellen hem in zijne zaak door en door ervaren — getrouwelijk, naauwkeurig en vlug de toonen aangeeft op het blad aangewezen: is hij daarom ingewijd in de *kunst*, of is het een automaat? is daarom zijn spel bezield, of blijft het hard en koud? Zweven er daarom gedachten in zijne accoorden, of is het niets dan werktuigelijkheid? Zal hij in

wezenlijke muzijk de hoorders aan de werkelijkheid onttooveren? — Neen; niet hooger staat hij dan een portretschilder, die het gelaat met *désespérante* gelijkheid wedergeeft, maar zonder ziel of uitdrukking, maar koud en dood.

De leermeester, die gevoel heeft van de kunst in zijn vak, weet met vrolijken ernst zijn onderwijs te bezielen, dat hij in volle stroomen besproeit, met wat godsdienstige zin hem ingeeft. En zoo, wanneer somtijds het betere in den mensch geheel onbelemmerd werkt, dan wellen er uit de diepten zijner ziel edele, heerlijke godsgedachten op, die gewone oogenblikken zelfs niet vermoeden, van wat edel is, en schoon en goed; en dan grijpt hij met meesterhand in de rustende snaren van des leerlings ziel, en doet ze trillen en galmen van de eigene heilige gewaarwording. Niet lang kan zijne fantasie duren, een echte ode ook niet, een echt gebed ook niet.

Het geheele onderwijs, hoe solider des te meer, biedt gelegenheden aan tot wederopwekking van godsdienstigen zin; natuurlijk niet door mystiek geteem of fijmelend zedepreken, want van niets heeft de frissche jongen meer afkeer; maar door verstandig, rasch aanslaan van godsdienstige toonen. Klaagt b. v. een later dichter, dat hem alles heeft begeven, idealen en vriendschap en liefde, dan past de aanmerking dat de man vergeet, dat God nog overblijft: en dan klinkt het in de jonge ziel terug, en ze stemt toe: "ja, dan houd ik mij toch nog aan God!" — Zegt Hector, wanneer men hem raadt terug te trekken, omdat de voorteekenen ongunstig zijn: "er is slechts één goed voorteeken, zijn vaderland te verdedigen;" dan past de school dat beroemde vers zoo toe op leerling en leermeester: doe wel en zie niet om; ge hebt niets te vreezen, naar niets te vragen, dan: wat is pligt. En zoo biedt Homerus, om van andere schrijvers niet te gewagen, menige schoone plaats aan, maar ook dezulken die door toepassing of verklaring zouden verliezen (1).

Ademt er zoo over geheel het heerlijke werk een innig godsdienstige geest, niet minder merkt ge dien op bij Herodotus, Cicero, Livius.

Maar de eerstgenoemde vooral heeft eene zienswijze, die ons het laatste punt aan de hand geeft. Vóór hem hadden oudere dichters hunne tijdgenooten reeds opmerkzaam gemaakt op de zwakheid van

(1) Wij deelen ze hier niet mede. Ieder lezer van dit tijdschrift kent ze.

den mensch:" niets zwakkers — zegt er een — voedt de aarde dan hem." Een ander: "zeg, waar is de kracht, waar de hulp der kortstondige menschen? Hebt gij ze niet opgemerkt die droomgelijkende magteloosheid, waardoor hun blind geslacht wordt geboeid gehouden?" Herodotus gaat nog verder: "de Godheid benijdt des menschen geluk en verwoest het: de geheele mensch is toeval!" dat is zijn weemoedig thema. Daarom "daalt steeds de beste het eerst in het sombere schimmenrijk.". In die overtuiging zegt in Augustus tijd een slaaf tot zijnen Heer: "trouw ben ik u, en matig en eerlijk, voor zoo ver ik mag hopen, om mijne deugd niet te vroeg het lichts des levens te derven. — "(*Hor. Sat.* 2. 7. *in.*) Wij zouden meer plaatsen kunnen bijbrengen ten bewijze, dat de ouden het menschelijk geslacht beschouwden als het stof der aarde, bestemd om door hoogere wezens te worden vertreden. En dat is eene schrikkelijke gedachte! Denkt u een oogenblik er in, G. H. verbeeldt u allen gedoemd te zijn om door de Almagt vertrapt te worden!

En wie bragt licht in dien akeligen nacht? wie bevrijdde de ongelukkigen van hunnen angst? wie bragt troost aan de terneergeslagenen? wie bragt moed voor het leven en hoop voor den dood?

Wij behoeven niet te verzekeren, dat de school van die tweede schepping des lichts gebruik maakt tot opwekking van dankbaar godsdienstig gevoel; wel niet in opzettelijk daartoe bestemde uren, maar de leerstof zelve biedt menige gelegenheid aan. Wanneer de beste oude denkers toch nog in het onzekere rondtasten, en dat niet in aangelegenheden van geen belang, maar in hetgeen tijd en eeuwigheid omvat, en waarvan alles afhangt, deugd in dit leven, en hoop voor de overzijde; — dan wijst de school op die nieuwe schepping, dan stelt ze die oude nijdige verwoesters van ons geluk tegen over "Onze Vader"!

Zoo wil zij ook de geschiedenis maken tot den onwrikbaren hoeksteen van des leerlings geloof: "dat er, behalve God zelf, in hemel noch op aarde, niets heerlijkers, niets grooters, niets edelers, noch ook iets magtigers is, dan Christus!"

En gelukt het haar, hem de onbetwistbare waarheid dier uitspraak innig te doen beseffen, dan is hij gerust ten opzigte van alle mogelijke dogmata; dan ontbreekt het hem nooit aan een verheffend en bemoedigend ideaal ter navolging.

Zoo meent de school het hare te moeten toebrengen om den leerling vroom te maken: godsdienstig gestemd, in staat en gewillig om werkelijk nuttig te wezen. Daartoe wil ze den vorm van het wezen duidelijk doen onderscheiden, den eersten niet verachten, maar het tweede altijd als hoofdzaak vasthouden. Hare krachtigste bondgenoot vindt ze in de inwendige stem bij den leerling, die ze eerbiedigt, die ze versterkt door het handhaven der tucht, door het heilig houden van den schoolpligt, door het eischen van naauwgezetheid en netheid bij het afwerken der taak, door gemoedelijken, vrolijken ernst, en godsdienstzin bij de Docenten. Vooral meent zij, waar het doelmatig geschieden kan, de leerstof zelve dienstbaar te moeten maken tot wederopwekking en bestendiging van dienzelfden zin bij den leerling.

Denkelijk hadt gij een en ander reeds vermoed, G. H.! de geest, die uw Gymnasium bezielde, was u niet meer onbekend! Er waren evenwel twee redenen, die ons deden besluiten om dit onderwerp, en wel zoo, kortelijk te behandelen: een onzer vrienden, dien wij hoog achten, had ons uitgenoodigd om ons opentlijk dienaangaande te verklaren; een ander, wiens goedkeuring voor ons zeer hooge waarde heeft, meende, dat die verklaring waardiglijk onze werkzaamheid in uw midden zou besluiten.

Ons zelve scheen de zaak eenigzins te heilig: dergelijke gedachten heeft ieder, maar zij komen niet over de lippen. Maar bij een afscheid, in de laatste gewigtige oogenblikken zegt men, wat anders nog lang ware verzwegen: dit moge ons verontschuldigen in uw oog!

D^r^. M. J. Noordewier.

OVER HET GEBRUIK DER LATIJNSCHE TAAL.

Wanneer men verschillende menschen over de studiën, die tot voorbereiding voor de Hoogeschool dienstig zijn, hoort spreken; of ook, wanneer men de verschillende verslagen, door de commissien voor het Staatsexamen gegeven, maar even inziet; dan ontdekt men terstond, dat er over den aard der voorbereidende studie, en over den geest, die daarin heerschen moet, een groot verschil van meening bestaat. Dit verschil van meening heeft plaats omtrent al de voorbereidende vakken; doch welligt is er geen vak, dat meer verschillend wordt beoordeeld, dan het Latijn. Om nu niet van al de schakeringen te spreken, die zich in de meeningen dienaangaande voordoen; willen wij slechts twee lijnregt tegen elkander overstaande gevoelens vermelden, die hier vooral in aanmerking komen. Sommigen toch zien in het Latijn alles, wat tot voorbereiding voor de academische studiën vereischt wordt, en houden een goed latinist voor een volkomen voorbereid student; oordeelende, dat, wanneer hij deze taal slechts meester is, alle overige studie hem van zelfs gemakkelijk zal wezen; ja, dat, al bleef hij slechts bij dit ééne vak, eene groote bedrevenheid daarin hem regt en aanspraak op den naam van geleerde zou geven. Anderen daarentegen spotten met het Latijn, noemen het eene verouderde zaak, eene liefhebberij der middeleeuwen, een *hors d'oeuvre*, een ding, dat in de negentiende eeuw niet te huis hoort. Zij beschouwen dan ook de studie dier taal als ongeschikt ter voorbereiding voor de Academie, en willen daartoe liever alle andere vakken bezigen.

Het is voor alle Docenten van belang, zich hieromtrent een helder denkbeeld en eene vaste overtuiging te verschaffen. Onze Gymnasiën toch zijn de plaatsen, waar de toekomstige studenten en bij gevolg de menschen, die later de belangrijkste betrekkingen in het vaderland bekleeden zullen, hunne opleiding ontvangen. Moeten dan niet de onderwijzers aan de Gymnasiën een duidelijk inzigt hebben in hetgeen tot opleiding dier jonge menschen vereischt wordt, en in de rigting, die zij bij het onderwijs moeten inslaan? Zonder dit tasten zij in den blinde, of gaan met den ouden sleur

voort. Daarom scheen het ons niet onbelangrijk, dit onderwerp in ons tijdschrift eens te bespreken. Welligt worden hierdoor ook anderen opgewekt, om er ernstig over te denken, en wordt de zaak voor goed beslist.

Het zal misschien het beste zijn bij dit onderzoek de geschiedenis te raadplegen, ten einde bij haar licht den oorsprong der tegenstrijdige meeningen op te sporen, en daardoor in staat gesteld te worden, om ze behoorlijk te waarderen. Wij zullen beginnen met het tijdperk, waarin de Germaansche volken, na tot vaste woonplaatsen gekomen te zijn, zich langzamerhand, onder de schaduw van den keizerlijken troon en aan de hand der kerk, begonnen te beschaven, ten einde zich eens tot de hoogte te verheffen, waarop wij ze in den tegenwoordigen tijd zien staan.

In het geheele tijdperk van Karel den Groote tot op Karel den Vijfde, was het Latijn in westelijk Europa in het hoogste aanzien. De redenen hiervan zijn gemakkelijk op te sporen. Wij zullen de voornaamste trachten te noemen.

Het westersche Romeinsche Keizerrijk was door de barbaren omver geworpen. Dit was evenwel niet met éénen stoot gebeurd. Langen tijd hadden die barbaren hoog tegen de majesteit der Caesars opgezien, en Rome als het middelpunt eener uitgestrekte heerschappij, en als den zetel der beschaving beschouwd. Eindelijk verging het rijk, doch de herinnering aan zijne vroegere grootheid was daarmede nog niet verdwenen. Was niet de titel van Romeinsch patricius eene onderscheiding, die zelfs aan een Koning der Franken nog luister bijzette? En toen de zoon van dien Koning den keizerstitel aannam, en daardoor eene soort van regt op de wereldmonarchie scheen te bekomen; toen was het geenszins de titel van Keizer der Franken, die hem verheerlijkte; neen, het was die van Keizer van Rome. Het westersche Romeinsche rijk scheen door Karel den Groote hersteld. Dit was wel is waar slechts schijn, want het zwaartepunt der keizerlijke magt was niet in Rome; maar het hield toch den naam van Rome in eere bij de menschen. De herinneringen aan de oude heerlijkheid der Caesars werden verlevendigd, en al wat daarmede zamenhing moest in die eer deelen. Geen wonder, dat ook de taal, waarin die Caesars hunne bevelen hadden uitgevaardigd, daardoor met vernieuwden eerbied beschouwd werd.

Ten andere was die taal eene heilige taal geworden. Uit Rome was de Evangelieprediking over West-Europa uitgegaan. De taal van Rome werd dus met de godsdienst in verband gebragt. De Christelijke Kerk werd in geheel westelijk Europa de eenige, en de Kerk bleef zich bij voortduring van het Latijn bedienen. Het is natuurlijk, dat het ontzag voor de kerk ook op de taal der kerk overging, en die taal bij gevolg als heiliger dan de volkstalen beschouwd werd.

Verder was die taal de taal der geleerden. Behoef ik het nog te bewijzen, dat niet alleen de godsdienst, maar ook de geleerdheid van Rome tot westelijk Europa gekomen is? Terwijl Rome, zelfs in zijn diepste verval, nog steeds de overlevering der vorige beschaving bewaard had, heerschte rondom hetzelve barbaarschheid. Toen langzamerhand in die barbaarschheid het licht der wetenschappen begon te schijnen, werden die wetenschappen onwillekeurig met de taal verbonden, waarin zij vroeger door de geleerde zonen der leermeesteres van West-Europa beoefend waren. Dit werd ook daardoor versterkt, dat de meeste geleerden tot den geestelijken stand behoorden, en dus, omdat het Latijn de taal der kerk was, die taal ook als organ der wetenschappen behielden. En dit was onvermijdelijk. Daar al de vakken, die toen beoefend werden, al de zeven vrije kunsten, tot nog toe in het Latijn en in geene der westersche talen beoefend waren; zoo moesten de geleerden zich alleen van Latijnsche boeken bedienen, en vonden alleen in het Latijn woorden, om hunne denkbeelden uit te drukken.

Daarenboven was het Latijn geene doode taal. Dit is reeds meermalen gezegd, zoodat het onnoodig is het uitvoerig te bewijzen. Ik behoef alleen aan het feit te herinneren, dat het vormen van nieuwe woorden geregeld zijn gang ging; en dat, al was daardoor de taal van Latium schier onkenbaar geworden, telkens, wanneer er nieuwe uitdrukkingen gevorderd werden, door het Latijn aan die behoefte voldaan werd. Men spotte tegenwoordig met woorden als *aseitas*, *quidditas*, *quotitas*, enz., het is en blijft toch eene onomstootelijke waarheid, dat, wanneer de door die woorden uitgedrukte denkbeelden in de redeneringen der geleerden te pas kwamen, het voor hen een uitstekend voorregt, althans een groot gemak was, dat zij ze mogten vormen, zonder voor eene onbarmhartige kritiek vrees te moeten koesteren.

En wat zouden die mannen toch ook met de nieuwere talen hebben uitgerigt? Hoe zouden zij zich de noodige uitdrukkingen voor hunne begrippen verschaft hebben? Eene taal van barbaren wordt niet door een tooverslag een geschikt orgaan voor geleerden, even weinig als een eikel in een paar dagen bouwstof levert, om er een vaartuig van te vervaardigen. Leg hem in den grond, laat hem ontkiemen en groeijen. Na vele jaren zal er een statige boom gevormd wezen, die heerlijk timmerhout zal opleveren; doch wanneer men, voor dat die boom volwassen is, timmerhout noodig heeft, moet men het van elders nemen. Zoo was het ook hier. De moderne talen waren nog niet wat zij thans zijn. De geleerden konden ze niet gebruiken. Het Latijn daarentegen voorzag ruimschoots in hunne behoeften. Was het dus niet onvermijdelijk, dat zij zich van het Latijn, niet van de moderne talen, bedienden?

En waarom zouden zij zich van dezelve bediend hebben? De geleerden vormden wel geene kaste, het was wel voor mannen uit het volk geoorloofd zich door studie te beschaven; doch wanneer iemand dien weg optrad, had hij zich eigenlijk van de wereld afgezonderd. De geleerdheid toch bepaalde zich schier geheel tot de geestelijken, en vooral tot de kloosters. Vorsten en grooten bemoeiden zich er weinig mede. Oorlog en jagt was hunne bezigheid; en mogten al Alfred en Karel zich om de beschaving bekommeren, de meesten hunner hadden andere werkzaamheden. In een steekspel zijn mededinger uit den zadel te ligten, op het slagveld den vijand op de vlugt te drijven, in het woud den ever op te jagen; dat betaamde den ridder, dat gaf hem glorie, het letterblokken liet hij aan de monniken over. En de burgerstand? Die was te nietig en te veel door de zorg voor zijn onderhoud bezig gehouden, om aan studie te denken. *Virtus post nummos* is een oud spreekwoord, dat wel veel tegenspraak verdient, doch helaas! dikwijls door de ondervinding wordt bevestigd. Doch hoe dit zij, voor een geheel volk, voor de maatschappij, geldt dit spreekwoord in eene veranderde lezing, aldus: *artes post nummos*. In een beschaafd land is voor enkele personen geleerdheid dikwijls een middel, om zich eenige welvaart te verschaffen; doch een geheel volk zal zich nimmer tot beschaving verheffen, voordat het de eerste behoeften des ligchaams met eenig gemak kan bevredigen. Geleerde beroepen kunnen slechts in eene eenigzins beschaafde maatschappij bestaan;

onder barbaren is slechts één geleerde stand, die der priesters, die hun bestaan in de kerk vinden, en de geleerdheid in hunne ledige uren, oorspronkelijk als tijdverdrijf, beoefenen. In de middeleeuwen, vooral in het eerste gedeelte, waren er dus buiten de geestelijken geene geleerden, en daar de geestelijken te zamen eene soort van maatschappij in de maatschappij vormden, is het natuurlijk, dat zij zich ook door eene bijzondere taal onderscheidden.

Uit deze oorzaken laat zich de groote eerbied voor het Latijn verklaren, die zoo vele eeuwen heeft stand gehouden, en die nog tegenwoordig zoo vele gemoederen vervult. Thans willen wij nagaan, hoe de tegenovergestelde meening ontstaan is, ten einde daardoor tot het vormen van een juist begrip aangaande beider gegrondheid te komen.

Groot was de heerlijkheid des keizers, toen Otto de Groote of Hendrik de Derde op den troon van het heilige Roomsche rijk was verheven. Die heerlijkheid evenwel was niet bestendig. Door velerlei oorzaken, te veel om ze hier op te sommen, verminderde de magt des keizers langzamerhand; en in den laatsten tijd van het bestaan des heiligen Roomschen rijks kon een geestig schrijver er van zeggen, dat het niet heilig, niet roomsch en geen rijk was. De provinciën van het Roomsche rijk waren op het laatst afzonderlijke staten geworden. Mogt al het rijk in zijn geheel aan de heerlijkheid der oude Caesars herinneren en de majesteit van Rome in de voorstelling der menschen bewaren, die denkbeelden waren met de afzonderlijke, daaruit ontsproten staten volstrekt niet verbonden. De groote eerbied voor den naam van Rome moest met de majesteit van den zoogenoemden Romeinschen keizer noodzakelijk verminderen; en het is misschien meer dan eene gissing, dat dit ook ongevoelig den eerbied voor de Latijnsche taal ondermijnde, terwijl daarentegen het opkomen der afzonderlijke, met Germaansche namen benoemde staten de volkstalen in achting bij het algemeen deed rijzen.

Verder was in de middeleeuwen het Latijn de taal der kerk. Die kerk evenwel deelde in het lot van al het ondermaansche, verloor gaande weg veel van haar aanzien, en werd eindelijk door de hervorming op hare grondvesten geschokt. De protestantsche kerken, die een groot gedeelte van haar gebied vermeesterden, bezigden het Latijn niet langer, maar bedienden zich van de landtaal. Hierdoor werd aan het Latijn zijne heiligheid ontnomen. Het Evan-

gelie sprak niet langer Latijn, het sprak in de moderne talen tot de geloovigen. Ook dit moest den eerbied voor het Latijn ondermijnen en daarentegen de nieuwere talen in achting doen rijzen.

Ook de glorie, die het Latijn als taal der geleerden omzweefd had, begon hoe langer hoe meer te verwelken. De geleerden, die zich vroeger uitsluitend van de latijnsche taal bedienden, begonnen meer en meer ieder in zijne eigene taal te schrijven; zoodat tegenwoordig het aantal latijnsche geschriften, in vergelijking van dat der in de nieuwere talen geschrevene boeken, als uiterst gering mag aangemerkt worden. Het is thans immers geene zeldzaamheid meer, dat zelfs over onderwerpen uit de Latijnsche letterkunde in de nieuwere Talen wordt geschreven? Dit met bewijzen te staven, zou met regt een overbodig werk genoemd worden. Ruhnkenius kon iemand, die het latijnschrijven afkeurde, nog van de Leidsche bibliotheek verdrijven; maar welk Hoogleeraar in de oude letteren zou tegenwoordig iets van dien aard in de gedachte krijgen?

En is het zoo vreemd, dat het schrijven van latijnsche boeken meer en meer in onbruik komt? Ik geloof het niet. Behalve de reeds genoemde oorzaken, waardoor het Latijn van zijn hoogen rang is vervallen, zijn er nog andere, die hiertoe niet weinig hebben bijgedragen? Het klinkt misschien zonderling, doch ik geloof geene ongerijmdheid te verdedigen, wanneer ik staande houd, dat onder de personen, die het Latijn in onbruik hebben doen komen, de groote latinisten uit den tijd van de zoogenaamde herleving der letteren eene eerste plaats bekleeden. Door de studie der Latijnsche schrijvers uit de gouden eeuw gevormd, en vol bewondering over den schoonen stijl en de welsprekendheid dier oude letterhelden, konden zij den slordigen stijl en de barbaarsche woorden der middeleeuwen niet langer verdragen. Dit was op zich zelf loffelijk, en verre zij het van mij hunne welsprekendheid en geleerdheid te ontkennen; doch zij gingen, geloof ik, te ver. Taal op zich zelf is niets, de taal heeft alleen waarde als voertuig der gedachten. Wanneer dus eene taal voor de gedachten, die zij moet uitdrukken, niet geschikt is, dan moet die taal ontwikkeld en verrijkt worden, of men moet eene andere taal bezigen. Het eerste hadden de schrijvers der middeleeuwen gedaan. Zij hadden dit zonder smaak verrigt en zich meer om hunne denkbeelden dan om hunnen stijl bekommerd; doch in het beginsel hadden zij het regt

aan hunne zijde. Toen nu die door hen uitgevonden nieuwe woorden als barbaarsch verworpen werden, en slechts de woorden en uitdrukkingen uit de gouden eeuw der Latijnsche letterkunde de goedkeuring der kunstregters verwierven, werd daardoor veel bruikbaar huisraad buitengeworpen; ja het werd zelfs geheel en al onmogelijk over verscheidene onderwerpen in het Latijn te schrijven. Dit is ontegenzeggelijk; want ieder schrijver bezigt slechts die woorden, welke hij voor zijne denkbeelden noodig heeft. Wil men dus denkbeelden uitdrukken, die door eene reeks van schrijvers niet gedacht zijn; dan zal men bij hen te vergeefs de woorden daarvoor zoeken. Daar echter de kring der denkbeelden bij de Germaansche volken veel grooter is dan die, waarin zich de oude Romeinen bewogen, zoo ontmoetten de moderne schrijvers telkens begrippen, waarvoor zij bij de klassieke schrijvers geene uitdrukkingen konden vinden. Zij moesten zich dus de beschuldiging van barbaarschheid laten welgevallen (en wie heeft daar behagen in?) of naar een ander hulpmiddel omzien.

En dit hulpmiddel was niet ver te zoeken. Zij vonden het in de levende talen. Langzamerhand was, eerst door de opvoeding der kerk, toen door de kruistogten, door groote ontdekkingen, door belangrijke uitvindingen, enz. de beschaving meer tot het volk doorgedrongen. Dit had ook op de volkstalen ten gunstigste gewerkt; want wanneer de denkbeelden aanwezig zijn, laten de woorden zich niet lang wachten, maar ontstaan door een natuurlijken zamenhang van zelfs. En dit was niet de eenige oorzaak, waardoor de volkstalen meer ontwikkeld waren; ook de gewone beschavers der volken, de dichters, hadden het hunne gedaan, minder om den kring der denkbeelden te verruimen, want ook de oorspronkelijkste dichter is een kind van zijnen tijd, dan wel om de talen te beschaven, en het gevoel te verfijnen. Terwijl dus de volkstalen bij het begin der middeleeuwen voor het gebruik der geleerden nog ongeschikt waren, leverden zij thans daartoe een zeer bruikbaar hulpmiddel; te meer daar zij, als levende talen, het vormen van nieuwe woorden en uitdrukkingen geenszins beletten, maar daartoe integendeel zeer gemakkelijk te bezigen waren. Behoef ik hier bij voorkeur den Teutonischen taaltak te noemen, waarvan ook ons Nederlandsch eene loot is? In zoetvloeijendheid mogen de Teutonische tongvallen voor vele talen van Zuid-Europa wijken; in ontwikkel-

baarheid en bruikbaarheid voor zich ontwikkelende volken, behoeven zij voor geene taalfamilie onder te doen.

Ten laatste moest, bij het toenemen van beschaving en ontwikkeling onder het volk, van zelfs het onderscheid tusschen geleerden en ongeleerden afnemen. Het spraakgebruik moge den naam van geleerden nog bij voorkeur aan hen geven, die eene Hoogeschool bezocht en daar een titel verworven hebben; het is desniettemin eene onloochenbare waarheid, dat ook buiten die zoogenaamde geleerden de menigte van door algemeene kennis, en zelfs door grondige studie, zich gunstig aanbevelende lieden gaandeweg vermeerderd is, ja dat het algemeene peil der geestontwikkeling onder de volken van West-Europa aanmerkelijk is gestegen. Vroeger mogt men van geleerden en vulgus spreken, en zelfs de kennis van het Latijn als het onderscheidend kenmerk der eersten beschouwen, doch waar is tegenwoordig de grens? Is daarvan niet het onvermijdelijk gevolg, dat de geleerden hoe langer hoe meer, in plaats van alleen voor geleerden te schrijven, het geheele beschaafde publiek als hun auditorium aanmerken; en dus, in plaats van zich achter het Latijn te verschansen, hunne kennis voor ieder, die hunne denkbeelden kan vatten, door het bezigen der volkstaal toegankelijk zoeken te maken?

Wanneer wij thans, na ons vraagstuk bij het licht der geschiedenis beschouwd te hebben, tot het vellen van een oordeel overgaan; dan dringt zich van zelfs het besluit aan ons op, dat Latijn spreken en schrijven, hoezeer het vroeger nuttig, ja volstrekt noodig was, tegenwoordig niet meer op zulk een hoogen rang aanspraak kan maken. Vooreerst toch zien wij het meer en meer in onbruik komen. Men moge dit bejammeren, en niet zonder regt staande houden, dat het zeer heilzaam zoude zijn, indien alle geleerden op de geheele aarde ééne en dezelfde taal tot schrijftaal bezigden; maar men zal moeten erkennen, dat dit tot de *pia vota* behoort, en dat het ons Nederlanders weinig baten zou, indien wij eene gewoonte wilden handhaven, die overal elders wordt afgeschaft. Alleen in het vak der oude letteren is het aan te prijzen, hoezeer zelfs in dat vak, gelijk boven reeds is aangemerkt, de gewoonte om in de landtaal te schrijven, meer en meer veld wint. Op dit gebied zal echter het Latijn als schrijftaal wel het langst in gebruik blijven, daar de literatoren er van zelfs het best mede kunnen omgaan, en

de onderwerpen, waarover zij handelen, grootendeels binnen den kring der denkbeelden vallen, waarvoor in het Latijn woorden bestaan.

Hiermede komen wij op eene tweede reden, waarom het Latijn schrijven over het geheel is af te keuren. Godgeleerdheid, Natuurkunde, nieuwe Geschiedenis, enz. bieden eene menigte denkbeelden aan, waar de Romeinen uit de gouden eeuw nimmer van gehoord hadden. Moeten die vakken in het Latijn behandeld worden; dan moet men zich, als men geene barbaarsche woorden mag bezigen, van omschrijvingen bedienen, waardoor de stijl onduidelijk en lastig wordt; of men moet oppervlakkig blijven, daar ons snoer te kort is om de diepte der wetenschap te peilen. Het een is even verkeerd als het ander. Men klage, dat daardoor het aantal lezers onzer werken verminderd wordt; daaraan is niets te veranderen; doch men bedenke aan den anderen kant, dat het getal lezers binnenslands noodzakelijk meer is, wanneer wij ons van de landtaal bedienen; dat ook België zich in letterkundige gemeenschap met ons begint te stellen; dat welligt in Noordwestelijk Duitschland in onze taal geschreven, degelijke werken ook wel enkele lezers zullen vinden; en dat, wanneer wij maar grondige geleerdheid ten toon spreiden, ook het hier geschrevene wel door de pen van vertalers aan het buitenland zal bekend gemaakt worden. Doch hoe dit zij, het is beter voor weinig lezers duidelijk en grondig dan voor veel lezers onduidelijk of oppervlakkig te schrijven.

Eindelijk is er nog een ander nadeel met het beoefenen van den latijnschen stijl verbonden, dat wel degelijk in aanmerking moet genomen worden. Het is dit, dat wij door te veel werk van onzen latijnschen stijl te maken, onzen Hollandschen stijl benadeelen. Aan weinig menschen is het gegeven, in twee geheel verschillende talen een goeden stijl te schrijven. De meeste leveren ook op dit gebied een bewijs van de waarheid der spreuk: niemand kan twee heeren dienen. Zijn de voorbeelden niet menigvuldig, vooral in de twee vorige eeuwen, van menschen die vrij goed Latijn en zeer slecht Hollandsch schreven? Dit is ook natuurlijk, want iedere taal heeft hare eigene wijze van uitdrukking, het Latijn verschilt daarin aanmerkelijk van het Hollandsch, en wanneer dus iemand zich de latijnsche zegswijze geheel eigen gemaakt heeft, en die in het Hollandsch wil overbrengen, misvormt hij zijne moedertaal. Dit te

vermijden is uiterst moeijelijk; er behoort althans meer oefening toe dan waartoe de meeste geleerden tijd en lust hebben. Zij moeten dus het een of het ander opgeven; en dan is het, dunkt mij, niet twijfelachtig, dat zij liever het latijnschrijven dan het schrijven hunner moedertaal moeten opofferen.

Nu zou hieruit welligt de gevolgtrekking kunnen gemaakt worden, dat wij alle oefeningen in latijnschrijven en spreken geheel en al afkeuren. Dit is echter onze bedoeling niet. Wij keuren het af het latijnschrijven en spreken op den voorgrond te zetten en er als het ware het plechtanker der studie van te maken; en de redenen, waarom wij dit afkeuren, hebben wij boven trachten uit een te zetten; maar aan den anderen kant meenen wij ten minste het vertalen uit het Hollandsch in het Latijn, het maken van zoogenoemde thema's, in onze bescherming te moeten nemen. Dit wordt toch ook in het Grieksch verrigt, zonder daardoor Grieksche stijlisten te vormen. Dit werk is in ons oog bijzonder nuttig, en wel: vooreerst, omdat het eene zeer heilzame oefening der opmerkzaamheid is, daar de leerlingen zich bij ieder woord eene menigte regels voor den geest moeten halen en derzelver toepassing naar de gegevene omstandigheden moeten wijzigen. Daardoor leeren zij het geleerde verbinden en in praktijk brengen; 'daardoor wordt hun gezigt gescherpt, om taalkundig zuivere uitdrukkingen van verkeerde wijzen van spreken te onderscheiden; het kan hen zelfs in het juist opvatten der syntaxis hunner moedertaal helpen, daar zij een volzin, dien zij niet taalkundig juist opvatten, onmogelijk goed kunnen vertalen; en in allen gevalle prent het de hoofdregels der Latijnsche taal in hun geheugen en is dus zeer bevorderlijk, om hen die taal goed en spoedig te doen leeren. Want, hoezeer wij het lezen der schrijvers als de hoofdzaak beschouwen, zoo gelooven wij toch, dat, vooral in den beginne, het maken van thema's daartoe beter voorbereidt dan het vertalen uit het Latijn in het Hollandsch; om de eenvoudige reden, dat wij datgene wat wij zelven doen beter onthouden dan hetgeen wij bloot waarnemen, en wij dus de taalregels door ze toe te passen beter in het geheugen krijgen, dan door ze in de schrijvers toegepast te zien. En wat is interpretatie zonder grammaticale kennis? Wat baat het veel schrijvers te lezen zonder juist de kracht van iedere uitdrukking te vatten?

Wij willen dus de praktische oefening in het Latijn, als middel

om daardoor beter de latijnsche schrijvers te leeren verstaan, behouden.

Hier kom ik met eene geheel andere rigting in aanraking; met die van hen, die de latijnsche schrijvers zoo ver beneden de Grieksche stellen, dat zij, wanneer het Latijn schrijven en spreken niet meer wordt gebezigd, de geheele studie der taal wel zouden willen laten varen, en alleen die van de Grieksche schrijvers behouden. Hiertegen moet ik ten sterkste protesteren. Ik ontken niet, dat de Latijnsche schrijvers, behalve de juristen en de geschiedschrijvers, niet veel meer gedaan hebben dan uit Grieksche bronnen te putten; maar ik beweer des niet te min, dat die schrijvers eene groote nuttigheid tot opleiding der jeugd bezitten. De toekomstige regtsgeleerden kunnen van zelfs het Latijn niet missen; maar ook anderen, in het algemeen allen, die in het publiek zullen spreken of de pen zullen voeren, kunnen er een onberekenbaar nut uit trekken; vooral uit Cicero. Virgilius zou men welligt kunnen laten rusten, wanneer men in plaats van zijne poëzij des te meer werk van Homerus maakte; doch Cicero kan moeijelijk door Grieken vervangen worden. Zulk een veelzijdig vernuft, zulk eene vereeniging van staatkunde, regtsgeleerdheid, wijsbegeerte, theorie en praktijk der welsprekendheid in één persoon is waarlijk eene zeldzaamheid; en al is dan zijne geleerdheid soms wat oppervlakkig, al heeft ook hij meestal uit Grieksche bronnen geput; ik aarzel niet hier neder te schrijven, dat ik zijne geschriften onder de beste reken, die aan jongelieden kunnen in handen gegeven worden. Zijne ijdelheid moge hier en daar aanstootelijk wezen; zij zal evenwel, dunkt mij, niemand tot navolging uitlokken, omdat zij zich juist als een der vlekken in zijn karakter vertoont; maar de zedelijke toon, die in al zijne geschriften heerscht, kan niet anders dan weldadig op den jeugdigen lezer werken. Ik ben aan de studie zijner geschriften veel verpligt, en verzuim ook geene gelegenheid om studerende jongelingen tot het opmerkzaam lezen der werken van Cicero aan te zetten.

Ook de brieven van Horatius kon ik hier vermelden, en van de praktische wijsheid, die daarin gevonden wordt, gewagen; om nu niet eens de Latijnsche geschiedschrijvers te noemen; doch daardoor zou dit opstel ligtelijk langer worden dan het behoort te wezen. Ik zal mij daarom inkorten, en alleen nog op één voordeel van het Latijn opmerkzaam maken, dat te veel wordt over het hoofd gezien.

Het Latijn houdt meer en meer op de taal der geleerden te wezen, maar het is dit omtrent duizend jaar geweest. In die duizend jaar is toch waarlijk veel geschreven, dat altijd lezenswaardig zal blijven. Wanneer wij nu de studie der Latijnsche taal laten varen, dan worden al die geschriften, waarvan zeer weinig vertaald is, onbruikbaar. Reeds alleen daarom behoort ieder, die op grondige kennis aanspraak wil maken, die taal te leeren, en het er ten minste zóó ver in te brengen, dat hij er met eenige vlugheid eene wetenschappelijke verhandeling in lezen kan.

Om nu ten slotte nog eens mijne meening te zeggen, zoo keur ik de oefeningen in het Latijn*schrijven*, wanneer zij de hoofdzaak zijn, bepaald af; maar wanneer zij als voorbereiding tot het Latijn*lezen* gebruikt worden, meen ik ze ten hoogste te moeten aanprijzen.

D^r. D. BURGER. J^r.

DE TWEEDE AFDEELINGEN VAN DE GYMNASIËN IN NEDERLAND.

De loop der tijden brengt gedurig veranderingen in den maatschappelijken toestand te weeg. Zoo dikwijls deze waarheid miskend wordt, blijft men ten achter in de verpligting, om in de behoefte der natie aan goede inrigtingen te voorzien. Toenemende beschaving, vooruitgang op het gebied van kunsten en wetenschappen, uitbreiding en verandering in alle vakken van bestaan, en de daaruit ontstane omkeeringen en wisselingen in de betrekkingen der burgers onderling en der volken tegenover elkander, maken voortdurend wijzigingen en verbeteringen in de meeste instellingen noodzakelijk. Dat dit vooral van toepassing is op alle inrigtingen van onderwijs, vloeit hieruit natuurlijk voort; misschien is nergens minder stilstand denkbaar en mogelijk. In de 15de en 16de eeuwen toen de moderne talen nog weinig ware beoefenaars hadden gevonden, en zij daardoor nog niet op die hoogte van wijsgeerigheid en sierlijkheid waren gebragt, die zij later bereikt hebben, waren de Grieken en Romeinen de eenige

modellen, naar welke men zich vormde; de Latijnsche taal was die van den geleerden stand, en het onderwijs van hen, die zich daarvoor wenschten te vormen, bestond bijna uitsluitend uit dat der oude talen. In die tijden werd men gerekend eene beschaafde opvoeding te hebben genoten, wanneer men zich in de Latijnsche taal behoorlijk kon uitdrukken en die kon schrijven. Later voegde men er, wel is waar, het onderwijs in de geschiedenis bij, maar de kennis der oude talen bleef steeds de hoofdzaak, en zoo duurde dit langen tijd achtereenvolgend voort. Nadat de Duitsche en Fransche opvoedkundigen in het tegenovergestelde uiterste waren gevallen, begon men in ons Vaderland meer en meer in te zien en te begrijpen, dat de beoefening der nieuwe talen voor den aanstaanden geleerde van groot nut en hooge waarde moet gerekend worden, zoowel omdat hij daardoor in staat gesteld wordt de onderscheidene letterkundige voortbrengselen dier talen te leeren kennen en met de meesterstukken van lateren tijd zijnen geest te verrijken, als ook omdat zij hem gelegenheid geeft de ontwikkeling en vooruitgang in kunsten en wetenschappen te volgen en na te gaan. Hierbij zag men hoe langer hoe meer in, dat de wiskunde niet slechts als de grondslag van alle exacte wetenschappen, maar ook als een uitstekend middel tot ontwikkeling van het verstand en voorstellingsvermogen een noodzakelijk deel van het onderwijs behoorde uit te maken. Men kwam er eindelijk toe om van hem, die met regt aanspraak wil maken op den naam van geleerde, te verlangen, dat hij niet slechts van de oude maar evenzeer van de nieuwe talen, de geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde eene naauwgezette studie make. Deze beschouwing had ten gevolge, dat door een besluit vastgesteld werd, dat wiskunde een bepaald vak van onderwijs op alle Latijnsche scholen zou uitmaken, en dat later aan de meeste dier scholen onderwijzers voor de nieuwe talen werden aangesteld, ofschoon tot heden de kennis van deze niet als een vereischte om tot de akademie te worden toegelaten is aangenomen. Allengs begon de aard der Latijnsche scholen hierdoor te veranderen, daar er nu niet meer uitsluitend die vakken onderwezen werden, die bij eene opleiding tot den geleerden stand vereischt worden, maar ook datgene, wat van ieder, die in den tegenwoordigen toestand der maatschappij op beschaving wil aanspraak maken, verlangd wordt. Daar nu de toestand der zoogenaamde Fransche scho-

len over het algemeen veel te wenschen overig liet, zoo was het gevolg hiervan, dat de Latijnsche scholen langzamerhand ook door diegenen, die niet voor de akademie werden opgeleid, bezocht werden, en hierdoor op onderscheidene plaatsen eenige wijzigingen ondergingen. Alzoo ontstond de instelling der zoogenaamde tweede Afdeelingen; terwijl de Fransche scholen meer en meer in verval geraakten. Wanneer men in aanmerking neemt, dat deze inrigting van Gymnasiën met twee Afdeelingen aldus uit een gevoel van behoefte is voortgevloeid, en dat jaarlijks meerdere Latijnsche Scholen het verlof, om in Gymnasiën over te gaan, van de Regering vragen en verkrijgen, dan zoude men met grond kunnen verwachten, dat die tweede Afdeelingen zich in toenemenden bloei mogten verheugen. Maar gaat men den toestand er van gedurende de laatste jaren na, dan valt het niet te ontkennen, dat die over het algemeen niet zeer gunstig te noemen is; het aantal leerlingen althans blijft op dezelfde onbeduidende hoogte, of vermindert zelfs hier en daar in plaats van toe te nemen. Men zoude hierbij kunnen aanvoeren, dat ook bij de 1ste Afdeeling het aantal leerlingen in de laatste drie jaren is verminderd; de oorzaak hiervan is echter ligter te vinden; vooreerst toch ziet men dat, sedert het Staatsexamen een bloote vorm geworden is, de meeste jongelieden vóór het einde van den cursus de scholen verlaten, verlangende als zij zijn naar het vrije zorgelooze studentenleven. Ten anderen heeft dezelfde reden ten gevolge, dat vele ouders er eerder toe besluiten hunne kinderen privaat onderwijs te doen geven, al staat het ook in degelijkheid bij dat der Gymnasiën achter, zoo zij er eenig geld of tijd mede meenen te besparen. Deze reden van vermindering wordt ook in het laatste deel der *Miscellanea* opgegeven, maar een onderzoek naar de vermoedelijke oorzaak van de kwijning der 2de Afdeelingen vindt men daar niet, iets waarover de schrijver van drie Artikelen, toegewijd aan de beschouwing van den toestand der Gymnasiën in Nederland, (in de Arnhemsche Courant van 27 Augustus en 4 en 17 Sept.) zich zeer verwondert. Deze vermeent, dat het niet zoo moeijelijk is de ware oorzaak van dien kwijnenden toestand te vinden, en schrijft dezen geheel toe aan den aard en de inrigting dier Afdeelingen zelve. Hij acht geene verbetering mogelijk dan door eene radicale hervorming, waarbij de twee afdeelingen geheel van elkander gescheiden, en de 2de Afdeelingen door op zich zelve staande scholen vervan-

gen worden met eenen eigenen bestuurder aan het hoofd en afzonderlijke docenten.

Ik geloof dat het uiterst moeijelijk is eene algemeene oorzaak op te geven van den ongunstigen staat der 2de Afdeelingen in het algemeen en wel voornamelijk daarom, dat, terwijl de 1ste Afdeelingen, in zoo verre het de hoofdzaken betreft, in de verschillende plaatsen van ons Vaderland op dezelfde wijze zijn ingerigt, dit geenszins het geval is met de 2de Afdeelingen, omtrent welke geene algemeene bepalingen bestaan en die bijna overal verschillend zijn.

Bij het verschil van meening, dat er nog steeds omtrent de inrigting der 2de Afdeelingen bestaat, achtte ik het niet onbelangrijk mijne gedachten hierover ernstig te laten gaan, en na rijpe overweging mede te deelen. Hoewel er vele juiste opmerkingen in het zoo even aangehaalde stuk in de Arnh. Courant voorkomen, ben ik het echter geenszins in alle opzigten met den schrijver eens; het ligt evenwel niet in mijn plan hem bij zijne beschouwingen te volgen of te wederleggen. Zonder op deze dus weder terug te komen, is mijn oogmerk aan te toonen, uit welk oogpunt de tweede Afdeelingen behooren beschouwd te worden, en daaruit af te leiden, hoe zij moeten worden ingerigt, wil men daarvan de gewenschte resultaten verwachten.

De twee afdeelingen, in ééne inrigting vereenigd, met eene behoorlijke afscheiding en afzonderlijke ontwikkeling van het onderwijs, waarbij de onderscheidene vorming der leerlingen van beide streng in het oog gehouden wordt; ziedaar naar mijn inzien den grondslag, waarop het bestaan van een goed ingerigt Gymnasium moet gebouwd zijn. Laat het personeel der Docenten of plaatselijke omstandigheden die strenge afscheiding niet toe, dan acht ik het bestaan der 2de Afdeelingen verkeerd, en moeten geloof ik de Gymnasiën speciale scholen voor toekomstige geleerden zijn, zoo als vroeger, en waar dit noodig is, afzonderlijke scholen voor middelbaar onderwijs worden opgerigt. Daarbij moet, mijns inziens, voornamelijk gelet worden op het rapport der Commissie, benoemd bij Kon. Besluit van 13 April 1828, aan welke de taak was opgedragen te onderzoeken, welke verbeteringen omtrent het Hooger Onderwijs tot stand te brengen zouden zijn, een werk, dat, hoezeer sinds lang algemeen verkrijgbaar, echter niet genoeg wordt geraadpleegd. Het schijnt niet genoeg bekend te zijn dat

deze Commissie, bestaande uit de Heeren: Roëll, J. Ackersdijck, C. de Brouckere, O. le Clercq, H. Collot d'Escury van Heynenoord, van Wickevoort Crommelin, Donker Curtius van Tienhoven, F. Dotrenge, J. L. W. de Geer, K. B. van Keverberg, van Pabst tot Bingerden, A. Quetelet, J. F. L. Schröder, A. G. A. van Rappard, zich in verbinding stelde met al de geleerden en mannen van ondervinding in het vak, en uit hunne beschouwingen met veel oordeel eene slotsom heeft opgemaakt. Het bevat dus de uiteenzetting van eenige hoofddenkbeelden omtrent de soorten van onderwijs, die zoo zeer overeenkomen met die, welke ik zou wenschen bij de inrigting van een Gymnasium gevolgd te zien, dat ik, na de mededeeling daarvan, er slechts enkele opmerkingen zal behoeven bij te voegen, om de gegrondheid van mijne meening aan te toonen.

De twee eerste vragen, door de Regering aan de Commissie voorgesteld, waren deze:

"1°. Uit welk gezigtspunt behooren de Gymnasiën te worden beschouwd? Behooren zij bij uitsluiting te zijn speciale scholen voor hen, die zich tot de akademische studiën voorbereiden? Of kunnen en behooren zij gelijktijdig te dienen tot opleiding van jonge lieden, die eene beschaafde opvoeding verlangen, doch niet voornemens zijn eene Universiteit te bezoeken?

"2°. Op de Gymnasiën wordt thans, behalve in de oude talen, geregeld onderwijs gegeven in de wiskunde, geschiedenis en aardrijkskunde. De vraag is, of er ook nog in andere vakken, welker kennis thans tot eene beschaafde opvoeding gevorderd wordt, onderwijs zou behooren gegeven te worden? Zou dit wenschelijk zijn, ook dan, wanneer men meende, dat de Gymnasiën meer uitsluitend speciale scholen voor den geleerden stand dienen te zijn?"

Alvorens tot de beantwoording dier vragen over te gaan, deelt de Commissie hare gedachten mede, wat men door *lager*, *middelbaar* en *hooger* onderwijs te verstaan hebbe. Zij zijn, wat de hoofdtrekken betreft, deze:

"Er zijn kundigheden, welke niet slechts in elk beschaafd man, maar in elk burger van eene beschaafde maatschappij, worden vereischt; zoo als bijv. de kennis van de moedertaal, het lezen, schrijven, cijferen, de kennis van de munten, maten en gewigten des

Rijks. De mededeeling dezer kundigheden behoort tot den kring van het *lager onderwijs*.

"Boven dit lager onderwijs verheft zich het *middelbare*. Het moet zich niet enkel bepalen tot de voortzetting en volmaking van hetgeen men zich door het lagere heeft eigen gemaakt, maar het moet ook zoodanig ingerigt zijn, dat het tot eene meer algemeene beschaving leidt, en tot het verkrijgen van kundigheden, welke schier onmisbaar zijn voor hen, die door hunne omstandigheden aan de aangenaamheden des gezelligen levens kunnen deel nemen, en voor hen, die zich op zulke bedrijven wenschen toe te leggen, welke eenige wetenschappelijke kennis, doch geen eigenlijk gezegd geleerd onderwijs, vorderen.

"Op dit middelbaar onderwijs volgt eindelijk het *hoogere*, hetwelk ten doel heeft, om hen, die er gebruik van maken, tot eenen geleerden stand in de maatschappij voor te bereiden. Het bestaat uit twee trappen, waarvan het onderwijs op de Gymnasiën den eersten trap uitmaakt, terwijl de tweede al dat verder onderwijs bevat, hetwelk in de onderscheidene deelen van menschelijke kennis op de Hooge Scholen gegeven wordt." Omtrent dit laatste punt zijn de gevoelens der Leden niet eenstemmig; sommige namelijk meenen "dat de Gijmnasiën op geenen hoogeren trap dan de middelbare scholen staan; maar dat het gymnasiaal onderwijs inderdaad van het middelbaar onderwijs een deel uitmaakt."

Daarna geeft de Commissie op de eerste der bovengemelde vragen het volgende antwoord:

"Het gevoelen van de meerderheid der Commissie is geweest, dat de Gymnasiën, in den regel, behooren te blijven speciale scholen voor hen, die zich tot de akademische lessen voorbereiden en dat, behalve tot onderhouding van het vroeger aangeleerde, aldaar niet veel meer behoort onderwezen te worden, dan die vakken, welke bij de thans bestaande reglementen zijn voorgeschreven geworden.

"De gronden, waarop deze meening berust, zijn de volgende: de voorbereiding tot het akademisch onderwijs moet, volgens die meening, steeds op den voorgrond worden geplaatst, en, al is het, dat men de noodzakelijkheid erkent om de jonge lieden, die de Gymnasiën bezoeken in de gelegenheid te stellen, om de vroeger verworvene kundigheden, door herhaling en voortgezette oefeningen, te behouden en te vermeerderen; zoo behoeft, ja, moet zulks niet be-

letten, dat hunne eigenlijke bestemming, tijdens hun verblijf op de Gymnasiën, hoofdzakelijk wordt in het oog gehouden.

"Hieraan intusschen acht de meerderheid, dat niet genoegzaam kan worden voldaan, wanneer de Gymnasiën tevens zouden moeten worden ingerigt tot scholen voor jonge lieden, die zich niet voor eenen geleerden stand bestemmen.

"Beider bestemming acht zij te zeer uiteenloopende, dan dat men, de zaak uit paedagogische beginselen beschouwende, zich zou kunnen voorstellen, dat dezelfde opleiding voor beiden geschikt zouden zijn.

"De meeste onderwerpen van onderwijs zullen, naar deze meening, voor die verschillende kweekelingen geheel onderscheiden zijn. Die, welke zij met elkander gemeen hebben, behooren grootendeels voor de eene en andere soort van kweekelingen op eene verschillende wijze te worden onderwezen. Indien dit niet geschiedt, zullen de lessen voor de ééne soort te veel, voor de andere te weinig bevatten; voor de ééne belangrijk, voor de andere betrekkelijk zonder belang zijn. Dit is b. v. toepasselijk op het onderwijs der aardrijkskunde, der geschiedenis, op de oefeningen in taal en stijl, zelfs op de mathematische wetenschappen in hare toepassing enz., al welk onderwijs, zal het wezenlijke vruchten dragen, behoort gewijzigd te zijn, naarmate het voor een toekomstigen geleerde, voor een toekomstigen koopman enz. dienen moet. De aardrijkskunde toch moet voor de leerlingen van de Gymnasiën in verband worden gebragt met de studie der oude schrijvers, en dus moet de oude aardrijkskunde ook in het bijzonder geleerd worden. Voor de leerlingen der middelbare school zal de aardrijkskunde dán vooral nuttig zijn, wanneer zij de natuurlijke gesteldheid des lands, derzelver voortbrengselen enz. doet kennen. Bij de behandeling der geschiedenis moeten de leerlingen der Gymnasiën de bronnen leeren kennen; deze zijn voor de leerlingen der middelbare school niet toegankelijk. De geschiedenis wordt op de Gymnasiën bij wege van inleiding tot hoogere geschiedkundige kennis behandeld: op de middelbare school moet men het daarvoor houden, dat de leerlingen het laatste onderwijs in dit vak ontvangen. Op de Gymnasiën worden met de oude schrijvers in verband gebragt de voortbrengselen van nieuwere letterkunde: de leerlingen der middelbare school daarentegen zullen meer nut van het onderwijs in de nieuwere ta-

len trekken, wanneer zij door hetzelve aanleiding erlangen, om zich te oefenen in den stijl van het dagelijksche leven. De wiskundige wetenschappen moeten op de Gymnasiën meer wetenschappelijk, op de middelbare scholen daarentegen vergelijkingswijze meer met toepassing tot de vakken van koophandel en fabrijken onderwezen worden.

"Sommige vakken zouden alzoo, volgens hare meening, dubbel onderwezen moeten worden, hetgeen niet zonder groote vermeerdering van kosten kan plaats hebben; terwijl door de vereeniging derzelve het onderwijs zou blootgesteld worden, om eene bepaalde strekking te ontvangen, naar de behoeften van dezen of genen, zoodat het, gelijk reeds is opgemerkt, voor den éénen voldoende zal zijn voor den anderen te weinig bevatten.

"Deze bepaalde strekking van het onderwijs, zegt de meerderheid der leden al verder, is geene ijdele vrees. De onderwijzer zoude als van zelve genoodzaakt worden zich de bestemming van de eene of andere klasse der kweekelingen meer bijzonder voor oogen te stellen; terwijl hij zich daarenboven door zijne bijzondere neiging mede al ligtelijk tot eene eenzijdige behandeling zoude laten medeslepen.

"Deze bijzondere neiging kan dán vooral op de inrigting van het onderwijs van veel invloed zijn, wanneer zij valt in den bestuurder eener vereenigde inrigting. Is hij een man, die aan de vakken van geleerdheid, aan de oude talen, enz. voornamelijk is toegedaan, dan zal, door zijnen invloed, het onderwijs dier vakken bijzonder worden voorgetrokken. In het omgekeerde geval zal het onderwijs dezer vakken ligtelijk aan dat der anderen worden opgeofferd, terwijl men zelden een man zal aantreffen, die aan beide soorten van onderwijs eene gelijke waarde hecht.

"Het laat zich al verder, naar haar gevoelen, niet wel denken dat bij eene vereenigde inrigting tusschen de onderwijzers, welke in hunne lessen zulke uiteenloopende bedoelingen hebben, de vereischte zamenwerking plaats vinde. En toch is het van het hoogste belang, dat niet alleen elk vak op zich zelf goed worde onderwezen, maar dat er eene overeenstemming in het geheele onderwijs heersche, opdat de kweekelingen gelijkmatig en bij geregelde opklimming, volledig worden gevormd. Door het zamenvoegen van zoo ongelijksoortige elementen, heeft men disharmonie in het onderwijs en botsingen tusschen de onderwijzers, zoowel als tusschen de bestuurders, te vreezen.

"Eveneens, en dit is een andere grond, welke de meerderheid heeft aangevoerd, zoude gebrek aan overeenstemming tusschen de leerlingen nadeelige gevolgen hebben. Een gelijksoortig streven bij jonge lieden, welke aan hetzelfde onderwijs deel nemen, is een van de beste middelen tot opwekking en aansporing. Het bijeenbrengen daarentegen van leerlingen, welke een geheel verschillend doel beoogen, zoude hen aftrekken en verwarren, zoo het zelfs geene aanleiding gaf tot botsingen en onaangenaamheden.

"Een verdere grond is hierin bij haar gelegen, dat de Gymnasiën noodwendig door het geheele Rijk eene gelijkvormige inrigting behooren te hebben. De kweekelingen derzelve moeten naar de Hooge School, gelijkelijk voorbereid, overgaan, om van dezelfde lessen aldaar gebruik te kunnen maken. Ware dit niet zoo, dan zouden de lessen der Hoogleeraren steeds voor een gedeelte hunner toehoorders of te hoog of te elementair zijn.

"Het middelbaar onderwijs moet daarentegen, uit zijnen aard, overal gewijzigd zijn naar de plaatselijke omstandigheden en behoeften. Op de ééne plaats kan het zeer beperkt zijn, elders zal het meer uitgebreid moeten wezen. In het ééne gewest leggen zich de ingezetenen meest op den koophandel toe, elders heeft de landbouw de overhand, weder in een ander gewest de fabrijkmatige nijverheid. Bij het onderwijs der jeugd moet deze loop der zaken worden gevolgd, en hetzelve daarnaar worden gewijzigd. Men gevoelt intusschen, dat men een gedeelte van het onderwijs der toekomstige kweekelingen der Universiteiten niet kan laten afhangen van het middelbaar onderwijs, dat niet alom hetzelfde kan zijn. Te minder nog zoude dit kunnen geschieden, wanneer de Gymnasiën, gelijk zulks uit hunnen aard schijnt voort te vloeijen, meer onmiddellijk van het algemeen Bestuur behooren af te hangen, even als de Hooge Scholen, terwijl de middelbare scholen eigenaardiger door de plaatselijke regeringen kunnen beheerd worden.

"De ondervinding schijnt ook aan de meerderheid toe, tegen de vereeniging der middelbare scholen en Gymnasiën te pleiten. In Beijeren en Pruissen heeft men er de proef van genomen; doch men is er van terug gekomen. Van de beste private inrigtingen, waar dat verschillend onderwijs vereenigd was, bijv. dat van Salzman te Schnepfenthal, zijn zeldzaam zeer grondig voorbereide kweekelingen aan de Hooge School gekomen.

"Hoedanig men intusschen ook over deze vereeniging moge den-

ken, dezelve zoude althans, gelijk ook door die leden wordt toe gestaan, welke zich voor dezelve verklaard hebben, niet wel overa kunnen ingevoerd worden, daar immers het geval bestaan kan, da eene gemeente wel in staat zij eene afzonderlijke Latijnsche schoo te onderhouden, of ook wel eene afzonderlijke Middelbare school maar niet eene vereenigde: of ook, dat er gebrek kan zijn aan Leer aars voor het middelbaar onderwijs, zonder dat hetzelve voor d Gymnasiën plaats hebbe.

"Onderscheidene leden, tot de meerderheid behoorende, welke zicl tegen eene vereeniging van gymnasiaal en middelbaar onderwij heeft verklaard, hebben deswege te kennen gegeven, dat zij daarto ook aanleiding hebben gevonden in de vrees, dat eene zoodanig vereeniging ligtelijk zoude kunnen te weeg brengen, dat de oud talen, welke zij als de hoofdvakken der Gymnasiën blijven beschouwen, niet met de noodige naauwgezetheid en volledigheid en in dier omvang zouden worden behandeld, welke zij achten, dat het onderwijs dezer vakken, om er wezenlijke vrucht van te verwachten, hebben moet. Zij erkennen, wel is waar, dat dit onderwijs van het overige kan afgezonderd blijven; doch zij meenen, dat de schikkingen, welke in eene vereenigde inrigting moeten worden getroffen, om het onderrigt van ettelijke vakken gelijktijdig voor toekomstige studenten en voor kweekelingen van het middelbaar onderwijs te doen plaats hebben, niet wel de noodige ruimte zullen overlaten, om alles zóó te regelen, dat de belangen van beide soorten van kweekelingen, ook in dit opzigt, genoegzaam worden uitéén gehouden

"De meerderheid vermeent ook niet onopgemerkt te moeten laten, dat in de meeste der memorien, welke tot inlichting hebben gediend, de hier bedoelde vereeniging wordt afgekeurd.

"De redenen, welke andere leden bewogen hebben den voorkeur te geven aan eene vereeniging van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs, zijn deze:

"Zij achten, dat, langs dezen weg, meerder verband en zamenhang in het onderwijs zal worden gebragt.

"Tot ondersteuning van dit gevoelen merken zij in de eerste plaats op, dat de onderscheidene leerlingen, van het lager onderwijs tot het middelbaar overgaande, tot eene zekere hoogte hunne studiën gelijkmatig zullen kunnen voortzetten, om zich eerst later van elkander te verwijderen, wanneer het er op aankomt kundig-

beden op te doen, die meer bijzonder met elks verschillende bestemming in aanraking staan.

"Het onderwijs, aldus aan velerlei soort van leerlingen gelijkelijk wordende toegedeeld, prijst zich ook daardoor bij hen aan, dat men alsdan herhalingen zal vermijden, welke noodzakelijk te weeg brengen, dat men meer tijd, menschen en geld noodig heeft.

"Die leden zien ook niet, waarom er, voor het onderwijs van vele vakken, eene onderscheidene leerwijze zou moeten worden gebruikt, naarmate de leerlingen later eene verschillende bestemming zouden te volgen hebben. Zij kunnen dit niet toegeven ten aanzien van het onderwijs der nieuwere talen, der geschiedenis en der aardrijkskunde en ook niet ten aanzien der wiskundige wetenschappen. Voor de eene zoowel als voor de andere soort, houden zij het onderwijs van het theoretisch en van het practisch gedeelte der voormelde wetenschappen even onontbeerlijk, en het onderwijs derzelve zou, volgens hen, op eenen lagen trap blijven, wanneer het of in de eene of in de andere soort van scholen zóó eenzijdig werd ingerigt. Wil men daarenboven in het stelsel van onderwijs uitgaan van het beginsel, dat, naar de behoeften van elke soort van leerlingen, scholen moeten worden opgerigt, zoo zal men daardoor eene menigte van inrigtingen erlangen, die, in hun oog, ook daarom zonder doel zouden zijn, omdat het beroep of de stand, waaraan men zich in meer gevorderden leeftijd zal toewijden, bij de beschaafde klassen niet in de eerste jaren der jeugd worden gekozen.

"Zij merken al verder aan, dat het aantal van goede onderwijzers zeer gering is, en men, ook uit dien hoofde, het getal der scholen niet te zeer moet vermenigvuldigen. Zij beweren voorts, dat de afscheiding van het middelbaar en gymnasiaal onderwijs tot meerdere kosten zal aanleiding geven, en dat men tot die afscheiding niet zoude moeten overgaan, dan wanneer het overgroot aantal van leerlingen b. v. in zeer bevolkte steden, zulks noodzakelijk maakt. Eindelijk beroepen zij zich op het voorbeeld van inrigtingen in de Zuidelijke Provincien, om aan te toonen, dat eene vereenigde inrigting van onderwijs, niet alleen zeer goed kan bestaan, maar zelfs met goeden uitslag plaats heeft. Zij gevoelen echter tevens van den anderen kant, dat er in de Noordelijke Provincien beletselen kunnen aanwezig zijn, welke niet met geweld kunnen worden weggenomen, en gelooven, dat men, in dat geval, langzamerhand

wijzigingen in het aangenomen stelsel zoude moeten tot stanc brengen.

"De meerderheid der Commissie, ofschoon vermeenende aan dez gronden niet te kunnen toegeven, heeft echter van haren kant te vens betuigd, geenszins alle vereeniging van dien aard zoo volstrek telijk af te keuren, dat zij dezelve geheel onuitvoerlijk of ten eene maal onbestaanbaar acht: zij heeft slechts haar gevoelen willen t kennen geven, dat de voorbereidende studiën, welke aan de aka demische letteroefeningen behooren vooraf te gaan, nimmer bete kunnen worden ingerigt, of beter aan hare bedoeling kunnen be antwoorden, dan wanneer zij op zich zelve staan en niet vereenig worden met datgene, wat verder op de middelbare scholen word geleerd, zonder voor den geleerden stand noodzakelijk te zijn. Waa nogtans plaatselijke omstandigheden of andere bijzondere redenen zoodanige vereeniging mogten doen verlangen, ziet zij geene ge noegzame reden, om daaraan geen gehoor te geven. Zij wil zelfs den wensch niet verbergen, dat dit verlangen bestaan moge, ten einde de ondervinding nader zoude kunnen leeren, wat van de beide hie ontwikkelde meeningen te denken zij. In dat geval kan zij echte niet genoeg aanbevelen, dat men zorg drage, om aan het onder wijs in de oude talen en in de kennis der oudheid die ruimte te laten, welke gevorderd wordt, voor een vak van studie, hetwelk met eene geleerde opleiding zoo naauw verbonden is.

"De meerderheid is ook daarom van oordeel dat, in het eene zoo wel als in het andere geval, behoort te worden gewaakt, dat d onderwijzers, welke onderrigt geven in de oude taal- en letterkunde zoo weinig mogelijk met eenig ander onderwijs worden belast. Ge lijk zij dit voor evengemeld onderwijs zeer schadelijk acht, zoo ge looft zij ook, dat daaruit voor de overige vakken, met welke d genoemde leeraars zouden worden bezwaard, weinig goeds zoud voortvloeijen. In het bijzonder heeft zij het noodig geoordeeld, on der Regering het nemen van maatregelen aan te bevelen, waardoo het onderwijs in de wiskunde op de Gymnasiën niet meer aan d leeraars der oude talen zoude behoeven opgedragen te worden. He gebrek aan fondsen en onderwijzers heeft het onderrigt in de wiskund doen opdragen aan Praeceptoren, die zich meer bepaald met de oud letteren ophouden, In stede echter dat dit slechts eene uitzonde ring zoude zijn op den regel, dat de wiskunde door bepaaldelij

daartoe gestelde onderwijzers zal worden voorgedragen, heeft men eene bepaling gemaakt, welke de strekking zoude kunnen hebben, om de uitzondering tot regel te verheffen, door de studenten in de letteren te verpligten zich op de wiskundige wetenschappen zóó toe te leggen, dat zij in staat kunnen zijn het onderwijs der wiskunde op zich te nemen. De vermenging dezer studiën, en later van het onderwijs van weinig overeenkomende vakken, als algemeene regel beschouwd, achten de boven bedoelde leden hoogst nadeelig."

Daarna gaat de Commissie over tot de beantwoording der 2de vraag, wat er nog ten behoeve van het gymnasiaal onderwijs zou behooren te geschieden. Van dit antwoord, dat ruim 20 bladzijden in folio beslaat, zal ik slechts een kort uittreksel mededeelen, daar er overigens vele punten in behandeld worden, die minder belangrijk zijn voor het doel van deze bijdrage.

Vooreerst meent zij, dat, zal het gymnasiaal onderwijs goede vruchten dragen, het vast staat, dat tot hetzelve geene jonge lieden worden toegelaten, welke niet voorafgaande kundigheden bezitten, en tot het ontvangen van dat onderwijs niet behoorlijk zijn voorbereid. Zij acht daarom art. 5 van het reglement op de Lat. Scholen niet genoegzaam, en stelt voor een examen van toelating te bepalen, volgens hetwelk men, om op de Gymnasiën te worden toegelaten, voor het allerminst zal moeten bezitten:

a. De meer volledige kennis der Ned. en Fransche talen.

b. Een algemeen begrip der nieuwe aardrijksbeschrijving.

c. Een algemeen begrip der geschiedenis, vooral der Vaderlandsche.

d. De beredeneerde cijferkunst.

e. De eerste beginselen der meet- en stelkunst.

De vakken van onderwijs zouden, volgens de meerderheid, niet aanmerkelijk moeten vermenigvuldigd worden, en de geheele omvang van het onderwijs moeten omvatten:

a. De Ned. en Fransche talen.

b. De oude en nieuwere aardrijksbeschrijving.

c. De oude en nieuwere geschiedenis, vooral de Vaderlandsche.

d. De wiskundige wetenschappen, namelijk de beredeneerde cijferkunst; de meetkunst tot en met die der vaste ligchamen; de driehoeksmeting; de stelkunst tot en met het binomium; de beschrijvende meetkunst; de eerste beginselen van de berekening der waarschijnlijkheden.

e. De beginselen der natuur- en sterrekunde.

f. De Latijnsche Taal.

g, De Grieksche taal.

h. De fabelkunde.

i. Een overzigt van de geschiedenis der oude letterkunde.

Verder wil de Commissie niet uit het oog verloren hebben, dat de vorming van het zedelijk karakter een hoogst aangelegen gedeelte van het onderwijs behoort te zijn, en dat bij het toeverzigt op de Gymnasiën bijzonder hierop worde acht gegeven. Het ligchamelijk welzijn, het behoud der gezondheid en de ontwikkeling der krachten staan hiermede in een naauw verband. Onder de middelen, welke tot ontwikkeling van het ligchaam kunnen strekken, prijst zij de invoering van gymnastische oefeningen op de scholen sterk aan.

Ten slotte achtte de Commissie het van belang, dat er in elke provincie een Lands-Gymnasium werd opgerigt, die als modelscholen voor de overige zouden kunnen dienen.

Na bovenstaande punten ontwikkeld te hebben, vestigt de Commissie de aandacht op den min voldoenden staat van het middelbaar onderwijs; het is eene daadzaak, zegt zij, dat vele ouders hunne kinderen, naar de Latijnsche Scholen, Collegien of Athenaeums zenden, zonder hen voor de Hooge School te bestemmen, alleen uit gebrek aan scholen, die voor hunne zonen geschikt zijn; — de Fransche scholen voldoen, volgens hare meening, niet aan de behoefte; het hoofdgebrek bij de meeste van deze bestaat voornamelijk daarin, dat het aantal leeraars gering, de omvang van het onderwijs daarentegen zeer groot is; dat het hoofd der inrigting niet in staat is, het onderwijs naar behooren te overzien, hetwelk daardoor niet zelden oppervlakkig en verward is. Als middel van verbetering dier scholen stelt de Commissie voor de vestiging van model-scholen voor middelbaar onderwijs van Landswege; de omvang van het onderwijs zoude als *minimum* moeten bevatten:

a. Meer uitgebreid onderwijs der Ned. taal; de Fransche taal.

b. De aardrijksbeschrijving, volgens de groote wiskundige, natuurkundige en staatkundige verdeelingen, bovenal die van het vaderland.

c. De geschiedenis, bijzonder die van het vaderland.

d. De geschiedenis van de drie rijken der Natuur.

e. De wiskundige wetenschappen: namelijk de beredeneerde

ferkunst, de meetkunst, tot en met die der vaste ligchamen, de driehoeksmeting, de stelkunst, tot en met het binomium, de beschrijvende meetkunst, de eerste beginsels van de berekening der waarschijnlijkheden.

f. De beginsels der natuur- en sterrekunde.

g. De Engelsche taal.

h. De Hoogduitsche taal.

i. De beginsels der scheikunde.

k. De toegepaste werktuigkunde.

l. De zang; het handteekenen; het lijnteekenen; de schoonschrijfkunst en de gymnastiek.

m. Een beknopt overzigt der letterkundige geschiedenis.

n. De fabelkunde.

Zij wilde verder dergelijke scholen in 2 hoofdklassen verdeeld hebben, van welke de benedenste tot eene voorbereidingschool voor de Gymnasiën konde strekken.

Hetgeen ik uit het Rapport der Commissie heb medegedeeld, zal genoegzaam zijn, om te doen zien, dat zij het beginsel voorstaat, dat het onderwijs voor toekomstige geleerden en voor hen, die andere maatschappelijke betrekkingen zullen bekleeden, steeds gescheiden moet zijn. Ik voeg mij hierin gaarne bij hare meerderheid; de meeste gronden, die daarvoor aangevoerd worden, zijn dunkt mij geheel afdoende en moeijelijk te wederleggen. Trouwens de noodzakelijkheid dier afscheiding blijkt het duidelijkst, wanneer men zich een juist begrip van lager, middelbaar en hooger onderwijs vormt. Bepaalt men die drie soorten van onderwijs naar het doel, waarmede ieder gegeven wordt, dan moet lager onderwijs datgene genoemd worden, hetwelk handwerks- en ambachtslieden moeten ontvangen; middelbaar onderwijs het onderwijs voor hen, die voor handel opgeleid worden, een ambt of eenige andere beschaafde betrekking bekleeden zullen, hooger onderwijs dat voor toekomstige geleerden, — en dan volgt hieruit van zelf, dat het ééne geenszins de voorbereiding is voor het andere, dat het niet bestemd is, om op elkander te volgen, maar nevens elkander staat, en dat de Latijnsche scholen niet tot het middelbaar maar tot het hooger onderwijs behooren. Het is waar, dat het ééne in den aanvang als voorbereiding voor het andere *kan* dienen, dat bij voorbeeld de school van middelbaar onderwijs leerlingen kan vormen, die later op de Latijnsche

scholen komen, omdat de aanvang van ieder onderwijs natuurlijk het zelfde is; doch zeer spoedig zal de rigting, die het onderwijs moe nemen, naarmate de leerling voor de Hoogeschool of voor den han delstand bestemd is, veranderen. En hieruit vloeit dan ook d noodzakelijkheid der afscheiding voort. Immers, zal iemand goe onderrigt geven, hij diene te weten, wat en tot welk doel hij on derwijst; wel behoeft hij niet te weten, welk bijzonder vak de leer ling tot zijne hoofdstudie zal kiezen, maar wel of hij al dan nie voor den geleerden stand moet opgeleid worden. Het onderwijs op d Latijnsche scholen of Gymnasiën (1ste afdeeling), is niet anders da eene voorbereiding tot een hooger; de vakken, daar onderwezen moeten dienen, om den leerling geschikt te maken, zijne studie i datgene, wat hij later als hoofdvak zal kiezen, met vracht te kun nen aanvangen. Het middelbaar onderwijs daarentegen moet d leerlingen vormen tot menschen, bekwaam om deze of gene betrek king te bekleeden; de vakken, waarin zij onderwezen worden, moe ten zij zóó leeren, dat zij het geleerde na het verlaten der schoo dadelijk in toepassing kunnen brengen: in één woord, op de La tijnsche scholen moeten de leerlingen goed voorbereid, op de mid delbare school geheel gevormd en hun zoo veel mogelijk de ve eischte kundigheden volledig medegedeeld worden. Dat de vakke daarom bijna alle naar eene verschillende methode moeten onderwezen worden, is hiervan een gevolg, zoo als duidelijk door de Commissi is aangetoond.

Hiermede meen ik mijn gevoelen, omtrent de noodzakelijkhei van de afscheiding van de twee soorten van onderwijs, genoegzaa te hebben toegelicht. Eene andere vraag is het, of daaruit noodzake lijk voortvloeit, dat de scholen zelve, dat is: het personeel der do centen, de klassikale indeeling en de leerlingen steeds geheel gesche den moeten zijn, en de inrigtingen met twee afdeelingen, zoo a zij nu sedert eenige jaren in ons vaderland bestaan, onvoorwaa delijk zijn af te keuren en afgeschaft moeten worden. Mijne mee ning hieromtrent is, zoo als ik in het begin gezegd heb, dat zul eene afscheiding niet alleen niet overal noodig is, maar eene ve eeniging zelfs op vele plaatsen zeer nuttig kan zijn, namelijk, dá waar door eene behoorlijke verdeeling en afscheiding der klasse de onderscheidene rigting van onderwijs kan gevolgd worden.

Eene dergelijke vereeniging toch zal eene aanzienlijke besparing van menschen, tijd en kosten ten gevolge hebben. Op eene goed ingerigte middelbare school moet het onderwijs de volgende vakken bevatten: 1°. De nieuwere talen; behalve de moedertaal, de Fransche, Duitsche en Engelsche; 2°. de Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis; 3°. de Aardrijkskunde; 4°. de Wiskunde; 5°. de Natuur-, Schei- en Sterrekunde. Al deze vakken moeten, naar mijne meening, minder of meer uitvoerig ook op de Gymnasiën (1ste Afdeeling) onderwezen worden. Uit het medegedeelde Rapport blijkt, dat de Commissie voorstelt, van de nieuwe talen alleen de Nederl. en Fransche aan den toekomstigen geleerde te doen onderwijzen; doch het gevoelen dat ook voor dezen, van welk vak hij later zijn hoofdstudie make, de kennis der Engelsche en Duitsche talen hoogstnuttig moet geacht worden, is zoo algemeen, dat het hier niet zal behoeven ondersteund te worden.

Wat de Natuurkundige Wetenschappen betreft, die nog op vele Gymnasiën niet onder de vakken van onderwijs zijn opgenomen, zoo geloof ik, dat zij er geenszins mogen ontbreken; hoe zeer overtuigd, dat de studie der oude talen een hoofdvak van het onderwijs voor den aanstaanden akademieburger moet uitmaken, zoo meen ik toch, dat de Gymnasiën (1ste Afd.) eene al te eenzijdige rigting hebben, en dat althans eenige kennis der Natuur evenmin bij den beoefenaar der letteren mag ontbreken, als bij ieder beschaafd mensch.

Maakt men welligt de bedenking, dat voor de leerlingen het aantal der vakken zoo doende te groot wordt, zoo neme men in aanmerking, dat de Latijnsche scholen zijn voorbereidingscholen; dat dus het onderwijs in de Natuurkundige wetenschappen niet verder behoeft uitgestrekt te worden, dan tot het aanleeren der eerste beginselen, tot het opwekken van lust tot onderzoek, en tot het in staat stellen, om, wanneer men er later meer bepaaldelijk zijne studie van maakt, die op de Akademie met vrucht voort te zetten.

Hetzelfde geldt eenigzins ten opzigte der wiskunde. Volgens het plan der Commissie zoude het onderwijs in deze wetenschap dezelfde hoogte moeten bereiken op de Latijnsche scholen als op de middelbare scholen; dat is mijns inziens niet noodig. Moet dit onderwijs bij den toekomstigen geleerde vooral strekken, om helder te leeren denken en zich zuiver uit te drukken, het verband en den schakel der redenering wel te vatten, eene juiste voorstel-

ling te verkrijgen hoe het volgende uit het voorgaande wordt afgeleid, in één woord, het verstand en voorstellingsvermogen te oefenen en te ontwikkelen, dan is het niet noodig, een groot gedeelte der wetenschap te behandelen; dan zijn de beginselen genoegzaam, en zal er niet veel tijds aan behoeven besteed te worden. Het onderwijs in de wiskunde op de andere school zal zich verder moeten uitstrekken; daar zal men moeten leeren de wetenschap in toepassing te brengen, en zal er dus veel meer tijd aan moeten besteed worden; de omvang, die de Commissie meent, dat het onderwijs in de wiskunde op die scholen moet hebben, is derhalve niet te groot.

Zijn dus zoo vele vakken van onderwijs op de beide soorten van scholen dezelfde, dan valt het nut eener vereeniging duidelijk in het oog; immers zal men daardoor in staat zijn, voor ieder vak afzonderlijke Docenten te benoemen, terwijl anders aan één het onderwijs van verschillende vakken zou moeten worden toevertrouwd; dat hierdoor het onderwijs in deugdelijkheid moet winnen, zal niet behoeven aangetoond te worden.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat, indien toch door de afscheiding der beide soorten van leerlingen het aantal klassen zoo groot wordt, zelfs één leeraar voor sommige vakken niet eens genoegzaam zou zijn; doch met behoud van het aangenomen beginsel, geloof ik, dat sommige klassen kunnen vereenigd worden; — vooreerst de benedenste klassen. Gewoonlijk worden de leerlingen op 12 jarigen leeftijd op de Gymnasiën toegelaten; de vakken, met welke zij alsdan moeten aanvangen, zijn niet alleen dezelfde, maar zullen we op dezelfde wijze moeten onderwezen worden; hierbij verkrijgt men nog dit nut, dat jonge lieden, wier keuze van bedrijf of beroep op dien leeftijd meestal nog niet bepaald is, daartoe eenige meerdere ruimte van tijd erlangen, en hun de gelegenheid wordt gelaten, om bij eenige ontwikkeling de ondervinding op te doen, dat zij voor het eene of andere vak een meer bijzonderen aanleg of neiging hebben. Het eenige verschil zou alsdan bestaan in het leeren der Latijnsche taal. Dat de tijd, die hieraan ook door hen, die niet tot den geleerden stand worden opgeleid, besteed wordt, niet verspild wordt, maar de leerlingen hierdoor later met meer gemak de nieuwere talen aanleeren, bewijst de ondervinding. Neemt men nu eens aan, dat de cursus op de 1ste afdeeling zes, die op de tweed

afdeeling vijf jaren bedraagt, dan zouden zij gedurende de twee eerste jaren kunnen vereenigd blijven; op dien tijd zou de keus moeten gedaan worden; en eene scherpe afscheiding tusschen de beide soorten van leerlingen moeten aanvangen. Ten andere zullen ook hoogere klassen bij het onderwijs in de moderne talen, alleen voor het grammaticale gedeelte bijv., met vrucht kunnen vereenigd worden. Door de vereeniging der twee afdeelingen op de voorgestelde wijze te doen plaats hebben, zoude er geen nadeel aan het onderwijs worden toegebragt, en zouden de bedenkingen, die de meerderheid der Commissie daartegen aanvoert, wegvallen. Eene enkele blijft er echter nog overig; zij is deze, dat, zoo de bestuurder een man is van eenzijdige rigting, de eene of andere soort van onderwijs door zijn invloed zal worden voorgetrokken. Ik geloof, dat ik genoeg voorbeelden zou kunnen bijbrengen, waar dit het geval niet is; en dat er vele menschen zijn, die, mogen zij zelve een bepaald vak tot hoofdstudie hebben, echter de nuttigheid van andere vakken niet miskennen. Bovendien is het eene algemeene waarheid, dat ook met de beste instellingen eene goede keuze van menschen, om die in werking te brengen, vereischt wordt.

Hiermede meen ik het nut eener gedeeltelijke vereeniging te hebben aangewezen; eene uitvoerige opgave hoe eene 2[de] Afdeeling moet ingerigt worden, is, naar mijne meening, moeijelijk algemeen te doen, omdat veel hierin afhangt van plaatselijke omstandigheden. Zoo, bij voorbeeld, zoude te Amsterdam en te Deventer het onderwijs in de natuurkundige wetenschappen daarom van minder omvang behoeven te zijn, omdat men in de gelegenheid is, de lessen, die aan het Athenaeum in die vakken ook voor kooplieden worden gegeven, bij te wonen; hetgeen op vele andere plaatsen het geval niet is, en waar men dus, door de grootere uitgebreidheid, welke het onderwijs in die wetenschappen zou erlangen, het leeren der Engelsche en Duitsche talen facultatief zou kunnen laten.

Omtrent één punt zoude het intusschen hoogstwenschelijk zijn, dat eene algemeene bepaling werd vastgesteld, namelijk omtrent het examen van toelating; van het uiterste gewigt is het, dat dit examen steeds gestreng zij; het behoeft niet veel te omvatten; de beginselen der Hollandsche en Fransche talen, een beknopt overzigt der Algemeene en Vaderlandsche Geschiedenis, en Aardrijkskunde en de beginselen der Cijferkunst tot de Evenredigheden is genoeg;

doch dan mag men ook vorderen, dat in dit weinige een leerling van 12 jaar behoorlijk ervaren zij. Geen goed onderwijs is denkbaar indien men niet een punt van aanvang bepale; teregt verlangt daarom de Commissie, dat hieromtrent nimmer afgeweken worde. Echter wordt dit op vele plaatsen nog steeds gedaan; de oorzaak hiervan is dikwijls gelegen in de overtuiging der examinatoren, dat bij vele jongelieden de gelegenheid ten eenemale ontbroken heeft, zich goed tot dat examen voor te bereiden; hier zijn langzamerhand de Fransche scholen geheel vervallen, elders bestaan zij wel, doch is het onderwijs, daar gegeven, zeer gebrekkig, en trachten de onderwijzers, door de kinderen in velerlei kundigheden af te rigten, een hoog denkbeeld van hunne inrigting te geven, die echter juist daardoor zeer slecht is. Om deze moeijelijkheid te overwinnen, ware het wenschelijk, dat op al die plaatsen, waar geene of geene goede Fransche scholen ter voorbereiding tot de Gymnasiën bestaan, voorbereidingscholen werden opgerigt, die onder het toezigt van het bestuur der Gymnasiën stonden, en waar niets anders mogt geleerd worden, dan die vakken, welke voor het examen van toelating werden vereischt; en waar de kinderen van hun 9de tot hun 12de jaar konden vertoeven. Zij, die, elders hunne eerste opleiding genoten hebbende, aan het examen van toelating niet mogten voldoen, konden dan naar die voorbereidingschool verwezen worden, om, na gedurende korteren of langeren tijd daar ontwikkeld te zijn, met meer vrucht den cursus op het Gymnasium te kunnen aanvangen (¹).

Worden deze beginselen behoorlijk in acht genomen, en, waar het voorzeker hoofdzakelijk op aankomt, worden er steeds tot leeraren aangesteld mannen, die door hunne kunde in het vak, dat hun is opgedragen, en door hunne wetenschappelijke opleiding, die beginselen weten toe te passen, en een duidelijk besef hebben van het doel, dat zij moeten trachten te bereiken, hunne betrekking niet slechts als een middel van bestaan beschouwen, maar die steeds met naauwgezetheid en lust bekleeden, dan voorzeker kan het niet anders of de 2de Afdeelingen moeten eenmaal bloeijen, en de vooroordeelen, die er nog tegen bestaan, allengs vervallen.

Dr. D. VAN LANKEREN MATTHES.

(¹) Eene dergelijke voorbereidingschool is in het vorige jaar te Harderwijk opgerigt.

GESCHIEDENIS

DER

ILLUSTRE EN LATIJNSCHE SCHOLEN TE 'S HERTOGENBOSCH,

VAN HAAR ONTSTAAN IN DEN JARE 1630,

TOT HARE OPHEFFING IN DEN JARE 1848.

INLEIDING.

Bij de opheffing der Latijnsche Scholen, die in 1848 door een stedelijk Gymnasium vervangen werden, gevoelde ik mij aangespoord, om de lotgevallen der Illustre en Latijnsche Scholen te 's Hertogenbosch na te gaan, en haren inwendigen en uitwendigen toestand, gedurende het bestaan van ruim twee eeuwen, geschiedkundig te schetsen. De geleerde Mr. W. C. Ackersdijck stelde mij in 1834 eene lijst der Rectoren, Conrectoren en Praeceptoren ter hand, met vriendelijken aandrang, om de geschiedenis der Latijnsche Scholen te gelegener tijd te schrijven, en daarbij de Illustre Scholen te beschouwen, welke de Bossche Hoogleeraar Abdias Velingius in 1760 in eene redevoering, tot dat jaar, bewerkt en in het licht gegeven had. Sedert dien tijd heb ik daartoe bouwstoffen verzameld, en het stedelijk archief aan dit onderzoek dienstbaar gemaakt.

Daar de Illustre en Latijnsche Scholen, bij de oprigting en vervolgens, meestal als één geheel beschouwd werden, zal ik beide instellingen in één overzigt vereenigen, en een blik slaan én in het leven der onderwijzers én in de schoolinrigting zelve, met opgave van alles, wat voor den leeraar in de oude talen en wetenschappen thans nog van eenig belang mag geacht worden, ter betere waardering van de opvoeding en het onderwijs van dien tijd. Hiertoe kunnen de schoolwetten veel licht verspreiden, waarom die in de Bijlagen zullen worden medegedeeld. Men zal daaruit zien, dat deze scholen te 's Hertogenbosch nagenoeg op dezelfde wijze waren in-

gerigt, als in de overige groote steden van Nederland, zoodat mijne schets zal kunnen bijdragen tot de geschiedenis van het gymnasiaal onderwijs, zoo als dat elders in ons vaderland gegeven werd.

De Heer Tydeman heeft mij, door zijn hartelijk woord in de *Miscellanea* van het voorgaande jaar, de beoefening der paedagogische geschiedenis zijnen ambtgenooten aanbevelende, aangespoord, om dit geschrift ter plaatsing in genoemde *Miscellanea* aan te bieden. Mogten zij op hunne beurt zich opgewekt gevoelen, om ook de lotgevallen te doen kennen der inrigtingen, waaraan zij werkzaam zijn.

De geschiedenis van opvoeding en onderwijs, gelijk die aan de Gymnasiën plagt gegeven te worden, heeft tot nog toe weinig schrijvers gevonden; mij althans zijn slechts de volgende bekend:

1°. Delprat, *over de Broederschap van G. Groete en over den invloed der Fraterhuizen*. Utr., 1830, 8°.

2°. Cramer, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in de Nederlanden*, uit het Hoogduitsch, door Buddingh. Leiden, 1846, 8°.

3°. Buddingh, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs met betrekking tot het bijbellezen en godsdienstig onderrigt op de scholen*. 's Hage, 1842, 3 stuks, 8°., waarin men uit de Stedebeschrijvingen en andere werken geschiedkundige berigten vindt over de meeste Latijnsche scholen van ons Rijk.

4°. Jo. Fred. Reitzii, *Oratio de origine Gymnasii Hieronymiani*. Tr. ad Rh., 1734. 4°.

5°. Van Asch van Wijck, *Over de Instellingen van hooger onderwijs in Utrecht vóór* 1636. Utrecht, 1836. 8°.

6°. Fred. Theod. Reitz, *Oratio de Gymnasio Medioburgensi*. Mediob., 1753. 4°.

7°. H. J. Arntzenii, *Oratio de natalibus et incrementis Gymnasii Leovardiensis*. Leov., 1762. 4°.

8°. E. Wassenbergh, *Oratio de urbe Daventria, eruditionis in Belgio matre et conservatrice celeberrima*. Dav., 1768. 4°.

9°. H. Verheyk, *Oratio secularis de antiquitate et vicissitudinibus Scholae Amstelaedamensis*. Amst., 1778. 4°.

Omtrent de Illustre Scholen ken ik de volgende schriften:

1°. D'Orville, *Oratio in centesimum natalem Ill. Amst. Athenaei*. Amst., 1732. 4°. In 1832 door Prof. van Lennep op nieuw

uitgegeven met zijne Oratio, bij het tweede eeuwfeest dezer Illustre School, met vele geschiedkundige bijzonderheden.

2°. Abdias Velingius, *Redevoering over de Illustre Schoole van 's Hertogenbosch.* 's Bosch, 1760. 8°.

3°. F. L. Boukens, *Oratio de Academia Noviomagensi.* Groning., 1769. 4°.

4°. Van Eck en Bosscha, *het tweede Eeuwfeest van het Athenaeum te Deventer.* Dev., 1843. 8°.

In de meeste dezer schriften is meer het leven der leeraren dan de toestand van het onderwijs in aanmerking genomen, waartoe in de eerste plaats de schoolwetten en series lectionum, en vervolgens de gebezigde schoolboeken van veel dienst zouden geweest zijn. Behalve in de schoolgeschiedenis van Middelburg, de Rectoren, Conrectoren en Praeceptoren bevattende, wordt in de overige verhandelingen meer bij uitsluiting gesproken van de Rectoren. Men kan de Rectoren, Conrectoren of Prorectoren en Praeceptoren bijeen vinden in de naamlijst der Predikanten, Professoren en Rectoren, welke in de voorgaande eeuw jaarlijks werd uitgegeven, althans van 1759 tot 1791, over welk tijdvak eene bijna volledige verzameling ten Archieve van 's Hertogenbosch bewaard wordt. *De Boekzaal der geleerde wereld*, reeds in 1692, doch onder een anderen titel, begonnen, is eene belangrijke bron voor deze stof; mogt iemand tijd en gelegenheid hebben en lust gevoelen, om deze mijn te ontginnen!

Sedert 1837 heb ik van tijd tot tijd bijeengebragt, wat mij omtrent de Gymnasiën en Docenten in Nederland van eenig gewigt is voorgekomen; als: een beredeneerd verslag der in gebruik geweest zijnde schoolboeken en schooluitgaven van auctores classici, benevens de biographien van zeer vele leeraren, vooral van hen, welke zich, ook buiten de school, door uitgegevene geschriften verdienstelijk gemaakt hebben, met het voornemen, de reeds verzamelde bouwstoffen aan te vullen, tot een zamenhangend geheel te bewerken en met de schoolreglementen in het licht te geven. Doch indien mij daartoe de tijd mogt ontbreken, kan het misschien niet onbelangrijk zijn, enkele brokstukken in de *Miscellanea* mede te deelen, daar zij, gelijk de Heer Tydeman teregt aanmerkt, als een Archief moeten worden beschouwd, waaruit de toekomstige geschiedschrijver onzer Gymnasia zal kunnen putten.

SCHOLARCHEN OF CURATOREN DER ILLUSTRE EN TRIVIALE (¹) SCHOLEN.

Naauwelijks was 's Hertogenbosch door de onverwinbare wapenen van Frederik Hendrik onder de magt gekomen der Vereenigde Nederlanden, die het aanzienlijk collegie der Jezuïten vernietigden, of de stads regering dacht op middelen, om zich uit deze ongeleheid te redden.

Op voorstel der Gecommitteerden van wege de Staten-Generaal, benoemde zij den 2den Februarij 1630 vier Scholarchen (²), namelijk het Raadslid van der Meulen, den Pensionaris van Zonst en de Predikanten Voetius en Swalmius, aan wie de verzorging der Lage, Latijnsche en Illustre Scholen werd toevertrouwd. Bij Raadsbesluit van 18 April daaraanvolgende werden zij gemagtigd, om op de bijzondere Nederduitsche en Fransche Scholen goede orde te stellen, en werd hun dezelfde magt gegeven als den Scholarchen in Holland. Weinige jaren later (8 Oct. 1636) werd bepaald, dat jaarlijks in October één Raadslid en één Predikant zouden aftreden, en door anderen vervangen worden.

Later werden de Predikanten niet meer in het Collegie van Scholarchen gekozen, hetgeen uit vier leden van den Magistraat be-

---

(¹) Toen in de eerste helft der XVIIe eeuw in de voornaamste steden van het Vaderland Illustre Scholen of akademische Gymnasia werden opgerigt, begon men de groote of Latijnsche Scholen *triviale* te noemen. Men weet, dat men oudtijds zeven vrije kunsten telde, doch dat men het oneens is, welke kunsten of wetenschappen eigenlijk tot die zeven behoorden, gelijk men kan nazien in Saxi, *Oratio in septem artium liberalium magistros* (Traj. ad Rh., 1761, 4°.), alwaar de verschillende optelling van Plato, Cebes, Cicero en anderen worden medegedeeld. Ten tijde van Boëthius was het woord *quatrivium* reeds in gebruik, en denkelijk dus ook *trivium*. Tot het *quatrivium* werden gebragt Musica, Arithmetica, Geometria en Astronomia, en tot het *trivium* Grammatica, Dialectica en Rhetorica, die te zamen in deze verzen werden opgesteld:

Gramm. loquitur, *Dia.* vera docet, *Rhet.* verba colorat.
Mus. canit, *Ar.* numerat, *Geo.* ponderat, *Ast.* colit astra.

Dat de benaming van triviale scholen in ons land aan alle Latijnsche Scholen gemeen was, blijkt uit den Franeker Hoogleeraar Pauw, die zijn *Syllabus graeco-latinus* (Amst., 1657) opdraagt *Belgii foederati scholarum trivialium rectoribus, prorectoribus, caeterisque praeceptoribus.*

(²) Stads Resolutieboek, geteek. A. N°. 21, fol. 16 verso en 21 verso.

stond, waarvan telken jare één lid aftrad, zoo als blijken kan uit hunne namen, voorkomende in den *'s Hertogenbosschen Comptoir-Almanak*, welke sedert 1746 vrij volledig bewaard wordt in de boekerij van het Noord-Brabandsch Genootschap.

Ingevolge de verordeningen op de Latijnsche Scholen van wege de hooge regering in 1815, werden er het volgende jaar drie Curatoren, zonder periodieke aftreding, gekozen; in 1844 werden nog twee Raadsleden aan het Collegie toegevoegd, doch bij de opheffing der Latijnsche Scholen in 1848 waren er slechts drie Scholarchen of Curatoren, zoo als zij reeds in de voorgaande eeuw gewoonlijk genoemd werden.

ILLUSTRE SCHOOL.

Bij het daarstellen der „groote Latijnsche School," hadden de Staten-Generaal het voornemen, om er eene Illustre School of akademisch Gymnasium van te maken. Om hieraan gevolg te geven, beriep de stads regering den Franschen Predikant Samuel Maresius S. T. D. en gewezen Hoogleeraar te Sédan, uit Maastricht, naar deze stad. Na het overlijden van Rector Pistorius in 1636, wendde zij zich tot den Raad van State, met verzoek, om Chabanaeus als Rector te benoemen en Maresius als Professor en Superintendent der Latijnsche Scholen aan te stellen. Uit de *Bijlagen* en de schoolwetten (A en C) kan men zien, welke lessen van hem gevorderd werden, en waarin het superintendentschap bestond. Toen dit superintendentschap, ten gevolge van botsingen tusschen Maresius en den Rector, die wij in hunne levensberigten zullen mededeelen, den 2den Augustus 1638 werd opgeheven, dacht men er eerst voor goed aan, om de Illustre School te openen. Volgens het Schoolreglement van 1639 (zie E), moest Maresius de jongelieden, die de Rectorsschool hadden afgedaan, onderrigt geven in de logica, physica, ethica, metaphysica, arithmetica en astronomica, wekelijks 5½ uur, in het verdedigen van theses 2 uren, in de historie 2 uren en in de theologie ook 2 uren, terwijl de geheele cursus binnen twee jaren moest afloopen.

Daar deze Illustre School voornamelijk was daargesteld voor studenten in de Godgeleerdheid, zoo besloot de stads regering in 1640 Rector Chabanaeus aan te stellen als Lector in de Grieksche taal,

waarin hij wekelijks 2 uren les zou geven, en om Maresius te verligten, werd Florentius Schulius hetzelfde jaar Hoogleeraar in de wijsbegeerte. In enkele gevallen werden er ook Hoogleeraren aangesteld in de geneeskunde, regten, mathesis en later in het Hebreeuwsch en de Oostersche talen.

De verschillende vakken van onderwijs werden menigmaal aan een of meer personen opgedragen, uitgebreid of ingekrompen, en de tractementen gesplitst. In den regel werd van 's Lands wege uit de geestelijke goederen vroeger *f* 500, later *f* 750 toegestaan, doch de stads regering toonde dikwijls hare milde gunsten, of schonk den eeretitel van Hoogleeraar, waarop men destijds zeer gesteld was. In de opgave der Professoren zullen wij daaromtrent in meerdere bijzonderheden moeten treden, te meer, omdat ieder bijna op verschillende jaarwedden en voor verschillende leervakken werd aangesteld.

Ten dienste der Hoogleeraren en Studenten, werd den 9den Oct. 1639, de koster der kerk van het Begijnhof, bij de Engelsche gemeente in gebruik, als pedel aangesteld, op eene jaarwedde van *f* 50, te vinden uit de inkomsten van de St. Jans kerk; doch deze bediening werd in 1724 opgeheven.

Als hulpmiddelen van studie behoorden de boekerij en andere verzamelingen in aanmerking te komen, doch de Illustre school bezat niets van dit alles, en echter was zij er niet geheel van verstoken, daar eene boekerij op het stadhuis en eene verzameling van anatomische voorwerpen, oud- en zeldzaamheden en penningen, met één woord, eene beroemde konst- of snijkamer op de Vughterbinnenpoort ten dienste der ingezetenen openstonden.

Van Heurn (1) verhaalt, dat de stads regering in 1681 het besluit nam en fondsen aanwees tot het aanleggen eener boekerij, waartoe eene zeer groote kamer op het stadhuis werd ingerigt, met boekenrekken en schrijflessenaars, volgens gebruik van dien tijd zoodanig geplaatst, dat de lezers de boeken niet zelf konden uitnemen, welke betimmering, bij het in orde brengen van het stedelijk Archief in 1841, is weggeruimd. Enkele kostbare werken bevinden zich nog op de archiefkamer, denkelijk in dien tijd bijeengebragt, en dat er zeer vele andere bij gebrek aan toezigt, benevens menige

(1) *Beschr. der Stad en Meijerij,* D. III, bl. 273.

belangrijke papieren en zeldzaamheden van tijd tot tijd ontvreemd zijn, daarvan zijn schrijver dezes, in zijne betrekking van Stads Archivarius, vele treurige bewijzen voorgekomen.

De konst-, rariteit- of snijkamer was haren oorsprong verschuldigd aan eene verzameling van zeldzaamheden, door eenige liefhebbers bijeengebragt, en geplaatst boven de Vughter Binnenpoort, welke de stads regering den 19den Mei 1677 tot dat einde ten gebruike afstond (1). Blijkens den catalogus, waarvan in 1724 de 9de en in 1747 de 12de druk het licht zag, waren er meer dan 4000 voorwerpen van kunst- en zeldzaamheid, waarvan eenige stukken groote waarde hadden. In het vervolg werd de verzameling verwaarloosd, en begon langzamerhand te vervallen, zoodat de stads regering in 1794 besloot, ze bij gedrukten catalogus te verkoopen, aan welk voornemen echter toen geen gevolg werd gegeven. Na de overgave der stad aan de Franschen, leed zij nog meer, en werd eindelijk den 20sten Mei 1800 in het openbaar verkocht, terwijl de Vughter Binnenpoort reeds 's jaars te voren was gesloopt (2).

's Hertogenbosch heeft ook een Theatrum Anatomicum bezeten. Bij besluit van den stedelijken raad van 3 Maart 1662, werd de reeds gemelde kamer boven de Vughter Binnenpoort aan de chirurgijnsgilde ten gebruike afgestaan, om zich aldaar in de ontleedkunde te oefenen, doch den 18den September 1669 werd zij aan de schutterij van den jongen voetboog ingeruimd, terwijl in gemeld jaar door den Raad van State het Zwarte Zusterenklooster op den Papenhulst, thans de branderij van den Heer A. W. Sopers, tot hetzelfde einde werd aangewezen. De chirurgijnsgilde hield toen daar hare bijeenkomsten, doch in 1676 werd deze kapel gedeeltelijk en in 1731 geheel ingeruimd ten behoeve der leen- en tolkamer.

De plaats, waar de Professoren hunne openbare lessen, disputen en plegtige redevoeringen hielden, was sedert 4 Julij 1637 de kapel in de St. Janskerk, vroeger tot godsdienstig gebruik van het Illustre L. V. Broederschap. Bij besluit van den stedelijken raad

---

(1) Stads Resolutieboek 1677, fol. 45, geteek. A. 66.

(2) Een exemplaar van den catalogus van 1724, 1747 en 1794, wordt bewaard in de Boekerij van het Noord-Brabandsch Genootschap, waar men ook den ijzeren maliënkolder van Gerard Abrahams, den held van den slag van Lekkerbeetje op de Vughterheide in 1600, vindt, vroeger een sieraad dezer snijkamer.

(16 October 1671) werd daartoe de Begijnenkerk aangewezen, waarin vroeger de Engelsche Hervormden van het garnizoen hunne godsdienst hadden verrigt; en de Hoogleeraar Cock van Kerkwijck opende deze nieuwe gehoorzaal den 5den Januarij 1672, met eene plegtige redevoering.

Korten tijd daarna ontstonden er hevige geschillen tusschen 's Lands en stads regering over den eigendom van het Begijnhof, door den dood der Zusters toen geheel ontledigd. Onder anderen vindt men, dat de rentmeester der geestelijke goederen een slot op de deur der kapel deed hangen, en dat er de stad een neven hing, om toch niets toe te geven (2 Mei 1675). In 1685 hield Rector Noordberg er als Hoogleeraar zijne inwijdingsrede.

Eerst in Mei 1721 werden deze geschillen door minnelijke schikking bijgelegd, doch, daar de gebouwen gedurende die 50 jaren niet onderhouden waren, was alles vervallen, en de kapel zelve stortte in 1700 in, waarvan de puinhoopen het volgende jaar werden verkocht en weggeruimd.

De Professoren hielden enkele reizen plegtige redevoeringen in de St. Jans- en de Fransche kerk, doch meestal lieten zij in het openbaar weinig van zich hooren bij gemis aan een geschikte gehoorzaal, ofschoon in 1710 de kapel in de St. Janskerk naast den toren daartoe werd ingerigt. Professor Leijendecker verzocht in 1713 en 1717, dat de stadsregering hem eene plaats mogt aanwijzen tot het doen van eene plegtige redevoering, als wanneer zij daartoe de Fransche en vervolgens de St. Janskerk bestemde.

Prof. Eybergen zette haar aan, om de gehoorzaal in voegzamen staat te brengen, waartoe zij na lang dralen eindelijk den 8sten November 1780 gehoor gaf, en in de kapel banken en twee cathedcrs achter elkander, voor den professor en defendens van theses, plaatsen liet; de onkosten dezer betimmering werden deels uit de stads-, deels uit de kerkefondsen gevonden. Den 18den Julij 1781 mogt Eybergen deze gehoorzaal met eene plegtige redevoering inwijden. Behalve de studenten der Illustre School hielden de leerlingen der Latijnsche Scholen hier ook hunne *orationes* en *gratiarum actiones* bij gelegenheid der prijsuitdeeling. Daar deze zaal echter bij professorale redevoeringen te bekrompen was, werd in 1788 goedgevonden, dat de Professoren hunne redevoeringen in de Fransche kerk konden houden.

Omtrent het getal studenten, dat gezamenlijk of achtervolgens de Illustre Scholen bezocht, valt weinig te roemen. Ten tijde van Vogelsangh (1656—1675) offerden de priesters der Bossche Pallas aan het gedurig stilzwijgen, zoo als een geleerde van dien tijd schertsend van onze Illustre School spreekt (1). In 1759 klaagde de Hoogleeraar Velingius in zijne redevoering (bl. 8), dat het getal leerlingen zeer gering was, en „dreigde geheel weg te gaan." Een ander, die in 1777 schreef, getuigt, dat zij in zijn tijd weinig opgang scheen te maken (2). In 1806 was het even zoo, gelijk Meerman met deze woorden getuigt: „De Hoogleeraren van 's Hertogenbosch, waarvan het Land er vier bezoldigt en twee anderen den titel van buitengewone dragen, moeten, over het algemeen, meer als honoraire Professoren dan als regelmatig en voortdurend lessen gevende beschouwd worden (3).

Uit andere berigten zou men echter mogen opmaken, dat er nog al studenten geweest zijn. Zoo spreekt de Hoogleeraar Leijendecker in eene plegtige redevoering: „Non jam memorabo, quot diversarum regionum studiosi a jactis hujus Athenaei fundamentis huc confluxerint (non oblitteratis adhuc Maresiorum, Vogelsangiorum, Coloniorum, Kuchlinorum, haud obscuris nominibus) ad ipsas scholas, ut vulgo vocant triviales, provoco, quae sane nobilissimi et amplissimi senatus auspiciis satis praeclare apud exteros audiunt, et numerum non contemnendum adolescentis juventutis in urbem in commune civium commodum attrahunt" (4).

Tijdens het professoraat van Martini (1684—1725), „zijn er eene geheele menigte leerlingen tot het hervormd leeraarsambt bekwaam gemaakt, waaronder de vermaarde Prof. Antonius Driessen, de Bossche Hoogleeraren Cornelis de Witt en zeer vele Predikanten der Meijerij" (5).

Noch wetten, noch series lectionum, zijn mij voorgekomen, behalve hetgeen men bepaald vindt in de Bijlagen A, B en D; ook weet ik niet, of men minervalia betaalde, wel dat elk student in

(1) Maresius, *Tractatus de stud. theol. afflicto statu in foed. Belg. edit.* 1672, pag. 4.

(2) *Akad. Uitspanningen of beschrijv. der voorn. Universiteiten*, bl. 244.

(3) *Jaarb. van Kunsten en Wetensch.*, Dl. I, bl. 123.

(4) *Oratio de linguae Ebraeae usu*, pag. 46.

(5) Velingius, bl. 64.

de Theologie één of meer beurzen ad studia bezat, waaraan 's He
togenbosch vroeger geen gebrek had. Behalve de conditiën v
aanstelling van Maresius, zullen wij in de Bijlagen mededeelen
bepalingen wegens de lessen, zoo als die in 1730 door de sta
regering aan de Hoogleeraren waren voorgeschreven.

Van een Senatus Academicus of een Rector der Illustre Schole wordt mede geene melding gemaakt. Elk Professor scheen geh op zich zelven te staan, en als hij eene plegtige redevoering wensch te houden, geschiedde zulks met voorkennis der stads regering.

Toen 's Hertogenbosch bij verdrag van 16 Maart 1810 met Bataafs Braband in Frankrijk werd ingelijfd, verviel facto de geheele I lustre School. Na de bevrijding van het Fransche juk in 181 werd aan de nog aanwezige Professoren wel hunne jaarwedde u de kerkelijke goederen of uit het domein tot aan hunnen dood ui betaald, doch lessen zijn door hen niet meer gegeven.

HOOGLEERAREN.

I. SAMUEL MARESIUS, uit een aanzienlijk geslacht, den 9den A gustus 1599 te Oyzemont in Picardye geboren, werd na versch lende standsverwisselingen Hoogleeraar te Sédan, en daarna Frans Predikant te Maastricht. In Januarij 1636 ging hij in die betre king naar 's Hertogenbosch over, en werd, behalve met de gewo jaarwedde, nog jaarlijks begunstigd met eene som van ƒ 150 u de geestelijke goederen, om daarvoor lessen te geven in de godg leerdheid. Zoodra Rector Pistorius overleden was, beijverde zich stads regering bij den Raad van State, om hem het Superinte dentschap der Latijnsche Scholen te zien opdragen, „om in scholen op eenige dagen te lezen historiam sacram et profanam, daarenboven de jonge jeugd te instrueren in philosophia", waarvo hem een gedeelte van de woning en het tractement, aan de schol verbonden, zouden kunnen worden gegeven, door haar te verdeel met onderling genoegen van den Superintendent en den te beno men Rector, die tevens met het Conrectoraat zou worden belas De Raad van State keurde dit goed, en magtigde haar, om M resius als Superintendent aan te stellen en Chabanaeus van Maa tricht als Rector-Conrector te beroepen, doch omtrent de verde

voorslagen verlangde hij een bepaald voorstel (5 December 1636). De stad stelde dus voor, om aan Maresius het huis van den Rector met vier studentenkamers en 400 gulden en aan Chabanaeus dat van den Conrector met 32 kamers en 800 gulden toe te staan, wordende deze 1200 gulden gevonden uit de jaarwedde, waarop de Rector en Conrector vroeger te zamen aangesteld waren. Dit werd gaaf aangenomen, behalve dat Maresius zich zou moeten te vreden houden met ƒ 150 bij de ƒ 150, die hij boven zijn gewoon predikants tractement reeds genoot (29 December 1636). Hij maakte echter zwarigheid, om dien lastpost voor zoo eene geringe tegemoetkoming te aanvaarden, waarom de stad hem nog ƒ 250 aanbood, en schriftelijke voorwaarden vaststelde, waarop hij als Professor en Superintendent zou werkzaam zijn (15 Januarij 1637). Wij vinden deze conditiën merkwaardig genoeg, om die onder de Bijlagen op te nemen (A). Den 17den Februarij daaraanvolgende hield hij eene plegtige redevoering als Superintendent der Latijnsche Scholen, en droeg aan Chabanaeus zijne nieuwe betrekking op. Kort daarna zond hij de door hem opgestelde schoolwetten in, die de Raad den 27sten April goedkeurde, en die wij onder de Bijlagen mede zullen opnemen (B). In deze wetten wordt het superintendentschap omschreven, dat veel overeenkomst schijnt gehad te hebben met dat van visitator bij de Latijnsche Scholen te Amsterdam. Volgens dezelve schreef hij de leerlingen in het album studiosorum, waarvoor hij het entréegeld (*isagogicum*) genoot, en moest al de scholen dikwijls bezoeken. Geen Docent kon zich van eene les verschoonen zonder zijne voorkennis. De Rector stond geheel onder hem en onder dezen weder de overige leeraars: bij promotiën, prijsuitdeelingen en schoolbezoeken der Scholarchen was hij de eerste persoon. Dit alles hinderde den Rector zeer, die zich reeds den 27sten Julij van hetzelfde jaar daarover bij den raad der stad beklaagde. Uit achting voor Maresius werden zijne bezwaren slechts gedeeltelijk opgeheven. Toen wendde Chabanaeus zich tot den Raad van State, bij wien hij zooveel uitwerkte, dat hij bij besluit van 1 April 1638 Maresius beval de rectorswoning te ontruimen, en van het superintendentschap af te zien. De Scholarchen en stads regering voldeden zeer ongaarne aan dit bevel. Maresius was door den Raad van State aangezegd, om met November of uiterlijk met Mei aanstaande het huis te verlaten, terwijl hij dan

5

weder als vroeger *f* 200 huishuur zou genieten. Daar hij le gen in den kost had, die zonder hem zeker nimmer in de stad den gekomen zijn, werd hem later vergund, de rectorswoniı behouden, die na zijn vertrek aan den eenen of anderen. Hoogl der Illustre School tot huisvesting strekte. Tot schadeloosst liet de Raad van State hem de *f* 150 als gewezen Superinte behouden, en legde hem jaarlijks nog *f* 50 toe voor het gemi schoolgelden. Tevens werd besloten, dat al de artikelen der s wetten, rakende het superintendentschap, als niet geschreven den beschouwd worden (2 Augustus 1638); verder, dat hij als Scholarch mogt worden gekozen, ten einde alle redenen oneenigheid met den Rector af te snijden.

In 1640 als Hoogleeraar naar Franeker beroepen, bedank op verlangen der stads regering (¹); doch twee jaren later a zocht, om een leerstoel in de godgeleerdheid te Groningen t kleeden, meende hij, ondanks de vertoogen van den kerken derwaarts te moeten vertrekken. Ofschoon hij te Groningen *f* als Professor en *f* 400 als Predikant genoot, getuigt hij echt gens, dat zijn toestand te 's Hertogenbosch veel voordeeliger w Hij hield er den 20sten Januarij 1643 zijne openbare inwijding In 1673 ontving hij een beroep naar de Hooge School van den, doch zijn dood, die den 18den Mei van dat jaar voorviel lette hem die betrekking te aanvaarden. Velingius roemt de die hoog, die hij der Illustre Scholen alhier bewezen heeft. Als vı baar schrijver heeft hij zich groote vermaardheid verworven (

II. FLORENTIUS SCHUYL of SCHULIUS, zoon van Everardus Sc Predikant te 's Hertogenbosch, was den 13den Januarij 1619 te S dam geboren. Bij het woeden der pest in 1636 te dezer s

---

(¹) De Kerkenraad en Stads Regering verzochten hem in eene plegtige missie, om van dit beroep af te zien, in welk geval hem de 250 gulden zekerd werden, die hij tot nogtoe als Superintendent en Professor uit fondsen genoten had (8 December 1640, Stads Resolutieboek A 24, fol.

(²) Velingius, bl. 19–27. Stads Resolutieboeken geteekend A 22, fol 29 vso., 33 vso. A. 23, fol. 44 vso., 48. A 34, fol. 77.

(³) Men vindt de volledigste lijst zijner schriften, ten getale van 10 Paquot, *Mémoires pour servir à l'Hist. Litt. des Pays-Bas*, Tom. I, pag. 283. Vergelijk Velingius, Burman, *Traj. erud.*, vooral Bayle, *Dict.* Tom. III, pag. 322, en Michaud, *Biogr. Univ.*

verloor hij twee broeders, en zag zijne moeder aan den rand des grafs. De vader vreezende ook te zullen aangetast worden, beval Florentius aan de stads regering als alumnus aan, om later voor kerk of staat der burgerij nuttig te zijn. Hij werd dan ook als stads kweekeling op eene jaarlijksche bijdrage van *f* 250 aangenomen (25 September 1636), en behield er het genot van tot het jaar 1640. Toen als artium magister zich in deze stad vestigende, werd hij tot Professor philosophiae der Illustre School, op het jaargeld, dat hij als alumnus genoten had, aangesteld, mits zich onder Maresius in de godgeleerdheid bekwamende. Na diens vertrek naar Groningen, wenschte hij met den leerstoel der godgeleerdheid bekleed te worden, doch vruchteloos; hij moest zich met dien der wijsbegeerte vergenoegen, terwijl echter later zijne jaarwedde op *f* 400 gebragt werd (1) (25 Februarij, 3 Maart 1644). In 1664 ging hij als Hoogleeraar der geneeskunde naar Leyden, en werd in 1667 tevens belast met het onderwijs in de kruidkunde en het toezigt over den botanischen tuin, omtrent welken hij zich zeer verdienstelijk maakte. Hij overleed den 5den September 1667 (2).

Een zijner leerlingen aan onze Illustre School, Gualterus van Espendonck, las den 13den April 1655, een Latijnsch dichtstuk, als proeve zijner studiën, in het auditorium philosophicum voor. Dit dichtstuk zag onder dezen titel het licht: *Sylvaducis inchoata, afflicta, perfecta, restituta. Carmen quod recitabitur in auditorio philosophico, die* 13 *Aprilis hora secunda, a Gualtero ab Espendonck authore.* Sylvad. *Joan. a Turnhout*, 1655. 4°., 23 pag. Ik ontmoette het eenige mij bekende exemplaar in de politieke traktaten, Dl. V, berustende ten Archieve van het Provinciaal Gouvernement van Noord-Braband.

III. IZAAK CHABANAEUS (zie Rectoren).

IV. REINERUS VOGELSANGH, te Vianen geboren, was Predikant te Goes, toen hij in 1652 naar 's Hertogenbosch beroepen werd. Na het vertrek van Maresius werd het Hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid, bij gemis aan een bekwaam man, niet vergeven, doch de stads regering sloeg den 29sten Januarij 1656 het oog op

---

(1) Stads Resolutieboek A. 28, fol. 190. A. 24, fol. 51. A. 35, fol. 38 vso., 48 vso.

(2) Siegenbeek, *Geschied. d. Leydsche Hoogeschool*, Dl. II, bl. 139.

Vogelsangh, en de Raad van State bewilligde in zijne keuze de 26sten Junij daaraanvolgende, op eene jaarwedde van *f* 500 en vrij woning. Volgens Velingius was hij in zijn tijd een vermaard god geleerde, wiens geschriften vele lezers vonden, en wiens lessen door vele jongelingen gevolgd werden. In 1672 naar Franeker beroepen gaf hij aan de stad zijner inwoning de voorkeur, doch aanvaardde met de predikdienst tevens den leerstoel in de godgeleerdheid e Oostersche talen aan de Illustre School te Deventer, alwaar hij i 1679 overleed (1). Zijne schriften zijn:

1°. *Oratio inauguralis de exercitatione theologica.* Sylvaed., 1656 4°. Mede afgedrukt in:
2°. *Exercitationes theologicae.* Sylvaed. Steph. du Mont. 1665 4°., groot 862 bladz.
3°. *Eenvoudigh bericht van de Christelijke religie, in vragen e antwoorden, met eene uitbreydinge over het gebedt onzes Heeren.* 's Bosch, 1666, kl. 8°.
4°. *Indignatio justa contra libellum cui titulus: philosophia scripturae interpres.* Ultraj., 1669. 4°.
5°. *Diatribe de idea Dei secundum Cartesium et Corollaria Irenica de Sabbatho.* Sylv., 1669.
6°. *Binae disputationes contra Johannem de Bruin.*
7°. *Diatribe de ridiculis idearum Cartesianarum sacramentis,* 1673
8°. *Quatuor disputationes de peccato Adami.*

Vogelsangh heeft zich ook ingelaten met de theologische geschille tusschen Maresius, Voetius en Molinaeus (2), waarvan men kan na zien de schriften, hieronder aangevoerd.

V. JOANNES VITRIARIUS (zie Rectoren).

VI. N. VOGELSANGH, V. D. M. en Med. Doctor, woonde te Vie nen, toen hij den 20sten November 1659 naar hier overkwam, om lessen te geven in de geneeskunst, waarin hij door de stads regering als Hoogleeraar, doch zonder geldelijke voordeelen, benoemd werd meer vind ik van hem niet aangeteekend.

VII. SEBASTIAAN SCHELKENS, uit een adelijk geslacht te Frank

(1) Velingius, bl. 29, 37—39, en van Eck en Bosscha, *het Tweede Eeuwfeest van het Athenaeum te Deventer*, bl. 101.

(2) Voetius polit. eccl., P. III, lib. IV, tract. I, c. XIII; Burman, *Trajectum erud.*, pag. 418; en Maresius, *Tract. de stud. theol. adflicto statu in Foed. Belgio*, edit. 1672, pag. 18.

fort geboren, was licentiaat in de beide regten, waarin hij den 14den November 1663 als Hoogleeraar te dezer stede werd aangesteld. Bij zijne benoeming schonk hem de stad een okshoofd wijn, en vereerde hem den 28sten October 1664 met den leerstoel in de wijsbegeerte, op eene jaarwedde van *f* 400 uit stads kas, bij het vertrek van Schulius naar Leyden opengevallen. Nog te 's Hertogenbosch zijnde, kwam van hem van de pers: *Sebastiani Schelkens, J. U. lic. juris Justiniani prima fundamenta, ejusdem de successionibus ab intestato secundum novellam* 118 *tractatus, cui accedunt Bernardi Scotani J. C. fundamenta juris; nunc primum juris et legum allegationibus confirmata a Simone Leuwo* J. C.; L. B., 1663, 8°. Simon van Leeuwen en de hoogleeraar Reinerus Vogelsangh vereerden hem, de eerste met een brief en de tweede met een dichtstuk, beide vóór het werkje geplaatst, dat in 1681 te Franeker herdrukt is. Schelkens heeft op zijne beurt aan de Latijnsche zanggodin geofferd met een gedicht, dat voorkomt in de *Exercit. theol.* van Vogelsangh (1). De oorlog deed hem in 1672 met zijn gezin naar 's Gravenhage vertrekken, van waar hij den 19den Februarij 1678 als Hoogleeraar in de regten naar Franeker geroepen werd, Hier overleed Schelkens den 15den Mei 1700. Vriemont en Paquot geven een uitvoerig verslag van zijn leven (2).

VIII. LAURENS DONKERS werd Hoogleeraar in de geneeskunde den 15den Januarij 1664, en wel om onderwijs te geven aan de chirurgijns, doch zonder geldelijk voordeel. In October van hetzelfde jaar werd hem ook het onderwijs in de natuurkunde opgedragen, waarvoor hij van 's Lands wege eenige belooning mogt ontvangen (3).

IX. CLEMENS VAN SORGEN werd den 5den Augustus 1664 Hoogleeraar in de wis- en landmeetkunde honoris causa. „Hem werd," om de woorden van Velingius te gebruiken, „wel geene bezoldiging toegelegd, maar men droeg zorg, dat deze man, door wiskunstige betoogen vermoeid, zich tusschen beiden door het vervrolijkend druivenvocht verkwikken kon, want hij werd door den magistraat

(1) Velingius, bladz. 41. Gratama, *Regtsgeleerd Magazijn*, stuk 1 en 2, bladz. 359.

(2) Vriemoet, *Athenae Frisiacae*, pag. 577—582. Paquot, I, 640.

(3) Velingius, bl. 42.

dezer stad eenige maanden na zijne aanstelling met een okshoofd wijn begiftigd" (1).

X. JACOBUS CUCHLINUS, in 1651 als Predikant van Oss naar 's Hertogenbosch overgeplaatst, werd den 28sten October 1664 met den leerstoel in de Grieksche taal op eene Lands jaarwedde van *f* 250 begunstigd. In het levensberigt van Vitriarius zullen wij zien, dat deze met dat onderwijs belast was, doch dat hij in 1664 het hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte erlangde. Denkelijk heeft hij toen het Grieksch aan Cuchlinus overgelaten. Den 28sten November 1696 emeritus geworden, overleed hij het volgende jaar (2).

XI. CHRISTOPHORUS COCK A KERKWIJK werd den 19den Julij 1667 Hoogleeraar in de geneeskunde, doch zonder geldelijke belooning. Den 5den Jan. 1672 hield hij eene plegtige redevoering ter inwijding van de nieuwe gehoorzaal, waartoe de Begijnen-, later de Engelsche kerk, werd bestemd (3). Hij overleed den 27sten Februarij 1678, en heeft zich als dichterlijk geneesheer doen kennen door de uitgave van: *Pestbasiliscus en verduysterde liefde in de werelts avondstondt, met een bijgevoegde ontmaskerde pestmom of klaar waarachtige beschrijvinge der Pestilentie*, enz. 's Hertogenbosch, Steph. du Mont, 1668. 4°.

Dit werk is op rijm gesteld. Witsen Gijsbeek hem, in zijn Woordenboek der Nederlandsche Dichters, een artikel wijdende, spreekt er aldus van: „het rijmwerk is zeer kreupel en ellendig, en op vele plaatsen slordig en onkiesch. De man is ten uiterste verstoord over den grooten schrik, dien men in zijn tijd voor de pest had, die toen in de Meijerij van 's Bosch woedde. Hoezeer dit rijmwerk van alle dichterlijke waarde ontbloot is, zijn het echter de aanteekeningen niet, om de eene en andere anecdote wegens de pest, daarin voorkomende." Van Heurn heeft dan ook in zijne Historie der stad en Meijerij, daarvan een nuttig gebruik gemaakt bij het vermelden van eenige ziekten, die in de Meijerij gewoed hebben.

XII. LOUIS DE BILS, Heer van Coppensdamme, Bonem, enz. Amsterdammer van geboorte, heeft als Nederlandsch ontleedkundige in de zeventiende eeuw veel naam gemaakt door twee voorgewende ontdekkingen. De eerste was eene wijze van toebereiding van ont

(1) Velingius, bl. 43. (2) Ib. bl. 43. (3) Ib. bl. 78.

leedde ligchamen, welke eeuwen lang al de eigenschappen van een nieuw ontleed ligchaam bewaarden; de andere bestond in eene wijze van levende dieren te ontleden, zonder bloedstorting. Ofschoon men het thans eens is, dat hij geene verdiensten had, waren echter de ontleedkundigen van zijnen tijd daarover zeer verdeeld, zoo als men in de werken voor en tegen hem geschreven, en in de *Biographie* van Michaud, zien kan. De Bils schonk aan de Hoogeschool van Leyden een zevental anatomische praeparaten, die Velingius (bladz. 54) opnoemt, welke den toenmaligen Hoogleeraar in de ontleedkunde van Horne van zoo groote waarde en nut voorkwamen, dat hij begreep de gedachtenis van den gever door een gepast opschrift te moeten vereeuwigen (1). De Amsterdammer Hoogleeraar Ruysch toonde in 1665 het eerst de ijdelheid aan der uitvindingen van de Bils, die ook thans elke verdienste missen, nu het aan ieder zoo gemakkelijk gemaakt is, om lijken te verkrijgen (2).

Toen in 1663 het gerucht zich verspreidde, dat aan zekere olie, uit het doode ligchaam van Margaretha van Valckenisse, moeder in een nonnenklooster te Oirschot, door de ingezetenen wonderdadige kracht werd toegeschreven, lieten de Staten-Generaal het lijk onder militaire begeleiding naar 's Hertogenbosch voeren, alwaar het door eenige geneesheeren, aan het hoofd van welke men de Bils benoemde, onderzocht, en vervolgens in de St. Janskerk bijgezet werd (3). Het volgende jaar werd hij door den Koning van Spanje benoemd tot Hoogleeraar in de ontleedkunde te Leuven, alwaar het schijnt, dat de geneeskundige faculteit zijne geheimen gekocht had (4); doch daar hij hier, om het verslag in de zaak van Margaretha van Valckenisse, niet zeer gunstig bejegend werd, vertrok hij, en beklaagde zich bij de Staten-Generaal, die hem schadeloos stelden. Zij gaven hem de inkomsten van twee kanunnikdijen, de ééne van 's Hertogenbosch, de andere van St. Oedenrode, en benoemden hem tevens tot Hoogleeraar in de ont-

(1) Siegenbeek, *Gesch. der Leydsche Hoogeschool*, D. II, bl. 99.

(2) Michaud, *Biogr. Univ.*, T. IV, p. 497, vooral T. XXXIX, p. 381.

(3) Van Heurn, *Hist. der Stad en Meijerij*, Dl. III, bl. 127, en *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's Hertogenbosch*, door Coppens, R. C. Priester, D. III, afd. 2, bl. 159—161.

(4) *Biogr. univers.*, T. IV, p. 497, vergeleken met T. XXXIX, p. 381.

leedkunde aan de Illustre School te 's Hertogenbosch, bij besluit van 3 Januarij 1669, terwijl tevens tot een theatrum anatomicum de kapel van het klooster der Zwartzusters op den Papenhulst bestemd werd. Hij overleed echter reeds in hetzelfde jaar, en werd in de Groote Kerk alhier begraven ([1]).

XIII. TOBIAS ANDREAE in 1633 te Bremen, alwaar zijn vader apothecar was, geboren, liep de Latijnsche Scholen, deels te Bremen, deels te Herborn, door, en voltrok zijne studiën achtervolgens te Duysburg, Leyden en Groningen. In 1659 tot meester in de vrije kunsten en doctor in de geneeskunst aan de Hooge School van Duysburg bevorderd, werd hij er drie jaren later Hoogleeraar in de medische faculteit. Op verzoek van de Bils kwam hij van daar met der woon naar 's Hertogenbosch, om hem in zijne ontleedkundige werkzaamheden ten dienst te staan. Blijkens Stads Resolutieboek van 13 Junij 1669, werd hij honoris causa Hoogleeraar in de wijsbegeerte en geneeskunde. Twee jaren later wendde hij pogingen aan, om eene jaarwedde te bekomen, doch niet gunstig slagende, vertrok hij in 1674 naar Frankfort aan de Oder, alwaar de Keurvorst van Maagdenburg hem een leerstoel in de geneeskunde had geschonken. Den 17den Julij 1680 werd hij als Hoogleeraar in de wijsbegeerte te Franeker beroepen, en verkondigde daar met alle krachten de beginselen van Descartes tot groote ergernis, doch op het voetspoor van zijn voorganger Abraham van Gulick. Hij overleed er den 5den Januarij 1685, en Jacobus Rhenfeld hield zijne lijkrede. Paquot noemt drie werken van Tobias: de twee eerste zijn gewijd aan eene verdediging der praeparaten van de Bils, en het derde aan de magt der duivelen op des menschen ligchaam, naar aanleiding van de betooverde wereld van den vermaarden Bekker ([2]).

XIV. PAULUS COLONIUS, S. T. D., was Predikant te Deventer, toen hij in 1675 naar deze stad overkwam, om bij het predikambt den leerstoel in de godgeleerdheid, ontledigd door het vertrek van Vogelsangh, waar te nemen. Hij overleed 12 Mei 1684. Velingius

---

([1]) Velingius wijdt een uitvoerig artikel aan de Bils, blz. 44—55. Minder gunstig spreekt men over hem in het *Aanhangsel op het Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* van Nieuwenhuis, D. I, bl. 438.

([2]) Velingius, bl. 55. Paquot, I, 416. Vriemoet, *Athen. Fris.*, p. 602.

roemt hem als een geliefd Predikant en een naarstig Professor. Van hem noemt dezelfde schrijver verschillende theses en disputen, die hij zijne studenten openlijk liet verdedigen, waartoe zij volgens aangenomen gebruik van dien tijd bij de Athenaea en Hoogescholen gedrukt werden, als: 1°. *Disputatio de Deo et s. scriptura, quae prodiit* 30 *April.* 1677 (1). 2°. *Variae de discordia inter Remonstrantes et Lutheranos,*" gehouden in 1679 en 1680 (2).

XV. BENJAMIN VAN BROEKHUYSEN, Doctor in de wijsbegeerte en geneeskunde. Als militaire geneesheer volgde hij het leger, doch werd later bij het gasthuis te 's Hertogenbosch, ten dienste der krijgslieden aangesteld. De Raad van State benoemde hem den 26sten Mei 1677 tot Hoogleeraar in de geneeskunde aan de Illustre School, en de stads regering droeg hem den 9den April 1782 den leerstoel in de wijsbegeerte op; doch zonder belooning. Ook is hij gezworen lijfarts geweest van Karel II, Koning van Engeland.

Hij heeft zich grooten roem verworven door het volgende werk: *Oeconomia corporis animalis, sive cogitationes succinctae de mente, corpore et utriusque conjunctione, juxta methodum philosophiae Cartesianae deductae.* Noviomagi, 1672, 12°.; Amst., 1683, 4°. En na zijnen dood onder dezen titel: *Rationes philosophico-medicae theoretico-practicae a Benjamino Broekhuysio, med. et philos. doctore, quondam castris praesidio militum, quod Sylvaeducis et in castellis erat, praefecto medico, ibidemque Illustris Athenaei Prof. ordinario, nec non invictissimi monarchae Caroli II, piae memoriae etc. jurat. ordinar. Medico juxta auctoris principia deductae* Hagae comitis, 1687, 4°. (3). Paquot geeft eenig verslag van dit werk, waaruit blijkt, dat er vele zaken in voorkomen, die thans nog behartiging verdienen.

XVI. ANTONI MARTINI, de stamvader van een aanzienlijk ge-

---

(1) Een exemplaar daarvan wordt bij den Heer Palier bewaard, en draagt den titel: *Disputatio philologico-theologica, quam aspirante numine sub praesidio D. Pauli Colonii s.s. theol. Doct. ejusdemque et linguae sanctae in illustri Gymnasio Buscoducensi Professoris ac ibidem in ecclesia pastoris, publice ventilandam proponit* Theodorus Groen, Heusda Bat., *ad diem* 30 *Aprilis, hora locoque solito.* Sylvaed. Steph. du Mont, 1677, 4°., 8 pag.

(2) Velingius, bl. 56.

(3) Velingius, bl. 58; Paquot, *Mémoires*, in 8°., Tome X, 210—212; de Chalmot, *Biogr. Woordenboek*, Dl. IV, bl. 321.

slacht in Noord-Braband, werd den 6den Februarij 1654 te Wezel uit deftige ouders geboren. Zijn vader was Jonkheer Bernard Martini, kort na den vrede van Munster kapitein of hoofdman van een vendel voetknechten in dienst van dezen staat, die in 1657 met drie zijner kinderen door eene pestziekte uit het leven werd gerukt. Zijne moeder Aletta Del Bene zorgde dus alleen voor de opvoeding van den knaap, dien zij naar Amsterdam zond, om den koophandel te leeren. Doch daar deze meer lust gevoelde voor de godgeleerdheid, zoo werd hij aan het onderwijs van den kundigen Joannes Haverkamp, Predikant te Delfzijl, aanbevolen. In den korten tijd van negen maanden maakte hij zoo vele vorderingen in de Latijnsche taal, dat hij de theologische lessen te Utrecht met vrucht kon volgen. Den 11den Maart 1680 te Leyden als Proponent aangenomen, werd hij den 18den Augustus van hetzelfde jaar Predikant te Sassenheim en vervolgens te 's Hertogenbosch, alwaar hij den 10den September 1683 zijne inwijdingsrede hield. Den 6den Junij van het volgende jaar, verving hij Colonius als Hoogleeraar, en werd den 27sten derzelfde maand door den Raad van State, met het daartoe staande honorarium van *f* 500 daarin bevestigd, terwijl hij gelijktijdig een beroep ontving van Predikant en Hoogleeraar naar Franeker. Martini heeft zich gedurende 47 jaren met lof van zijne beide betrekkingen gekweten, en vele kweekelingen tot Predikanten bekwaam gemaakt, onder welke de Hoogleeraren Antonius Driessen en Cornelius de Witt genoemd worden. Den 21sten Augustus 1725 werd hij emeritus, en overleed den 23sten Julij 1730 in den ouderdom van 77 jaren. Van Eybergen en Steenwinkel hielden elk eene plegtige lijkrede bij het verscheiden van hunnen ambtgenoot, en de stads regering vond, volgens eene geestige wending van den Hoogleeraar Mobachius Quaet, geen ander middel, om de wonden, door zijn dood geslagen, eenigzins te heelen, dan door zeven Professoren tegelijk aan te stellen aan het Akademisch Gymnasium (1). Vóór zijne komst te 's Hertogenbosch was Martini te Amsterdam in den echt getreden met Gertrudis Buys, dochter van den vermaarden regtsgeleerde Paulus Buys, en eenige zuster van den Statendienaar Willem Buys, in leven Secretaris van Holland en Ambassadeur in Frankrijk. Onder zijne veelvuldige kinderen noemen

(1) Velingius, bl. 76.

wij Hendrik Bernard Martini, Schepen en Raad dezer stad, en Antoni Martini, Rector der Latijnsche Scholen, dien wij in dit geschrift later zullen gedenken. Uit de pen van Prof. Martini zijn gevloeid:

1°. *Disputationes duae de sacro-sancta Dei Trinitate*. Deze disputen werden in 1688 door zijne leerlingen verdedigd.

2°. *Grootere Catechismus*, 1686.

3°. *Geestelijke Hartsterking*. Gron., 1690. 4°.

4°. *Gekruiste Christus*.

5°. Vele leerredenen, welke behoorlijk ingebonden in handschrift bij zijne nakomelingen bewaard worden (1).

XVII. JOHANNES ANTONIUS LE JUGE werd in 1686 uit Castres, eene plaats in Languedoc, als Fransch Predikant naar deze stad beroepen, alwaar hij den 19den Januarij 1697 het Professoraat aanvaarde, "om graecam linguam ex novo testamento et ecclesiasticis et aliis auctoribus publice te doceren" (2), waarbij hem tevens het onderwijs in de wijsbegeerte werd opgedragen, op eene Rijks jaarwedde van *f* 500. Volgens Velingius bezat hij veel bekwaamheid, zoowel voor den kansel als voor het onderwijs; de algemeene achting zijner stadgenooten vergezelde hem tot aan het graf.

XVIII. ABRAHAM JAN FLEURI, van den Oudendam als Predikant in 1696 naar deze stad overgeplaatst, en het volgende jaar bevestigd, volgde le Juge in 1701 als Hoogleeraar in de Grieksche taal op, en genoot daarvoor eene Rijks jaarwedde van *f* 250. Hij voldeed als een goed graecus aan de verwachting, welke men van hem gekoesterd had, en was een der sieraden der Hervormde Gemeente en der Illustre School. In 1706 nam hij het beroep naar Amsterdam aan, en overleed er den 21sten September 1714 (3).

XIX. BERNARD MASSING, Predikant te Tiel, en sedert den 19den November 1684 te dezer stede, was de opvolger van le Juge in het wijsgeerig onderwijs, op eene jaarwedde van *f* 250. Hij overleed in hoogen ouderdom den 28sten Januarij 1720. Zijn onderwijs, zegt Velingius, was zijner gemeente en der schooljeugd zeer heilzaam (4).

---

(1) Velingius, bl. 62, en berigten, mij door 's mans bloedverwanten minzaam medegedeeld.

(2) Stads Resolutieboek, d.d. 12 Mei 1701; Velingius, bl. 65 en 67.

(3) Velingius, bl. 66. (4) Idem, bl. 66.

XX. IZAAK TOURTON, werd door den Raad van State den 11[den] April 1705, aangesteld als Lector in de wiskunde aan het Bossche Athenaeum (¹).

XXI. LUCAS VAN EYBERGEN, den 31sten Januarij 1663 te Doesburg geboren, volbragt zijne studiën te Groningen, waarna hij in 1685 te Loenen op de Veluwe, in 1687 te Brummen bij Zutphen, en den 3[den] Augustus 1693 Predikant der Hervormde gemeente te 's Hertogenbosch werd. Den 6[den] Augustus 1706 werd hij Professor in de Grieksche taal, en den 3[den] Julij 1730 in de godgeleerdheid met een tractement van *f* 500. Den 3[den] Julij 1735 hield hij, tot aandenken van zijne vijftigjarige evangeliedienst, eene plegtige redevoering, en overleed den 14[den] November 1738, in hoogachting bij allen, die hem kenden.

Bij gelegenheid, dat de vrede te Rijswijk gesloten werd, zond hij in het licht: *Irenarchia Europaea sive in pacificationem Ryswicensem, carmen epicum paraeneticum.* Sylvaeducis, Steph. Dumont, Scholae Illustris Typographus, anno 1697, 4°. Deze dichtmatige uitboezeming, groot 7 blz., verraadt in van Eybergen weinig dichterlijk talent. Het misschien eenig overgebleven exemplaar ontmoette ik in het XIV[de] Deel der *Politieke Tractaten*, berustende ten archieve van het Provinciaal Gouvernement te 's Hertogenbosch.

Den 18[den] Julij 1731 hield hij eene plegtige redevoering bij het betrekken van het auditorium, dat in de kapel der St. Janskerk gevestigd werd. Velingius geeft er den titel van op, doch zij schijnt niet gedrukt te zijn, namelijk: "*Insignis Mutatio, cum sacellum Beatae Deiparae perpetuaeque Virginis Mariae, quae hic olim in imagine mirifica, scilicet, venerata, culta et adorata, atque dulcis Mater de Busco vocabatur, inde ab expugnatione hujus urbis armis victricibus foederati Belgii, ululis et strigibus foedatum, vetustate collapsum, ab amplissimo civitatis magistratu, in novum hujus lycei auditorium, ad publica professorum exercitia, restauratum et adaptatum, oratione panegyrica, Deo, Christo, Sophiae, ac veritati consacrabat.*"

XXII. BENJAMIN NOORTBERGH (zie Rectoren).

XXIII. JOANNES LEYENDECKER, in 1668 te Purmerend, alwaar zijn vader Izaak hervormd leeraar was, geboren, werd in 1691 Predikant

(¹) Idem, bl. 70.

aan het hof van den Nederlandschen gezant bij den Koning van Zweden, en sedert den 31sten Maart 1701 te 's Hertogenbosch. Den 11den Maart 1710 werd hij door den stedelijken raad, honoris causa, Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal en wijsbegeerte, en hield den 27sten October 1713 eene redevoering in de Fransche kerk, die voor rekening der stads regering gedrukt werd. Vier jaren later voldeed hij haar door het houden eener redevoering in de Groote Kerk zoo zeer, dat hij met eene jaarlijksche toelage van *ƒ* 75 uit de stads kas begunstigd werd, met belofte, om na het overlijden van Prof. Massing zijne bezoldiging van *ƒ* 500 te zullen genieten. Hij overleed den 5den Augustus 1722, in den ouderdom van 55 jaren aan eene pijnlijke ziekte. Zijne vrij aanzienlijke boekerij voor theologie, heilige philologie, philosophie en auctores classici, werd te Leyden den 4den Nov. 1722 en volgende dagen verkocht. De catalogus is gedrukt te Leyden, bij Samuel Luchtmans in 8°., 56 bl.; een exemplaar is bewaard in de Bibliotheek van het Noord-Brabandsch Genootschap. Van hem is slechts bekend: Joh. Leyendeckeri, *Oratio de linguae ebraeae usu, habita Silvaeducis VII kal. Nov.* 1713. Silvaeducis, Joh. Dumont civitatis et Illustris Scholae Typographus, 1714, 4°., 55 bl.; *Oratio de utilitate humaniorum litterarum in studio theologico, habita Silvaeducis III non. Jul. a°. vulg.* 1717, *Silv. Seb. van Orten*, 1718, 4°., 36 blz. Beide deze redevoeringen zijn in een goeden Latijnschen stijl geschreven.

XXIV. BENJAMIN BINET, Doctor in de wijsbegeerte en Predikant der Fransche gemeente alhier, verving in 1722 Leyendecker als Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal en wijsbegeerte. In 1737 emeritus, overleed hij den 25sten Maart 1742 (1).

XXV. GERARD HAVERKAMP, in 1720 als Hervormd Predikant te 's Hertogenbosch gekomen, werd den 10den Julij 1730 Hoogleeraar in de Grieksche taal, honoris causa, en aanvaardde zijne betrekking den 7den Augustus daaraanvolgende, met eene *Oratio linguae graecae commendatrix*. In 1747 emeritus, overleed hij den 24sten September 1752 (2).

XXVI. GEORGE ULRICH ROEMER, den 22sten November 1672 te Aken geboren, en te Stolberg, en Meurs en vervolgens te Franeker voor het leeraarambt bekwaam gemaakt, ontving nog twee

(1) Velingius, bl. 75. (2) Idem, bl. 83.

jaren het godgeleerd onderwijs van den vermaarden van Tol
Dordrecht, en werd in 1699 achtervolgens Predikant te Wil
Tiel, Wezel, en in 1715 te 's Hertogenbosch. Den 10den Ju
1730 werd hij Hoogleeraar in de Oostersche talen, op eene Rij
jaarwedde van *f* 250, en hield bij deze gelegenheid eene "*Orat
de lingua Hebraea primaeva, ejusque conservatione, vel in ip
linguarum confusione Babylonica.*" Hij werd in 1740 emeritus,
overleed den 1sten Februarij van het volgende jaar. Zijn ambtg
noot Cornelius de Witt hield zijne lijkrede, welke ook gedrukt is (1

XXVII. ELIAS DE JONCOURT (2) heeft zich als godgeleerd
wis- en natuurkundige, en als Nederduitsch dichter, door h
uitgeven van verschillende werken en vertalingen, bij zijne tijdg
nooten veel naam verworven. Meester in de vrije kunsten zijnd
werd hij in 1722 Fransch Predikant te dezer stede, en daar
zich met ijver op de wis- en natuurkundige wetenschappen t
legde, zoo wenschte hij met zijne daarin verkregene kennis aan
studenten der Illustre School bevorderlijk te zijn. Op zijn bel
geloos aanbod werd hij den 10den Julij 1730 Hoogleeraar in de w
kunde, doch zonder belooning, maar na den dood van van
bergen, in 1738 voorgevallen, werd hij met eene Rijks jaarwe
van *f* 250 begunstigd. Hij trad als Professor op den 2den Augus
1731, met eene "*Oratio in laudem matheseos universae et singu
rum ejus partium.*" Dat hij zijne leerlingen liefhebberij wist in
boezemen voor de natuurkunde, blijkt onder anderen uit Marti
en Palier, die de natuurlijke historie, zoo als bekend is,
vrucht beoefend hebben. Den 20sten Mei 1748 emeritus verkla
vestigde hij zich met der woon te 's Gravenhage, alwaar hij
1770 overleed.

Zijne voormalige leerlingen te 's Hertogenbosch, P. van Boek
en I. Martinet, destijds aan de Leydsche Hoogeschool studeren
droegen het bekende werk *Exegesis passionum Jesu Christi* (Sylvae-D
1752. 8°.), dat zij naar een handschrift in druk gaven, aan hem
Daarin zeggen zij: "Et quodnam nisi Tuum, secure sibi Nomen
scribere potuisset? Ille enim Tu es, qui universitati rerum par na
ingenium, pulcherrimam omnium scientiarum Chorum capaci pec

(1) Idem, bl. 83.

(2) Velingius, bl. 85 en 90. Delvènne, Tome I, pag. 373. Michaud,
graphie Universelle. Arenberg, *Boekregister.*

amplectatur, et cujus praeterea existimatio talis sit ac tanta, quam vel optimus quisque cum veneratione salutet. Primo enim summum Theologum uno Te conlaudant ore omnes. Sive Gallorum sive Belgarum idiomate ad populum verba facis, obstupent quotquot undique (ut fit) confluxere Auditores, dubii quem admirentur prius, Theologum? num vero Oratorem? Etenim cum solidissima mentis Divinae expositione omnes Eloquentiae vis et fulminantis linguae Majestas omnes Rhetorum figurae, omnis Picturae venustas, dulcisque Musicae modulatio numerose confluunt, queis Auditorum animos incendas, abripias, et in omnes quoquoversus partes ducas. Accedit quod in omni Philosophia versatissimum unusquisque Te justa cum laude salutet. Ipsis nobis prae caeteris licuit Te audire philosophantem, idque stilo quam cultissimo: Mathematicam, quae mentem multis demonstrationibus exercitatam, paulatim format, tradidisti nobis. Praeceptis Logicae verum et falsum discernere nos docuisti. Physicam etiam secundum Methodum Cl. 's Gravesandii explicasti et egregiis experimentis ad eam constabiliendam omnino necessariis, confirmasti, ita, ut gratus et jam nunc jubeat animus Te cum publico consensu, nullo vel Philosophorum vel Grammaticorum inferiorem praedicare. Denique (nam plura nolumus de Te, ne ipsi Tibi molesti simus) nec in arcanis Poëseos interioribus quicquam Te fugit, Aonio Choro dignissimum. Propterea nil cuiquam videri mirum potest, sapientissimos Proceres Te tanti facere et Ipsum τὸν νῦν ἐν ἁγίοις sereniss. Nassaviae Principem, qui tanquam alter Augustus Eruditorum fautor et Amicus erat, Te tantopere adamasse."

Zie hier eene opgave zijner werken, die hij gedeeltelijk, tijdens zijn verblijf te 's Hertogenbosch, geschreven of vertaald heeft:

1°. *Verhandeling over de voorzienigheid Gods*, uit het Engelsch van G. Sherloch. 's Hage, 1721. 8°.

2°. *Behoedmiddel tegen het pausdom*, uit het Engelsch van G. Sherloch. 's Hage, 1721. 8°.

3°. *Sermonen over eenige belangrijke texten der Schrift*, uit het Engelsch van G. Sherloch. 's Hage, 1723. 2 Dl. 8°.

4°. *Sermonen over den dood en het oordeel.* Uit het Engelsch van M. Lucas. 's Hage, 1725, en Utrecht, 1734. 8°.

5°. *Alciphron of de kleine wijsgeer.* Uit het Engelsch van Berkley. 's Hage, 1734. 2 Dl. 12°.

6°. *Elemens de physique desmontrés mathématiquement et confirmés par des expériences*, traduits du latin. Leyden, 1746, 2 Vol 4°. De Joncourt vertaalde dit werk van den Bosschenaar van 's Gravesande, onder medewerking van den schrijver zelven Rolant le Virlois gaf ook eene vertaling van dit werk in het licht (Paris, 1747. 2 Vol. 8°.), doch die van de Joncourt wordt meer op prijs gesteld (1).

7°. *Elemens de philosophie Newtonienne*, traduits de l'Anglais de Pemberton. Amsterdam, 1755. 8°.

8°. *Elemens de philosophie morale*, traduits de l'Anglais de Fordyce. 's Hage, 1756. 8°.

9°. *Elemens d'Algèbre de Saunderson*, traduits de l'Anglais, et augmentés de quelques remarques. Amst., 1756. 2 Vol. 4°.

10°. *Nouvelle bibliothèque Anglaise*. 's Hage, 1756. 3 Vol. 8°.

11°. *Le 7ieme et 8ieme volumes du Spectateur Anglais*. Amsterdam 1750 et 1754. 12°.

12°. *Dialogues des morts*, traduits de l'Anglais de Lyttleton. 's Hage 1760. 8°.

13°. *Het algemeen gebed en de stervende Christen tot zijne ziel* Uit het Engelsch van den vermaarden Pope in Nederduitsche dichtmaat gebragt. 's Hage, 1760. 4°. Volgens de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1761, bl. 142), is deze vertaling op rijm zonder dichtvuur en merkelijk beneden het oorspronkelijke. Witsen Gijsbeek maakt ook melding van zijne *Keurdichten* ('s Hage, 1762), en vermeerderd met de *Stad Godes* in 3 zangen, doch ziet er laag op neder. Men vindt er eene uitvoerige beoordeeling van in de *maandelijksche Bijdragen ten opbouw van tael- en dichtkunde*, Dl. 2, bl. 593.

14°. *Aard en gebruik der eenvoudigste driehoekige getallen*. 's Hage 1762. 8°.

15°. *Oeuvres diverses*. 's Hage, 1764. 2 Vol., kl. 12°. Men vindt er stukken in door den uitgever oorspronkelijk bewerkt, en uit het Nederduitsch en Engelsch vertaald.

De Joncourt is de uitgever en de gedeeltelijke vertaler van de *Oeuvres diverses de Pope*, Amst., 1754, 7 Dl. 12°. Sedert 1729 werkte hij mede aan het *Journal Littéraire* door 's Gravesande, Mar-

(1) Brunet, *Manuel d'un jeune libraire*.

chand en andere op nieuw ondernomen. Ook hielp hij in 1742 de Algemeene Historie uit het Engelsch in het Fransch vertalen. Hij had ook aandeel in de vertaling van het Boek Job in het Latijn door Schultens.

XXVIII. DANIEL MOBACHIUS QUAET begon in 1724 de geneeskundige praktijk te dezer stede, en werd den 17den Julij 1730 Hoogleeraar in de geneeskunde, doch zonder belooning, ofschoon de Raad van State hem later daarin te gemoet kwam. Zijne openingsrede *de medicina a mundo condito ad nostra usque tempora* in druk uitgegeven, werd loffelijk aangekondigd in het *Commercium Litterarium* (Nurenberg, 1732, pag. 68). In 1741 verhaalde hij in eene plegtige redevoering de *Historia morbi elapso anno inter Helmondanos Plebejos epidemice grassati, benevolo Nobilissimorum et Potentissimorum foederati Belgii ordinum decreto sub ejus praesidio, per egregium Medicum Grotenacker feliciter curati* (1). Mobachius bekleedde de aanzienlijkste stadsbetrekkingen, bezat eene uitgebreide praktijk en de algemeene achting zijner medeburgers. Hij overleed omtrent het jaar 1754.

XXIX. GERARD VAN MIDLUM, Doctor in de godgeleerdheid, en sedert 1725 Predikant te 's Hertogenbosch. In 1730 als Hoogleeraar in de heilige letteren aangesteld, kon hij, ten gevolge van een hevig en aanhoudend voeteuvel, zijn ambt eerst den 21sten April 1732 aanvaarden. In 1741 emeritus geworden, overleed hij den 18den November 1742. Zijn opvolger Joachim Mobachius hield zijne lijkrede.

XXX. DIEDERICH STEENWINKEL, sedert 1723 Predikant te dezer stede, werd den 8sten November 1730 Hoogleeraar in de gewijde welsprekendheid, bij welke gelegenheid hij eene plegtige redevoering hield: *de iis quae ab oratore sacro in sacra concione, ejus ordine et pronuntiatione sunt observanda.* Hij overleed reeds den 4den April 1734.

XXXI. HERMAN GIDION CLEMENS, te Groningen den 20sten Augustus 1701 geboren, werd den 10den Februarij 1723 theologiae Doctor aan de Universiteit van Utrecht, en kwam in 1738 als Predikant van Tholen naar deze stad over. Bij het overlijden van van Eybergen werd hij nog hetzelfde jaar Hoogleeraar in de godge-

(1) *Boekzaal*, Julij 1741, bl. 90.

leerdheid, op eene stads jaarwedde van *f* 250, doch later erlang hij in de plaats het Rijks tractement van *f* 500, aan het Hoo leeraarsambt in de godgeleerdheid gewoonlijk verbonden. Hij ov leed den 3[den] Februarij 1772 (1). Uit zijne pen zijn de volge schriften en vertalingen gevloeid:

1°. *Heilige Verzamelingen*, 4°.

2°. *Leerredenen*, 4°.

3°. *Verklaring over het Evangelium van Lukas*, 4°. 3 D[n].

4°. *Afscheidsrede van de gemeente van Tholen en intrede in gemeente van 's Hertogenbosch*, geplaatst voor D°. Iringhs *P dikatiën over Psalm* 85 en 130, mitsgaders over 2 Petr. 5—7 (*Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1769, bl. 89). H werk van Iringh is door hem uit het Duitsch vertaald.

5°. *Salomons kopere zee en verborgen zin*, Utrecht, 1725, 8°.

6°. *Oratio inauguralis de idea theologi Jacobaea*, Sylvaed., 1739.

7°. *Gods weldadigheid aan Israël, bij gelegenheid van de plegti inwijing van Willem V als stadhouder*, den 4[den] Maart 176 uitgesproken. 's Bosch, 1766, 4°., 28 bladz. Met vele to spelingen op de geschiedenis der hervorming in die stad.

8°. *Eerste melk voor zuijgelingen*, door J. R. Kelderman, ve meerderd door Clemens, 26ste druk. 's Bosch, H. Palier, 17 Een soort van vraagboekje over den Catechismus (2).

XXXII. CORNELIUS DE WITT, in 1695 te Sluys in Vlaandere geboren, werd in 1718 Predikant op het fort Isabel, bij 's Her togenbosch, en in 1733 in de genoemde stad. Den 13[den] Februar 1741 werd hij Hoogleeraar in de Oostersche talen op eene Rijl jaarwedde van *f* 150. In 1750 werd hij rustend Predikant, i 1758 rustend Hoogleeraar, en overleed den 27[sten] Maart 1771. Z hier eene lijst zijner veelvuldige schriften:

1°. *Bittere weeklagt wegens den hooggaanden en aanhoudenden w tervloed*. 's Bosch, 1741. 4°. Deze predikatie bevat in ha

---

(1) Voor mij ligt een treurdicht *op het smertelijk overlijden van den Ho eerwaarden en zeer geleerden Heer H. G. Clemens, in leeven zeer gea en getrouw leeraar in de gemeente Jesu Christi te 's Hertogenbosch, en Ho leeraar in de heilige godgeleerdheid, aldaar Godzalig in den Heere ontsla op den derden Februarij* 1772. 's Bosch, J. H. Palier, 4°. 8 bl.

(2) Velingius, bl. 89; Chalmot, Dl. 6, bl. 346; *Boekzaal*, Maart 17 bl. 337.

aanteekeningen al het merkwaardige van den vreeselijken watervloed, welke in December 1740 een groot gedeelte van de stad en de omliggende dorpen onder water zette.

2°. *Herderlijken Brief ter waarschuwing tegen de Hernhutters.* Amst. 8°.

3°. *Volle uitredding en volmaking van Gods bedrukte kerke, voorgesteld bij gelegenheid van het eerste eeuwfeest der klassis van 's Bosch.* 1741. 4°. In deze leerrede verhaalt de Witt hetgeen omtrent de hervorming in de stad en Meijerij is voorgevallen.

4°. *Lijkrede op Do. G. U. Roemer.* 's Bosch, 1741. 4°.

5°. *Eer en Leer van Bernardus Keppel verdedigd.* Amst., 1746. 8°. Keppel is als medewerker van het *Bijbelsch Woordenboek,* 9 Dn. in 4°. bekend.

6°. *Predicatiën over den Heidelbergschen Catechismus.* Amsterdam, 1749. 4°.

7°. *Leerredenen over Ps.* 102. Amsterdam, 1749.

8°. *Leerrede ter bevestiging van Do. Noortberg.* Amst., 1756. 4°.

9°. *Godvruchtige beschouwing der aardbevingen bij gelegenheid van Lissabons ondergang.* Utrecht, 1756. 4°.

10°. *De historie van het sakrament van mirakel te Brussel ondersocht en de ijdelheid daarvan aangetoond.* Amst. 1770. 8°.

11°. *Het geestlijk psalmgezang, ondersocht.* Amst. 1767. 8°.

12°. *Dissertationum trias, altera qua proverbiorum debilitas ceteraque eorum attributa asseruntur mulierque strenua vivis pingitur coloribus, qui ipsam in propiorem ducunt cognitionem.* Amst. 1770. 8°.

13°. *Trias dissertationum ad clariorem proverbiorum Salomonis elucidationem.* Amst. 1765. 8°. (1).

XXXIII. DANIËL NOORTBERG, zoon van Rector Noortberg, werd in 1725 Predikant te Drunen en Nieuwkuik en in 1738 te 's Hertogenbosch. In 1741 werd hij Hoogleeraar in de Oostersche talen, in 1774 emeritus en overleed den 8den November 1788 in den ouderdom van 86 jaren.

XXXIV. JOANNES JUNGIUS (zie Rectoren).

---

(1) Velingius bl. 98. Arrenberg *Boekregister.* Barkey *Biblioth. Hagana,* t. 4, p. 612.

XXXV. JOANNES BON, Med. Doctor, werd den 1sten Aug. 1 Hoogleeraar in de geneeskunde, en bekleedde tijdens zijn l durig en nuttig leven de aanzienlijkste stads betrekkingen. zijne hooge jaren emeritus geworden, overleed hij in 1803. is niet bekend, dat Bon eenig geschrift heeft uitgegeven, doch hij als geneesheer veel naam had, blijkt uit verschillende plaa van de academische dissertatie van J. G. Hopman, *de febre cont putrida* (Lugd. Bat. 1771. 4°.). Want toen de rotkoorts in 1 in de Meijerij van 's Hertogenbosch heerschte, werd hij door Raad van State belast, onderzoek naar deze ziekte te doen, en 1 op zijne reize den student Hopman mede, die daaruit aanleid kreeg, om deze destijds endemische ziekte in de Meijerij van n na te gaan en te beschrijven, gelijk hij in zijne voorrede da baar erkent, terwijl hij zijn proefschrift aan den Hoogleeraar opdra

XXXVI. ABDIAS VELINGIUS, Meester in de vrije kunsten Doctor in de godgeleerdheid, werd door zijn vader Wilhelmus, v ger Predikant te Groningen, vervolgens te Rotterdam, als kerklee bevestigd, met eene redevoering, die later het licht zag. In 1' werd hij Predikant te 's Hertogenbosch, en den 3den Mei 1' Hoogleeraar in de Joodsche oudheden en kerkelijke geschiedenis. maakte zich vele vijanden, door een meisje van Rotterdam, te den wil der ouders, ten huwelijk te nemen en haar te Klee trouwen; weshalve hij goedvond, in 1750 een beroep aldaar te nemen. Wij zouden van deze omstandigheid geene melding maakt hebben, indien er niet een drietal geschriften, zoo te Rot dam als te Breda, in het licht waren verschenen, waarin deze "c destine verlovinge en huwelijksvoltrekkinge buiten 's lands en bu kennisse der ouderen," openlijk gegispt en verdedigd werd.] 3den Mei 1757 werd hij als Hoogleeraar in de Grieksche taal gewijde welsprekenheid naar 's Hertogenbosch teruggeroepen; d vond goed, om twee jaren later het predikambt te Heusden te a vaarden, alwaar hij tot 1763 verbleef; als wanneer hij naar Bergen Zoom overging. Bij het beleg van 's Hertogenbosch door de Fr schen in 1794 was hij garnizoenspredikant te dezer stede, alw hij der burgerij veel dienst bewees, aangezien drie van de vijf] dikanten naar Holland gevlugt waren. Toen Velingius na de ca tulatie met het garnizoen naar Grave vertrok, werden zijne goede benevens die van den gouverneur en commandant, op hoog b

in beslag genomen en naar Rotterdam vervoerd, omdat men vermeende, dat de vesting 's Hertogenbosch te spoedig was overgegeven. Emeritus geworden, overleed hij den 15den October 1803 op zijne huizing *ter Aa* te Berlicum. Zijne schriften zijn:

1°. *Oratio inauguralis de conflagratione Nadabi et Abihu, dicta, A. D.* IX *Septembris* MDCCXLIX *cum historiae ecclesiasticae et antiquitatum judaicarum, in illustri sylvaducensi athenaeo professionem auspicaretur.* Sylvaed. Jac. Palier, 1749. 4°. Deze redevoering komt vertaald voor in het tweede deel zijner *Mengelschriften.*

2°. *Jehova's trouwe in het onderhouden van zijn verbond met David en zijn zaad. Leerrede, gehouden op de heugchelijke geboorte van Willem* V. 's Bosch, 1748.

3°. *Redevoering over de Illustre Schoole van 's Hertogenbosch, waarin derzelver oorsprong, voortzetting, lotgevallen en hoogleeraren, uit echte stukken naargespeurt en ontdekt worden, op den* IVden *December* MDCCLIX *in 't Latijn uitgesproken.* 's Hertogenbosch, Jac. Palier, 1760. 8°., groot 100 blz.

Velingius werd door den raad der stad in de gelegenheid gesteld, om de archieven te doorzoeken, waarvan hij een nuttig en naauwkeurig gebruik gemaakt heeft, zoodat wij uit deze *Redevoering* bij het behandelen der Illustre en Latijnsche Scholen zeer veel bijzonderheden hebben mogen putten.

4°. *Lijkrede op D°. J. D. Mann.* Kleef, 1751. 4°.

5°. *Tien leerredenen over Psalm* LXXIII. Kleef, 1753.

6°. *IJdelheit der weerelt, in twee leerredenen.* Utrecht, 1755. 4°.

7°. CL *geestelijke gezangen, welke in de Gereformeerde kerken van Cleve, Gulik, Berg, Marcksland en Nieuw-Hanau gezongen worden.* Amsterdam, 1766. 8°.

Tweede druk te Hanau, 1770. 8°.

Derde druk. Cleve, 1798. 8°.

Velingius vond deze gezangen toen hij Predikant te Kleef was, vertaalde ze in het Nederduitsch, doch behield de zangwijzen, welke bij elk gezang gedrukt zijn.

8°. *Onderzoek, of onder hen, welke den Heiland Jezus gevangen namen bij Gethsemane, eene Romeinsche krijgsbende geweest zij.* Amsteldam 1782. 8°. Eene geleerde geschied- en oudheidkundige verhandeling, waarin de Schrijver bewijst, dat bij de ge-

vangenneming des Heeren aan geene Romeinsche krijgsbende denken is.

9°. *Mengelschriften, zijnde vrije gedachten over verschillende* (*derwerpen*. Amsteldam 1784 en 1790. 2 D^r^. 8°. Ond anderen komt er in voor: *over de melaatschheid der oude* . *raëliten*, *over de welsprekendheid der evangeliepredikers*, enz.

Velingius is de eerste geweest, die bij het genootschap ter v dediging van de Christelijke godsdienst te 's Gravenhage den pı van vijftig dukaten behaalde, door zijne prijsverhandeling ter v derlegging van het eerste deel der *Historie van de verbastering des Christendoms van J. Priestley*, voorkomende in het eerste d der *Verhandelingen* van dat genootschap (1787). 8°. (1).

XXXVII. GEORGE ABRAHAM DE CHAUFEPIÉ, sedert 1748 Frans predikant te dezer stede, werd den 4den Januarij 1760 Hoogleera in de Grieksche taal op de daartoe staande jaarwedde. Den 31 Maart 1761 hield hij zijne *oratio inauguralis de lingua graeca ejus utilitate*. Hij overleed in 1778.

XXXVIII. JOANNES VAN ALPHEN kwam den 20sten Julij 17 als Predikant van Zuydland naar deze stad, en werd den 15den . nuarij 1760 Hoogleeraar in de gewijde welsprekendheid; doch ov leed reeds in 1762.

XXXIX. WILHELMUS MOBACHIUS QUANT, zoon van D^r^. Dan: waarvan wij boven spraken, sedert 1759 Predikant te Waver veen en in 1762 te 's Hertogenbosch, werd den 4den September 17 Hoogleeraar in de wijsbegeerte. In 1769 aanvaardde hij het p dikambt te Haarlem, alwaar hij den 27sten Januarij 1792 overle

XL. CHRISTIAAN DE BOOY (zie Rectoren).

XLI. JOHAN CAREL PALIER, geboren te 's Hertogenbosch d 16den Junij 1729, werd in 1755 Predikant te Well en Ammerzod in den Bommelerwaard, en verving te dezer stede Mobachius, na Haarlem vertrokken, in 1769. Den 14den November van het v gende jaar werd hij door de stads regering tot Hoogleeraar in de go geleerdheid benoemd en daarin den 4den Maart door den Raad v State als zoodanig bevestigd. Hij werd als oordeelkundig bem naar der oudheden, vaderlandsche geschiedenis en natuurlijke histor

(1) Velingius, blz. 95. Arrenberg, *Naamregister*, blz. 523. *Onzijdig verh wegens de inneming van 's Bosch in* 1794, blz. 9, 84.

met lof bekend en de Leydsche maatschappij van letterkunde, de Hollandsche maatschappij van wetenschappen te Haarlem en het provinciaal genootschap te Utrecht, boden hem het lidmaatschap aan. Blijkens zijne handschriften en gedrukte verhandelingen was hij zeer werkzaam. Hij overleed den 20sten Februarij 1780. Zijne schriften zijn:

1°. *Disputatio theologica de paschate secundo et tertio quam favente Deo·O. M. sub praesidio B. de Moor publico examini submittet ad diem* 4 *Octobris* 1751. 4°.

2°. *Leerredenen over den Heydelbergschen Katechismus.* 's Bosch, 1792. 2 Dn. 8°.

Martinet, die deze leerredenen in het licht gaf, roemt zijne uitgebreide kennis in alle vakken van wetenschap en zijn edel karakter. Volgens hem was hij een ijvervol, voorbeeldig en godsdienstig christen-leeraar, en ondanks al zijne verhevene bekwaamheden, blonk zijne nederigheid uit. Hij was derhalve bij zijne gemeente bemind, die zijne predikatien hoogachtte, om de kortheid en duidelijkheid. De oplage van dit werk was zeer aanzienlijk en vond een goed vertier. De heer H. Palier heeft zijne nagelatene leerredenen in 22 banden in 4°. aan het provinciaal genootschap in Noord-Brabant ten geschenke gegeven.

In de handelingen der Hollandsche maatschappij te Haarlem heeft hij verschillende stukken geplaatst, die getuigen van zijne liefhebberij voor de natuurlijke historie, en op de bibliotheek van het N.-Brab. genootschap treft men een handschrift van hem aan, waarin hij verschillende bijzonderheden heeft opgeteekend, die voor zijnen onderzoeklievenden geest en goeden smaak pleiten. Zijne boekerij werd in Mei 1782 te 's Hertogenbosch verkocht, waarin, blijkens den catalogus, vele wetenschappelijke en zeldzame werken voorkwamen, ook uit de eerste eeuwen der boekdrukkunst.

XLII. CHARLES JEAN GALLÉ, Meester in de vrije kunsten en Doctor in de wijsbegeerte, werd in 1763 Fransch predikant te dezer stede en den 24sten Januarij 1770 Hoogleeraar in de wijsbegeerte, in welke betrekking hij den 5den Februarij daaraanvolgende door den Raad van State bevestigd werd. In 1804 emeritus geworden overleed hij in 1811.

XLIII. JOANNES JACOBUS VAN DRUNEN, geb. te Bennebroek, alwaar zijn vader Predikant was, wijdde zich ook aan het predik-

ambt. Hij werd in 1766 Predikant te Goes en in 1772 te 's Hertogenbosch, alwaar hij den 11^den^ November van hetzelfde jaar met het hoogleeraarsambt in de Oostersche talen honoris causa begunstigd werd. Na het overlijden van Daniël Noortberg, werd hij in het daartoe staande tractement gesteld bij besluit van den Raad van State van den 4^den^ December 1783. Door het departementaal bestuur van Brabant werd hij den 9^den^ December 1802 emeritus verklaard, salvis honore et emolumentis. Van Drunen was lid van het Zeeuwsch genootschap te Vlissingen en beoefende de Nederduitsche dichtkunde, blijkens een handschrift groot 300 blz. in 8°., waarin onderscheidene geboorte-, bruilofts-, lof- en mengeldichten voorkomen, die hij van 1752 tot 1801 gemaakt heeft. Zijn dichterlijk talent gaat echter niet boven het middelmatige, zoo als blijken kan uit den verjaarwensch aan zijn vader Martinus van Drunen, Predikant te Bennebroek, op zijn zeventigsten verjaardag, gedrukt te Haarlem 1775. 4°., alsmede uit een vers, waarmede hij de academische dissertatie van Johan van Heurn (Traj. ad Rhen. 1772. 4°.) versierde. Hij is de schrijver van de volgende gelegenheidschriften:

1°. *De gemeente van Israël tot het intreden voor land en kerk opgewekt.* Utrecht, 1774, 8°., voorgedragen den 13^den^ van Wiedemaand 1773 in tegenwoordigheid van den Erfstadhouder Willem V.

2°. *Ernstige waarschouwing aan het publiek wegens het gevoelen van den Eerw. Kleman, predikant te Voorburg,* 1776. 8°.

3°. *De aard des geschrijfs in het nader bericht van Joh. Petsch aan het publiek wegens Irenaeus Philadelphus staat des geschils, enz. onder 't oog gebracht.* Rotterdam, 1776. 8°. Wie lust gevoelt om over het geschil tusschen Kleman, Petsch en van Drunen iets te vernemen, leze de *Vaderl. Letteroef.*, 1776, bl. 207, 484 en 1777, bl. 200 en elders.

XLIV. JOHAN VAN HEURN doorliep met veel vrucht de Lat. Scholen zijner geboorteplaats 's Hertogenbosch en maakte onder den bekwamen rector Oliphant goede vorderingen in de oude talen; hij werd door zijnen kundigen vader, den om zijne *historie der stad en Meijerij* beroemden Johan Hendrik van Heurn, aangespoord om zich tevens aan de geschiedenis en oudheden van zijnen geboortegrond te wijden. Van zijnen ijver hieromtrent gaf hij eene schoone proef in

zijne academische verhandeling *de regalibus in Belgio praecipue in agro Sylva-Ducensi usitatis* (Traj. ad. Rhen. 1772. 4°.), waarmede hij tot Doctor in de beide regten bevorderd werd. Om den stijl, het onderwerp en de oordeelkundige ontwikkeling zal deze dissertatie steeds waarde behouden voor allen, die belang stellen in de dominiale regten, zoo in Nederland in het algemeen, als in de Meijerij in het bijzonder. Na deze bevordering vestigde hij zich te 's Hertogenbosch als praktiserend advokaat, en werd door de stads regering den 3den Augustus 1776 aangesteld als Hoogleeraar in het burgerlijk en hedendaagsch regt, in erkentenis van het kostbaar gebonden boekgeschenk, namelijk *de historie der stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, 4 Dn. 8°., door zijn vader der stad aangeboden. Den 6den September daaraanvolgende aanvaardde hij het hoogleeraarsambt met eene redevoering *de jure Romano neque Laris instar colendo neque ad bestias damnando*. Hij hield collegie over de instituten, doch vervolgens zoo vóór als na de omwenteling van die dagen in verschillende ambtsbetrekkingen geplaatst, geraakten zijne lessen geheel op den achtergrond (1). Hij was in 1809 assessor van den landdrost van het dep. Braband, staatsraad in buitengewone dienst en ridder der koninklijke orde der unie. Hij overleed den 15den Maart 1815, in den ouderdom van ruim 64 jaren, als lid der provinciale staten van Braband.

XLV. PETRUS ISAACUS DE FREMERY, geboren te Berkom, was slechts een jaar Predikant te Goes geweest, toen hij in Augustus 1774 naar hier over kwam. Den 14den October 1777 werd hij Hoogleeraar in de Grieksche taal honoris causa, doch na het overlijden van de Booy erlangde hij de jaarwedde van *f* 250 bij besluit van den Raad van State van den 15den Februarij 1786. In 1810 emeritus geworden, vertrok hij naar Utrecht, alwaar hij den 7den December 1820 overleed en te Zeyst begraven werd. Hij bezorgde in 1788 eene tweede uitgave van *Anonymi cujusdam doctissimi exegesis passionum Jesu Christi*. Sylvaed. 1788. 4°.

XLVI. PHILIP GODFRIED BENDINGER (Zie Praeceptoren).

XLVII. JOHANNES FRANTZEN, geboren te Leyden, sedert 1773 Predikant te Zalt-Bommel en in 1777 te 's Hertogenbosch, volgde Palier als Hoogleeraar op in de godgeleerdheid, aan wien bij be-

---

(1) Prof. Gratama, *Regtsgeleerd Magazijn*. Groningen 1809, stuk 1.

sluit van den Raad van State van den 22sten Maart 1780 de gewone jaarwedde werd toegekend. In 1773 als Predikant naar Groningen vertrokken overleed hij aldaar in October 1785.

Hij heeft geschreven: *de Heuglijke verwachting van het Joodsche Volk in* XX *Vertoogen, naar het redenbeleid van Apostel Paulus in het Elfde Hoofdstuk van zijnen Brief aan de Romeinen.* Leyden, 1783, 372 bladz. gr. 8°. Dit werk wordt gunstig beoordeeld in de *Vaderl. Letteroef.* van 1784, bladz. 229, en in de nieuwe *Ned. Bibliotheek*, Deel VI, 1786, bladz. 230.

XLVIII. ABRAHAM CARP werd den 28sten Augustus 1784 Fransch predikant en den 5den April 1780 tweede Hoogleeraar in de godgeleerdheid te dezer stede, doch vertrok reeds in 1781 naar Dordrecht, alwaar hij in 1809 emeritus werd. De predikant Serrurier hield den 22sten April 1830 zijne lijkrede, welke gedrukt voorkomt in zijne *Leçons du tombeau ou sermons, etc.* Dordrecht, 1838. 8°.

XLIX. PIETER HAAK FORSBURGH, geboren te Veere, werd in 1769 aldaar Predikant, en kwam als zoodanig in 1780 naar 's Hertogenbosch. Den 24sten December 1783 werd hij op voordragt der stedelijke regering Hoogleeraar in de godgeleerdheid, en bekleedde deze betrekking tot aan de opheffing van de Illustre-School bij de inlijving van dit gewest in Frankrijk in 1810.

L. GEORGE JAQUES LAURILLARD DIT FALLOT was Fransch predikant te Kleef, toen hij in 1789 naar 's Hertogenbosch beroepen werd. Den 13den Januarij 1790 verkreeg hij den leerstoel in de gewijde welsprekendheid en overleed in 1803. Fallot was aangenaam in den omgang en maakte gemakkelijke verzen in het Latijn, Fransch en Nederduitsch. De Heer Palier bewaart eene Latijnsche elegie op satijn gedrukt, die hij vervaardigde bij gelegenheid dat Frederik Willem II, koning van Pruissen, den 10den Julij 1788 Kleef met een bezoek vereerde.

LI. JACOBUS OLIPHANT (zie Rectoren).

LII. HENRICUS HIERONYMUS TEN OEVER, in 1746 geboren, werd in 1769 Predikant te Scharwoude, in 1773 te Giessen-Oudkerk in 1777 te Oud-Beijerland, in 1784 te Woerden en in 1787 te 's Hertogenbosch. In 1793 kreeg hij een beroep naar Haarlem doch daarvoor bedankende, benoemde de stadsregering hem uit dankbaarheid tot Hoogleeraar in de wiskunde, en na het overlijden van van Drunen tevens in de Oostersche talen. Van Broekhorst erkent

dankbaar de lessen die hij van ten Oever heeft genoten in de logica, metaphysica, meetkunde, algebra, psychologie, en in de Hebreeuwsche en andere Oostersche talen, terwijl hij tevens zijn dank betuigt aan den Hoogleeraar Haack Forsburgh voor het onderwijs in de natuurlijke godsdienst en prof. Fremery in het Grieksch (1). In 1816 kreeg hij zijn emeritaat en overleed den 2den Mei 1825 in den ouderdom van ruim 79 jaren.

Hij is bij de geleerde wereld gunstig bekend door drie bekroonde prijsverhandelingen, die blijken dragen van 's mans kennis en eerbied voor de godsdienst.

1°. In 1781 behaalde hij het gouden eeremetaal bij de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* door zijne verhandeling *over de zedelijke opvoeding der jeugd.*

2°. In 1790 wees het genootschap *tot verdediging van den christelijken godsdienst te 's Hage* hem de zilveren medaille toe voor zijne beantwoorde prijsvraag: *over de leer der voldoening aan de goddelijke gerechtigheid door een Middelaar*, in de werken van het genootschap afgedrukt.

3°. In 1801 erlangde hij andermaal van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* de gouden medaille voor zijn antwoord op de vraag: *op welke wijze kan men de minkundige ten klaarste en gemakkelijkste den Schepper leeren kennen in zijne volmaaktheden uit zijne werken.* Amst., 1801. 8°.

LIII. ZEGER DE JONGH, hervormd Predikant te 's Hertogenbosch, komt in den *Staats-Almanak* van 1815 en 1816 niet voor met den titel van professor, gelijk bij zijne ambtgenooten Haack Forsburgh en ten Oever, ofschoon koning Lodewijk, die in 1809 's Hertogenbosch met een bezoek vereerde, hem den titel van professor schonk, gelijk hij dan ook zoo genoemd werd tot aan zijnen dood, den 8sten Mei 1850 in 76jarigen ouderdom voorgevallen. In 1796 tot de predikdienst toegelaten, werd hij in het daarop volgende jaar als predikant te Haaften bevestigd. In 1802 vertrok hij naar Almkerk en Emmikhoven, en in 1805 naar 's Hertogenbosch, terwijl hij in 1835 emeritus geworden, zijne overige levensdagen te Tiel, te midden zijner bloedverwanten en betrekkingen doorbragt (2).

(1) *Levensgeschiedenis van Jonkhr. van Belgeur*, Dl. II, blz. 105.

(2) *Bodeaal*, 1850, blz. 680.

LATIJNSCHE SCHOLEN.

Uit hetgeen reeds vroeger gezegd is, blijkt dat de Raad State en de stedelijke regering er ernstig op bedacht waren, o plaats van het bloeijende Collegie der Jesuiten eene Latijnsche Sc te dezer stede te vestigen, wier onderwijzers uit het fonds geestelijke goederen zouden betaald worden, waartoe tevens al inkomsten gebragt waren, welke tot dusverre voor het wetensc pelijk onderwijs gediend hadden. Om met eenige orde voor gaan, zullen wij deze onze geschiedkundige schets tot eenige ho stukken brengen en maken eenen aanvang met het beroep leeraren.

In 1630 werden door den Raad van State aangesteld een Re op eene jaarwedde van *f* 700, een Conrector op eene van *f* een 1ste praeceptor op eene van *f* 400, en een tweede prae tor op eene van *f* 200, benevens vrije woning. Bij de op der onderwijzers zullen wij de veranderingen mededeelen, die tijd tot tijd in de Rijks jaarwedden plaats hadden. Hier slechts in het algemeen gezegd, dat omstreeks 1650 de tr menten op een vasten voet kwamen, en dat de Rector *f* 1000, conrector *f* 750, de 1ste en 2de praeceptor elk *f* 600 en de 3de *f* genoot. In 1818 zijn de jaarwedden verhoogd, zoodat den Re *f* 1250, den conrector *f* 925 en den eenigen toen werkzamen p ceptor *f* 775 werden toegelegd. Ook werd er in 1653 een sch meester op eene rijks jaarwedde van *f* 150 aangesteld. Bij aanvang der oprigting genoten de docenten eenigen turf uit de s turfschuur, doch reeds in 1637 werd daarvoor aan den Rector *f* en de overige leeraren *f* 25 uit de stads kas uitgekeerd. Deze toel die later als eene recognitie op de stads rekeningen voorkomt, de stedelijke regering in 1777 bij aflijvigheid der titularissen

Bij het vernieuwen der schoolgebouwen en woonhuizingen in 1771 bepaalden zij, dat de conrector en praeceptoren bij het gemis van vrije woning *f* 100 uit stads fondsen jaarlijks zouden genieten. Ook deze toelage werd in 1847 ingetrokken.

Ten einde hunne vrij karige bezoldiging eenigzins te vermeerderen, waren de docenten gewoon zoogenaamd collegie te geven; dat is, zij gaven aan eenige leerlingen hunner eigene school, die zulks betalen konden, privaat les aan huis. Dit misbruik was zeer verderfelijk voor het klassikaal onderwijs, zoo dat een der voormalige leerlingen niet schroomt te zeggen, dat hij minder nut van de school dan van de afzonderlijke lessen aan huis der leeraren heeft getrokken (1), en "ik schrijf, zegt hij verder, het aan dit onderwijs toe, dat de Latijnsche School van 's Hertogenbosch, toen ten minste (1806) te Utrecht in zulk eenen roem stond, daar de Professoren Rau en Rossijn dikwijls zeiden, dat uit den Bosch bij hen almede de beste studenten aankwamen."

Voor dat de onderwijzers in dienst traden, moesten zij, als zij vroeger nog aan geene School geplaatst waren geweest, een examen afleggen in tegenwoordigheid van scholarchen voor den Rector, naar wier oordeel de stads regering den kandidaat gewoonlijk aannam. Bij verschil van meening werd er nog wel eens een tweede examen afgenomen door den conrector. Bij het aanvaarden hunner betrekking legden zij voor den president van Heeren Schepenen, behalve dien van zuivering den eed af, dat zij hunne bediening met getrouwheid zouden vervullen en de reglementen en instructiën naauwgezet opvolgen. In de St. Janskerk hadden zij eene afzonderlijke, de zoogenaamde praeceptors-bank. Vroeger moesten zij ledematen zijn der hervormde kerk. Ook moesten zij een formulier onderteekenen, dat op de nationale Synode van Dordrecht voor Rectoren, praeceptoren, schoolmeesters en krankbezoekers was vastgesteld. Het was veel korter dan dat der predikanten. Zij betuigden daarin met weinige woorden dat zij de leer, in de belijdenis, in den Katechismus en in de bijgevoegde leerregelen vervat, in alles als met Gods woord overeenkomstig hielden en zij die leer der jeugd zouden inscherpen. Dan deze onderteekening is sedert onheugelijke tijden niet meer door Rectoren in Nederland geschied, en sedert 1795 werden zij als

(1) Van Bronkhorst, *Levensgeschiedenis van Belgeur*, Dl. II, blz. 93.

burgerlijke ambtenaren beschouwd en in geene betrekking meer tot de Hervormde kerk te staan (1). De Rector en overige praeceptoren werden, zoo in als buiten de school, gewoonlijk Dominé genoemd, denkelijk omdat de meeste proponenten of gewezen predikanten waren. Nog in 1840 werd de Conrector en Praeceptor gewoonlijk en de Rector door ouderen van dagen alzoo genoemd. Thans heeft echter deze gewoonte bij het meer en meer buiten gebruik raken van Latijn spreken opgehouden.

Ofschoon ik vind dat de Rector in 1633 ouderling was, werd reeds in 1637 verboden, dat een der onderwijzers de betrekking van ouderling of diaken mogt aanvaarden. Den 3den Junij 1672 werden zij van stadswege vrijgesteld van het doen van wachten en togten onder de burgerij. Den 4den Julij 1764 werden de leeraren der school ontlast van alle kerkelijke bedieningen en wachten, alsmede van het blokmeesterschap, welk besluit den 25sten Januarij 1792 vernieuwd is. De onderwijzers vonden zich soms daarin bezwaard, doch de stads regering bleef meestal bij de vroegere besluiten volharden.

RECTOREN.

I. EUSTACHIUS SUERTIUS, regtsgeleerde, werd in 1630 de eerste Rector der "groote Latijnsche Scholen," op eene jaarwedde van *f* 700 en vrije woning. Op het laatst van 1635 verzocht en verkreeg hij zijn ontslag, met vergunning, om nog een jaar zijn tractement te genieten (2). In 1618 aanvaardde hij het rectoraat over de Hieronymiaansche School te Utrecht, waarvan hij na vijf jaren afstand deed, na het houden eener redevoering, die met bijval werd aangehoord (3).

II. JOHANNES PISTORIUS, Predikant te Tienhoven, werd in 1628 belast, om, namens de provinciale synode van Utrecht, de vertaling van het nieuwe testament te helpen overzien, waartoe elke provinciale synode een lid had afgevaardigd. In 1630 werd hij als conrector naar 's Hertogenbosch beroepen, op een jaarwedde van *f* 500

---

(1) Ypey en Dermout, *Geschiedenis der Hervormde Kerk*, Dl. I, blz. 465.

(2) Stads Resolutieboek, geteek. A. 28, fol. 100 en 104 vso.

(3) Reitzii, *orat. de orig. Gymn. Hieronymiani*. (Tr. ad. Rh. 1734 4°.), p. 26.

en vrije woning, weshalve hij zijn ontslag van die commissie verzocht (1). Bij het aftreden van Suertius werd hij in Junij 1636 Rector, mits zich tevens met het conrectoraat belastende, terwijl zijne bezoldiging als Rector eerst zou ingaan, nadat zijn voorganger het volle tractement van één jaar zou hebben genoten (2). Hiervan heeft hij echter geen genot gehad, daar hij reeds in November van hetzelfde jaar overleed. Zijne weduwe, Wilhelmina van den Haegen, "met een huys vol kinderen," wendde zich, op grond, dat haar man geen voordeel van het rectoraat getrokken had, tot de stads regering, met verzoek, om hare twee zonen tot alumni aan te nemen. Men gaf haar in eens *f* 250, en haar zoon Samuël deed op stads kosten en met eene landsbeurs zijne studiën, eerst aan de Latijnsche en Illustre Scholen alhier, en na het vertrek van Maresius nog een jaar te Leyden. Als proponent kwam hij in November 1645 de regering plegtig bedanken. Zijne moeder had zich intusschen zeer bekrompen moeten behelpen. Zij had de verloskunde bij de hand genomen, maar daarin niet gunstig slagende, vertrok zij in Mei 1643 buiten de stad (3).

III. IZAÄK CHABANAEUS werd kort na de overgave van Maastricht (1632) Rector der Latijnsche Scholen aldaar, van wege den Raad van State ingerigt. Daar aan die stad bij de capitulatie vrijheid van godsdienst gewaarborgd was, bleven de Latijnsche Scholen onder het bestuur van R. C. geestelijken bestaan, zoodat de nieuwe Protestantsche School niet bezocht en Chabanaeus buiten gelegenheid gesteld werd, om onderwijs te geven. Na het overlijden van Pistorius werd hij door Maresius, die hem te Maastricht had leeren kennen, te dezer stede gunstig aanbevolen, weshalve de stads regering hem met den volgenden brief uitnoodigde, de betrekking van Rector en Conrector tevens te aanvaarden.

"Dominé Chabanaee,

"Alsoo wy uyt rapporten van gequalificeerde ende geleerde luyden hebben verstaen van UE. geleertheit ende bequaemheyt, om de

---

(1) Kist en Rooyaards, *Kerkelijk Archief*, Dl. V, blz. 124.

(2) Stads Resolutieboek, geteek. A. 28, fol. 104 vso.

(3) Stads Resolutieboek, geteek. A 22, fol. 17 vso.; A. 32, fol. 229; A. 34, fol. 106 vso. en elders.

jonge jeucht te instrueeren in lingua latina, graeca ende int gunt verder tot de institutie van de jonckheyt wert gerequireert, ende alhier door het affsterven van D. Pistorio het rector- ende conrectorschap van de Latynsche Schoole twelck hy by combinatie heeft bedient, is comen te vaceeren, soo hebben wy, willende de voorss. Schoole wederom versien met een geleert ende bequaem persoon, goetgevonden UE. te verkiesen ende te promoveeren tot de bedieninghe van het rector- ende conrectorschap onser Schoole, onder de superintendentie van Mons. de Marez, die wij tot professor hebben verkoosen. Ende alsoo wy beducht syn, de Schoole door langh vertouff ende uytblyven van den Rector souden mogen geraecken tot eenighe decadentie, door het vertrecken van de jonckheyt nae andere plaetsen, soo hebben wy goetgevonden desen UE. toe te senden, omme UE. onse gedane verkiesingen bekent te maken, vertrouwende, dat UE. geen swaerigheit sal maecken desen dienst te accepteeren, ende dat UE. syne reyse herwaerts sal spoedigen soo veel doenlycken sal syn; waarop wy ons sullen verlaaten, UE. hiermede den Heere bevelende. Shertogenbosch, den 17[den] Dec. 1636.

"UEd. goede vrienden,
"De Schepenen der Stadt s'Hertogenbosch,
"Ter ordonnantie van de selve
"*Was onderteekent:* Johan Gans" (¹).

Gehoor gevende aan deze eervolle uitnoodiging, kwam hij over en werd den 17den Februarij 1637 plegtig geïnstalleerd, bij welke gelegenheid Maresius, als superintendent, eene redevoering hield, en de nieuwe schoolvoogd zijne inwijdingsrede uitsprak: *de scholarum, linguarum, quae in scholis discuntur et studii literarum utilitate.* Deze redevoering beviel zoozeer, dat de scholarchen die voor stads rekening lieten drukken.

Naauwelijks was hij als Rector-Conrector werkzaam, of hij geraakte in onmin met Maresius, wiens super-intendentschap hem zeer tegen de borst was. Hij wendde zich tot de stads regering, om van het toezigt van Maresius ontheven te worden, doch niet slagende, zocht en vond hij gehoor bij den Raad van State, die Maresius van het superintendentschap ontsloeg, met behoud echter

(¹) Stads Resolutieboek, geteekend A 22, fol. 25.

der jaarwedde en vrije woning, zoo als wij op het leven van Maresius hebben aangeteekend. De geschillen waren dan ook van een ergerlijken aard. Toen Anna Hortensia, de vrouw van Chabanaeus, in 1638 van een dood kind beviel, beweerde hij, dat Maresius er de schuld van was. Dit had een proces ten gevolge, hetgeen echter geen voortgang had, nadat Chabanaeus en zijne vrouw den 23sten November 1639 in den raad der stad openlijk verklaard hadden, dat Maresius lasterlijk beschuldigd was, waarmede de laatste genoegen nam (1).

Bij besluit van de stads regering van den 11den Augustus 1640 werd hij belast, om twee uren in de week openbare lessen te geven in de Grieksche taal aan de jonge aankomende studenten der Illustre School, die dit bij request verzocht hadden. Den 11den December daaraanvolgende werd hem van stadswege *f* 50 geschonken, "ter reguarde van zijne diensten en moeite, die hij doet als professor in de Grieksche taal" (2). Hij overleed in 1658 en is de schrijver van de volgende werkjes:

1°. *Oratio inauguralis ab Isaaco Chabanaeo scholae Silvaeducensis rectore habita* XVI *Febr.* CIƆIƆCXXXVI. Sylvaeducis Joan. van Doccum. 4°. Een exemplaar berust in de boekerij van het Noord-Brabandsch Genootschap.

2°. *Isaaci Chabanaei Epistola consultatoria.* Ultraj. 1647. 12°. In het geschil wegens het Illustre L. V. broederschap tusschen Voetius en Maresius mengde zich Chabanaeus ook, denkelijk meer om de oude vijandschap met Maresius, dan om de zaak zelve. Dit twistschrift moet zeer hevig zijn.

IV. JOHANNES VITRIARIUS, vroeger predikant te Brakel-Rossum-en St. Andries-en Deurne-Vlierden-en-Liessel, kwam den 30sten Augustus 1658 naar 's Hertogenbosch, om de Latijnsche Scholen te besturen en tevens de Grieksche taal aan de Illustre School te onderwijzen. In 1664 werd hem tevens het hoogleeraarsambt in de logica en metaphysica van stadswege toevertrouwd tegen eene jaarlijksche belooning van *f* 100. Velingius haalt eenige gedrukte theses over logica en metaphysica aan, die hij zijne leerlingen openlijk liet verdedigen. De eerste disputatio is gedagteekend den

(1) Stads Resolutieboek, geteek. A. 24, fol. 13 vso.

(2) Stads Resolutieboek, geteek. A. 24, fol. 120.

9[den] Februarij 1667. Hij overleed in 1672. Zijne Rijks jaarwe was gebragt op *f* 1000.

V. ALBINUS VILLERIUS was in 1632 Conrector te Middelbu doch vertrok weldra, aangezien zijn opvolger reeds in 1634 Re werd (1). In 1642 beriep de stads regering hem als Conrector Leerdam naar 's Hertogenbosch op de baten door den overle eersten praeceptor Verbeek genoten, bestaande in *f* 400 van land, *f* 36 voor turf van de stad en eene vrije woning; doch hie geen genoegen nemende, werd hem uit stads fondsen nog *f* 2 aangeboden, waarop hij het Conrectoraat aanvaardde. Op de v toogen der stad bij den Raad van State, werd zijne Rijks-jaarwed weldra gebragt op *f* 750, waardoor de stedelijke toelage verv Volgens ingewonnen berigten der Scholarchen stond hij te Leerd als een bekwaam onderwijzer en als een goed Graecus bekend (Den 30sten Junij 1672 volgde hij Vitriarius op en werd den 25 October 1685 emeritus. Van hem ken ik slechts een Latijns dichtstuk, geplaatst vóór *Maresii Antichristus revelatus*, in 1642 's Hertogenbosch uitgegeven.

VI. BENJAMIN NOORTBERG werd den 17[den] November 1652 Zwolle geboren, alwaar hij de Latijnsche Scholen met roem do liep, en zich te Leyden onder zijn bloedverwant Joannes Ko doch vooral onder Frederik Gronovius en Frederik Spanheim ver in de letterkunde bekwaamde. Te midden zijner academische s diën werd hij den 20sten April 1675 naar 's Hertogenbosch ber pen, om het Conrectoraat waar te nemen. Toen Villerius het eme taat verkreeg, werd hij den 25sten October 1685 Rector, mits hij z tevens met het Conrectoraat bleef belasten, zoodat hij tot April v het volgende jaar Rector-Conrector was. Den 23[sten] Augustus 17 werd ten zijnen behoeve aan de Illustre School een leerstoel da gesteld in de aardrijksbeschrijving, tijdrekenkunde, oudheden fraaije letteren op eene jaarwedde van *f* 150, die de stad na z verscheiden wederom ophief. Den 25[sten] Januarij 1726 werd l emeritus met behoud zijner jaarwedde en verdere baten, doch bl desniettemin met bewilliging van zijn opvolger, die met zijne doch gehuwd was, zijne ambtsbetrekkingen, voor zooveel dit zijne hoo

---

(1) Reitz, *Oratio de Gymnasio Medioburgensi* (1753. 4°.), pag. 17.

(2) Stads Resolutieboek, geteek. A. 32, fol. 99, 200, 202.

jaren en zwak ligchaamsgestel toeliet, met alle naarstigheid waarnemen, tot dat hij den 11den Januarij 1731 in den ouderdom van 79 jaren overleed. Van zijn zoon Daniël Noortberg hebben wij onder de Hoogleeraren reeds gesproken.

VII. BERNARD MARTINI, zoon van den 's Hertogenbosschen Professor Antoni Martini, werd in 1710 derde Praeceptor en drie jaren later Conrector. Gehuwd met de dochter van Noortberg, werd hij den 25sten Januarij 1726 Rector, onder beding, dat hij daarvoor bij het leven zijns schoonvaders geene belooning genieten en tevens het Conrectoraat zou blijven bekleeden. De Oud-Rector, die vóór zijn emeritaat reeds dikwijls, ten gevolge van ongesteldheid en uitgeputte krachten, zijn schoonzoon voor de schooldienst had noodig gehad, hielp hem nu op zijne beurt. In 1731 trad hij bij het overlijden van Noortberg in al de voordeelen aan het Rectoraat verbonden en overleed kinderloos.

VIII. JOANNES JUNGIUS was in 1722 Rector te Venlo en later te Kampen, alwaar de Latijnsche Scholen zeer in bloei waren en hij vele kostleerlingen had. Den 13den Maart 1736 aanvaardde hij het Rectoraat te dezer stede en kwam na de zomervacantie over met twintig kostleerlingen. Hij had bedongen, dat zijn huishouden en meubelen voor stads rekening zouden worden overgevoerd, hetgeen haar op eene som van ƒ 373 te staan kwam. Aan de rectorswoning, die in eenen slechten staat was, werden vele verbeteringen aangebragt, en een gedeelte van den tuin werd met een staketsel afgeschoten voor eene speelplaats zijner inwonende leerlingen. Er werden verschillende studentenkamers in orde gebragt, alwaar twintig jongelingen twee aan twee slapen konden. Ook werd er een tweede cathedér in de rectorsschool geplaatst, opdat zijne leerlingen zich zouden kunnen oefenen in het disputeren en oreren, want Jungius maakte zeer veel werk van de regelen der rhetorica en van de uiterlijke welsprekendheid. De Scholarchen hadden bij de opgave zijner baten gemeld, dat hij het volle minerval genoot van de leerlingen zijner school en de helft van de leerlingen der vier overige scholen. Dit bleek echter abusivelijk te zijn medegedeeld, daar den Rector van ouds slechts het derde der minervalia van de vier lagere scholen was toegelegd. Om aan dit bezwaar te gemoet te komen, heeft de stad tot aan zijn dood datgene bijgelegd, wat hij volgens oud gebruik uit de minervalia niet kon genieten.

Jungius aanvaardde zijne rectorale waardigheid den 3den S
tember 1736, met eene plegtige redevoering: *de diverso in dive
Gymnasiis praeceptorum scholarumque numero, ejusque usu vel in
dimento*, die hij in de gehoorzaal der Illustre School, zijnde
kapel van de St. Janskerk, uitsprak. Den 29sten October 1746 w
hij Hoogleeraar in de welsprekendheid en fraaije letteren, en h
den 19den December daaraanvolgende zijne inwijdingrede: *de Rec
Sylva-Ducensi simul eloquentiae et litterarum humaniorum profes
vel de amico et utili in urbe Sylva-Ducis muneris utriusque vinc*
Ofschoon het aantal leerlingen ten zijnen tijde merkelijk vern
derde, omdat de ouders hunne kinderen meer voor den ha
begonnen te bestemmen, daar in den wetenschappelijken st
het vooruitzigt jaarlijks minder werd, wordt het onderwijs
Jungius en van zijne medeleeraren zeer geprezen, en onder z
leiding zijn er vele in de voorbereidende studiën onderwezen,
later met den meesten lof in Kerk en Staat de aanzienlijkste
trekkingen bekleed hebben. Hij overleed den 24sten Mei 17
Jungius heeft een nieuw album der leerlingen van de Latijns
Scholen, sedert zijne benoeming aangelegd, hetgeen door zijne
volgers tot den dag van heden is bijgehouden. Uit dat alb
blijkt, dat *een derde* der leerlingen uit Holland, Gelderland en
overige provinciën, en uit onze Oost- en West-Indische bezittin
hier ter schole kwamen, die bij den Rector, Conrector of een
praeceptoren, of wel bij de burgers in den kost waren. In 17
merkten Scholarchen aan, dat er meer Catholijke leerlingen
scholen begonnen te bezoeken. In het album is bij elken naam
dag der inschrijving en de geboorteplaats gevoegd, waarbij Re
Hermans later de gewoonte heeft aangenomen, om er den dag
het jaar van ieders geboorte bij te stellen. De titel van dit alb
is: *Continuatio albi studiosorum qui scholae Sylva-Ducensi sunt
scripti, quae initium habuit a. d.* III *non. Septemb.* CIƆIƆCCXX
Joanne Jungio rectore.

In de boekerij van het stedelijk Gymnasium berust een ha
schrift van Jungius, onder dezen titel: *Synopsis oratoriae, id
regulae oratoriae cujuscumque sit generis ex optimis oratoribus
veteribus quam recentioribus collectae cet.* 4°. groot 208 folia. 1
kens de voorrede aan zijne leerlingen, is dit werk te Venlo in
jaar 1722 opgesteld. Het is eene uitbreiding van de rhetorica

Vossius, met vele bijvoegsels en citaten van andere werken over de welsprekendheid, dat thans wel geene waarde voor de wetenschap heeft, maar echter dient bewaard te blijven, omdat men daarin een sprekend bewijs vindt, hoeveel werk men van de theorie der rhetorica maakte. Dat theorie zonder smaak echter geen praktisch nut heeft, blijkt zonneklaar uit de slechte preêkmethode, die in het midden der voorgaande eeuw in ons land heerschte. In de voorrede herinnert Jungius zijnen leerlingen, hoe hij hen de Latijnsche taal heeft doen aanleeren. De manier van zijn tijd, om hun dagelijks een thema ter vertaling in het Latijn op te geven, zonder bij de regels genoegzaam stil te staan, afkeurende, maakte hij drie historiolae, zoodanig ingerigt, dat als de eerste historie in het Latijn was overgebragt, men dezelfde, doch met andere woorden en andere woordvoegingen, nog eens moest maken, terwijl hij hetzelfde onderwerp, doch nu met verba irregularia en syntaxis anomala ten derdenmale deed bewerken. Hij toont wijders in de voorrede, dat hij in den vollen zin des woords schoolman was, en geheel voor de school leefde. Blijkens dezelfde voorrede (want van het werk zelve met vele voces technicae en andere rhetorische en logische uitdrukkingen mag ik niet spreken), hechtte hij er minder aan, om zich slechts bij de woorden en de woordvoeging van Cicero te bepalen. Zoo gebruikt hij *circumstantiae*, *methodus*, *exasciare*, en dergelijke woorden, waarmede men sedert Ruhnkenius, Scheller en Wijttenbach spaarzamer geworden is. Ook lees ik daar: "sane mihi videtur melius constructionis artem vobis inprimi non posse." Indien Jungius dit werk voor de pers bestemd had, zou hij zeker op deze constructie zelf wel gestuit hebben, doch hij zegt in de voorrede: "sed quid opus ut plures anticipemus objectiones, cum hanc synopsin non in publicum aliorum, sed in privatum scholae nostrae, vestrumque omnium et mei (sic?) ipsius usum conscripserim." Doch ik zeg met Horatius: "verum ubi plura nitent in libro, non ego paucis Offendar maculis, quas aut incuria fudit, Aut humana parum cavit natura....." Chabanaeus, die ook voor een goed Latinist in zijn tijd bekend stond, maakt het in zijn anders fraai geschreven en goed doordachte oratio inauguralis niet veel beter, wanneer hij zegt: "Tanta ex illis humano generi accedunt commoda, ut, qui eas tollunt, solem de mundo tollere videntur". Dergelijke gebreken zijn mij bij Rectoren en Professoren der 17de en 18de eeuw nog

al eens in hunne schriften voorgekomen. Ik zou daarover echter niet vallen, indien men niet zoo veel ophef van de Latiniteit dier dagen maakte. Men schreef, ja, Latijn, maar veeltijds ontbrak er nog al wat aan.

IX. CHRISTIANUS DE BOOY doorwandelde van 1742 tot aan 1764 al de vier Latijnsche scholen, toen hij eindelijk den 29sten Mei 1764 Jungius als Rector opvolgde. 's Jaars te voren was hij voor het rectoraat te Gorinchem in aanmerking gekomen, doch op aanzoek van de stads regering en belofte van bevordering zag hij daarvan af. In 1769 kreeg hij een beroep voor het rectoraat van Utrecht, doch de stad, prijs stellende op zijn goed onderwijs en erkende bekwaamheid, bewoog hem, om hier te blijven: en op grond, dat hij viermaal in de week ten zijnen huize collegie hield over Suetonius, Horatius, en Aelianus, de antiquitates Romanae daarbij tevens expliceerde, en hij de beste verstandhouding onder de leeraren wist te onderhouden, werd hij den 19den October 1768 Hoogleeraar in de welsprekendheid en fraaije letteren, en het volgende jaar in de Grieksche taal, doch slechts honoris causa, totdat hij den 4den Augustus 1774 na het overlijden van Professor Chaufepié in het daaraan verbonden tractement van *f* 250 gesteld werd. Nog Praeceptor zijnde, werd zijne leiding zoo zeer gezocht, dat hij verscheidene leerlingen in de kost had (1751). Hij overleed in Februarij 1786.

X. Mr. JACOBUS OLIPHANT was nog student te Leyden, toen hij in 1764 derde Praeceptor werd. Doordien twee Docenten geëmeriteerd waren, en de Raad van State bleef weigeren, om hen in het volle genot van het tractement te laten, moesten zij en de aankomende Praeceptoren ieder iets van hunne gewone inkomsten missen. Oliphant kon dus slechts *f* 325, met eene recognitie van *f* 25 uit stads kas worden toegelegd, tot dat de stedelijke regering hem eene jaarlijksche toelage schonk van *f* 150, uit overweging, dat hij als kundig onderwijzer bij de leerlingen in zeer groote achting stond, zoodat vele hunner uit al de scholen bij hem collegie hielden; ondanks zijne lessen aan de school en aan huis, vond hij nog tijd genoeg, om zich zelven op de regtskundige wetenschappen toe te leggen, zoodat hij den graad van meester in beide regten mogt erlangen. In 1778 werd hij Conrector, en sprong dus de twee hooger geplaatste Praeceptoren over het hoofd,

ofschoon men gewoonlijk van één lagere tot een hoogere school trapswijze opklom. Den 2den Maart 1786 werd hij Rector, en den 13den Januarij 1790 Professor in de fraaije letteren aan de Illustre School. Als Rector hield hij den 29sten Augustus 1786 zijne openingsrede: *de Gymnasii moderatoris proprio officio et munere.* Zijne vermaardheid was zoo groot, dat vele jongelieden van elders buiten dit gewest om zijn onderwijs naar 's Hertogenbosch kwamen. Na eene twee en veertigjarige schooldienst, werd hij den 1sten Februarij 1806 emeritus, met behoud zijner jaarwedde, en overleed kinderloos den 18den Maart 1813, in 76jarigen ouderdom in kommervolle omstandigheden, daar hij zijne overgespaarde penningen ten gevolge van een bankroet verloor, en zijn pensioen, tijdens het Fransch beheer, niet werd uitbetaald. Vele leerlingen hebben met dankbaarheid het onderwijs herdacht, dat zij van Oliphant mogten genieten. De vermaarde Advocaat te 's Hertogenbosch, Jan Hendrik Sassen, spreekt in de voorrede van zijne academische dissertatie (Lugd.-Bat., 1806) aldus van zijnen geachten leermeester:

"Neque committendum est, ut silentio hic praeteream Jac. Oliphant Prof. ac Gymnasii Silvaducensis Rectorem, cui spectatissimo viro me multum debere lubentissime agnosco; quippe qui et litterarum in me suscitavit amorem et praeclara sua institutione, monitis ac beneficiis firmissime me sibi devinxit: hunc itaque virum et reliquos omnes Praeceptores me semper grato animo prosecuturum esse hic publice testor." En zijn broeder Jacob Jan Sassen, die in 1804 ook te Leyden promoveerde, droeg zijn academisch proefschrift met deze woorden aan Oliphant op: "Viro clarissimo Jacobo Oliphant, in Athenaeo Sylva-Ducensi litterarum humaniorum professori doctissimo, Gymnasiique ejusdem civitatis Rectori, de me meisque studiis optime merito, privatas ob amicitias, et non fucatae mihi semper humanitatis signa praestita sincere colendo."

XI. PETRUS JOSEPHUS VOLDERS, den 9den April 1762 te Mechelen geboren, en aldaar aan het Collegie der Oratoren in de geleerde talen onderwezen, aanvaardde den regel dier geestelijken, en woonde te Leuven in hunne congregratie, toen hij aldaar in de wijsbegeerte studeerde. Voordat hij echter den cursus in de philosophie voltrokken had, werd hij in 1782, slechts 20 jaren oud, Professor in de poësis en rhetorica aan de Latijnsche Scholen te Renais

in Oost-Vlaanderen, en vervolgens in de rhetorica alleen te Mec
len, terwijl hij intusschen Priester was geworden. Hier belee
hij, tijdens de Fransche omwenteling, bange dagen, om de ver
ging, waaraan de onbeëedigde Priesters bloot stonden. Het (
legie te Mechelen werd opgeheven, en de Paters Oratoren '
strooid. Hij bleef echter in en om Mechelen, en oefende in
geheim de priesterlijke bediening uit, veelmaals met gevaar
ontdekt, opgeligt en over zee vervoerd te worden: eens zelfs m
hij zich in vrouwenkleeding verbergen, om aan eene wacht te c
snappen, die afgezonden was, om hem gevangen te nemen. Na
emeritaat van Oliphant, werden Curatoren door van Gils, Presid
van het Seminarie te Herlaar, gunstig met Volders bekend gemaa
waarop hij tot Rector der Latijnsche Scholen en Professor der r
torica benoemd werd. Ofschoon zijne orde opgeheven was, werd
desniettemin tot Proost der Oratoren benoemd, in de hoop,
zij wel eens onder gunstiger tijdsomstandigheden weder zouden h
steld worden, gelijk in 1832 ook werkelijk in België plaats h
Men weet, dat deze kloosterinrigting zich, even als de Jezuït
bijzonder, vooral in België, hebben toegelegd, om aan de Lat
sche Collegiën onderwijs te geven. Als R. C. Priester deed hij
de kerken dikwijls veel dienst, met de Pastoors behulpzaam te zi
en als Rector genoot hij de achting van leerlingen en stadgenooten, t
wijl hij in den volsten zin des woords een kindervriend was. Bij zi
aanstelling erlangde hij het landstractement van *f* 1000, dat
1818 met *f* 250 vermeerderd werd, eene vrije woning en zijn a
deel in het minerval als van ouds, ofschoon hem in 1820 slec
een derde van het minerval van al de leerlingen gegeven werd, l
geen hij uit liefde voor den vrede zich liet welgevallen. Tijdens
Fransch bewind werd zijn landelijk tractement over de jaren 18
1812 en 1813 niet uitbetaald, en van stadswege werd hij slec
met *f* 492.45 te gemoet gekomen. Volders bleef later herhaa
malen aandringen op de uitbetaling zijner pretensie, doch hij vc
zich eindelijk gedrongen, genoegen te nemen met eene uitkeeri
van *f* 900, die hem eerst in 1827 uit 's lands kas te goed geda
zijn. Den 16den September 1834 werd hij op zijn verlangen en
ritus op het gewone pensioen van *f* 1000, gelijk zijne voorzat
genoten hadden, en overleed den 27sten December 1836 in 74jarig
ouderdom.

XII. Dr. CORNELIUS RUDOLPHUS HERMANS aanvaardde het Rectoraat den 17den October 1834.

CONRECTOREN.

	1630.	JOHANNES PISTORIUS.
Junij	1636.	〃 〃 tevens Rector.
26 Nov.	1636.	IZAAK CHABANAEUS, tevens Rector.
10 April	1642.	ALBINUS VILLERIUS (zie Rectoren).
1 April	1672.	PETRUS VITRIARIUS.
29 Sept.	1672.	LAMBERTUS VITRIARIUS.
20 April	1675.	BENJAMIN NOORTBERG.
25 Oct.	1685.	〃 〃 tevens Rector.
12 April	1686.	CLEMENS CEUCHENIUS, sedert 1648 aan de Latijnsche Scholen verbonden.
23 Dec.	1690.	THEODORUS VAN DELDEN, sedert 1670 aan de Scholen verbonden.
29 Nov.	1713.	BERNARD MARTINI.
25 Jan.	1726.	〃 〃 tevens Rector.
17 Jan.	1731.	JOHANNES BAPTISTA HUBREGS HEIRINX, sedert 1713 aan de Scholen verbonden. In 1733 noemt hij zich *Joannes Heiringius, Med. Doctor, Sylvae-Ducensis Conrector*, in zijn *Carmen gratulatorium ad illustrissimum principem Antonium Guntherum, Ducem Holsatiae, cum anno* 1733 *Silvamducis praefectus ingrederetur*. Sylvaeducis G. van Goor., 1733, 4°. 8 pag. Den 13den Februarij 1741 werd hij emeritus om zijne hooge jaren, op een tractement van *f* 600, en het gemis zijner vrije woning. Hubert werd Conrector op eene jaarwedde van *f* 625, Pronk 2de Praeceptor op *f* 450, en Kraijenhoff 3de Praeceptor op *f* 400, doch bij aflijvigheid van Heirinx zou ieder de gewone jaarwedde verkrijgen.
13 Febr.	1741.	DANIEL HUBERT, sedert 1722 aan de scholen werkzaam, werd den 12den September 1754 emeritus, mits van zijn tractement *f* 250 missende, dat de

3de Praeceptor zou genieten. Hem werd den 5^den^ September 1770 *f* 100 huishuur jaarlijks toegelegd. Hij overleed in 1775.

12 Sept. 1754. JOANNES PETRUS PRONCK, sedert 1741 aan de scholen werkzaam, nam tijdelijk de dienst van den Conrector waar, doch daar hij reeds in Sept. 1758 krankzinnig werd, gaf Praeceptor de Booy in zijne school tevens onderwijs, ontvangende daarvoor eene toelage uit 's lands kas. Pronk moest *f* 150 van zijn tractement missen, en zijne woning kwam aan den 2^den^ Praeceptor. De Raad van State weigerde hem te emeriteren, doch stond eene jaarlijksche som van *f* 150 ten behoeve der scholen toe, tot zijn overlijden, in Maart 1771 voorgevallen.

15 Julij 1759. CHRISTIANUS DE BOOY (zie Rectoren).

4 Julij 1764. JOHANNES DE BEUNJE, van Leyden, werd in 1742 als 3de Praeceptor aangenomen, nadat hem in tegenwoordigheid van Curatoren, door den Rector een examen was afgenomen, waarin hij uitnemend voldeed, en de Latijnsche schrijvers die in de hoogste klassen gebruikt werden, ad aperturam vertaalde. Hij bezat een huis in eigendom, waarom men hem vergunde zijne woning aan een der Praeceptoren te verhuren. Hij werd in 1754 2de Praeceptor, en verkreeg in 1778 zijn emeritaat. Hij overleed kinderloos.

1778. M^r^. JACOBUS OLIPHANT (zie Rectoren).

2 Maart 1786. PIETER VAN EYK, J. U. D., sedert 1778 3de Praeceptor, volgde Oliphant als Conrector op, daar van der Houven en Bruyst op hunnen post verlangden te blijven. In 1797 bedankte hij voor zijn schoolambt, en begaf zich naar Holland, om zijn geluk in den handel te beproeven, waarin hij echter niet voorspoedig was. Hij overleed te Amsterdam, den 4^den^ November 1819. Men heeft van hem:

1°. *Ecloga in Sylvam-Ducis militum furore exitio proximam, sed fere miraculo liberatam.* VIII, IX et X *Novembris* MDCCLXXXVII. Sylvae-Ducis, 8°., groot

8 bladz. Dit is een met gloed gesteld treurdicht op de verschrikkelijke plundering, waarvan 's Hertegenbosch in 1787 het onschuldige slagtoffer was.

2°. *Diatribe de notis scribendi.* Amst., 1815. 8°.

3°. *Handleiding tot het lezen van den Bijbel.* Amst., 1817. 1°.

4°. *Geschiedenis der Joden*, van den dood van Alexander tot de verwoesting van Jerusalem, uit de Machabeën en Flavius Josephus. Amst., 1818. 8°.

29 Maart 1797. WILHELMUS REINERUS VAN OPVELD, den 28sten Maart 1773 te Maastricht geboren, werd Artium Magister aan de Universiteit te Leuven, en legde zich op de godgeleerde studiën toe, toen de Fransche omwenteling hem van gedachte deed veranderen, en hij het conrectoraat dezer scholen aanvaardde. Even als de Rector, mogt ook de Conrector in 1811, 1812 en 1813 ontwaren, dat zijn landelijk tractement achterwege bleef. Zijne vertoogen hadden evenmin een gelukkig gevolg als die van zijn ambtgenoot. Eerst in 1827 werd deze zaak afgedaan, toen hem uit stads fondsen ƒ 450, tot kwijting van dien achterstand, verstrekt werden. Op zijn verzoek werd hij den 27sten September 1847 emeritus, op een stads pensioen van ƒ 500, en overleed den 25sten Augustus van het volgende jaar; van het jaar 1828 tot 1833 was hij tevens leeraar geweest in de volksmeetkunde aan de Koninklijke Akademie voor de nuttige en beeldende kunsten. In 1818 werd zijn landelijk tractement van ƒ 750 gebragt op ƒ 925, en hij genoot tevens ƒ 100 huishuur uit de stedelijke fondsen, welke toelage echter bij zijn emeritaat is ingetrokken. Om zijne kunde en regtschapen karakter genoot hij de achting van zijne leerlingen, stadgenooten en menigvuldige vrienden.

Sept. 1847. Dr. PETRUS OOSTERBAAN.

PRAECEPTOREN DER DERDE SCHOOL.

1630. D^r. HERMANNUS PASTORIUS. Vertrokken.

24 Nov. 1632. MATTHIAS LUDOVICI, verdreven Hoogduitsc dikant.

22 Maart 1633. JOHANNES CODDEN, vertrok in het voorjaa Duitschland, zonder verder iets van zich t hooren.

17 Oct. 1634. JUDOCUS VERBEEK, overleden in Maart 164 genoot ƒ 400 landelijk tractement, vrije en ƒ 36, als eene jaarlijksche toelage van d in plaats van turf. In 1640 adresseerde zijn Mede-Praeceptor van Aalst zich bij d regering, om eene toelage, op grond, dat vrouwen stonden te bevallen. Of zij deze be den in overweging nam, weten wij niet wel, dat hij ƒ 36 verkreeg voor zijne goede di

2 Julij 1642. PETRUS HERBAERTS of HERBERTS, J. U. geboortig van Emden, werd in Oct. 1645 dienst ontslagen, omdat hij zich in de sch behoorlijk gedroeg, en vele ouders daarom kinderen te huis hielden. De kerkenraa pogingen tot zijn herstel: ook de Raad va trok zich de zaak aan, doch, na onderzoel de stad bij haar besluit gehandhaafd (1).

1 Maart 1646. JOANNES MONACHUS was bij zijne benoemi dent te Utrecht. Hij werd door den Re Conrector, ten overstaan van Scholarche derzocht en allezins bekwaam geoordeeld 8sten Mei 1647 werd zijne jaarwedde op gebragt.

11 Dec. 1648. HENRICUS HERBERTS, overleden in 1670. tijd werd het tractement van den eersten I tor gebragt op ƒ 600, vrije woning en ƒ stads kas.

---

(1) Stads Resolutieboek, get. A, 36. fol. 12, 17, 20.

1670. CLEMENS CEUCHENIUS, sedert 1648 2de Praeceptor.

1686. THEODORUS VAN DELDEN, in het burgerweeshuis alhier opgevoed, werd in 1670 derde en in 1673 tweede Praeceptor.

1690. JUDOCUS WILLICH, in 1673 derde en in 1685 tweede Praeceptor.

1710. ALBERTUS OEVERING, in 1686 derde en in 1690 tweede Praeceptor; overleden in 1722.

1722. JOANNES BAPTISTA HUBREGS HEIRINX. Zie Conrectoren.

1731. THOMAS VAN GEMERT, in 1714 derde en in 1722 tweede Praeceptor.

1742. JOANNES PETRUS PRONCK, zie Conrectoren.

1754. CHRISTIANUS DE BOOY. Zie Rectoren.

1759. JOANNES DE BEUNJE. Zie Conrectoren.

1764. JACOBUS VAN DER HOUVEN, van 's Hertogenbosch, in 1741 in het album discipulorum ingeschreven, werd in 1754 derde Praeceptor, nadat hij door den Rector, namens Curatoren geëxamineerd en door hem geschikt verklaard werd. Hij overleed ongehuwd in 1804 aan eene beroerte in hoogen ouderdom.

1804. PHILIP GODFRIED BENDINGER, een Duitscher, werd in 1786 derde Praeceptor. De stads regering had hem reeds den 23sten Februarij 1780 als Lector in de Oostersche talen honoris causa bij de Illustre School geplaatst. Den 28sten Augustus 1782 genoot hij uit de stads kas eene jaarwedde van *f* 100, tot zoo lang die som van 's lands wege vrij zou vallen. Geboren in Nassau-Oesingen, overleed hij den 2^{den} Oct. 1811 in 75-jarigen ouderdom. Zijn zoon Philip Godfried Bendinger was in 1815 Praeceptor te Arnhem.

1811. JOANNES CORNELIUS BROUWERS, geboortig van Tilburg, studeerde in de theologie aan het Seminarie te Herlaar, toen hij Bendinger opvolgde. In het raadsbesluit van 23 November 1812 leest men wegens dezen Praeceptor: "Considérant que le

Sieur Brouwers, l'un des Professeurs du Col
n'a été nommé que dans l'attente, que son
tement lui serait donné comme par le passé]
domaine, et sous la reserve de perdre l'eff
la nomination, dans le cas, ou ce mode de
ment viendrait de cesser;

"Le Conseil estime

"Que l'instruction des classes dans l'état
du collège pourrait se faire par un Recteur et
fesseur en second, et qu'il est dans l'intérêt de la
mune de déclarer avoir cessé dès-à-présent les
tions du Professeur Brouwers." Daar het Fr
Gouvernement de tractementen der Docenten
uitbetaalde, maar hen naar de stedelijke kas
wees, zoo heeft hij slechts 300 francs als g
catie van stadswege in drie termijnen, en voo
laatst den 14^{den} Jan. 1813, genoten. Na ver
lende staatsverwisselingen werd hij R. C. Pri
in 1824 Pastoor van Strijp en in 1838 van
tevens Deken van het dekanaat van Oss, en
leed in September 1851.

Jan. 1813. Vacant.

24 Aug. 1818. HENDRIK VEENHORST, geboren te Uithuyster
den, provincie Groningen den 8sten Mei 1793
deerde in de theologie te Groningen, toen l
Praeceptor werd aangesteld. Bij het weder v
len van dit Praeceptoraat werd de landelijke
wedde van *f* 600 op *f* 725 gebragt, ben
f 100 huishuur uit stads kas. Hij werd
21sten October 1847 op een pensioen uit de
lijke kas van *f* 500, met den 1sten Januarij
aanvolgende aanvang nemende, emeritus, en
tigde zich met der woon te Erp.

PRAECEPTOREN DER TWEEDE SCHOOL.

1630. JAN LEENDERT VAN AALST. In Junij 1642 beroepen als Predikant van het fort Isabella bij 's Hertogenbosch (1).

18 Oct. 1642. AUGUSTINUS BOELEMA, uit Friesland, werd ten overstaan van Scholarchen, eerst geëxamineerd door den Rector en later door Maresius en den Conrector, doch men gaf zulk ongunstig getuigenis van zijne bekwaamheden, dat hij niet zou aangesteld zijn geworden, indien hij door de gecommitteerden uit den Raad van State niet met allen aandrang ware aanbevolen. Stads regering nam er dus eene proeve mede, en op de latere goede getuigenis der Scholarchen werd hij den 19den September 1643 voor goed benoemd, op eene jaarwedde van ƒ 350, waarvan hij ƒ 200 genoot, die zijn voorganger gehad had, en de overige ƒ 150 uit de stedelijke kas, tot zoolang de Raad van State die gelden uit de kerkelijke goederen niet beschikbaar stelde, benevens vrije woning, en ƒ 25 voor 50 ton turf, gelijk ook zijn voorganger jaarlijks genoten had (2). Intusschen had de Raad van State reeds den 20sten April 1642 eene som van ƒ 400 voor een vierden Meester beschikbaar gesteld. Zie derde Praeceptoren.

3 Mei 1647. HENRICUS HERBERTS. Zie eerste Praeceptoren.

11 Dec. 1648. CLEMENS CEUCHENIUS. Zie eerste Praeceptoren. Onder hem werd de rijks jaarwedde op ƒ 600 gebragt.

2 Mei 1670. N. . . . . . LULLIUS, sedert 1659 derde Praeceptor.

4 Aug. 1678. THEODORUS VAN DELDEN. Zie eerste Praeceptoren.

5 Oct. 1685. JUDOCUS WILLICH. Zie eerste Praeceptoren.

2 April 1686. KAREL DE VLIEGER, sedert 1679 derde Praeceptor.

---

(1) Stads Resolutieboek, get. A. 32, fol. 227 vso.

(2) Ibid. A. 34, fol. 58 en 138.

23 Dec. 1690. ALBERTUS OEVERING. Zie eerste Praeceptoren.

11 Febr. 1710. JOHAN SCHOUWHAMER. Sedert 1691 derde Praeceptor.

28 April 1714. JOHANNES BAPTISTA HUBREGS HEIRINX. Zie eerste Praeceptoren.

9 Oct. 1722. THOMAS VAN GEMERT. Zie eerste Praeceptoren.

16 Jan. 1731. DANIEL HUBERT. Sedert 1722 derde Praeceptor.

13 Febr. 1741. JOHANNES CHEMIN. Sedert 1731 derde Praeceptor.

5 April 1742. LOUIS FRANCOIS KRAYENHOFF. Sedert 1741 derde Praeceptor, vertrok reeds in November daarop naar Alkmaar, werd vervolgens Conrector te Dordrecht, en in 1746 Rector te Gorinchem, alwaar hij in Oct. 1750 tevens met den titel van Professor eloquentiae vereerd werd. In Junij 1763 legde hij zijne bediening neder, waartoe de regering hem als het ware genoodzaakt had. Krayenhoff spaart haar dan ook niet in zijn *Verhaal van de behandelingen hem sedert* 16 *jaren te Gorinchem aangedaan*. 's Hage, 1763, 80 bladz., fol. De *Letteroefeningen* van 1764 (Dl. IV, 1ste stuk, blz. 356) getuigen, dat "dit geschrift zeer scherp, met haatlijke aanteekeningen, opgesteld is." Hij is de schrijver van:

1°. *Syntaxis latina in usum principis Wilhelmi*, etc. Gorinchem, 1750, 8°. Van dit zeldzame leerboek berust een exemplaar in de Koninkl. Bibliotheek te 's Hage, blijkens den Catalogus der Nationale Bibliotheek, bl. 251, N°. 2750.

2°. *Korte Hist. en geogr. Beschrijving des aardkloots*. 1757. Krayenhoff was te Vechel geboren, en had aan de Latijnsche en Illustre Scholen te 's Hertogenbosch zijne letterkundige en godgeleerde studiën volbragt. Den 29sten November 1740 hield hij een theologisch disput: *de verbi usu τοῦ*. De *Boekz.* (Nov. 1740, bl. 646) dit vermeldende, voegt er bij: "hoedanig in het openbaar redetwisten, hier in eene reeks van jaren niet geschiedt is."

14 Sept. 1742. CHRISTIANUS DE BOOY. Zie Rectoren.

12 Sept. 1754. JOHAN DE BEUNJE. Zie Conrectoren.

5 Julij 1759. JACOBUS VAN DER HOUVEN. Zie eerste Praeceptoren.

4 Julij 1764. JACOBUS BRUYST, Bosschenaar, werd in 1744 ingeschreven in het album der leerlingen. Sedert 1759 derde Praeceptor.

21 Jan. 1807. WILHELMUS FRANCISCUS VAN NIEL, R. C. Priester, gewezen Kanunnik te Turnhout, woonde te Teeffelen bij Megen, zijne geboorteplaats, toen hij door het gemeente-bestuur werd aangesteld; hij overleed den 25sten Mei 1812 in den ouderdom van 61 jaren.

PRAECEPTOREN DER EERSTE SCHOOL.

De Raad van State vergunde aan de stad den 6den April 1647, om een derden Praeceptor op eene rijksjaarwedde van *f* 500 en vrije woning aan te stellen. Den 19den November 1657 werd die jaarwedde gebragt op *f* 550, en de stad gaf *f* 25 in de plaats van turf.

3 Mei 1647. AUGUSTINUS BOELEMA; onder de tweede Praeceptoren spraken wij van dezen man, die bij het benoemen van een vijfden Docent zich met de laagste klasse vergenoegen moest. Ook hiertoe de vereischte bekwaamheid missende, moest de stads regering hem den 29sten Mei 1659 ontslaan. De Raad van State liet hem echter zijne jaarwedde behouden. Zie tweede Praeceptoren.

29 Mei 1659. N..... LULLIUS, op eene stads jaarwedde van *f* 250. Zie tweede Praeceptoren.

22 Mei 1670. THEODORUS VAN DELDEN. Zie eerste Praeceptoren.

4 Mei 1673. JUDOCUS WILLICH. Zie eerste Praeceptoren.

6 Maart 1679. KAREL DE VLIEGER. Zie tweede Praeceptoren.

12 April 1686. ALBERTUS OEVERING. Zie eerste Praeceptoren. Hij aanvaardde de eerste school onder voorwaarde van geen tractement te genieten, zoolang de oud-Rector Villerius leefde.

19 Febr. 1691. JOHAN SCHOUWHAMER. Zie tweede Praeceptoren.

18 Febr. 1710. BERNARD MARTINI. Bij besluit van den Raad van

State van 23 Aug. 1710, werd hem jaarlijks 's landswege *f* 150 toegelegd, in plaats van huishuur, en toen hij Conrector werd, doch der het daarvoor bestemde huis, behield hij toelage. Zijne opvolgers genoten slechts *f* voor huishuur van het rijk. Zie Rectoren.

13 Dec. 1713. JOHANNES BAPTISTA HUBREGS HEIRINX. Zie rectoren.

30 April 1714. THOMAS VAN GEMERT. Zie eerste Praeceptore

15 Oct. 1722. DANIEL HUBERT. Zie tweede Praeceptoren.

18 Jan. 1731. JOHANNES CHEMIN. Zie tweede Praeceptoren.

13 Febr. 1741. LOUIS FRANÇOIS KRAIJENHOFF. Zie tweede I ceptoren.

12 April 1742. CHRISTIANUS DE BOOY. Zie Rectoren.

14 Oct. 1742. JOHANNES DE BEUNJE. Zie Conrectoren.

18 Sept. 1754. JACOB VAN DER HOUVEN. Zie eerste Praecepto

12 Julij 1759. JACOBUS BRUYST. Zie tweede Praeceptoren.

18 Julij 1764. M^r^. JACOBUS OLIPHANT. Zie Rectoren.

1778. M^r^. PIETER VAN EYK. Zie Conrectoren.

2 Maart 1786. PHILIP GODFRIED BENDINGER. Zie eerste P ceptoren.

1804. C. VAN BREUGEL, R. C. Priester. In den 's He genbosschen Almanak van 1810 wordt zijn n nog vermeld; doch hij schijnt in dat jaar overle te zijn.

SCHRIJFMEESTERS.

De stads regering verzocht, dat de Raad van State mogt g vinden, om eenen schrijfmeester aan te stellen op eene rijks j wedde van *f* 150, die de leerlingen der twee laagste scholen ee dagen in de week, van 11 tot 12 ure, in het schrijven zou on wijzen. Dit verzoek werd gunstig opgenomen, en den 14^den^ O ber 1653 PIETER GORDON aangesteld. Nog vind ik vermeld:

ADRIAAN VAN DER WERK † 1742.

13 Jan. 1742. ABRAHAM POUWELS.

12 Sept. 1747. JOHAN VAN WURMONT.

8 Maart 1780. WILLEM GEERS, sedert 1756 bezoldigd sch meester. Hem werd van stadswege den 24sten -

1781 vergund, om plaats te nemen in de Kerkebank der Praeceptoren.

1790. DIRK GEORGE VAN DER MIJN.

1796. Vacant.

1800. G. C. VERSLUYS, werd bij besluit van den stedelijken raad van 23 November 1812 ontslagen, doch na de omwenteling van 1813 zie ik hem in den Noord-Brabantschen Almanak jaarlijks weder vermeld tot zijn overlijden in 1817.

KOSTERS.

De Custodes, of Clavigeri volgens de stads Resolutieboeken, bezaten eene vrije woning in een der vertrekken van de Latijnsche School, en waren belast met de scholen te sluiten, te ontsluiten en schoon te houden, waarvoor zij, blijkens de schoolwet van 1637 van iederen leerling *f* 1.20 jaarlijks ontvingen, wordende echter de behoeftige leerlingen daarvan vrijgesteld. In later tijd werd dit custosgeld gebragt op *f* 2.40, totdat bij de daarstelling van het Gymnasium de leerlingen daarvan ontheven werden, en de stad den Custos eene jaarlijksche toelage verschafte van *f* 60. Toen in 1771 de Latijnsche Scholen verbouwd werden, genoot de Custos geene vrije woning meer. Voor het aansteken der kagchels in de vijf scholen kon hij elke week 100 turven naar huis medenemen, of 20 turven van iedere school, en daar er sedert 1818 slechts drie scholen waren, genoot hij 60 turven. In 1834 verviel dit, omdat men de kagchels met steenkolen begon te stoken. Ook had hij het zonderlinge regt, om, na afloop der scholen, zich de doofkolen toe te eigenen. Ik heb de namen van de volgende Kosters gevonden:

1740. DANIEL BRUINSMA.

1754. DANIEL BRUINSMA.

1763. HEYMERT DE COCK.

19 Aug. 1793. JOHAN WILLEM ZIMMERMANS.

1804. P. DICKS.

1836. I. H. DICKS.

1847. P. VAN LEEUWARDEN.

LUIDERS DER SCHOOLKLOK.

Op klagten der Scholarchen, dat, de stads klokken ongelijk slaande, de leerlingen dikwijls buiten hunne schuld te laat in school kwamen en gestraft werden, vond de stads regering goed om den stads horlogiemaker daar opmerkzaam op te maken (20 October 1634). Volgens de schoolwet van 1636 was het luiden der schoolklok aan den koster toevertrouwd. Bij besluit van 27 . 1648 werd bepaald, dat de Latijnsche schoolklok niet in de Janskerk, maar in de kapel van St. Anna, gestaan hebbende ter plaatse, waar in 1820 de kerk der Hervormden in de Hinthamerstraat gebouwd is, zou worden geluid. Zoodra het klokje op de Latijnsche School tot dat doeleinde niet meer geschikt geoordeeld werd, kon de koster dit ambt niet tevens met zijne schooldienst waarnemen. Ik vind in de stads Resolutieboeken van den 25sten Januarij 16.. en den 19den Jan. 1673 aangeteekend, dat het luiden der schoolklok werd waargenomen voor eene jaarwedde van *f* 30 uit stads kas. Den 29sten Jan. 1762 werd A. van de Ven luider dezer klok.

SCHOOLGEBOUWEN.

Op een platten grond (1) van 's Hertogenbosch, zoo als die stad 1629 zich voordeed, komt aan den overkant van de Dieze, ter regterzijde van de Schilderstraat, een groot gebouw met open binnenplein voor, met een tuin die tot aan de stads wallen zich uitstrekt. Dit gebouw was vroeger het arme Fraterhuis, en diende van 1630-1794 tot Latijnsche School. De Raad van State was wel van meening geweest, om het Begijnhof, op de paradeplaats gestaan hebbende, daartoe te laten inrigten, doch op vertoog der stedelijke regering (25 Julij 1630), dat het voor eene school ongeschikt en een wereldlijk gebouw was, waarop het Land dus geene aanspraak kon maken, dat de huizen in eigendom aan de begijnen

---

(1) Deze platte grond reeds op steen gebragt, is bestemd voor het tweede stuk der *verzameling van zeldzame oorkonden betrekkelijk het beleg van 's Hertogenbosch in den jare* 1629, door Dr. C. R. Hermans.

toekwamen, en er aangeslagen kloosters genoeg voorhanden waren, werd het genoemde Fraterhuis daartoe bestemd. Deze huizing was zeer uitgestrekt. Behalve 5 schoollokalen en eene zeer groote zaal, waarin men de prijzen uitdeelde, bezat een der Hoogleeraren der Illustre School, de Rector en Conrector en de drie Praeceptoren groote woonhuizen, waarin zij kostleerlingen konden houden, voorzien van bergplaatsen, waarbij de Custos tevens eene woning bezat. Toen Martini in 1710 derde Praeceptor werd, kreeg hij in plaats van vrije woning eene lands toelage van *f* 150. Zijne opvolgers kregen echter voor huishuur slechts *f* 100. De tuin was zeer groot; blijkens eene schetsteekening daarvan, berustende in stads archief, was hij langs de schilderstraat met eene muur, ter lengte van 355 Rhijnlandsche voeten, afgesloten, en had eene breedte van 114 vt., zich uitstrekkende tot aan de stadswal. De Rector en Conrector hadden elk een afgesloten gedeelte: de tuinen der drie Praeceptoren lagen aan elkander, die de Rector gewoonlijk inhuurde, en na het verbouwen der scholen in 1772 vervielen de tuinen van den Conrector en de Praeceptoren aan de stad, die ze aan den Rector voor *f* 40 in het jaar verhuurde.

De Rentmeester der geestelijke goederen was belast met het onderhoud der gebouwen en van het schoolameublement, doch hij bleef menigmalen achterlijk. Zoo klaagden de Scholarchen in 1634 reeds, dat de glazen in de scholen zoo aan stukken waren, dat leeraren en leerlingen aan regen en wind werden blootgesteld (1). Het land had zich gaarne van het onderhoud der groote Latijnsche Scholen ontheven gezien, doch op het daartoe door gecommitteerden van den Raad van State van 10 Febr. 1631 gedane verzoek antwoordde de stad: "dat alzoo de Staten-Generaal de geestelijke goederen genoten, zij daarmede vroeger nooit belast was geweest, en het tot groote en gestadige onkosten zou verstrekken, zij verzocht daarvan verschoond te mogen blijven, doch dat, als het om eene kleinigheid te doen was, bijv. om banken te laten maken, zij het voor deze reis wel wilde doen, echter zonder consequentie voor het vervolg" (2).

De oude kloostergebouwen door 's lands Rentmeester steeds slecht

(1) Stads Resolutieboek, A. 27, fol. 79.
(2) Ibid., A. 21, fol. 23.

onderhouden, eischten jaarlijks meerdere herstelling, en hij scheen des te trager te worden, om ze in goeden staat te brengen. Di deed de stad in 1694 besluiten, om ze voor hare rekening te ne men, waarvoor zij in eens ƒ 600 uit de geestelijke goederen genoot

Intusschen waren de woningen der leeraren en de schoollokale bijna niet meer bruikbaar. In 1769 deden Curatoren ernstige ver toogen daartegen, verklaarden, dat de schoollokalen meer geleken naar militaire wachthuizen, dan naar verblijven van fatsoenlijke jongelingen, dat ondanks alle middelen de schoorsteenen steed rookten, dat de gebouwen zoo verouderd waren, dat elke herstel ling niets dan nuttelooze geldverspilling zou wezen; weshalve zi verzochten, dat de stedelijke raad mogt besluiten, om het ge heele gebouw af te breken, en een geheel nieuw op te trekken Alle leden waren van de regtmatigheid der klagten overtuigd, doch zij waren het oneens waar ter plaatse men de scholen plaatsen zoude Eenige leden meenden, dat, ofschoon het schoolgebouw rondom in tuinen gelegen, en van alle stadsgewoel was afgescheiden, de Schil derstraat echter te ver afgelegen was, en stelden voor, om den tuin van het Geefhuis in de Nieuwstraat (thans een gedeelte van het kerkhof der Hervormden), tegen behoorlijke uitkeering daartoe te nemen en te bebouwen; sommigen wilden een geschikt huis meer in het midden der stad inkoopen, anderen echter hielden vol, dat men best deed, de oude plaats te behouden. Dit laatste gevoelen verwierf den meesten bijval. Men maakte een bestek, en de kosten van een geheel nieuw gebouw werden beraamd op eene somma van ƒ 8000 tot 10,000, doch men vond goed, om de Rectorswoning te herstellen, en die van den Conrector tot schoollokalen te ver timmeren. De Rectorswoning werd in 1771 in goeden staat ge bragt, doch dit kostte de stad de verbazende som van ƒ 5000 Hierdoor huiverig geworden, om het beraamde plan verder ten uit voer te leggen, besloot men de Conrectorswoning voor 5 schoollo kalen in te rigten, hetgeen ruim ƒ 6000 kostte. Nu zag men te laat in, dat juist het slechtste plan was goedgekeurd, daar men stel lig veel goedkooper een doelmatig huis voor den Rector en geschikte schoollokalen in den tuin van het Geefhuis, bijna midden in de stad had kunnen bouwen, zoo men het oude Fraterhuis met den grooten tuin tevens verkocht had. Vóór de verbouwing had men met den Conrector en de twee Praeceptoren eene overeenkomst

gesloten, waarbij de Conrector *f* 150, de eerste Praeceptor *f* 130, en de tweede Praeceptor *f* 120 jaarlijks voor schadevergoeding erlangden, terwijl werd vastgesteld, dat nieuw aankomende Docenten slechts *f* 100 voor huishuur zouden verkrijgen, zoo als de derde Praeceptor die som van het land genoot. Deze huishuren zijn dan ook aan de volgende Docenten tot den 1sten Januarij 1847 uitbetaald, toen deze gelden ten behoeve der stad zijn ingetrokken.

In het verschrikkelijke bombardement tijdens het beleg van het jaar 1794, waardoor de stad genoodzaakt werd, zich den 22sten October aan de Franschen over te geven, werden de scholen zoodanig beschadigd, dat men naar een ander gebouw moest omzien. De stad nam dus gebouwen in huur op den Papenhulst; de Rector kreeg tot zijne woning het huis, thans het eigendom van den Heer P. J. Vermeulen, Burgemeester der stad, en de scholen werden ingerigt in het gebouw, dat thans dient voor de loge der vrijmetselaren de *Edelmoedigheid.* De Rector hield zijne school in het woonhuis van den tegenwoordigen concierge der loge, en de vier overige Docenten in het groote daarachter gelegen gebouw, terwijl de tuin door den Custos gebruikt werd. In 1810 kocht de stad de gebouwen aan, waarin thans de Rectorswoning en de scholen zijn. In 1835 stond in een der schoollokalen nog de pomp, gemetselde fournuizen en een bakoven, toen dit alles weggeruimd en de scholen in een eenigzins beteren toestand verbouwd werden. In 1837 stond de stad de eerste verdieping boven het schoolgebouw, ten gebruike af aan het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, alwaar diens boekerij en verzamelingen van oudheden, munten, penningen, naturaliën en andere zeldzaamheden bewaard worden. Daar dit gebouw én voor de scholen én voor de boekerij geheel ongeschikt geoordeeld werd, heeft men in 1847 een plan ontworpen voor een doelmatig gebouw, waarvan de beschrijving en de teekeningen gedrukt voorkomen in de Handelingen van het Noord-Brabantsch genootschap over den jare 1847. Wij hopen, en hebben alle redenen om te verwachten, dat op de eene of andere wijze in de behoefte van een dergelijk gebouw voorzien worde.

LEERLINGEN.

Na het openen der Latijnsche Scholen, met 4 onderwijzers, gonnen zij reeds eenigermate bezocht te worden, gelijk de stad gering daarover den 29sten November 1636 haar welgevallen te l nen gaf, ofschoon vele leerlingen naar België, tot het ontvan van wetenschappelijk onderwijs, gezonden werden. In 1642 v digde de Raad van State daartegen een gestreng verbod uit, waa vele ouders hunne kinderen naar de Bossche school zonden, zoo er in het volgende jaar ruim 50 bij waren gekomen, gelijk ook Fransche en Nederduitsche scholen in getal van leerlingen merke waren toegenomen. Dit bewoog den Raad van State, om in 1 een derden Praeceptor en in 1653 een Schrijfmeester aan te stel zoodat er zes onderwijzers werkzaam waren, en tot aan de inlijv van ons gewest in Frankrijk ook werkzaam geweest zijn.

Hoe groot het aantal leerlingen gedurende de 17de eeuw gew is, vind ik niet aangeteekend, wel dat hun getal aanzienlijk v en jongelieden zelfs buiten de stad naar hier toevloeiden. Bladz. hebben wij eene redevoering van den Hoogleeraar Leijendecker a gehaald, uit welke blijkt, dat de bloei der scholen aanzienlijk en zij gunstig bekend stonden.

In het stads archief zijn mij enkele lijsten voorgekomen, waa het getal leerlingen in de verschillende klassen, met primo Janu van elk jaar gekend wordt:

LEERLINGEN.	1745	1746	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757
Bij den Rector.......	17	14	8	6	8	13	13	10	6	4	9	9
" " Conrector....	6	4	3	3	5	5	5	5	4	6	6	12
" " 1e. Praeceptor	3	6	6	6	8	6	7	4	4	6	14	7
" " 2e. "	6	6	6	11	7	9	7	5	5	14	10	13
" " 3e. "	13	20	19	17	14	10	10	14	22	24	23	23
Te zamen.......	45	50	42	43	42	43	42	39	41	54	62	64

Uit deze opgave blijkt, dat de Rector en 3de Praeceptor gewoon de meeste leerlingen hadden; omdat vele zonen van Predikanten eerste scholen bij hunnen vader afdeden, en dus op de Rect

klasse kwamen, ten einde tevens gebruik te kunnen maken van de lessen der Professoren, en vele leerlingen der laagste klasse waren reeds aanvankelijk bestemd voor apotheker, chirurgijn en soms voor koopman.

Blijkens het album der leerlingen, waarvan wij in het leven van Jungius gesproken hebben, was het getal der ingeschrevenen als volgt:

Van 1736—1740,	dus in 5 jaren	106	leerlingen.
1741—1745	"	56	"
1746—1750	"	50	"
1751—1755	"	74	"
1756—1760	"	67	"
1761—1765	"	85	"
1766—1770	"	69	"
1771—1775	"	52	"
1776—1780	"	66	"
1781—1785	"	44	"
1786—1790	"	49	"
1791—1795	"	38	"
1796—1800	"	40	"
1801—1805	"	50	"
1806—1810	"	57	"
1811—1815	"	27	"
1816—1820	"	27	"
1821—1825	"	34	"
1826—1830	"	23	"
1831—1835	"	24	"
1836—1840	"	33	"
1841—1848,	dus 7½ jaar	42	"

In 1795 werden slechts 5 leerlingen ingeschreven; ten gevolge van het bombardement van 's Hertogenbosch door de Franschen, waardoor de scholen in onbruikbaren staat geraakten. Kort daarna rezen Latijnsche Scholen op te Eindhoven, Helmond en Grave, hetgeen invloed had op het getal leerlingen. Gedurende de Fransche regering geraakten de leeraren verstrooid, omdat hunne landstractementen werden ingetrokken, zoodat in 1812 zich slechts 2 leerlingen aanmeldden, en in 1815 slechts één. Na het openen van het kleine Seminarie te St. Michiels Gestel in 1817 werden de scholen al minder en minder bezocht. Bij zijne sluiting in 1825 lieten

zich 13 jongelingen inschrijven, doch sedert 1828, bij het klim
der jaren van den Rector en Conrector, nam het getal leerli
nog meer af, zoodat, toen Rector Hermans in October 1834 :
lessen begon, hij slechts zes leerlingen op al de scholen aantr

Blijkens de opgave van het getal leerlingen in de jaarlijk
verslagen der provincie, was dat getal als volgt:

In 1832,	8	leerlingen.	In 1841,	19	leerlingen.
" 1835,	16	"	" 1842,	14	"
" 1836,	11	"	" 1843,	19	"
" 1837,	16	"	" 1844,	12	"
" 1838,	16	"	" 1845,	18	"
" 1839,	17	"	" 1846,	15	"
" 1840,	22	"	" 1847,	16	"

Omtrent de woonplaatsen der leerlingen blijkt uit het alb
dat onder Jungius, de Booi en Oliphant het $^2/_5$ uit de stad ze
$^1/_5$ uit de Meijerij en $^2/_5$ uit de andere gewesten, vooral uit Gelderl
Zuid-Holland en uit de Overzeesche Bezittingen, kwamen. Beh
de reeds opgegeven oorzaken van het verval der scholen, mag
onvermeld gelaten worden, dat vóór het jaar 1814 de veelvul
beurzen ad studia in de stad en Meijerij door onze vaderen gesti
voor het grootste gedeelte gegund werden aan de leerlingen
Latijnsche en Illustre Scholen dezer stad, terwijl het na dien
eene groote zeldzaamheid was, als deze hulpmiddelen van st
aan leerlingen der Latijnsche School vergeven werden; wa
nog komt, dat leerlingen van het kleine Seminarie van
krijgsdienst vrijgesteld worden, en de dwaling wortel gesch
heeft, dat die der gewone Latijnsche Scholen in dit voorregt
deelen, ofschoon ik meen verzekerd te zijn, dat de leerlingen
Latijnsche Scholen of Gymnasiën in Holland, Gelderland en el
eveneens van de krijgsdienst vrijgesteld zijn, als de Rector verkl
dat zij de oude talen leeren, met het doel, om zich aan het kerk
leeraarsambt te wijden.

MINERVALIA.

Het jaarlijksch schoolgeld werd in 1636 gesteld op *f* 3 en
volgende jaar op *f* 4. De Rector genoot alleen de minervali
leerlingen van zijne school en de helft van die der overige sch

verblijvende de andere helft aan den Docent, bij wien zij onderwezen werden. Bij raadsbesluit van 2 Julij 1642, werd het minerval afgeschaft:. "alzoo het oorzaak is, dat vele ouders hunne kinderen uit de gezegde school houden"; doch den 15den April 1661 werd het weder ingevoerd als te voren, en op ƒ 4 gesteld. De Rector genoot toen wederom het geheele minerval der leerlingen van zijne school, maar slechts $^1/_3$ van die der overige klassen.

Om de onkosten te vinden tot het herstellen der schoollokalen, werd bij raadsbesluit van 29 October 1697 het minerval met ƒ 2 voor iederen leerling ten behoeve der stads kas verhoogd. In het vervolg werd het schoolgeld op ƒ 8 gesteld, geheel ten voordeele der leeraren. De Rector bleef als van ouds het meerdere aandeel daarin genieten, doch onder Rector Volders werd het minerval onder de drie Docenten gelijkelijk verdeeld, waarin hij om vredeswille berust heeft. Onder denzelfden Rector werd het minerval verhoogd, om daaruit een Curatorenfonds te vinden, waartoe elke leerling van de laagste school ƒ 1, en van de 1ste of hoogste school ƒ 6 betaalde, zoodat iedere klasse met ƒ 1 meer belast werd, hetgeen tot aan de opheffing van de Latijnsche School is blijven voortduren.

Elke leerling, die op de school wenschte te worden toegelaten, werd door den Rector geëxamineerd, in het album ingeschreven en aan den Praeceptor aanbevolen, waarvoor hij een isagogicum of entrée van ƒ 1 (Schoolreglement van 1636), later ƒ 2.50 (Schoolreglement van 1765), en onder Rector Volders en later ƒ 2.60 of een Zeeuwschen Rijksdaalder ontving. Sedert het Koninklijk besluit van 1815 werden de leerlingen eerst door Curatoren geëxamineerd, en vervolgens aan den Rector aanbevolen.

Nog waren de leerlingen belast, om een gedeelte van den turf, die in de kagchels gestookt werd, te bekostigen. Later gaf de stad daartoe ƒ 50 en elke leerling ƒ 2, doch sedert 1837 heeft de stad alleen de brandstoffen voor hare rekening genomen. Ook moesten de gezamenlijke leerlingen de onkosten dragen voor het zand, dat in de scholen gestrooid werd; doch ook deze bijdrage heeft toen opgehouden.

SCHOOLWETTEN.

Den 20sten October 1634 werden door Scholarchen *leges scholas-*

ticae aan de stads regering aangeboden, die ze met hare goe
ring bekrachtigde, doch waarvan ik nergens een afschrift gev
heb. In 1636 werden nieuwe wetten door Maresius opgesteld
Scholarchen aanbevolen, en door den raad der stad goedgel
welke drie jaren later eenigzins gewijzigd, en met eene *seri*
tionum et classium vermeerderd werden. Deze schijnen tot h
1765 te zijn nageleefd, als wanneer zij door andere vervangen
den. Wij zullen deze drie schoolreglementen in de *Bijlagen*
deelen.

Nu moeten wij nog spreken over de lesuren en vacantie
over de straffen en prijsuitdeelingen en promotiën, doch ik m
mogen volstaan, met den belangstellenden lezer naar de schoo
menten zelve te verwijzen.

Aangaande de prijzen zij echter dit nog gemeld. De prijsuitd
had aanvankelijk plaats in de groote zaal der Latijnsche
zelve, later in de gehoorzaal der Illustre School in de St.
kerk, en sedert 1811 in een der zalen van het stadhuis.
mens Curatoren werden de leden van den raad, de geest
en andere aanzienlijke ingezetenen, benevens de ouders, do
Rector uitgenoodigd, om dit schoolfeest met hunne tegenwo
heid te vereeren; tot dat einde werd door den Custos eene
diging bezorgd, waarvan ik hier een afschrift naar een g
exemplaar tot aandenken mededeel:

Lecturis S. P. Jacobus Oliphant, Professor et Rector. Ex
Nobilissimorum atque Amplissimorum Gymnasii Sylva-ducensis
torum proximo die.......... *qui erit*.......... CIↃIↃCCC, *hora ant*
diem........ *Q. D. B. V. Publica celebrabitur studiosae juventutis p*
et Praemiorum distributio, in Auditorio publico, Musis Sylva
sibus dicato. Ad quos actus solemnes, praesentia sua decoran
juscunque ordinis atque dignitatis Literatos omnesque Literarum
tores, ea, qua par est, observantia, humanissime invito. Sylv
cis, Apud Viduam C. A. Vieweg, Illustris Scholae Typogr
in fol. Sedert 1830 zijn die invitatie-plakaten moeten gezegeld w

Volgens de schoolwetten van 1636 hadden er twee promot
prijsuitdeelingen in het jaar, na een voorloopig examen in
woordigheid van Curatoren, plaats, doch sedert 1834 ges
dit slechts eenmaal tegen de groote vacantie. Bij raadsbesl

4 Junij 1707 en 8 Julij 1713, mogten de prijzen jaarlijks niet meer dan ƒ 200 kosten. De hoogste prijs kostte in 1726 ƒ 38; waartegen de magistraat echter bedenkingen inbragt, daar die vroeger nooit meer dan ƒ 17 of 18 gekost had. Wilden dus de leerlingen kostbaarder boeken erlangen, dan legden de ouders er het geld bij.

Den 19den April 1675 werden er ook prijzen toegestaan voor hen, die de meeste vorderingen in het schoonschrijven gemaakt hadden. Deze schrijfprijzen bestonden in eenige sierlijk ingebonden schoonschriften, waarvoor de schrijfmeester telkens ƒ 17.50 ontving; den 9den Februarij 1737 werd bepaald, dat de 10 leerlingen der twee hoogste scholen, die in de schrijfkunst het best voldaan hadden, elk een dubbele zilveren stadhuispenning, ter waarde van 28 stuivers, zou geschonken worden, en aan den schrijfmeester twee zulke penningen.

Ziedaar de geschiedenis der Illustre en Latijnsche Scholen van 's Hertogenbosch. Later hoop ik een dergelijke schets te geven van de Kapittelschool, het Fraterhuis en het Collegie der Jezuïten, die elkander te dezer stede voor het jaar 1629 zijn opgevolgd.

Dr. C. R. HERMANS.

BIJLAGEN.

A. Conditien waerop Samuel de Marez, doctor theologiae, is aengenomen tot professor ende superintendent van de illustre schoole der stadt 's Hertogenbosch.

Inden eersten sal den voors. De Marez alle weecke ter plaetse daer men hem sal aenwysen, gehouden wesen te doen twee publicque lessen op alsulcke dagen ende wijzen als daertoe bequaemst sullen werden geoordeelt.

De professie van den voorn. De Marez sal wesen het lesen van

historien, soo heylige als profane, waerin hy die voorsichtighe[illegible] sal hebben te gebruycken, dat syn principaelste schopines sy, h[illegible] uytleggen van de wereltlijcke historien, daeronder mengende m[illegible] alle discretie t'gunt uyt de heylige historien ende schriftuere pas sal comen, opdat tot sijn lessen mogen comen soo wel degeen die van de Gereformeerde religie vreempt sijn, als andere dese[illegible] geaffectionneert ende daervan professie doende.

Den voorn. De Marez sal daerenboven noch gehouden sijn jonckheyt, die soo verre in haere studien is gecomen, dat sy on[illegible] den rector eenichsints hebben gehoort logicam, onder hem te nem[illegible] ende inde philosophie te onderwijsen, opdat sy een jaer ofte [illegible] gelegentheyt wat langer, daerin onderwesen sijnde, ende van h[illegible] gaende nae eenige accademie, bequaem mogen zijn, haer tot de ee[illegible] off d'ander faculteyt te begeeven.

Inde institutie van 't welck hy sijn tijt ende arbeyt gehoud[illegible] sal sijn soo te verdeelen, dat hy in een jaer ist doenlyck, abso[illegible] vere, ende de jonckheyt onder hem gestelt, voorlese de vier deel[illegible] der philosophia, te weten, logicam, physicam, ethicam ende m[illegible] taphysicam; Omme hetselve bequamelycken te doen, sal alle we[illegible] hebben dry lessen, elcx ten minsten van anderhalff uyr; doch s[illegible] boven de ordinarie vacantien, hiervan exempt sijn vier weecken i[illegible] jaer, inde welcke hy hem moet imployeeren tot het uytdeelen en[illegible] voorbereyden tot het Avontmael des Heeren inde Fransche kerck ende voorders als hy moet reysen op de synoden.

Ende sal daerenboven tot beeter onderrichtinge ende oeffenin[illegible] der jonge jeucht inde voorverhaalde deelen der philosophia, houd[illegible] een weeckelycke disputatie ende alle maenden een publicque disp[illegible] tatie met affectie van theses.

Ende sal den voorn. De Marez gehouden wesen voorts opsicht hebben op alle schoolen ende letten, dat een yder soo van meesters als discipulen doen haer behoorlycke functie.

Ende sullen daerenboven niet alleen alle publicque examinati[illegible] ende disputatien ende andere schoolen, dewelcke eens ofte tw[illegible] maels jaers geschieden, maer oock alle mindere maentlycke o[illegible] weeckelycke gedaen werden, met sijn ordre ende goetvinden; en[illegible] sal niemant uyt eene schoole opgaen tot een ander ende hoog[illegible] als met sijn kennis ende goetvinden.

Ende sal den voorz. De Mares met de andere heeren scholarc[illegible]

vergaderen, delibeeren ende resolveren op alle voorvallende saken die schoolen rakende.

Den voorn. De Marez sal beloven aen de heeren magistraten deser stadt, off het gebeurde, dat hij wierde beroupen tot eenigen anderen dienst als predicant in eene andere kercke, ofte tot professor in eenige illustre schoole ofte oock accademie, dat hy nae sulcke beroupinghen niet en sal luysteren nochte deselve aennemen, als met kennisse, goetvinden ende consent van de magistraet deser stadt, sonder twelcke hy desen dienst soo als predicant inde kercke, als professor ende superintendent inde schoole niet en sal mogen verlaten.

Den voorn. De Marez zal bewoonen de huysingen ende tuyn voor dien bewoont byden rector, met vier cameren over de voorsz. huysingen comende; de resteerende sullen gelaten werden aahden rector, die de huysinge sal bewoonen van den conrector. Aldus gedaen op den 15e. Januarij 1637 (1).

B. Nadere orde op de openbare lessen en het bijzonder onderwijs der Professoren der Illustre School.

Stadtsvergadering. Saturdag den 1. July 1730. Is gehoord het Raport van de Heeren Francois van Paddenburg, Mr. Abraham Hubert, Gerard van Breugel, Mr. Alexander Bernard van Eybergen, en Herman van Broekhuysen, mitsgaders van de Heeren Scholarchen, gecommitteert by Resol. van den 26. Juny 1730, luydende als volgt: Edele Agtbare Heeren. Ingevolge UEd: Agtb: Commissie in dato den 26. deser Maand Juny op ons verleent specterende tot de Sake van de bedieninge, en Waarneminge des Professors Ampten, soo ten reguarde van dien Heer, welke in plaats van den affgestorvene Professor Heer Martini sal worden geëligeert, als andere welke reets aangestelt en in actueele Bedieninge synde, souden moeten doen, en verrigten; sullen de onderges: d'eer hebben UEd: Agtb: deswegens in consideratie te geven, en de onderges: vermeenen het ook van de uyterste noodzakelyheyd te syn, dat den aan te stellene Professor, als ook die geene welke albereyts in functie

(1) Stads Resolutieboek, geteekend A. 22, fol. 33.

syn, ten minsten driemaal ter week souden verpligt ende geoblige syn, ten sekere te praefigeerene dage en ure, voor studenten, wel sig tot de Instructie van bysondere facultyten sullen opdoen, C legie te houden en als dan verhandelen zoodanige Auteuren, andere saaken als tot het onderwys in yeder faculteyt sal no worden geoordeelt te behooren.

Ten andere, dat ook ieder Professor ten minste eenmaal s'we eene publiecque Les zal moeten doen, mede op zekere gereguleer dag en uur, naar expiratie der groote Vacantie vast te stellen on de Heeren Professoren, op dat malkanderen egeene incommodit werde toegebragt, dog dat den Professor in de Theologie de pre rentie en voorkeuse werde toegelaten, om zoodanige dag en u zoo tot het houden der byzondere Collegien, als publiecque Less vast te stellen, ende te eligeeren, als daar toe het bequaamste oordeelen; dat vervolgens den oudste in rang Professor, de volger dag en uur tot het houden zyner Collegie en Lesse, en zoo tot d Jongste toe zal konnen en mogen werden geëligeert.

Tot het houden der publiecque Lessen zoude konnen genom en daar toe gedespicieert werden de Fransche Kerk, als daar t bekwaam, en egeene interruptie (als van het begraven der doode aldaar kan voorkomen.

De Vacantien zouden konnen werden gereguleert, naar die ’s Lands Academie van Leyden.

Den Professor die tot de Theologie zal verkooren werden, zou konnen gelaten worden hetzelve Tractement, als den overleed Heer Professor Martini, namentlijk ter somme van vijf hond gls. ’s Jaars heeft genooten, en gelijk het zelve ook, bij Acte v Approbatie, door Haar Ed: Mog: de Heeren Raaden van Staate in dato den 27. Sept: 1684. toegestaan, en in die zyne qualite is geaccordeert geworden.

De Heeren Scholarchen, welke in der tijd uyt UEd. Achtb. g len zijn, en daar toe werden gecommitteert, zouden ook in ’t b zonder konnen werden versogt en gerecommandeert, omme naau keurige reflexie te neemen, en te bezorgen dat ieder Professor na behooren zyne Bedieninge waarneemen zoude, ten reguarde van l houde der Collegien, als die der publiecque Lessen; en ingeva iemant der Professoren daar inne naarlatig mogte blyven, en zijne pligt manqueeren, dat als dan die Heeren Scholarchen l

noodige zouden hebben aan te wenden, om den manqueerende tot syn devoir te houden; en zoo by die Heeren daar inne niet konde nog mogte worden gereusseert, dat als dan de Leeden daar van behoorde kennisse gegeeven te worden, om pro re nata daar inne te doen en handelen, als tot redres van het Verzuym, en ten dienste der Faculteyten, zal geoordeelt en nodig bevonden worden te behooren.

Aldus gerapporteert den 1. July 1730. Waaren ondertekent F. van Paddenburg, Abr: Hubert, G. v. Breugel, A. B. van Eybergen, Herm. van Broekhuysen, H. v. Breugel, M. C. v. Beresteyn.

Waar op gedelibereert zynde, is goedgevonden ende verstaan, Heeren Commissarissen voor de genoome moeyte te bedanken, en het Rapport te approbeeren.

C. Extract uyt het register der resolutien van scheepenen, geswoorens en raden der hooftstadt 's Hertogenbosch.

Den 22 April 1637.

Is by den Heer van der Meulen geëxhibeert sekere leges ende schoolwetten, ingestelt by Dom. Maretz, Superintendent van de Latijnsche Schoole alhier; welke sijnde geëxamineert ende daartoe sijnde gesien de approbatie van de Heeren van der Meulen ende den Predikant Schulius, soo hebben de Heeren Scheepenen deselve geapprobeert ende geratificeert, lastende den Superintendent, Rector, Conrector, mitsgaders de andere schoolmeesteren, ende de studenten de schoole frequenterende, ende allen anderen, die deselve souden mogen aangaan, dat sy deselve in alle hare puncten sullen agtervolgen ende nakomen. De schoolwetten luyden als volgt:

Leges discipulorum.

1.

Scholam studiorum gratia ingredi volentes superintendentem nomina sua apud eum professuri, tum rectorem ab illo examinandi adeunto, et exsoluto isagogico, obsequium spondento.

2.

Deum colunto; juramentis, maledictis, imprecationibus, rixis ab-

stinento, libros suos nec mutanto, nec vendunto; praeceptores superiores omnes qua dignitate, qua aetate, honore debito pro quuntor, contumeliose numquam responsanto.

3.

Horis statutis omnes libris et scriptoria supellectile instructi schola comparento; singuli suas classes intranto decenter, et 1 deste; pulpita, scamna, mensas ne conscindunto, aut scriptu picturave commaculanto.

4.

Qui tardius venerit, ferula plectitor a rectore, qui vero abfu virgis, nisi a parentibus scripto excusetur.

5.

Si quibusdam solemne fuerit saepius schola abstinere et p postera parentum indulgentia absentium poenas declinare, ii 1 parentes semel atque iterum monitos, schola ignominiose expell tor, ne mali exempli contagio serpat ad alios.

6.

Silenter et modeste in classe suum quique locum tenento; le nes praescriptas tacite meditantor, quae, antequam in scholam niatur, tenentor.

7.

Duo sunto in singulis classibus custodes, et notiferi verna sermonis, ac petulantiae, qui precibus conceptis, recitent cat gum, nihil quod ad officium suum pertinet, omittunto; uno s rove teste, nisi per se liqueat, aut delatus fateatur, rem confirma in ipsos vero, si officio defuerint, strictissime animadvertitor.

8.

Tam extra ludum literarium, quam in ludo, non alium qu latinum sermonem frequentare, fas esto.

9.

Dictata praeceptorum, omniaque exercitia emendate et nitid libris destinatis excipiunto, servanto religiose, et singulis mensi praeceptoribus suis, ac rectori exhibento.

10.

Reddentibus aliquid memoriter, aut respondentibus ad inte gata, ne insusurranto, aut gestu aliquo furtim suggerunto, qui cerit in ultimum locum relegator.

11.

Finita lectione decenter egrediuntor, non bini, aut terni, aut gregatim, sed singuli eo, quo consident, servato ordine.

12.

Scholam aut domum, ne circuitu aliquo, sed recta repetunto, per compita ne haerento, ne vociferantor, ne cursitanto; ne pugnanto: hora non feriata, ne lusitanto: ne tumultuantor, aliamve rem ingenuo indignam designanto.

13.

Aleas, chartas lusorias, aliosve lusus illicitos fugiunto: nec unquam precio aliquo colludunto; aut aquas parentibus insciis subeunto.

14.

Praeceptor viva lex esto; itaque discipuli imperata, quanquam non legibus expressa, faciunto.

15.

Isagogicum esto unius floreni; minerval singularum classium decem stuferorum singulis trimestribus, cujus dimidia pars cedat praeceptori in unaquaque classe, reliquum rectori.

16.

Ab utroque tamen, isagogico nempe, et minervali, pauperiores quorumve parentes id petierint rem tenuem caussati, immunes sunto.

17.

In clavigerum, qui nolam impellat (quam eum in finem inclytus magistratus, pro suo in scholam favore, suppeditandam curabit) et classes aperiat ac mundet, discipuli quique, pauperibus exceptis, duos asses singulis mensibus pendunto.

Leges superintendentis, rectoris et praeceptorum.

1.

Superintendens discipulorum omnium catalogum penes se asservato, ideoque isagogicum obtineto: classes singulas quam poterit saepissime obito: rectori, aliisque praeceptoribus praesto: si quae inter ipsos intercesserint dissidia, componito: si nequeat ad scholarchas referito; eorum unum quemque officii sui, si deliquerit, admoneto.

2.

Rector aliis praeceptoribus praesto; eos officii admoneto: si non satisfecerint, superintendentem adito; eorum classes, quoties po-

terit citra suae dispendium, obito, et tum notatos atque de
plectito, ut suprema classis finita hora, in dimittendis disci
agmen perpetuo ducat, curato.

3.

Praeceptores quique in suos animadvertunto: sed si quid gra
sit admissum, rectorem consulunto, et ex ipsius arbitrio poen
sontibus sumitor.

4.

Nec rector, nec caeteri praeceptores citra causam sonticam
nento: aut minus tempestive adsunto: si tardius venerint, aut
tempus egrediantur uno floreno, quem illico persolvant, in pa
res mulctantor.

5.

Inscio superintendente nunquam absunto, et cum abfue
vicarium aliquem superintendenti rectorique acceptum, suis su
tibus in classe sufficiunto.

6.

Nulla munia ecclesiastica seniorum, aut diaconorum suscipi

7.

Dictis precibus custodes in sua quisque classe discipulos r
sere, et absentium nomina signare jubentor, et ne fucus fiat,
ceptor in suo catalogo, quem peculiarem habeto, eadem annot

8.

Nullam pecuniariam mulctam praeceptores discipulis suis i
nunto.

9.

Pacem mutuam et christianam omnes inter se sancte coluntc

10.

Singulis diebus rector, et praceptores, sex horas, tres matut
et totidem vespertinas, sive discretas, sive continuas, uti v
fuerit superintendenti et rectori, impendunto.

11.

Inter lectionem solus praeceptor delinquentes, et segnes no
ac subinde quaestione aliqua ex iis, quae tractantur proposita,
ne omnes attenti, explorato.

Leges exercitiorum scholasticorum.

1.

Omnes quotidie suas lectiones recitanto: totius vero septimanae die sabbathi, et quod reliquum erit temporis usque ad nonam, tum eo die, tum die Mercurii mutuis provocantibus, pro loci dignitate, impendunto.

2.

Post recitatas lectiones, et pensum absolutum examinantor a praeceptoribus, ut non minus eorum judicio, quam memoriae consulatur.

3.

Singuli exercentor pro classium captu translationibus et thematum compositionibus, tam ordinariis, quam hebdomadalibus, quas in libris chartae purae ad id destinatis, nitide describunto cum textu vernaculo, ubi a praeceptoribus fuerint correctae.

4.

Semel in mense rector singulas classes solemni ritu lustrato coram ipso superintendente, et thema quoddam aliudve compositionis specimen, discipulis proponito pro menstruo praemio.

5.

Praemium menstruum singularum classium esto censoria dignitas uniuscujusque ordinis et principis nomen, quod discipuli a rectore in scedula obtinebunt, et religiose asservabunt.

6.

At emansoribus aeque ac caeteris neglecta lectio exigitor.

7.

Supremae classis discipuli omnes et philosophiae auditores publicis praelectionibus historicis intersunto.

8.

Qui ex suprema classe ad philosophiae studia promovebuntur, nihilominus classem rectoris horis pomeridianis frequentanto, et illarum horarum pensa quaecumque reddunto.

9.

Tenentor ergo minerval praescriptum pendere rectori: rector vero suae classis minerval omne cum superintendente partiatur eodem pacto, quo praeceptores classium inferiorum cum ipso.

10.

Diebus Mercurii et sabbathi, ab hora decima ad undecimam sunto

in singulis classibus exercitationes catecheticae, quibus discipul. ..
romanae religionis interesse non coguntor.

11.

Singularum classium duo sunto ordines, incipientium et profi-
cientium, quorum captui lectiones conveniant, juxta hypotyposin
amplissimo magistratui exhibitam et ab eo comprobatam.

12.

Nulli ludimagistro minorum scholarum in urbe fas esto linguae
latinae ulla docere, ne in legendo quidem, vel minima rudimenta;
qui contra fecerit docendi libertatem illico amittito.

13.

Scholas ergo minores sive superintendens, sive rector obeunto,
et ludimagistris hanc legem insinuanto; et si quos deprehenderint
contra niti, ad scholarchas deferunto, qui in eos statim praedicta
poena animadvertunto.

Leges feriarum.

1.

Bis singulis septimanis pomeridiano tempore vacet schola, diebus
Mercurii et sabbathi.

2.

Post examen vernum duabus septimanis propaschali et paschali.

3.

Vacet item in septimana penthecostis et per octiduum nundina-
rum, et post examen autumnale, a kalendis Septembris usque ad
idus insequentes, et a natali Domini usque ad secundum Januarii.

4.

Praeter has ferias nullas alias vel expectanto vel expetunto dis-
cipuli, aut praeceptores indulgento quovis vel bacchanalium, vel
alterius alicujus solemnitatis praetextu.

5.

Idem de philosophicis praelectionibus dictum esto et historica
professione.

Leges examinum et promotionum.

1.

Bina sunto examina solemnia in anno, quibus scholarchae cum
superintendente praesunto; vernum incipiat decimo tertio die ante
pascha, autumnale vigesimo quinto Augusti.

2.

Juxta haec examina fiat catalogus promovendorum ex una classe in aliam, et ex unius classis ordine in alium, quem rector illico post ferias in aula majori scholae, coram amplissimo magistratu, scholarchis, ministris ecclesiae, aliisque viris doctis ad id solemni programmata invitatis, publice recitato, et praemia in singulis classibus trina superintendentis suoque nomine subscripta, iis quibus in examine decreta fuerint, distribuito.

3.

In examine autumnali nemo ex suprema classe ad studia philosophica promovetor: diligentiae tamen suae praemia, qui digni fuerint, obtinento.

4.

Promotionis tempore nonnullos semper rector paratos habeto, qui publice aliquid recitare, et superioribus gratias agere possint.

5.

Nemo ab una classe in aliam assumitor, qui sex minimum menses non fuerit ex supremo ordine classis inferioris.

6.

Praeceptores infimarum classium discipulorum suorum examini intersunto, sed examinuntor a superintendente et rectore.

7.

Statim post unius cujusque classis examen, scholarchae superintendens, et rector ejusdem classis themata inspiciunto, et de illius praemiis decernunto.

8.

Qui ex infima in secundam promovebuntur, aliquid jam latine componunto: et ex colloquiis interpretantor: et de regulis etymologiae et syntaxeos prompte respondento.

9.

Qui ex secunda in supremam emendate absque libris componunto, et de iis expedite respondento, quae illi classi commissa sunt.

10.

Ad philosophicas praelectiones nemo admittitor qui rhetoricam et logicam non didicerit, jamque possit et graece aliquid componere, et latine pure atque ornate sine libris.

11.

Tenentor et hi in examine graecos et latinos auctores nonnullos

interpretari, atque nonnulla profectus, quem fecerint in rh
et poëticis specimina dare.

Leges lectionum superintendentis.

1.

Bis singulis septimanis, diebus nempe Mercurii, et sabbat
nona, historiam sacram et exoticam, uti jam constitutum
blice enarrato.

2.

Diebus lunae, Martis, et Veneris, philosophiam doceto, h
dem nona, et sesqui horam minimum singulis praelectionib
losophicis impendito dictando, explicando, interrogando.

3.

Quotannis quatuor philosophiae partes, logicam, ethicam
sicam et metaphysicam absolvito.

4.

Singulis septimanis die Jovis ab hora decima aut circiter
disputationibus privatis exerceto, circa theses, quas ipsi p
posuerint.

5.

Disputationem quoque publicam singulis mensibus habeto
die lunae unius cujusque mensis, circa theses, quae in eum
typis vulgabuntur.

Dese schoolwetten van ons ondergeschreven scholarchen
gelesen ende na behooren geëxamineert sijnde, vinden
gantsch dienstig ende op 't hoogste tot welstand van de La
schole nodig; waarom wy hiermede de Ed. Heeren Sch
gantsch dienstig versoeken, datse deselve gelieven te appr
Actum desen 22ᵉ April 1637. *Was onderteekent:* Everhar
Schuyl, Eccles. Busood. p. et p. t. scholarchae; J. van der I
Stads Resolutieboek, geteekend A. 22, fol. 127.

D. Extract uyt het register der resolutien van scheepenen, geswoorens en raden der hooftstad s' Hertogenbosch.

Den 27 Julij 1637.

Geëxamineert zijnde by de heeren Scheepenen seekere gravamina, overgegeeven by Doctor Maresius, Professor ende Superintendent dezer Latijnsche Schoole, luydende als volgt:

1.

Rector et praeceptores queruntur minerval sibi legibus constitutum decem stuferorum singulis trimestribus esse nimis exiguum.

2.

Gravissime quoque ferunt, mulctam sibi esse impositam unius floreni, si tardius venerint.

3.

Queruntur itidem vernales et auctumnales ferias contra praxin superiorum temporum esse contractas ad quindecim dies.

4.

Queruntur etiam, quod teneantur sex horas sive continuas, sive discretas singulis diebus scholae impendere, nulla exceptione facta brumae aut frigoris.

5.

Indigne quoque ferunt, quod nulla munia diaconorum aut seniorum possint obire.

6.

Rector etiam putat cum authoritatis suae immunitione esse conjunctum, quod per leges scholae discipulorum catalogus sit penes superintendentem, cui etiam isagogicum unius floreni pro jure matriculae teneantur pendere, quotquot scholam studiorum gratia volunt ingredi.

Daartoe gesien hebbende het schriftelijk advys onder de voors. gravamina gestelt ende geteekent by twee heeren scholarchen, te weten, J. van der Meulen ende Everhardus H. Schuyl, van date den 27 Juny, mede luydende als volgt:

Deze gravamina by ons ondergeschreve scholarchen geëxamineert wesende, dunkt ons, onder correctie, voor advys, dat het minerval soude konnen op een gulden vergroot worden; aangaande den

2e art., sprekende van de mulcten etc., soude daarinne de mee
konnen verschoont worden; soo veel den 3e, 4e, 5e articulen a
gaan, meenen deselve ten dienste van de schoolen wel gestel
syn; rakende de laaste articulen, soude de superintendent end
rector sulx communicatim konnen doen, ende het isagogicum
deelen; stellende nogtans alles tot discretie van UEd. Achtbaarhe
Actum den 27 Junij 1637. *Was onderteekent:* Everhardus H. Sch
J. van der Meulen.

Soo hebben de heeren scheepenen in conformité van het v
advys verstaan ende geresolveert, dat het minerval op een guld
werden verhoogt.

't Gunt in het 2e art. sprekende van de mulcten, werd gepr
neert, is goedgevonden dat het uyt de schoolwetten sal werden
royeert, ende dat den rectoor ende andere schoolmeesters daa
sullen werden verschoont.

't Gunt in den 3e, 4e, 5e articulen is gepromoveert, is verst
dat die articulen sullen blijven als wel ende ten dienste der sch
gestelt.

't Gunt in den 6e articul werd geproponeert, is verstaan 't
dien articul der schoolwetten statueert van den superintenden
leen, dat voortaan den superintendent ende rector 't selve com
nicatim sullen doen ende het isagogicum half ende half sullen
len. Is mede verstaan, dat de verder schoolwetten sullen blijve
haar geheel ende werden den superintendent, rectoor ende an
meesters gelast, haar naar dese veranderinge ende vorige wette
reguleeren.

Stads Resolutieboek A. 22, fol. 159.

E. Extract uyt het register der resolutien van sch
nen, gesworenen ende raden der hoofdstad 's H
genbosch.

Den 29 Juny 1639.

Sijn binnen gestaan de heeren Copes ende Falconarius, ge
mitteert van de gesamentelijke heeren scholarchen, om aan de
ren schepenen te doen rapport van seekere besoignes ende
by de heeren scholarchen op het welbehagen der heeren scheep

geraampt ende gemaakt, op de Latijnsche schoolen binnen deze stad, ende hebben haar besoigne in geschrifte overgelevert, luydende als volgt:

Leges scholae Sylvaeducensis, tum trivialis, tum illustris, quibus praelectionum et exercitationum omnium, utrobique habendarum, ordo praescribitur (1).

Pietas prora ac puppis studiorum esse debet; eoque omnes huc conatus, labores ac vigilias dirigere oportet; summaque ope nitendum, ut ea inprimis animi puerorum imbuantur: ideo diebus dominicis opera sedulo danda, ut discipuli, conciones sacras, tum ante tum post meridiem frequentent, posteaque recitent quae meminerint. Profestis etiam diebus, initium in omnibus scholis a sacris precibus fiat, ac cum precibus itidem ii dimittantur. Ad haec diebus feriatis catechesis aliique libri ad pietatem pertinentes, eo praelegantur ordine, quo de singulis inferius classibus explicatur.

Distinctio classium et ordo lectionum atque exercitationum in schola Buscoducensi habendarum.

CLASSIS SEXTA.

Diebus lunae, Martis, Jovis, Veneris.

Ante meridiem.

Haec classis est tyrunculorum; qui ex rudimentis (2), paradigmata declinationum et conjugationum ediscent.

Deinde ex iisdem rudimentis haurient nomina et verba, quorum frequentior usus est: tum personarum, numerorum, temporum, et modorum significationem: aliquot denique selectiora dicta, quibus eorundem illorum verborum nexus ostendatur et inculcetur: inde progressus ad partes orationis fiat, et breviter ac simpliciter, exemplis magis quam definitionibus accuratis, eas internoscere doceantur, et nominum quidem, quae substantiva, quae adjectiva sint, quae propria, quae appellativa: verborum autem quae activa, quae passiva, quae substantiva, praepositiones quem casum postulent: reliquarum partium exempla aliquot suffecerint.

Post meridiem (3).

Exercebuntur in latinis legendis distincte ac prompte, et superioribus instructi, jam idonei videntur, ut ad Vossii (4) etymologiae

praecepta generalia, de generibus, genitivis, praeteritis ac sup
accedant.

Corderii faciliora colloquia, vel Erasmi familiares formas (5),
disticha Catonis (6) sic adjungant, ut cujusque lectionis vocab
ad partes orationis suas referantur, declinentur atque conjuger
quae partium erunt mutabilium.

Diebus vero Mercurii et sabbathi.

Ante meridiem.

Quae eo biduo didicerint repetantur.

Ad haec praecationum formulae, symbolum apostolicum, dec
gus, baptismi item institutio, ac coenae Dominicae, necnon di
plinae ecclesiasticae, belgice, ut captui puerorum consulatur,
moriae mandentur. Examinentur etiam, si quid temporis superi

Qui hoc exercitio gravabuntur (7) ediscent viginti vocabula
tina cum vernacula significatione et memoriter recitabunt.

CLASSIS QUINTA.

Diebus lunae, Martis, Jovis, Veneris.

Ante meridiem.

Etymologiam Vossii, cujus principia tyrunculi superioris cla
imbiberint, serio jam absolvant.

Ciceronis epistolae partim ex illis ad familiares, partim ex
ad Atticum selectae, ad captum pueritiae praelegantur; nullaqu
iis praetereatur sententia, quin et belgice reddatur et ad norm
syntaxeos exigatur: vocabula etiam sicut prius inflectantur et ex
nantur: formulae observatione digniores annotentur, ut eas disci
in sermone quotidiano et styli exercitiis usurpare assuescant.

Styli exercitium esto extemporale, e Ciceronis lectione ante habita

Post meridiem.

In legendis latinis et graecis, his etiam per intervalla subsi
scribendis, exerceantur (9).

Catonis exponantur disticha, in quibus eadem ratio ineat
ut de Ciceronis epistolis antea dictum: item discatur nomencl
Hadriani Junii contractus (10).

Doceantur magis necessariae syntaxeos regulae, item Erasmi
bellus de *civilitate morum* (11): in quo regularum etiam usus
tendetur.

Diebus Mercurii et sabbathi.

Ante meridiem.

Repetantur illa quae eo biduo exposita. Catechesis latino-belgica ([12]) memoriae mandetur, inque ea pro discipulorum captu examen instituatur.

Qui hac gravantur lectione component exercitium extemporaneum.

Styli exercitium esto: quod diebus feriatis, triduo ante et hic et in sequentibus classibus praescribatur.

Disputando certetur de locis.

CLASSIS QUARTA.

Ante meridiem.

Doceantur quae supererant difficiliora syntaxeos praecepta, item Ciceronis, Cato aut Lelius, in quibus usus syntaxeos etiam ostendetur, Terentius.

Styli exercitium extemporale ex Terentio et Cicerone.

Post meridiem.

Legendis et scribendis graecis vacent.

Prosodia doceatur eaque absoluta, Ovidii Tristia, vel de Ponto, aut Bucolica Virgilii.

Rudimenta graeca ([13]), nempe doctrina de litteris, accentuum notis, declinationibus, atque conjugationibus, ad haec precatio dominica graece, discantur, graecae autem linguae studium nemo sibi arbitrarium faciat, quia omnis sapientiae atque eruditionis linguam eam fontem esse constat, ac ne latinam quidem sine aliqua ejus cognitione posse intelligi.

Diebus feriatis.

Ante meridiem.

Repetantur audita eo biduo.

In catechesi tanto majores lectiones praescribantur, quanto majores ea classis progressus fecit; ac similiter examen esto accuratius quam ante.

Qui tamen hac lectione gravarentur, component exercitium extemporale.

Percepto prosodiae tyrocinio, versus metiantur, carmen Adonium ordiantur, solutum hexametrum ad pedes et leges suas revocent, epistolae denique et id genus themata ad lectionum imitationem praescribantur; videndum vero hic, ut ex optimis latinitatis autho-

ribus, qui praeleguntur, belgicorum thematum materies sumatur que praeceptores in thematibus dictandis non voces tantum distinctiones quoque ac notas diacriticas dictent.

Disputatio esto pro victoria loci.

CLASSIS TERTIA.

Diebus lunae, Martis, Jovis et Veneris.

Ante meridiem.

Integra Clenardi (14) etymologia graeca discatur, quatenus legi solet, et fabellae aliquot Aesopicae (15) atque hinc Isoc ad Demonicum.

Caesaris commentarii.

Extemporale sit exercitium, in quo discipuli Caesaris aut (ronis dictionem studeant imitari.

Post meridiem.

Examinentur super exercitio hora decima composito.

Tropi et schemata explicentur. Ex logica item, quae post d bitur, vocabula nonnulla viva voce explicentur, ut generis, spe causae, causati, subjecti, adjuncti, sine quibus non est ut rh rice intelligi possit; post ista, praelegantur Ciceronis quaedam stolae graviores.

Praelegantur Ovidii Metamorphoseos libri II, VIII, vel XIII, i Georgica Virgilii.

Diebus feriatis.

Ante meridiem.

Repetantur quae eo biduo explicata sunt; catechesis et ps Buchanani (16) praelegantur; iis vero, quibus haec lectio molesta fu exercitium extemporale praescribatur. Stylus item exerceatur: (cat vero hic et assurgat carminis meditatio, vel unius generis aliud commutatio.

Praeterea aut poëtae alicujus aliquid in prosam, aut ex pros normam poëtae qui praelegitur, in carmen vertant.

Epistola vero inter exercitia prosae orationis regnet; ea vel tant adolescentes, vel accusent, vel excusent, vel laudent, vel (solentur, vel simile quippiam conentur, in quo vix cuiquam ar menta deesse possint; erit nimirum haec ad rhetoricen nec inc moda via nec ingrata; exempla autem ex Erasmo (17) aut alio hac de re scripsit, petantur.

Disputetur pro loci victoria.

CLASSIS SECUNDA.

Diebus lunae, Martis, Jovis et Veneris.

Ante meridiem.

Alternis doceantur rhetorica Vossii ([18]) contracta et prima logicae rudimenta Burgersdici ([19]).

Cicero pro Archia, aut una e tribus Caesareis, aut e quatuor Catilinariis, aut illa pro lege Manilia ([20]).

Exercitium styli extemporale.

Post meridiem.

Examinentur super exercitio praedicto.

Ex Virgilii Aeneide praecipue libr. II, IV, VI explicentur. In his etiam orationum praecipua capita atque argumenta observentur.

Alternis biduis doceantur, nunc ex graeca syntaxi praecipuae regulae, nunc Xenophon de Institutione Cyri ([21]), aut Hesiodi opera et dies ([22]), aut Solonis et aliorum Gnomae.

Die Mercurii ab hora VII ad IX Chriis ac caeteris progymnasmatis, ac post etiam declamationibus manus admoveantur. In progymnasmatis Aphtonium ([23]) aut Theonem sibi adolescentia proponat. Caeterum cum laudatissimum exercitium sit, authorum in sermonem vernaculum, iisdemque remotis in latinum versio, locum ei damus in hac classe potissimum, et locum simul studio magis expoliendi carminis. Etiam diligenter poëseos ratio habeatur, inque ea cum cura, ac non pro arbitrio adolescentum instituatur juventus, ut ea ratione ad varios optimosque authores legendos, vel intelligendos, tum etiam ad sapientiam, ac ethicum praesertim studium praeparetur.

Die sabbathi hora VII et VIII totius hebdomadae lectiones recitentur.

Hisce diebus hora nona ad lectiones historicas publicas dimittantur ([24]).

Hora decima revertentur discipuli reformatae religionis ad exercitationes catecheticas, solidiores quidem in hac classe quam in inferioribus praescriptae fuerunt.

Iisdem diebus disputando de loco sit concertatio.

CLASSIS PRIMA.

Diebus lunae, Martis, Jovis et Veneris.

Ante meridiem.

Logica Burgersdici: in logicis autem magis usum quam argutias spectari volumus, authoresque in quibus logices usus ostendendus, retexantur, non in ea quae nunquam ipsis in mentem venerunt, sed in partes et argumenta eminentia atque evidentia.

Ciceronis Miloniana, vel orationes Sallustii, Livii, Curtii, selectae.

Component thema extemporale, oratione soluta, vel adstricta, graece vel latine.

Post meridiem.

Examinentur super themate praedicto et certent de loco.

Horatii odae selectiores, aut ars poëtica ejusdem.

Homeri liber I, V, IX aut Euripidis aliquid.

Diebus Mercurii et sabbathi.

Hora VII et VIII poësis luculentis incrementis adolescat et ad imitationem Odarum Horatii, variis carminum generibus excolatur. Dispositio et forma, puta vel epithalamium vel funebre carmen, vel panegyricum, vel aliud pangendi, vel epigramma scribendi petatur e Scaligeri libris de re poëtica (25). Ad haec graece non solum epistolas, sed oratiunculas etiam et versiculos provectiores scribant; latinas Chrias et declamationes ejusmodi sic elaborent, ut auribus digna videantur politiorum auditorum. Observandum quoque ut styli exercitia, non ex profanis modo, sed ex sacris pro oblata occasione sumantur. Iisdem diebus, hora nona, ad lectiones historicas professoris dimittantur.

Hora decima discipuli reformatae religionis revertantur ad catecheticas exercitationes (26).

Atque haec de classium singularum praelectionibus, diebus item et horis quibus habendae sunt. Rector autem et qui ei subsunt duo praeceptores, donec accrescente schola praeceptorum numerus sit augendus, ita singuli binas regant classes, ut earum maneat distinctio et praescriptus ordo servetur.

Dent etiam operam ut discipuli, antequam veniunt ad scholam, lectiones quas recitare debent memoriter teneant, inque eos qui haec neglexerint, uti convenit, animadvertatur. In omnibus quoque classibus opera detur, ut discipuli assuescant sermoni latino, eique puro ac terso, item ut moribus excolantur, ingenuis ac honestis.

tque utile propterea erit, ut quemadmodum fieri solet in scholis me constitutis, alii ab aliis notentur, qui vel vernaculo sermone i fuerint, vel vitioso latinisque auribus insolito, vel moribus erint improbis, illiberalibus, agrestibus aut immodestis, idque m in schola quam extra scholam. Et si nota apud observatores signatos remanserit, plectantur gravissime.

Adsint quoque in tempore et ante signum datum omnes discipuli, tionesque praescriptas jam teneant prius quam scholam ingreantur: et qui emanserit, aut tardius venerit, puniatur uti decet; tor quoque et praeceptores temporii adsint, et paullo ante hom, ut adventantes discipulos excipiant, et in officio sua praesentia tineant, nec una classis profestis diebus, citius quam altera dittatur.

Mane ergo singulis diebus schola frequentetur ab omnibus, ab ava ab undecimam: a prandio vero a sesqui-prima ad sesquiartam.

Feriatis diebus, quatuor inferiores classes eundem ordinem sernt: sed duae superiores quae rectori subsunt, conveniant a sepma ad nonam, postea ad lectiones publicas dimittendae, redeunbus discipulis reformatae religionis hora decima ad catecheticas ercitationes.

DD. scholarchae scholam saepius visitent, ut sua praesentia rectori t praeceptoribus majorem authoritatem concilient, et discipulis ddant calcaria. Praesunto et iidem examinibus scholasticis, proschali nominatim, quo peracto, de promotionibus, et praemiis ingularum classium cum rectore decernunto.

Transactis feriis fiat solemnis praemiorum distributio, quibusdam x discipulis superiorum classium ad id praedelectis, perorantibus, t specimen publicum industriae suae exhibentibus, reliquis vero nferiorum classium praemio donandis, gratiarum actionis aliquod ecimen dantibus. Stent denique rector, praeceptores ac discipuli, gibus ac statutis hactenus circa scholam promulgatis, quibus excesse hic non derogatur, solum modo octiduum feriarum pentestis et natalis Domini ad triduum contrahitur.

Ordo praelectionum publicarum a Samuele Maresio S.S. Theologiae doctore, ad philosophiae, historiae sacrae et exoticae, et theologiae professionem evocato, in illustri schola Buscoducensi habendarum.

Qui ex suprema classe scholae trivialis ad praelectiones public admissi fuerint, solidiori vacabunt philosophiae, ita ut primo l gicam tantopere, ad alias scientias necessariam, jam semel classe rectoris perceptam non solum repetant, sed et fusius ac pl nius ex Aristotelis organo (27) ipsiusque commentatoribus ediscant, intelligant, et inde transeant ad alias philosophiae partes, physicam ethicam, metaphysicam, arithmeticam et astronomiam.

Professoris ergo hoc munus erit praelegere et explicare bien spatio, logicam Burgersdici, physicae Magiri (28) textum, et I chiridion metaphysicum Bartholini ei adjunctum (29), ethicam W laei (30), arithmeticam Gemmae Frysii (31), et sphaeram Sacrobosci (3 cum hos authores scholarum Hollandicarum publicus ordo, qu hic noster, quam potest proxime imitatur, etiam praescripserit: quibus omnibus sic versabitur, ut non solum viva voce praecep explicet, et enodet quaestiones, sed et quae ipsi videbuntur not digniora discipulis scribenda, dictet, et ab ipsis lectionum suar rationem exigat: sunto hae lectiones philosophicae tres in sep mana, diebus lunae, Martis et Veneris hora nona matutina, quar unicuique sesquihora, ad minimum, explicando, dictando, inter gando, impendatur.

Bis in septimana disputatio habeatur privata, cujus theses i simet discipuli conficiant, sub professoris praesidio ventilandas d bus Mercurii et sabbathi hora decima.

Iisdem diebus Mercurii et sabbathi hora nona, praelectiones er historicae, in quibus professor Justinum vel Florum, aut Sulpiti Severum (33), cum adjecta ex Sleidano continuatione explicet Has plane philosophiae auditores et classium supremarum discip frequentare tenebuntur, gradum sibi ad penitiorem historiae n tiam facturi.

Duas quoque singulis septimanis habebit praelectiones theologi diebus scilicet Martis et Veneris hora secunda pomeridiana, quibus locos communes theologicos et circa illos controversias breviter explicabit, ut integram theologiae synopsim, triennii spa in tyronum gratiam possit absolvere.

His addet omnia alia exercitia disputationum et proposition quas vocant, theologiae studiosis necessaria. Singulis quoque m sibus emittet disputationem publicam philosophicam aut theolc cam, alternis, publicis sumptibus typis vulgandam: si quid insu

observaverit, fore e re discipulorum auditorumque suorum, in id sedulo incumbat.

De voorsz. ordre en schoolwetten sijnde geleesen, is deselve, na voorgaande deliberatie, met eenparigheyt van stemmen geapprobeert ende gearresteert, ende verstaan, dat deselve agter de schoolordre ende wetten sal werden gestelt, ende dat de voorsz. ordre ende wetten, met onse approbatie, luydende als volgt, sullen werden gedrukt.

Alsoo de heeren schoolarchen tot beter institutie van de jonge jeugt in de Latijnsche taale ende andere goede disciplinen binnen der schoolen triviale als illustre deser stad 's Hertogenbossche, goetgevonden hadden te beramen ende in te stellen seekere ordre ende wetten, waarnaar een ieder de voorsz. schoole frequenteerende hem soude hebben te reguleeren, die sy ons schriftelyk hebben overgelevert, ten eynde wy deselve soude hebben te examineeren, ende ook approbeeren: soo ist, dat wy schepenen der stad 's Hertogenbosch, na examinatie derselver, de voorsz. ordre ende schoolwetten hebben geapprobeert ende gearresteert; lastende den professor, rectoor ende andere meesters in de voorsz. schoole, mitsgaders de kinderen ende alle andere de voorsz. schoolen frequenteerende, die dese eenigsints aangaan, dat sy hun na de voorsz. ordre ende wetten sullen hebben te reguleeren. Ende opdat yder daarvan goede kennisse ende wetenschap zoude mogen hebben, hebben wij mede verstaan ende goetgevonden, dat dezelve sullen werden gedrukt. Aldus gedaan ende geresolveert op het raadhuys der stad 's Hertogenbossche, op den 29sten Juny 1639. *Onderstont:* Ter ordonnantie van de heeren scheepenen voorn. *Ende was geteekent:* Johan Gans.

Codex instructionum, t. II, fol. 463—478, berustende op het stedelijk archief van 's Hertogenbosch, geteekend E. 42; uit Stads resolutieboek A. 22, fol. 127, A. 22, fol. 158 verv., A. 23, fol. 116.

AANTEEKENINGEN

OP DE SCHOOLWETTEN VAN 1639.

(1) Deze schoolwetten zijn door Curatoren der Illustre en Latijnsche Scholen van 's Hertogenbosch geschoeid op, en meestal woordelijk, met enkele tusschenvoegsels en uitlatingen, overgenomen uit

"de schoolorde gemaakt en gearresteerd bij de Heeren Staten
Holland en West-Vriesland over de latijnsche scholen, d.d. 1
tober 1625," en afgedrukt in het *Groot Plakaatboek*, Dl. I, fol. 2
en *Kerkelijk-Plakaatboek*, Dl. I, bl. 461, ook afzonderlijk te 's G
venhage in 1625 in 4°. uitgegeven, alsmede achter Verheyk, *Or
de antiquit. et vicissitud. scholae Amstelaedamensis.*

([2]) Achter *rudimentis* staat in de Hollandsche schoolwetten in e
parenthese: *figuram vulgo appellant.* In vele kleinere plaatsen
Noord-Brabant wordt de 6de en 5de school thans nog de groote
kleine figuur genoemd. "On appele la 6e et 5e classe la petite
la grande figure à cause d'une vieille grammaire à images, d
on ne se sert plus," zegt de Baron de Reiffenberg in *l'annuaire
l'academie de Bruxelles, année* 1842, page 84. Te vergeefs heb
echter naar een schoolboek met figuren gezocht; Panzer haalt een
uitgaven aan der rudimenta van Donatus, het bekende schoolbo
gedurende eene tijdruimte van 1200 jaren algemeen in gebruik (
waarvan de voorste bladzijde met eene prent versierd was, e
als in mijne jeugd (1812) het eerste schoolboekje, het zoo
naamde *hanenboek*, met een gespoorden haan was uitgedoscht.
noemt hij Dl. IX, pag. 322, n°. 452c, een Donaat met eene ho
snede, voorstellende Maria, Jozef en het kind Jezus; n°. 454b:
de groote voorletter P, Maria met het kind Jezus; n°. 454c:
meester, met de roede in de linkerhand, en over hem drie knap
Vooral behoort hier gemeld te worden: *Grammatica figurata. C
partes orationis secundum Donati editionem et regulam Remegii,
imaginibus expressae, ut pueri jucundo chartarum ludo faciliora gr
maticae praeludia discere et exercere queant.* Deodati, 1509,
Panzer, T. IX, p. 454.

Ik ken een paar schoolboeken, waaruit de eerste gronden
Latijnsche taal te Amsterdam en Leyden onderwezen werd
Deze rudimenta dragen de volgende titels: *linguae latinae
dimenta, in quibus usitatiora aliquot vocabula: deinde declina
num, comparationum, ac conjugationum paradigmata: deni
etiam faciliora quaedam, tum etymologiae, tum syntaxeos praec
pueris exhibentur. Accedunt quaestiones et responsiones sermone*

([1]) Vergel. Cramer, *Geschied. van opvoeding en onderwijs in de Ned*
vertaald door Buddingh, bl. 307.

naculo in compendium grammaticae concinnatae in usum scholae Amstelaedamensis. Amstelaedami, apud Joannem Hoffman, 1743, kl. 8°., Amst., 1791, 8°.

Linguae latinae rudimenta in usum scholae Leydensis. Editio altera emendatior. Lugd.-Bat., 1793, 8°. Deze Leydsche rudimenta ken ik uit *Bibliotheca Hulthemiana,* T. II, n°. 10460. Verder *Rudimenta linguae latinae in usum juventutis.* Lugd.-Bat., 1812, 8°. Een goed boek, maar te groot voor eerstbeginnenden. Het bevat 441 blz.

In Noord-Brabant en Limburg gebruikte men veelvuldig: 1°. *Fundamenta ofte eerste beginselen van de latijnsche tale, waerin gehandelt wordt hetgene meest noodigh is aen de jonckheyt van de eerste schole, onder de bestieringen van de EE. PP. Augustijnen, ende alle, die de Figuer ofte Rudimenta van Simon Verepaeus gebruyken.* Ant., 1713, 8°. 2°. *Aenleydinge tot de latijnsche taele tot meerder gemak van de eerst beginnende Jonkheyd in de latijnsche school.* Turnhout, P. J. Brepols. 8°. (na 1800 uitgegeven). 3°. *Grondregelen der latijnsche talen. Brussel,* 1810. 12°.

Ik bezit een *grammatica latina G. J. Vossii contracta. Rotterodami,* 1755, *voor echt erkent* door den Rector van Rotterdam J. H. Dreux (¹), met eene Nederduitsche vertaling. Daar er geene declinationum en conjugationum paradigmata in voorkomen, werd dit boekje aan eerstbeginnenden in handen gegeven, nadat zij eerst eene rudimenta gebruikt hadden, gelijk blijkt uit de *leges scholae Campensis**, in 1710 in 4°. uitgegeven, waarin voor de zesde classe een *rudimentorum libellus* en voor de vijfde *Vossii Gramm. Contracta* voorgeschreven wordt. In 1817 gaf de Rector van Hoorn J. S. Swaan uit: *Latijnsche Spraakkunst ten dienste van eerstbeginnende leerlingen.* Hoorn, 8°., met verscheidene uitslaande platen met declinatiën en conjugatiën. Te vergeefs heb ik gezocht naar werkjes voor eerstbeginnenden in de 17de eeuw gedrukt. Niets toch is zoozeer aan vernietiging blootgesteld dan de schoolboeken, en deze toch zijn de beste middelen tot kennis van het schoolonderwijs van vroeger dagen.

(*) In de Hollandsche schoolwetten komen de woorden *ante et post meridiem* niet voor, en teregt, zoo als hier en later uit het verband der letteroefeningen blijkt.

(¹) Aan het Gymnasium te Rotterdam, Amsterdam en misschien ook elders mogten geene boeken gebruikt worden, dan die door den Rector voor gezien geteekend waren.

(4) De grammatica van Vossius is thans nog niet geheel uit scholen verbannen, ofschoon hij meer en meer door Dom Seif Madvig en anderen verdrongen wordt. Vossius heeft zeer verdiensten voor het Latijnsch onderwijs, ja, heeft den verva staat der Latijnsche Scholen na 1625 opgebeurd, en het onder op eenen vasten voet gebragt. Gerardus Joannes Vossius, in 15 te Wassemberg in het hertogdom Gulik geboren, werd voor wetenschappen opgeleid aan de Latijnsche Scholen te Dordrec waar hij later gedurende 20 jaren Rector geweest is. In 1618 w hij Hoogleeraar in de welsprekendheid en tijdrekenkunde te L den, en in 1633 in de geschiedenis aan het Athenaeum te Amst dam, alwaar hij den 17den Maart 1649 in den ouderdom van jaren overleed. Welken lof de eerste geleerden van zijnen tijd h gaven, kan men nazien in Pope Blount, *Censura celebriorum* *thorum*, pag. 969, alwaar hunne getuigenissen woordelijk zijn genomen. Ook heeft de Franeker Hoogleeraar de Crane zijne l terkundige verdiensten geschetst in zijne *Oratio de Vossiorum*, *niorumque familia optime de literis merita*. Gron., 1821, 4°., en v Kampen, *Letterk. Geschied.*, D. III, bl. 78 (1). In 1625 door Staten van Holland en West-Vriesland belast, om geschikte scho boeken voor de Latijnsche Scholen daar te stellen (2), heeft hij grammatica van Lithocomus overzien, en met eene menigte geleer aanteekeningen verrijkt. Op den titel staat: *Grammatica latina decreto Illustr. D. D. Hollandiae West-Frisiaeque ordinum, in us scholarum adornata.*

---

(1) Lezenswaardig zijn H. Tollius, *de G. J. Vossio, Grammatico perfe* Amst., 1778. 4°., en *Lofreden over Ger. Jo. Vossius*. In het *Alg. Maga van Wet., Kunst en Smaak*, II Dl. (1787), bl. 89—124.

(2) De Crane spreekt er aldus van in zijne reeds aangehaalde Oratio, p 67: "Scribebat Vossius ep. 65 ad Gomarum V Idus Maias 1627, "auctori publica corrigebam utriusque linguae praecepta et alia quaedam conscribeba quae deinceps in universis Bataviae scholis praelegerentur." Scilicet cum temporibus ordines Hollandiae rem scholasticam quam optime constitutam lent, consilio cum Academiae Lugduno-Batavae Curatoribus et Senatu comr nicato, librorum in usum scholarum et conscribendorum et corrigendorum cu auctoritate Ordinum, sex professoribus fuit mandata; praecipuae vero pa Vossii fuisse videatur. Vid. hujus Ep. 56, ceterum Jo. Is. Pontani Ep. Ant. Thysium in syll. A. Matthaei N°. 99, tum praecipuo *Notulen* *Holland*, 27 Sept., 2 Oct., 20 Dec. 1625, 8 April et 19 Nov. 1626."

Ik ken de volgende uitgaven: Lugd.-Bat., Elsevir, 1645, 8°. Amst., 1707, 8°. Traj. ad Rh., 1781, 8°. Lugd.-Bat., 1811 en 1827. Vossius zegt in de voorrede der 5de uitgave (1649), dat hij elke editie zelf overzien en verbeterd heeft. In de voorrede voor de eerste uitgave (1626), spreekt hij over den verwarden toestand der Latijnsche Scholen, welke plaats wij hier in het belang der paedagogische geschiedenis afschrijven: "Parentum nostrorum memoria, magna Dusseldorpiensis Scholae existimatio fuit: idque ob praefectorum ejus, Johannis Monhenii, ac Francisci Fabricii, cultissimam eruditionem. Post quorum excessum, non leve ibidem nomen erat Ludolfi Lithocomi: praesertim cum anno CIↃIↃLXXV, in Gymnasii sui usum, praecepta edidisset linguae Latinae. Magno enim ea cum applausu excipiebantur in multis Germaniae oppidis: ac, jam me puero in plerisque etiam Bataviae Scholis, Dordrechtana praecipue et Leidensi, recipi coeperunt. Multis nihilominus, ut fieri solet, magis arridebant vetera; aut juniorum quempiam palmam praeripuisse Lithocomo contendebant: nonnulli etiam, quibus nihil horum satis placeret, maluerunt ea de arte cudere libellos novos. Tanta animorum dessensio non leve secum traxit incommodum. Nam si alio migrandum puero foret, aut ejusdem etiam scholae praefectus mutaretur, continuo dediscenda erant priora, aliisque nihilo melioribus tenellum fatigandum ingenium fuit; quam infelicem conditionem aliqui ter quater subire sunt coacti. Ita plurimis misere effluebant primi illi et optimi anni; tardeque omnino animus appellebatur ad graviores disciplinas: nec pauci, desperatione quadam, studia penitus deserebant. Jam ante annos XL male ea res habuit viros graves, ac cordatos, qui partim ea de caussa, quam dixi, partim etiam quod usque adeo multa perperam traderentur vulgaribus libellis, summo illud studio postularunt a V. Cl. Justo Lipsio, novam ut grammaticen contexeret: ac maximam ei spem faciebant auctoritate illam et mandato Illustrium D. D. Ordinum, a totius Foederatae Belgicae Scholis receptum iri. Nec diffitebatur Vir summus, futuram rem istam instituti utilissimi: sed a genio suo impetrare non poterat, ut se demitteret ad tetricas hasce minutias pueritiae captui accommodandas. Quippe magis factus ad emaculandos veteres scriptores et eruenda praeclara multa, quae ad Romanas antiquitates pertinent; quali opera magnam doctissimorum etiam hominum admirationem se consecutum jam videbat;

nec benigna minus posteritatis sibi judicia pollicebatur. Ita Sch
larum hoc malum permansit diutissime magno multorum damno;
graves saepe et parentum et discentium querimonias concivit. .
cum Illustres Hollandiae et West-Frisiae D. D. Ordines indignu
plane, nec ulterius ferendum judicarent, hujusmodi fecere decr
tum, ut eadem Latinae linguae praecepta per omnem obtineren
ditionem suam; atque ut in adornanda ejus editione nova, cuju
mihi onus injunctum fuit, ratio in primis haberetur, ut et verita
in praeceptis, et brevitas in methodo, et claritas in exemplis, e
utilitas in singulis, ante omnia spectaretur."

De als dichter bekende Deventer Predikant, Arn. Moonen, be
zorgde in 1700 eene nieuwe uitgave. In de voorrede zegt hij
"Obnixe rogatus sum, ut hujus editionis et praesertim orthogra
phiae ac interpretationis belgicae curam haberem." Dorn Seiffe
meent in zijne lezenswaardige voorrede voor zijne *Grammatica La
tina* (1821), dat de Hollandsche vertaling er omtrent het jaar 170
is bijgekomen, doch laat in het midden, wie ze bezorgd heeft. Om
trent de verbeteringen, waarvan de latere uitgevers in hunne voor
rede zooveel ophef maken, zegt dezelfde geleerde: "Bibliopolae e
alii, qui deinde eam in lucem ediderunt, semper de prioris edi
tionis vitiis questi sunt, ut, si ipsos audiamus, omnes tandem er
rores esse sublatos credas: interim mansit posterior priori tam s
milis in hunc usque diem, ut, si comparatio cum primis Voss
editionibus instituatur, nihil detractum, nihil additum appareat.
Volgens hem voegde Vossius bij de grammatica van Lithocomu
eene prosodia en ars metrica. De grammatica van Dorn Seiffen, o
die van Vossius geschoeid, werd weldra vrij algemeen ingevoerd
Dit belette echter niet, dat er in 1827 te Leyden eene nieuw
uitgave van Vossius verscheen, die bij vele verbeteringen in he
Latijn, eene gekuischte Nederduitsche vertaling ten deel viel. D
Crane, ll., p. 67, gelooft, dat de *Grammatica Latina G. J. Voss
contracta* van Vossius zelven zoude wezen. Eindelijk werd in 1837 t
Amsterdam voor de 2de maal uitgegeven: *Vossianae syntaxeos epitom
in usum tironum* (12°) van wijlen Dr. J. J. Koning.

(5) FORMAS zal wel moeten wezen *Formulas*, gelijk in de Hol
landsche schoolorde en ook op den titel van het bedoelde boekj
staat: "*Colloquiorum Maturini Corderii centuria una, cum Erasm
Roterodami colloquiis selectis, ac loquendi Formulis, copiaeque ver*

rum compendio. Ex decreto Illustriss. ac Potentiss. D. D. ordinum Hollandiae et West-Frisiae. In usum scholarum ditionis suae. Amstelaedami, 1730, 1773, 1785, kl. 8°.

Corderius of Cordier, volgens de *Biographie universelle* van Michaud, T. IX, p. 574, een beroemd onderwijzer te Parijs en elders, telt onder zijne leerlingen Johannes Calvyn, wiens leer hij later omhelsde, en door wiens invloed hij aan het hoofd der Latijnsche School te Geneve geplaatst werd. Hij deed echter van het bestuur afstand, en overleed als Praeceptor der vierde klasse in 1564 in den ouderdom van 84 jaren, om zijne geschriften, waaronder vooral vier boeken colloquia, vermaard.

Nog meer vermaardheid verwierven de colloquia van Erasmus, wiens scherpe pijlen tegen de gebreken zijner eeuw fel troffen. Panzer haalt in zijne *Annales Typographici*, T. X, pag. 329, niet minder dan 39 drukken aan (1518—1536), ofschoon dit bijtend schrift op den index geplaatst werd, waarover Erasmus niet zeer gesticht was (1).

Wanneer dit uittreksel uit de colloquia van Corderius en Erasmus (2) gemaakt zij, is mij onbekend; denkelijk omstreeks het jaar 1625, omdat het op last der Staten van Holland en Westfriesland werd ingevoerd. Voor de kennis der schooltucht gedurende de zestiende eeuw, heeft dit boekje veel waarde. Men kan de ruwheid van dien tijd uit vele plaatsen proeven, waarom het mij verwondert, dat hetzelve gedurende twee eeuwen onveranderd gebleven is. Men had er al het onkiesche en de onverstaanbare plaatsen uit weg moeten nemen. Nu moest de onderwijzer hulp zoeken in de volledige werken van Corderius en Erasmus. De colloquia van den laatsten (Delft en Leyden, 1729, 8°.) zijn met ophelderingen van verschillende geleerden uitgegeven. Van dit kleine schoolboekje bestaat eene uitgave met eene Nederd. vertaling (Amstelaedami, 1773, 8°., groot 404 bladz.), waarin de woorden volgens de Hollandsche woordvoeging omgezet, of zoo als men toen sprak: "*in ordine*" geplaatst waren. Hierdoor is, mijns oordeels, het boekje

(1) Foppens, *Bibliotheca Belgica*, p. 29.

(2) Misschien is daarbij gebruik gemaakt van *Epitome Colloquiorum Erasmicorum, continens in se communiores quotidiani sermonis formulas, jam primum in puerorum usum congesta, etc.* Antv., 1537, kl. 8°. Zie Biblioth. Hulthem, T. II, N°. 13699.

bedorven en voor schoolgebruik geheel ongeschikt geworden; 1
schien had het in dien tijd eenige waarde voor die Praecepto
welke men, als ongeschikt voor predikant, geneesheer of advok
aan een praeceptorsbaantje hielp, gelijk Prof. van Heusde zich
gens uitdrukt ([1]). In 1808 zagen te Parijs het licht: *Erasmi,
trarchae et Corderii selecta colloquia.* In de scholen van No
Brabant en Limburg werden vrij algemeen gebruikt: *Antonii
Torre e societate Jesu dialogi familiares litterarum tironibus in
tatis, scholae, ludorum exercitationibus utiles, et necessarii.* (An
1750, Lat. en Nederd. Antw., 1763, Lat., Ned. en Fr. 12°.
goedkeuring is van 1657. Van Luik zijn mij twee uitgaven bek
Lat. en Fr., doch zonder jaartal).

([6]) De Disticha van Cato in de laagste klasse. Dit was
zoo sedert eeuwen gewoon ([2]).

De zoo even genoemde Corderius zegt in zijne uitgave van 1
"Verum ejus usus adeo inveteravit, ut etiamsi pro eo et utilio
ad parvulorum captum magis accommodata proponantur, vix
men efficias ut e scholis prorsus extrudatur: tanta est vis con
tudinis atque vetustatis." Thans zou Corderius het welligt bet
ren, dat dit gulden boekske zoo geheel op zijde geschoven w
Ik gebruik het nog, om er versus turbati uit te dicteren, te
de leerlingen de fraaiste dier spreuken in het geheugen pren
Dit laatste zou Corderius misschien bevallen; want hij voeg
bij: hujus carminis lectio nisi vicisset consuetudo, ad eos qui
aetate, tum doctrina robustiores essent, mea quidem sententia
gis pertinebat."

([7]) Hier en in de volgende klassen is er dit bijgevoegd, o
men de R. C. leerlingen den Heidelbergschen Catechismus niet
laten leeren. Het was reeds veel gevorderd, dat zij bij de ui

---

([1]) *Brieven over Hooger Onderwijs,* blz. 63. De Dordrechtsche Rector de Rooy in eene plegtige redevoering (*de languentium literarum ca* Dordraci, 1765) het verval der Latijnsche Scholen betreurende, schu voornaamste oorzaak op de onbekwaamheid der toenmalige Praeceptoren. tamen homines," zegt hij, "quia Vossianae Grammaticae regulas ad un callere sibi videntur, et unum itemque alterum antiquorum scriptorum simi Minellii sui ope pueris exponere valent, magnam eruditionis suae fidentiam prae se ferunt."

([2]) Cramer, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in de Nederlan* vertaald door Buddingh, p. 304.

ging tegenwoordig moesten zijn. In de Hollandsche schoolorde wordt geene uitzondering gemaakt.

(8) Stijloefening in het Latijn in de laagste klasse! Misschien meent men het maken van thema's, die de meester volgens de woorden van Cicero in het Hollandsch zal gedicteerd hebben.

(9) Gelijk in de Hollandsche schoolorde dit duidelijker is uitgedrukt, moesten de leerlingen goed leeren schrijven, waarop men in verschillende klassen opmerkzaam gemaakt werd. Het ware te wenschen, dat dit heilzame gebruik thans nog werd gevolgd.

(10) Hadrianus Junius in 1512 te Hoorn geboren en in 1575 te Middelburg overleden, bekend als geschied-, taal- en dichtkundige, gaf een woordenboek of nomenclator uit in zeven talen, onder anderen gedrukt te Antwerpen, 1565 en 1575 en te Frankfort in 1599 en 1620. Voor schoolgebruik was slechts het Latijn en Nederduitsch gedrukt. In 1743 werd de nomenclator van Junius nog te Amsterdam gebruikt, ofschoon Cellarius (*Latinitatis liber memorialis*, Traj. ad Rhen., 1742, 8°.) uit het Hoogduitsch vertaald, weldra algemeen ingevoerd werd.

(11) *Erasmi de civilitate morum puerilium.* Panzer (T. X, p. 325) kent tot het jaar 1536 zeven uitgaven, later en nog in de voorgaande eeuw in Holland menigmaal herdrukt.

(12) Hier wordt de Dordsche geloofsbelijdenis en de Heidelbergsche Catechismus bedoeld. Ik bezit voor schoolgebruik een keurig gedrukt werkje in het Latijn en Grieksch, dat hier melding verdient: 'Εκκλησιῶν τῆς Βελγικῆς ἐξομολόγησις καὶ κατήχησις. *Hoc est: Ecclesiarum Belgicarum Confessio, interprete Jacobo Revio et Catechesis, quae in Ecclesiis et scholis Belgicarum provinciarum traditur; interprete Fred. Sylburgio. Amst. Apud Joannem à Ravensteyn, civitatis et Illustris Scholae Typographum* CIↃDCLXI. 12°. Frederik Sylburgis in 1536 in een dorp van Hessen geboren, die als een bekwaam Rector van verschillende Latijnsche Scholen en oordeelkundig uitgever van Grieksche en Latijnsche schrijvers bij zijne tijdgenooten grooten roem inoogstte. Den 16den Febr. 1596 te Heidelberg overleden, betreurde Casaubonus openlijk dit verlies voor de Grieksche letterkunde, en Thuanus prijst hem, omdat hij meer het algemeene welzijn dan zijn eigen roem bij zijne letteroefeningen gezocht had. Pope Blount, *Censura celebrium auctorum*, pag. 814, haalt meerdere dergelijke getuigenissen aan. In de Biogra-

phie van Michaud, T. XLIV, p. 300, worden zijne schriften o geteld, doch gezwegen van de Grieksche vertaling van den Heid bergschen Catechismus. Jacobus Revius, wiens Dordtsche geloo belijdenis in het Grieksch in het aanhangsel op het Woorde boek van Nieuwenhuis ook niet gemeld wordt, was in 15 geboren te Deventer, later Predikant aldaar, en vervolgens rege van het statencollegie te Leyden, alwaar hij in 1658 in 72- rigen ouderdom overleed. Blijkens de voorrede voor dit boel werd de Heidelbergsche Catechismus in het Grieksch van Sylbur in de Hollandsche scholen gebruikt, om welke reden Revius Dordtsche geloofsbelijdenis ook in die taal overbragt. In dit boel komen nog eenige gebeden voor. Het geheel is een doelma vade-mecum der Latijnsche leerlingen van de Hervormde eeredien

(13) Hier worden denkelijk bedoeld *Rudimenta Graeca sive p radigmatum libellus*, door Vossius afzonderlijk uitgegeven. De Cran l. l., pag. 67.

(14) Nicolaas Clenardus, geboortig van Diest, onderwees met v lof de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche taal te Leuven, overleed in Spanje in 1542 in den ouderdom van slechts 49 jar Zijne *Institutiones linguae Graecae* zijn dikwijls gedrukt, als te Pa 1549, 1551, 1566 en 1568, Lyon, 1554, Frankfort 1591. O Sylburg heeft zijne zorg aan het verbeteren van dit schoolboel gewijd. Toen het op last der Staten van Holland voor de schol bestemd werd, heeft Vossius het verbeterd en in geschiktere o gebragt, blijkens de voorrede van 1672 (de Crane, l.l., pag. 6' De tweede uitgave van Vossius geschiedde te Leyden in 1632; o te Amsterdam 1672. 8°.

(15) Het bedoelde werkje heet: *Fabulae Aesopi, Graece et Lat nunc denuo selectae: eae item quas Avienus carmine expressit. Ac dit Ranarum et Murium Pugna, Homero olim adscripta: cum elege tissimis in utroque libello figuris et utriusque Interpretatione pluri in locis emendatâ. Ex decreto D.D. Hollandiae Ordinum in us scholarum.* Trajecti ad Rhenum. Apud Jacobum à Poolsum, An MDCCXXVII. Denkelijk bestaan er uitgaven van dit boekje alleen het Grieksch en zonder de prentjes.

(16) Ik bezit de volgende uitgave: *Paraphrasis Psalmorum Davi poëtica, multo quam antehac castigatior: Auctore Georgio Buch nano, Scoto, poëtarum nostri seculi facile principe. Adnotata ubiq*

diligenter carminum genera. Coloniae Agrippinae, 1577, kl. 8°. Deze beroemde letterkundige schreef deze Latijnsche psalmberijming, nog Katholijk zijnde, toen hij in Portugal in de gevangenis zat. Hij overleed in 1582. Paquot acht zijne berijming de beste van allen, die vóór en na hem beproefd zijn. Zijn stijl is sierlijk en de versbouw schoon. De latijnsche dichter N. de Bourbon achtte deze Paraphrasis hooger dan het aartsbisdom van Parijs. Jacobus Latomus † 1596 te Leuven, Joannes Latomus van Bergen op Zoom † 1578, Gijsbertus de Cock † als Predikant te Utrecht 1707 en Joannes Commire Jesuït † 1702, en meer anderen, hebben de Psalmen in latijnsche dichtmaat overgebragt, doch Buchananus laat hen allen verre achter zich.

(17) Hier worden bedoeld: *Brevissima epistolarum conficiendarum formula*, waarvan Panzer T. X, p. 329, vijf drukken van 1520, 1521 en 1522 aanhaalt, of hetzelfde werkje met dezen titel: *opus de conficiendis epistolis*, waarvan Panzer, t. a. p., achttien uitgaven opgeeft van 1522—1535. In de *Opera omnia* van Erasmus vindt men het in het eerste deel. Ook Lugd.-Bat., J. Maine, 1645, kl. 12°.

(18) *G. I. Vossii, Rhetorices contractae sive partitionum oratoriarum libri V, ex decreto illustr. ac potent. Hollandiae et Westfrisiae ordinum in usum scholarum ejusdem provinciae excusi.* De tweede uitgave Lugd.-Bat., 1627. 8°. Edit. tertia recognita. Lugd.-Bat., 1640, 8°. Amst., 1685. 8°. Lugd.-Bat., 1780. 8°. De opdragt is geschreven in 1631. De Crane spreekt, l. l., pag. 66, van *Elementa rhetorica* met eene praefatio van het jaar 1626, denkelijk de eerste uitgave.

(19) Franco van Burgersdijck, in 1590 geboren en in 1635 als Professor logicae en ethicae te Leyden overleden, is de schrijver van *Institutionum logicarum*, Lib. 2, Cantabrigiae, 1680, 2 vol. 8°.

(20) Op last der Staten van Holland en West-Friesland werden voor schoolgebruik bij elkander uitgegeven: de orationes voor Milo, Marcellus, Ligarius, Dejotarus; (hier *Orationes Caesareae* genoemd), vier tegen Catilina, pro Archia, en pro lege Manilia, gelijk blijkt uit den titel: *M. Tullii Ciceronis Orationum Selectarum liber, editus in usum scholarum Hollandiae et Westfrisiae ex decreto illust. D. D. ordinum ejusdem provinciae.* Ed. van Zurck voegde er in 1698 te Haarlem eene menigte aanteekeningen bij, en de Rotterdammer Rector

Jo. Ad. Nodell belastte zich met de latere uitgaven. Op den Ley schen druk van 1809 staat editio quarta.

([21]) Tot schoolgebruik werd uitgegeven *Xenophontis de Cyri* *stitutione Libri I, II, VIII. In usum Scholarum ex Decreto Illu Hollandiae Ordinum Editio novissima multis mendis repurgata*. Ams apud Joannem Ravesteinium. CIƆIƆCLXXI. 8°., alleen Grieksch.

([22]) De Leydsche Rector C. Schrevelius gaf de werken van Hesiod met een woordenboekje en de Latijnsche vertaling tot schoolgebru in het licht. Gelijk hij in zijne voorrede te verstaan geeft, we deze schrijver in de scholen gebruikt. Mijne editie is gedrukt Amsterdam 1657, kl. 8°.

([23]) Aphthonius van Antiochië en Aelius Theon van Alexandr bloeiden als sophisten en rhetoren, d. i. als onderwijzers in de w sprekendheid, ten tijde van Constantijn den Groote, volgens Sa *onomasticum*, T. I, pag. 394. Voor mij ligt: *Aphthonii Progymn mata, partim a Rodolpho Agricola, partim a Johanne Maria Ca naeo, Latinitate donata, cum scholiis R. Lorichii. Novissima editi superioribus emendatior, et concinnior*. Amst., 1651, 12°. De Jez Pomey heeft zich de lessen van Aphthonius ten nutte gemaakt zijn *Novus candidatus rhetoricae*. Traj. ad Mosam, 1755, 12°.; mede de Jesuït Le Jay, in zijne *Bibliotheca rhetorum praecepta exempla ad oratoriam facultatem pertinentia*. Bruxellis, 1773, Het laatstgenoemde werk vooral bevat goede voorbeelden tot I tijnsche stijloefeningen.

([24]) Hier worden de lessen bedoeld van Prof. Maresius in de lustre School te geven.

([25]) Jul. Caes. Scaliger, in 1484 te Verona geboren, en te Ag in de Guyenne 1558 overleden, was een bekwaam geneesheer, go dichter en oordeelkundig taalgeleerde. Men heeft van hem *Poeti lib. VII*, 1561, fol., 1594, 8°.

([26]) Hetgeen hier over de schooltucht volgt, treft men in Hollandsche schoolorde niet aan.

([27]) *Aristotelis Organon*. De wijsbegeerte van Aristoteles, na z nen dood bij de Grieken en later bij de Romeinen niet begrep en daarom weinig geacht, werd door de Arabieren in de midd eeuwen op hoogen prijs gesteld. Door hen kregen de Christen smaak in zijn *Organon* of *Logica*, die bij het onderwijs algeme tot grondslag gelegd werd. Eerst onder Descartes begon die alg

meene achting af te nemen, en sedert eene halve eeuw krijgt de Platonische wijsgeerte weder hare beurt, waarvan de Kerkvaders onder en na Constantijn den Groote veel werk maakten. De titel van het *Organon* luidt: *Aristotelis Organon Graece et Lat., Jul. Pacius a Beriga recensuit, emendavit et convertit.* Franeof., 1598, 8°. Genevae, 1605, 4°. Deze uitgave is later menigmaal herdrukt, daar zij voor de beste gehouden werd.

(28) Magirus (Tobias), geb. in 1586, in de Mark van Brandenburg, en in 1652 te Frankfort aan den Oder als Professor in de logica overleden, was een geleerd philoloog en wijsgeer. Zijn werk: *Decades VI problematum metaphysicorum*, maakte veel opgang. Het wordt in de schoolwetten verkeerdelijk *physica* genoemd, gelijk het ook heet in de schoolordre der Staten van Holland en Westfriesland.

(29) Bartholinus (Caspar). Deze vermaarde Deen † in 1618 als Rector der Universiteit te Coppenhagen, heeft zeer vele werken geschreven, waaronder: *Systema physicum.* Coppenh,, 1628, 8°., zoodat in de schoolwetten verkeerdelijk *metaphysicum* staat.

(30) Wallaeus (Antonius), den 3den October 1573 te Gend geboren, en als zeer beroemd Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leyden, 1639 overleden, over wien men in het *Nederlandsch Archief*, door Kist en Royaards, D. VIII, eene verhandeling vindt van Dr. J. Borsius, Waalsch Predikant te Middelburg, is de schrijver van *Compendium ethicae Aristotelicae, ad normam veritatis christianae revocatum* (Lugd.-Bat., 1627, 12°.). Borsius roemt dit werk zeer, daar hij in eene reeds lang gevoelde behoefte voorzag, aangezien eene opzettelijke behandeling der zedeleer aan 's lands Academiën verwaarloosd werd. Hij heette de Wale of de Waele, waarom de Middelburger leeraar hem Walaeus noemt.

(31) Gemma Frisius, werd in 1508 te Dokkum geboren, en te Leuven tot doctor in de genees- en wiskunde bevorderd, welke laatstgenoemde wetenschap hij aldaar met veel lof heeft geleeraard. Om zijne bekwaamheid stond hij bij Karel V in zeer hoog aanzien. Hij overleed in 1555, en is de schrijver van *Arithmeticae practicae methodus* (Antv., 1540. 8°., Lovani, 1547. 8°.) *et cum annotationibus Jac. Peletani* (Paris, 1563 et 1572. Col., 1565 et 1592. Wittenbergae, 1611, 8°.), *cum scholiis Jo. Pauli Reseni.*

(32) Sacrobosco (Joh. de), werd alzoo genoemd naar Holywood of Halifax in Engeland, zijne geboorteplaats. Hij maakte grooten op-

gang om zijne astronomische bekwaamheid, en overleed in 1256 te Parijs. Zijn werkje de *Sphaera mundi*, bleef meer dan vier eeuwen een gezocht schoolboek, ondanks de menigvuldige gebreken, die latere waarnemingen daarin hebben doen opmerken. Mij is eene uitgave bekend onder den volgenden titel: *Sphaera Joannis de Sacrobosco emendata, Eliae Veneti Santonis scholia in eadem, ab ipso auctore restituta et annotat. Jac. Mantini Pedemontani, aucta.* Lugd. 1617. 8°. In 1748 gaf de Leydsche Hoogleeraar Joan. Lulofs, ten dienste der studenten, in het licht: *Introductio ad cognitionem atque usum utriusque globi.* Lugd.-Bat., 1763. 8°., altera editio.

(33) Sulpitius Severus bloeide, als Priester, in het jaar 400, bekend om zijne kerkelijke geschiedenis van de schepping tot aan zijn leeftijd. Bij dit zijn werk vindt men meestal de continuatio uit Sleydanus, welke gaat tot aan Karel V.

F. Reglement en Series Lectionum voor de Latijnsche Schoolen te 's Hertogenbosch (1).

Van den Rector.

Art. 1. De Rector zal zorgvuldig agt geven op het onderwys en het gedrag van de Praeceptoren en of de Ordres, bij dit Reglement gestelt, wel en behoorlyk worden onderhouden.

2. En daar van telkens aan Heeren Curatoren op derzelver byeenkomsten tyde van het Examen Rapport doen.

3. Ingeval eenig verschil tusschen de Praeceptoren ontstond, ter zaake van de Instructie, of andere de Schoolen raakende, zal de Rector zijn best doen, het zelve aanstonds uit den weg te ruimen en de Praeceptoren ernstig aanmaanen met elkanderen in goede harmonie te leeven, en zorge draagen, dat dit different, vooral onder de Discipulen, niet rugtbaar werde. En by aldien het geschil niet kan worden vereffent, of de gemoederen bevredigt, zal de Rector zulks aan den Oudste Heer Curator te kennen geeven, die deze zaak, nevens de verdere Heeren Curatoren, zal tragten by te leggen.

---

(1) Dit reglement werd in 1766 te 's Hertogenbosch gedrukt in 4°.

4. Geene Discipulen zullen in de Schoolen mogen aangenomen worden, als met voorkennis van den Rector, en zullen ten dien einde alle nieuw-aankomende zig by denzelven moeten aangeeven, mitsgaders hunne naamen in een Boek, of Album, tekenen, waar voor zy gehouden zyn een Ryks-Daalder aan den Rector te geeven. Ook zal de Rector alle de nieuw aankomende Discipulen, mitsgaders de zulke, die van de eene School naar een andere gepromoveert worden, in hunne Classen introduceeren.

5. De Rector zal ten minsten eens ter Week, na dat zyn School zal geëindigt zijn, de andere Schoolen visiteeren, en zig op het gedrag der Discipulen informeeren, als mede de Luiaards en minder naarstige aanmaanen, zig te evertueeren, om de andere in naarstigheid te volgen.

6. Ook zal de Rector toezien, dat de Praeceptoren op den gestelden tyd in hunne Classen zyn en dezelve niet vroeger, als op den gepraefigeerden tyd, laaten uitgaan.

7. De Praeceptoren in het waarneemen van hunnen pligt nalatig bevonden wordende, zal de Rector dezelve daar over, op eene bescheide wyze en geenzints in tegenwoordigheid der Discipulen, corrigeren, en ingeval zy geene correctie aanneemen, of zig weerbarstig toonen, daar van kennisse geeven aan den Oudsten Heer Curator, om by de gezamentlyke Heeren Curatoren daar inne voorzien te worden.

8. De Rector zal mede zorge draagen, dat de Discipulen tyde van het aangaan der Schoolen, niet op de Plaats, of Straat omtrent de Schoolen speelen, en zulks geschiedende, dezelve aanstonds ieder na zyn School doen gaan.

9. Insgelyks zal de Rector de Discipulen van zyn School telkens aanmaanen, dat zy zig in het gaan na, of uit de School, op Straat niet moeten ophouden met speelen, of dartelheden, maar ter contrarie in alle zedigheid de naaste weg over Straat na School en weder na Huis gaan: En wyders zorge draagen, dat de Conrector en verdere Praeceptoren hunne Discipulen mede daar toe houden.

10. De Rector zal geduurende den Schooltyd niemand der Discipulen buiten de Plaats, of na Huis mogen laaten gaan, als ter oirzaake van onpasselykheid, of dat de Ouders hunne kinderen t'Huis laaten haalen.

11. By Ziekte, of ander noodzakelyk belet van den Rector, z deszelfs School door den Conrector worden waargenoomen, well dan beide die Classen in een School zal doen vergaderen.

12. Buiten de Vacantien zal de Rector, zonder voorgaande pe missie van Heeren Curatoren, zig uit de Stadt niet mogen begeeve

Van den Conrector en verdere Praeceptoren.

13. De Conrector en andere Praeceptoren zullen hunne subor natie aan den Rector behoorlyk erkennen en hunne Discipulen h respect en ontzag, het geen zy den Rector moeten toedraagen, l alle voorkomende gelegentheden zorgvuldig inscherpen.

14. De Conrector en Praeceptoren zullen den Rector in h waarneemen van zijne functie niet oneerbiedig mogen bejegene en, wanneer de Rector in derzelver Classen op zaaken, die de In structie, of Discipline der Schoolen aangaan, ordre gesteld heef naderhand by de Discipulen niet veragtelyk, of bespottelyk va hem spreeken.

15. Dezelve zullen zig ook hebben te wagten, de Discipule een quaaden indruk van de bequaamheid hunner mede Praecepto ren, zoo omtrent het onderwys, als het houden van ordres, te geeven.

16. De Conrector en Praeceptoren zullen zig geenzints de vry heid aanmatigen laater in hunne Classen te koomen, of die vroe ger te laaten uitgaan, als de gestelde tijd; of onder het maaken de Themata uit te gaan, en de Discipulen alleen in School te laaten als by uiterste noodzakelykheid, en dan niet, als met voorgaand communicatie en toestemming van den Rector.

17. De Conrector, of Praeceptoren door ziekte, of andere nood zakelyk belet verhindert wordende hunne Schoolen waar te neemen zullen daar van aan den Rector kennisse geeven en permissie vraa gen, om in hunne functie door een ander, by den Rector te be noemen, vervangen te worden, aan welke dispectie de Praeceptoren zullen moeten obediëeren.

18. Dog zo iemand van hun genoodzaakt was, den tyd der Va cantien uitgezondert, langer als agt dagen buiten de Stadt te bly ven, zal hy daar toe verzoek moeten doen by den Rector, ten einde deze hier toe permissie vraage van de Heeren Curatoren, met by voeging van zyne consideratien.

19. Het zal dezelve niet gepermitteert zyn, geduurende den Schooltyd iemand der Discipulen buiten de Plaats, of na Huis te laten gaan, als in de gevallen Art: 10 van den Rector vermelt, en dan niet anders als met goedvinden van denzelven.

20. De Praeceptoren zullen ook niet hunne Discipulen vryheid mogen geeven, om zig een, of meer uuren, of wel heele, of halve dagen te absenteren: Maar zullen telkens van de absenten, of te laat komende, een consent-billet van derzelver Ouders, Voogden, of andere, daar dezelve t' huis zyn, vorderen en de geene, die zulks niet kunnen vertoonen, behoorlyk mulcteeren; zullende het den Rector altoos vrystaan, wanneer zulks nodig oordeelt, na de oirzaken en omstandigheden van het te laat komen, of absent blyven, onderzoek te doen.

21. In de drie bovenste, of laatste Schoolen, zal geen andere, dan de Latynsche taale, mogen gesproken worden: Wordende egter het gebruik der Nederduitsche taale in zo verre toegelaten, als dezelve tot explicatie der Auteuren en betere bevatting der zaaken nodig is. En om dit werk te faciliteeren, zal de Praeceptor van de tweede School zyne Discipulen by voorkomende gelegentheden telkens vraagen, op wat wyze zij het een, of het ander in het Latyn zouden zeggen, of zig daar in uitdrukken.

22. Niemand zal in zyn Classe eenige verandering in de Auteuren, die in de Series Lectionum, welke voor ieder School vastgesteld is, en hier na volgt, mogen maaken: Dog by aldien zig daar in eenige swarigheid mogt opdoen, zulks ter gelegentheid van het naast examen aan Heeren Curatoren te kennen geeven.

23. Zo iemand der Discipulen zig weerbarstig, of baldadig tegens zynen Praeceptor aanstelde, of zig de Discipline en straffe niet wilde onderwerpen, zal de Praeceptor hier van aan den Rector kennisse geeven, die, in geval van opiniatre hardnekkigheid, zo een Discipul by provisie de Schoolen zal mogen verbieden en daar van aan den Oudsten Curator in der tyd kennisse geeven, om vervolgens by de gezamentlyke Heeren Curatoren te worden geoordeelt, wat met zodanig een te doen.

24. De geldboetens zullen door den Rector en Praeceptoren, ieder in zyn Classe, arbitrair gestelt worden, mits niet excederende eene stuiver in ieder rys: Wordende verders gerecommandeert de slagen met menagement te gebruiken.

Van den Schryfmeester.

25. De voorsz: Schryfmeester zal zorgvuldig agt geeven op onderwyzing van de Discipulen, en op de ordres in de navolge Articulen van deze Rubricq vervat, dezelve wel en behoorlyk komende.

26. En telkens aan de Heeren Curatoren, op derzelver bye komsten tot het reguleeren der Prysen, van de bequaamheden Discipulen Rapport doen.

27. De voorsz: Schryfmeester zal zig driemaal ter weeke, mentlyk des Woensdags, Vrydags, en Zaturdags precies de Klo elf Uuren in de Schoolen laaten vinden.

28. Hy zal als dan de Discipulen van de eerste en twe Schoolen, te zaamen in een School, ordentelyk op hunne plaat doen neder zitten.

29. Waar na hy aan ieder der Discipulen, na maate van hun capaciteit en bequaamheid, een Voorschrift, om na te schryven, geeven ([1]).

30. Als alle de Discipulen aan het schryven zyn, zal hy ro gaan van Discipul tot Discipul, en hun manier van schryven, mi gaders hun schrift bezien en de fauten van het een en an corrigeeren.

31. Wanneer de Discipulen gedaan hebben met schryven, zal de schriften van hun afvorderen, en het slegtst geschreven wo in hunne tegenwoordigheid aan de zyde nederzetten en daar na de Discipulen, om zulks daar onder te verbeteren, wedergeeven.

32. Ieder geschrift van de Discipulen zal ten minsten een vie part van een vol Vel aan de eene zyde moeten uitmaaken.

([1]) In de zeventiende eeuw werd van de *schrijfconst* veel, in de volge eeuw minder werk gemaakt, ofschoon men de schrijfmeesters op de Latij Scholen bijhield. Als proeve van sierlijk schrift noemen wij slechts de *Gr matographices in quo varia scripturae emblemata* van Cornelius Boisseni van Enkhuizen. Amst., 1605, in langw. 4º., met Latijnsche, Nederduits Fransche, Italiaansche, Spaansche en Hoogduitsche schoonschriften. En *Es plaria in usum scholarum publicarum*, door Georgius Carpentier, Scholae licae quae est Hornae, moderator, gedrukt te Bergen op Zoom in 1631, al met Latijnsche voorschriften, 8º., in 27 losse bladjes.

33. De voorsz: Schryfmeester zal zorgvuldig agt geeven, dat de Discipulen onder het schryven ordentelyk zitten.

34. En ten minsten tot twaalf Uuren bezig moeten zyn, zonder de Discipulen eerder te laaten gaan.

35. Zo iemand der Discipulen zich tegens den Schryfmeester baldadig aanstelde, of zig de Discipline van hem Schryfmeester niet wilde onderwerpen, zo zal hy zulks aan den Rector te kennen geeven, die als dan zodanigen baldadige, of wederhoorigen na verdienste zal straffen.

Van de Themata, het Examen, Pryzen en Promotien.

36. In de Classe van den Rectôr zal met het begin van ieder Maand een Thema worden gecomponeert en aan den geene, die de minste fauten heeft begaan, daar van een Billet gegeven, doorgaans genaamt het Maand-briefje. Insgelyks zullen voor den tyd van ieder Examen, als na ouder gewoonte, twee Themata gemaakt worden, welkers eerste den rang der Discipulen volgens hunne daar in begaane fauten, tyde van het Examen, zal fixeeren, en de tweede aan Heeren Curatoren by het reguleeren der Prysen worden overgegeven: Wanneer die geene, welke de meeste Maand-briefjes heeft, met de eerste Prys zal worden vereert; zullende de Primus plaats, tyde van het Examen en die van den Thema, welke aan Heeren Curatoren, als voorzegt, wordt gepraesenteert, mede voor een Maandbriefje, als van ouds, gerekent worden. Dog om de Discipulen deze bovenste, of laatste School niet te spoedig te doen af loopen, zullen dezelve in het eerste half Jaar, om geen Maandbriefje mede mogen componeren.

37. Van gelyke zal de Rector in de vier andere Schoolen maandelyks, op zulke dagen, als het zig het beste schikt en dat de meeste, of alle de Discipulen konden present zyn, een Thema dicteren, en aan den geenen, die de minste fauten daar inne begaan heeft, een briefje uitreiken, zo als hier voor met opzigt tot de School van den Rector is gezegt, en zal de Rector de fauten, die in dezelve Themata gevonden worden, in tegenwoordigheid van den Praeceptor van ieder School, de Discipulen aanwyzen.

38. Alle weeken zal in de vier laagste, of onderste Schoolen door de Praeceptoren op zodanige dagen als hier na in de Series Lec-

tionum gezegt wordt, een Thema worden gedicteert, welke de Pr ceptoren zullen corrigeren, en de fauten daar inne gevonden w dende de Discipulen aanwyzen. Wyders zullen de Praeceptoren g houden zyn van de fauten, die door de Discipulen in dezelve w kelykze Themata begaan zyn, eene accurate aantekening te houde en telkens daar van een Copye aan den Rector overgeven; Zullen vier Primus plaatsen van de voorsz: weekelykze Themata gereka worden voor een Primus plaats van den Thema, welke maandelij door den Rector, na luyd van den voorgaande articul, in ieder Cla gedicteert wordt.

39. De Examina van de Schoolen zullen jaarlyks tweemaal do Heeren Curatoren gedaan worden, te weeten des Maandags met h ingaan der groote Winter-vacantie in February en van de groo Zomer-vacantie in July: En zal de Rector agt dagen voor het Ex men den Oudste Heer Curator daar van adverteren, die als dan d verdere Heeren Curatoren in tyds zal doen verwittigen, om by h Examen present te zijn: Zullende tot de Examina in de Schoole des voordemiddags, en des noods ook, des nademiddags gevacee worden.

40. In de School van den Rector zullen de Discipulen door hen in tegenwoordigheid van de Heeren Curatoren, zoo in het Griekse als het Latyn worden ondervraagd, egter zoo, dat door de Discip len, welke na de Publicque Lessen staan te worden gepromoveer niet zullen worden geëxpliceert die gedeeltens der Auteuren, wel in dat half Jaar zyn gedoceert, maar die Heeren Curatoren met l openslaan van het Boek in de hand zullen vallen, of verkiez Ook zal het de Heeren Curatoren altoos vrystaan, zo in deze, a in de andere Classen, de Discipulen zelfs te mogen examineeren.

41. In de andere Classen zullen de Praeceptoren voor het aa gaan van het Examen Heeren Curatoren moeten opgeeven, welk g deelte in ieder Auteur in dat half Jaar is geëxpliceert, op dat d zelve daar uit een stuk zouden konnen kiezen, om de Discipul daar over te doen examineren.

42. In 't generaal zal in het examen de tyd niet worden geslet met het van buiten opzeggen van een menigte Vaarsen uit de P ëten, nadien zulks door de Praeceptoren, ieder in zyn Classe, vo gens de Series Lectionum kan geschieden.

43. Na gehouden examen zullen Heeren Curatoren des avon

met den Rector en Praeceptoren spreeken over het distribueëren der Prysen en het doen der Promotien: Welke Prysen gereguleert zullen worden na maate, dat ieder Discipul de meeste Maandbriefjes en het geene daar voor, als reeds gezegt is, wordt gerekent, heeft gekregen: En by aldien twee, of meer Discipulen evenveel Maandbriefjes hadden geobtineert, zo zal voor dezelve worden geloten, wie van hun het eerste zyn gratiarum actio by de distributie der Prysen zal doen: Zullende niet alleen door den Rector, tyde van de distributie der Pryzen, worden bekend gemaakt, dat zy egaal zyn geweest en dat het lot alleen gedecideert heeft, wie eerst zyn gratiarum actio moest reciteren, maar zulks ook op het Schudblad van den Prys aangetekent: Welke bekendmaaking en aantekening respective mede zal gedaan worden, ingeval een der Discipulen alle de Maandbriefjes en Primus-plaatsen in het half Jaar was magtig geworden.

44. In de School van den Rector zullen ten hoogsten niet meer mogen worden gegeven als twee Prysen: In de vierde en derde Schoolen niet meer, dan drie: In de tweede niet meer, als vier: En in de laagste School niet meer als vyf Prysen: Werdende egter aan Heeren Curatoren overgelaten, om aan zulke Discipulen, welke zig zonderling hebben geëvertueert en die zy niet dienstig oordeelen, dat gepromoveert worden, een Prys van naarstigheid toe te voegen; zo nogtans, dat in de twee hoogste Schoolen telkens niet meer, als een zodanigen Prys en in de drie laagste niet meer als twee diergelijke Pryzen zullen mogen worden uitgedeelt: En dat verders altyd in het oog werde gehouden, dat de onkosten der Pryzen, die aan de Discipulen worden uitgereikt, Jaarlijks niet excederen de Somme van twee honderd Guldens.

45. Het zal volkomen aan het oordeel van Heeren Curatoren staan, om, na ingenomen advis van den Rector en Praeceptoren, zodanige Discipulen al, of niet te promoveeren, als zy dienstig oordeelen, zonder in dezen opzigte eenig agt te slaan op de verzoeken van de Discipulen, derzelver Ouders, Voogden, of Vrienden, ten ware daar voor wigtige redenen aan de hand wierden gedaan, in welken geval Heeren Curatoren dezelve zullen mogen promoveren, dan zonder Prys, schoon genomen, zodanige Discipul een, of meer Primus-plaatsen, of een Maand-briefje hadde geobtineert.

46. Heeren Curatoren zullen van den Leverancier der Boeken tot

de Prysen vorderen een Lyst, waar op dezelve zijn uitgedrukt, m
byvoeging, hoe veel die gebonden kosten, om daar uit zodanige t
kiezen, als dienstig oordeelen, en zo veel doenlijk overeenkomsti
met de meeste smaak van de Jeugd, en Studien, waar toe dezel
'gedestineert is.

47. De geene, welke uit de School van den Rector na de Ac
demie, of publicque Lessen worden gepromoveert, zullen in h
Auditorium alhier eene Latynsche Oratie doen, welke zy zelfs za
len componeren, dog zal de Rector die revideren en corrigere
mitsgaders hun de hand bieden, om dezelve na vereisch der Taa
en order der Rhetorie, te maaken, zo nogtans, dat deze Oratie o
zijn hoogst niet langer als een half uur zal mogen duuren. Die va
de andere Schoolen gepromoveert worden, zullen door de Praecepto
ren beknopte gratiarum actiones worden opgegeven, om mede daa
ter plaatse te worden gereciteert: En zullen de Rector en ander
Praeceptoren in de laatste week van ieder vacantie voor de uitde-
ling der Prysen ten minsten drie dagen moeten vaceeren, om de
Discipulen in de gesten en verdere pathos der Oratien en gratiarum
actiones te instrueeren.

48. Alle half Jaaren, of tyde, wanneer de verdere Prysen, in
het Auditorium worden uytgedeelt, zullen door Heeren Curatoren
aan de Discipulen van de twee laagste Schoolen, die in de Schryf-
konst het beste hebben uitgemunt, mede als van ouds Schryfprysen,
thans bestaande in een dubbelde Stadts zilvere Penning, ter waarde
van agt-en-twintig stuyvers, worden vereert, zonder in de quantiteit
van dien eenigzints bepaalt te zyn.

Van de School-tyden en Vacantien.

49. De Rector en Praeceptoren zullen zorge draagen, dat zy zo
wel in den Winter, als in den Zomer, des morgens ten Negen en
des na de middags ten Twee uuren ieder in hunne Schoolen zijn.

50. De Schoolen zullen na Elf uuren des voor, en Vier uure
des na de Middags uitgaan: Dan zal het den Rector vrystaan zy
School een half Uur vroeger, als de andere te doen eindigen.

51. Daar zullen twee groote Vacantien gegeven worden, de ee
in den Zomer en de andere in den Winter.

52. De groote Zomer-Vacantie zal aanvang neemen op den de
den maandag in de maand July en zes weken duuren.

53. De groote Winter-vacantie zal beginnen met den eersten maandag in de maand February en veertien dagen daar na eindigen.

54. De Paasch-en-Pinxter Vacatien zullen des Zaturdags te voren gegeven worden tot het einde van de Paasch-en-Pinxter-weeken.

55. De Vacantie van Kersmis zal daags te voren ingaan en loopen tot den tweeden January incluis.

56. Op de Verjaardag van zyne Hoogheid den Heere Prince Erf-Stadhouder, of by het doen van eene Oratie, of by het introduceeren van een nieuwe Rector, of Praeceptor in de Schoolen, zal een dag Vacantie gegeven worden.

57. De twee Namiddagen van Woensdag en Zaturdag in ieder Week zal het, als van ouds, Vacantie zyn.

58. Buiten deze, gelyk ook Kerkdagen, zullen door den Rector en Praeceptoren geen Vacantien mogen worden verleend, dan in een singulier geval; wanneer het den Rector zal vrystaan, voor een geheelen, of halven dag Vacantie te geeven.

59. Voor het overige behoud de Magistraat aan zich de faculteit van dit Reglement te Amplieëren, of zodanig te Veranderen, als in tyden van wylen tot nutte van de Schoolen dienstig zal worden geoordeelt.

Aldus, op Approbatie van de Magistraat der Hoofd-stadt 's Hertogenbosch, gearresteert by de Heeren Curatoren ANT: MARTINI, W: C: ACKERSDYCK, D: G: VAN TEYLINGEN, *en* J: H: VAN HEURN, *op heden den* 24 *December* 1764.

SERIES LECTIONUM IN USUM GYMNASII SYLVA-DUCENSIS.

IN CLASSE RECTORIS.

I. Lectiones initium faciant a recitatione Syllabi Pasoris (1) et

(1) Pasor (Georgius), geboren in het hertogdom Nassau, was gedurende elf jaren Professor in de Grieksche taal aan de Academie van Franeker, alwaar hij in 1637 overleed. Zijn voornaamste werk is: *Syllabus graeco-latinus omnium novi testamenti vocum cui adjecta est idea, de septem graecis novi testamenti dialectis.* Amst., 1657. 12°. In 1688 zag de vierde uitgave het licht. De Utrechtsche Hoogleeraar Joh. Leusden werkte Pasor's *Syllabus* over,

Rhetorices die Lunae, Martis, Jovis ac Veneris ante meridiem, ter Syllabum, pronuncient adolescentes Golii Graecae gramm regulas die Lunae et Jovis; Syntaxin Graecam (1) ejusdem ris die Martis et Veneris.

Die Mercurii et Saturni Rhetoricam et Collectionem vocum carum, quae vulgo sub Cyrilli, vel Philoponi (2) nomine circum

II. Explicatio auctorum ut rite fiat;

1°. Ex Latinis enucleëntur Orationes Ciceronis die Luni Jovis; Livius (3) die Martis et Veneris ante meridiem; Vir

---

en maakte er, bijna onder denzelfden titel, een geheel nieuw Woorde van. De werkjes van Pasor en Leusden waren, nevens het bekende van Schrevelius, bijna de eenige woordenlijsten, waaruit tot op het la voorgaande eeuw het Grieksch door zeer weinigen, en dan nog hoogst kig, geleerd werd. Wel bezat de geleerde wereld sedert 1767 het lexic Hedericus, door Ernesti op nieuw uitgegeven; maar dit werk had bij halve eeuw noodig, eer het voor goed onze grenzen over was. Nu st hervormer der Grieksche taalstudie, Wijttenbach, op, verhaalde naïf i *Selecta principum historicorum*, hoe hij Grieksch geleerd had, en zijn woord: *utinam sine Schrevelio!* klonk van mond tot mond, en in eens g dit lexicon in onbruik.

(1) Golius (Theophilus), geb. in 1528 en in 1600 als Professor de kunde te Straatsburg overleden, is de schrijver van *Grammatica grae educatio puerilis linguae graecae*, gedrukt in 1609, Argent; 1692 e Amst. Blijkens de voorrede, geplaatst voor de uitgave van 1732 (Amst was het onderwijs in de Grieksche taal geheel vervallen (utinam atticae cum Homero et Hesiodo non exularent nostris scholis!), behalve dat nog iets aan deed voor het Nieuwe Testament. Toen Wijttenbach op h der voorgaande eeuw iets uit Xenophon, Thucydides en Hesiodus aan sterdamsche studenten wilde expliceren, vond hij er geen exemplaren t de voorrede van de *Selecta princ. hist.*

(2) Cyrillus en Philoponus, lees Philoxenus. Het hier bedoelde wer *Cyrilli, Philoxeni, aliorumque veterum glossaria latino-graeca et gr tina, a C. Labbaeo collecta*, Lut. Paris, 1679, fol. De geleerden zijn eens, welke Cyrillus hier bedoeld wordt, doch hellen over tot den H. in 848 apostel van Bulgarije. In 1600 kwam te Leyden in het licht *lexicon graec.-lat. cum notis Vulcanii*, fol., waarin Cyrillus glossariu is afgedrukt.

Fl. Philoxenus bloeide in 525 als Consul in het Oosten; doch me oneens, of hij de vervaardiger is van het *Glossarium graeco-latinum*.

(3) Bij besluit van den magistraat der stad van 28 Augustus 1735, voordragt van Curatoren, in plaats van Livius, Suetonius voorgeschre

liber 2, 4, et 6 praesertim, die Lunae et Horatii carmina die Jovis post meridiem: In iis, quod Rhetorices et Prosodiae instituta observari jubent, exponatur; qua occasione, ut gustum excellentioris literaturae, quantum vires Juvenum attingere possint, illorum industriae cura Rectoris imbuat animadversionibus Antiquitatum, Historiarum, Mythologiae et Geographiae, commodum erit.

2°. Ex Graecis tractentur Aeliani variae Historiae die Mercurii; Novum Testamentum die Martis post meridiem uberiori analysi, quam quae in quarta Classe locum haberi possit.

III. Ingenia Tyronum ut perpoliantur;

1°. Themata contexant ex Laurenbergio, (1) corrigantur die Martis et Veneris post meridiem, die Mercurii et Saturni pridie correcta et Libris accurate inscripta relegantur; Versus, domi a discipulis facti, corrigantur die Lunae post meridiem.

2°. Oratio Ciceronis ex iis eligenda, quae multo variae dictionis et affectionum ornatu pollent, declametur die Jovis post meridiem.

3°. Ut denique diligentia Juventutis ad magnum, quantum pote, eloquentiae gradum evehi queat; non nisi materia a Rectore exhibita, ipsi propria arte componant Carmen, Epistolam, vel Chriam; at vero, quoniam omnium Discipulorum ingenia his Studiis non aeque valent, hoc ultimum judicio Rectoris sit mandatum.

IN CLASSE CONRECTORIS HAEC OBSERVANDA VENIUNT.

1°. Syllabus Pasoris et Grammatica Graeca recitabuntur diebus Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris et Saturni ante meridiem; Post meridiem vero, diebus Mercurii et Saturni exceptis, memoria pronuncient Discipuli Prosodiam Vossii et Rudimenta Graeca, quo tempore Veterani Syllabum ab initio repetituri sint.

2°. Ante meridiem explicandi erunt

(1) P. Lauremberg, *Acerra philologica, dat is: zes honderd nutte en gedenkwaardige geschiedenissen,* door Joh. Hagenius. Amst., 1701. 8°. J. Blasius had dit werk reeds in 1655 te Leyden in 2 Deelen 8°. uitgegeven, in welke editie slechts *vierhondert historien* voorkomen. In mijne jeugd heb ik mij dikwijls met dat werk vermaakt, zonder te weten, dat het ooit tot themaboek gebruikt is. Met uitzondering van eenige gedenkwaardigheden, die wat al te onkiesch zijn, schijnt de keuze der onderwerpen mij nog al geschikt toe voor het maken van thema's, vooral in een tijd, toen de werken van Reitz en Döring nog onbekend waren. In denzelfden smaak schreef Philippus Camerarius zijne *Operae horarum subcisivarum.* Francof., 1644. 4°.

Die Lunae et Martis Sallustius ([1]).
Diebus Jovis et Veneris Julius Caesar.
Tractetur Novum Testamentum analytice
Die Mercurii et Saturni.
Post meridiem
Die Lunae Testamentum Graecum.
Die Martis Comoediae Terentii.
Die Jovis Ovidii Metamorphosis.

3°. Caeteras exercitationes quod attinet:

Die Veneris post meridiem Thema, quod vulgo dicitur pro L ac Praemio, dictetur et in Schola componatur; ceteris diebus meridiem Thema exhibeatur domi componendum, quod postero in matutina lectione correctum libris inscribendum, dictetur; at Mercurii et Saturni Thema correctum, ut in meliorem ordinem digant, nec non paradigma quoddam Graecum exponendum, D pulis injungatur.

IN CLASSE TERTIA.

1°. Quod memoriae mandarunt Discipuli ex Cellarii libro moriali, Vossii Grammatica minore et Graecarum literarum R mentis, proferant die Lunae, Martis, Jovis, ac Veneris ante n diem; Post meridiem Rudimentis Graecis addatur recitatio ex S taxi minori et ea parte Vossii Grammatices majoris, quae Pract ac Supina disputat; accurata horum explicatione Juventus info tur: Die Martis post meridiem loco syntaxis tractetur Vossii sodia. Die Mercurii et Saturni Rudimentis Graecis jungendae r lae ex Vossii Prosodia. Veteranos tam firma memoria totum larii librum Memorialem tenere oportet, ut haec, horum dilige multis argumentis in examine Curatorum se probet.

2°. Die Lunae, Martis, Jovis et Veneris Cornelium Nep matutina Lectione; pomeridiana vero Ciceronis Epistolas selecti ita tractent, ut ipsi versionem propria arte erutam legant:

Ovidii Tristia in vernaculam linguam mutent et recitent die I curii et Saturni; versionem Belgicam cum constructione Latin adnotationibus quantitatum ex ore Praeceptoris scribant.

([1]) Bij besluit van den stedelijken raad van 28 Aug. 1765 werd, op v dragt van curatoren, bepaald, dat in het eene halfjaar Sallustius en in andere Julius Caesar zou worden gebezigd.

3°. Thematum ratio eadem ac in Classe quarta habeatur; ad haec observandum tamen

Primo, Thema pro locis et praemiis prius correctum die Saturni, dein domi a Discipulis in ordinem redactum post repetitam correctionem a Praeceptore libris inscribendum dictetur matutina lectione diei Lunae.

Secundo, diebus Lunae, Martis, Jovis et Veneris post meridiem proponatur Carmen confuso ordine, illudque Juventus metrico stylo efficiat.

Tertio, die Mercurii et Saturni Pars Conjugationis Graecae componenda Discipulis injungatur.

IN CLASSE SECUNDA.

1°. Singulis diebus ante meridiem recitabunt Discipuli Cellarii librum Memorialem ac Vossii Gammaticam minorem; pomeridiana instructione Praeterita et Supina ex Grammatica majore Vossii et Syntaxin minorem.

2°. Die Lunae ante meridiem, Mercurii et Saturni Erasmi Colloquia explicanda erunt cum examine analysis verborum; versio cum constructione Cornelii Nepotis exhibeatur a Praeceptore diebus Martis, Jovis et Veneris post meridiem; illamque calamo exceptam enuncient Discipuli, addita analysi die Martis, Jovis et Veneris ante meridiem.

Post meridiem die Lunae, Martis et Veneris Disticha Catonis sint analytice exponenda, vertenda et recitanda.

3°. Eodem modo et iisdem diebus, ac in Schola Tertia, Themata proponentur, composita et correcta, constructionis vernaculae observatione habita, ut Discipuli libris pure inscribant, efficiat dictamen Praeceptoris.

IN CLASSE INFIMA.

Ordo Primus.

1°. Regulae ex Grammatica Vossii Latina cum interpretatione vernacula, a Praeceptore illustratae, ut tyrones sciant, quod discunt, nec non nomina substantiva e Vocabulorum libello, et Colloquia Corderii cum versione Belgica recitentur diebus Lunae, Martis, Jovis ac Veneris ante meridiem.

Die Mercurii et Saturni duo Catonis Disticha in Vernaculam

linguam transfundenda sint, Latine memoria enuncientur, nec
e Vocabulorum libello quaedam substantiva et adjectiva cum p
teritis et supinis.

2°. Diebus Lunae, Martis et Jovis post meridiem efferant
cipuli nomina e Vocabulorum libello memoriae impressa, nec
Syntaxin Latinam; ut gustum sensumque regularum animi tyro
percipiant, diligentiam, quanta potest, admoveat Praeceptor.

3°. Themata domi componenda dictentur die Martis, et J
post meridiem; die Veneris pomeridiana lectione Thema pro loc
praemiis exhibeatur et in Schola componatur.

Thema in Schola compositum corrigatur die Saturni, illud
ut discipuli in nitidiorem ordinem domi de novo forment, inju
Praeceptor addita constructione vernacula; quod dein eleganti or
libris inscribendum dictamen Praeceptoris die Lunae post merid
praestabit, eadem ratione Themata, quae domi componuntur,
diebus Mercurii et Jovis corrigenda et dictando libris inscribend

ORDO SECUNDUS.

1°. Recitabunt Tyrones nomina e Vocabulorum libello, Gram
ticam Latinam cum versione Belgica, nec non Conjugationem ir
gularem die Lunae, Martis, Jovis, et Veneris ante meridiem.

2°. Post meridiem die Lunae, Martis et Jovis quaedam nom
Substantiva, Syntaxin Latinam, et Conjugationem regularem me
ria enuncient; Praeterea Thema, praecedenti hebdomade composit
in ordinem redactum libro inscribatur die Lunae; die Martis et
vis Thema domi componendum dictetur; die Veneris Thema pro
cis dictetur et in Schola contexatur.

3°. Diebus Mercurii et Saturni memoria Juventutis effundat qu
dam nomina Substantiva et adjectiva e Vocabulorum Libello; ex
citium fiat disquisitione Declinationum, Conjugationum, ac Pro
minum; Themata corrigantur et Discipulis de novo componenda
jungantur, adjecta Constructione vernacula.

ORDO TERTIUS.

1°. Ingenium Adolescentiae recitatione nominum e Vocabular
Libello, nec non examine Declinationum informetur diebus Lun
Martis, Jovis et Veneris ante meridiem; pomeridiano tempore p
nuntiationi nominum adjungatur Conjugationum disquisitio.

2°. Die Mercurii et Saturni, praeter nomina Substantiva, nonnulla adjectiva recitentur.

Dat het voorsz: Reglement en Series Lectionum met haar Principaal, geregistreert in de Notulen van de Stadt in dato 17 January 1765, is accorderende, attestere ik ondergesz: Pensionaris der Hoofdstadt 's Hertogenbosch. Actum 's Bosch den 10 Mei 1766.

ANT: MARTINI.

ERRATUM. Bladz. 58, reg. 4 v. o., staat: Pauw, lees: Pauor.

II.

BOEKBEOORDEELINGEN.

Schets der Grieksche en Romeinsche letterkunde. Naar 't Deensch van Dr. Tregder. Tweede herziene druk. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1851. 188 bladz. in kl. 8°.

Toen wij in den tweeden bundel der *Miscellanea*, bl. 272—279, eene aankondiging van de eerste uitgave van het boekske plaatsten, eindigden wij met den wensch, dat de vertaler bij eene tweede uitgave de vlekken, die het ontsierden, zoude uitwisschen. De tweede druk is ons toegezonden, en ons staat dus de vraag te beantwoorden, of deze gezegd kan worden de eerste in naauwkeurigheid te overtreffen. Ons antwoord kan slechts gedeeltelijk bevestigend zijn, in zooverre Dr. Hecker, dien wij als vertaler leeren kennen, van de door recensenten gemaakte aanmerkingen gebruik heeft gemaakt; overigens heeft hij zich de taak gemakkelijk gemaakt door hun stilzwijgen voor goedkeuring te houden, en de herziening bepaald tot besnoeijing en verwisseling van enkele woorden en uitdrukkingen met anderen, die niet altijd beter zijn. Een enkel voorbeeld ten bewijze. In de *Gesch. der Rom. letterk.*, § 74, lazen wij vroeger, dat Caesar *een ongemeenen schat van kennis* bezat, nu is de *schat* in *rijkdom* veranderd; *hij muntte uit als redenaar* heeft plaats gemaakt voor *hij stak als redenaar uit; enkele keeren* is als onnoodig weggelaten; het overige is onveranderd gebleven, behalve dat de slotwoorden *en zelfs de poëzij beoefende hij zeer te* recht zijn omgezet: *en beoefende zelfs de poëzij.* Dr. H. zou evenwel beter gedaan hebben, indien hij van Caesar's poëzij hier niet gewaagd had, en de kracht van *zelfs* niet had uit het oog verlo-

ren. Nu schijnt het, dat de beoefening der poëzij nog hooger moet gesteld worden, dan groot te zijn als staatsman en veldheer, hetgeen wel niemand zal beweren, althans niet wanneer iemand gedichten maakt, waarvan gezegd wordt, dat ze niet beter waren dan die van Cicero, maar dat de dichter gelukkiger was dan Cicero, omdat zijne versen minder bekend waren geworden. Zie de *dial. de Oratt.* 21 en verg. *Sueton. in Caes.* 56. Over Caesar sprekende, merken wij ter loops aan, dat in §. 77 de *Auguralia* en *libri auspiciorum*, waarvan het zestiende boek bij Macrobius *Saturn.* I, 16, aangehaald wordt, niet werken van C. Julius Caesar, maar van L. Caesar zijn, die ook bij Festus p. 161 Mull. als schrijver geciteerd wordt.

Wil men nog een staaltje van ongelukkige veranderingen, dan vergelijke men de zeer korte §. 35 der beide uitgaven, waar *tijdvak* zonder rede in *periode* veranderd is, en de woorden: *die hun eigen leven beschreven*, plaats hebben gemaakt voor: *die autobiographiën schreven*, welk barbaarsch woord niet verdiende verder voortgeplant te worden. Daarentegen is de *staatsman* Scaurus tegenover de *veldheeren* Catulus en Sulla blijven staan, alsof deze beiden en vooral de laatste op den naam van staatsman geen aanspraak konden maken. Ook had naast Scaurus zijn tijdgenoot *P. Rutilius Rufus*, van wien vijf boeken *de vita sua* aangehaald worden, wel mogen genoemd zijn.

Om te bewijzen, dat het werkje eene meer zorgvuldige herziening behoefde, dan Dr. Hecker daaraan heeft kunnen of willen geven, zullen wij ons bepalen tot hetgeen in §. 89 en drie volgende over Cicero gevonden wordt. Hij wordt gezegd *uit een aanzienlijk riddergeslacht* geboren te zijn. Dit is slechts ten deele waar. De familie Cicero stond in aanzien te Arpinum, niet te Rome, waar zij eerst door Marcus tot aanzien kwam. Verder lezen wij, dat hij onder Sulla voor 't eerst in een civiel proces *pro Quinctio*, naderhand in een crimineel proces *pro Sex. Roscio* optrad. Hier zou de duidelijkheid bevorderd zijn, als in plaats van *naderhand* geschreven was: *in het volgend jaar* 80. Onwaar is het, dat Cicero zich twee jaren *in Griekenland* ophield en *te Athene* de beste philosophen en rhetors hoorde. Hij bezocht ook in dien tijd Asien en Rhodus en oefende zich ook daar, vooral in de welsprekendheid. *Hij werd in* 75 *quaestor over Sicilie.* Niemand kon quaestor *over* een winge-

west worden; maar Cicero, in 75 tot quaestor gekozen, werd in volgend jaar in die betrekking naar Sicilië gezonden. De uitdi king was in de eerste uitgave veel juister, even als hetgeen d over den inhoud der *lex Manilia* gevonden wordt veel gepaster duidelijker was, dan *de Maniliscke bill*. Het motief, waarom cero in 64 (niet zoo als hier staat in 68) tot Consul gekozen we wordt verkeerd opgegeven. Het was niet *de algemeene vrees voor zamenzwering van Catilina*, die de keus op hem deed vallen, m deels de volksgunst door zijne pleitredenen verworven, deels de i beduidendheid van sommigen, de algemeen bekende bedorvenh van anderen zijner mededingers. Zie de eerste brief van het eer boek aan Atticus en Asconius inhoudsopgave der rede *in toga ca dida*, met de aanteekening op het slot, bl. 95 Or. Van Cicer roemrijk consulaat had wel iets mogen gezegd worden; het eer hoofdstuk der rede tegen Piso geeft de hoofdpunten op. Ongegro is de bewering, dat Cicero ten gevolge der *lex Clodia* zijn la verlaten moest *met verbeurte zijner goederen*. Wel zijn zijn huis den Palatijnschen berg en zijne landgoederen (*ad Att.* IV, 2) v woest en geplunderd, maar dit was het werk van Clodius a hang, geene proscriptie bij de wet, hoewel Cicero om het ge den onrecht krachtiger voor te stellen in de rede tegen Pi 13 van eene *integri capitis bonorumque tribunicia proscrip* spreekt. — *Later werd hij, kort na zijn augurschap* (52) *proconsul naar Cilicie gezonden*. Dit kan niet anders beteeken dan *kort nadat hij augur geweest was*, zoo als in de eerste uitg gelezen wordt. Cicero is in 53 in plaats van M. Crassus tot au gekozen, en dit tot aan zijnen dood gebleven. Ook is hij niet 52 naar Cilicie gezonden, maar op den laatsten Julij 51 te L dicea aangekomen, van welken dag zijn *annus provincialis* aanvan *ad Att.* V, 15. In de eerste uitgave werd vermeld, dat hij d post met wijs beleid waarnam, hetgeen zeker meer der vermeld waardig was, dan *de voordeelige oorlog*, dien hij daar voerde, die, al bezorgde hij hem den titel *imperator* en het uitzicht op triomf, toch zeer weinig belangrijk was. Door eene blijkbare schr fout wordt het begin van den burgeroorlog in 42, in plaats v 49 gesteld. De opgave der mannen, door wier lessen en voorbee Cicero gevormd is, is niet naar tijdsorde gerangschikt en onv ledig. In de uitgaven van Cicero's werken worden fragmenten v

veel meer dan drie redevoeringen gevonden, en bij de lijst van de voornaamste redevoeringen had althans die voor Murena eene plaats verdiend, met meer recht dan die voor Sex. Roscius, over welke wij Cicero's min gunstig oordeel kennen, en dan die voor Ligarius. De rede voor Sex. Roscius van Ameria is reeds in §. 89 als Cicero's eerste pleitrede in eene *causa publica* vermeld, en dit had dus in §. 92 niet behoeven herhaald te worden.

Het zou niet bezwaarlijk vallen, dergelijke onnaauwkeurigheden in bijna iedere §. aan te wijzen; maar het gezegde is voldoende, om den Heer Hecker te overtuigen, dat het boekske verre af is van te wezen, wat het behoorde te wezen. Indien het niet door een beter verdrongen wordt, dan hopen wij later eene nieuwe uitgave te krijgen, op welks titel niet *derde herziene* (en besnoeide) *druk*, maar *derde veel verbeterde en vermeerderde druk* zal mogen staan ([1]).

6 April 1852. Dr. J. C. G. Boot.

Beknopte Grieksche Spraakkunst van Dr. Enger, vertaald door Dr. Hecker, tweede druk.

Aan vele en verschillende beoordeelingen heeft deze grammatica stof geleverd, zoo als van Dr. *Mützell* en van Dr. *Schmalfeld*, in het Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen, 1848, p. 204, sqq., van Dr. *Bigge*, in hetzelfde Zeitschr. 1849, p. 603, sqq., van Dr. *Francken*, in den eersten bundel dezer Miscell., 1849, van eenen ongenoemde in het Leipz. Repert. van een der laatste jaren, van Dr. *Peter* in de *N. Jahrbb.* 1849, p. 129, en van Dr. *Witzschel* in dezelfde *Jahrbb.* 1851, p. 182, sqq. Niettegenstaande alzoo de gevoelens over de meerdere of mindere waarde voor het gebruik en de voorraad van aanmerkingen op de grammatica van Enger groot genoeg

---

([1]) In mijne vroegere beoordeeling heb ik, sprekende over Varro's *libri novem disciplinarum*, gewezen op drie boeken uit dat werk, die in §. 104, waarin over *mathematische wetenschappen* gesproken wordt, genoemd konden worden. Hier worden nu *de Geometria* en *de Arithmetica* niet als onderdeelen van dat werk, maar als afzonderlijke werken genoemd. Ik maak op deze fout opmerkzaam, om niet te schijnen daaraan medeplichtig te zijn.

mogen schijnen, heb ik echter gemeend op het volgende de
dacht nog te kunnen vestigen.

Voor de keuze eener grammatica voor scholen in het algem
schaar ik mij aan de zijde van hen, die slechts ééne op alle kla
in gebruik wenschen. Waarom, en welke de vereischten voor
dusdanige gramm. zijn, is door den laatsten recensent duidelijk
met overtuigende gronden uiteengezet. Het komt mij niet onnu
voor, hiervan de voornaamste punten mede te deelen.

De bezwaren, die eene grammatica van grootere uitgebreidheid
voor schoolgebruik gevorderd wordt, aankleven, zijn hoofdzake
deze: De onderwijzer, die voor het doel, dat hij beoogt, zich
het noodzakelijke en voor dat doel dienende alleen moet bepal
zal niet weinig of stilzwijgend moeten overslaan, of als onnoodig
overbodig moeten aanwijzen. Zulk eene eclectische behandeling l
onder sommige omstandigheden zeer nadeelig worden. Want
halve dat over de keuze tusschen de onderwijzers van verschille
klassen verschillende gevoelens kunnen bestaan, hetgeen ligt e
nadeelige ongelijkheid kan te weeg brengen, welke zelfs bij
grootst mogelijke zamenwerking en eenheid tusschen collega's na
welijks vermeden kan worden, zoo moet ook eene gramm.
zwakke jeugdige krachten en den vlugtigen aard tot steun dien
als daarin het gehoorde en verklaarde volledig en in gemakke
overzigt en zamenhang, d. i., niet door onnoodige en overtol
bijzaken afgebroken of overladen, kan teruggevonden worden. I
gemakkelijk overzigt is echter niet alleen voor dien leeftijd, wa
het moeijelijk valt zich snel en zeker te orienteren, maar even
ook voor hoogere klassen, waar eene herhaling vereischte
nuttig en noodzakelijk; eene herhaling, die reeds te dikwijls
gelaten wordt, of als eene lastige dwangarbeid beschouwd wo
De daaruit voortkomende onzekerheid en gebrek aan grondigl
verwekt onlust, zorgeloosheid en het schuwen van arbeid, waa
de onpraktische overlading van de voor scholen bestemde leer
ken, volgens des schrijvers overtuiging, gewis eenige schuld h
Het bewustzijn van met een vak bekend te worden en te kun
worden, geeft eene zekere bevrediging en vertrouwen, de sterl
drijfveeren tot nieuwe inspanning. Daarom is eene zoodanige gram
aan te prijzen, waarin al het noodige en bruikbare, maar ni
meer, gegeven wordt, waardoor tevens, zooals hij oordeelt, de m

ning van sommigen zal tegengegaan worden, alsof de jeugd te veel tijd en krachten wijdt aan eene zaak, die deze moeite niet beloonen zal, welke meening ook dikwijls tot de jongelingen zelve doordringt en bijdraagt om hunne lust te doen verflaauwen. In één woord, het afschrikkende, dat in de rijke stof der grammatica's voor de Grieksche taal ligt of liggen kan, moet verwijderd of vermeden worden.

Eene verwisseling van gramm. is nadeelig en heeft meestal ten gevolge, dat de discipel in het leerboek, waarin hij vroeger zich te huis gevoelde, allengskens meer vreemdeling wordt, of ook wel als een overbodig en nu onbruikbaar boek ter zijde legt. En de latere gramm. blijft toch een tamelijk onbekend en ongebruikt boek. Want zich daarin te orienteren, het vroeger in. Etym. of Synt. geleerde of verklaarde daarin op te zoeken, na te lezen en te vernieuwen, deze moeite geven zich — wie zal het tegenspreken — zeer weinige discipels. Zoo gaat veel van het vroeger goed beoefende en gekende weder verloren en blijft het een gebrekkig onafgemaakt werk, wat met andere niet geringe nadeelen ook nog lusteloosheid en tegenzin in de geheele Grieksche taal ten gevolge heeft.

Eene grammatica die het noodige levert en niet meer, heeft van al deze nadeelen niets te vreezen. Als bewijs voor de waarheid van deze bewering kan dienen, dat op scholen, waar twee verschillende leerboeken ingevoerd zijn, de beste leerlingen, wien het om grondigheid en klaarheid van begrip te doen is, meest de eerst gebruikte en daarom voor hen meer bruikbare om raad vragen, wanneer er twijfelachtige grammatikale gevallen op te lossen zijn, of iets wat vergeten is, in het geheugen moet teruggeroepen worden, de nieuwe en uitgebreidere daarentegen gewoonlijk ongebruikt ter zijde laten liggen.

Zoude ik iets hierbij te voegen hebben, dan is het, dat in 't algemeen de zeer nuttige en bruikbare boeken onder twee rubrieken te brengen zijn, namelijk die waarin de beginsels van eenig vak worden behandeld voor hen die slechts de algemeene omtrekken dier wetenschap willen leeren, en ten tweede de zoodanige die eene geheel volledige behandeling van die wetenschap behelzen. De grensscheiding in het gebruik dezer twee moet daar zijn, waar de dagelijksche hulp en leiding den leerling verlaat.

Dat dan voor eene dergelijke Grieksche gramm. eene Etymologie van den omvang als die van Enger ongeveer voldoet, maar dat de hoofdwetten zijner syntaxis daarvoor niet toereikende zijn, is ook mijne meening;

ja zelfs zoude ik oordeelen, dat voor den werkkring die Enger bij zij
gramm. voor oogen had, meer geeischt wordt. Men toetse bijv. de leer v
den dativus aan het eerste Grieksch, dat de discipel in handen krijg

Mijne aanteekeningen bepalen zich tot datgene wat mij in d
gramm. voor het doel waarmede zij geschreven is of *te veel*, of *te wein*
of minder naauwkeurig en *voor verbetering vatbaar* voorkwam, waarna
ten slotte nog eenige aanmerkingen zal laten volgen, welke op de H
vertaling in het bijzonder betrekking hebben. Ofschoon men deze
vervolg, aanvulling of bevestiging van vroegere beoordeelingen k
houden, heb ik echter de aanmerkingen van anderen in hunne waar
gelaten, voor zooverre daarover niet afzonderlijk zal gesproken word

Gemakshalve zullen wij ook voor de aanmerkingen op de Duitsc
uitgave gebruik maken van de Holl. vertaling, welke ik veronderste
heb in handen mijner lezers te zijn.

§ 4, 3, b. Aanm. 1. Deze aanmerking, die Enger, welligt o
de goede uitspraak te bevorderen, hier eene plaats heeft gegeve
is overigens in zijne grammatica zonder toepassing; want bij d
vorming van den compar. en superl. der adj. op ος, waar i
prosa positie alleen in aanmerking komt, maakt (de weinige ui
zond. bij Att. dichters daargelaten) juist muta cum liquida *wel* po
sitie, en geven dus deze woorden verwarring; voor de reduplicati
der verba § 37, 2 behoeven zij evenmin geplaatst te worden.

§ 15, 1. De vocativus dezer woorden had weggelaten kunne
worden, daar die niet voorkomt. Zie Buttmann, Ausf. Gr., § 3(
A. 1 en 5, en andere gramm.

§ 17, 4, reg. 3. *De eensylbige nominativi zijn lang*. Deze va
Krüger § 17, 12, 3 overgenomene woorden, hebben met de a
centuatie niets gemeen, en dienen alleen bij de prosodie: ὄψ, φλέ
φλόξ, enz., zijn bijv. voor het accent kort. Door de weglating de
zer woorden zullen dan ook de daarop volgende, waarin over d
overige casus gesproken wordt, meerdere duidelijkheid ontvangen.

§ 27, 30 en 40. Door het lengteteeken op de α van τριᾱ́κοντ
en τριᾱκοστός zoude men in den waan kunnen gebragt worden, da
ook ρα in τεσσαράκοντα en τεσσαρακοστός lang was. Cf. Kük
ner, Ausf. Gr., § 355, 2. Hiervoor dient gezorgd, door of da
lengteteeken weg te nemen, of een kortheidsteeken op het volgen
άκοντα te plaatsen. Insgelijks bij de honderdtallen boven 300.

§ 44, 2, reg. 5. Het niet Attische θλάω, dat reeds in § 42,

niet genoemd was, behoort hier evenmin als op pag. 111, waar daarenboven eene fout in den aor. 1. pass. is.

§ 47, 4. Door den recensent der Duitsche editie in het Leipz. Repert., is de vraag geopperd of ἐπέπρηνα wel bij eenig classisch schrijver gevonden wordt, en herinnerd, dat ἐμίανα even goed is als ἐμίηνα; μεμίνηκα echter, pag. 68, reg. 2, dat dezelfde zegt tot de latere Graeciteit te behooren, wordt bij Eur. gevonden. Van zulke gasten zich te ontdoen, (al moet νενέμηκα op pag. 93, reg. 2, nog toegelaten worden) is voor eene gramm. als deze winst.

§ 2, 4, reg. 1, die onder de α, liever: die onder de ᾳ.

§ 7, 1, c, reg. 2. Bij deze onbepaalde adverbia is ποτέ overgeslagen. Evenzoo πότε in de volg. aanm. bij de vragende adverbia.

§ 7, 5, a, reg. 3. Achter "In dit geval verschuift ἐστί het accent" duidelijkheidshalve te voegen: *en is niet enclitisch*. Het gebruik leert het nut van deze weinige woorden. Ook reg. 5, achter "of te staan komt": *aan het begin van eenen volzin of* achter de particulae enz.

§ 7, 5 (d). *Dat* τις *als adjectivum bijna altijd achter zijn substantivum staat, en als het er vóór staat, niet enclitisch is,* had welligt met vrucht in deze gramm. nog opgenomen kunnen zijn, zoowel gedeeltelijk hier in de Etym. na c, als gedeeltelijk in de Synt.

§ 67, 4. Uit n°. 4 of n°. 1 is het niet af te leiden, want daar is alleen sprake van een *voorgaand woord*, niet van het woord, dat tot de enclitica in naauwe betrekking staat.

§ 8, 3. Onmogelijk is het, later de leer der verba goed te behandelen, wanneer hier niet bijgevoegd is, dat dit *geen plaats heeft bij alle buigings- en afleidings-uitgangen, die met* ϑ *beginnen, uitgez. der verba* ϑύω *en* τίϑημι. Omgekeerd zijnde, is deze regel iets meer overeenkomstig den oorsprong der zaak en waarschijnlijk gemakkelijker: *Van twee op elkander volgende syllaben, die ieder met ééne adspirata beginnen, verandert de eerste adspirata in de verwante tenuis, als zij beide tot stam of reduplicatie behooren, maar de tweede, als zij beide tot den uitgang behooren.* Θύω *en* τίϑημι *maken in den aor. 1. pass. enz.* ἐτύϑην en ἐτέϑην; verg. Kühner § 45 en 46. Krüger § 10, 8. Daarenboven is de regel, zóó gesteld, toereikende voor alle mogelijke gevallen, die zich in verba zoowel als in de compositie enz. kunnen voordoen (ἀμπέχω, ἐκεχειρία, zoo men dit niet met Krüger van ἑκάς en χείρ afleidt, ἐπαφή en ἄπεφϑος alleen

uitgez.) dus ook voor het in deze gramm. niet aangeroerde over het veranderen van den Imper. aor. 1. pass. ϑηϑι in ϑητι. Zelfs zouden de zoo weinige stammen, die met eene adspirata beginnen en eindigen, opgenoemd kunnen worden.

§ 8, 4, reg. 1. Evenzeer wordt gevorderd achter: "Voor eene σ valt de τ, δ, ϑ, ζ, ν weg": *behalve de ν voor σαι en σο van verba op αίνω en ύνω, bijv.* πέφανσαι, ἤσχυνσο.

Op het einde dezer § had de volgende regel niet mogen ontbreken: *Als door zamenstelling of door augment eene* k o r t e *vocaal vóór de ρ komt, wordt de ρ verdubbeld, bijv.* ἐπίῤῥημα, ἔῤῥεον.

§ 9, 2. Aan dezen regel en den volgenden over de crasis is te weinig uitbreiding gegeven, althans de allervoornaamste gevallen, waarin de Grieken elideerden en zamensmolten, hoorden hier bij. Zoo kan, mijns inziens, zeer moeijelijk gemist worden de regel, dat, *als de eerste der zamengetrokkene syllaben den spiritus asper heeft, deze in de plaats der coronis treedt, bijv.* ἁνήρ, ἅν.

§ 9, 4, reg. 10. Beter: ἐξ *en* (bijna altijd) οὕτως *verliezen voor eene vocaal kunne* σ. Dat ἐξ en οὕτως de oorspronkelijke vormen zijn, bewijst onder anderen ἐξ op het einde van den zin en de vergelijking der latijnsche praep. *ex;* οὕτως is het gewone adverbium op ως. De verandering van ἐξ in ἐκ is de toepassing van denzelfden welluidendheidsregel, die bij de conjugatie geene σ tusschen twee consonanten duldt. Ook § 2, 5 aanm., § 6, § 8 aanm. 2, en § 39, 1 aanm. zouden dan eene kleine verandering in dezen geest moeten ondergaan.

§ 10. Het uitroepingsteeken, ofschoon van lateren tijd, wordt tegenwoordig in zooveel goede edities van schrijvers gevonden, dat het wel eene korte vermelding verdiende.

§ 13, 3. Deze regel is ook aan anderen te kort en onvolledig voorgekomen. Woordjes als: "meest, dikwijls, veelal, enkele, sommige, vele, enz." beslaan wel weinig plaats in een leerboek, maar nemen veel plaats weg in de hersens van den knaap, en moeten in een dergelijk boek zooveel als mogelijk is vermeden worden. Veelal wordt deze regel zoo gesteld (bijv. Kühner, § 259): „De woorden op ης hebben in den voc. α, zooals alle op της, de volksnamen en de subst. verbalia, waar ης achter den consonant van het verbum gevoegd is. Al de overigen hebben η." Beter echter voor de praktijk komt mij die voor, wanneer hij omgekeerd is, en zich

uitstrekt over meerdere casus der 1ste decl., in dier voege: *De acc. en voc. hebben dezelfde vocaal* (*eind*vocaal spreekt van zelf) *als de nom. Alleen de voc. der woorden op* της, *der volksnamen op* ης *en der verbalia, waar* ης *achter den consonant van het verbum gevoegd is, hebben* α, *bijv.* πολῖτα, Πέρσα, *o Pers,* μυροπῶλα.

§ 13, 7, aanm. reg. 6, γέφυρα, lees γέφῠρα.

§ 15. Wanneer hier de 5 subst. op οος-ους en de 2 slechts tot zamenstelling dienende -πνοος en -χροος geplaatst waren geworden en van hunne composita (en des verkiezende van de 3 verwantschapswoorden op δεος-ους en van de 2 subst. op εον-ουν) melding gemaakt was, en wanneer verder bij 2, c gezegd was geworden, dat die adject. op οος-ους met de genoemde 7 subst. zamengesteld zijn, met verwijzing op § 22, 3, zoude aan deze § door de bijvoeging van betrekkelijk weinig woorden veel voordeel en groote volledigheid gegeven zijn. De ondervinding leert, dat ieder leerling op zijn beurt woorden als ὁ νέος, ἡ νεός, enz. zamentrekt.

§ 15, 2, a) *Multiplicativa op όος, όη, όον,* enz. En voor de volledigheid én om ὄγδοος en dergelijken voor zamentrekking te behoeden. Men zoude kunnen doen vergelijken § 27, 4.

§ 15, 2, b). Niet onpraktisch zoude achter den dualis χρυσῶ bijvoeging van den plur. χρυσοῖ, χρυσαῖ, χρυσᾶ geweest zijn, tevens om nog eens te doen zien, dat in zulk een geval de ders korte eindsyllaben οι en αι den circumflexus hebben.

§ 15, 3, c, reg. 3. Evenzeer, als hier tusschengevoegd was: *zelfs* οοι = εὖνοι; want volgens den hoofdregel zoude men al ligt nen, dat deze zamengetrokkene syllabe οι lang was.

§ 16, 2. Sommige woorden, enz. *vooral de eigennamen.*

§ 17, 2. Bij het genus hadden nog, zonder buiten het systeem er gramm. te gaan, eenige regels, die aan luttel uitzonderingen lerhevig zijn, bijgevoegd kunnen worden, zooals bijv. dat nog het *mannelijk* geslacht zijn:

1°. de substantiva *op* ην. (Het niet vermelden der uitgezonderde ἡ χήν, ὁ ἡ ἀδήν of ἀδήν en van het meer ep. ἡ φρήν of αἱ ένες zoude in deze gramm. niemand nadeel doen.)

2°. *op* ης. *Behalve die op* -της, ἐσθής en τριήρης (eig. een ·) *welke vrouwelijk zijn.*

3°. *Op* ων *gen.* ωνος. De weinige woorden, die hiervan uitge-

zonderd zijn, zoo zij al een enkele maal en bij Attici gevonden worden, zijn van te weinig gewigt om hier te vermelden of om eenen zoo gewigtigen regel niet op te nemen.

4°. *op* ως. *Behalve* ἡ φῴς, τὸ φῶς *en wier gen.* οος *is.*

Feminina zijn nog die 1°. *op* ων, *gen.* ονος, *behalve* ὁ ἄξων *en* ὁ κανών (en des verkiezende ook ὁ ἄκμων, ὁ πρίων en ὁ ἡ κίων), *en* 2°. *op* ως, *gen.* οος (1).

§ 17, 5, reg. 5. Ook γυνή behoort hier genoemd te worden, al staat het op pag. 22 nog eens.

§ 17, 5, reg. 6. Dit is niet genoeg: *de éénsyllbige participia en het vrag. voorn.* τίς, *die het accent overal op de voorlaatste hebben*, dienen er tusschengevoegd. Misschien is het geschikter, hier over de plaatsing van het accent van τίς te spreken, dan in § 30.

Pag. 17, reg. 3. Hier mogten niet gemist worden οὐδείς en μηδείς, οὐδένων, μηδέσιν.

§ 18, 2, b, aanm. (1) Als eerste aanm. diende vermeld, dat *de participia den voc. gelijk aan den nom.* hebben.

§ 20, 3. In de nu volgende §§ hebben Enger en ook Dr. Hecker bij alle dat. plur. nagelaten de ν ἐφελκ. tusschen haakjes te zetten, hetgeen, opzettelijk of niet, af te keuren is, vooral daar dit in § 27 bij τρισί(ν) (niet bij τέσσαρσι) weder hervat wordt.

§ 21, 2, reg. 5. ὄρνιθες *en* ὄρνιθας en ὄρνεις.

(1) Ik neem hier de gelegenheid waar, om de aandacht te vestigen op een paar regels, die welligt voor vermeerdering vatbaar zijn. Bij Grieken en Romeinen te zamen schijnen sommige uitgangen zoowel van woorden als woordstammen als het ware een eigendom van een bijzonder geslacht te zijn, bijv. um, ον, us, ος, enz. Zoo is in beide talen ντ (*nt*) *als uitgang van den woordstam* bijna uitsluitend aan het *mannelijk* eigen. *Alleen enkele stedennamen* als per synesin in beide talen en *mens, gens, lens, frons in het Latijn zijn vrouwelijk.* Bij eenige adj. en partic. zoo als bidens, oriens, wijzigt het uitgelaten subst. het genus. Evenzoo is ook in beide talen *de* δ (*d*) *als uitgang van den woordstam* bij voorkeur *een kenmerk van het femininum.* Immers, waar niet reeds de beteekenis het genus bepaald heeft, zoo als in ὁ ἡ παῖς, ὁ ἡ φυγάς, ὁ ἔπηλυς, Δαφνίς, vas, haeres, de riviernamen en dergelijken, ziet men het overwigt van deze δ (d). Slechts *lapis*, πούς en *pes* met hunne composita (*compes* f. uitgezonderd) zijn *mannelijk.* Een zeer enkel schijnt tusschen beide gewankeld te hebben, zooals bijv. ὁ meer ἡ τίγρις (ιος en ιδος), ook hic tigris bij prosaschrijvers. Prof. Weissenborn heeft in zijne Lat. Schulgr. vele regels voor den woordstam bij het Latijn ontdekt, die echter waarschijnlijk nog eenige vereenvoudiging zullen toelaten.

21, 4, (16). De metaplasmus van πῦρ, die bij Xen. meer-
en voorkomt, had eene plaats verdiend.

22, (7). Een regel voor de plaatsing van het accent van fem. neutr. komt mij voor niet ontbeerd te kunnen worden. Ik voor zoude dien zoo wenschen: *Bij de adjectiva (en participia) heeft fem. en neutr. het accent op dezelfde syllabe als het masc. (behoudens den algemeenen regel*, § 5, 4 en 5). *Alleen de adjectiva oxytona op ων, ωρ en ης verschuiven het accent in het neutr. r voren; echter niet die op φρων, ώδης, ώλης en ήρης.* Meer eenkomstig evenwel met een goed begrip van taal zoude het voor het accent in declinatio, conjugatio en motio éénen regel en te stellen, daar het toch slechts verschillende namen van e zaak zijn, namelijk van de wijziging der beteekenis van den n door bijvoeging van verschillende praefixen of suffixen, onder ken naam die ook in de grammatica voorkomen.

24, 2, a, reg. 2. Daar hier voor de eerste en laatste maal de te door positie in aanmerking komt, en de leerling tot nog als het ware doortrokken is met de leer der quantiteit ten ops van het accent, zoo is het hier niet overbodig ter vergelijg aan te halen § 4, 3, b, maar, zoo als gezegd is, zonder merking. Het woordje *aber, schoon*, geeft eene te sterke tegenling te kennen, en ware misschien beter geheel weg te laten. ι voorbeeld als ἔνδοξος zoude om de duplex beter zijn dan ὀβρός.

§ 24, 3, aanm. Duidelijkheidshalve dient achter ψευδής de ge-ivus gevoegd.

§ 25, 3. Ook μακρός verdient om zijnen goed Attischen superl. ιστος eene plaats.

§ 27. De vorming der getallen, met 8 en 9 zamengesteld, die weinige woorden uitgelegd kan worden (ἑνὸς (μιᾶς) of δυοῖν ν, δέουσα, enz. (niet in den gen. abs. zie Krüger, § 24, 2, 9) wordt hier ongaarne gemist.

28, 1. Met de vertaling van οὗ door *van sich, sui* is het ben van eenen nom. plur. σφεῖς ondenkbaar. Ten minste bij n nom. had dus eene beteekenis bijgevoegd moeten zijn.

28, 2. Nevens ἑαυτῶν, enz. had het evenzeer gebruikelijke ν αὑτῶν, enz. vermeld mogen zijn.

29, aanm. 3, reg. 5. De bijvoeging van het masc. en fem. van

ταὐτὸ zoude den discipel als van zelve opmerkzaam maken op h
onderscheid van *αὐτή* en *αὕτη*.

Pag: 36, reg. 4. Voeg hier tusschen: *en het fut. att. en dor.* ι
οῦμαι (*verg.* § 42). En in § 42, 6, reg. 4: *τελοῦμαι, εῖ,* voeg bij
(*niet ῇ*).

Pag. 52, reg. 6, *en εὑρίσκω*. De toevoeging van een anomalu
is niet tegen Enger's gewoonte.

§ 47, 6. De aor. II act. en pass., *het fut. II* en 't perf. II.

§ 50, 13. Het *passivum en* medium heeft in deze tijden d
zelfde uitgangen, enz.

§ 62. I, e. Naauwkeuriger: "De verba op *ύνω*, *niet dan* v
adjectiva, en reg. 3: Die op *αίνω meest* van adject. gevormd."

§ 65, 2, reg. 4. *Algemeen* vóór *bekende* houd ik voor mind
naauwkeurig. Immers ook het voorwerp, dat alleen aan een bij
zonder persoon, aan den sprekende bekend of genoegzaam bekend
is, of waar hij alleen aan denkt, wordt met het artikel gezet.

Ibid. reg. 5. Wanneer hier in plaats van "*eene* soort" stond *de
soort* [1] zoude het beter voldoen. Om dezelfde redenen, welke men
het doel en de min of meer subtiele leer van het artikel nagaande
gemakkelijk zal vinden, reg. 6: liever (*de mensch* = *het mensch*
lijk geslacht). Immers even goed kan *ὁ ἄνθρωπος* als *ἄνθρω*
πος door "*alle menschen*" vertaald worden.

Overigens is het artikel te kort behandeld. Bij het allereerst
Grieksch dat de discipel in handen krijgt, stuit hij telkens op h
onvolledige van deze §, en voelt de docent het gemis van hoofdre
gels, waarvan de volgende mij voorkwamen het minst te kunne
ontbeerd worden:

(6) *Ook wordt het artikel (dikwijls in afwijking van het Holl.) ni
gevonden:*

a. *bij eigennamen doorgaans niet, behalve*, enz. Dit n°. 3 zou
diensvolgens van plaats veranderen en achteraan moeten gevoeg
worden, te meer daar n°. 4 en 5 een gevolg zijn van n°. 2.

b. *bij woorden van dagelijksch of veelvuldig gebruik, als πατή*
γυνή, παῖδες, enz.

c. *bij substantiva, die abstract zijn, of als zoodanig gebruikt wo*

---

[1] Wat ik, ter loops gezegd, voor even goed, zoo niet beter Hollandsch
houd als *de soort*, bijv. *in het soort blijven*, enz.

den, d. i. als zij alleen het begrip in 't algemeen, zonder gedachte aan bepaling of beperking of toepassing op een gedeelte te kennen geven, als: πλοῦτος, σοφία, ἐπιστήμη, γάλα, ὕδωρ, ἐν ὅπλοις εἶναι *onder de wapens zijn*, ἰέναι ἐπὶ δεῖπνον *aan den maaltijd* = *aan tafel gaan*, πάντες ἄνθρωποι θνητοί εἰσιν. Maar δός μοι τὸ γάλα.

Des verkiezende ook: d. *Bij verscheidene achtereenvolgende substantiva van hetzelfde genus en numerus wordt, als er geen bijzondere nadruk is, slechts één artikel gezet.*

§ 65, 5, aanm. De verklaring van οἱ πάντες ἄνθρ. is niet duidelijk genoeg, ofschoon die in weinig woorden moeijelijk te geven is. De meer voorkomende constructie πάντ. οἱ ἄνθρ. en οἱ ἄνθρ. π. verdiende welligt hier eerder eene plaats.

§ 66, 4. Over de plaats van sommige dezer particulae, ook wanneer het eerste woord geen artikel is, behoorde, mijns inziens, ergens in deze gramm. iets gezegd te zijn.

§ 67, 3, a. Dat καὶ αὐτός = *et ipse* = *insgelijks* is, konde misschien hier op eenige manier ingelascht worden.

§ 67, 4. Zooals boven gezegd is, mogt hier vermeld zijn omtrent de plaatsing van τὶς, dat dit *als adjectivum bijna altijd achter zijn subst. staat, en anders niet enclitisch is; verg.* § 7, *d.*

Minder naauwkeurig of voor verbetering vatbaar schenen mij de navolgende plaatsen toe:

§ 8, 4, reg. 10. Τιθεῖσι *in plaats van* τιθέντσι. Zoo als het hier staat, wordt eigenlijk eene onwaarheid verkondigd. Dit τιθεῖσι namelijk kan het participium zijn; maar Enger bedoelt hier ook den 3den pers. mede zooals blijkt uit § 50, 3, d. Bij dezen echter wordt niet εντσι maar slechts ενσι in εισι veranderd. De Dorische uitgang van den 3den pers. pl. ντι bijv. τιθέντι, εἷς (ἑνός) uit ἕνς, εἱς uit ἑνσε, κτείς κτενός, enz. en de vergelijking met het Latijn en andere talen leveren bewijzen genoeg op, dat de weggevallene ν in eene ι veranderd is. Nog duidelijker is het overgaan der ν in υ of het verlengen bij den derden pers. pl., zooals τύπτουσι, τύπτωσι, enz. Dat dit alleen bij de verba en niet bij δαίμοσι, χαριέσι enz. heeft plaats gevonden, bewijst niets hiertegen; niet alle regels voor de euphonie hebben zich tot algemeene wet verheven, maar sommige doen zich hier en daar als afgezonderd voor. Zie o. a. Bopp, vergl. Gr. p. 274, 337, 663, Kühner

§ 114, 7; 200, a, welke laatste zich echter in § 53, 6, niet
gebleven is.

§ 15, 3. Bij de uitzonderingen op den regel over de
tractie verdient evenzeer de onregelmatigheid van het accen
den acc. sing. der woorden op ω der derde decl. bijv. ἠχόα,
eene vermelding, en is ook hierom de verplaatsing van dezen
aan te bevelen.

§ 18, 1. In dezen regel is eene onvolledigheid, die aang
zal moeten worden, door achter den zesden regel te voegen
barytona (meest) ν) en (soms) α, als ἔρις, enz.

§ 18, 2, b. Aanm. (2). Deze Aanm. is zeer onnaauwk
Immers niet alle *woorden*, maar alleen de *substantiva* (geen
tiva) *oxytona* behouden *in den voc.* de lange vocaal van den
behalve δαήρ, en ook ἀνήρ en πατήρ, niettegenstaande de
de volgende bladzijde nog eens voorkomen. Het was onn
hier te spreken van *woorden, die in den nom. op de laatste*
't accent hebben; want *perispomena* van twee of meer syllaben
stam de korte vocaal heeft, zijn er niet. Er zijn dus niet da
tona die hier in aanmerking kunnen komen.

§ 20, 2. Aanm. 2. Deze regel wordt hier verkeerdelijk al
bijzondere voorgesteld, terwijl die integendeel algemeen is, en
goed op den *acc. sing. der subst. en adject. op* ης *met voor*
vocaal toepasselijk is, hetgeen bijv. bij Περικλέα in Aanm. 4 (ui
al ligt onopgemerkt voorbijgegaan zoude worden. Σκεῦος, di
dezen regel uitgezonderd is, daar het niet σκεῦα maar σκεύη
hetzij door den invloed der voorafgaande diphthong, hetzij van
alleen, is als zoodanig nog in geene mij bekende gramm. opgenom

§ 20, 6. Het is niet omdat het een accusativus sing., ee
minativus, accusativus of vocativus plur. is, dat ονα, ον
ονας bij den comparativus gesyncopeerd en zamengetrokken
als wel omdat die vormen in die casus voorkomen. Het bev
dus eene betere voorstelling der zaak, als men zegt, dat *s*
cope der ν, *de vormen* ονες *en* ονας *in* ους, ονα *in* ω *za*
trokken worden.

§ 22, 5, reg. 6. Het onbepaalde van het woordje „*enkele*"

(¹) Sedert heb ik echter gezien, dat Dr. Pluygers in zijne onlangs u
mene gramm. het eerst aan σκεῦος zijn regt heeft laten wedervaren.

weggenomen worden door te lezen: vier op ις, ι: εὔνις, ἴδρις, νῆστις en τρόφις. Ook hebben deze adj. in prosa liever ιος dan ιδος, cf. o. a. Krüger, § 316, VIII.

§ 25, 2. Of de bij goede Attici ongebruikelijke superl. ἥκιστος om het meer gebruikte ἥκιστα hier vermeld moest worden, laat zich betwijfelen.

§ 25, 5. Daar ἐλάσσων en ἐλάχιστος zoowel het begrip van quantiteit als van qualiteit uitdrukken, en dus evenzeer als comp. en superl. van ὀλίγος als van μικρός kunnen beschouwd worden, mogt dit ook hier op eenige wijze zigtbaar gemaakt zijn.

§ 28, 4. Aanm. reg. 5. Als μου, μοι, με georthotoneerd zouden worden, vindt men daarvoor de verlengde vormen, zoo als achter praepos., (με enkele keeren uitgez.) en vooraan in den zin; hun accent verdwijnt achter andere woorden. Het eenige geval waarin μου perispom. is, namelijk achter op ξ of ψ eindigende woorden, kan geen reden zijn om hier μοῦ ὁ πατήρ te lezen; naauwelijks om bij de declin. van ἐγώ het zoo te laten.

§ 29, reg. 5, ὅδε wordt even als 't artikel, οὗτος op volgende wijze gedeclineerd. Deze laatste woorden geven een verkeerd begrip. Hoe men het ontstaan van οὗτος ook uitlegt, hetzij uit αὐτός met het artikel (Bopp. vergl. Gr. p. 491), hetzij uit ὁ-τός, ἁ(ἡ)τή τὸ τό met tusschenvoeging der υ voor de welluidendheid (Schmidt, de pron. Gr. et Lat., p. 38, Kühner, § 343, 3), de overeenkomst in de declinatie van dit pron. met die van het artikel is te zeker en te duidelijk, om dje zoo geheel van elkander af te scheiden; integendeel oordeel ik het niet boven of beneden de waarde eener beknopte gramm., op deze gelijkvormigheid, die in de praktijk zoo groot gemak geeft, bijzonder te wijzen, zoo als Buttman, Kühner, Krüger en anderen gedaan hebben.

§ 36, 3. In deze verba is geen orde om het geheugen te hulp te komen, hetgeen zeer afsteekt bij de overigens zoo zigtbare systematische orde, die in deze gramm. heerscht. Praktisch zoude het geweest zijn, eerst de met den spiritus lenis beginnende verba alphabetisch of volgens de kenletter te rangschikken, en daarna evenzoo die met den spir. asper. Hetzelfde gebrek heerscht in § 38, 1, welke verba insgelijks volgens de α, ε (niet ι), ο, of volgens eenige andere orde hadden moeten geplaatst zijn, eerst de regelmatige en daarna de anomala, waaronder ook ἐλαύνω behoort,

dat hierom als voorbeeld misschien minder de voorkeur verdient; beter ὀρύσσω. Ook op andere plaatsen is mij eene dergelijke minder doelmatige schikking voorgekomen, bijv. in § 39, 2, A. 2, in § 42, 5, in de Aanm. a b c d e f op pag. 85, enz.

§ 46, 1, reg. 5, ὅμην, ην, lees ην, ὅμην.

§ 51. 4, reg. 5, ἑστώς, ὦσα, met meer grond ός dan ώς zegt Krüg., § 36, 8. A. 3.

Pag. 63, reg. 2: *het perf. pass. neemt gewoonlijk in de plaats van de ν eene σ.* Het is onbegrijpelijk hoe sommige fouten bij zoovele edities en door zooveel recensenten over het hoofd zijn gezien. Volgens genoemden regel toch zal men natuurlijk geheel verkeerde vormen krijgen, zooals πέφασμαι, πέφασσαι, πέφασται, πέφασθον enz.! Hier moet dus bijgevoegd: *voor de μ.* In hetgeen dan nog zoude ontbreken aan de vorming van den 2[den] pers., wordt voorzien door het voorgestelde bijvoegsel in § 8, 4, zie boven blz. 183. Verder staat nog hier (reg. 3) in de Duitsche en in de beide Holl. uitgaven dezelfde drukfout, namelijk 3 *plur.* πέφανται, in plaats van 3 *sing.!* Ik stel voor πέφανσαι in de plaats te zetten, en tevens αἰσχύνω en παροξύνω als uitzondering er bij te voegen, als hebbende deze twee alleen niet anders dan μμαι. En toch is het nog weinig bij hetgeen ik in eenen onlangs verschenen nieuwen druk van een zeker schoolboek ontmoette: storende fouten, die *zes* edities overleefd hebben.

§ 61, reg. 3. De hier als zeker voorgestelde manier, om den aor. 2 dezer verba te vervaardigen, is én niet in overeenstemming met het door Enger gevolgde systeem, én — faalt. Volgens dit voorschrift toch zoude men van φθάνω ἔφθακα eenen aor. 2 ἔφθαν in plaats van ἔφθην vormen. Daarenboven staat deze regel te veel op zich zelven en moest meer in verband gebragt zijn met de vorming van den aor. 2 der verba op μι, hetgeen tot een goed inzigt in de zaak gevorderd wordt. Diensvolgens zoude vooreerst § 50, 6 eene verbetering moeten ondergaan, welke ook zonder dat reeds noodzakelijk was, namelijk de vermelding, dat de aor. 2 ἔστην niet alleen in den dual. en plur., maar ook *in de overige modi, behalve den opt. en het part.*. de lange vocaal behoudt. Als aanmerking moest hier dan bijgevoegd worden, dat ἔτλην (§ 53, 5) ἔσβην (§ 55, 2, 3) *en de aoristi* 2, *in* § 61 *vermeld, deze bijzonderheid,* om niet te zeggen *regel, volgen.* Verder in § 50, 10, dat de (oor-

spronkelijke) uitgang $\vartheta\iota$ overgebleven is *in die aoristi 2, wier vocaal in den ind. verlengd wordt*, bijv. στῆϑι, γνῶϑι. Dat deze zelfde regels gelden voor den aor. 1 en 2 pass. der verba op ω volgt dan als 't ware van zelve; dat de aor. 1 pass. in den imperat. slechts eene wijziging in uitspraak ondergaat, is in de aanteek. op § 8, 4, door mij reeds vermeld. Eindelijk zoude § 61 aldus vereenvoudigd kunnen worden: *verscheidene verba op ω, wier eigenlijke stamvorm op eene vocaal eindigt, hebben eenen aor. 2 geheel gevormd als van verba op μι, volgens* (de veranderde) § 50, 6 *en Aanm.* Of het noodig zoude zijn hierbij nog afzonderlijk te wijzen op de verlenging der stamvocaal van βιόω in den optat., en op de gewone verlenging der vocaal in den nom. dezer participia, zoude ik betwijfelen, vooral ook daar dit laatste reeds gezegd is in § 50, 12. Verder zal de bijvoeging van enkele genitivi van participia misschien niet onnuttig zijn, als ook bij διδράσκω de verwijzing op § 42, 3, of nog liever op eenen algemeenen regel voor deze α elders te plaatsen.

Ook had hetzelfde wat van de beteekenis van ἔδυν gezegd is, van ἔφυν mogen vermeld worden, zoo weder een meer algemeene regel elders niet veel verkieslijker is.

§ 66, 1. Aanm. 1. Φιλῶ τοὺς παῖδας καλούς. Hiertoe behoort Cerinthus van Horatius en Tibullus!

§ 67, 6, reg. 3—6. Hier wordt het gebruik van ἐμός en σός te veel op den achtergrond gesteld. In de Etym. § 28, 4, Aanm. staat dit reeds beter, al behoort het daar minder te huis, namelijk dat de pronomina poss. van den 1sten en 2den pers. vervangen *kunnen* worden door den gen. der personalia; in de Synt. wordt althans niet minder gevorderd. Ook was het wenschelijk hier duidelijk te kunnen lezen, dat de verlengde vorm ἐμοῦ in plaats van het possessivum zoo goed als niet gebruikt wordt.

§ 68. De manier die Madvig volgt om aan de zoogenaamde copula of eenig ander onzelfstandig werkwoord met bijbehoorend subst., adj., enz. den naam van (zamengesteld) praedicaat, en aan het bijbehoorende subst. of adj. den naam van praedicaatsnomen te geven, komt mij voor met een juist begrip der zaak meer overeen te komen, en vooral voor de praktijk van oneindig grooter gemak te zijn, dan de hier gevolgde wijze, die verwarring geeft. Men ga slechts deze § na: dan eens wordt een subst. alleen praedicaat ge-

noemd, dan eens een adj. alleen, dan weer een van beiden me verbum te zamen, dan weer te kennen geven, dat het verbun tot het praedicaat behoort. Het systeem van Madvig maakt wankeling onmogelijk, en is dus, al was het alleen hieron verkiezen.

§ 68, 1. Met de door Dr. Francken (Miscell., fasc. 1, 1849, p. voorgestelde verandering en de redenen daarvoor kan ik mij vereenigen. Onder anderen, dat het subst. met den superl om den *hoogsten* graad aan te duiden als praedicaat het artikel dert, hiervan was een voorbeeld zeer welkom geweest, want gens heb ik er één enkel van kunnen opsporen; voor het t deel tallooze. Het gebruik van het artikel bij het praedica men komt in het Grieksch en in het Hollandsch niet ov De algemeene regel is deze: *Bij het praedicaatsnomen da subject omschrijft*, *staat geen artikel*, *ook al is dit een ve kende* (¹) *superlativus*, *of een ranggetal*, *of een pron. possess.*, *het Hollandsch het lidwoord vereischen*, bijv. νὺξ ἡ ἡμέρα ἐγι Βουλευσόμεϑα ὅτι ἂν ἀεὶ κράτιστον δοκῇ εἶναι. Xen. A 2, 38. Ἕβδομος ἐν τούτοις ἐλέγετο Λακεδαιμόνιος X Plat. Prot. c. 28. Ὁρᾶτε, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες ὑφιένται χώραν ἤδη ἡμετέραν εἶναι; Xen. An. III, 5, 5. Of gens voor eene gramm. als deze niet te veel gewigt is gehecl het bijgevoegde voorbeeld van Xenophon, en aan de weinig dere, die voor deze bijzonderheid nog kunnen bijgebragt w om te bewijzen, dat het artikel bij het praedicative object van activa van noemen enkele malen voorkomt, betwijfel ik niet hoofdregel althans is het geenszins.

Van de acht voorbeelden, die Krüger, § 50, IV, 14, aan om te bewijzen, dat het praedicaat ook het artikel toela welke door Dr. F. tot staving aangehaald zijn, kan geen dienen om dezen regel omver te werpen: in twee voorb is verkeerdelijk het subject voor het praedicaat aangezien, het object voor 't praed., een ander behoort niet bij dezen de overige zijn óf zoodanig veranderd uit de schrijvers ove

---

(¹) Zonder dit bijvoegsel is de regel niet naauwkeurig. Alleen bij de perl. gebruiken wij het artikel, de schoonste, de voornaamste, niet l volstrekten superl. zeer schoon, zeer voornaam.

men, dat zij niet als voorbeelden mogen dienen, óf stellen eene bijzonderheid daar, die niet als regel, maar als uitzondering moet gelden. Andere voorbeelden kunnen nog bijgebragt worden, die wij, daar zij evenmin dezen zoo algemeenen regel onwaar maken, hier bij deze recensie liever onvermeld laten, ons voorbehoudende om daar elders op terug te komen ([1]).

Hiermede sluiten wij de aanmerkingen op de Duitsche uitgave en op de vertaling in zooverre die daar niet van afweek. Met het systeem en doel van Enger alleen voor oogen, heb ik mij zooveel mogelijk van subjectiviteit trachten te onthouden, om welke reden ik ook dezelfde vraag voor de syntaxis: of aan het aangenomen systeem niet soms de genoegzame volledigheid is ten offer ge-

---

([1]) Over het plaatsen van 't artikel bij het praedikaat is tusschen Dr. D. en mij correspondentie gevoerd. Ofschoon ik toestemde, dat de vergelijkende superlativus gewoonlijk het *artikel niet* bij zich heeft, en gaarne openbaar eene dwaling erkende, die ik reeds lang geleden zelf bemerkt had, meende ik toch, dat Plat. Symp. 205. D. *τὸ μὲν κεφάλαιόν ἐστι πᾶσα ἡ τῶν ἀγαθῶν ἐπιθυμία καὶ τοῦ εὐδαιμονεῖν ὁ μέγιστός τε καὶ δολερὸς ἔρως παντί* voor het betwiste gebruik konde worden aangevoerd. Voorts heb ik ten bewijze, dat het artikel bij 't praedikaat in 't algemeen niet zoo zeldzaam is, gewezen op Plat. Apol. 18. C, Theaet. 145. D, Xen. Mem. III. 10. 1; IV. 5. 7 en op de verba declarandi, zooals *κρίνω*, *διανοοῦμαι*, *ὁρίζομαι*, die den praedikaatsaccusativus met het artikel toelaten (Thucyd. II. 43. 3; Plat. Rpbl. X. 608. E, Gorg. 491. C); verder heb ik eenig gewigt gehecht aan het gebruik, om een participium met het artikel in 't praedikaat te plaatsen (zie Krüger, § 50. 4 A. 3 en 4; 56. 3. A. 4 en Demosth. 19. 153); en eindelijk hetgeen Borneman ad Xen. Mem., III. 1. 8 en Krüger § 50. 3 A. 1 aanvoeren, bij eene latere naauwkeurige beschouwing eenige opmerkzaamheid waardig gekeurd. Dr. Dorn Seiffen neemt in Plat. Symp. 205. D. Apol. 18. C, Xen. Mem. III. 10. 1 voor subjekt, wat ik voor praedikaat hond en blijf houden, en meent dat de overige plaatsen, even als eenige door Krüger aangebragt, tot bijzondere gevallen behooren, waarop hij later zal terugkomen. — Onder de voorbeelden van Krüger zijn er, die ten onregte zijn aangebragt, of twijfelachtig zijn; maar juist aangebragt komen mij deze vier voor: Plat. Legg. V. 735. E, Gorg. 483. B, Phaed. 64. C, Protag. 355. A. De veranderingen, die Krüger zich in het aanhalen veroorlooft, schijnen mij voor het punt in quaestie onverschillig. In den Phaedo l. l. heeft Plato: *ἆρα μὴ ἄλλο τι (ἡγούμεθα τὸν θάνατον εἶναι) ἢ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγήν*; en in den Protagoras: *εἴ πῃ ἔχετε ἄλλο τι φάναι εἶναι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὴν ἡδονήν, ἢ τὸ κακὸν ἄλλο τι ἢ τὴν ἀνίαν.*

Dr. C. M. Francken.

bragt, niet verder zal pogen te beantwoorden. Eindelijk nog eenige aanmerkingen, die op de vertaling alleen betrekking hebben.

Over 't algemeen moet deze bij eene vergelijking voor het oorspronkelijke onderdoen, hetgeen vooral geldt ten opzigte van de voor eene beknopte gramm. geschikten stijl. De ingedrongen bondigheid van Enger, die om zoo te zeggen de kleine woordjes uitkiest om uit te drukken wat hij wil, is niet altijd overgebragt. Mogen bij de Hollanders, die toch al zooveel van hunne naburen overgenomen hebben, sommige kernachtige uitdrukkingen, als van P-klank, E-klank, genera der verba en andere, die bij de Duitschers reeds als door het gebruik geijkt zijn en van gemak schijnen bevonden te worden, nog niet overnemen? Hier en daar, waar Enger, om de tegenstelling meer zigtbaar te maken, op verschillende plaatsen dezelfde uitdrukkingen heeft gebezigd, heeft de vertaler eene variatie van woorden fraaijer gevonden. Vooral is de spelling van D^r. H. vreemd. Het is onmogelijk daarin de toepassing van eenig systeem te ontdekken. *Het* bijv. wordt op de meeste plaatsen voor consonanten zoowel als voor vocalen afgekort in *'t*, op andere gelijkluidende plaatsen weer niet. D^r. H. schijnt 't eerste te verkiezen. Is men dan reeds overeengekomen, om zoo de adspiratie te schrijven en de h daar af te danken? Is het in prosa noodig? Volgens ons inzien is het niet meer dan *'n* aardigheidje, dat, zoo het bewezen kan worden overeenkomstig taal en spraak te zijn, in eene Grieksche grammatica voor scholen, althans zóó onvolkomen, niet tuis hoort. Andere ongelijkheden in spelling zijn: afhanklijk, werklijk, duidlijk, voorwaardlijk, gemaklijk nevens afhank*e*lijk, werk*e*lijk, duid*e*lijk, enz. Ook in het overbrengen der Latijnsche woorden blijft D^r. H. zich niet gelijk: nega*ties* nevens eli*sio*, ac*cusativus* en accusa*tief*, enz.

§ 1. De uitspraak der β, ζ, η, ϑ had, evenals zooveel in deze gramm., liever aan den onderwijzer overgelaten moeten worden, of althans beter op eenige andere wijze zigtbaar kunnen gemaakt worden, dan door *baeta*, *tsaeta*, *aeta*, *thaeta*. Het gemak hiervan voor het oogenblik weegt niet op tegen den last in de toekomst.

§ 4, 3, b. Aanm. 1. Is het reeds vreemd, zooals ik boven heb getracht te betoogen, dat Enger deze aanm. in zijne gramm. opgenomen heeft, nog vreemder is het dus, dat in de vertaling nog eene uitzondering daarbij gevoegd is, die op zich zelve ook niet al

duidelijk is, dewijl daaruit niet op te maken is, dat γν en βλ
ijd positie maken. Beter ware deze aanm. óf volledig (Buttmann,
', 10. Kühner, § 59) geplaatst, óf zooals die in de Duitsche
tie staat, óf liever geheel weggelaten.

§ 7, 2. Aanm. c. Een paar voorbeelden, als οὔτινος, ὥντινων,
ιν ἐστιν waren hier meer welkom geweest, dan eene verwijzing
eene latere §, te meer daar deze woorden voor eenen beginnende
sschien moeijelijk te vinden zijn (1).

§ 7, 5, a, reg. 6. De bijvoeging van (ἀλλά) geeft verwarring:
ter "(voor ἀλλά)," nog beter weggelaten, zooals Enger doet.

§ 7, 5, b, reg. 5. Dit "*liever* παρ' ἐμοῦ," enz. doet meenen,
t παρά μου, πρός μοι ook gebruikt worden. Het Duitsche was
idelijker, hetgeen echter aldus te wijzigen is: *Van den eersten*
soon gebruikt men in dit geval steeds de langere vormen, *bijv.*
ιρ' ἐμοῦ, πρὸς ἐμοί. Van πρός με hier te spreken komt
k mij onnoodig voor.

§ 8, 6. Aanm. Als de praep. ἐν hier eene plaats verdient, dan
ıg ook zonder twijfel van de praep. σύν gezegd worden, *dat bij*
te de ν geassimileerd wordt voor ééne σ met volgende vocaal, maar
ggeworpen wordt, als op die σ een consonant volgt, vooral daar dit
rste eene uitzondering is op n°. 4. De behoefte hieraan heeft Dr.H.
j de eerste uitgave gevoeld, maar heeft het hier weder laten varen.

§ 9, 2. De apostrophus is geenszins *het middel, waardoor de*
sio plaats heeft, zooals de vertaling aanduidt.

§ 10 is niettegenstaande de 2 Duitsche regels in 4 Holl. om-
zet zijn, zeer onduidelijk.

§ 15, 1. *Mehrere;* niet *vele woorden* maar *verscheidene* was de bedoe-
ıg van Enger. Verder doet de vertaling het besluit trekken, dat
le woorden op εος, οος zamengetrokken worden, dus ook θεός
ι ὄγδοος! en toch staan er in de vertaling maar drie woorden
eer!

§ 29, reg. 1. Dat οὗτος in beide uitgaven door *die* vertaald

(1) In dit opzigt komt het mij voor, dat ook de Grieksche themata van En-
r bij de vertaling van Dr. H. geleden hebben, daar zij wemelen van verwijzin-
n op §§ in de gramm. en tot meerder verdriet ook nog van drukfouten. Ik
loof dat daardoor noch voor het debiet, noch voor de waarde, noch voor het
it iets gewonnen is, maar vooral niet voor de aangenaamheid. De klagten
erover kunnen dagelijks gehoord worden.

is, zal wel een drukfout zijn. Enger heeft tusschen *οὗτος* en δὲ een eenvoudig maar zeer praktisch "und".

§ 40, 2. Aanm. *De verba op σσ of ττ zijn meerendeels gutturalia. — De verba op ζ zijn meest alle lingualia.* Enger zegt gröestentheils voor beiden, waarschijnlijk ten gevalle van het geheugen. Door de gevarieerde uitdrukking van Dr. H., welke omgekeerd misschien meer juist is, vermoedt de leerling een onderscheid, dat niet alleen nog niet behoeft opgemerkt te worden, maar hem ook in de war brengt.

§ 46, 1. *Tot de tempora secunda behooren de aoristus van 't act. pass. en med.*, enz. Zoo zoude het schijnen, dat er nog meer tempora II dan de opgenoemde waren! Enger zegt eenvoudig: *Die tempora secunda sind die Aoriste der drei genera*, u. s. w. Verder, reg. 4, moet "onzuiveren *uitgang*" in onzuiveren *stamvorm* of *kenletter* veranderd worden.

Het is, dunkt mij, niet te ontkennen, dat in § 48 boven de woorden der vertaling die van Enger de voorkeur verdienen, bijv. n°. 3: bij de verba op *άω* wordt de *α* met de volgende ε-klank in *α* (*ᾳ*), met volg. o-klank in *ω* (*ῳ*) zamengetrokken.

Eindelijk nog eenige meer of minder storende drukfouten in de Holl. 2de editie, aldus te verbeteren:

§ 7, 1, c, reg. 2: *πού*.
§ 8, 1, reg. 5: *ϑ* in *φ*.
§ 9, 4, reg. 10 en 11: *ἔκ σου*.
§ 15, 3, c, reg. 2: *περίπλοος*.
§ 17, 4, reg. 7: *παιάν*.
§ 20, 5, reg. 3: *κέρατε*.
§ 21, 4, 7: *Δία*, *Ζεῦ*.
§ 22, 3, reg. 5: *φίλος*.
§ 23, 2: *πραεῖαν*.
§ 27, 2: acc. sing. *ἕνα*.
dat. plur. *τρισί(ν)*.
§ 34, parad. neutr. part. Aor. A. *βουλεῦσαν*.
§ 36, 2, reg. 2: *die met α, αυ*, enz.
reg. 5: *ᾠόμην* (*ᾤμην*).
§ 44, 3, reg. 5: voor *τ*, *δ*, *ϑ*.
Pag. 64, conj. aor. 1: *ἀγγελϑῶ*.
§ 50, 6, reg. 3: *ἑστήτην*.
Pag. 84, Part. aor. 2. A: *εἵς*.
Pag. 85, reg. 6, zie § 7, 1, a en 5 a.
§ 58, 1, reg. 6, § 51, 4.
Pag. 92, 8, *καϑευδήσω*.
Pag. 93, 9, reg. 2, *ἀφικόμην*.
reg. 3, *ἵγμαι*.
§ 60, 9. Aanm. reg. 3, lees: de eerste pers. *sing*. indic. en de *geheele* optat.
§ 90, 2, c, reg. 6, *μέχρι*.
Pag. 168 staat: *κοινός* lees: *κενός*.

Als van de gebreken en de mindere volledigheid van deze grammatica gesproken is, mag voorzeker ook evenmin gezwegen worden van de

zoo wél volgehoudene systematische behandeling en de soms bewonderenswaardige kernachtigheid: eigenschappen, die in een schoolboek uitstekend mogen genoemd worden.

Amsterdam. D^r. I. Dorn Seiffen.

Opstellen ter vertaling van 't Grieksch in 't Hollandsch en van 't Hollandsch in 't Grieksch, volgens de spraakkunst van Dr. R. Enger. Te Groningen bij P. van Zweeden, 1850.

D^r. Enger wilde in het bovenstaande boekje, hetwelk ons hier uit het Duitsch vertaald wordt aangeboden, een reeks van opstellen geven, die zich aan zijne grammatica naauwer aansloten dan de reeds bestaande verzamelingen. Van de beginselen die hem daarbij hebben geleid geeft hij rekenschap in eene voorrede, die door den Hollandschen vertaler is weggelaten, hoewel zij eenige wenken bevat, die uit een didactisch oogpunt beschouwd niet onbelangrijk zijn. Het boekje is bestemd voor de twee eerste studiejaren, en bevat twintig afdeelingen over de hoofdpunten der Grieksche Etymologie en eene 21ste met gemengde voorbeelden. Boven elke afdeeling staat de paragraaf of het hoofdstuk uit de spraakkunst vermeld, waarop de opstellen betrekking hebben. Daaronder volgen stukken ter vertaling uit het Grieksch, en bij elk van deze twee om uit het Hollandsch over te zetten. Het getal der laatste, welke geen doorloopend volgnommer hebben, is honderd, en er is mitsdien gerekend op één thema wekelijks. Worden er nu buiten deze, zooals op onze meeste gymnasiën plaats vindt, nóg zoogenaamde thema's voor den prijs gedicteerd, dan is dit getal voldoende; doch de voorraad van Grieksche stukjes is ongetwijfeld te klein, en daarom geloof ik, dat de vertaler wél had gedaan met deze te vermeerderen of geheel weg te laten, daar toch het gebruik van twee handboeken te gelijk niet verkieslijk is. In *dit* opzigt verdient de chrestomathie van Feldbausch en Süpfle (1) de voor-

---

(1) *Griechische Chrestomathie für die zwei ersten Jahres-Curse im griechischen Sprachunterricht von Feldbausch und Süpfle.* Fünfte Auflage. Heidelberg 1851.

keur, een boek, hetwelk om zijne doelmatige inrigting allezins aanbeveling verdient. Het onderscheidt zich daarin van Enger, dat de thema's, op geringe uitzonderingen na, alleen woorden bevatten die in de onmiddellijk voorafgaande vertaling voorkwamen, waardoor de leerling dezelfde woorden meermalen onder de oogen krijgt, en zich gemakkelijker en vaster inprent. Enger konde deze methode niet volgen, omdat hij niet anders dan plaatsen uit Grieksche schrijvers, of de vertalingen daarvan wilde geven. Voor de vertaling uit het Grieksch is dit ook allezins wenschelijk; maar voor de themata schijnt dit niet noodig, mits zij slechts door een grondig kenner van het Grieksch gesteld worden. Men houde in 't oog, dat het alleen te doen is, om te voorzien in de behoefte van de twee laagste klassen, waar het meer op de oefening in de vormen en het verkrijgen van eenige *copia verborum*, dan op het aanleeren van constructies aankomt.

Het zal niemand verwonderen, dat men hier vele voorbeelden ontmoet, die ook in andere leerboeken worden gevonden; het bruikbare was volgens Enger door zijne voorgangers nagenoeg uitgeput. Dat deze voorbeelden intusschen door hem niet uit de tweede hand zijn overgenomen, daarvoor staat ons zijn aanbod borg (Vorwort, p. VI), om inrigtingen, die zijn boek zouden willen invoeren, de aanwijzing der plaatsen te geven, waar zijne voorbeelden te vinden zijn. Wij twijfelen zeer, of de vertaler van dit aanbod heeft gebruik gemaakt; ons schijnt het toe, dat de themata eenvoudig uit het Duitsch in 't Hollandsch zijn overgebragt, en dat wij hier dus eene overzetting van eene vertaling uit het Grieksch hebben. Anders zouden er waarschijnlijk veranderingen of bijvoegsels in de ophelderende aanmerkingen hebben plaats gevonden. Zoo b. v. zou een vertaler, die het Grieksch voor zich had, blz. 33, o, bij *pleegt te ontbinden*, eene aanmerking hebben gegeven: *pleegt te ontbinden*, aor. διαλύω (τὰς τῶν κακῶν συνηθείας μικρὸς χρόνος διέλυσεν); en bladz. 34, r. 4, waarschijnlijk voor *ziek was* in de plaats gesteld hebben: *ziek ben geworden* (μὴ μέμφῃ ὅτι οὐκ ἐνόσησα); verder, blz. 35, N°. 8 (Gode is alles ligt te volvoeren), in de noot bij: *volvoeren*, *aor.*, bijgevoegd hebben *act.* — Blz. 35, N°. 9: "de Grieken berigten (sic) aan Ariaeus, dat — zij hem op den koningstroon zouden plaatsen," is opgegeven: *dat*, ὅτι; *plaatsen*, καθίζειν, *fut.* Hier behoorde *ind.* bijgevoegd. (Bij Xenophon staat

bedoelde plaats, Anab. II, 1, 4, niet ὅτι, maar de inf.
). Wezenlijke veranderingen zal men nergens ontmoeten.
ütsch, hetwelk zich reeds zeer naauwkeurig aan het Grieksch
;, is overal woordelijk, soms met opoffering van ons taal-
overgebragt.
traks opgegevene aanmerkingen zijn allen slechts op drie
en, die wij naauwkeurig nagingen. Wij vonden daar nog
den: *doopen* (bl. 33, A, N°. 5) en *loon* (33, B, N°. 3),
eerling te vergeefs in de woordenlijst zal zoeken, zoo ook:
lergeschikt (bl. 35, B, 7), *moedertje* (*μαῖα*, bl. 61, 10). In
erking op N°. 8 aldaar is *met*, *μετά*, ik weet niet om welke
uit het oorspronkelijke weggelaten; en in N°. 5, voor: *wer-
ungestraft von den Göttern sein*, gegeven, *zullen wij van
goden ongestraft* BLIJVEN; misschien dat het oorspronkelijke
ζήμιοι ἀπαλλάξομεν; maar dan moest het werkwoord
ττω opgegeven worden.
and zal het ons ten kwade duiden, dat wij ons niet beij-
bben deze voorbeelden te vermeerderen. Het gegevene is
om dit werk te karakterizeren. Het plan om de themata
te vertalen was goed, maar de uitvoering had beter kun-
ı. Gymnasiën, waar de spraakkunst van E. is ingevoerd,
oorloopig dit boek kunnen gebruiken. Het is in allen ge-
elmatiger, dan dat van Bosscha, hetwelk bij lange na niet
tegenwoordige vorderingen in de Grieksche taalstudie be-
dt.

D^r^. C. M. FRANCKEN.

Latijnsche Grammatica voor eerstbeginnenden en meer gevorderden, door Dr. F. van Capelle. Eerste Afdeeling. Etymologie. Amsterdam, J. C. Loman J^r^., 1850. 186 blz.

---

icht zijnde bovengenoemd Schoolboek aan te kondigen, weet
anstonds niet, onder welk formaat het te rangschikken. De
hebben de hoogte van klein- en de breedte van groot octavo,
door een hybridisch formaat, hetwelk men des verkiezende

miniatuur quarto zoude kunnen noemen. Doch het formaat d niet ter zake, en even zoo weinig de titel. Anders zoude ik daa de woorden: *voor eerstbeginnenden en meer gevorderden* wel will missen. Wanneer men bepaaldelijk óf voor dezen, óf voor eene grammatica schrijft, is het goed zulks er bij te zeggen, o het standpunt aan te geven van waar het boek beschouwd mo worden; doch dient het boek voor dezen en die, en dus voor al leerlingen, dan is zulk een bijvoegsel op den titel onnoodig.

Dit echter daargelaten, valt er van dit Schoolboek, zonder vitten op druk of schrijffouten, van welke de voornaamste op laatste bladzijde zijn opgegeven, niet dan goeds te zeggen. H bevat, wat het bevatten moet; de zaken zijn in korte bewoordi gen duidelijk opgegeven, en het boek is daardoor zeer bruikba Alleen zoude ik de omslagtige behandeling van de derde declina minder goedkeuren. Zij neemt hier *negentien* bladzijden in; terw zij in mijne *Spraakkunst voor eerstbeginnenden* nog geene *vijf* bla zijden beslaat. De ondervinding heeft mij geleerd, dat die menig van voorbeelden niet noodig is, en den leerlingen meer belemn ring dan gemak aanbrengt. Zeer weinige voorbeelden zijn v doende, om hun te wijzen, hoe zij volgens het schema een woo hebben te declineren, waarvan in eene woordenlijst (zoo als in *Leesoefeningen* van Bröder) de genitivus opgegeven is.

De lange lijsten van verba en adverbia, blz. 137—177, beh ren tot het *nimium quod non nocet*. Zij kunnen gemist word wijl haar inhoud in de woordenboeken te huis behoort. Geeft m eene uitvoerige lijst van werkwoorden, dan kan dit zijn nut h ben, wanneer men ze groepeert naar de verschillende vormen perfecta en supina, zoo als in de rudimenta van Bake. Door z eene rangschikking zien de leerlingen, dat, al is de vorming da van niet tot vaste regels te brengen ([1]), er echter meer regelmat heid in heerscht, dan oppervlakkig schijnt.

D^r. J. G. Ottema.

([1]) Zie echter de Verhandeling van Dr. Brill, *Over de vorming der perf en supina in de Latijnsche werkwoorden*, in het laatste Nommer der Mis lanea. Red.

De Koninklijke Besluiten van 23 *Mei* 1845 *en* 1 *Julij* 1850, *en de verslagen der Staats-Commissiën voor de toelating van studenten voor de Hoogescholen en Athenaea, beschouwd door Dr. P. de Raadt.* Amsterdam, P. N. van Kampen, 1851, VIII en 141 blz., 8°.

Hoezeer ons dit boekje niet ter aankondiging is toegezonden, hebben wij evenwel gemeend er in ons Tijdschrift melding van te moeten maken; zoowel omdat het daarin besprokene juist voor onze lezers van het grootste belang is, als omdat het boekje door de voortreffelijke bewerking allezins verdient gelezen en overwogen te worden. Het is ons voornemen er meer een volledig verslag dan eene beoordeeling van te leveren; ten einde daardoor de opmerkzaamheid onzer ambtgenooten, voor zoo ver zij het werk van den Heer de Raadt nog niet kennen, op hetzelve te vestigen.

In de voorrede zegt de schrijver, dat het zijn oogmerk is, het Examen voor de toelating van leerlingen tot de Hoogescholen en Athenaea uit het paedagogische oogpunt te beoordeelen. Dit moet men dan ook bij het lezen in het oog houden. Al is het paedagogische oogpunt niet het eenige, het is toch het heerschende in het geheele geschrift. Wij aarzelen niet te erkennen, dat het, niet alleen voor onderwijzers, maar voor allen, die de zaak van het Staatsexamen bespreken willen, het voornaamste moet wezen. Wat toch weegt zwaarder dan het paedagogisch element, bij het beoordeelen eener wet op het schoolwezen?

Het werk vervalt in twee deelen. Het eerste is getiteld: Het Koninklijke Besluit van 23 Mei 1845, en de verslagen der Staats-Commissiën van 1845, 1846, 1847, 1848, 1849.

§ 1. Stemmen over het Besluit.

Hierin wordt een kort, doch vrij volledig overzigt van de verschillende over het Besluit geschrevene brochures en artikels in tijdschriften gegeven. De vlugschriften over het hooger onderwijs zijn daarbij niet in aanmerking genomen. Ref. meent hier alleen te moeten aanmerken, dat hij in zijne brochure, getiteld: *Iets over het Hooger onderwijs*, al was het dan ook wat minder uitvoerig,

ongeveer dezelfde denkbeelden heeft voorgestaan als thans in l
hier aangekondigde werk ontwikkeld worden.

§ 2. Wat het Besluit voorafging.

Hier wordt melding gemaakt van de werkzaamheden der Co
missie tot onderzoek van de gebreken in het hooger onderwijs
van de daarin aan te brengen verbeteringen, aangesteld bij K
ninklijk Besluit van 13 April 1828. De schrijver zoekt, en na
ons inzien te regt, in het Rapport dier Commissie de aanleidi
tot het Besluit van 23 Mei 1845; en in de Staatkundige gebe
tenissen de oorzaak, waarom het niet eerder verschenen is.

§ 3. Beschouwing van het Besluit, naar aanleiding van
gronden, op welke het bestreden wordt.

A. Beschuldigingen tegen het Besluit als zoodanig. Deze
schuldigingen komen meestal daarop neder, dat het Besluit onbill
zou wezen. Zij worden evenwel grootendeels onhoudbaar bev
den. Sommige beschuldigingen zijn ook reeds door de ondervind
volkomen weêrlegd.

B. Afkeuring van het beginsel.

Uit het paedagogisch oogpunt beschouwd, steunt het Besluit
het beginsel der noodzakelijkheid eener leiding der studiën en v
een bestuur over de studerenden op de Hoogeschool. Men kc
dus bij de beoordeeling van het Besluit van zelfs op de vrag
is het 1°. voor de leerlingen der voorbereidende school nuttig z
een onderzoek voor oogen, 2°. voor die der Hoogeschool het dc
gestaan te hebben?

De schrijver beantwoordt beide vragen toestemmend; mits
vóór het begin van den academischen cursus af te leggen Sta
examen door meer dan één, gestreng, zich daaraan aansluitend
amen gevolgd worde. Hij ziet in zulk eene opvolging van exam
een heilzamen band voor jongelieden, die anders ligt verkeerd
in het geheel niet studeren, en zich aan allerlei dwaasheden o
geven, waardoor zij zich naar ziel en ligchaam bederven. Wij z
het in beginsel volkomen met den schrijver eens, en begrijpen n
hoe iemand het tegendeel beweren kan, mits de voorschriften a
gaande die examina maar niet al te veel in bijzonderheden afdal
waardoor de individuele ontwikkeling ligt kon belemmerd word
Ook wij verlangen waarborgen, dat alle studenten *studeren*, m
wij verlangen tevens zoo veel mogelijk voor ieder gelegenheid,

ie rigting in zijne studie te volgen, waartoe hij den meesten aan-
›g heeft. Door niets te bepalen laat men de deur voor tijdverwisting en losbandigheid open; door alles te bepalen dooft men le liefhebberij uit, daar menigeen dán in vakken studeren moet, waarvoor hij weinig lust en weinig geschiktheid heeft. Wanneer wij ons niet vergissen, dan is dit een van de moeijelijkste punten in de wetgeving op het hooger onderwijs.

Hetgeen de schrijver in dit gedeelte, ter bevestiging van zijne meening aangaande de noodzakelijkheid van eenigen band voor de studenten aanvoert, verdient in ons oog alle behartiging. Wij twijfelen ook niet, of de meeste lezers zullen het goedkeuren, en zien niet in, waarom de schrijver zich op blz. 51 en 52 nog eenigzins meent te moeten verontschuldigen, dewijl hij bij het hooger onderwijs nog aan de ouders blijft denken. Hoe materialistisch onze eeuw ook moge gezind zijn, niemand zal toch, althans tot aan het tijdstip der meerderjarigheid, het regt der ouders, om toezigt over hunne kinderen te houden, betwisten; ja, wanneer wij de zaak eens regt materialistisch wilden beschouwen, dan zouden wij zeggen, dat, zoolang de ouders de kinderen onderhouden, en deze og niets verdienen, de ouders het volste regt hebben, om een waarborg te verlangen, dat hun geld werkelijk daarvoor besteed wordt, waarvoor zij het uitgeven.

I. Beschouwing van het Besluit in enkele zijner voorschriften.

De bijzondere tegenwerpingen tegen het Besluit laten zich tot : hoofdpunten brengen:

'. Er wordt te veel van de jonge lieden gevergd;

'. De grenzen van het examen zijn niet bepaald genoeg aangewezen;

'. Slechts twee stemmen beslissen de afwijzing.

De gegrondheid van deze tegenwerpingen wordt door den schrij- : grootendeels erkend. Zij raken echter het beginsel, waarop t Besluit steunt, volstrekt niet.

§ 4. Beschouwing van het Staatsexamen, naar aanleiding van : Rapporten der Staats-Commissiën van 1845, 1846, 1847, 1848 ı 1849.

Over het geheel is de uitslag dezer beschouwing vrij gunstig. e schrijver bejammert echter het dooreenmengen van gevolgtrekngen en waarnemingen, en het gebrek aan eenheid in de verillende Rapporten, waardoor het natuurlijk zeer moeijelijk wordt

daaruit eene behoorlijke slotsom op te maken. Hij verwacht n heil van eenvoudige verslagen van hetgeen de Commissie ge gehoord, ondervonden, opgemerkt en gedaan heeft.

II. Het Koninklijk Besluit van 1 Julij 1850, en het ve der Staats-Commissie van 12 November 1850.

§ 5. Beschouwing van het Besluit.

Deze beschouwing is ongunstig: 1°. keurt de schrijver het af, dat, volgens dit Besluit, het Staatsexamen geen kracht van wijzen meer heeft, en dus thans de Hoogeschool met rijp en on gevuld wordt; 2°. oordeelt de schrijver, dat het examen geen doende maatstaf aan de hand geeft, om de inrigtingen van on wijs door de jonge lieden bezocht te beoordeelen.

Het eerste stemmen wij gereedelijk toe, het tweede minder. schrijver zegt veel, dat volkomen waar is, over de moeijelijkhe om uit een door jonge lieden afgelegd examen eene school te oordeelen, en vreest bij gevolg een onregtvaardig oordeel. Hie echter kan men antwoorden: dat deze kans voor alle inrigtin van onderwijs gelijk staat; dat kundige examinatoren in hunne volgtrekkingen wel voorzigtig zijn zullen; dat alle praktische rigtingen, en dus ook de scholen, naar de vruchten, die zij vo brengen, moeten beoordeeld worden; en dat het gevaar van vatting minder wordt, naar mate de waarnemingen menigvuld worden.

§ 6. Verslag der Staats-Commissie van 1850.

Dit verslag is bijzonder uitvoerig; doch er is geen eenheid Ieder examinator geeft eenvoudig zijn eigen bevindingen. Ve zijn er tegen de wijze van examineren vele aanmerkingen te ken, daar die niet bijzonder geschikt is, om eene juiste waar ring der bekwaamheden van ieder jong mensch in de hand te ken. Ook het brengen van jonge lieden onder verschillende kla is, volgens het getuigenis der examinatoren zelve, zeer bezwaar daar het verbazend moeijelijk is in elk geval juist te bepalen, der welke klasse ieder geëxamineerde moet gebragt worden.

Nu volgt nog eene bijlage, getiteld: Ontwerp van Wet en morie van Toelichting der Staats-Commissie voor het Hooger derwijs van Januarij 1849.

Uit beiden wordt natuurlijk datgene overgenomen, wat tot onderwerp van den schrijver betrekking heeft.

De schrijver eindigt met eenige wenschen aangaande de wetgeving op het onderwijs.

Op de laatste bladzijde van zijn geschrift heeft hij de slotsom zijns onderzoeks aldus medegedeeld:

"Eene volledige, wettelijke organisatie, welker onderdeelen behoorlijk in elkander grijpen, en, zooals Inspectie en Staats-examen, wederkeerig elkander ondersteunen en versterken, zal aan de verbetering van scholen en onderwijs meer bevorderlijk zijn, dan een zoogenaamd vrijzinnig slaken van banden of treurige maatregelen van geldelijke bezuiniging. Vrijzinnig, in goeden zin, zij het bestuur over onze jongelingen, maar bestuur zij er; bezuiniging worde bewerkstelligd, maar niet ten koste van scholen en onderwijs, van opvoeding en beschaving; niet ten koste van de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het aankomend geslacht. Het belang van Neêrlands jongelingschap is het belang des Vaderlands."

Hiermede eindigen wij ons verslag, in de hoop dat het moge medewerken, om aan het geschrift van den Heer de Raadt de bekendheid, die het verdient, te verschaffen.

D^r^. D. Burger J^r^.

III.

BERIGTEN EN VERSLAGEN.

NEKROLOGIEN.

Op den 12den Maart 1851 overleed te Maastricht de Heer BERNARDUS MEIJERS, die het grootst gedeelte van zijn leven aan het onderwijs heeft toegewijd. Den 7den April 1777 te Maastricht geboren, ontwaakte bij hem al vroeg de lust tot studie, en bezocht hij, nog zeer jong zijnde, de Hoogeschool te Leuven. Door den inval der Franschen, was hij echter genoodzaakt de Hoogeschool te verlaten, en door het geven van onderwijs zijn onderhoud te vinden. Nadat hij in 1798 wegens zijne weigering om den eed aan het Fransche Gouvernement af te leggen, genoodzaakt was zich naar Holland te begeven, verkreeg hij kort daarop eene aanstelling te Breda, waar hij vier jaren bleef. In 1808 riep hem zijne geboortestad tot het openbaar onderwijs, en was hij tot 1814 werkzaam aan de toen aldaar gevestigde École centrale. In dat jaar werd hij aan het collège, thans Koninklijk Athenaeum, te Maastricht als Regent der 3de klasse aangesteld, welke betrekking hij wagrnam tot het jaar 1845, als wanneer hij op zijn verzoek een eervol ontslag en pensioen ontving. Ofschoon van zijnen letterkundigen arbeid, zoo ver wij weten, niets in het licht is gekomen, was hij echter een gelukkig beoefenaar, zoowel der oude als nieuwe letterkunde, en door de grondige kennis, die hij vooral van de Latijnsche dichters bezat, en den smaak, waarmede hij die verklaarde, wist hij bij zijne leerlingen lust en ijver voor de classische letterkunde op te wekken.

Het Zutphensche Gymnasium trof den 11den Julij 1851 een smartelijk verlies door het overlijden van zijn' verdienstelijken Conrec-

›r, den Heer HENRICUS HERMANUS VAN MARLE. Hij bezweek de gevolgen eener kwaal, waardoor zijne gezondheid reeds t eenigen tijd ondermijnd was, in den ouderdom van ruim ıren. Den 12^den Januarij 1795 werd hij te Deventer geboren, hij onder de leiding van den kundigen Sterke, in wiens ng hij vier jaren verkeerde, voor het Akademisch onderwijs ɪnd werd. Na nog één jaar te zijn toevertrouwd aan de zorvan D^r. Lobry te Leeuwarden, werd hij in 1812 als student ›chreven aan het Athenaeum zijner geboortestad. Tot 1815 hij aldaar onafgebroken zijne studiën voort. De dreigende al echter van Frankrijk, die zoo velen onzer landgenooten te ːn deed snellen, spoorde ook van Marle aan, om zich onder ijen der vrijwilligers te scharen, ter redding des vaderlands. tweeden Luitenant benoemd bij het 47ste bataillon Nationale ie, volgens Koninklijk Besluit van 29 Augustus 1815, nam leel aan den veldtogt tegen Napoleon. Eerst in 1820 ontving zijn eervol ontslag uit de krijgsdienst, na reeds in December) tot zijne meer vreedzame studiën te zijn teruggekeerd. Te len vatte hij weder den draad zijner afgebrokene letteroefeen op. Slechts korten tijd echter vertoefde hij aan de Leyd- Hoogeschool. Bij Besluit van Curatoren der Latijnsche ıl te Zutphen van 27 Maart 1820 tot Praeceptor aan die ting benoemd, aanvaardde hij den 1sten Mei van dat zelfde deze betrekking. Twintig jaren lang bekleedde hij dien post den meesten ijver en naauwgezetheid, en schoon zijne veelvulwerkzaamheden hem vele oogenblikken, voor eigen studie md, ontroofden, gelukte het hem echter om den noodigen tijd ː zonderen voor het schrijven eener dissertatie, waarvan het rwerp was: *de fide Herodoti a Plutarcho rejecta;* den 18^den 1826 werd hij, na haar verdedigd te hebben, aan de Leydsche geschool tot Doctor in de Letteren bevorderd. In 1840 werd Marle bij het nieuw opgerigte Gymnasium te Zutphen tot Conr aangesteld. Tot slechts veertien dagen vóór zijn' dood nam ezen post met de meeste naauwgezetheid waar, toen begaven de krachten zoo geheel en al, dat aan geen hervatten zijverkzaamheden meer te denken viel. Van dat tijdstip af na- ' zijn dood met wisse schreden: kalm ontsliep hij, diep be- ł door zijne echtgenoot, met wie hij bijna 31 jaren door den

gelukkigsten band des huwelijks verbonden was, en door zijne [illegible]gen kinderen, voor wie hij steeds een teederlievende en zorgd[illegible]gende vader was.

Ook voor zijne ambtgenooten was dit verlies zeer smartelijk. V[illegible] Marle toch bezat eene opgeruimdheid van geest, eene goedharti[illegible]heid en eene behoefte aan vriendschap en genegenheid, die h[illegible] niet alleen aanspoorde, om zijne collega's zoo veel mogelijk [illegible] dienst te zijn, maar ook te weeg bragt, dat deze hem wederke[illegible] bewijzen gaven, hoe hoog zij hem schatteden, en hoe zeer zij [illegible] aan hem verbonden rekenden. Het gevolg hiervan was, dat in h[illegible] omgang met hem steeds die hartelijke, vriendschappelijke to[illegible] heerschte, welke hun zijn gemis des te dieper doet gevoelen. N[illegible] minder was hij voor zijne leerlingen een trouwe vriend en raa[illegible]man. Aan het Gymnasium belast met het onderwijs der tw[illegible] laagste klassen voor de oude talen, wist hij steeds zijnen je[illegible]digen kweekelingen het aanleeren der eerste beginselen [illegible] aangenaam mogelijk te maken, zonder daarom evenwel grond[illegible] kennis buiten te sluiten: dit bragt dan ook te weeg, dat allen h[illegible] hoogachtten en lief hadden, en niet alleen zij, die onmiddel[illegible] aan zijne leiding waren toevertrouwd, maar ook diegenen, we[illegible] reeds tot hoogere klassen waren opgeklommen en zijn onder[illegible] niet meer genoten. Ten bewijze hiervan kan strekken de dr[illegible]heid, die aller hart vervulde bij zijn verscheiden, eene droefhe[illegible] die het hun allen ten duren pligt maakte, om het stoffelijk overs[illegible] des geliefden leeraars naar de laatste rustplaats te vergezellen. [illegible] hen, bij allen, die van Marle gekend hebben, zal zijne nageda[illegible]tenis in zegening blijven.

Op den 28sten September 1851 overleed te Zwolle de Heer Dr. [illegible]COBUS CORNELIUS HENRICUS DE GAAY FORTMAN, Praeceptor aan [illegible] Latijnsche school aldaar, in den ouderdom van ruim 46 ja[illegible] door wiens vroegtijdig afsterven niet alleen aan zijne dierbaa[illegible] betrekkingen, maar ook aan de School, waarvan hij den roem [illegible] het sieraad uitmaakte, een zeer gevoelig verlies toegebragt werd.

Hij was op den 25sten December 1804 te Leyden geboren, [illegible] heeft in die stad ook het grootste gedeelte van zijne jeugd door[illegible]bragt. Reeds zeer vroeg toch, en toen hij nog ter naauwern[illegible]

de eerste kindsche jaren was ontwassen, bezorgde zijn vader, Nicolaas de Gaay Fortman, in leven Predikant te Veenendaal, dezen zijnen oudsten zoon te Leyden, om hem daar onder de zorg en het opzigt van zijne grootouders, het voorbereidende onderwijs voor den geleerden stand te laten genieten: terwijl het 's mans voornemen was hem later, als hij de noodige kundigheden zoude verworven hebben om tot de Akademie over te gaan, te laten studeren in de theologie.

Na dus vooraf de lagere scholen bezocht te hebben, werd hij op den 18den September 1817 ingeschreven als leerling van de Latijnsche school in zijne geboorteplaats; op welke inrigting hij gedurende vijf jaren, eerst bij den Conrector Delfos en later bij den Rector Bosse onderwijs genoot.

In 1821 student geworden, woonde hij de collegies bij, die voor eenen aanstaanden Theologant zijn voorgeschreven; doch middelerwijl vreezende, dat zijn borst voor het predikambt te zwak zoude zijn, welke bezorgdheid ook door deskundigen werd gedeeld, zag hij zich gedrongen het vroeger opgevat plan te laten varen. Hij bepaalde zich dus voortaan slechts bij de studie der letteren; welke hij, onder de leiding van de Hoogleeraren Bake en Peerlkamp, spoedig hoopte te voltooijen.

Voor dat hij echter de akademische studie ten einde gebragt had, kreeg hij in 1828 het aanbod, om bij eene aanzienlijke familie te 's Hage als Huisonderwijzer werkzaam te zijn. Het vooruitzigt om reeds dadelijk in zijn eigen onderhoud te kunnen voorzien, lachte hem zooveel te meer toe, omdat hij zijne moeder, die na den dood zijns vaders in 1821 met een talrijk gezin was achter gebleven, gaarne eenigzins wilde verligten en liever tot hulp en ondersteuning, dan tot last wenschte te wezen. Het besluit was dus spoedig genomen: — en dat hij zich dit nooit beklaagd heeft, weten zij, die hem én in die tijden én later nog menigmaal hebben hooren spreken over de genoegelijke jaren, ten huize van Dr. Mirandolle doorgebragt.

Toen de Belgische revolutie alle weerbare manschap naar de grenzen riep, bleef ook Fortman niet achter; hoezeer het welligt beter geweest ware indien hij had kunnen te huis blijven, uit aanmerking van den zwakken toestand zijner gezondheid. Doch hoe menigeen is toen, even als hij, door den algemeenen geestdrift

medegesleept, wiens gezondheid, evenzeer als de zijne, op de ge-
voeligste wijze geknakt werd. Verre evenwel is het, dat deze stap hem ooit zou berouwd hebben; zelfs niet in de dagen toen hij, na aflegging der wapenen te 's Hage teruggekeerd, in eene ernstige ziekte verviel, en ten gevolge van afmatting, waarvoor zijn ligchaam niet bestand was, wrange vruchten van zijne vaderlandliefde plukte. Integendeel, ook zelfs toen nog bleef hij bij zij[illegible] overtuiging dat niets te zwaar is, wat als offer op het altaar va[illegible] het vaderland gebragt wordt.

Weldra na zijne herstelling, toen hem de gelegenheid werd aan[illegible]geboden, om als onderwijzer der oude talen geplaatst te worden [illegible] het Instituut van den Heer 't Hoen te Hattem, aanvaardde hij m[illegible] nieuwen lust die betrekking; en wel zooveel te gereeder, omd[illegible] de werkzaamheid, die van hem zou gevorderd worden, de g[illegible]gronde hoop scheen op te leveren, dat hem tijd en gelegenheid [illegible] overschieten, om zich verder gereed te maken voor zijne akad[illegible]sche promotie. Deze had dan ook spoedig plaats op den 22sten [illegible]nuarij 1835, na de verdediging van eene *Disputatio Litteraria* [illegible] *Hierone Hieroclis filio Syracusano* (Zwollae ap. M. Brinkman de V[illegible]

In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot Praeceptor aan de L[illegible]tijnsche school te Zwolle; alwaar hij, na zich in den echt begeven te hebben met Mejufvrouw A. E. de Vri, eene reeks van jaren aan de vorming en het onderwijs der jeugd is werkzaam geweest en zich den dank van menig bekwaam leerling van de Zwolsche school heeft verworven.

Doch niet slechts bij den engen kring zijner eigene school bepaalde zich de geest van Fortman. Ook voor een grooter publiek meende hij te kunnen en te moeten nuttig wezen door schrijven. Zijne keus viel op het bewerken van eene Grieksche Grammatica, zoodanig ingerigt, dat zij niet slechts kon strekken tot leerboek voor den eerstbeginnenden, maar ook het studieboek blijven voor den meergevorderden en de vraagbaak bij eigen onderzoek. Hij was het toch eens met hen, die (om 's mans eigen woorden te gebruiken) beweren, "dat het verkieselijker is om den leerling dadelijk zulk eene Grammatica in handen te geven, welke hij verder, ook wanneer hij later op zich zelven staande voortwerkt, kan blijven gebruiken, dan hem midden in zijn leeren van leerboek te doen veranderen."

Van dit werk, dat in twee deelen zou bestaan, om in het eerste de Etymologie en in het tweede de Syntaxis te behandelen, is het eerste deel verschenen in 1840 onder den titel van *Leerboek der Grieksche Taal* (Amsterd. bij Sulpke), waaruit wij, om den aard en de inrigting van hetzelve te doen kennen, belangrijk achten het begin der Voorrede af te schrijven. Het heet daar: "De bedoeling van den schrijver met dit werk is geweest, eene grammatica zamen te stellen, die zoowel tot schoolboek, als voor meergevorderden tot handboek bij het lezen der Grieksche Classici zou kunnen strekken. Daarom zijn alle vormen en spreekwijzen in dezelve opgenomen, die in de Grieksche schrijvers van Homerus tot op Aristoteles voorkomen, zonder, zoo als in eene dusgenoemde *uitvoerige Grammatica*, in redeneringen te treden over derzelver oorsprong, en over de redenen, waarom de kritiek de opgegevene aanneemt, andere betwijfelt of verwerpt. Van dusdanige betwiste vormen zijn er sommigen, namelijk die nog in gewone uitgaven gelezen worden, of ook die nog niet algemeen zijn aangenomen, tusschen haakjes bijgevoegd; in de Syntaxis is vermeden om twijfelachtige plaatsen tot voorbeelden der regels op te geven. Het zuiver Attische Dialect is ten grondslag gelegd, en van vormen of woorden, die eerst na Aristoteles in de latere Dialecten voorkomen, slechts nu en dan gewag gemaakt, hoofdzakelijk wijl zij in de gebruikelijke chrestomatieën en andere schoolboeken gevonden worden."

De voorrede sluit met de belofte "de Syntaxis zal spoedig volgen." Tot veler leedwezen echter is deze belofte niet vervuld geworden. Wij zeggen, "tot veler leedwezen;" en daarin ligt reeds duidelijk de aanwijzing, dat Fortmans Leerboek eenen welverdienden opgang gemaakt heeft. Trouwens op de meeste Latijnsche Scholen en Gymnasiën, waar men bereid is met den tijd mede te gaan en van de nieuwere hulpmiddelen gebruik te maken, indien deze, zoo als hier het geval was, de vroegere hulpmiddelen in duidelijkheid, eenvoudigheid of volledigheid overtreffen, is dit Leerboek of terstond of langzamerhand ingevoerd; ten gevolge waarvan er in weinige jaren een tweede druk noodzakelijk werd. Deze verscheen in 1847 en bood het voordeel aan, dat daarin wel eenige onnaauwkeurigheden of fouten verbeterd waren, doch overigens niets veranderd was; zoodat het gebruik der beide uitgaven op dezelfde klassen niet werd bemoeijelijkt.

Van het tweede deel, waarin de Syntaxis zoude behandeld worden, zijn wel eenige bladen afgedrukt en zelfs met een titel, doch zonder voorrede, uitgegeven in 1846 (Amsterd. bij Sulpke); doch het grootste gedeelte bleef onafgewerkt, en zal waarschijnlijk wel, nu Fortman overleden is, altijd achterwege blijven. Dat dit zeer te bejammeren is, behoeft bijna niet gezegd te worden; en dat, onder zoodanige omstandigheid het gebruik van het eerste deel, hoe veel goede resultaten dit ook overal bij het onderwijs in het Grieksch heeft opgeleverd, hier en daar zal ophouden uit aanmerking van de onvolledigheid, is meer dan waarschijnlijk. Doch hoedanig ook het lot zijn moge van Fortmans arbeid, dit is zeker, dat het onderwijs in de Grieksche Taal daardoor eene aanmerkelijke schrede voorwaarts gedaan heeft, en dat dit Leerboek tot grondslag zal kunnen en behooren gelegd te worden voor ieder, die in het vervolg eene Grieksche Grammatica wil uitgeven.

Dit is dan ook reeds gedaan door D^r^. Pluygers, Prorector te Leyden; door wien onlangs eene Grieksche Grammatica, *volgens het Leerboek van Fortman en Madvig* bewerkt, uitgegeven is.

Dit laatste vermelden wij, om daardoor te verbeteren het berigt, ten vorigen jare medegedeeld in de Kamper Courant n°. 1494 van 9 October 1851, als of de *derde* uitgaaf van Fortmans werk eerlang de pers verlaten zou *onder toezigt van den Hoogleeraar Cobet.*

De hulde overigens, die het genoemde Dagblad aldaar aan den ontslapenen Geleerde brengt, heeft ons verblijd, omdat wij daarin althans een sprekend bewijs meenen te vinden hoe de man ter plaatse, waar hij leefde en werkzaam was, geëerd en geacht is geweest. Gaarne schrijven wij, aan het slot van dit levensberigt, de woorden over, omdat zij ons Fortman niet slechts als geleerde, maar ook als maatschappelijk mensch van de gunstigste wijze doen kennen. Onder dagteekening van Zwolle, 2 October 1851 lezen wij daar: "Onder de verdienstelijke mannen, wier verlies de stad Zwolle in de laatste jaren te betreuren heeft, tellen wij dezer dagen den Heer J. C. H. de Gaay Fortman, Praeceptor aan de Latijnsche Scholen alhier. Na eene langdurige uitterende ziekte, die dezen slag reeds geruimen tijd deed vreezen, overleed hij op den 28sten September in den ouderdom van 44 [lees: 46] jaren, een leeftijd die nog zooveel goeds van zijne hand kon doen verwachten. Aan grondige taalstudie paarde hij een buitengewonen

ijver in de behartiging van het hem opgedragen onderwijs, en wist hij zijnen leerlingen eene warme liefde voor de oude letteren in te boezemen. De door hem uitgegevene Grieksche Grammatica zal een blijvend gedenkteeken zijn van de zeldzame hoogte waarop hij zich als taalvorscher had weten te verheffen. De 3de uitgave van dit werk verlaat eerlang de pers onder toezigt van zijnen boezemvriend, den Hoogleeraar Cobet.

"Schoon voortdurend in nederigen werkkring geplaatst, bezat Nederland in hem een geleerde van den ouden Klassieken stempel, gelijk er niet velen meer worden gevonden. Die het voorregt hadden hem meer van nabij te kennen en te kunnen waarderen, bewonderen in hem eene zeldzame kennis van velerlei vakken van wetenschap, en den praktischen geest, waardoor hij haren rijkdom ten algemeenen nutte wist aan te wenden. Vurig beminnaar van zijn Vaderland, heeft hij door zijne werkzaamheid in uitgebreiden kring, meer bijgedragen tot de ontwikkeling van onzen politieken toestand, dan velen gereed zijn te erkennen, of de meesten weten. Meer dan ééne nuttige inrigting verliest in hem eenen krachtigen voorstander, terwijl zijn dood voor zijne echtgenoote en [twee] kinderen een onherstelbaar verlies is.

"Zijn lijk werd heden ten grave geleid door zijne betrekkingen, de leermeesters en leerlingen der Latynsche Scholen, en een rij van vrienden, voor wien het behoefte was hunnen vriend deze laatste eer te bewijzen, en die hem nimmer zullen vergeten."

Hetgeen daar gezegd wordt dat Fortman "meer heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van onzen politieken toestand, dan velen gereed zijn te erkennen, of de meesten weten" heeft betrekking, zoo wij vernomen, op het aandeel dat deze Geleerde gehad heeft in de Redactie van het Dagblad "Overijssel." Wij meenen verpligt te zijn deze bijzonderheid mede te deelen, omdat daaruit verklaard kan worden de vertraging in de uitgave van zijn Leerboek waarover menigeen zich verwonderd heeft. Nu echter zal ieder wel, zoo wij vertrouwen, bereid zijn den man vrij te spreken, wanneer hij gedenkt dat er wel geen grooter hinderpaal aan een' geleerde kan in den weg gelegd worden, dan wanneer hij verpligt is op gezette tijden kolommen te vullen met berigten en vertogen, die aan zijn eigenlijk vak geheel vreemd zijn, en wier moeitevolle bearbeiding dikwijls nog met miskenning of ondank beloond wordt. Met regt meenen wij dus ten slotte den

man te moeten beklagen, die door tijdsomstandigheden gedrongen werd zulk eenen slaafschen arbeid op zich te nemen en daardoor tegen wil en dank verhinderd werd zijnen beschikbaren tijd te kunnen toewijden aan de beoefening der oude Litteratuur, die zijne geliefkoosde bezigheid uitmaakte. Naar ons gevoelen althans zou hij daardoor oneindig meer en duurzamer nut hebben kunnen stichten. Moge het de Nederlandsche Gymnasiën nooit ontbreken aan zulke geleerde en tevens arbeidzame Onderwijzers; maar moge de fortuin hun gunstiger zijn dan zij voor Fortman geweest is!

Den 7^{den} Maart 1852 overleed te Groningen de Heer OCTAVUS PEERLKAMP, 1ste Praeceptor aan het stedelijk Gymnasium aldaar, in den ouderdom van 56 jaren. Herhaalde zenuwtoevallen, die hem reeds een geruimen tijd het uitoefenen zijner ambtsbezigheden belet hadden, maakten ten laatste een einde aan zijn leven. Met hem bezweek iemand, wiens naam zoowel in de letteren, als in het onderwijs aan de Latijnsche scholen of Gymnasiën veelzins bekend is. O. Peerlkamp was de zoon van Rudolf Peerlkamp, als Praeceptor der Latijnsche scholen te Groningen den 19^{den} Maart 1817 overleden, en van Henrica Veenhorst. Aan dezelfde inrigting, die toen door den Rector P. L. Struchtmeijer bestuurd werd, en hem zelven later onder hare Docenten zou tellen, had Peerlkamp als knaap zijne opleiding te danken. Van daar bevorderd, werd hij den 12^{den} Augustus 1811 in het Album van de Akademie zijner geboortestad ingeschreven, waar hij zich, na de voorbereidende studiën, aan de Theologie wijdde. Den 24sten Junij 1816 werd hij tot Candidaat in de Godgeleerdheid bevorderd. Intusschen schijnt hij vóór dit tijdstip, en inzonderheid in de eerstvolgende maanden hierna, zich hoofdzakelijk op de letteren te hebben toegelegd. Misschien gaf de gezondheidstoestand van zijn vader, gevoegd bij andere redenen, daartoe aanleiding. Hoe het zij, den 9^{den} December van hetzelfde jaar mogt onze Peerlkamp den graad van Candidaat bij de letterkundige faculteit verwerven, en nadat zijn broeder Jacob Venhuizen als Conrector te Haarlem beroepen was, werd aan Octavus den 27sten Februarij 1817 diens betrekking aan de Latijnsche school te Groningen opgedragen, welke alzoo in hetzelfde jaar twee Praeceptoren van denzelfden naam verloor, daar

ok Peerlkamp, de vader, in 1817 stierf. Dien post nam hij ge-
:ouw waar tot 1831, toen hij het tweede Praeceptoraat aan die
ırigting verwisselde met het eerste, dat door den dood van den
Ieer Dekker was opengevallen. Den 14den Junij 1837 trad Peerl-
:amp in het huwelijk met Mejufvrouw E. K. Verbrugh. Naauwkeurige
ligtsbetrachting, ging den bedaarden en kalmen man, gedurende
lie lange reeks van 35 jaren, bovenal aan het hart. Zedig en
escheiden streefde hij naar geen anderen roem. Daarom zullen
ijne ambtgenooten steeds den man met liefde gedenken, die zich
ltijd hulpvaardig en vriendschappelijk jegens hen betoonde; leer-
ngen zich zijner nog lang dankbaar herinneren, daar hij voor hen
n welwillend en liefderijk onderwijzer was.

Den 28sten April 1852 overleed te Arnhem de Heer AREND GE-
ARD VAN CAPPELLE, Litt. Hum. Doct., Oud-Rector der Latijn-
he scholen te Amsterdam. Over zijn leven en verdiensten zullen
ij in het volgende nommer eenige bijzonderheden mededeelen.

SCHOOLBERIGTEN.

Groningen. Door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Za-
:en is in Mei 1852 ter vervulling van de vacature aan het Gym-
asium alhier, ontstaan door het overlijden van den Heer O. PEERL-
AMP, op voordragt van Curatoren tot *eersten Praeceptor* benoemd,
r. D. M. KAN, tot dusverre tweeden Praeceptor, en in diens plaats
e derde Praeceptor Dr. J. A. WIJNNE, terwijl de hierdoor openge-
allen betrekking van derden Praeceptor nog niet vervuld is.

Winschoten. Ter vervanging van Dr. M. J. NOORDEWIER, tot
ector van het Gymnasium te Assen benoemd, is in de maand
ptember 1851, op voordragt van Curatoren, door den stedelijken
ad tot *Rector* van het Gymnasium alhier aangesteld Dr. W. DOO-
NBOS, die zijne betrekking den 27sten October heeft aanvaard.
et personeel der overige Docenten heeft hierdoor tevens eene ver-
dering ondergaan, hetgeen het gevolg is van de eigenaardige in-
ting van het Gymnasium, waarvan wij de volgende bijzonder-

heden mededeelen. Toen Dr. NOORDEWIER zich alhier in 1838 als Institutateur vestigde, en zijne school zich spoedig aanzienlijk uitbreidde, ontwierp men het plan, om die inrigting tot een gymnasium te verheffen, welk plan in Junij 1842 ten uitvoer werd gelegd, nadat een reglement daartoe opgesteld, door den Minister van Binnenlandsche Zaken was goedgekeurd. Volgens dit reglement wordt de Rector op voordragt van de Curatoren door den stedelijken raad benoemd; aan hem is het bestuur van het gymnasium hoofdzakelijk opgedragen; de overige Docenten worden, in overeenstemming met de Curatoren, door hem aangesteld en bezoldigd, doch de aanstelling is tijdelijk. Hij zelf geniet geene bezoldiging van de stad; — na het vertrek van Dr. NOORDEWIER is echter aan den Rector een subsidie uit de stedelijke kas toegekend. Hij, die den titel van Conrector wil dragen, moet door het stedelijk bestuur als zoodanig erkend worden, en een Akademischen graad bezitten. Te Assen is de inrigting van het Gymnasium genoegzaam dezelfde; aldaar worden de Docenten evenzeer door den Rector aangesteld en bezoldigd; dien ten gevolge zijn de meeste leeraars met Dr. NOORDEWIER naar Assen vertrokken, en heeft Dr. DOORENBOS den Heer HILLINGA tot *Leeraar in de nieuwe talen* aangesteld. Verder is door het vertrek van den Rector, die vele kostleerlingen had, en door het stilstaan der lessen gedurende drie maanden, het aantal leerlingen aanvankelijk zeer verminderd. Later evenwel is het getal weder gestegen.

Leeuwarden. Door den stedelijken raad van Amsterdam is 6 Augustus 1851 tot *Gewoon Hoogleeraar in de Romeinsche en Grieksche Letterkunde, Geschiedenis en Oudheidkunde* aan het Athenaeum Illustre aldaar benoemd Dr. J. C. G. BOOT, Rector van het Gymnasium alhier. In zijne plaats is den 30sten October tot *Rector* aangesteld Dr. C. M. FRANCKEN, die zijne betrekking den 1sten December aanvaard heeft. Bij gelegenheid van de winterpromotie den 9den Februarij ll., is door hem, volgens bestaande gewoonte, eene inwijdingsrede gehouden: *de finibus institutionis in gymnasiis partim iure prolatis, partim in posterum proferendis;* welke op uitnoodiging en voor rekening van Curatoren in druk is verschenen.

Assen. Na bijna 31 jaren (1820—1851) het Gymnasium bestuurd en een groot aantal leerlingen tot nuttige en werkzame leden der maatschappij voorbereid te hebben, is aan Dr. H. J. NASSAU,

isopositie van 31 Mei, door Z. Ex. den Minister van Binnen-sche Zaken, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend uit betrekking van *Rector* van het Gymnasium alhier, met be-ng van erkentelijkheid voor de wijze, waarop hij die betrek-zoovele jaren heeft vervuld. Na eene zoo vruchtbare werk-heid, ook van 's Koningswege door zijne benoeming tot Ridder den Nederlandschen Leeuw erkend, moge hij een welverdiend *cum dignitate* genieten. Bij hetzelfde Ministeriele besluit is ijne plaats benoemd Dr. J. M. NOORDEWIER, Rector van het nasium te Winschoten, die zijne betrekking den 16den Sep-er heeft aanvaard; terwijl Dr. A. DARNIUS op zijn verzoek eer-ntslagen is als *Conrector*.

oppel. Volgens een besluit van den Minister van Binnen-sche Zaken, is de alhier gevestigde Latijnsche school in een nasium veranderd; ten gevolge van welke verandering aan den ar *in de Geschiedenis en Aardrijkskunde*, bovendien is opge-n het onderwijs in de Nieuwe talen en Nederduitsche letter-le. Het getal leerlingen bedroeg 1°. April ll. 28.

eventer. Het *Programma van het Gymnasium* te Deventer voor leercursus 1851—1852, bevat, behalve een *berigt*, dien cursus fende, *de tafels van tijdsverdeeling voor de eerste en tweede Af-g*, en *uittreksels uit de Reglementen*, eene *Redevoering*, ge-en bij gelegenheid der openbare bevordering van en prijsuit-ng aan de leerlingen van het stedelijk Gymnasium, den 18den 1851, door Dr. P. A. MEURS, *over de voornaamste oorzaken van tichten der volkplantingen bij de ouden*. In deze rede wordt ont-rd, dat het stichten der volkplantingen bij de ouden voorna-k beschouwd moet worden 1°. als een noodzakelijk middel ter eiding des koophandels; 2°. als een middel, om zich van den len overvloed der behoeftigen te ontslaan, en dus het paupe-n tegen te gaan; 3°. als een gevolg van ontevredenheid met oinoegdheid over de bestaande regering.

ampen. Door den Raad dezer stad is bij besluit van 10 Febr. l., aan Dr. A. L. GASTMAN, benoemd tot *Directeur van een op Java r rigten Instituut*, een eervol ontslag verleend als *Conrector* aan Gymnasium, onder dankbetuiging voor de aan die school be-e diensten. In zijne plaats is bij Raadsbesluit van 28 Fe-ij benoemd Dr. P. P. KREMER, tot dusverre Leeraar in de

nieuwe talen, wiens plaats bij Raadsbesluit van 27 Junij ver is door den Heer J. J. LEUPEN, Bezitter van den eersten rang, eene acte van toelating voor de nieuwe talen. Wegens ongesteld van Dr. H. P. ABBING wordt het Rectoraat sedert 1 Augustus w genomen door Dr. E. MEHLER. Verder is aan den Heer K. P. REEHORST op zijn verzoek met 1 Januarij 1852 een eervol ont gegeven als *Leeraar in de Engelsche taal*, en tot zijn opvolger noemd de Heer H. J. VOGIN, Leeraar in de Engelsche taal te M delburg, die den 1sten April zijne functiën heeft aanvaard.

Oldenzaal. Ter vervanging van den Heer J. WEELING, aan w in Januarij 1851 een eervol ontslag is toegekend, is bij Mini rieel besluit van 11 Julij tot *Rector* van het Gymnasium al benoemd de Heer F. C. SOER, tot dusverre Rector te Boxmeer, zijne betrekking den 1sten September aanvaardde, en den 24sten J 1852 te Utrecht tot Litt. Hum. Doct. bevorderd is. Het praecep raat, hetwelk vacant is geworden, doordien de Heer J. HELDER tegelijk met den Rector een eervol ontslag heeft bekomen, wo sedert September 1851 waargenomen door den Heer P. VAN I BERGH, Litt. Hum. Stud.

Arnhem. In plaats van Dr. A. HULSCHER, aan wien een eer ontslag is verleend, is den 1sten Sept. 1851 tot *Collaborator* het Gymnasium alhier benoemd Dr. J. C. VAN DEVENTER, die ech later te Amersfoort is beroepen; zie *Amersfoort*.

Zutphen. De vacature, aan het Gymnasium alhier ontstaan d het overlijden van Dr. H. H. VAN MARLE, is den 31sten October 18 vervuld door de benoeming bij Ministerieel besluit van Dr. J. KROON tot *Conrector*, terwijl tot *Praeceptor* bij besluit van 4 N is benoemd Dr. H. C. MICHAËLIS, Rector van het Gymnasium Enkhuizen.

Harderwijk. In de inrigting van het Gymnasium alhier h eene verandering plaats gehad; waaromtrent wij het volgende dedeelen.

De uitbreiding van het onderwijs op de Gymnasiën en de deeling van dit onderwijs in twee afdeelingen, de eene tot o ding van jonge lieden tot de Hooge Scholen en Athenaeën, andere tot de Akademiën te Breda en Delft, is eene zaak, di de laatste jaren op zoovele plaatsen tot stand is gebragt, dat van eene uitvoerige vermelding bijna onnoodig schijnt.

De uitbreiding echter van het onderwijs op het *Nassau-Veluwsch Gymnasium* te Harderwijk heeft onder zulke omstandigheden plaats gegrepen, dat wij deze zaak wat uitvoeriger willen mededeelen, omdat het misschien een voorbeeld kan zijn ook voor andere steden van den tweeden rang even als Harderwijk.

Er bestond alhier eene Fransche school, waarvan de onderwijzer eene stedelijke toelage ontving. Het gemiddeld aantal leerlingen was 20, doch zoo als zich ligt begrijpen laat, alle van verschillende vorderingen en leeftijd, want reeds op hun achtste jaar konden zij toegelaten worden. De kleine voordeelen, die de onderwijzer trok, maakten het onmogelijk een' hulponderwijzer te nemen; bij den besten wil bleef het dus eene uiterst moeijelijke taak, om *alleen* een volledig onderwijs in alle vakken te geven.

Op het Gymnasium werden de oude talen en de andere vereischte vakken door eenen Rector en Conrector onderwezen. Sedert eenige jaren was aan eenen Lector het onderrigt in de nieuwe talen opgedragen; doch men was uitgegaan van den vasten stelregel, dat zijn onderwijs slechts moest dienen, om het eenmaal aangeleerde te onderhouden; de ondervinding echter leerde, dat daar weinig te onderhouden viel, waar bijna nog niets was aangeleerd. De jonge lieden, op hun twaalfde jaar toegelaten, moesten in de beginselen der Nederduitsche en Fransche talen ervaren zijn, doch over het algemeen was die kennis zeer gering en zeer klein was het aantal, dat reeds met de Duitsche en Engelsche talen een begin had gemaakt. Weinige uren waren voor de beoefening der vier talen bestemd, en de taak van dit onderrigt was slechts aan één persoon opgedragen, zoodat over 't algemeen de leerlingen, die het Gymnasium verlieten, geene voldoende kennis in de nieuwe talen bezaten.

In het begin van 1851 ontving de onderwijzer der Fransche school op zijn verzoek een eervol ontslag; er werd alstoen door Curatoren van het Gymnasium aan het stedelijk bestuur een voorstel gedaan, de Fransche school op te heffen en aan hen de toelage van die school af te staan, waarbij zij de verpligting op zich zouden nemen, op het Gymnasium het onderwijs zoodanig in te rigten, dat daar de jonge lieden der voormalige Fransche school een volledig onderwijs zouden ontvangen ([1]). Dit voorstel erlangde

([1]) Het Nassau-Veluwsch Gymnasium had vroeger zijne eigene fondsen, die

goedkeuring. Er werd in dien geest een Reglement ontworpen; h onderwijs zou als gewoonlijk in twee Afdeelingen A en B verdee worden. Afd. A zou de Rectors- en Conrectorschool bevatten, Afd. B insgelijks twee scholen. Op de laagste school zouden lee lingen op hun achtste jaar worden toegelaten, en onderwijs in h Nederduitsch, Fransch, de Rekenkunde, Aardrijkskunde en G schiedenis ontvangen; bij voldoende bekwaamheden zouden zij hun twaalfde jaar moeten kiezen, om óf de oude talen te beoefene dat is: tot Afd. A. over te gaan, óf om, op Afd. B. blijvend de genoemde vakken voort te zetten, en tevens onderwezen te wo den in het Engelsch, Duitsch, in de Algebra en Meetkunde.

Z. Exc. de Minister van Binnenl. Zaken schonk aan dit ontwe zijne goedkeuring niet. Z. Exc. verlangde, dat ook voor dit Gym nasium de algemeen aangenomen bepaling zou gelden, dat jong lieden niet voor hun twaalfde jaar tot een Gymnasium zoude worden toegelaten, en ervaren moesten zijn in het Nederduitsch Fransch, in de Rekenkunde, enz. Ook begeerde Z. Exc. dat gee vakken van lager onderwijs, als op de laagste school van Afd. zouden onderwezen worden, met het onderwijs op een Gymnasiu zou vereenigd worden.

Hierdoor viel het geheel in duigen, omdat de openbare scho tot het aanleeren van de vereischte Fransche taal was opgeheve Men heeft een ander plan moeten ontwerpen, doch daarbij h voorgestelde doel niet uit het oog verloren. Het onderwijs op h Gymnasium is in twee Afdeelingen verdeeld, en de toelating wor slechts onder die voorwaarden verleend, welke Z. Exc. verlangde terwijl het Reglement de gewone voorschriften bevat, welke ook o andere Gymnasiën in zwang zijn.

---

door Curatoren bestuurd werden. Bij de inlijving van ons Vaderland in h Keizerrijk werden deze fondsen tot staatseigendom verklaard. Onder de regerin van Willem I zijn deze fondsen terug verzocht, doch zonder gunstig gevolg evenwel heeft de Staat de bezoldiging der Docenten op zich genomen. Aange zien het Gymnasium geene toelage van de Stad geniet, worden Curatoren, d tevens Administrateuren van een klein overgebleven fonds zijn, hetwelk strek tot onderhoud van het zeer doelmatige schoolgebouw, twee woningen, enz., doo Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken benoemd, en zijn geheel ona hankelijk van het Stedelijk Bestuur. Sedert echter de Stad nu eene toelag verleent, heeft de Burgemeester regtens zitting in het Collegie verkregen, doc dit is overigens onafhankelijk van het Stedelijk Bestuur gebleven.

Er is echter eene gewone openbare school geopend: *de voorbereidende Fransche school* genoemd, waarop de Docenten, volgens voorschrift in het Reglement van het Gymnasium, verpligt zijn onderwijs te geven, hetwelk zich bepaalt bij die vakken, welke boven als voor de laagste school van Afd. B waren aangewezen; de leerlingen worden op hun achtste jaar toegelaten, zoo zij het Nederduitsch vlug kunnen lezen, de eerste regelen der Spraakkunst beoefend hebben, de vier hoofdregelen der Rekenkunde, gelijk ook de Aardrijkskunde van ons Vaderland kennen. Voorts is het toevertrouwd dezer school door het stedelijk bestuur aan Curatoren opgedragen, en wordt zij in het gebouw van het Gymnasium gehouden.

Het Reglement voor het Gymnasium is door Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken, dat voor de voorbereidende Fransche school door den Stedelijken Raad goedgekeurd, en de autorisatie tot de oprigting van die school is door Gedeputeerde Staten verleend.

Vervolgens is aan den Lector, die reeds werkzaam was, het onderwijs in het Nederduitsch en Engelsch opgedragen, en is voor het Fransch en Hoogduitsch door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij Besluit van 16 September 1851, benoemd de Heer M. J. DE LANGE, vroeger werkzaam aan het Instituut te Zeist.

Op iedere school ontvangen de leerlingen 34 uren onderwijs 's weeks, terwijl ieder onderwijzer 25 uren 's weeks werkzaam is. De leerlingen van de Conrectorschool zijn in verschillende vakken met die van Afd. B vereenigd.

Aldus is eene inrigting van onderwijs geboren, die, hoewel in verschillende deelen verdeeld, toch een zamenhangend geheel uitmaakt. De vereischte vakken worden alle onderwezen, geheel overeenkomstig den leeftijd en de vorderingen der leerlingen, waardoor men in de gelegenheid is zorg te dragen, dat jonge lieden niet dan goed toegerust een' aanvang met de oude talen maken. Hoewel zij nog slechts korten tijd bestaat, beantwoordt zij geheel aan het voorgestelde doel, en kunnen wij de daarstelling van zulk eene voorbereidende school ten sterkste aanbevelen.

Wageningen. De Heer D. FIJTH, die tijdelijk de betrekking van *Leeraar* in de *Nederduitsche taal* en *Vaderlandsche Geschiedenis* waarnam, is, bij Ministerieel Besluit van 1 September 1851, vervangen door den Heer H. A. BOKHORST, Bezitter van den tweeden rang, die zijne werkzaamheden den 8sten September heeft begonnen.

Amersfoort. De vacature, ontstaan door de benoeming van D^{r}. C. M. FRANCKEN tot *Rector* te Leeuwarden, is den 30sten December vervuld door de benoeming van D^{r}. F. A. HEKMEIJER, tot dus ver Conrector van het Gymnasium; in wiens plaats tot *Conrector* aangesteld is D^{r}. J. C. VAN DEVENTER, Collaborator aan het Gymnasium te Arnhem, die zijne betrekking in het begin van Maart aanvaardde.

Amsterdam. Bij het stedelijk Gymnasium alhier hebben eenige veranderingen in het personeel der Docenten plaats gehad. De *Leeraar in de Nederduitsche taal en Letterkunde en Vaderlandsche Geschiedenis*, D^{r}. J. P. AREND, zag zich door voortdurende ongesteldheid bij het eindigen van den vorigen cursus vervolgens verpligt zijn ontslag te verzoeken, hetwelk hem, bij Raadsbesluit van 6 Augustus 1851, eervol werd verleend. Tot zijnen opvolger benoemde de Raad, bij Besluit van 22 October, den Heer W. J. HOFDIJK, die den 5^{den} November zijne lessen begon. Verder werd aan D^{r}. J. H. STEINIGEWEG, die, wegens zijn voornemen om zich buiten 's Lands te vestigen, zijne demissie verzocht had, met ultimo December een eervol ontslag toegekend; in zijne plaats werd den 4^{den} Februarij 1852, tot *tweeden Leeraar in de Wiskunde*, door den Raad benoemd de Heer J. H. VAN KOTEN, Bezitter van den tweeden rang, die zijnen post den 12^{den} Februarij aanvaardde. Eindelijk werd aan den Heer J. A. VAN WIJK, die vroeger door de Curatoren tot hulponderwijzer voor de onderste klasse tijdelijk was aangesteld, met 1°. Jan. een eervol ontslag gegeven; wegens de vacature, door het vertrek van D^{r}. STEINIGEWEG, is hij echter nog gedurende de drie eerste maanden van het jaar aan het Gymnasium werkzaam gebleven.

Haarlem. Ter vervulling van de vacature, ontstaan door het verleenen van een eervol ontslag aan D^{r}. J. LUBACH, den 1sten Julij 1851, is tot *Conrector* aan het Gymnasium alhier, door den Stedelijken Raad, bij Besluit van 9 Julij, benoemd D^{r}. S. A. NABER, die zijne betrekking den 11^{den} Augustus heeft aanvaard; bij hetzelfde Besluit is tot *Leeraar* in de *Fransche* en *Hoogduitsche talen* benoemd de Heer J. J. F. HARTMAN, terwijl tot *Leeraar in de Engelsche taal* is aangesteld de Heer F. M. COWAN, die echter den 4^{den} Junij 1852 op zijn verzoek een eervol ontslag heeft bekomen.

Enkhuizen. Als opvolger van D^{r}. H. C. MICHAËLIS, benoemd tot *Praeceptor* aan het Gymnasium te Zutphen, is den 5^{den} Februarij tot *Rector* der Latijnsche scholen alhier, door den Mi-

nister van Binnenlandsche Zaken, aangesteld de Heer D. H. JURRJENS, Litt. Hum. Cand.

Rotterdam. De Heer F. C. NOOT heeft op zijn verzoek, van den Stedelijken Raad, bij Besluit van 1 September 1851, ontslag bekomen als *Leeraar in de Hoogduitsche taal;* bij hetzelfde Besluit is tot zijn opvolger benoemd de Heer F. F. W. KOCH.

Leyden. Gedurende de drie eerste maanden van den jaarcursus zijn de lessen van Dr. HECKER, wiens ongesteldheid nog bleef voortduren, bij Besluit van den Stedelijken Raad van 29 Augustus 1850, opgedragen aan Dr. E. J. KIEHL, die ook reeds in den voorgaanden cursus tijdelijk zijne goede diensten aan het Gymnasium bewezen had. Bij de aanvankelijke, althans schijnbare, beterschap van Dr. HECKER, is, bij Besluit van den Stedelijken Raad van 30 October 1850, bepaald, dat deze Heer weder in zijne vorige functie zoude optreden; aan welke bepaling gedurende de maand November gedeeltelijk, en sedert 1 December geheel voldaan is. Doch toen tot aller leedwezen een half jaar later die ongesteldheid zich herhaalde, is Dr. HECKER, bij Besluit van den Stedelijken Raad van 12 April 1851, eervol uit zijne betrekking ontslagen; na welken tijd de hierdoor opengevallen lessen tot het einde van Junij door eenige der overige Docenten zijn waargenomen. In de ontstane vacature van het eerste Praeceptoraat heeft de Stedelijke Raad voorzien, door Dr. R. J. FRUIN, dus verre tweeden Praeceptor, te benoemen tot *eersten Praeceptor*, bij Besluit van 15 Mei 1851; spoedig daarop is het alstoen vacant geworden tweede Praeceptoraat, bij Besluit van 26 Junij 1851, door den Stedelijken Raad opgedragen aan Dr. E. J. KIEHL. Bij hetzelfde Besluit is de Heer L. A. TE WINKEL, Bezitter van den tweeden rang, aangesteld tot *Onderwijzer in de Hollandsche taal en Letterkunde*, in plaats van Dr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, vroeger als zoodanig eervol ontslagen, bij Besluit van den 15den Mei 1851.

Het *Programma* voor het schooljaar 1850—1851 uitgegeven, bevat: 1°. het verslag aangaande den staat van het stedelijk Gymnasium van September 1850 tot September 1851, medegedeeld door den Rector Dr. W. H. D. SURINGAR; 2°. *Bijlagen*, bevattende eene *Tabel* voor de lessen, en *opgave der Leerboeken en Schrijvers* voor den volgenden cursus; 3°. eene *Verhandeling* van Dr. R. J. FRUIN, *over de Goden die in Griekenland en Italië gelijkelijk vereerd werden.*

De Goden, welke de schrijver dezer verhandeling vergelijkt, zijn vooreerst Zeus (welken hij als ouder beschouwt dan Cronus en zijne broeders, ja zelfs als ouder dan Uranus en Gaea) en Jupiter, wier beider karakter als god der natuur en natuurverschijnselen ouder schijnt te zijn dan dat van koning der goden. Naast Zeus werd in Griekenland bij sommige stammen Demeter, bij andere Dione vereerd, maar beiden waren, onder ligt gewijzigde namen, dezelfde godin; in Italië komt diezelfde godheid, onder twee verwante namen, Juno en Jana of Diana voor, en wel onder den eersten naamvorm, vooral in lateren tijd, als koningin des hemels, en onder den laatsten, als beschermster van het landleven. Buitendien leidt de S. van den naam van Zeus nog een anderen godennaam af, te weten dien van Dionysus, en betoogt uitvoerig, vooreerst, dat Dionysus geen vreemde, maar een echt Grieksche god is, en ten andere, dat zijne dienst niet jonger is dan die van de meeste andere goden. Tevens is de S. niet vreemd van het denkbeeld, dat wij in Dionysus niet bloot een god van den wijn, maar in algemeenen zin een natuurgod moeten zien. Met Dionysus wordt de echt Italiaansche god Janus vergeleken, welke, even als Jana, zijn naam van Jupiter ontleende, en een verhevener karakter verdient te bezitten dan dat van poortgod (volgens de gewone afleiding van *janua*). Ten slotte vergelijkt de S. Ἑστία en Vesta; al de overige goden acht hij óf aan Italië, óf aan Griekenland eigendommelijk, alleen de genoemde zijn aan beide volken gemeen.

Dordrecht. Het is te verwachten, dat even als op zoo vele andere plaatsen, ook hier het onderwijs op onze Latijnsche Scholen eene meerdere uitbreiding zal verkrijgen, en meer naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd zal worden ingerigt. Reeds in November 1851 hebben eenige ingezetenen dezer stad een request bij den Raad der gemeente ingediend, het verzoek behelzende, om de Latijnsche School in een Gymnasium te doen veranderen; dat verzoek is in handen gesteld van HH. Curatoren der School en van de plaatselijke Schoolcommissie; welke beide Collegiën daarop ongunstig geadviseerd hebben. Vervolgens is er uit den Raad zelven eene Commissie benoemd, om een praeadvies uit te brengen, hetgeen in Maart 1852 heeft plaats gehad. Deze Commissie was eenparig van gevoelen, dat er hier ter stede groote behoefte bestond, om aan de Latijnsche Scholen meerdere uitbreiding te geven, en het onderwijs meer met de tegenwoordige eischen des tijds,

der wetenschap en der beschaving in overeenstemming te brengen; zij stelde daarom voor eene commissie te benoemen, die onmiddellijk zou overgaan tot het ontwerpen van een plan hiertoe. De Raad besloot, alvorens op dit voorstel eene beslissing te nemen, de stukken, deze zaken betreffende, eerst op de Secretarie voor de Leden van den Raad ter visie te leggen, om in eene latere vergadering daarover een besluit te nemen. Dit is in de vergadering van 8 April geschied; het voorstel is aangenomen en eene commissie benoemd, bestaande uit de HH.: Jkhr. M^r^. P. H. van de Wall van Puttershoek, D^r^. M. G. Timmers Verhoeven, M^r^. J. S. Lotsy, B. van der Elst van Bleskensgraaf, Leden van het Collegie van Curatoren; J. B. 't Hooft, J. A. den Bandt van Heekelingen, A. Vos, alle Leden van den Raad. Het Rapport van deze Commissie was in Junij nog niet ingediend.

Brielle. De Latijnsche school, die reeds meer dan 200 jaren alhier gevestigd is, heeft eene aanmerkelijke verandering ondergaan, en is thans meer naar de tegenwoordige behoefte ingerigt. Nadat in het begin van 1851 aan den Rector D^r^. A. B. HUYSMAN, die tevens lid was van de Arrondissements-Regtbank, een eervol ontslag was toegekend, is door den Raad der Stad een Reglement voor een Gymnasium ontworpen, hetwelk door den Minister van Binnenl. Zaken is goedgekeurd; bij Ministerieel Besluit van 1 Augustus daaraanvolgende zijn benoemd: tot *Rector* van het Gymnasium D^r^. G. P. SEYN; tot *Onderwijzer in de nieuwe talen* de Heer G. W. BOON; tot *Onderwijzer in de Wiskunde* de Heer J. NOLLE, beide Bezitters van den tweeden rang.

Het Gymnasium is in twee Afdeelingen verdeeld; waarvan de eerste uitsluitend voor de opleiding tot de Hoogeschool bestemd is, de tweede voor de opleiding tot de Militaire Akademie, en in het algemeen voor allen, die eene beschaafde opvoeding willen erlangen. — Van 's Rijkswege ontvangt het Gymnasium eene jaarlijksche toelage.

Boxmeer. Ten gevolge van de verplaatsing van den Heer F. C. SOMA naar Oldenzaal, is het alhier opengevallen *Rectoraat*, bij Ministeriële Beschikking van 17 September, opgedragen aan den Heer P. B. TROSÉE, tot dus verre Conrector aan het Gymnasium, met de verpligting dat ZEd. vóór het einde van 1852 den graad van Doctor zal moeten verkregen hebben. De door deze benoeming ontstane vacature is vervuld door de benoeming van den Heer P. THISSEN tot *Conrector*, bij Ministerieel Besluit van 12 October; die den 27sten October daarop zijne lessen heeft aangevangen. Voorts is, wegens ver-

trek naar elders, de Heer C. DULJÉ uit zijne betrekking als *Leeraar in de Nederduitsche taal en Wiskunde* ontslagen; zijne plaats is nog niet aangevuld, en wordt voorloopig door den Rector en Conrector waargenomen. Verder hebben de Curatoren van het Gymnasium eene Circulaire uitgegeven, waarin opgegeven wordt, dat het Gymnasium, bij Ministeriële beschikking van October, eene reorganisatie heeft ondergaan, en dat voortaan de strekking van het onderwijs niet enkel bij het hoofddoel: de grondige voorbereiding der jonge lieden voor de Akademische lessen of het Staatsexamen en voor R. C. Seminariën der 2de Afdeeling beperkt blijft; maar dat daarenboven de leerlingen van het Gymnasium met de beoefening der Nederduitsche en Fransche talen zullen onledig gehouden worden, en des verkiezende, ook onderrigt in de Hoogduitsche taal zullen kunnen genieten.

Maastricht. Bij het begin van het schooljaar 1850—1851 was aan de 2de Afdeeling eene vacature van Leeraar in de Nederduitsche taal, Geschiedenis en Aardrijkskunde voor de beide laagste klassen dier Afdeeling, veroorzaakt door het vertrek van den Heer J. VALETTE, benoemd tot *Onderwijzer van den tweeden rang in de Oost-Indiën*. Dit onderwijs is toen grootendeels gegeven geworden door den Heer J. A. THIEL, die reeds bij eene vorige gelegenheid eene dergelijke taak met de meeste welwillendheid op zich genomen had, terwijl een ander gedeelte door den Heer STEYNS, Professor dier zelfde vakken in de hoogere klassen, is waargenomen. Dit heeft geduurd tot den 28sten April, toen de Heer J. A. MULLER, Onderwijzer van den tweeden rang, vroeger Hoofdonderwijzer te Oldenzaal, bij Ministerieel Besluit van 8 Januarij 1851, benoemd tot *Leeraar* aan de 2de Afd. van het Athenaeum, zijne lessen begonnen heeft. — Alle lessen zijn vervolgens tot aan het einde van het schooljaar onafgebroken gegeven. Bij Kon. Besluit van 10 Augustus 1851, is Dr. P. J. VAN KERCKHOFF, Rector der 2de Afd., en Professor der Natuur- en Scheikunde, benoemd tot *gewoon Hoogleeraar bij de Faculteit van Wis- en Natuurkundige Wetenschappen* van de Hoogeschool te Groningen. De Raad van Bestuur heeft, bij Besluit van 10 September, in zijne plaats tot *Rector* der 2de Afd. benoemd Dr. J. D. STEYN PARVÉ, Professor der Wiskunde voor de hoogere klassen van beide Afdeelingen, terwijl, bij Ministerieel Besluit van 9 October, tot *tijdelijk Professor der Natuur- en Scheikunde* is aangesteld de Heer

r, Med. Doct. Phil. Nat. Cand. van Meppel, die zijne beden 1sten December 1851 heeft aanvaard.

iond. Sedert 10 October 1851 is het Koninklijk Collegie eene particuliere inrigting veranderd. De Raad namelijk is, in hare Vergadering van 28 April, tot het besluit ge-ı, te rekenen van 1 Oct. 1851, over geene fondsen daartoe eschikken, zoodat hetzelve van dien tijd van Stads- en ege opgehouden heeft te bestaan; bij gemeld Besluit werd ıgenomen, dat aan de Docenten het tractement tot 1°. April de uitbetaald worden, in zóó verre nogtans, dat, zoo zij lders mogten geplaatst worden, de toekenning van dien zal ophouden. Van de Docenten zijn later Dr. J. WAGENER, *ısor der Rhetorica aan het Koninklijk Athenaeum* te Ant-:n de Heer P. THISSEN, tot *Conrector* aan het Gymnasium er benoemd; terwijl, zoo wij gelooven, de Heer J. FIX-eene aanstelling in België heeft bekomen.

opheffing van het Koninklijk Collegie, werd het gesticht wege overgedragen aan Zijn' Hoogwaarde den Bisschop onder die voorwaarde, dat er het onderwijs op den vorizoude gegeven worden. De Bisschop, die al de kosten heeft het onderwijzend personeel aldus zamengesteld:

·waarde Heeren: P. HOEFNAGELS, *Rhetorica* (Directeur).

LOM, *Poësis*. CANOY, *Quarta*.

JACOBS, *Syntaxis*. C. FRANSSEN, *Sexta*.

Leeken, de Heeren: L. SCHREIJEN, *Quinta*. L. F. VAN BUN, *er Fransche taal*. H. LINSSEN, *Teekenmeester*.

legie telde in Januarij 43 leerlingen, van welke 23 Latinisten.

---

en hier den *Staat der Nederlandsche Scholen en Gymnasiën* ember 1851, volgen; het bij eenige namen gevoegde * ɛennen, dat die Docenten tot de *gewone* Leden van het ap behooren.

raire Leden telde het 1°. November ll.: Dr. A. G. VAN CAPPELLE, Mr. G. DORN SEIFFEN, te Utrecht. Mr. A. W. ENGELEN, te Tiel. C. VAN HEUSDE, te Groningen. Prof. S. KARSTEN, te Utrecht. ELTEMA, te Amsterdam. P. A. G. WAARDENBURG, te Voorburg. RAADT, te Noorthey. Dr. A. W. HIRSCHIG, te Leyden. Dr. R. A. te Leyden. Dr. H. J. NASSAU, te Assen.

uitengewone Lid: Dr. P. EPKEMA, te Amsterdam.

STAAT

DER

NEDERLANDSCHE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMN

OP 1 NOVEMBER 1851.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	G LEER
GRONINGEN.	GRONINGEN.	J. A. Schneither, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd 2e Afd
		H. Riedel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		O. Peerlkamp, Litt. Hum. Cand.	1e Praeceptor.	
		D. M. Kan, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		* J. A. Wijnne, Litt. Hum. Doct.	3e Praeceptor.	
		A. W. Alings, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. J. Stahl de Boer, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal en Letterk.	
		D. Hoekzema, Litt. Hum. Stud., Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Fransche en Engelsche taal en Letterkunde.	
	WINSCHOTEN.	* W. Doorenbos, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	1e Afd 2e Afd
		H. Hillinga, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Duitsch. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de nieuwe talen.	
		J. Hessel Meder.	Adsistent voor de oude talen.	
	APPINGADAM.	B. ten Brink, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	4
		J. C. Eger, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	VEENDAM.	J. C. M. Inkrott, Litt. Hum. Cand. (heeft vrijstelling van het Doctoraat.)	Rector.	5

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
VRIESLAND.	LEEUWARDEN.	* J. C. G. Boot, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	30.
		* J. D. Ankringa, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		* J. G. Ottema, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		J. M. J. Pantekoek, Bezitter van eene acte van toelating.	Leeraar in de Wiskunde.	
		* A. L. Brugsma, Litt. Hum. Cand., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe tal.	
	HARLINGEN.	J. H. A. Weytingh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
		S. L. Brug, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	SNEEK.	/ P. J. Costerus, Litt. Hum. Doct.	Rector.	15.
		L. P. Ouwersloot, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		K. Geersma, Bezitter van den 2den rang. (heeft vrijstelling van den graad.) (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
	FRANEKER.	P. H. F. Junius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 11. 2e Afd. 5. — 16.
		J. H. Behrns, Oud-Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en in de Wiskunde.	
	DOKKUM.	J. H. Warren, Litt. Hum. Doct.	Rector.	13.
		M. Pruim, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
	BOLSWARD.	G. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.
	JOURE.	J. Jarigs Wassenaar. (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	1.
		J. Gauw, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	STAVOREN.	D. G. Mackay, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	0.

1e Afd. 102, 2e Afd. 5. — 107.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE… LEERL…
DRENTHE.	ASSEN.	* M. J. Noordewier, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		C. J. Spat, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch, Duitsch en Engelsch.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		G. van Hennekelder, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
		B. M. Kool van Kasteel, Bezitter van den 3den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
	MEPPEL.	J. D. Wetsels, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.
		H. de Jonge, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
		H. Koning, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
OVERIJSSEL.	ZWOLLE.	* C. H. Thiebout, Litt. Hum. Doct.	Rector.	20.
		H. Wygmans Snel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		H. van Blanken.	Leeraar in de Wiskunde.	
	DEVENTER.	J. Brown, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		*D. H. Hoenebeek Hissink, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		P. A. van Meurs, Litt. Hum. Doct.	Docent in de Geschiedenis en Nederd. taal.	
		* D. Bierens de Haan, Phil. Nat. Doct.	1e Docent in de Wiskunde.	
		S. Susan, Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Docent in de Hoogd. en de Hebreeuwsche talen.	
		H. Levenkamp, Bezitter van den 2den rang en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Docent in de Fransche en Engelsche talen.	
		D. C. Vethake, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	2e Docent in de Wis- en Aardrijkskunde.	
	KAMPEN.	D. H. P. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		P. P. Kremer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		J. P. Brand Eschauzier, Bezitter van eene acte van toelating voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	

…TEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
…IPEN.	J. J. Leupen, Bezitter van den 1sten rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Hoogd. en Fransche talen en Aardrijkskunde.		
	K. P. ter Reehorst, Bezitter van eene acte van algemeene toelating en van aanstelling als beëedigd Translateur in de nieuwe talen.	Leeraar in de Engelsche taal.		
	....	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.		
…ENZAAL.	* F. C. Soer, Litt. Hum. Cand.	Rector.	1e Afd. 11. 2e Afd. 14. — 25.	
	T. de Voogt, Litt. Hum. Cand.	Conrector.		
	J. Helderman, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal. met d. titel v. *Praeceptor*.		
	J. van den Bogert, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde en in de Nederd. taal.		
…CHEDE.	A. P. van de Siepkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 3. 2e Afd. 17. — 20.	
	C. C. Schlencker, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde, en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde en de nieuwe talen.		
…ELO.	B. Mulder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 8. 2e Afd. 24. — 32.	
	J. Kunst, Bezitter van den 2den rang en eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde.		
…MARSUM.	* P. A. Moquette, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 17. 2e Afd. 11. — 28.	1e Afd. 88, 2e Afd. 98. — 186.
	J. ter Kuile, Litt. Hum. Doct.	Privaat-Conrector.		
	A. Hoefman, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraren in de Wiskunde en in de nieuwe talen.		
	F. J. Lindenhovius, Bezitter van den 3den rang.			
…HEM.	J. W. Elink Sterk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 24. 2e Afd. 30. — 54.	
	* D. J. van Stégeren, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Conrector.		
	* J. C. van Deventer, Litt. Hum. Doct.	Collaborator.		
	G. L. Louwenrier, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.		

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE[…] LEERL[…]
GELDERLAND.	ARNHEM.	H. Lettink, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen.	
		* M. Prager Lindo, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche en Engelsche talen.	
		J. Waterman, Bezitter van den 2den rang, en van den 1sten voor het Hebreeuwsch.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
	NIJMEGEN.	J. J. Kreenen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		H. J. Borgers, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* J. J. van der Kloes, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	1e Afd. 2e Afd.
		P. van der Burg, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
		W. van Keeken, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		S. I. Löwenstamm.	Onderwijzer in de Hebreeuwsche taal en Letterk.	
	ZUTPHEN.	* H. J. Matthes J. C. Zn., Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		* J. H. Kroon, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	1e Afd. 2e Afd.
		* W. G. Brill, Litt. Hum. Doct.	Leeraren in de nieuwe talen, tevens bij afwisseling belast met het onderwijs in het Grieksch en Latijn in de 3e Klasse.	
		* F. H. B. von Hoff, Litt. Hum. Doct.		
		....	Praeceptor.	
	HARDERWIJK.	* F. G. B. van Bleeck van Rijsewijk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		J. H. Schuurmans Stekhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	1e Afd. 2e Afd.
		A. Lettink, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		M. J. Lange, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.	
	TIEL.	* P. H. Tydeman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		B. N. Geboren, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	12.
		F. J. J. A. Junius, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	

TEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
BORGH.	* C. A. Engelbregt, Litt. Hum. Doct.	Rector.	20.	
	* D. Burger Jr., Litt. Hum. Doct.	Conrector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.		
	B. Scholten, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Lector in de nieuwe tal.		
	A. van der Mey, Bezitter van den 2den rang.	Lector in de Wiskunde.		
JRG.	A. Kisselius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	11.	
	J. W. Krümberg, Litt. Hum. Cand.	Collaborator, tev. belast m. h. onderw. in het Hoogd.		
	C. P. Burger, Phil. Nat. Cand.	Lector in de Wis- en Natuurkunde.		
	H. C. Begeer, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen, tevens belast met het onderwijs in de Rekenk.		
-BOMMEL.	D. C. Pleyte, Litt. Hum. Doct.	Rector.	14.	
EM.	M. A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	3.	
	G. W. Snel, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
ENLO.	L. Lasonder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.	
	A. J. van der Stege Engelen, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
INCHEM.	F. van Cappelle, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.	
ENINGEN.	G. E. J. Everts, Litt. Hum. Doct.	Rector.	12.	1e Afd. 300, 2e Afd. 67.
	D. Strumper, Bezitter van den 2den rang ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
	D. Vogelenzang, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.		
	H. A. Bokhorst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. taal en Vaderl. Geschied.		
NAAR.	K. H. B. Hazelhoff Roelfzema, Litt. Hum. Doct.	Rector.	4.	
ENBURG.	D. Balfoort, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.	367.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GE… LEERL…
UTRECHT.	UTRECHT.	* A. Ekker, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch.	68.
		* G. Leignes Bakhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		L. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		* A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		* A. H. A. Ekker, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		H. M. Tip, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		W. Julius, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in het Fransch.	
		J. H. Hisgen, Lector Academicus.	Leeraar in het Hoogd.	
	AMERSFOORT.	* C. M. Francken, Litt. Hum. Doct.	Rector.	33.
		* F. A. Hekmeijer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		H. A. Hamelberg, Bezitter van den 1sten rang.	Lector in de Wiskunde.	
NOORD-HOLLAND.	AMSTERDAM.	* D. J. Veegens, [1] Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 1… 2e Afd. … 1…
		* J. G. Hulleman, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* I. Dorn Seiffen, [2] Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* J. H. Nieuwveen, [3] Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		* D. v. Lankeren Matthes, Litt. Hum. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		J. H. Steinigeweg, Phil. Nat. Doct.	2e Leeraar in de Wisk.	
		....	Leeraar in de Nederd. taal en Letterk. en Vaderl. Geschiedenis.	
		L. Chatelain, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Corvey, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		F. M. Cowan, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		S. J. Mulder, Phil. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
		J. A. van Wijk, Litt. Hum. Stud., Bezitter van den 2den rang. (*Tijdelijk.*)	Hulp-onderwijzer voor de onderste Klasse.	

[1] Voorzitter van het Genootschap van 1851—1852.
[2] Penningmeester van het Genootschap tot 1854.
[3] Secretaris van het Genootschap tot 1852.

NAMEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
.ARLEM.	J. Venhuizen Peerlkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.		
	* S. A. Naber, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	A. F. Verburg, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	J. Schouten, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	1e Afd. 20. 2e Afd. 13.	
	W. M. Logeman, Bezitter van eene acte van algemeene toelating en van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	33.	
	J. J. F. Hartman.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.		
	F. M. Cowan.	Leeraar in de Engelsche taal.		
KMAAR.	A. Hirschig Cz., Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.	1e Afd. 150, 2e Afd. 28.
ORN.	C. A. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	8.	
	S. van Milligen. (heeft vrijstelling van den graad.)	Leeraar in de Wiskunde.		
KHUIZEN.	H. C. Michaëlis, Litt. Hum. Doct.	Rector.	8.	178.
IRAVENHAGE.	C. Bax, Litt. Hum. Doct.	Rector.		
	* W. F. Schey, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	* C. van Osenbruggen, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.		
	L. R. Beynen, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
	H. van Sillevoldt, Bezitter van den 1sten rang.	1e Leeraar in de Wisk.		
	J. van Aalst, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	1e Afd. 87. 2e Afd. 38.	
	J. D. Mioulet, Bezitter van den 2den rang.	1e Leeraar in de Fransche taal.	125.	
	H. J. Dirksen, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. C. van der Kuylen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
	H. Ward Bulkley, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETA[L] LEERLI[NGEN]
ZUID-HOLLAND.	ROTTERDAM.	G. A. Schneither, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 6 2e Afd. 3 10
		* J. W. Sluiter, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. C. G. Vermeulen, Litt. Hum. Cand.	1e Praeceptor.	
		* A. Mees, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. P. A. François, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	1e Leeraar in de Wisk.	
		J. Ravenek, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	
		E. Piaget, Jur. Doct., Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	1e Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Antony, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.	
		F. F. W. Koch, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		J. O. Roe, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		J. C. Reepmaker, Jur. Utr. Doct.	Leeraar in de Handelswetenschappen.	
	LEYDEN.	* W. H. D. Suringar, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 5 2e Afd. 6
		W. G. Pluygers, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
		R. J. Fruin, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor en Leeraar in de algem. Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
		* E. J. Kiehl, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. de Vlaam, Phil. Nat. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		I. A. C. Oudemans, Phil. Nat. Cand.	2e Leeraar in de Wisk.	
		* S. F. Groen, Litt. Hum. Cand.	Leeraar in de Fransche taal.	
		C. A. X. G. F. Sicherer, Litt. Hum. Doct., Lector Academicus.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		L. A. te Winkel, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen en voor de Wiskunde.	Leeraar in de Nederd. taal en Letterkunde.	
		A. Kuenen, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	

'EDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
'RECHT.	* J. D. Baron van Hoëvell, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	12.	
	* J. W. Grimm, Litt. Hum. et Med. Doct.	Conrector.		
	* R. C. L. Krämer, Litt. Hum. Cand.	Praeceptor.		
T.	*G. van Wieringhen Borski, Litt. Hum. Doct.	Rector.	28.	
	* J. M. van Gent, Litt. Hum. Doct.	Prorector.		
	J. Pijnappel, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche, Javaansche en Maleische talen.		
	C. F. Donnadieu, Med. Doct.	Leeraar in de Natuur- en Scheikunde.		
	J. Waltman, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.		
	M. J. A. Masthoff, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de nieuwe talen en Aardrijkskunde.		
)A.	N. J. B. Kappeyne van de Coppello, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 28. 2e Afd. 14. — 42.	
	* D. Terpstra, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	A. J. van Deinse, Math. Mag. Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.		
	D. L. Champurij, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.		
	C. E. W. Fricke, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
	A. F. Neuwieller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		
EDAM.	G. C. Brillenburg, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	11.	
	J. Rodi, Bezitter van eene acte van algemeene toelating.	Leeraar in de Wiskunde.		
INCHEM.	P. Romeyn, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	11.	
	P. J. Harrebomée, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
:LLE.	G. P. Seijn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7. 2e Afd. 13. — 20.	1e Afd. 305, 2e Afd. 109. — 414.
	G. W. Boon, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.		
	J. Nolle, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.		

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE… LEERL…
ZEELAND.	MIDDELBURG.	H. Polman Krüseman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	22.
		F. H. Batenburg, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		G. F. W. Baehr, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		T. J. Gersen, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen.	
		H. A. Cox, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		H. J. Vogin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	ZIERIKZEE.	* H. M. de Bruijn de Neve Moll, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		C. W. Volcke, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		W. Top, Wz., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogd. talen.	
		J. Vermeulen, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Engelsche taal.	
NOORD-BRABAND.	'S HERTOGENBOSCH.	* C. R. Hermans, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		P. Oosterbaan, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		J. Ringeling, Bezitter van den 2den rang. (vrijgesteld van den Akad. graad.)	Leeraar in de Wiskunde Hoogd. en Eng. talen.	
		F. H. E. Wolters, Litt. Hum. Cand., Bezitter van eene acte van algemeene toelating, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Ned. en Fransche talen.	
	BREDA.	Th. Verwaijen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	30.
		A. J. Aernout, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		G. Ramakers, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	BERGEN OP ZOOM.	F. Moesman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	12.
		P. Luykx,[1] Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	

[1] *Tijdelijk* vervangen door A. DE KREEK.

STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
STERHOUT.	P. A. de Bruyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	7.
	N. Oomen. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
RAVE.	J. A. W. Boerkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.
XMEER.	* F. B. Troseée, Litt. Hum. Cand.	Rector.	15.
	P. Thissen, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
	....	Leeraar in de Wiskunde.	
USDEN.	C. W. Pape. (*Tijdelijk.*)	Rector.	5.
	P. Seret, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
NDHOVEN.	Ad. van Moorsel. (*Tijdelijk.*)	Rector.	23.
	A. van Hooff. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
LMOND.	J. L. F. Donkers. (*Tijdelijk.*)	Rector.	9.
	F. van der Wee. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
MERT.	F. W. Bevers, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Rector.	34.
	J. H. van Valkenburg. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
VENSTEIN.	M. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Rector.	18.
	G. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	A. van den Heuvel. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
GEN.	P. Keyzer. (*Tijdelijk.*)	Rector.	16.
	L. M. J. Vermeer. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	P. H. Krielen.	Leeraar in de Wiskunde.	

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GE... LEERL...
N.-BRABAND.	UDEN.	A. van den Berg. (*Tijdelijk.*)	Rector.	20.
		L. Luyben. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
		M. Manders. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
LIMBURG.	MAASTRICHT.	H. J. Kerzmann, Litt. Hum. Doct.	Rector der 1e Afdeeling, Professor der 1e Klasse.	1e Afd. 2e Afd.
		* K. T. Clumper, Litt. Hum. Doct.	Professor der 2e Klasse.	
		* P. J. Uylenbroek, Litt. Hum. Doct.	Professor der Grieksche taal, en der Nederd. Taal- en Letterk. in de hoogere Klassen der 1e Afdeeling.	
		G. A. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Professor der 3e Klasse.	
		* J. Graaf, Litt. Hum. Cand.	Regent der 4e Klasse.	
		J. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Regent der 5e Klasse.	
		J. Bruls. (aangesteld vóór 1817.)	Regent der 6e Klasse.	
		D. J. Steyn Parvé, Phil. Nat. Doct.	Rector der 2e Afd., Prof. der Wisk. voor de hoogere Klassen van beide Afd.	
		B. Verver, Med. Doct. Phil. Nat. Cand. (*Tijdelijk.*)	Professor der Natuur- en Scheikunde.	
		Th. Dumoulin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde voor de lagere Klassen van beide Afdeelingen.	
		L. J. Steyns, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Prof. der Gesch. en Nederd. taal in de hoogere Klassen der 2e Afdeeling.	
		J. A. Muller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leer. in de Nederd. taal, Gesch. en Aardr. voor de 3 laagste Kl. der 2e Afd.	
		G. F. Alard, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal voor beide Afd.	
		C. Arenz, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogd. taal en de Handels-Wetenschapp. voor de 2e Afd.	
		J. van Dam den Boumeester, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal voor de 2e Afd.	
		G. C. W. Pytak. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Teekenk. voor de 2e Afdeeling.	
		J. P. Frère.	Principaal der Kostsch.	

Uit dezen staat blijkt, dat het aantal scholen, op 1°. November 1851, bedroeg 67; dat der leerlingen 1808; van welke 1379 tot de 1ste en 429 tot de 2de Afdeeling behooren, dus in het geheel 11 minder dan in het vorige jaar. Merkt men echter op, dat thans de school te Roermond, die een 50-tal leerlingen (de 1ste Afd. ongeveer 30) telde, niet meer op den staat voorkomt, dan mag men hieruit het gevolg trekken, dat het aantal leerlingen op de 1ste Afd. verminderd, doch dat der 2de Afd. aanzienlijk vermeerderd is. De oorzaak dezer vermeerdering is o. a. ook daarin te vinden, dat er eenige meerdere 2de Afdeelingen op den staat voorkomen; namelijk te Harderwijk, Brielle, Oldenzaal en Almelo; in de laatste stad is, wel is waar, geen eigenlijk Gymnasium, evenmin als te Enschedé en Ootmarsum, maar de Latijnsche scholen aldaar zijn met Fransche scholen voor een gedeelte vereenigd, en de leerlingen, welke alleen de lessen der Fransche school bijwonen, zijn als tot de 2de Afdeeling behoorende opgegeven. Omtrent het aantal Docenten merken wij op, dat dit op 1°. Nov. 1851 255 bedroeg, met 4 nog onvervulde plaatsen, terwijl in het vorige jaar dit getal 261 was, met 4 vacante betrekkingen.

Wij geven hier tot overzigt een uittreksel uit de staten der scholen van 1850 en 1851.

PROVINCIE.	1 NOVEMBER 1850.				1 NOVEMBER 1851.			
	1e AFD.	2e AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.	1e AFD.	2e AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.
Groningen...	94	22	116	17	69	12	81	14
Vriesland....	105	5	110	18	102	5	107	18
Drenthe.....	12	30	42	7	34	26	60	7
Overijssel. ..	124	37	161	27	98	88	186	27
Gelderland...	183	50	[illegible]	43	200	67	267	44
Utrecht.....	104		104	11	101		101	11
N.-Holland..	152	40	192	21	150	28	178	22
Z.-Holland..	318	90	408	52	305	109	414	54
Zeeland.....	24	13	37	10	26	12	38	10
N.-Braband.	213	6	219	32	214	12	226	31
Limburg....	109	79	188	23	80	70	150	17
	1438	381	1819	261	1379	429	1808	255

In het *Statistisch Jaarboekje* voor het Koningrijk der Nederlanden, in 1851 uitgegeven door het Departement van Binnenlandsche Zaken, vinden wij den volgenden:

STAAT VAN HET GETAL LEERLINGEN OP DE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNASIËN, VAN 1839 TOT EN MET 1848.

PROVINCIËN.	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848
NOORD-BRABANT	299	295	277	261	295	296	288	293	290	269
GELDERLAND	127	139	134	175	146	159	175	164	177	238
ZUID-HOLLAND	207	228	211	220	233	238	242	247	256	339
NOORD-HOLLAND	157	133	152	147	160	157	139	154	141	168
ZEELAND	31	32	25	28	31	36	34	34	36	37
UTRECHT	115	91	87	98	97	99	114	103	95	99
FRIESLAND	73	73	74	82	89	91	90	108	104	119
OVERIJSSEL	78	69	62	65	72	74	80	86	112	167
GRONINGEN	55	53	46	85	90	87	84	92	111	109
DRENTHE	44	42	44	42	38	46	64	59	60	57
LIMBURG	206	186	186	190	200	198	197	174	161	205
Totaal	1392	1341	1298	1393	1451	1481	1507	1514	1543	1807

Bovendien wordt in hetzelfde Jaarboekje een zeer uitvoerige Staat van de Latijnsche Scholen en Gymnasiën, gedurende het schooljaar 1849—1850, gevonden.

Wij achten het niet onbelangrijk hier eene opgave te laten volgen der Lands subsidiën aan de Gymnasiën in ons Vaderland, welke wij hebben overgenomen uit de begrooting van 1852; men kan hieruit zien, welke benoemingen door de Regering geschieden, daar dit alleen bij die inrigtingen het geval is, die een subsidie van 's Landswege erlangen.

Art. 115. Tractementen, toelagen en subsidiën voor het onderwijs aan de Latijnsche Scholen, Gymnasiën, Collegiën en Athenaeum te Maastricht:

a. In NOORD-BRABANT:

1. Te 's Hertogenbosch, voor een Rector. *f* 1250
2. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 925
3. Idem, voor een Praeceptor. . . . . . *"* 775
4. Te Boxmeer, voor een Rector. . . . . *"* 350
5. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 300
6. Idem, voor een Leeraar in de Wiskunde. *"* 150
7. Te Grave, voor een Rector. . . . . . *"* 800
8. Te Megen, voor een Rector. . . . . *"* 200
9. Idem, voor een Conrector . . . . . . *"* 180
10. Te Uden, voor een Rector. . . . . . . *"* 330
11. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 280
12. Idem, voor een Praeceptor. . . . . . *"* 280
13. Te Eindhoven, voor een Rector. . . *"* 350
14. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 250
15. Idem, voor een Praeceptor. . . . . . *"* 200
16. Te Gemert, voor een Rector. . . . . *"* 100
17. Idem, subsidie. . . . . *"* 300
18. Te Helmond, voor een Rector. . . . *"* 425
19. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 375
20. Te Breda, voor een Rector. . . . . . *"* 750
21. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 500
22. Te Bergen-op-Zoom, voor een Rector. *"* 800
23. Te Oosterhout, voor een Rector. . . *"* 300
24. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 250
25. Idem, voor een Praeceptor. . . . . . *"* 250
26. Te Heusden, voor een Rector. . . . . *"* 250

f 10920

b. In GELDERLAND:

1. Te Arnhem, voor een Rector. . . . . *f* 300
2. Idem, voor een Conrector. . . . . . . *"* 300
3. Idem, toelage voor het onderwijs in de Wiskunde. . . . . *"* 100
4. Te Harderwijk, voor een Rector(1). . *"* 1200

---

(1) Toelichting. Onderdeel *b*. N°. 4, 5 en 6.

Het Gymnasium te Harderwijk genoot in vroegere jaren aanzienlijke sommen uit de landelijke kas, naar het schijnt voornamelijk op grond, dat de

5. Te Harderwijk, voor een Conrector.	ƒ	900
6. Idem, voor twee Leeraars in de hedendaagsche talen.........	"	900
7. Te Culemborg, voor een Rector. .	"	322
8. Te Wageningen, voor een Rector..	"	200
9. Idem, toelage voor het onderwijs in de Wiskunde.........	"	100
10. Te Doesburg, voor een Rector. . .	"	722.50
11. Idem, voor een Conrector.....	"	475
12. Te Doetinchem, voor een Rector. .	"	360

---

goederen, welke aan die instelling behoord hadden, ten behoeve van het kwartier van Veluwe waren genaast. Vóór de inlijving in Frankrijk bedroeg het jaarlijksch subsidie ƒ 5388. Gedurende de vereeniging met Frankrijk hield dat subsidie op, doch in 1814 werd het op nieuw uitbetaald krachtens besluit van den Souvereinen Vorst dd. 9 Julij 1814, n°. 80, houdende, dat de tractementen en subsidiën vóór de inlijving dezer landen in Frankrijk uit 's Lands kas betaald aan onderwijzers bij Latijnsche Scholen of wel tot onderhoud dier scholen, weder als bevorens, te rekenen van 1 December 1813, zouden worden uitbetaald.

Bij Koninklijk besluit van 13 Februarij 1816, n°. 18, werd evenwel bepaald, dat gemeld subsidie zou gerekend worden met den laatsten December 1815 een einde te hebben genomen, en dat alleen de betaling der jaarwedden van de onderwijzers uit 's Lands kas zou plaats hebben. Dit geschiedde, op grond dat er geene verpligting scheen te bestaan 's Lands kas verder met eene zoo aanzienlijke uitgave te bezwaren, en uit aanmerking, dat de stad Harderwijk voordeel zou genieten van het door den Staat te bekostigen Athenaeum. Sedert dien tijd tot heden is dus alleen het bedrag der tractementen, tot hiertoe ƒ 2700 beloopende, van 's Rijkswege betaald.

Ten gevolge van min gunstige omstandigheden, waarin de stad Harderwijk verkeert, is ook het Gymnasium in verval; evenwel is men in den laatsten tijd ernstig bedacht op middelen van verbetering dier inrigting; daartoe zou, naar men meent, kunnen leiden, de vereeniging der stads Fransche school met het Gymnasium, hetgeen dan de aanstelling van een tweeden leeraar in de hedendaagsche talen zou noodzakelijk maken.

Aanzoek is gedaan, dat het Rijk de helft van het tractement van dien leeraar betale.

Lettende op hetgeen vroeger is voorgevallen, en omdat hier verbetering van het onderwijs wordt beoogd, heeft het Gouvernement gemeend aan het aanzoek te moeten voldoen, en wordt uit dien hoofde voor 1852 eene verhooging van ƒ 300 voorgesteld, daar de gezamenlijke tractementen van de onderwijzers bij het Gymnasium te Harderwijk, in de begrooting voor 1851 gesteld op ƒ 2700, thans tot ƒ 3000 uitgetrokken zijn.

13. Te Groenlo, voor een Rector. . . . *f* 450
14. Te Lochem, voor een Rector. . . . „ 500
15. Te Zevenaar, voor een Rector. . . „ 120
16. Idem, toelage voor denzelve, ter tegemoetkoming in de huur van eene woning en van een schoollocaal. . . „ 175
17. Te Zutphen, voor een Rector. . . „ 1600
18. Idem, voor een Conrector. . . . . „ 1000
19. Idem, voor een Onderwijzer in de Wiskunde. . . . . „ 651
20. Schoolprijzen voor het Gymnasium te Zutphen. . . . . „ 150.35
21. Te Tiel, toelage voor den Rector voor het geven van onderwijs in de Wiskunde. . . . . „ 100

f 10625.85

c. In ZUID-HOLLAND:
Te Brielle, voor een Rector. . . . . „ 800

d. In NOORD-HOLLAND:
Te Enkhuizen, voor een Onderwijzer in de Wiskunde. . . . . „ 200

e. In ZEELAND.

f. In UTRECHT.

g. In FRIESLAND:
1. Te Dokkum, voor een Rector. . . . . *f* 425
2. Te Franeker, voor een Rector. . . . . „ 403
3. Te Harlingen, voor een Rector. . . . „ 300
4. Te Bolsward, voor een Rector. . . . „ 300
5. Te Sneek, voor een Rector. . . . . . „ 600
6. Te Stavoren, voor een Rector. . . . . „ 225
7. Te Joure, voor een Rector. . . . . . . „ 150
8. Te Franeker, voor een Onderwijzer in de Wiskunde. . . . . „ 300

„ 2703

h. In OVERIJSSEL:

1. Te Enschedé, voor een Rector. . .	*f* 300	
2. Te Oldenzaal, voor een Rector. . .	„ 873.65	
3. Idem, voor een Conrector.	„ 630	
4. Idem, voor een Praeceptor (1). . .	„ 354	
5. Idem, subsidie voor de gebouwen, schoolprijzen en verdere behoeften.	„ 200	
6. Te Ootmarssum, voor een Rector.	„ 300	
		f 2657.[illegible]5

i. In GRONINGEN:

1. Te Appingadam, voor een Rector.	*f* 900	
2. Idem, voor een Conrector.	„ 685	
3. Te Groningen, voor een Rector. .	„ 1500	
4. Idem, voor een Conrector.	„ 1350	
5. Idem, voor twee Praeceptoren. . .	„ 2396.50	
		„ 6831.5[illegible]0

j. In DRENTHE:

Te Meppel, voor een Rector.	*f* 500	
Te Assen, toelage voor een Rector. . .	„ 500	
		„ 1000

k. In LIMBURG:

Subsidie voor het Athenaeum te Maastricht (2). . .	„ 5096
Te zamen.	*f* 40834.0[illegible]

(1) Onderdeel *h.* N°. 4. Bij dit onderdeel wordt, vergeleken met 1851, eene verhooging van *f* 354 voorgesteld. Ze rust op den volgenden grond: in 180[illegible] werd de Praeceptor der Latijnsche school te Oldenzaal vervangen door eenen Franschen meester, op het tractement van *f* 354, aan het praeceptoraat verbonden. Het tractement van dien onderwijzer werd, ten gevolge daarvan, gekweten uit een ander artikel der begrooting, namelijk uit dat, waarbij gelden werden toegestaan voor jaarwedden van onderwijzers bij de lagere scholen; dit had misschien niet moeten geschieden. De Fransche meester werd onlangs ontslagen: verbetering van het Gymnasium maakte het noodzakelijk; het tractement vóór het praeceptoraat bepaald, wordt derhalve hier, waar het eigenlijk te huis behoort, weder uitgetrokken.

(2) Onderdeel *k.* Voor 1852 wordt *f* 1000 minder gebragt. Over 1850 en 1851 werd betaald een subsidie tot dat bedrag voor het Collegie te Roermond. Toenemende achteruitgang bij deze inrigting gaf aanleiding, dat het Collegie door den stedelijken Raad werd opgeheven. Subsidie of ondersteuning van 's Rijkswege komt daardoor te vervallen.

ij Koninklijk Besluit van 24 Mei 1851, N°. 62, zijn benoemd
:id en *Voorzitter der Staatscommissie* voor het jaar 1851 Mr.
MODDERMAN, Raadsheer in den Hoogen Raad der Nederlan-
tot *Leden:* Dr. J. W. ELINK STERK, Rector te Arnhem; Dr.
HERMANS, Rector te 's Hertogenbosch; Dr. G. VAN WIERINGHEN
KI, Rector te Delft; Dr. W. G. PLUYGERS, Conrector te Ley-
Dr. J. DE VLAAM, Leeraar in de Wiskunde te Leyden; A. P. J.
çOIS, Leeraar in de Wiskunde te Rotterdam. — Van het ver-
dier Commissie aan de Regering is de hoofdzakelijke inhoud
Staatscourant van 1 April 1852 bekend gemaakt, welken wij
naar gewoonte laten volgen.

HOOFDZAKELIJKE INHOUD *van het Verslag der Commissie benoemd bij Koninklijk besluit van den 24sten Mei* 1851, *n°.* 62, *tot afneming van het examen van hen, die op een der hoogescholen of athenaea wenschen toegelaten te worden, uitgebragt aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, den* 25*sten October* 1851.

Commissie benoemd bij Koninklijk besluit van den 24sten Mei 1851,
:, tot afneming van het examen van hen, die op een der hoogescholen
enaea wenschen toegelaten te worden, lettende op art. 6 van het Ko-
k besluit van 1 Julij 1850 (*Staatsblad* n°. 36), voegt bij het tabellarisch
rt, ingerigt overeenkomstig het model door Uwe Excellentie opgegeven,
gende berigten wegens hare werkzaamheden en aanmerkingen omtrent de
ingen door haar gedurende het afgeloopen examen opgedaan.

eene voorloopige vergadering op den 22sten Junij te Delft gehouden,
e met den Heer van Wieringhen Borski, alleen de Heeren Pluijgers en
am, als in de nabijheid van die plaats wonende, door den Voorzitter
opgeroepen, werd door dezen berigt dat zich ongeveer drie honderd en
examinandi hadden aangemeld; hij wenschte dus, vóór dat de brieven
proeping aan dezen werden afgezonden, te overleggen, hoe het examen
orden ingerigt, en hoe vele personen tegen iederen dag zouden worden
epen. Men oordeelde eenparig, dat het verkieslijk was de examinandi
dage in vijf afdeelingen te splitsen, welke ieder in den regel uit drie
en zouden bestaan.

eene tweede voorloopige vergadering op den 31sten Julij mede te Delft
len, in welke alle leden der commissie bijeen waren, werd de Heer
ers benoemd tot secretaris, en die betrekking door hem aanvaard.

overleg omtrent de verdeeling der onderscheidene vakken tusschen de
atoren was zeer gemakkelijk gemaakt ten gevolge van den maatregel,
Uwe Excellentie genomen, om aan ieder van de leden der commissie bij

zijne benoeming bepaaldelijk een vak toe te wijzen, waarin het onderzoek hem werd opgedragen. Ook is het een groot voordeel van deze wijze van benoemen, dat de examinatoren zich op hunne werkzaamheden kunnen voorbereiden.

Volgens aanwijzing dus van Uwe Excellentie werd het Examen in het Grieksch opgedragen aan den Heer Pluijgers, dat in het Latijn aan den Heer Bink Sterk; dat in de geschiedenis met hare hulp-wetenschappen aan de Heeren Hermans en van Wieringhen Borski. Deze beide Heeren waren reeds te voren overeengekomen, dat de eerstgenoemde zich belasten zoude met het onderzoek in de oude-, geschied-, aardrijks- en letterkunde, in de oudheidkunde en in de Grieksche en Romeinsche fabelleer, de laatstgenoemde met dat in de nieuwe en vaderlandsche geschied- en aardrijkskunde; nog nam dezelfde het examen in de Nederduitsche taal en stijl bereidwillig op zich. Het examen in de wiskunde eindelijk werd opgedragen aan de Heeren de Vlaam en Louwerier, welke besloten om den anderen dag het examen in de reken- en stelkunst en in de meetkunst af te nemen.

Aan ieder der examinatoren werd tot het onderzoek in de vakken aan hem opgedragen één uur tijd gegeven voor ieder der vijf afdeelingen, waarin de examinandi verdeeld zouden worden. De Heeren de Vlaam en Louwerier zouden dit uur onder elkander verdeelen.

Verder besloot men de graden van bekwaamheid der geëxamineerden aan te duiden met de woorden door de commissie van 1850 gebruikt.

De examens zelve zijn begonnen op den 1sten Augustus en gedurende die maand in drie en twintig zittingen voortgezet en voleindigd. Zij duurden telken dage van 8½ uur tot 2½ uur, met één uur verpoozing van 11½ uur tot 12½ uur.

Ook thans weder hebben de examinatoren zich van het onderzoek hunner eigen leerlingen en bijzondere bekenden onthouden.

De localen in de gebouwen van de Koninklijke Academie ten gebruike aangewezen waren zeer geschikt voor het ontvangen en plaatsen der examinandi. Hunne ruimte liet toe dat aan ieder, die dit verlangde, tot het vertrek waar het examen gehouden werd, toegang verleend werd. Door verpligtende zorg van het gemeentebestuur van Delft en van den Heer Directeur der Koninklijke Academie was alles zoo ingerigt, dat er in geen opzigt iets te wenschen was overgelaten.

Drie honderd zeven en vijftig personen van verschillenden leeftijd hadden zich tot het examen aangemeld; drie honderd negen en dertig zijn werkelijk voor de Commissie verschenen en door haar geëxamineerd. De Commissie laat hier eene tabel volgen, welke een overzigt geeft van den afloop van het geheele examen. Hierbij valt op te merken, dat elk geëxamineerde gebragt is in die classificatie van onderwijs, waartoe hij, blijkens overgelegde stukken laatstelijk behoord had. In enkele gevallen zijn de inlichtingen omtrent het genoten onderwijs verkregen of aangevuld door mondelinge mededeelingen van de geëxamineerden, voor welker naauwkeurigheid de Commissie natuurlijk niet kan instaan.

Een blik op de vorenstaande tabel doet zien, dat verreweg het grootste getal der geëxamineerden op openbare inrigtingen van onderwijs, of door privaat lessen gevormd zijn, en teveus hoe veel gunstiger resultaten de eerste wijze van opleiding ter academie boven de tweede heeft gegeven. De Commissie doet garne hulde aan de bekwaamheid van enkele privaat onderwijzers, wier leerlingen, niettegenstaande de ongunstige omstandigheden waarin het privaat onderwijs tegenover het classicaal onderwijs verkeert, allen de bewijzen gaven van grondig onderwezen te zijn; maar zij wil aan den anderen kant de verklaring niet terughouden, dat verreweg het grootste gedeelte der geëxamineerden welker onkunde in het oog vallend was, door privaat-lessen waren gevormd geworden.

Het zal misschien de bevreemding van Uwe Excellentie opwekken, dat ook in die klassen, welke geëxamineerden bevatten, die geheel of gedeeltelijk den cursus óf op openbare óf op bijzondere inrigtingen van onderwijs gevolgd hadden, het getal in de kolom *minime* ingevuld betrekkelijk groot is.

De oorzaak van dit verschijnsel is tweeledig.

Vooreerst hebben zich dit jaar tot het examen aangeboden personen, die wel eene inrigting van onderwijs bezocht, of er zelfs den cursus volbragt hadden, maar die, reeds sedert een groot aantal jaren de school verlaten hebbende, onder de bemoeijingen van hun beroep, de kennis vroeger verkregen, geheel hadden laten verdwijnen en uitgewischt worden.

Ten andere heeft, bij gemis aan voorschrift, dat nu weder aan de woorden door de Commissie van 1850 tot aanduiding van den graad der bekwaamheid gebruikt, dezelfde beteekenis zoude moeten gehecht worden, als vroeger is gehecht geworden, over de waarde der graden bij de leden der Commissie verschil van meening plaats gehad, zoodat door sommigen aan die graden, en in het bijzonder aan *minime* eene andere waarde is gegeven, als de Commissie van 1850 er aan had toegekend.

Ten gevolge van ditzelfde verschil in meening is bij *drie* geëxamineerden de graad in de oude talen door de Commissie niet volgens opgave van den examinator, maar bij meerderheid van stemmen ingevuld.

Omtrent de verschillende beteekenis, welke aan de woorden *egregie*, *bene*, *satis*, *tenuiter*, *male* en *minime* is gehecht geworden, geven de afzonderlijke verslagen over den afloop der examens in ieder der vakken de noodige inlichtingen.

Deze verslagen, welke hieronder volgen, zijn opgemaakt door ieder van de leden der commissie over het vak waarin hij geëxamineerd heeft; ieder hunner deelt hier zijne eigene bevindingen en persoonlijke overtuiging mede. Discussie over den inhoud dezer verslagen is er niet geweest; zij zoude geene vruchten hebben kunnen opleveren, daar ieder der examinatoren de toepassing van gevolgtrekkingen uit de examens in andere vakken, op den afloop der examens door hem, en door hem alleen, afgenomen, met volle regt zoude hebben afgewezen.

GRIEKSCH.

Bij het examen in het Grieksch heeft men zich voorgesteld te onderzoeken

of de examinandi door naauwkeurige kennis in de gronden der taal in st waren, of eenmaal in staat zouden zijn om een Grieksch schrijver te verst

Opdat zij hiervan zouden kunnen doen blijken, werd het uur, voor het derzoek in het Grieksch bestemd, aldus onder de drie examinandi verde dat terwijl een hunner bij den examinator mondeling vertaalde (uit Home Isocrates, Lysias of Xenophon) en ondervraagd werd, de beide overigen schrift een thema uit het Hollandsch in het Grieksch overzetten. Ieder geëxamineerden heeft dus in den regel ongeveer een geheel uur gehad om wijzen van zijne kennis te geven.

Ter vertaling werden voorgelegd plaatsen om hare duidelijkheid en ge kelijkheid opzettelijk uitgekozen, doch door den examinandus nimmer te ren behandeld. De vragen daarbij gedaan, liepen gewoonlijk over de wo vormen en hunne buigingen: de antwoorden werden door den examinator geschreven en veelal aan den examinandus ter verbetering voorgelegd, tijds met aanwijzing der gemaakte fouten, somtijds ook niet, naar mate den aard dier fouten.

De themata bestonden uit korte zinnen, tot wier juiste vertaling men sl met de meest in het oog loopende verschijnselen in de Grieksche syntax met de meest gebruikelijke onregelmatige werkwoorden behoefde bekend te De beteekenis van alle woorden stond er bij geschreven, doch niet die va pronomina, van de praepositiones en van woordjes zoo algemeen beken *καί*, *γάρ*, enz.

Bij het toekennen der graden zijn de volgende regels gevolgd:

Bene beteekent, dat bij den geëxamineerde gevonden is vaardigheid in vertalen, met toereikende kennis van de beteekenis der meest gebruikelijke w den; vaste kennis in de vormleer; en zoodanige bekendheid met die regel syntaxis, waarvan de voorbeelden schier op iedere bladzijde van een Gri boek te vinden zijn, dat hij ze bij de vertaling uit het Hollandsch in het Gri met juistheid wist toe te passen.

Satis duidt aan, dat de geëxamineerde de algemeene regels der declina conjugatie, de geslachts- en vergelijkingsvormen der adjectiva, en de meest komende onregelmatigheden in verbuiging en vervoeging vrij wel kende genoeg wist van de beteekenis en syntaxis der woorden, om eene ge kelijke plaats uit een attisch proza-schrijver met eenige vaardigheid te kn vertalen.

Wanneer, te oordeelen volgens de geleverde proeven, de kennis van den ëxamineerde bleek *onvoldoende* te zijn, is dit uitgedrukt met de woorden *nuiter* en *male*;

door *tenuiter*, zoo de vaardigheid in het vertalen ontbrak of de kennis vormleer de vereischte uitgebreidheid of vastheid bleek te missen:

door *male*, zoo de regelmatige vormen niet werden gekend, of de onk in de onregelmatige groot was, en de fouten daartegen gemaakt bewezen, de geëxamineerde geen inzigt in den bouw der taal bezat.

Minime eindelijk is alleen gebruikt om aan te duiden dat het Grieksch o het geheel niet, of zonder eenige vrucht was beoefend geworden.

De tabel hierboven ingevoegd, geeft aan Uwe Excellentie een overzigt van den afloop der examens in het Grieksch.

De verhouding van het getal der geëxamineerden die voldoende graden (*bene, satis*) hebben behaald, tegenover dat van hen wier kennis als *onvoldoende* (*tenuiter, male*) staat bestempeld, mag voor zeer ongunstig gehouden worden.

Wel is, zoo als de aard der zaak medebrengt, die verhouding het gunstigst in de afdeelingen, welke de geëxamineerden bevatten, die op eenige openbare of bijzondere inrigting van onderwijs den cursus geheel hadden afgeloopen; doch ook hier is de uitkomst verre van bevredigend.

Opdat Uwe Excellentie de overtuiging krijge, dat de ongunstige afloop dier examens niet daaraan moet worden geweten, dat aan de geëxamineerden eischen gedaan zijn boven hunnen leeftijd, is bij dit gedeelte van het rapport eene bijlage (A)* gevoegd, bevattende twee themata in het Grieksch vertaald, n°. 1 door een geëxamineerde, welke *bene*, n°. 2 door een geëxamineerde welke *satis* behaald heeft. Eene tweede bijlage (B)* dient om aan te toonen waarin de vele geëxamineerden te kort schoten, wier vorderingen als *geheel onvoldoende* met *male* zijn aangeduid.

De themata in de eerste bijlage (A) vervat, zijn het werk van twee geëxamineerden, die den cursus op eene openbare inrigting van onderwijs hadden volëindigd. Ook de uittreksels uit de themata en uit de antwoorden in de tweede bijlage (B) geleverd, zijn alle ontleend aan het werk van geëxamineerden, welke, blijkens de overgelegde stukken, na den cursus op eene openbare inrigting van onderwijs te hebben volbragt, door hunne onderwijzers slechts zeer korten tijd vóór het afgelegde examen als bekwaam voor het academisch onderwijs van de school waren ontslagen. Uit het werk van geëxamineerden, aangaande welke eenige onzekerheid omtrent deze punten bestond, is niets in die bijlage opgenomen.

Opzettelijk zijn alleen van geëxamineerden behoorende tot die afdeeling (*leerlingen van openbare inrigtingen van onderwijs, die den cursus geheel hebben afgeloopen*) proeven van bekwaamheid, of moet ik zeggen van onkunde, medegedeeld en zijn tevens die proeven aan het werk van ieder hunner voor een gedeelte ontleend, omdat men meende aldus op de zekerste wijze het vermoeden te ontgaan, dat willekeurig uit het werk van de grootste weetnieten eene bloemlezing is geleverd, en zoo doende de mate van kennis in het Grieksch, die over het algemeen bij de geëxamineerden 's bevonden geworden, als geringer is voorgesteld dan zij inderdaad was.

Integendeel zij de verzekering gegeven, dat het gemakkelijk zoude zijn uit het werk, waaruit nu in bijlage B. uittreksels zijn opgenomen, eene tweede verzameling van bewijzen van onkunde op te maken, verre in omvang overtreffende die, welke nu geleverd wordt.

Dat er alleen proeven gegeven worden van vertaling uit het Hollandsch in het Grieksch, en niet ook omgekeerd, is slechts daaraan toe te schrijven, dat den examinator, terwijl de examinandus vertaalde, de tijd ontbrak om de vele

(*) Deze bijlagen zijn niet gedrukt.

onnaauwkeurigheden en dikwijls belagchelijke vergissingen op te teekenen. Had hij dit kunnen doen, het zou duidelijk blijken hoe verkeerd de voorstelling van sommigen is, dat onkunde in de taalvormen het verstaan der schrijvers niet in den weg staat. De geëxamineerden welker vorderingen om gebrekkige kennis in de gronden geoordeeld worden *zeer onvoldoende* (*male*) te zijn, waren, met weinige uitzonderingen, tevens slordig en onhandig in het vertalen van de zeer gemakkelijke plaatsen der Grieksche schrijvers, welke hun werden voorgelegd, terwijl zij, die om grondige kennis in de vormleer en voldoende bekendheid met de regels der syntaxis op een *zeer voldoenden* graad (*bene*) aanspraak konden maken, met groote vaardigheid en juistheid ook die plaatsen in het Hollandsch overbragten welke om den zin of om de wijze van uitdrukking niet zonder moeijelijkheid waren.

Latijn.

Voor dat de examinator, aan wien het Latijn was opgedragen, tot de mededeeling zijner bevindingen omtrent het examen zelf overgaat, gevoelt hij zich verpligt eenigzins meer naauwkeurig te verklaren, welke waarde hij aan de verschillende graden van bekwaamheid heeft gehecht.

Bij groot verschil van meening omtrent het aannemen van een gelijken maatstaf bij de toekenning der verschillende graden, werd de Commissie in hare voorloopige vergadering van 31 Julij jl. het in zooverre eens, dat zij besloot om aan ieder lid der Commissie, als verantwoordelijk voor het hem toevertrouwde vak, geheel over te laten aan welke soort en mate van bekwaamheid hij die verschillende graden zou vermeenen te moeten vastknoopen.

Het was daarom, dat de examinator in het Latijn met het oog op den maatstaf aangenomen op de vijf vroeger gehoudene oorspronkelijke staats-examens, waarvan hij twee malen het genoegen had lid te zijn, oordeelde dat de graad van *tenuiter* thans toekwam aan de zoodanigen, die vroeger met *even voldoende* tot de hoogeschool zouden zijn toegelaten, terwijl het vroeger *slecht* en *goed* door *male* en *satis* scheen vervangen, en er daarenboven zoowel ten kwade een *minime* (zeer gering) als ten goede een *bene* (braaf) en een *egregie* (uitstekend) waren bijgevoegd.

Maar toen zich nu één examinandus voordeed, die zoowel in het Latijn als in het Grieksch totaal onervaren en geheel en al niet onderwezen bleek te zijn, en naderhand nog twee nummers voor het Grieksch, dat juist dien dag aan den examinator in het Latijn bij ruiling was opgedragen, meende hij de diplomata dier nummers niet te mogen noch te kunnen invullen, 1°. omdat er in het gewijzigd Koninklijk besluit van 1 Julij 1850 (*Staatsblad* n°. 36) art. 1 geschreven staat dat het getuigschrift moet behelzen:

a, *dat houder bij die commissie een examen heeft afgelegd;*

b. *de mate zijner kundigheden bij het examen gebleken.*

en 2°. omdat in het formulier van het diploma, door Uwe Excellentie voorgeschreven, uitdrukkelijk staat, dat de Commissie de waargenomene vorderingen van den examinandus getuigt (*progressus sibi probasse testantur*). Waar dus geen examen mogelijk was geweest, kon de Commissie, naar het oordeel van exami-

niet verklaren, hetgeen art. 1 lit. a. vordert, dat de houder *bij die com-*
een examen had afgelegd, en waar zelfs geen begin van studie gemaakt
estond er naar zijn oordeel geene mogelijkheid om gemaakte *vorderingen*,
n ook, te kunnen testeren. Op dien grond stelde hij voor, dat de Com-
het diploma der zoodanigen niet zou invullen noch uitreiken.
Commissie besloot de zaak in advies te houden tot aan het einde harer
en besliste toen bij meerderheid van stemmen, dat de tot nog toe niet
de diplomata voor gezegde twee vakken door den secretaris met den
van *minime* zouden worden ingevuld, en aan hun adres afgezonden. Hoe-
minator het besluit der meerderheid eerbiedigde, en zich daarnaar te
chikte, omdat in andere vakken, met name in het Grieksch, niet aan
maar aan velen, die verklaarden van die taal NIETS te weten, het *minime*
gedeeld, zou hij zelfs welligt van dit zijn bijzonder gevoelen geene
hebben gemaakt, zoo niet juist door het invullen der diplomata van
xamineerden met *minime*, het *minime*, door hem aan enkele geëxamineer-
het Latijn gegeven, hare waarde, hoe gering dan ook, had verloren en
's was teruggebragt, terwijl tevens ook de waarde van al de overige gra-
het Latijn hierdoor min of meer werd gedeprecieerd. Ook valt nog op
ten dat de kortheid des tijds, die wel is waar niet belette om zeer dik-
t *male* en *minime* te moeten afdalen, evenwel verhinderde om behoorlijk
rzoeken of iemand, die thans reeds met een gunstigen graad staat ge-
, niet tot een *egregie* had kunnen opklimmen. Ook kan menig exami-
door omstandigheden in en buiten hem gelegen, zich wel eens aan den
itor minder hebben voorgedaan, dan hij werkelijk was.
het examen zelf heeft men zich bediend van die schrijvers, waarvan
mplaar bij de Commissie voorhanden was, Virgilius, Horatius, Cicero,
Sallustius, Tacitus, en dat wel in dier voege, dat alle mondeling on-
door eene schriftelijke proef is voorafgegaan; en dat van de vier
noemde schrijvers door nagenoeg alle examinandi iets op schrift is
, terwijl slechts aan de meer gevorderden een Sallustius of Tacitus ter
g voor de vuist werd voorgelegd.
de geëxamineerden voldeden zij, die den cursus hadden afgeloopen, na-
allen in meerdere of mindere mate. Zij verdienen ook daarom grooten lof,
zij bleken hunne studien althans *verstandig* te willen beginnen. Zij kunnen
hebben van het hooger onderwijs en in staat zijn er vruchten van te pluk-
e zij er zich van beloven.
spreekt echter van zelf dat ook hier, zoo als overal, de *middelmatige*
de meerderheid uitmaakten. Meer of minder aanleg of applicatie van
cipel, meer of minder kunde of tact van den docent, gaven een groot
zelfs onder de examinandi van nagenoeg dezelfde leerjaren, ja dikwijls
zelfde inrigting van onderwijs. Zelfs waren er onder dezen, die vrij
oldeden, en waaraan toch de docent welligt meer zorg en inspanning zal
besteed dan aan de zoodanigen, wier diplomata met eervolle teekenen
gevuld. Maar ook voor deze laatsten, was, even als voor de knappe
den, de duur van het examen te kort, althans zoo men niet slechts de

kunde van den examinandus, maar ook de waarde der verschillende inrigtingen van onderwijs, hiernaar zou willen beoordeelen.

Oude geschied- en aardrijkskunde, Grieksche en Romeinsche oudheden en letterkundige geschiedenis, Grieksche en Romeinsche fabelleer.

De examinator in de oude geschiedenis en aardrijkskunde, mythologie, Grieksche en Romeinsche oudheden en letterkundige geschiedenis vermeent het best te voldoen aan het Koninklijk besluit van 1 Julij 1850, n°. 36, met afzonderlijk te omschrijven:

1°. het *standpunt* waarop hij zich bij het examen heeft meenen te moeten plaatsen; 2°. den *weg* of *methode* daarbij door hem gevolgd; 3°. de *waarde* welke hij aan de verschillende benamingen gegeven heeft, om de mate der vorderingen uit te drukken; en 4°. de *hoogte*, welke het onderwijs, blijkens de geleverde proeven in de genoemde historische vakken bereikt heeft.

§ 1. Een jong mensch, die den voorbereidenden cursus voor het academisch onderwijs met vrucht heeft afgelegd, behoort zich de kaart der oude wereld zoo eigen gemaakt te hebben, dat hij in staat is, zich met zijne gedachten, althans in het Romeinsche gebied, in alle rigtingen geregeld te bewegen; het mag hem geene moeite kosten, zich oogenblikkelijk naar elke beroemde plaats in zijn geest te begeven, en dáár de voornaamste bijzonderheid uit de geschiedenis of de gedenkteekenen van kunst en godsdienst aan te wijzen; hij moet van de geschiedenis van elk groot volk een oordeelkundig overzigt weten te geven, en zijne opkomst, bloei, verval en ondergang, en de middelen van bestaan en het handelsverkeer ten minste in groote omtrekken; bij het hooren van elke belangrijke plaats, van elk beroemd persoon, moet zijn herinneringsvermogen hem dadelijk den grond van die vermaardheid aangeven. Vooral moet hij een gezond begrip hebben, hoe langzamerhand bijna al de oude volken zich onder den Romeinschen scepter hebben moeten buigen, en door welke oorzaken dit onmetelijk Rijk ineenstortte. Bij dit alles behoort eenige kennis van den regeringsvorm en de godsdienst zonder welke geene geschiedenis kan begrepen worden: mythologie en antiquiteiten maken in dien zin een noodzakelijk bestanddeel uit der historische studiën. Onder de mythologische godheden en personen komen in de eerste plaats die der Grieken in aanmerking, daar Grieksche en Latijnsche dichters de sieraden hunner lettervruchten er aan ontleend hebben. Virgilius en Ovidius bijv. stellen zich in de Aeneis en Metamorphosen geene Romeinsche maar Grieksche goden en heroen voor. Tot dieper inzage in de volkengeschiedenis mag men de kasten-verdeeling bij de Egyptenaren, het bestuur over de satrapien in het Perzische rijk, vooral onder Darius Hystaspes, den regeringsvorm te Sparta en Athene, tijdens de Perzische en Peloponnesische oorlogen, dien te Rome onder de consuls tot aan Sylla en het Keizerlijk bewind onder Augustus en later, benevens chronologie en synchronistiek nimmer uit het oog verliezen. Voeg hier de herinnering bij aan gelijksoortige gebeurtenissen in de middeleeuwen en nieuwere geschiedenis, met opgave van oorzaken, middelen en gevolgen en enkele overeenkomsten tusschen de ambtenaren van Sparta, Athene en Rome onderling en met die

... tijd, en de academiae candidatus is op den weg gesteld, om in het ... de historie grondig te beoefenen.

de eeuwen van Pericles en Augustus behoort een overzigt der letterkun... geschiedenis; de examinandus dient bekend te zijn vooreerst met de clas... hem uitgelegd worden, vervolgens met de voornaamste dichters en proza... jvers, en tevens te weten welken invloed zij op hunne tijdgenooten en ...melingen hebben uitgeoefend.

2. Het examen werd deels mondeling, deels schriftelijk afgenomen. Elk ...inandus ontving vijf vragen in schrift ter beantwoording, ééne uit elk vak den historischen leercursus; vervolgens werd ieder afzonderlijk naar aan... zijner schriftelijke antwoorden ondervraagd, met inachtneming van het ...punt waarop de examinator zich bij den aanvang geplaatst had, daar hij, ...de gelijkmatigheid, zich steeds beijverde, het examen den eenen dag niet ...er dan den anderen op te voeren. Door afwisseling van schriftelijk en mon... onderzoek kon ieder jongeling een vol uur aan de oude geschiedenis ... en de examinator had tijds genoeg, om zoo ver te gaan als ieders ken...reikte. Naar verkiezing liet hij de opgegeven vragen in het Latijn of ...andsch beantwoorden: hoogst zeldzaam werd van de eerste taal gebruik ...akt.

3. *Satis* werd aan allen gegeven, die genoegzaam bekend bleken te zijn ... mythologie, oude geschiedenis en aardrijkskunde, oudheden en letter...ige geschiedenis; *bene* en *egregie*, wanneer die kennis bij een naauwkeurig ... en eene heldere voorstelling een omvang had, dien men maar zeldzaam ...gelieden opmerkt; *tenuiter* en *male*, wanneer zij óf zeer onvolledig óf ... gebrekkig was: ook wel, wanneer men aan twee of drie vakken niet of weinig gedaan had, ofschoon men een overzigt wist te geven van de ...aamste gebeurtenissen: was dat vrij wel, dan *tenuiter*, anders *male*. *Mi-*..., wanneer de oude geschiedenis met de hulp-wetenschappen óf geheel ver...loosd óf de mate van kennis zoo onbeduidend was, dat het onderrigt vol... geene noemenswaardige vruchten had gedragen.

4. De eischen in de historische vakken waren vrij zwaar, doch niet hoo... men regt heeft te vorderen van jongelieden, die daarin vijf of zes ja... geregeld onderwijs hebben genoten. Het derde gedeelte der geëxamineer... behaalde *satis* of meer, en bewees daardoor, dat het onderzoek aan hunne ...ten geëvenredigd was. Zij wisten reizen te ondernemen rondom de Mid...dsche zee, met aanwijzing der landschappen, volken en merkwaardige ...en in Afrika, Azie en Europa, of vergezelden de koopvaardijschepen en ...anen, of volgden de krijgstogten van Alexander den Grooten, Hannibal ...lius Caesar, of plaatsten zich bij merkwaardige gevechten en beslissende ...rinningen, of waren getuigen van de verwoesting der groote steden, of ... bedevaarten naar de orakels en tempels der goden, of namen deel aan ...rieksche spelen, of schetsten den staatsburgerlijken toestand van Sparta, ...e en Rome. Dan weder mogt men grepen doen in de gesteldheid van ...uisselijk leven, het onderscheid tusschen verschillende magten en klassen ...burgers, slaven en vrijgelatenen; dan eens werd herdacht het blij- en

treurspel; dan weder de begrafenissen; dan eens de wijsgeerige scholen; dan weder de wijze van regtspleging bij de Romeinen; dan eens de plegtigheden bij de dienst van Vesta en Ceres en dan weder de priesters en priesterlijke vereenigingen; zelfs waren er die een oordeelkundig overzigt wisten te geven van de geschiedenis van Egypte; van Menes tot Cleopatra; van Carthago; van de stichting tot de verwoesting van Rome; van Romulus tot Augustus en Augustulus, enz., enz., met opgave tevens welke wijzigingen in den regeringsvorm plaats vonden. Het was een lust zulke jongelieden te examineren, die blijken gaven niet alleen van uitmuntenden aanleg, maar van doelmatig en oordeelkundig ontvangen onderwijs, iets dat vrij moeijelijk is, daar er niet minder dan vijf of meer uitvoerige leerboeken voor de verschillende onderwerpen vereischt worden, ofschoon men al die leervakken veel doelmatiger in eene geschiedkundige encyclopaedie zou kunnen omvatten.

Het behoeft bijna niet gezegd te worden, dat de jongelingen, die dit examen met lof aflegden, op weinige uitzonderingen na, den schoolcursus geregeld hadden afgeloopen; en blijkens de behaalde punten bij de andere examinatoren van goeden aanleg waren. Nimmer stond de examinator in de oude geschiedenis alleen; óf de examinatoren in de talen, óf die in de mathesis, óf meestal allen te zamen, bevestigden hem in de overtuiging, dat hij de geëxamineerden naar waarde beoordeeld had, terwijl de geleverde proeven in de nieuwe geschiedenis en den Nederlandschen stijl dit oordeel versterkten. Wel ging de beoefening der oude met de nieuwe historie niet altijd gepaard: dikwijls merkte men op, dat de nieuwe voor later tijd scheen bewaard te worden, en dat de gelijkheid in de kennis der oudheid daardoor aanmerkelijk gewonnen had.

Van hen die *tenuiter*, *male* of *minime* kregen valt weinig te zeggen. Verreweg de meesten hebben den cursus niet afgeloopen, anderen bleken weinig of geen aanleg of lust tot studie te hebben, de overige (dit zij met leedwezen gezegd) zonden goede historici geweest zijn, waren zij slechts met de geschiedenis bekend gemaakt; er waren er, die nimmer iets van mythologie, historia literaria en antiquiteiten vernamen, dan wanneer zulks bij het verklaren der classici te pas kwam. Zulk een onderwijs moge verdedigers vinden, het is echter geheel ondoelmatig, als men in de genoemde onderdeelen der geschiedenis een examen moet afleggen. In een tijd, waarin zooveel over onderwijs geschreven wordt, is het te verwonderen, dat op eenige plaatsen de methode zoo achterlijk en men te laauw en te laatdunkend is, om met den stroom mede te gaan, en zijn onderwijs naar de eischen van den tijd in te rigten. Zou men het gelooven dat er scholen zijn, alwaar in de eerste jaren mythologie, oude geschiedenis en aardrijkskunde behandeld worden en er in de twee laatste jaren niets meer aan gedaan wordt, om tijd te vinden voor de middel-eeuwen en nieuwe geschiedenis en die des vaderlands? Van daar dat eenige geëxamineerden *satis* kregen in de nieuwe en *male* of *tenuiter* in de oude geschiedenis. Zal men het aannemen, dat men in andere inrigtingen zich voor de oude geographie bepaalt bij Griekenland en Italie, als of de overige wereld voor de leerlingen niet bestond? Zou men kunnen denken, dat alle geëxamineerden niet eens bekend waren met de merkwaardigste bijzonderheden uit het leven der schrijvers waarvan zij vele

boeken gelezen hadden? Zal men gelooven dat velen nimmer eene kaart, laat staan een atlas der oude wereld in handen gehad of althans bij hunne historische studiën gebruikt hebben? Zou men kunnen aannemen dat elders de geschiedenis als eene chronologische tabel van buiten geleerd wordt, en men waant een goed historicus te zijn, als men bij elk beroemd persoon of bekende gebeurtenis het jaartal er achter kan voegen? Vraagt zulken chronologen naar den duur eener gebeurtenis: bijv. hoelang hebben de patriciers de plebejers te Rome het consulaat betwist? hoelang heeft het Babylonisch-Assyrische Rijk of dat van Egypte vóór Psammenitus en Cambyses bestaan? en zij blijven u het antwoord schuldig, ofschoon zij naauwkeurig het begin en het einde van die gebeurtenissen, met het juiste jaartal weten op te geven. Men gevoelt dat het dus aanleeren van geschiedenis nutteloos en tijdverlies is en slechts *in futuram oblivionem*, zonder veredeling van den geest en beschaving van het hart. Zou men het gelooven, dat eenige geëxamineerden nimmer onderrigt in de historische vakken genoten, ofschoon zij in de talen classicaal onderwezen zijn? dat bij eenigen het vooroordeel bestaat, als of de geschiedenis zeer goed privatim kan worden aangeleerd, zonder leiding van een goed historicus?

Bij zoo vele leemten en gebreken als de examinator ruimschoots gelegenheid gehad heeft op te merken, mag hij het goede niet vergeten, dat hem tevens is voorgekomen. Het is hem namelijk gebleken, dat op eenige goed ingerigte scholen de loffelijke gewoonte bestaat, om de geschiedenis en geographie (deze tevens in verband met de nieuwe) als een geheel te beschouwen en bij elk volk beide te zamen te beoefenen; dat men schriftelijke vragen opgeeft, om die in de volgende les beantwoord mede te brengen, soms in het Latijn, soms in het Hollandsch; dat men tot stijloefening in de beide talen de stof kiest uit het behandelde in de geschiedenis; dat men bij het einde van ieder tijdvak de afgelegde taak overziet en de leerlingen opmerkzaam maakt op de betrekking met en den toestand van de naburige volken, waaruit menigmaal de gang der lotgevallen van een volk kan worden beoordeeld; dat men uit Grieksche en Latijnsche schrijvers uitgelezene plaatsen ter behandeling kiest, die de eene of andere gebeurtenis *con amore* behandeld hebben, waardoor de leerlingen de waarde der oude schrijvers leeren beseffen als de voornaamste bronnen van kennis en onderzoek.

Eindelijk mag niet verzwegen worden, dat zij het beste voldeden, die zich bij hunne leerboeken bepaald en zich deze door herhaalde studie geheel eigen gemaakt hadden, vooral wanneer bij mondelinge voordragt en verklaring door den leeraar bijzonder op de hoofdpunten gedrukt was, en hij zich de moeite had gegeven om treffende gebeurtenissen in al hare bijzonderheden te verhalen, of uit een uitvoeriger werk voor te lezen.

Indien men eindelijk vraagt, welke historische vakken bij voorkeur beoefend worden, is het den examinator voorgekomen, dat zij elkander aldus opvolgden. De geschiedenis komt op de eerste plaats, vervolgens de Romeinsche antiquiteiten, daarop de geographie, de Grieksche oudheden en mythologie en het laatst van alle de historia literaria.

De examinator besluit dit verslag met de verklaring, dat de beoefening der

oude geschiedenis en hulpwetenschappen op vele scholen eene aanmerkelijke hoogte bereikt heeft, en dat het bij andere wel niet aan goeden wil ontbreekt, maar veeleer aan tijd, welke het onderwijs vereischt voor de verschillende vakken van den historischen leercursus, omdat, hetgeen men van academiae candidati regt heeft te vorderen, te veel begraven ligt in de uitvoerige schoolboeken. Indien dus kon voorzien worden in eene historische encyclopaedie der oude wereld, van matigen omvang, in het Hollandsch voor eerstbeginnenden, en in het Latijn voor de hoogste klassen, met weinige maar goede kaarten en enkele afbeeldingen van goden, gebouwen, platte gronden enz., zouden weldra de gebreken wegvallen, die hij de vrijheid genomen heeft op te geven.

Middel-, nieuwe en vaderlandsche geschiedenis; nieuwe aardrijkskunde.

Bij het onderzoek in de geschiedkundige vakken, aan het hoofd dezer rubriek vermeld, heeft men zich bepaald tot de hoofdfeiten; de aardrijkskunde is slechts als hulpwetenschap der geschiedenis ter spraak gekomen.

Met elk examinandus is doorgaans een drietal feiten behandeld, één uit de middel-, één uit de nieuwe, één uit de vaderlandsche geschiedenis. De bepaling dezer feiten werd voortdurend aan het toeval overgelaten.

Het *bene* werd behaald door allen, welke bij de onmisbare chronologische en aardrijkskundige kennis, de hoofd-omstandigheden van het hun genoemde feit, in een geregeld verhaal, minstens zoo volledig mededeelden, als zij in de *Schets der algemeene geschiedenis en van die des vaderlands*, door *J. Bosscha*, vermeld worden.

Indien er eene voortgezette ondervraging noodig was, om een gelijke maat van kennis te doen blijken, werd het *satis* toegekend.

Die bij deze ondervraging wel menig antwoord schuldig bleven, maar toch doorslaande blijken gaven, dat zij een grondslag gelegd hadden, waarop men met vrucht kan voortbouwen, deze ontvingen het *tenuiter*.

Het *male* bleef voor de warhoofden bestemd.

Aan volslagen onkunde viel het *minime* ten deel.

Voor dit deel van het examen is het *egregie* als eene onnoodige onderscheiding beschouwd.

Nederduitsche taal en stijl.

Het onderzoek in de gronden der moedertaal en in den Nederduitschen stijl, was hoogst eenvoudig. Van drie zeer bekende onderwerpen, doorgaans uit de vaderlandsche geschiedenis genomen, koos elk examinandus er zich een, om daarover een opstel te maken.

Voor dit opstel werd bij de beoordeeling toegekend:

1°. het *bene* wanneer de regels der spraakkunst en interpunctie stipt in acht genomen, en er geene grove fouten tegen de hoofdregels van den stijl begaan waren;

2°. het *satis*, wanneer het opstel in alle opzigten den eisch voor het *bene* zeer nabij kwam:

3°. het *tenuiter* of *male* naar mate het opstel, in verschillende opzigten, minder of meer beneden den eisch voor het *satis* werd bevonden;

et *tenuiter* is mede gegeven voor die opstellen, welke, ofschoon op zich aan den eisch voor het *bene* of *satis* voldoende, echter te kort waren om akwaamheid van den steller genoegzaam te kunnen bewijzen.

et *egregie* werd ook voor dit deel van het examen als eene overtollige racheiding beschouwd; het *minime* viel hun ten deel, die geen opstel den.

uitkomst van het onderzoek is in de tabel opgegeven.

Wiskunst.

en als in het vorige jaar hebben de examinatoren in de wiskunst om den ren dag het examen in reken- en stelkunst en in meetkunst afgenomen.

oordeelden hierdoor het best in de gelegenheid te zullen zijn, om de vorgen in deze vakken met elkander te kunnen vergelijken.

et examen is zoowel mondeling als schriftelijk afgenomen; door het eerste weldra de omvang van kennis in den examinandus, door het laatste in erre die kennis grondig en naauwkeurig was.

et examen in de rekenkunst heeft zich bepaald tot de behandeling der ge- en tiendeelige breuken, het metrieke stelsel van maten en gewigten, de schappen der evenredigheden, reeksen en logarithmen, alsmede de tweede- erde-magts-worteltrekking.

de stelkunst werden voornamelijk behandeld de theorie der exponenten en elvormen, de oplossing van vergelijkingen met twee onbekenden en de le-magts-vergelijkingen.

et onderzoek in de meetkunst strekte zich uit tot en met de quadratuur den cirkel, naar den gang der meest gebruikte leerboeken. De gelijk- en vormigheid en de gelijkvormigheid werden als hoofdzaken beschouwd, a eenige eigenschappen van den cirkel, de regelmatige veelhoeken en het n van den inhoud der vlakke figuren. Inzonderheid werd gelet of de examius den loop van een betoog naauwkeurig kon volhouden en ten einde brengen.

graad *satis* in ieder dezer vakken werd aan diegenen gegeven, welke volde bewijzen gaven datgene te kennen van reken-, stel- en meetkunst, elk vroeger vereischt werd, om tot de academische lessen te worden toeen.

ne en *egregie* beteekenden dat genoemde vakken zoo waren bestudeerd, dat aminandi in mindere of meerdere mate, meer dan voldoende bewijzen van aamheid hadden gegeven; *tenuiter* en *male* daarentegen, dat men min of aanmerkelijk in hoeveelheid of in juistheid van kennis te kort kwam, jl *minime* even als in het vorige jaar toegewezen werd, wanneer de exandus of in het geheel geene, of niet noemenswaardige blijken van vordeen gegeven had.

kele examinandi hadden voor een bepaald doel eene bij uitsluiting mathesche opleiding gehad. Meer anderen begeerden eenvoudig in de gelegenheid ld te worden om ter gelegener tijde een wetenschappelijken graad te kunbekomen in het vak dat zij reeds uitoefenden.

n de overige had een aanzienlijk aantal ontijdig gebruik gemaakt van het

laatste vrijgevig besluit; sommigen alleen om zich voorloopig van een bewijs van toelating tot de academische lessen te voorzien; anderen om terstond tot het hooger onderwijs over te gaan. De vorderingen van dezen waren meestal gering of gekenmerkt door eene slordige onvolkomenheid.

Het spreekt van zelf, dat de examens der eersten in het geheel geen, die der laatste geen genoegzaam resultaat opleverden om tot kennis van den toestand van het onderwijs in de wiskunst op onze scholen te geraken.

Van degenen, welke door hunne leermeesters geschikt waren geacht om tot de academische lessen over te gaan, hebben velen de bewijzen gegeven van goed en volledig onderwezen te zijn, en schoon niet alle leerlingen eener zelfde inrigting op gelijke hoogte waren, kon evenwel uit hunne vorderingen een gunstig besluit worden opgemaakt ten aanzien van hun gezamenlijk genoten onderwijs.

De vorderingen in reken- in stel- en in meetkunst waren gelijk of weinig uiteenloopend.

De gunstiger bewijzen voor de gegrondheid van het wiskundig onderwijs, duidelijk in de geleverde proeven der examinandi, die hunnen cursus geheel hadden afgeloopen en het groote onderscheid in bekwaamheid van deze met hen, die hunnen cursus slechts ten deele hadden volbragt, doen ten volle uitkomen wat in ons land van geregeld afgeloopene studiën te wachten is, en hoe wenschelijk het derhalve zou zijn dat men zich niet buiten noodzakelijkheid daaraan onttrok.

Hiermede meent de Commissie voldaan te hebben aan hetgeen haar bij artikel 6 van het Koninklijk besluit van den 1sten Julij 1850 is voorgeschreven.

's Gravenhage, den 25sten October 1851.

H. J. H. Modderman, *Voorzitter.*
W. G. Pluijgers, *Secretaris.*

De tabellen, vermeldende de namen der geëxamineerden en de door hen behaalde graden, door de Commissie overgelegd bij dit verslag en bij dat van het voorgaand examen, geplaatst in de *Nederlandsche Staatscourant* van den 21sten December 1850, geven de volgende uitkomsten.

In 1850 zijn geëxamineerd 297 jongelieden; in 1851, 339.

Van de 636 in de twee jaren waren 367 leerlingen van gymnasien, Latijnsche scholen en andere openbare inrigtingen van onderwijs; 59 van instituten, 205 genoten privaat onderwijs. Bovendien waren er 4 buiten Nederland onderwezen en 1 waarvan de plaats, waar hij onderwijs genoot, niet opgegeven is.

In het algemeen en op enkele loffelijke uitzonderingen na hebben de leerlingen van openbare of bijzondere inrigtingen van onderwijs beter voldaan dan zij die privaat onderwijs genoten.

Schoon de eischen der beide Commissien niet streng waren, zoo als blijken kan uit de verslagen, waarin de mate van hetgeen hare leden gemeend hebben te mogen vorderen, is vermeld, zijn de geleverde proeven over het geheel weinig naar wensch.

a de in het Grieksch geëxamineerden toonde bijna een zevende *vrij* n aanleg. Van meer dan de helft werden de vorderingen *zeer onvoldoende* iden.

:t het Latijn was het iets gunstiger gesteld. *Vrij goeden* aanleg toonde een vierde. *Zeer onvoldoende* waren de vorderingen van insgelijks ruim rierde.

oudheid-, letter-, geschied- en aardrijkskunde waren de uitkomsten door der genomen tamelijk bevredigend. De Nederlandsche taal- en letterkunde ij velen zeer veel te wenschen over.

wiskunde toonde een vierde *vrij goeden* aanleg. Van een ander vierde wale vorderingen *zeer onvoldoende*.

n onthoudt zich de inrigtingen met opzigt tot de meerdere of mindere aamheid der bij haar opgeleide geëxamineerden te onderscheiden, daar te aanzien uit eene ondervinding van weinige jaren niet zonder groot gevaar dwaling en onregtvaardigheid een besluit zou te trekken zijn.

INSTITUUT VAN MIDDELBAAR EN LAGER ONDERWIJS OP JAVA.

---

e dringende behoefte, die zich sedert zoo vele jaren bij de peesche bevolking op Java heeft doen gevoelen aan eene ge:te gelegenheid tot het geven eener beschaafde opvoeding, heeft ı meermalen den wensch doen ontstaan, dat er eene inrigting tand mogt komen, waar jonge lieden onderwijs konden erlanin al die vakken, die hen in het vervolg in hunne loopbaan zakelijk en nuttig konden zijn, waar zij opgeleid konden worvoor hoogere studiën en gevormd tot nuttige en verdienstelijke n der Maatschappij. Hierdoor toch zouden de ouders niet lanverpligt zijn, hunne kinderen naar Europa te zenden op een jd, waarop zij zoo noode de ouderlijke zorg kunnen ontbeom aldaar de vorming van verstand en hart geheel aan vreemover te laten, en zich daartoe dikwijls aanzienlijke geldelijke eringen te getroosten. Sommigen meenen dat eene dergelijke ting weinig kans heeft om de gewenschte gevolgen op te lea, omdat het warme klimaat, het gebruik der Maleische taal

en de omgang met inlanders steeds een nadeeligen invloed op de verstands-ontwikkeling en den zedelijken toestand der kinderen uitoefenen, en hen minder geschikt maken om op Java zich de vereischte kundigheden eigen te maken, dan in Europa, waar de opgegeven bezwaren, zoo die in hunne eerste kindschheid al eenigen nadeeligen invloed mogen gehad hebben, spoedig door nieuwe indrukken en juiste leiding grootendeels verdwijnen. Hierbij komt nog de vrees, dat het klimaat, en voornamelijk de weinige omgang, die de Docenten met wetenschappelijke menschen kunnen hebben, ongunstig op hen zou kunnen werken, en hen alzoo ongeschikt zoude maken tot die inspanning van geest en onafgebroken ijver, die bij het onderwijs vereischt worden. Anderen gelooven, dat deze bezwaren ligtelijk zijn weg te nemen, zoo men het Instituut slechts in eene gezonde streek vestigt, en door eene doelmatige inrigting den omgang met inlanders zoo veel mogelijk voorkomt. Moeijelijk is het hierin te beslissen, en de ondervinding alleen kan, naar onze meening, doen zien, in hoe verre eene zoo algemeen verlangde inrigting met een gelukkig gevolg zal kunnen bekroond worden. Het is daarom eene belangrijke en verblijdende zaak, dat er nu eene proef genomen wordt, en een Instituut op Java is opgerigt, van welke vestiging wij hier kortelijk eenige bijzonderheden mededeelen.

In het jaar 1849 vereenigden zich daartoe de Heeren: A. A. REED, deelgenoot van de firma *Paina Steicher en Comp.*, de Graaf J. VAN DEN BOSCH, landeigenaar te *Pondok-Gedeh*, Dr. BOSCH, Chef van de geneeskundige dienst in Ned. Indie, Mr. DONKER CURTIUS, Mr. JUNIUS VAN HEMERT, Mr. PRINS, Raadsheeren van het Hoog Geregtshof, Mr. A. A. LEEMANS, Advocaat-Generaal bij het Hoog Geregtshof, E. R. SCHIL, Ontvanger der inkomende- en uitgaande regten te Batavia, en Mr. BAKE, Lid in den Raad van Justitie te Batavia, Secretaris der Commissie.

Het plan, door deze Heeren ontworpen, bestond in het vestigen van een Gymnasium op Java, alwaar de leerlingen die kundigheden zouden kunnen opdoen, die bij eene beschaafde opvoeding vereischt worden, en waar zij konden opgeleid worden zoowel voor de Hooge Scholen en de Academiën van Breda en Delft, als voor andere maatschappelijke betrekkingen. Behalve de oude talen en de daarmede verwante wetenschappen zou het onderwijs bevatten:

Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen, de Wiskunde, Ge-
edenis, Aardrijkskunde. Een der leden van de Commissie, de
af VAN DEN BOSCH gaf al spoedig een blijk van zijne hooge be-
gstelling in de zaak door het afstaan van een aanzienlijk stuk
nd op zijn landgoed *Pondok-Gedeh*, in de Residentie *Buitenzorg*
gen, benevens eene daar aanwezige woning, die aanvankelijk is
rigt tot huisvesting van een dertigtal leerlingen. De Heer LEE-
IS, die zich tot herstel zijner gezondheid naar Europa begaf,
ı de taak op zich, de Docenten aan te stellen. Hierin slaagde
E. op het laatst van 1850 en benoemde tot Directeur van het
ituut: D^r. A. L. GASTMAN, tot nu toe Conrector aan het Gymna-
n te Kampen; tot 1sten Lector voor de vreemde levende talen,
lgemeene geschiedenis en aardrijkskunde eenen Zwitzer, den Heer
J. SUTER, die, na voleindigde studiën aan eene der Duitsche
ge Scholen, gedurende een paar jaren in een aanzienlijk gezin
opvoeding van eenige jonge lieden geleid had; en tot tweeden
tor den Heer N. A. GEERTS, aan wien het geheele lagere onder-
en meer bepaald het onderrigt in de Ned. Taal, geschiedenis
aardrijkskunde werd opgedragen, en die in het bezit van den
eden onderwijzersrang, reeds vele jaren hier te lande als hulp-
erwijzer aan een bloeijend opvoedingsinstituut is werkzaam ge-
st. Deze drie Heeren zouden de taak, onder medewerking van
op de plaats zelve te Batavia aanwezige onderwijzers voor mu-
, teekenen en gymnastie voorloopig aanvaarden; terwijl men
voorstelt om naderhand, naar gelang van de behoefte, het
oneel der Leeraars bij de Inrigting te vermeerderen.

let Instituut is op den 15^{den} Augustus 1851 geopend, zijnde
ı reeds een aantal van 24 jonge lieden van 7 tot 15 jaren op-
omen, welk getal in het begin van 1852 tot 42 is gestegen.
berigten, die ons omtrent het Instituut zijn medegedeeld, lui-
zeer gunstig, ofschoon de tijd van het bestaan nog te kort
om over den uitslag eenig oordeel te vellen. Wij hopen later
de gelegenheid gesteld te worden een meer uitvoerig verslag van
Instituut mede te deelen; alleenlijk kunnen wij hier nog bijvoe-
, dat de voormalige Gouverneur-Generaal, de Heer ROCHUSSEN,
bewijs van zijne hooge belangstelling in deze inrigting gegeven
ft, door de toezegging van eene aanzienlijke jaarlijksche bij-
ge, met het doel, om twee jongelieden in de betaling van het

schoolgeld te gemoet te komen; deze zullen bij voorkeur uit zonen van in 's lands dienst gesneuvelde officieren gekozen worden; in de tweede plaats zullen zonen van overleden ambtenaren of officieren, en in de derde plaats die van nog dienende of gepensioneerde officieren of ambtenaren in aanmerking komen.

INHOUD.

I. VERHANDELINGEN EN MEDEDEELINGEN.

II. BOEKBEOORDEELINGEN.

III. BERIGTEN EN VERSLAGEN.

VEZEN IN NE

N VAN INSTITUTEN EN INRIGTINGEN VAN ON | IDEN | TOTAAL.

EN AFGELOOPEN ONDERWEZEN, CH HUNNE GEHEELE OPLEIDING NIET OF DEZELFDE RIGTING VAN ONDERWIJS HEBBEN GENOTEN. 4.						DIE DED HO DOCH OPLEI INRIGTI HE				TOTAAL. 339.
MEETKUNDE.	LATIJN.	GRIEKSCH.	OUDE GESCH., AARDR., OUDH. EN LETTERK., GR. EN ROM. FABELLEER.	NIEUWE EN VADERLANDSCHE GESCHIED. EN AARDRIJKSKUNDE.	NEDERL. TAAL EN STIJL.	REKEN- EN STELKUNDE.	MEETKUNDE.	NIEUWE EN VADERLANDSCHE GESCHIED. EN AARDRIJKSKUNDE.	NEDERL. TAAL EN STIJL.	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
0	1	4	0	0	1	1	2	1	0	
2	3	0	0	4	1	5	3	0	1	
2	0	0	4	0	2	0	1	0	0	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

BIJDRAGEN

TOT

DE KENNIS EN DEN BLOEI

DER

NEDERLANDSCHE GYMNASIËN

VOOR

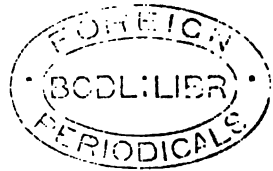
1852.

UITGEGEVEN DOOR

HET GENOOTSCHAP VAN LEERAREN

AAN

DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1853.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

I.

SCHLEIERMACHER EN DE PAEDAGOGIEK.

ERZIEHUNGSLEHRE. *Aus Schleiermacher's handschriftlichem Nachlasse und nachgeschriebenen Vorlesungen herausgegeben von C. Platz*, Berlin, *gedruckt und verlegt bei G. Reimer*. 1849. 816 blz. 8°.

Iet is in ons land een gewoon verschijnsel, dat literatoren met ıchting op paedagogische geschriften nederzien, en het voor nutos houden die te lezen. In den tijd, toen ik nog aan de hoo:hool was, bestond deze wijze van denken, en werden paedaische werken met het algemeene scheldwoord van *soep* bestem-l. Men hield het voor groote dwaasheid zich daarmede bezig iouden, en beweerde, dat een ieder, die een vak grondig ver-ıd, ook in staat was het aan anderen te onderwijzen. Dit laatsteunde klaarblijkelijk op eene ware stelling, die slechts ten egte was omgekeerd. Het is eene ontwijfelbare waarheid, dat and, die een vak niet grondig verstaat, het ook niet aan an-en onderwijzen kan; doch, wanneer men deze negatieve waar-l omkeert, begaat men eene logische fout. Wanneer toch het olg niet bestaan kan, waar één der noodzakelijke oorzaken ont-ekt, dan volgt daaruit geenszins, dat het aanwezig zijn dier zaak het bestaan van het gevolg waarborgt, zoolang niet be-en is, dat die oorzaak de éénige oorzaak is. Wanneer tot het stellen van een gevolg twee oorzaken vereischt worden, en er slechts ééne aanwezig, dan wordt het gevolg niet daargesteld. ı nu goed onderwijs in eenig vak te geven is én kennis van dat ., én bekwaamheid in de kunst van onderwijzen noodig. Geen

van beiden mag ontbreken. Ware deze eenvoudige waarheid minder miskend, dan zoude het verschijnsel minder gewoon zijn, dat goede philologen als docenten weinig beteekenen, en vooral in den beginne met hunne handen verkeerd staan, en slag op slag fouten maken, en hun invloed op hunne leerlingen verliezen. Gelukkig diegenen, wien het te beurt valt onder de leiding van eenen verstandigen rector langzamerhand eenige praktische geschiktheid te verwerven; maar ongelukkig zij, die zonder zulk eene leiding, zonder regel, waaraan zij zich kunnen houden, wegens hunne bekwaamheid in de letteren spoedig aan het hoofd eener school geplaatst worden en dan in den blinde rondtasten.

Om dit rondtasten in den blinde te voorkomen is het noodig dat de literatoren het niet beneden zich rekenen de paedagogie te bestuderen. Wanneer wij hier van paedagogie spreken, bedoelen wij niet zoozeer de kunst om de oude letteren te onderwijzen, als wel de paedagogie in het algemeen. Wanneer de literatoren geroepen waren, om weer andere literatoren te vormen; dan ware zulk eene paedagogie, die zich tot het onderwijs der oude letteren bepaalde, voldoende. Het is evenwel anders met de zaak gelegen. De gymnasiën nemen allen op, voor welk vak ook bestemd, die voornemens zijn de hoogeschool te bezoeken. Zij zijn dus inrigtingen ter voorbereiding voor de hoogeschool. De toekomstige literatoren maken slechts een klein gedeelte van de leerlingen der gymnasiën uit. Daarom is het noodig, dat de docenten der gymnasiën een helder denkbeeld hebben van hetgeen in het algemeen vereischt wordt, om de hoogeschool met vrucht te bezoeken. Hiervan kunnen zij slechts een helder denkbeeld verkrijgen, wanneer zij de paedagogie op ruimer schaal beoefenen, en de geheele reeks der ontwikkeling, waardoor de geleerde standen gevormd worden, in het oog vatten. Om dit doel te bereiken is het bestuderen van het voor ons liggende werk allezins aan te prijzen.

Schleiermacher is reeds voor vele jaren overleden, maar dit doet niets ter zake. Zijne theorie is, naar ons inzien althans, nog lang niet verouderd, en zal nog vooreerst niet verouderen. Het is schier overbodig hier nog te herinneren, dat Schleiermacher als godgeleerde, als philoloog en als wijsgeer gunstig bekend is, en dat het hem ook in het vak van onderwijs geenszins aan ondervinding ontbrak. Sommigen zullen welligt van zijn boek afkeerig

n door het vooroordeel, dat alles, wat door Duitsche wijs-
en geschreven is, bijzonder moeijelijk is om te begrijpen; daar
door eigenaardige uitdrukkingen en bezwaarlijk te volgen rede-
ngen hunne lezers martelen. Hoezeer ik geenszins ontkennen
dat deze beschuldiging dikwijls niet zonder grond is, beweer
venwel, dat het boek van Schleiermacher aan dit euvel niet
k gaat. Men behoeft de Duitsche wijsgeeren niet te kennen,
zijn boek met vrucht te lezen, en zal ook in het taalgebruik
e zwarigheden van belang aantreffen. Hij veronderstelt bij
toehoorders (het zijn oorspronkelijk voorlezingen) geene ken-
noch van metaphysica, noch van ethica, en wel, gelijk hij zelf
rukkelijk zegt, omdat geen wijsgeerig stelsel algemeen is aan-
men en hij dus daarop geene redeneringen kan bouwen. Ook
ij niet aangestoken door de dwaasheid van sommige schrijvers,
zonder zich om de ondervinding te bekommeren, uit hun brein
stelsel voortbrengen, dat als een kaartenhuis ineen past, maar
praktische toepassing niet deugt, en dit dan als de absolute
rheid uitbazuinen. Schleiermacher is verstandiger. Hij ont-
ronduit het bestaan eener voor alle tijden en alle plaatsen
ende paedagogie. Zijne leer komt kortelijk hierop neder.
e opvoeding begint als het kind nog zoo goed als wit papier
De opvoeding moet het kind aan de maatschappij afleveren,
at het in den staat, in de kerk, in de wetenschap, in het ge-
llige verkeer eene bepaalde plaats bekleeden kan. De paeda-
e leert, hoe het tot het bekleeden dier plaats geschikt kan ge-
kt worden, en moet zich dus regelen naar de eischen, die door
vier kringen, waarin de mensch zich zal moeten bewegen, aan
r gedaan worden; en tevens naar de meerdere of mindere ge-
ktheid, die ieder bezit, om in elk dezer kringen eene meer of
der aanzienlijke rol te vervullen. Hoe nu van dit begin tot
doel moet voortgereisd worden, zoekt Schleiermacher in dit boek
leeren; zonder te vergeten, dat zelfs de beste theorie zonder prak-
he geschiktheid weinig baat, daar de toepassing der verschil-
de regels ieder oogenblik door de oneindige verscheidenheid der
akters en der omstandigheden gewijzigd wordt.
Na de noodige voorafgaande aanmerkingen over de algemeene
inselen, die bij het opvoeden moeten in het oog gehouden wor-
, gaat Schleiermacher over tot het schetsen van de opvoeding

van het begin tot aan het einde. Daar evenwel gedurende dat ti verloop de mensch aanmerkelijk verandert, en een jongeling on gelijk even als een kind kan behandeld worden; en daar ten volge van de oneindige verscheidenheid der bekwaamheden en gingen de individu's, die in het begin bij elkander konden gere worden, meer en meer uit elkander gaan, verdeelt Schleierm de geheele tijdruimte der opvoeding in tijdperken, en deze w in onderdeelen, en geeft voor ieder de vereischte voorschri waarbij steeds zorgvuldig het aanleeren van bepaalde kundighe en het opwekken van de vereischte gezindheid uit elkander ge den worden.

Het eerste tijdperk omvat de opvoeding van het kind, zo het geheel in de familie blijft. Het vervalt in twee onderde namelijk: de opvoeding van het kind voordat het spreken kan de opvoeding van het kind nadat het met spreken een begin maakt heeft. Het tweede tijdperk omvat de leeftijd van den k (en het meisje), waarin het schoolgaan begint, en dus de kw lingen in eene soort van maatschappij buiten het huisgezin h intrede doen. Hier worden met de noodige uitvoerigheid de *school*, de *burgerschool* en het *gymnasium* behandeld.

Dat dit laatste hier als een schakel in den grooten keten opvoeding behandeld wordt, spreekt, na al het voorgaande, zelfs; maar juist dit is onvermijdelijk noodig om het goed te ren beschouwen en waardeeren. Het zou dan ook verkeerd wanneer men alleen hetgeen Schleiermacher over het gymna zegt, wilde lezen en de rest overslaan. Vooreerst toch veronde Schleiermacher, dat men het vorige nog niet vergeten is, en h daarop voort; zoodat men, om hem goed te begrijpen, het v moet in de gedachte houden; en ten andere blijkt uit het van dit gedeelte spoedig, dat hij verscheidene punten, die én én vroeger in aanmerking komen, slechts heeft aangeduid, o zij reeds behandeld waren. Vooral wat hij over taalstudie zoowel met betrekking tot de oude talen, als met betrekking t moedertaal, verdient allezins overwogen te worden. Om er e uittreksels uit te maken is ons bestek te klein.

Het derde tijdperk is het laatste en omvat de opleiding zo van hen, die tot de hoogere ontwikkeling op het gebied van h handel en industrie zoeken te komen, als van hen, die den ci

lijk gezegden geleerden stand zullen uitmaken, en de hoogescholen zullen bezoeken.

Het is onze wensch, dat dit verslag menigeen, die met de Erziehungslehre van Schleiermacher nog niet bekend is, tot het bestuderen van dit werk moge aansporen. Er zijn natuurlijk hier en daar dingen in, die meer voor Duitschland dan voor Nederland gelden; maar verreweg het meeste is ook op onze landgenooten toepasselijk. Een boek als dit, moet ook niet als Evangelie beschouwd, maar met geest van onderscheid gelezen worden. De ondervinding moet dan verder de theorie aanvullen, opdat beiden te zamen een goed geheel vormen; want op het praktische gebied is theorie zonder ondervinding ijdel, en ondervinding zonder theorie verward en onvruchtbaar.

Dr. D. Burger Jr.

II.

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS IN BELGIË.

TWEEDE ARTIKEL.

In de schets van het Middelbaar Onderwijs in België, in het vorige nommer der Bijdragen, heb ik beloofd op twee punten daartoe betrekkelijk te zullen terugkomen, het zoogenaamde *Conseil de Perfectionnement* en het *Concours Général* van de instellingen van Middelbaar Onderwijs. Beide aangelegenheden zijn sints door organieke besluiten nader bevestigd en geregeld (1). Doch bijna gelijktijdig heeft in den staatkundigen toestand van België eene verandering plaats gehad, die het pas daargestelde ernstig bedreigen kan. Ik bedoel de aftreding van het Ministerie Rogier, vooral ten gevalle van het tegenwoordige clericaal-gezinde bewind in Frankrijk en de verzwakking van de liberale partij in de Kamers, ten gevolge der laatste verkiezingen. In mijn eerste artikel heb ik den strijd tusschen Liberalen en Clericalen opzettelijk ter zijde gelaten, ofschoon deze bij de wetgeving op het middelbaar onderwijs zich zeer hevig heeft doen voelen, omdat ik mij van de uiteenzetting daarvan voor mijn doel niet veel vrucht beloofde. In hoeverre namelijk het godsdienstig onderwijs op de gymnasiën moet plaats hebben, is eene vraag, die m. i. in de eerste plaats de godsdienstleeraars of, wil men liever, de kerk aangaat. Hare roeping is het godsdienst-onderwijs te geven, en waar zij dit zoo zal weten in te rigten, dat het geen der leerlingen aanstootelijk kan zijn of van het

(1) Besluiten van 29 Februarij en 22 Mei, 1852.

nasium terughouden (1), en personen weet aan te wijzen, die zoe geschikt en genegen zijn, daar kan het gymnasium ook Geestelijke den toegang niet weigeren, of, om juister te spreniet weigeren dat een of meer Geestelijken onder het docerend meel worden opgenomen. Doch een hoofdvereischte blijft, dat zich even als elk ander docent aan de bestaande reglementen rwerpen.

t laatste wilde echter de Belgische Geestelijkheid niet begrijhet was haar niet alleen om het aankweeken van godsdienste doen, maar zij wilde op de Athenaea heerschen. De briefling tusschen den Minister Rogier en den Aartsbisschop van ielen, heeft dit voldingend bewezen (2). De Geestelijkheid wei-, zich in het minst in te laten met het godsdienstonderwijs e Athenaea; zij beweerde zich niet als ondergeschikt maar, ook e Athenaea, als gezaghebbend in geestelijke zaken te moeten iouwen; zij weigerde haren bijstand aan inrigtingen, waar per-1 konden werkzaam zijn, die niet uit een katholiek beginsel ngen; zij wilde het onderwijs in andere vakken, inzonderheid e geschiedenis, van haar standpunt gegeven hebben; zij beweerde is in geen geval werkzaam te kunnen zijn dáár, waar ook de

---

De mogelijkheid is zeer te betwijfelen; maar te grooter verpligting voor die het wenschelijke aantoonen wil, om in zijn betoog ook op het uitire te letten. Door het aanbevelen van onmogelijke plannen wordt alleen ouwen tegen het bestaande aangekweekt. Het gaat hiermede als met de ren, die men inbrengt tegen te groote en langdurige inspanning van jonen. Op den te langen duur der lessen hoort men soms aanmerkingen 1; maar *hoeveel* uren wel dagelijks mogen besteed worden, bepaalt voor r ik weet niemand. Inderdaad is het ook vooral met het oog op de eivan den tegenwoordigen tijd hier gemakkelijker te berispen dan te verm.

Zij is opgenomen in den *Moniteur de l'Enseignement*, Tome IV (1851), p. ·257. Het belangrijkst zijn de brieven van 14 Nov. en 13 Dec. 1850; rste bevat acht grieven van de Geestelijkheid, waarvan ik de voornaamste t vervolg heb opgenoemd; de tweede het antwoord van den Minister. De ide brieven vervallen zeer natuurlijk in herhalingen. In de regeling van ager Onderwijs waren de eischen der Geestelijkheid even hoog gestemd; iar invloed is ook op de lagere scholen van den staat zeer gewigtig. *Helfferich, Belgien in politischer, kirchlicher, pädagogischer und artisti-Beziehung. Pforzheim*, 1848, bl. 182 vlgg., een zeer belangrijk werk, voor het middelbaar onderwijs verouderd.

andersdenkende godsdienstleeraar toegang zou kunnen hebben in 't kort zij ging op die onverdraagzame en uitsluitende wijz werk, die elke overeenkomst onmogelijk maakt. Wanneer wij briefwisseling nagaan, dan moeten wij den Minister de getuig geven, dat hij al gedaan heeft, wat in zijn vermogen was om volledige en eerlijke uitvoering der wet tot stand te brengen; I wij betreuren het, dat in zijne wet het onderwijs in de godsd als noodzakelijk bestanddeel is opgenomen (²). Immers heef Staat daardoor erkend, de hulp der Geestelijkheid te behoeven blijft bij de weigering van hare medewerking het onderwijs o ledig. Wel laat de wet de vrijheid, om het godsdienstonde onder toezigt der geestelijkheid door leeken te laten geven; I vooreerst heeft dan toch de Staat de Geestelijkheid noodig, om zigt te houden, en ten andere is dit denkbeeld door de deb in den Senaat gebleken zoo impopulair te zijn, dat geen Min daartoe ligt zal overgaan. Zoo berigt de Commissie belast me voorloopig onderzoek der wet op het einde van haar rapport den Senaat, dat zij eenstemmig bij aanneming der wet verlı dat de uitvoering plaats hebbe "de manière à donner toute es "d'apaisements aux chefs d'Église;" zoo verklaarde een der l van den Senaat, voorstander van het Gouvernement o. a.: "comprend parfaitement, combien il est désirable que les tr "de la foi soient répandus par le prêtre. Aux yeux de l'enf "le professeur laïque n'est qu'un homme, le prêtre lui est re "d'un caractère sacré," enz (³). En dat de kerkelijke geest,

---

(¹) Voor de lagere scholen geldt eene andere bepaling, namelijk da godsdienstig onderwijs van die gezindheid gegeven wordt, waartoe de n kinderen behooren. Nothomb, de voorsteller der wet op het Lager Onde schijnt veel toegefelijkheid voor de geestelijkheid gehad te hebben.

(²) Art. 8. "L'instruction moyenne comprend l'enseignement religieux. - "Ministres des cultes seront invités à donner ou à surveiller cet enseign "dans les établissements soumis au régime de la présente loi. — Ils s "aussi invités à communiquer au conseil de perfectionnement leurs observ "concernant l'enseignement religieux."

Alleen de tweede alinea (*les Ministres*, enz.) is door den Minister vo steld. — Men zal voorts hier wel onder het oog willen houden, dat ik onderwijs en niet over opvoeding spreek.

(³) *Discussion du Sénat sur le projet de la loi sur l'ens. moy. Tom* 1850, p. 85.

bij de voorstanders van de Athenaea, vrij diepe wortelen heeft geschoten, blijkt uit den indruk, dien de weigering van het lezen eener mis bij de opening der studiën op de Athenaea heeft gehad. Hoedanig echter de toekomst van het onderwijs in België zijn moge, de tegenwoordige inrigtingen zullen Rogier een onverwelkelijken roem verwerven, en hem regtmatige aanspraak geven op de dankbaarheid van allen, die in wetenschap en vrije beschaving levendig belang stellen. De benoeming van den Heer Piercot, die vroeger in zijne betrekking van Burgemeester te Luik, zich reeds als een ijverig verdediger van het Staats-onderwijs heeft doen kennen (1), geeft eenigen grond om te verwachten, dat het Openbaar Onderwijs nadrukkelijk door hem tegen de Geestelijkheid zal worden verdedigd.

Zooveel moge voldoende zijn, om den geruchtmakenden strijd in België toe te lichten. Ik heb daarbij eenigen tijd moeten stilstaan, om althans den schijn van onvolledigheid van mij af te weren. Ik spoed mij thans tot mijn hoofddoel, en wel in de eerste plaats tot de beschouwing van het *concours*, hetwelk volgens de wet op het middelbaar onderwijs (2) jaarlijks moet plaats hebben. Het strekt zich uit over alle vakken van onderwijs op de hoogste klassen der Athenaea, voor welke de verpligting bestaat, om daaraan deel te nemen, terwijl aan bijzondere inrigtingen hieromtrent vrijheid is gelaten. Voor allen zijn dezelfde dagen voor den wedstrijd bestemd, en op den vooraf aangekondigden tijd wordt naar elke plaats een Afgevaardigde van het Gouvernement gezonden, die de leerlingen in een vertrek buiten het Athenaeum verzameld vindt. Daar wordt hem een pak ter hand gesteld door het Ministerie aan zijn adres afgezonden, bevattende de onderwerpen voor

---

(1) Zie zijne toespraak bij de prijsuitdeeling op het Athenaeum te Luik, bijblad van den *Moniteur de l'Ens.*, 2e série, T. II, p. 14—20.

(2) Art. 26. "Il sera institué chaque année, aux frais de l'Etat, un concours "général entre les établissements d'instruction moyenne. — La participation au "concours est obligatoire pour tous les établissements soumis au régime d'in-"spection établi par la présente loi. — Elle est facultative pour les établisse-"ments privés. — Un règlement d'administration publique organisera ce con-"cours sur l'avis du conseil de perfectionnement." Zie voorts behalve het reeds aangehaalde Kon. Besl. van 22 Mei, 1852, ook het reglement van den Minister van 29 Junij, 1852.

den wedstrijd, natuurlijk voor alle inrigtingen dezelfde, de lijst der mededingende leerlingen, en geteekend papier voor de bewerking der vragen. Geen der Leeraren van het Athenaeum, maar behalve den Afgevaardigde slechts het Hoofd van het Stedelijk Bestuur, of de Voorzitter van den Raad van Bestuur van het Athenaeum mogen in het vertrek tegenwoordig zijn. Nadat de tijd van bewerking verstreken is, worden alle antwoorden in een gezegeld pak met het berigt van den Afgevaardigde aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken afgezonden. Deze worden vervolgens onderzocht en de slotsom door een getal punten aangeduid, zoodat 100 een werk zonder fout aanduidt, en minstens 70 noodig is tot het toekennen van een prijs. Van de tweede, derde en vierde klasse der Athenaea neemt telkens maar ééne, bij het lot te bepalen, aan het concours deel (1).

Uit de voorgestelde vragen voor 1852 neem ik tot proeve het volgende over:

Rhetorique [1e klasse]. — Discours Latin (6 heures).

Oratio Q. Fabii dictatoris ad populum Romanum, quum suam ei cunctationem exprobraret tribunus plebis M. Metilius (a. u. c. 535, a. c. 217).

Enumerabit obiecta sibi a Metilio crimina ignaviae, invidiae, ambitionis, imo, si diis placet, proditionis.

Quod ad se attinet, contemnere se haec omnia declarabit, quae qui refellenda existimaret, alicuius esse momenti confiteretur (2).

Se Romam venisse dicet, non ut cum tribunis vaniloquentia contenderet rationemque illis de imperio suo redderet; sed uti sacris daret operam, quae, temere a Flaminio neglecta, rem Romanam pessumdedere.

Quae quum absolverit proficiscetur (3) ad castra, et adeo non M. Minucio successum inanem gratulabitur, ut eum punire decre-

(1) Voor de mathesis en aanverwante vakken heeft nog een afzonderlijk mondeling examen van de vervaardigers der beste antwoorden te Brussel plaats.

(2) Dit is in overeenstemming met Livius, doch snijdt veel stof ter behandeling af. Livius handelt consequenter en laat Fabius in de volksvergadering zwijgen.

(3) De bedoeling zal wel zijn: profecturum se esse dicet — gratulaturum — passurum. Duidelijkheid was hier een hoofdvereischte.

qui contra dictum suum pugnaverit; nec enim patietur mi-
n disciplinam solvi.
od si populus Romanus rogationem M. Metilii de aequando
tri equitum et dictatoris iure sanxerit, non ideo fideli stre-
ie minus opera patriam iuvabit; et mox omnibus apparebit,
am plus meliusve dilexerit, Fabiusne an M. Minucius [1].

hier gevolgde methode van stijloefening (zij dit in het voor-
n gezegd) moet in het algemeen de beste vruchten opleveren,
lke taal zij dan ook plaats moge hebben. Zij noodzaakt den
g tot denken, en verhindert hem den inhoud der geschiede-
p eene drooge, kroniekmatige wijze terug te geven, waartoe
ij de opgave van een gewoon verhaal der gebeurtenissen, vol-
mijne ondervinding althans, doorgaans vervált; zij leert hem
nboven zich in de verschillende tijdvakken der geschiedenis
et ware te verplaatsen, en de feiten onder een ander gezigts-
te rangschikken, dan zijn leerboek hem aangeeft. Om echter
lijke vraag naar behooren te beantwoorden, is veel kennis van
idere omstandigheden en van de karakters der handelende
nen noodig; en het verwondert mij niet, dat geen der leerlin-
an den voorgestelden eisch voldoende heeft beantwoord. Ik
mij niettemin van dergelijke even moeijelijke vragen voor de
erping van het vernuft en de voorbereiding tot wél schrijven
reken groot voordeel beloven, wanneer zij altijd in verband
en met het pas behandelde gedeelte van de geschiedenis; on-
jfeld is het eene oefening, die zeer veelzijdig kan aangewend
n, vooral wanneer men aan den leerling nog meer vrijheid
dan in het straks vermelde geval geschied is. Voor het be-
doel was het evenwel niet doenlijk. Want nu reeds, terwijl
eg eenigzins beperkt is, moet het niet gemakkelijk zijn de be-
elijke waarde van ruim honderd opstellen (zoo groot is door-
het getal) zoo naauwkeurig te bepalen, dat men het beste

De opgave van het onderwerp voor het concours der Lycéen van Parijs
rsailles is evenzoo ingerigt. In 1852 werd daar gevraagd de zamenstelling
en' brief van Julius Caesar aan Cicero bij de terugkomst van den eerste
onderwerping der Pompeiani. Ook daar zijn eenige wenken voor de
deling van het onderwerp op dezelfde wijze gegeven. De opgave voor
is overgenomen in de Bijdragen voor 1851, bl. 13; de daar opgegevene
te *théorique* is thans voor goed weggevallen.

kan aanwijzen (¹). Doch bij de volgende opgaven wordt de taak der beoordeelaars ingewikkelder. Voor de eerste en tweede klasse toch wordt de prijs gegeven naar ééne oefening, 't zij in den franschen of latijnschen schrijfstijl, in vertalen of historie; maar op de derde en vierde klasse wordt het oordeel uitgesproken naar het gehalte van vier stukken tegelijk, die op het latijn, het grieksch, de geschied- en aardrijkskunde, en het fransch betrekking hebben. Zoo werd dit jaar aan de derde klasse, die door het lot was aangewezen, een opstel gegeven ter vertaling uit het fransch in het latijn, waarvan de moeijelijkheden meer in de keus der woorden (die gemakkelijk wordt gemaakt door het gebruik van een fransch-latijnsch woordenboek), dan in de toepassing van de regels der syntaxis bestaat (²), vijftien regels groot in vrij compressen octavo-druk, waartoe vier uren worden toegestaan. Voor dezelfde klasse is ter vertaling uit het grieksch uit Basilius (!) een stuk opgegeven, dat nog korter is, bevattende een paar anecdoten van beroemde mannen (³). Hierbij komen 3°. voor de geschiedenis en geographie eenige vragen betrekkelijk het eerste triumviraat, de geschiedenis der Noormannen en den loop van den Donau; en 4°. een fransch opstel, beschrijvende den toestand van Athene en zijne bewoners gedurende den slag van Marathon en bij het berigt der overwinning. Voor het bewerken van elk dezer stukken zijn 4 à 6 uren

(¹) Om iets te noemen: men dient taal- en historische fouten toch aan te teekenen; maar hoe nu, wanneer het eene antwoord tweemaal zoo groot is als het andere, en er dus ook meer gelegenheid is om fouten te maken?

(²) Tot proef mogen de eerste zinnen dienen. "C'est pour l'homme que la nature semble avoir produit tous les autres animaux; mais elle vend bien cher les grands dons, qu'elle lui fait: peut-être même est-elle pour lui moins mère que marâtre. D'abord c'est le seul, qu'elle couvre de vêtements étrangers, enz."

(³) Τοὺς *μὲν τῶν* λόγων, *οἳ τὰς τῶν καλῶν ἔχουσιν ὑποθήκας, ἀποδεχώμεθα· ἐπειδὴ δὲ καὶ πράξεις σπουδαῖαι τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν ἢ μνήμης ἀκολουθίᾳ πρὸς ἡμᾶς διασώζονται, ἢ ποιητῶν καὶ συγγραφέων διαφυλάττονται λόγοις, μηδὲ τῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας ἀπολειπώμεθα.* Οἷον· *ἐλοιδόρει τὸν* Περικλέα *τῶν ἐξ ἀγορᾶς τις ἀνθρώπων· ὁ δὲ οὐ προςεῖχε· καὶ εἰς πᾶσαν διήρκεσαν ἡμέραν, ὁ μὲν ἀφειδῶς πλύνων αὐτὸν τοῖς ὀνείδεσιν, ὁ δὲ οὐ μέλων αὐτῷ,* enz. Ik heb de vrijheid genomen, zoo veel te veranderen, als noodig was, om de plaats verstaanbaar te maken; de afdruk in den *Moniteur de l'Ens.* is door veelvuldige fouten zoowel in de accenten als in de letters geheel onleesbaar.

toegestaan. Nu wil ik van den tijd voor de correctie noodig niet eens spreken; maar alleen opmerken, dat de mogelijkheid niet alleen, maar zelfs de waarschijnlijkheid bestaat, dat in het grieksch en latijn door meerdere leerlingen hetzelfde getal fouten of in het geheel geene gemaakt worden; en dat de naauwkeurige en regtvaardige correctie van antwoorden over geschiedenis niet mogelijk is, tenzij men de vragen zeer categorisch stelt, en het handboek bepaalt, waarnaar de correctie zal plaats hebben, zoodat de leerlingen gehouden zijn *alle* bijzonderheden, die tot de beantwoording dienstig zijn, daaruit op te geven. Anders is het niet mogelijk m. i. om te bepalen, wat tot volledigheid vereischt is. Geen van beide nu heeft hier plaats. Doch wij beschouwen de zaak nu nog maar van ééne zijde, van het standpunt van den beoordeelaar; verplaatsen wij ons op dat van den leerling, dan heeft het concours niet alleen moeijelijkheid, maar zelfs onbillijkheid. Over *onze* gymnasiën wordt dikwijls geklaagd, dat de maatstaf der vorderingen eenzijdig genomen is; däär echter werken leerlingen aan dezelfde leiding gewoon met elkander, en zij werken bij herhaling; geen storende omstandigheden, als b. v. dat zij uit hunnen gewonen kring gerukt zijn, werken däär nadeelig; en toch wordt er geklaagd. Met hoeveel meer regt kan zulks in België geschieden. Weinige uren moeten hier tot beoordeeling van alle leerlingen dienen; meermalen zal één opstel hunne vorderingen moeten bewijzen, in de opgave waarvan het toeval zoowel ten voor- als ten nadeele te veel invloed heeft, en hetwelk voor eene voldoende bewerking dikwijls meer gevatheid dan kennis vordert. Het moge geen schande zijn om in dezen strijd te worden overwonnen, maar schade moet het dikwijls zijn te overwinnen. De vlugge leerling, die bij minderen vlijt zijn mededinger door zijne gevatheid overwint, wordt onverdiend verheven en naar mate de onderscheiding die hem ten deele valt grooter is, naar die mate is de eer gevaarlijker, daar hij door het publiek ongetwijfeld niet beschouwd wordt als de gelukkige bewerker van een enkel opstel, maar als de verdienstelijkste onder zijne medeleerlingen. In vergelijking met zulk eene eer moeten de dagelijksche aansporingen en aanmoedigingen wel onbeduidend schijnen; en een toeleg om te schitteren en zich te leeren redden kan dus zoo ligt de degelijkheid en grondigheid vervangen. In geen geval althans kunnen de laatsten daardoor worden bevorderd.

Alleen tot opwekking van de belangstelling bij het groote publie
vind ik den maatregel doeltreffend. Het algemeen schept altij
bijzonder behagen in een strijd om den voorrang, en geheel en
onbevoegd, om zelf een oordeel te vellen, verbreidt het gaarne m
zekeren ophef den gunstigen uitslag van een onpartijdig onderzoe
Voeg hierbij de buitengewone plegtigheid, waarmede de prijzen
den wedstrijd der Hoogescholen en Athenaea te Brussel ten ove
staan van de Ministers, soms door den Koning zelven worden ui
gedeeld, en men zal zich ligt kunnen voorstellen, hoe zeer de jeug
dige overwinnaars in de schatting van hunne ouders zullen rijze
en hoe de inrigtingen, wier leerlingen bij hunne bekwaamheid do
het geluk begunstigd worden, in de gunst van het algemeen zulle
deelen. En in zoo verre als elke inrigting van onderwijs ook va
het publiek ondersteuning behoeft, is publiciteit ook in het onde
wijs niet af te keuren. Doch tegenover dit voordeel staat met be
trekking tot examina en wedstrijden dit nadeel, dat de lof altij
overdreven, de wezenlijke of vermeende berisping doorgaans vergoe
lijkt wordt. Over het algemeen schijnt mij openbaarheid in he
middelbaar onderwijs zeer moeijelijk toe te passen, hetzij men he
oog sla op de beoordeelingen van geheele inrigtingen of op de vor
deringen van de leerlingen in het bijzonder. Praalzucht en waa
wijsheid kunnen daarvan bij de laatsten zoo ligt het gevolg zij
vooral bij jongens die nog de kinderschoenen niet hebben uitge
trokken.

Het schijnt, dat de minister gevoeld heeft, dat de proef van he
concours voor de zedigheid van jeugdige gemoederen te zwaar wa
daar hij bepaald heeft, dat van de vier eerste klassen slechts twe
tot het concours zouden worden toegelaten, en den leeftijd van d
mededingers heeft vastgesteld ([1]); hoewel het van den anderen ka
vreemd kan schijnen, dat hij den wedstrijd voor de tweede, der
en vierde klasse niet geheel heeft opgeheven. Zeker is het, dat he
concours altijd tot zijne lievelingsdenkbeelden heeft behoord. I
1842, een' tijd van wanorde en anarchie in het middelbaar onder-
wijs, toen Rogier voor kort aan het hoofd van het ministerie va
Onderwijs en openbare Werken geplaatst was, meende hij door het

([1]) Art. 12 van het besluit van 22 Mei bepaalt, dat de leerlingen der vierde klasse 17 jaar oud moeten zijn, die der derde 18, enz.

instellen van een jaarlijksch concours een band te leggen, die de bijna geheel onafhankelijke stedelijke inrigtingen vereenigde, en den Staat in de gelegenheid stelde, om met den toestand der gymnasiën, vooral der door hem ondersteunde, bekend te worden (1). In die dagen was zeker dergelijke maatregel prijselijk; was de daardoor verkregene kennis niet volledig, beter was dit dan in het geheel geen inlichtingen te ontvangen. Doch thans schijnt het mij tot dit doel niet meer noodig, daar de Staat door inspectie en benoeming van docenten op alle inrigtingen, voor welke het concours verpligtend is, beslissenden invloed uitoefent; terwijl toch ook zeker niemand zal ontkennen, dat men beter den aard van het onderwijs op elke inrigting kan leeren kennen uit het werk dat door de docenten zelven is opgegeven, en door de leerlingen zonder de gedachte aan vreemd toezigt is bewerkt. En daarom geloof ik, dat bij goede inspectie een concours, ja zelfs een examen (2) voor staatsinrigtingen geheel overbodig is.

Gunstiger moet het oordeel over het *Conseil de Perfectionnement* (3) zijn. In mijn eerste artikel heb ik het beschouwd als een waarborg voor de voortdurende deugdelijkheid van het onderwijs en eene noodzakelijke instelling om de nadeelen van eene te groote centralisatie tegen te gaan. Het onderwijs in het algemeen mag niet stationnair worden, omdat de veranderingen in de maatschappij en in de wetenschap niet alleen eene vermeerdering der vakken van onderwijs, maar ook eene gewijzigde methode in de bestaande kunnen vereischen, zelfs inrigtingen, die vroeger doeltreffend waren, nutteloos maken. Slechts een gedeelte van de ver-

---

(1) Helfferich, t. a. p. bl. 196, vlg.

(2) Alleen om de vrijheid van onderwijs en om de staatsinrigtingen niet partijdig te bevoordeelen, is een examen ook voor deze onontbeerlijk; tenzij dan dat men het van niemand vergt, en rijp en groen naar de Akademie stuurt.

(3) Art. 33. "Un conseil de perfectionnement de l'instruction moyenne, composé de dix membres au plus, est établi auprès du Ministre que cet objet concerne. — Ce conseil est présidé par le Ministre ou par son délégué; il est chargé de donner son avis sur les programmes des études, d'examiner les livres employés dans l'enseignement ou donnés en prix dans les établissements soumis aux dispositions de la présente loi; il propose les instructions à donner aux inspecteurs, prend connaissance de leurs rapports et delibère sur tous les objets, qui intéressent les progrès des études."

anderingen daardoor noodzakelijk ligt binnen de grenzen der wet, terwijl andere niet zonder inmenging der wetgeving zouden kunnen tot stand komen. Doch ook alleen als geschikt om de Ministeriele besluiten voor te bereiden, juich ik den maatregel zeer toe.

Wat nu echter de laatste organisatie van het collegie aangaat (Kon. Besl. van 16 Febr. 1852), meen ik, dat de instelling, om de nadeelen van het aftreden van Ministers te voorkomen, en goeden raad te geven, gelukkiger had kunnen zijn. Het komt mij vreemd voor, dat én in eene vergadering, die alleen beraadslagende magt heeft, nog leden met advizerende stem worden gevonden, én dat dit juist de praktische mannen zijn, die het best over den gang van het onderwijs kunnen oordeelen. Worden toch in geneeskundige aangelegenheden de commissiën van toezigt gewoonlijk uit medicinae doctores verkozen, en wordt zoo ook aan de beoefenaars van andere vakken doorgaans het toezigt op de uitoefening van hun vak opgedragen, dan mag men dit ook met het hoogste regt voor het onderwijs vorderen. Thans echter bestaat het Conseil de Perfectionnement uit acht leden, waarvan geen enkel aan het middelbaar onderwijs werkzaam is, terwijl zij voorgelicht worden door den hoofd-inspecteur en vier Directeuren of Professoren van de Athenaea, die voor twee jaren door den Minister benoemd worden. Of de overige leden voor hun leven zitting hebben, is in de wet niet uitgedrukt. Ware dit het geval en koos de vergadering zelve haren voorzitter, die *nu* uit kracht der wet de Minister zelf is, dan zou het conseil tot hem in eene onafhankelijke betrekking staan, en ook bij verwaarlozing van den kant der regering de belangen van het onderwijs kunnen voorstaan. Deze zouden dan voor andere zaken niet ligt op den achtergrond worden geschoven; iets hetwelk vooral in België, waar alles op het gouvernement aankomt, noodlottig zou wezen.

De toevoeging van niet-docerende leden is echter in sommige gevallen nuttig, namelijk indien maatregelen van repressiven aard moeten genomen worden, of de instructie aan den Inspecteur worden medegedeeld. Dat de inmenging van docenten in het laatste geval geene houding zou hebben, behoeft geen betoog; waar het eerste noodig is, zou uit aanzien des persoons ligt kunnen worden getransigeerd; maatregelen tegen ambtgenooten hebben ligt iets hatelijks, en worden daarom niet zelden uitgesteld.

Men kan evenwel vragen, of het voorschrijven van een lastbrief ı den Inspecteur niet beter aan de bevoegdheid van het Conseil re ontnomen. En dit voert ons tot den werkkring der commis-, zooals die in de wet (zie vorige noot) is omschreven. Ik zoude ı meening zijn, dat een groot deel der werkzaamheden, als daar ı: het onderzoek van schoolboeken en prijzen en van het programma · Athenaea, van dien aard zijn, dat zij veel spoediger en grondi-: door mannen van het vak worden beoordeeld dan door ande-ı, en dat, wanneer men zulke bezigheden aan de commissie wil-opdragen, men geen beoefenaars van andere wetenschappen met ıe benoeming had moeten lastig vallen. Zoo menige bijzonder-id in het onderwijs is alleen van gewigt voor den met de praktijk rtrouwde!

In het algemeen kunnen de aanmerkingen en verbeteringen door gelijke vergadering voor te dragen in twee soorten gescheiden rden. Zij betreffen namelijk de vraag of de bestaande inrigtin-■ en de rezultaten van het onderwijs aan de eischen van de atschappij en de wetenschap blijven voldoen, eene vraag, die bij enbare inrigtingen, die geheel onafhankelijk van het publiek zijn, nch niet overtollig is; of wel bijzonderheden over het onderwijs n elk vak en de gevolgde methode. Voor de eerste zijn ook be-'enaars van andere wetenschappen geschikt, voor de tweede al-n mannen van het vak; en daarom zou het m. i. wenschelijk ı geweest dat, indien men geene splitsing der commissie ver-gde, althans de helft van het Conseil uit praktische mannen l bestaan, de wederhelft uit Professoren aan de Universiteiten beoefenaars van die maatschappelijke betrekkingen, waartoe de eiding aan de Athenaea wordt gegeven. Het geven eener alge-ene instructie aan den Inspecteur gaat het gevoegelijkst van den nister uit; hetwelk echter niet wegneemt, dat den Inspecteur de pligting behoort te worden opgelegd om alle gevraagde inlich-gen te geven of wel de vereischte onderzoekingen in 't werk te len.

Nog zou mij resten om van de insgelijks onlangs geregelde nor-alscholen, tot opleiding van Docenten (¹) voor de stellige weten-

---

) Besluiten van 1 Sept. en 8 Oct. 1852. — Art. 38 van de Wet zegt: gouvernement est autorisé à entretenir, en y employant, s'il y a lieu, les

schappen te Gend, voor de humaniora te Luik gevestigd, een w
slag te geven, indien ik niet vreesde van mijne lezers te veel
vergen door hunne aandacht in te roepen voor eene instelling,
zeker niet valt in den geest van het Hooger Onderwijs, zoools
hier te lande opgevat is. De school kan wat hare inrigting aang
eenigzins vergeleken worden met onze Academie voor de zee-
landmagt, in zooverre als de toegang bij ruime aanvraag door
vergelijkend examen wordt gegeven, de leerlingen in één gebou
tevens door den Directeur bewoond, worden gehuisvest, en de St
hen na volbragte vierjarige studie bij voorkeur in zijne dienst nee
Het moge waar zijn, dat het vrije verblijf aan Hoogescholen zoo
de onze de jongelieden aan vele verleidingen en gevaren blootst
maar het staat insgelijks vast, dat de docent, die uit ondervind
het leven aan de Hoogeschool in zijne verkeerde zoowel als de
delijke zijde kent, veel beter op de toekomst zijner leerling
zal kunnen werken. Daarenboven kan liefde voor de wetensch
däär, waar dwang tot studie bestaat, minder gemakkelijk opkom

Men zal mij echter tegenvoeren, dat de normaal-school n
eene wetenschappelijke, maar eene zuiver praktische inrigting
dat de Staat zijne ambtenaren wil hebben, en dat hier slecl
een middel wordt gezocht, om deze op te leiden of af te rigt
Maar vooreerst is daartoe geen normaal-school noodig; wanneer l
gouvernement zorgt, dat de Leeraren aan de Athenaea een z
standig en onafhankelijk bestaan hebben, dan zal er waarschi
lijk geen gebrek zijn aan knappe menschen, die zich aan het
derwijs willen wijden; en ten andere beantwoordt de normaalsch
zelfs niet aan dat uitsluitend praktische doel, omdat de praktis
oefeningen niet bestaan in het geven van onderwijs, maar zi
bepalen tot het uitleggen van schrijvers, kleine verhandelingen
het grieksch, het latijn en de moedertaal, enz. Slechts bepaalt h
besluit, dat de leerlingen van het derde of laatste studiejaar na

"ressources, que présentent les universités de l'État, un enseignement norm
"pédagogique, destiné à former des professeurs pour les athénées, les collèg
"et les écoles moyennes. — Il pourra instituer un internat pour les élèves de
"cours normaux. — Vingt bourses de cinq cents francs chacune, sont créées
"en faveur des élèves de l'école normale. — Ces bourses sont conferées par
"arrêté royal. — Des examens et des concours auront lieu pour l'admission
"aux cours normaux." Zie ook Bijdragen voor 1851, bl. 6, vlg.

en of ander Athenaeum kunnen worden gezonden, om daar het onderwijs bij te wonen. Doch dit laatste kan, evenals de straks genoemde oefeningen, zeer wel ook zonder normaal-school plaats hebben. En wanneer wij uit een wetenschappelijk oogpunt de normaalschool beschouwen, dan kan de daar gegevene opleiding niet met die der Hoogescholen worden vergeleken, daar sommige vakken (1) ontbreken, en men in eenige opzigten, om de school ook voor de geestelijkheid toegankelijk te stellen, eenige transactie heeft gebruikt (2). Overigens is het bezoeken van de normaal-school geen vereischte voor den toekomstigen Docent op eene staatsinrigting; de titel van *Professeur agrégé* wordt verkregen ten gevolge van een examen, waartoe allen worden toegelaten, onverschillig welke opleiding zij dan ook gehad hebben (3); alleen Doctoren in de Letteren zijn daarvan vrijgesteld; en bijzondere inrigtingen van onderwijs kunnen natuurlijk gebruiken wien zij willen.

Zoo heb ik dan achtereenvolgens den Docent op de openbare inrigtingen in België in zijn werkkring en stand, de inrigting der Athenaea, den aard van het daar gegevene onderwijs, het toezigt van staatswege door middel van concours en inspectie, de poging tot voortdurende verbetering door het Conseil de Perfectionnement en eindelijk de opleiding der aanstaande Leeraren volgens de bestaande wetten en reglementen in korte trekken getracht te doen kennen. Thans kan men zeggen, dat het middelbaar onderwijs behoudens eenige bijzonderheden van ondergeschikt belang geregeld is. Meende ik te bemerken, dat zoowel de Leeraren der Athenaea in het bepalen der werk-

(1) Grieksche Oudheden, Geschiedenis der Wijsbegeerte, Metaphysica; verder is ook op de normaal-school te Luik niets voor het onderwijs in mathesis, algebra, enz. gedaan; te Gend daarentegen niets voor de talen; zelfs is aan de adspiranten voor de normaal-scholen de verpligting niet opgelegd om eenige bedrevenheid in de vakken, die voor hen bijzaak zijn, te toonen. Eene zoo strenge afscheiding is vooral bedenkelijk, omdat ook uit de normaalscholen de toekomstige Directeuren der Athenaea voortkomen.

(2) Ik bedoel de vreemde bepaling, dat over de wijsgeerige vakken (behalve Metaphysica, die geheel ontbreekt), over de Geschiedenis der Middeleeuwen en van België wel collegie gegeven, maar geen examen afgenomen wordt. Voor geene der overige wetenschappen bestaat deze schikking.

(3) Schoon de vrijheid van onderwijs dit als van zelve medebrengt, is het nog ten overvloede in de Wet opgenomen, Art. 37, al. 2: "Toute personne "peut se presenter aux examens et obtenir ce diplôme [de professeur agrégé "de l'enseignement moyen] sans égard au lieu où elle a fait ses études."

zaamheden te weinig vrijheid genoten, als het Conseil de Perfectionnement meer onafhankelijk moest zijn, met andere woorden, dat de centralisatie overdreven is; dat het onderwijs in sommige vakken meer tijd vordert, dan daarvoor bestemd is; dat de opleiding der Docenten uit een praktisch en wetenschappelijk oogpunt beide te wenschen overliet; dan vind ik toch aan de andere zijde, zelfs al vergelijkt men geen gebrekkige wetgevingen van andere landen, zoo veel te prijzen, dat het goede verreweg het gebrekkige overtreft. De mildheid van de wetgeving, de instelling van groote Gymnasiën (want als zoodanig heeft men de Athenaea te beschouwen), die geheel tot de bijzondere vakstudie voorbereiden, en het Conseil de Perfectionnement zouden elk afzonderlijk reeds grooten lof aan den insteller verzekeren.

Hoedanig de vruchten zijn van de nieuwe instellingen kan natuurlijk nog niet beoordeeld worden. Is het waar wat Helfferich (t. a. p. bl. 198) in 1848 getuigt, dat bij een groot aantal studerenden in België een geest van oppervlakkigheid werd gevonden, die deels aan het onvoldoende onderwijs op de gymnasiën moest worden geweten, en dat de Universiteiten te veel tot de bevatting der slecht opgeleide jongelieden moesten afdalen, dan kunnen wij ons van de nieuwe orde van zaken veel goeds beloven, vooral wanneer men zich door het vertrouwen op inrigtingen als zoodanig niet tot werktuigelijkheid late verleiden. Men behoort niet te vergeten dat de Docent, al is hij ook nog zoozeer naar regel en wet gevormd, daarom geen wetenschappelijk mensch, maar welligt slechts een automaat is; en dat de vertooning op een concours nog geen bewijs van ernstige studie mag genoemd worden. Ik zou het echter voorbarig en nutteloos rekenen om de vermoedelijke gevolgen van de wetgeving in België aan te wijzen. Zonder te weten over welke intellectuele krachten het Bestuur beschikken kan, is dit ook ondoenlijk; immers zijn de goede inrigtingen nog maar de helft van een goed onderwijs, en de philologen en litteratoren in België zijn ons met uitzondering van enkelen, zooals Roulez, onbekend. Zeker is het echter, dat eene natie, die slechts eenigen zin voor grondige studie heeft, met eene wetgeving in dezen geest, eene roemrijke toekomst te gemoet gaat (¹).

Leeuwarden, Januarij 1853. Dr. C. M. Francken.

(¹) Mijn vriend Burger heeft mij met betrekking tot het mogelijke van gods-

ienst-onderwijs op de gymnasiën, waarover ik boven bl. 6 en noot (1) op bl. 7 in et voorbijgaan heb gesproken, in bedenking gegeven, of niet het grammaticale ezen van het N. T. kon plaats hebben zonder iemands overtuiging te beleeligen. "Wanneer er, schrijft hij mij, "godsdienst-onderwijs op een gymnasium moet gegeven worden, bepale men zich tot eene grammaticale interpretatie van de historische boeken van het N. T., en late het aan de jongens vrij, die les bij te wonen of niet." Hij beroept zich zelfs op een paar voorbeelden, die daarvan na 1815 zijn gegeven. Hierop merk ik aan, dat 1°. grammaticale interpretatie niet zal gehouden worden voor godsdienst-onderwijs; en vooral 2°. dat men deze interpretatie toch nooit als algemeenen maatregel aan de Docenten behoort voor te schrijven. Ik vond dus geen reden, om iets te veranderen. Het is niet mijn wensch, dat Geestelijken onder de Docenten of godsdienstonderwijs onder de leervakken worden opgenomen — waarom zou het godsdienst-onderwijs alleen binnen de muren van het gymnasium aan de leerlingen naar behooren kunnen worden gegeven? —; maar ik meen slechts, dat, waar het verlangen naar godsdienst-onderwijs op de gymnasiën algemeen is, men onder de bl. 6 opgegevene voorwaarde hieraan moet voldoen, indien het kan geschieden zonder nadeel op de frequentie van het gymnasium uit te oefenen. De Staat geve daartoe voor zijne inrigtingen de vergunning.

III.

Sammlung griechischer und lateinischer Schriftsteller mit deutschen Anmerkungen herausgegeben von Dr. M Haupt, Professor an der Univ. Leipzig und Dr. H Sauppe, Director des Gymnasiums in Weimar.

De verzamelaars van deze schooluitgaven, waarvan de eerste do zijne *Quaestiones Catullianae*, zijne *Observationes Criticae* (¹), ee keurige tekstuitgave van Horatius (in 16° Lipsiae, Weidmann 185] en zijne zorg voor den nagelatenen arbeid van G. Hermann (Æ*schylus*, *rec.* G. Hermannus, Lips. 1852), zich verdienstelijk heeft g maakt, de tweede met Baiter, de Zurichsche uitgave der Oratores A tici heeft bezorgd, waren blijkens hunne aankondiging van 1848 va oordeel, dat niet alleen de bijzondere lectuur der oude schrijvers maar ook eene grondige voorbereiding tot de behandeling der au teurs op de lessen zonder eenige aanmerkingen voor den leerling niet wel mogelijk is. Zij meenden, dat de bestaande schooluitgaven over het algemeen niet doeltreffend waren, en stelden, om de door hen opgemerkte misslagen te ontgaan, eenige beginselen vast, die zij bij de bewerking van de schrijvers voor hunne verzameling wenschten in acht te hebben genomen. De noten zouden (1) Duitsch zijn, de kritiek (2) in den regel ter zijde worden gesteld; de verklaring (3) zoowel woorden als zaken betreffen, zonder het algemeene wat in grammatica en lexicon of andere handboeken te vinden is, op te nemen; alleen dán zouden taalkundige aanmerkingen gegeven worden, wanneer eene eigenaardigheid van den behandelden schrijver daardoor werd opgehelderd; dán alleen geschied-

(¹) Lipsiae 1841, door G. Hermann een model van kritiek genoemd. De observationes betreffen meestal Catullus.

en aardrijkskundige, wanneer de berigten van den schrijver wezenlijk of schijnbaar in strijd waren met de algemeen aangenomene. Voorts (4) stelden zij zich voor, om de aanhaling van boeken, die buiten bereik van den leerling waren, zorgvuldig te vermijden, en de noodige plaatsen uit de oude schrijvers, voor zoo verre die niet uit het behandelde stuk zelf ontleend waren, geheel te doen afdrukken. Het lexicon zoude nooit, de grammatica zelden worden aangehaald. Met het wederleggen van afwijkende explicaties kon men zich (5) natuurlijk niet inlaten, schoon ook (6) de aangenomene beginselen zich eenigzins naar den leeftijd en de vorderingen van de leerlingen, aan wie elk der schrijvers pleegt te worden in handen gegeven, wijzigden. Eindelijk (7) zou elk stuk van eene inleiding vergezeld gaan en eene levensbeschrijving van elken behandelden auteur gegeven worden ([1]).

De krachtige medewerking, die zij van verschillende kanten ondervonden, heeft bewezen, dat vele Duitsche "Schulmänner" zich met hunne denkbeelden over het gebruik van ophelderingen bij de schrijvers kunnen vereenigen. Het is de bedoeling niet, dit onderwerp hier in 't algemeen ter sprake te brengen. Ieder zal, vertrouw ik, toestemmen, dat althans sommige schrijvers zonder eenige toelichting bijna onverstaanbaar zijn, en de vraag naar het wenschelijke van eene uitgave met noten, wijzigt zich dus eenigzins naar elken schrijver in het bijzonder. En mogt men ook al meenen, dat uitgaven met noten tot voorbereiding voor het klassikaal onderwijs zonder uitzondering zijn af te keuren, ook dan nog is het van belang zijne aandacht te vestigen op eene onderneming, waaraan verscheidene van de eerste geleerden van Duitschland deelnemen, en die dáár zoowel als hier te lande de opmerkzaamheid zeer tot zich schijnt te trekken. De uitgaven van eenige redevoeringen van *Demosthenes* door Westermann, van eenige levens van *Plutarchus* door Sintenis (die van zijne ultra-conservatieve rigting eenigzins schijnt teruggekomen), van *Sophocles* door Schneidewin, van *Cicero de Natura Deorum* door Schömann, *Orationes selectae* door Halm, enz. zijn de opmerkzaamheid van elk beoefenaar der klassieke litteratuur overwaardig. In elk geval rekenen wij, dat de aankondiging van eenige stukken in

([1]) De hier tusschengevoegde nommers zijn die van het programma der uitgevers.

dit tijdschrift op hare plaats is. Wil men ook deze uitgaven niet in handen van leerlingen geven, dan ligt het toch in den aard der zaak, dat elk Docent hier iets zal vinden, wat eene mondelinge mededeeling aan zijne leerlingen verdient.

Wanneer men den buitengewonen spoed nagaat, waarmede deze verzameling wordt voortgezet (in vier jaren zijn veertig stukken, ligt elk van 150 blz. uitgekomen), en bedenkt, dat voor alle auteurs, die op gymnasiën worden gelezen, de bewerkers zijn aangewezen, dan bestaat er groote waarschijnlijkheid, dat de onderneming zal worden voltooid. Volledig zal deze verzameling eene niet onbelangrijke aanwinst zijn voor den beoefenaar van andere wetenschappen dan de philologie, en hem het lezen der klassieke auteurs, waaraan hij niet veel tijd kan besteden, gemakkelijk maken. Tevens kan zij dienen tot eene handleiding in de keuze van lectuur, daar van vele schrijvers slechts de belangrijkste werken, doch altijd in hun geheel, zijn opgenomen. Ook is het niet onverschillig, dat de uitgave zich door formaat, druk en prijs zeer gunstig onderscheidt.

Ausgewählte Tragödiën des Euripides. Erklärt von F. G. Schöne. Erstes Bändchen. Bakchen, Iphigenia in Tauriën. Leipzig, 1851. VIII en 288 blzz.

Het kan vreemd schijnen, dat de Uitgever eene rij van treurspelen, die op gymnasiën zullen worden behandeld, juist met de Bacchae en de Iphigenia Taurica, welke tragedies door den tijd veel hebben geleden, begint. Is ook het onderwerp van de Iphigenia, mede door de bewerking van Göthe, bekend en geliefd, de Bacchae munten volgens het oordeel van bijna alle kunstregters (1) zoo weinig boven de andere stukken uit, dat men, deze opnemen-

(1) Met uitzondering van A. W. Schlegel.

weinig zal behoeven ter zijde te leggen. Doch wij mogen ons
ıeugen in die opneming, indien andere meer beroemde stukken
rom niet behoeven ter zijde gelegd te worden. En wat de be-
venheid van den tekst aangaat, geloof ik dat deze zwarigheid
ır het talent van den uitgever zeer wel kan worden te boven
:omen, indien hij, al is het ook met eenige opoffering van de
ıng der HSS. een doorgaans verstaanbaren tekst weet te geven,
dat de docent het niet noodig vindt om telkens zijn afwijkend
oelen te kennen te geven. Natuurlijk gaan wij van de vooron-
stelling uit, dat dezelfde uitgave in handen van alle leerlingen
en bij schrijvers, die op zoo vele wijzen zijn geëmendeerd, heb-
ı wij tot dien eisch allezins regt. Ongetwijfeld blijft dan ook nog
ijd eene groote menigte zwarigheden bestaan, daar geen der leer-
gen nog op de hoogte is, om alle bijzonderheden te vatten en
geheel met éénen blik te overzien; maar indien de bewer-
ıg van een treurspel slechts zooveel uitwerkt, dat zij aanvankelijk
t eenige eigenheden der Grieksche tragici bekend worden ge-
ıakt, en de schoonheid van eenige plaatsen gevoelen, dan is men
ds veel gevorderd. Slechts worde het lezen van eene tragedie
de hoogste klasse van *onze* gymnasiën geen hoofdzaak, en ver-
inge vooral de lezing van Homerus niet. Het regte genot van
ıripides en nog meer, zoo als het mij schijnt, dat van Sophocles
hoort aan rijperen leeftijd. De kalme gang der handeling, de
organs rustige, altijd krachtige houding der personen en vooral
edele eenvoudigheid der taal, worden bij grondige kennis van
t grieksch, eerst regt door den bezadigden mannelijken leeftijd
at en gewaardeerd.

Is echter het overzigt van het geheel voor leerlingen, die nog zoo
e zwarigheden op bijzondere plaatsen hebben te overwinnen, en
arom slechts langzaam voortgaan, moeijelijk, dan moet men hun
arin te hulp komen, en ik reken, dat hiervoor eene inleiding,
als wij in deze uitgave vinden, uitnemende dienst kan doen,
nneer zij na het behandelen van het geheele stuk naauwkeurig
rdt gelezen. Na eene korte uiteenzetting van de verschillende
en, waaronder zich de fabel van Iphigenia van Homerus af
verschillende dichters voordoet (blz. 109—113), volgt eene in-
udsopgave (blz. 114—120) en eene ontleding van het stuk (blz.
0—126) die mij zeer wél geslaagd schijnen. Sommige gedeelten

had ik echter, het doel van deze uitgave in aanmerking nemende, liefst gemist, zoo als de vermelding en wederlegging van tegenwerpingen tegen de oeconomie van het stuk, die bij den leerling zeker niet zouden opkomen (bl. 123); de verheffing van Göthe boven Euripides, zonder dat de bewijzen daarvoor worden bijgebragt (bl. 125); en eindelijk de wel scherpzinnige maar niet bewijsbare uitlegging van de mythe (bl. 113). De Attische sage, volgens welke het beeld van Artemis Taurica, te Halae door Iphigenia derwaarts was overgebragt, zoude haar ontstaan verschuldigd zijn aan de verwarring van eene oude Pelasgische godin, die door menschenoffers gediend werd, met de Grieksche Artemis. Die Pelasgische godin werd te Halae en Brauron vereerd onder de bijnamen van Ἰφιγένεια, "*die Kraftbürtige*" en Ταυροπόλος of Ταυρική, *op een stier gezeten.* De bijnaam Ταυρική zoude eene gewenschte aanleiding hebben gegeven om de dienst der godin uit de Chersonesus Taurica, waar menschenoffers plaats hadden, af te leiden, en aldus den oorsprong van eene zoo barbaarsche gewoonte aan het buitenland toe te schrijven; terwijl de gelijkheid van den eersten naam met dien van Agamemnon's dochter de reden zou zijn geweest, dat Iphigenia tot een offer of eene priesteres der godin gemaakt werd. Meer bijzonderheden hieromtrent vindt men bij Hermann, Praefatio, pag. XXVIII—XXXVI. Ik behoef niet te zeggen, dat dergelijke uitleggingen geheel onnoodig zijn voor het goed verstand van het stuk; integendeel kunnen zij zelfs dienen, om de voorstelling van den dichter voor den leerling te verduisteren.

In den tekst van het stuk zijn vele, deels goede veranderingen gemaakt. Vooral komen hier, daar wij onze lezers niet willen vermoeijen door ons afwijkend oordeel op verscheidene plaatsen mede te deelen, de volgende in aanmerking. Vs. 250 *οἶδ' ἐπεί* voor *οὐδέπω* met Seidler; 280 *ἐκ γνάθων ὧν πῦρ πνέουσα* voor *ἐκ χιτώνων*; 327 *ἐπὶ χέρνιβας* voor de lezing der HSS. *τε χ.*; 386 *πόντου* voor *ποτέ*; 637 *ὁ μὴ μέλλων* (hoewel niet goed afgemeten op bl. 224) voor *ὁ μέλλων*; 661 *προδοὺς σεσῶσθαί σ' αὐτός* voor *πρ. σὲ σώζεσθαι αὐτός*; 726 *δώσειν* voor *δώσω*, welke verbetering evident is; 748 *τῶν τε σῶν* voor *τῶν θεῶν*, eene gissing van M. Haupt, die om den zin eveneens bijna noodzakelijk is; 820 *ἀπέβα* voor de vulgata *ἐπέβα*, door Hermann verdedigd; 855, waar door de verandering der interpunctie de lezing

der HSS. hersteld en de zin verbeterd wordt: ἀνευρίσκειν. Πότερον κατὰ χέρσον, οὐχὶ ναί Ἀλλὰ ποδῶν ῥιπᾷ; Θανάτῳ πελάσεις ἄρα —. 978 ἄξω δέ σ' ἥνπερ μὴ αὐτός voor ἥξω δέ γ' ἥνπερ καὐτός, enz., om van vroegere emendaties, die hier zijn opgenomen, niet te spreken. Wel is door deze verbeteringen de kritiek hier en daar wat te veel op den voorgrond gekomen (b. v. 542, 654, 743, 764, 917, 1100, 1178); doch wij kunnen dit eer verschoonen, omdat het bij zoo onzekere en betwiste lezingen als hier en daar voorkomen, moeijelijk is, zich op een zuiver exegetisch standpunt te houden. Over het algemeen durf ik ook de explicatie gerust aanbevelen. Zij onderscheidt zich in de eerste plaats zeer gunstig daardoor, dat niet meer dan het hoog noodzakelijke is opgehelderd; hier en daar is S. zelfs naar mijn inzien te ver gegaan, zoo als 449 θυσίας, Ἃς ὁ παρ' ἡμῖν νόμος οὐχ ὁσίας Ἕλλησι διδοὺς ἀναφαίνει, waar de aanteekening te ineengedrongen en daardoor onduidelijk is, en de dativus Ἕλλησιν als behoorende bij ὁσίας (naar het oordeel van —) opheldering behoefde. Zoo wordt ook geheel gezwegen op 482, vlg. waar Iphigenia aan Orestes en Pylades vraagt:

πότερον ἀδελφὼ μητρός ἐστον ἐκ μιᾶς;

en het antwoord is:

φιλότητί γ', ἐσμὲν δ' οὐ κασιγνήτω, γύναι,

waar het matte γύναι (hetwelk ook twee regels vroeger op het eind van een vers voorkomt) en de tegenstrijdigheid in de uitdrukking het goed verstand bemoeijelijkt, zoodat men zelfs aan de integriteit van den tekst zou kunnen twijfelen (γένει voor γύναι?). Dan is ook de Lakonische kortheid, waarmede 694 τέχνην δὲ θέμενος (ὁ Φοῖβος) geëxpliceerd wordt, namelijk θέμενος, εὑρών, waarlijk αἰνιγματώδης. Doch veel beter is in dit opzigt spaarzaamheid dan kwistigheid. Ongetwijfeld geeft de uitgever ook bewijzen van smaak en scherpzinnigheid, schoon deze deugden niet altijd gepaard gaan; de uitlegging van εὐναίων b. v. (415) is zeer vreemd, die van ἠλλάσσετο, enz., 284 gekunsteld. Daarentegen getuigt de aanteekening op 465, ἀεὶ κάτω en op 855, θανάτῳ van gevoel voor dichterlijke schoonheid.

Het een en ander hier uitvoeriger aan te wijzen, zou met het

doel van deze aankondiging strijden, waar wij met deze uitgave hoofdzakelijk als schoolboek te doen hebben. Voor dit laatste zal het gepaster wezen de honderd eerste regels te doorloopen, en door het vermelden van de opgehelderde woorden en zaken eenig denkbeeld te geven van den aard en de uitgebreidheid der noten. Wat naar mijne meening nog uitlegging zou behoeven, plaats ik tusschen ( ).

V. 2. Dativus θοαῖσιν ἵπποις. 6. Euripus (ἃς στρέφει). 8. Ὡς δοκεῖ "zoo als hij geloofde." 11. (Ἑλληνικόν voor Ἑλληνικῶν). 12. (Καλλίνικον στέφανον λαβεῖν). 13. Ὑβρισθέντας γάμους. 15. Δείνης ἀπλοίας te verbinden met ἔμπυρα, en πνευμάτων te lezen met weglating van δέ (?). 16. Ἔμπυρα als middel van voorspelling. 18. (Ἀφορμίσῃ, ἀφορμίσῃς?). 21. Φωςφόρος θεά; ἐνιαυτός; het laatste is echter even min als in vroegere uitgaven geheel duidelijk gemaakt. 23. Τὸ καλλιστεῖον εἰς ἔμ' ἀναφέρων te voegen bij Κάλχας. 27. Ἐκαινόμην *le conatu*. 31. Γῆς ἀνάσσει te verbinden. 32. Τιθέναι πόδα = βαδίζειν. Θόας van θοός. 35—38. Anacoluthia uitgelegd; de oorspronkelijke aanleg van den zin was: ὅθεν νόμοις, τοῖς ἥδεται Ἄρτεμις, ἧς τὸ ὄνομα μόνον καλόν ἐστι, τὰ δ' ἄλλα αἰσχρά, θύω τοὺς ξένους. Zeer goede explicatie. 40. Σφάγια, *het slagten*. 43. Εἴτι δὴ τόδ' ἔστ' ἄκος; aanduiding van de hiertoe betrekkelijke gewoonte. 45. Παρθένοισι δ' ἐν μέσαις, onvoldoende explicatie. Wie zal gelooven dat koningsdochters met al hare slavinnen in één vertrek sliepen? En zoo dit al het geval ware, waartoe hier die bijvoeging? Ik giste παρθενῶσι δ' ἐν μέσοις, en zag later dat Markland tot hetzelfde vermoeden was gekomen. De pluralis παρθενῶνες komt ook voor v. 808 en Aesch. Prom. 649. 51. Καθεῖναι hangt af van ἔδοξε. 53. Τέχνη ξενοκτόνος. — Ὑδραίνειν. 55. (Ὄναρ συμβάλλειν). 60. Strophius. 66. Ligging der δόμοι ἀνακτόρων. 70. Ἔνθα, *quo*. 71. Σοὶ δέ, ene vertaling. 73. Τριχώματα ξανθά, strepen bloed (? Ruhnk. θριγκώματα). 74. Wapenen als wijgeschenken opgehangen. 75. Ἀκροθίνια, beteekenis. 76. Deze regel, die door de meeste uitgevers verplaatst is, komt hier voor naar de volgorde der HSS., doch wordt te regt aan Pylades, niet aan Orestes toegeschreven. Bij het spreken van die woorden gaat Pylades naar den achtergrond. (Ἐμέ weggelaten). 77. Αὖ heeft betrekking op ἤγαγες en χρή-

σας. 79. Διαδοχαί, *vervolging*. 82. Τροχήλατος μανία. 84. Onecht (ook volgens Markland). 91. Τὸ ἔνθεν = τὸ ἐκ τούτων; nadere uiteenzetting van den zin (vgl. Aesch. Ag. 239. τὰ δ' ἔνθεν οὔτ' εἶδον, οὔτ' ἐννέπω). 96. (Ἀμφίβληστρα τοίχων; vgl. Hermann). 97. Vooreerst wordt hier teregt προςαμβάσεις in één woord gelezen (bewijzen in mijne aanteekening op Aesch. Sept. c. Theb. 449), en προςαμβάσεις ἐκβαίνειν verklaard: *de trappen opgaan;* doch vooral verdient de uitlegging der woorden ὧν οὐδὲν ἴσμεν aanbeveling. Orestes en Pylades moeten het beeld van Minerva hebben, doch zien daarop geen kans, omdat de muren van den tempel te hoog zijn; daarop volgen de bewuste woorden:

πῶς ἂν οὖν μάθοιμεν ἄν
ἢ χαλκότευκτα κλῇθρα λύσαντες μοχλοῖς,
ὧν οὐδὲν ἴσμεν;

volgens S.: maar hoe, dan door de koperen sloten te openen, kunnen wij te weten komen, wat ons onbekend is, d. i. de inwendige inrigting van den tempel? Vooral wanneer men dit met de ingewikkelde noot van Hermann vergelijkt, moet deze uitlegging niet alleen waar, maar ook zeer eenvoudig schijnen.

Uit het gezegde zal men ook zonder het boek in handen te hebben, zich eenig denkbeeld van den aard der aanteekeningen kunnen vormen.

Dr. C. M. Francken.

M. Tullii Ciceronis de Officiis ad Marcum filium libri tres. Erklärt von G. F. Unger, 1852.

De uitgevers berigten, dat zij de inleiding (n°. 6) tot hiertoe te vergeefs van den Heer Unger hebben ingewacht. Daar die dus ontbreekt, is de aankondiging eenigzins moeijelijker geworden; wij zouden anders meer gegevens hebben om daarnaar te oordeelen. Om al aanstonds één punt te noemen, (n°. 7), voor welke classe is Cic. de Officiis bestemd? Wij zouden meenen: voor de vijfde, zoodat de leerling, aangenomen, dat de lectuur in één jaar kan

afgeloopen zijn, daarna nog een jaar overhoudt voor werk van moeijelijker bevatting. De Heer Unger schijnt hierover anders te denken. Aan de vorderingen n°. 1, 4 en 5 heeft hij voldaan; minder aan n°. 2 en 3, tenzij hij vlugge leerlingen op het oog gehad hebbe van de (duitsche) prima, die bij ons niet bestaat, wier kennis denkelijk ook aan de hoogeschool bij zeer weinige jongelieden te vinden is. Unger veronderstelt, dat wie zijne uitgave gebruikt, wel bekend is met de wijsgeerige scholen der ouden: van daar al aanstonds, Cap. 1. geen woord over Cratippus, noch over Peripatetici of Academici of Theophrastus; maar wel over Pyrrho den scepticus. Is dat niet wat ongelijkmatig? Gepast daarentegen is de mededeeling over Aristo; die over de ὑποτελίς van Herillus had iêder kunnen missen. Vgl. Ritter, Gesch. der Philos. alter Zeit 3.521. Historie schijnt hij bij den lezer weder minder te veronderstellen, blijkens de anders goede schets van Demetrius Phal. p. 2. en § 19, 't voorspellen eener maansverduistering door C. Sulpicius Gallus; en § 61 eene verklaring, wie G. en P. Scipiones waren. Bij de nuttige mededeelingen over den Areopagus, § 75, worden de mythen weder als bekend verondersteld.

Maar dit zijn zaken, die voortvloeijen uit ieders bijzondere wijze van zien, die men over en weer eerbiedigt. Welligt is het verschil der behandeling, die U. volgt, en die, welke Ref. zou verkiezen, gelegen in de verschillende organisatie van de duitsche Gymnasia en van de onze. Maar — daar gewagen we te stout van iets, dat bij ons nog niet bestaat; in plaats van *de onze*, zeggen we dan: van onze overtuiging, dat men in de vier eerste jaren den leerling de noodige realia in historie, mythologie, geographie en de hoofdzaken van antiquiteiten kan mededeelen, om dan in de twee laatste jaren 't geleerde te herhalen en aan te vullen bij een meer uitgebreide lectuur der schrijvers.

Keeren wij tot U. terug. Zijne uitgave is, afgezien van 't verschillende standpunt, voortreffelijk; wij willen den lezer er nader bij doen stilstaan. Wat wij opgemerkt hebben — wij bepalen ons voornamelijk tot lib. I — verdeelt zich van zelf in drieën: a) zijn kritische mededeelingen (2), die ons *somwijlen* voor de bedoeling der redactie overbodig schijnen; b) zijne verklaring onder n°. 3 omschreven; c) grammatica en wat meer bij n°. 4 is gezegd.

§ 8 wordt geheel, 36 grootendeels, 40 geheel als onecht ver-

pen; vgl. Stuerenburg ad h. l. Wij kunnen ons met U. wel eenigen, mits ook § 37 wegvalle tot aan 't einde van cap. 11, althans de eerste woorden van dezen paragraaf.

11. Commune *autem* animantium. U. verandert tegen de HSS. *autem* in *item*. Naar ons inzien wel scherpzinnig, maar niet volstrekt noodig. *Autem* dient bloot om verder te komen.

13. Nisi praecipienti, *aut* docenti, aut — — Hier wil U. het *aut* in *ac* veranderen. Onnoodig. *Praecipere* is b. v. amici, *docere* magistri. *Praecipere* zwarigheden in de praktijk *van te voren* uit den weg ruimen; *docere* meer theoretisch. Het eerste doet de man van praktische ondervinding; het tweede de man op hooger standpunt, van spiritueel overwigt.

14. quid sit ordo, *qui* modus in de HSS. U. leest *quid* modus; ook, wanneer men niet Beijer's interpunctie volgt.

51. haec ita teneantur ut sit constitutum *legibus ipsis;* cetera observentur enz. Zoo leest U., in plaats van de vulgata: h. i. t. ut sit constitutum; e quibus ipsis cet. sic obs. enz. Zeer scherp gedacht, maar gewaagd. Steurenburg is 't ontsnapt. Ut *sit* constitutum — *zoo als* het dan bepaald *mag zijn*, in geheel algemeene opvatting.

59. et consuetudo exercitatioque capienda — deze woorden verwerpt U., zoo 't schijnt met regt.

104. alter est, si tempore fit, *ut sit remissio animo*, homine dignus. Zoo leest U. En Stuerenburg: alter est, si t. f., *ut si remisso animo*, homine dignus. Daar, bij de groote afwijkingen der HSS., de ware lezing niet meer is te bepalen, zou Ref. met Orell liever lezen: alter est, si tempore fit, *remisso homine* dignus.

108. *praeripere* hostium consilia. Hoewel *praeripere* zich hier, vergeleken met: τὰ τῶν πολεμίων κλέψαι.... βουλεύματα, bij Plato, Pol. I, 8, p. 334 A. wel verdedigen laat, zou Ref. liever *praecipere* behouden, als minder gezocht en ook zeer gepast.

§ 109. ne Xenocratem quidem, severissimum philos. Deze woorden verwerpt U. Stuerenburg las: nec non X. quidem, s. ph. Maar hij heeft goed gezien. Vgl. Orell ad h. l.

§ 111. sermone, — qui *natus*... De HSS. hebben *notus*. Eene fraaije, gegronde verbetering; tegelijk eene dier plaatsen, op welke de vrucht de aandacht des leerlings gevestigd wordt.

§ 118. quod *Herculem Prodicus dicit*. Orell: q. *Herc. Prodicium*

dicunt. Deze laatste lezing laat zich, dunkt ons, ook tegen Stuerenburg, wel verdedigen, schoon de verandering zeer scherpzinnig is.

§ 120. amicitias *diluere.* Orell: *dissuere.* Het eerste wordt schrander, ook bij Stuerenburg, verdedigd. Wij zouden evenwel het tweede behouden.

En zoo kan Ref., behalve in de verwerping der interpolatiën, en in het *natus* § 111, in de gemaakte veranderingen geen groot nut zien; de rest is niet afdoende en kan zulks uit zijn' aard niet zijn, zoo als *laudi* in § 77 zulks is; concedat laurea *laudi*, waarbij U. eene leerzame, beslissende noot geeft.

Over 't algemeen, meent Ref., kan kritiek in de meest gelezene en bewerkte Schrijvers niet meer de hoogste philologische verdienste zijn, gelijk in de eerste decennia der boekdrukkunst. Wie haar voor die tijden wil waarderen, die ga b. v. de geschiedenis na van de lezingen bij Livius; een auteur, die op verschillende plaatsen nog wacht op de verbeterende hand. Maar onderscheidene, veel gelezen geschriften van Cicero zijn reeds zoo gekuischt, dat ook de beste pogingen in deze weinig of geene verbetering aanbrengen: herinnert ge u nog Beyer's Laelius? — Ref. wél; met geestdrift meende hij eerst nu eens Cicero zelven in dat opstel te hooren; bij nader indenken werd hij weder conservatief.

Over 't algemeen vergeet de kritiek wel eens, dat ook de ouden feilbare menschen waren; ze wil hun eene grootere volkomenheid opdringen dan zij waarschijnlijk hebben bereikt. Daarbij treedt eene gezonde interpretatie meer op den achtergrond; schoon dit niet geldt van 't onderhavige werk. Integendeel: hoezeer eene diep indringende studie de opheldering van een, ook veel gelezen auteur kan bevorderen, hoe ze menigen nevel kan doen opklaren, daarvan is Unger's verklaring van Cicero's boek een meesterlijk bewijs. Ref. heeft er veel uit geleerd, en hij twijfelt niet, of velen zullen later met hem erkennen dat er veel uit te leeren valt. Het verdienstelijke van U. in dezen moet de lezer zelf bij 't gebruik waarderen en dat zal hij gewis, 't geheele werk door. Ref. zou hier en daar — maar dit is weder geheel subjectief — iets anders gegeven hebben. 't Zij ons geoorloofd bij enkele punten stil te staan.

§ 1. *ut par sis in utriusque orationis facultate,* d. i. die stilistische Fertigkeit in beiden Sprachen. Het kan zijn dat deze opvatting juist is; 't kan evenwel ook zijn, dat Cic. bedoelde: in wijsgeerig

betoog, en in openbare voordragt voor 't volk of in den senaat. Vgl. hiermede wat er volgt: quam quidem ad rem nos cet.

§ 2. *latissime patere.* Verklaring in ons oog onnoodig.

§ 5. *naturae bonitate.* Hier zou Ref. verwijzen naar de Fin. II. 25 (recta natura, cui obsisti non potest).

§ 7. Hier eene schrandere opgave van Cicero's verlorene definitie van *pligt.*

§ 10. *in dividendo:* hierbij ware eene opheldering niet ongepast. Dat *dividere* is niet zoo algemeen bekend, ook niet bij wie Cic. de Officiis leest.

§ 12. *celebrationes.* Hierbij denkt U. aan *plegtigheden;* dat schijnt ons te veel; er wordt alleen van 's menschen gezelligheid gesproken; en in 't algemeen van 't geen aan alle menschen eigen is. Vgl. Fin. V, 43.

§ 18. *honesti naturam atque vim.* "Naturam, 't wezen, zegt U., vim 't werken naar buiten; en met het eerste stemmen de quatuor virtutes van § 15 overeen, met het laatste de quatuor virtutum officia." Dat is nu wel zeer fijn gezien; maar is 't ook te fijn? Wij houden de aangehaalde woorden alleen voor eene rhetorische omschrijving van 't honestum.

§ 22. *non solum nobis nati sumus, ortus*QUE *nostri partem.* Hier had Ref. eene opmerking, die hij ergens las, bijgevoegd dat *que* hier is *sed*, gelijk meermalen na eene ontkenning. Vgl. III. 17, nec est comparandum: tam*que* id honestum. Tusc. I. 71. Socrates - - nec supplex fuit, adhibuit*que*. Lael. 30. ut nullo egeat, sua*que* omnia in se posita judicet. Evenzoo *et*: Lael. 26 nihil simulatum, *et* quidquid est, id et verum cet.

§ 28. in fine: *hoc ita justum est. Ita:* alleen voor zoo verre.

§ 33. *ne noster quidem probandus.* Dit *ne-quidem* schijnt ons niet voldoende verklaard, maar te behooren onder n°. 9, bl. 65 in 't vierde deel van Hand. Tursellinus. Hetzelfde gelde ad § 124 initio. — Ib. in fine: *ut et ipse ne quid tale posthac,* sc. faciat. In ons oog onnoodige verklaring, gelijk in 't zelfde geval § 82.

§ 41. *quibus - praecipiunt - uti. Quibus* hangt af van *uti.* Dezelfde aanmerking.

§ 68. *nec vero imperia expetenda,* AC *potius aut non accipienda,* cet. Hier is *ac - sed.* Vgl. zoo even ad § 22. *Ac* of *atque* staat zoo meer, ook zonder *potius*, dat er evenwel bijgevoegd is,

behalve hier, Orator, 112, nihil nos - - esse dicturos, *atque ita potius* acturos; de Oratore II, 74, nunquam - - extorsimus, *ac potius* - - accepimus.

§ 74. *contingit* in ongunstigen zin. Evenzoo II, 50, en nog eenige malen bij Cic.

§ 75. *consilio*, driemaal telkens in anderen zin gebruikt. Dergelijke voorbeelden ook van andere woorden ontbreken niet. Ref. had er even zoo goed de aandacht op gevestigd, als U. bij § 80 zeer juist een dubbel gebruik van *animus* verklaart.

§ 78. *licet enim. Enim* ziet op een gedacht *glorior*. Aanmerking ad 83 in fine en 41.

§ 80. *fortis vero animi est* - - *praesenti animo uti*. Zeer goed gezien, gelijk wij zeiden; maar onmiddellijk daarna, van: nec tumultuantem de gradu dejici - *tumultuantem* verklaard, *de gradu dejici* niet. Ref. zou juist anders om gehandeld hebben.

§ 84. *cum consilio non paruit eorum*. Hierbij paste de opmerking, dat dit *cum* met den Indic. beteekent: *doordien*. Zoo ook § 62, 76.

§ 99. *reverentia erga homines et optimi cuiusque et reliquorum*. De verklaring van deze genitivi zou Ref. weggelaten hebben; maar welligt had Stuerenburg ze noodig gemaakt.

§ 104. *quo genere* cet. Zeer nuttige opmerking.

Maar dát zijn bijna al de verklaringen van U., die aan de beschaafde wereld eene dienst bewezen heeft, door 't regt verstand van Cic. de Off. werkelijk te bevorderen, vooral ook door hoogst nuttige parallelplaatsen, en 't scherpzinnig nagaan van alle anacoluthien 't gansche werk door. Dit brengt ons op het derde punt, grammaticalia. Ook hier hebben wij enkele opmerkingen mede te deelen.

§ 3. *de philosophia libros, qui* SE *jam illis fere aequarunt*. *Aequare* zonder *se*, vide Facciolati in voce.

§ 17. *tum multo magis: nog* veel meer. Wij zouden gewezen hebben op 't weglaten van *nog* bij comparativi, vooral bij *multo*. Zoo

§ 41 *fraus odio digna maiore: nog* grooter.

§ 42. NE *obsit* ET *iis ipsis* - - ET *ceteris*. Dit *et* voor *nec* had Ref. aangewezen. Evenzoo § 89. modo *ne* laudarent - *et* dicerent — § 92. nec libidini potius luxuriae*que;* — § 104. ne nimis omnia profundamus, elati*que* - - incidamus — § 140. ne extra modum

sumtu *et* magnificentia prodeas. — § 145. nec admonitionem *et* praecepta desiderat.

§ 51. *ut in proverbio est, amicorum esse communia omnia. Est* bij citaten heeft evenzoo den acc. c. inf. § 64 en 87.

§ 56. *copulatius:* meer verbindend; zoo II, 66. ornatior: meer vereerend. Hierbij behoorde nog: cautus, falsus, tacitus, consideratus (pro Caec. 1.); van inquinatus is de active beteekenis (vgl. II. 21.) niet zoo zeker.

§ 66. *res geras magnas illas quidem - - sed ut arduas.* De herhaling van *ut* in de aangehaalde plaatsen, is niet dezelfde als hier, waar geen *non ut* voorgaat. Ref. zou ook gewezen hebben op het pleonastische *illas quidem*, 't welk § 102 en elders ook voorkomt.

§ 72. *adhibenda sit.* Hier is, meent Ref., de aanwijzing van den Conj. onnoodig.

§ 112. *num enim alia in causa fuit* M. CATO, *alia ceteri.* Hierbij te wijzen op de ellipsis der praepositie bij het tweede *alia*, evenals in 107. in formis aliis - - aliis; en nog sprekender § 134. quibus de rebus loquatur: si seriis - - si jocosis.

§ 154. *cupidus* IN *perspicienda - rerum natura.* Hierbij eene nuttige noot. Er kon bijgevoegd zijn, dat Cic. even zoo dikwijls *rudis in* zegt als c. genit., en *prudens in* altijd, op éene plaats na.

En zoo konden wij voortgaan, maar wij achten 't gezegde genoeg. Onze opmerkingen — ten deele van anderen van tijd tot tijd opgeteekend — zijn, wij herhalen het, subjectief; ze zouden, wanneer de Inleiding, hiervóór onder n°. 6 omschreven, mede ware uitgegeven, welligt meest zijn vervallen.

Maar zij verminderen in niets de verdienste van U. jegens Cic. de Officiis; hij heeft in rijke mate voldaan aan n°. 5 hiervóór: alleen het resultaat te geven van eigen onderzoek; dat onderzoek was grondig en zelfstandig; rijk is 't resultaat.

Assen, Maart 1853. D[r]. M. J. NOORDEWIER.

Quintiliani liber X. Erklärt von E. Bonnell.

Wanneer ongeleerden een gestudeerd persoon, gelijk men het noemt, ontmoeten, dan beoordeelen zij hem meestal naar zijne vaardigheid om in het publiek te spreken. Doet hij dit vlot en gemakkelijk, dan prijst men hem en roemt met een het voorregt der gestudeerde lieden; doet hij dit daarentegen gebrekkig, dan heeft men spoedig de aanmerking bij de hand, dat zijne studie hem niet veel voordeel schijnt aangebragt te hebben, en dat geleerden in de praktijk dikwijls bij kooplieden enz. achterstaan. Wij wil dit oordeel hier niet onderzoeken, noch nagaan, in hoeverre billijk is; maar nemen het eenvoudig als een bestaand feit. het is een feit, dat wij docenten aan de gymnasiën niet kun noch mogen over het hoofd zien, sedert wij niet meer door staatsexamen gesteund worden, maar meer regtstreeks van de publieke opinie afhangen. Het is tot instandhouding der inrigtingen, waaraan wij werkzaam zijn, noodig, dat het groote publiek deze inrigtingen begunstige; en daarom is het onze zaak in de gymnasiasten de gave der welbespraaktheid aan te kweeken, die door dit publiek in alle geleerden meer of min wordt gevorderd. En niet alleen dit, maar het is hoe langer hoe meer noodig zich vlug en vaardig te kunnen uitdrukken, daar het grootste verstand, wanneer het niet over een vlugge pen of een welsprekende tong beschikken kan, tegenwoordig zijnen bezitter weinig voordeel aanbrengt. Overwegingen als deze hebben de uitgave van het voor ons liggende boek te weeg gebragt. De Heer Bonnell zegt althans in het begin zijner voorrede:

"Es ist auffallend, dass ein Autor, wie M. Fabius Quintilianus, "so wenig Verbreitung im Gymnasialunterrichte gefunden hat, ob- "gleich seine vorzüglichste vollständig auf uns gekommene Schrift "*de institutione oratoria libri duodecim* für die heranwachsende stu- "dirende Jugend so eigentlich geschrieben war, wie keine andere "von den uns erhaltenen des Alterthums. Freilich wäre es un- "zweckmässig, die sämmtlichen 12 Bücher jener Schrift mit der

"Primanern eines Gymnasii zu lesen, aber das 1ᵉ, 10ᵉ und 12ᵉ "Buch, so wie Auszüge aus den übrigen, würden sich nach Form "und Inhalt vortrefflich für die Gymnasiallectüre eignen; zumal in "neuester Zeit, wo die Ausübung der Beredsamkeit nicht mehr auf "*einen* Stand und eng begrenzte Verhältnisse beschränkt, sondern "wieder zur Lenkerin und Beherrscherin der menschlichen Dinge "geworden ist." Dit oordeel beamen wij volkomen en keuren het vooral goed, dat juist dit boek door de Heeren Haupt en Sauppe is uitgekozen. Om onze lezers de moeite van het naslaan te besparen, willen wij kortelijk den inhoud er van opgeven.

Cap. I heeft het opschrift: *De copia verborum*. Het handelt over de vraag: hoe een toekomstig redenaar zich den noodigen voorraad van gepaste woorden en uitdrukkingen kan aanschaffen. Het antwoord luidt: door het lezen van goede schrijvers. Hierop volgt eene korte doch van zeer oordeelkundige aanmerkingen doorvlochtene opgave van die schrijvers, waaruit, volgens Quintiliaans gevoelen, het meeste nut tot het verkrijgen van een voorraad goede woorden en uitdrukkingen te trekken is; benevens eenige aanwijzingen, hoe men die schrijvers moet lezen.

Cap. II is getiteld: *De imitatione*, en geeft wenken omtrent het navolgen van goede modellen, benevens waarschuwingen tegen verkeerde en slaafsche navolging.

Cap. III. *Quomodo scribendum*. Cap. IV. *Quomodo emendandum*. Cap. V. *Quae scribenda maxime* zijn eene uiteenzetting van Cicero's uitspraak: *stilus est optimus effector ac magister dicendi*. Deze hoofdstukken handelen dus over het schrijven, niet voor het publiek, maar tot eigen oefening.

Cap. VI. *De cogitatione* geeft voorschriften, hoe men zich door overpeinzing in het geregeld ordenen zijner denkbeelden en woorden kan oefenen en daardoor ook zulke oogenblikken, die anders verloren gaan, b. v. slapelooze nachten, uren, die men op reis doorbrengt, enz. kan gebruiken.

Cap. VII. *Quemadmodum extemporalis facilitas paretur et contineatur* behandelt de vraag: hoe men zich in het improviseren kan oefenen, ten einde nimmer verlegen te staan, ook wanneer men onvoorbereid moet optreden.

Dit is de inhoud van het werk van Quintiliaan. Bonnell heeft dit boek voorzien van eene inleiding, waarin hij eerst den toestand

der romeinsche welsprekendheid ten tijde van Quintiliaan, en daarbij tevens de plaats door Quintiliaan zelven in dat vak bekleed, duidelijk voor oogen stelt, en vervolgens opgeeft, welke eigenaardigheden van taal en stijl in de werken van dezen schrijver, vooral in het voor ons liggende X^e boek, zijn op te merken.

Verder heeft Bonnell doorloopende, duitsche aanteekeningen aan den voet der bladzijden geplaatst, en daarin vooral de grammaticale zwarigheden, die hier en daar voorkomen, zoeken op te helderen; doch tevens de in dit boek voorkomende eigennamen uit de historia literaria verklaard, en de plaatsen aangewezen, die door Quintiliaan uit andere schrijvers zijn aangehaald. Over het geheel dragen zoowel de inleiding als de aanteekeningen onze goedkeuring weg. Wij zullen de enkele aanmerkingen, die wij hier en daar konden maken, liefst niet mededeelen; maar liever nog kortelijk opgeven, hoe wij meenen, dat dit boek met het meeste nut gelezen worden.

Dat men beginnen moet met het grammaticaal verklaren spreekt wel van zelfs; doch ik geloof, dat de grammaticale verklaring, althans hier, niets meer moet zijn dan de grondslag; daar vooral de inhoud van dit boek, mits goed begrepen, allerleerzaamst is.

Ik wenschte, dat met het lezen van het eerste hoofdstuk eene opzettelijke behandeling der historia literaria verbonden werd, en vooral, dat het oordeel van Quintiliaan over de daarin vermelde schrijvers zoo veel mogelijk met plaatsen uit die schrijvers werd opgehelderd. Wanneer het zóó wordt gelezen, vormt dit hoofdstuk de leerlingen tot grondige aesthetische kritiek, en leert het hen bij het lezen van schrijvers niet alleen op de grammatica, maar ook op den meer of minder welsprekenden vorm van uitdrukking letten. Kon hiermede tevens eene beschouwing van onze voornaamste Hollandsche schrijvers verbonden worden, des te beter; doch ook al bepaalt men zich tot de aan de jongelieden bekende classici, dan kan men hun daardoor een groot nut uit hunne lectuur doen trekken.

Ongeveer hetzelfde heb ik van Cap. II te zeggen, en zal dit dus, om herhalingen te vermijden, nalaten.

Cap. III, IV, V wenschte ik niet alleen te lezen en te verklaren, maar met praktische stijloefeningen te verbinden. Hiertoe meen ik, uit eigene ondervinding, vooral de vertaaloefeningen te

;ten aanprijzen, waarvan Quintiliaan Cap. V, 2, 3 handelt. ze prijs ik te meer daarom bijzonder aan, omdat zij zich het əst aan het op gymnasiën gewone werk aansluiten. Men zorge :hts, dat de geschrevene vertalingen niet alleen naauwkeurig maar : vloeijend zijn, en aan de vereischten van een goeden Holland- en stijl beantwoorden.

Cap. VI is van bijzonder veel belang, en kan, mits grondig be- ndeld, onberekenbaar veel nut doen. In Schleiermachers Erzie- ngslehre blz. 516—522 vindt men daaromtrent, en ook omtrent tgeen bij het lezen van Cap. VII moet behartigd worden, zeer ortreffelijke raadgevingen. Wij kunnen, om niet te uitvoerig te rden, daaromtrent niet veel zeggen. Alleen het volgende zij voldoende. Ten einde het nadenken te leiden en tevens vaardigheid in het or de vuist spreken te doen verwerven, is het noodig aan de rlingen eerst eenig denkbeeld van de twee hoofdstukken *de in- tione* en *de dispositione* te geven. Hiertoe kan men zich gevoe- ijk van de *Rhetorica Contracta* van Vossius, uitgegeven door hippers, bedienen. Vervolgens late men hen, naar aanleiding rvan, over aan hen uit het schoolonderrigt reeds genoegzaam be- nde onderwerpen eerst denken; daarna hunne gedachten in den rm eener schets mededeelen, en eindelijk, wanneer die schets be- orlijk gecritiseerd is, volgens die schets opstellen op schrift ma- ı, of voor de vuist spreken. Het is noodig hiertoe uit het oolonderrigt reeds genoegzaam bekende onderwerpen te nemen, om tijd te winnen, daar toch de werkzaamheden op onze gym- iën reeds zoo veelvuldig zijn, doch eene aldus bestuurde oefe- g tevens tot repetitie kan dienen; én om te voorkomen, dat zij histen worden, die over alles wat los en vast is voor de vuist ven spreken. Het *sapere* blijve de grondslag der welsprekend- l, ijdele woordenrijkheid willen wij geenszins bevorderen.

)oor op deze wijze de rhetorica te behandelen zal men er, mijns ens, meer vruchten van zien dan wanneer men alle soorten der *me- tora*, *metonymia*, *synecdoche*, enz., enz., laat van buiten leeren, , waar ik geweldig tegen ben, omdat het eene pijniging is voor leerlingen, en óf geene vruchten draagt, óf slechts stijfheid en anterie in de hand werkt.

k eindig met de woorden van Frederik den Grooten, die door nell in zijne inleiding worden medegedeeld:

"Wegen der Rhetorik ist der Quintilian; der muss verteutsch
"und darnach in allen Schulen informiret werden, sie müssen d
"jungen Leute *traductions* und *discourse* selbst machen lassen, da
"sie die Sache recht begreifen nach der Methode des Quintilian
"man kann auch ein *Abrégé* daraus machen, dass die jungen Leu
"in den Schulen alles des to leichter lernen; denn wenn sie nac
"her auf Universitäten sind, so lernen sie davon nichts, wenn
"es nicht aus den Schulen schon mit dahin bringen."

Dr. D. BURGER, Jr.

IV.

BOEKBEOORDEELINGEN.

Themata ter vertaling in het Grieksch, door Dr. S. Keyzer. Eerste stukje. Etymologie. 's Gravenhage, de Erven Thierry en Mensing, 1849. *Tweede stukje. Syntaxis I.* Amsterdam, J. Stemvers, 1850. *Derde stukje. Syntaxis II.* Ald. 1851. Gr. Oct. 100, 92 en 88 blzz. [1].

---

et zonder eenigen tegenzin nam ik de beoordeeling van deze ıta op mij, omdat het eerste stukje vroeger bij bijzonder on- js zoo weinig aan mijne verwachting had voldaan, dat ik het ig, (zoo als ik hoopte voor altijd) ter zijde had gelegd. Het ı mij eene veelal nutteloze, altijd vervelende opeenhooping moeijelijkheden te bevatten, tot stand gebragt ten koste van ın onze taal eigene woordschikking en ten gevolge van eene uitbreiding en woordelijke vertaling van Grieksche volzinnen. reet ik zeer wel, dat wij geen regt hebben, om in een the- ek een sierlijken en onderhoudenden stijl te vorderen, maar et *niet*, waarom b. v. van elk Grieksch werkwoord een per- n activi, zelfs in den imperativus, moet worden gevormd; m hier geschreven wordt: "men moet niet laten voorbijgaan eene gelegenheid" (blz. 82), "en het toekomende van zelf ende in een goeden toestand te zullen zijn," (t. a. p.) enz.;

ıans zijn de drie stukjes het eigendom van Noorduin, te Gorinchem.

ook is het mij niet duidelijk waarom de Heer Keyser niet lie
zijne leerlingen κοιμάομαι en μεθύσκω liet coniugeren, dan h
volzinnen ter vertaling te geven als de volgende (blz. 66): "De
"losbandige en zeer losbandige knapen slapen, sliepen (Aor.), hel
"ben geslapen en zullen slapen, dronken zijnde (Praes. en Aor.
"dronken geweest zijnde, zullende dronken zijn;" waarom hij he
niet liever ἵημι liet opzeggen dan op te geven (blz. 61): "las
"uwen toorn varen (Praes. en Aor.) en heb uwen toorn laten va
"ren." Ik zoude deze voorbeelden nog met zeer vele kunnen ve
meerderen, daar zij bijna op elke bladzijde voorkomen; nog slech
een paar blz. 74, r. 15 v. o. lezen wij: "wanneer men bij d
"dingen even als op een schaal geld bij doet, bij gedaan he
"en bij deed, (dan) gaat (het), ging (het), zal (het) gaan, is (he
"gegaan, dragende, gedragen hebbende en zullende dragen, en tre
"naar beneden, zal naar beneden trekken, trok naar beneden, e
"heeft naar beneden getrokken de rekening." — blz. 82, r. 1
"Maar ik meen, het is zeer gelijk het (gebeurt) met het verwe
"ven van bezittingen: want indien, zoo veel iemand verkregen he
"(Aor. Coniunct.) en behouden heeft hij grooten dank aan het
"weet, maar wanneer hij (het) langzamerhand verteerd heeft he
"hij ook tegelijk verteerd het herinneren (aan) den dank (Acc.)
Ik durf gerust beweren, dat dit onverstaanbaar is voor hem, d
de oorspronkelijke plaats van Demosthenes niet kent.

Na het gezegde zal men het zeker niet aan vooringenomenh
toeschrijven, dat mijn oordeel over het tweede en derde st
gunstiger is. Eene eerste inzage overtuigde mij, dat de opst
in beide bruikbaar waren, en ik heb aanvankelijk door de o
vinding mijn eerste oordeel bevestigd gevonden. Wel ver
hier moeijelijkheden zijn opeengehoopt, komt het mij voor
eerste opstellen voor hen, die het eerste stukje hebben doorg
vrij gemakkelijk zijn, en dat de grootte der themata daara
geevenredigd is. Voor den leeraar hebben deze opstellen d
dat zij vertalingen zijn van meest zeer bekende stukken u
sche schrijvers, die hij zich onwillekeurig zal herinneren,
door het hem gemakkelijk zal vallen, zuiver Grieksch t
Het is vooral naar mijne meening goed te keuren, dat v
Oratores Attici is genomen; daar deze zich op een vloeij
duidelijken stijl hebben toegelegd, laten zij zich gemakke

geheugen prenten, en vorderen ook doorgaans minder omzettingen en toevoegsels in eene Hollandsche vertaling, dan schrijvers van dialogen, zoo als Plato en Xenophon; hierdoor is dan ook wederkeerig de overzetting in het Grieksch voor den leerling gemakkelijker. Alleen met de plaatsing der niet zeer kiesche geschiedenis uit Lysias, de Caede Eratosthenis, kan ik mij niet vereenigen, te meer daar dit stuk gemakkelijk bij eene zoo ruime keus door een ander had kunnen vervangen worden. Dat de leerlingen van den schrijver, volgens zijne getuigenis, toen zij dit vertaalden "geene kinderen "meer waren", wettigt het opgeven van dat stuk niet, en nog veel minder het uitgeven daarvan in een boek, dat aan allerlei jongelieden wordt in handen gegeven. Men vindt de bedoelde themata in het derde stukje, N°. 83—87.

Het tweede stukje (Syntaxis, I) bevat vijftig themata over het Lidwoord, het gebruik der Casus, de Adiectiva en de Pronomina, met verwijzing naar Madvig's Syntaxis door Pluijgers; vervolgens even zoo vele opstellen ter herhaling genomen uit de volgende schrijvers: 51—54, Isocrates; 54, 55, Aesopische fabelen; 56, 57 Isocrates; 59, 60, Xenophon, Cyropaedia; 61-65, Lysias; 70-76, Plutarchus, vita Demosthenis; 76, Stesichori fragm. 64 (Bergk); 78-84, Isocrates; 86-91, Plato (de fabel van Prometheus); 92-100, Xenophon, Memorabilia (Hercules op den tweesprong). In het laatste stukje worden insgelijks eerst vijftig themata tot toepassing van de regels van Madvig over de Modi en Tempora, ook met ἄν, en over de Participia gegeven, en daarna het voorafgaande herhaald door vertalingen uit Thucydides, alle grootere werken van Xenophon, Demosthenes, het Grieksche argument vóór de Oratio de Corona en Plutarchus, hier en daar door tusschenvoegsels van den verzamelaar afgewisseld. Isocrates en Lysias hebben hier dus voor moeijelijker schrijvers plaats gemaakt; doch voor het overige bestaat de opklimming in de herhaling veelal in den omvang der opstellen.

Op zuiverheid van correctie valt niet te roemen; zelfs zijn er fouten die niet aan den drukker maar aan de overhaasting van den schrijver zijn te wijten. Hiertoe reken ik 2ᵉ stukje, blz. 70 (overtreffen) ὑπερλαμβάνω voor ὑπερβάλλω, blz. 69, th. 83, r. 6, "bragt het eerst naar de Grieken over en de overige wijsbe-"geerte en behartigde openlijker," voor: bragt zoowel het eerst —

de overige wijsbegeerte (?) over, als hij openlijker — behartigde; 3e stukje, blz. 5, "(want ik heb) nooit (ergens) anders dan bij ulie-"den geleefd" in plaats van: want ik heb nooit ergens anders (dan bij ulieden) geleefd. Onder de drukfouten zijn vooral hinderlijk die in de cijfers, welke naar de opgegevene woorden verwijzen, b. v. 3e st. blz. 4, r. 8 "(wat) tot het genoegen (behoort)," waar πρός wordt opgegeven bij *behoort* in plaats van bij *tot*; blz. 7, r. 2 en 6 v. o.; bl. 74 wordt door eene drukfout bij *eelt* (τύλος) naar στερεός verwezen, en is daarenboven het vereischte woord weggelaten; dergelijke fout vindt men ook 2e st. blz. 11, r. 1. Ook brengt de opgave van τίς in plaats van εἰς, 2e st., blz. 5, den leerling geheel in de war. De gewoonte van sommigen, ook van Dr. Keyzer, om de Grieksche eigennamen ook in het Hollandsch volgens de uitspraak van het Grieksch te schrijven, schijnt mij af te keuren, deels om het onwelluidende van de klanken *ai* en *oi*, deels omdat vele eigennamen aldus, althans voor den ongeletterde, geheel onkenbaar worden, b. v. Athenai, Alexandros, Odysseus, Attike, Kykladen; mijn oordeel is hierin welligt onjuist, maar zeker is het, dat men bij een geheel nieuw systeem van spelling zich dient gelijk te blijven, en dan ook te schrijven *Ploutarchos*, niet *Ploυtarchos*, *Lusandros*, niet *Lysandros*, *Prutaneion*, niet *Prytaneum*.

Uit een en ander zal men kunnen opmaken, dat grootere zorgvuldigheid bij eene mogelijke tweede uitgave zeer gewenscht zou zijn. In dat geval zoude het boek ook in bruikbaarheid voor den Docent kunnen winnen, wanneer de opgegevene Grieksche woorden overal aan den voet der bladzijden worden gezet, daar het gedurig omslaan bij de correctie zeer lastig is.

Dr. C. M. Francken.

Allocutio ad Commilitones qua lectiones de Litteris Graecis et Antiquitatibus Romanis in Academia Lugduno-Batava anno MDCCCLII—MDCCCLIII habendas XXI m. Sept. MDCCCLII auspicatus est C. G. Cobet. Lugduni-Batavorum, apud E. J. Brill, MDCCCLII.

Niet om onze lezers opmerkzaam te maken op de bovengenoemde toespraak, die hun allen zeker reeds bekend zal wezen, moeten deze weinige regels dienen, maar voornamelijk om Prof. Cobet onzen dank te betuigen voor de openhartige en ronde wijze, waarop hij voor het publiek zijne afkeuring heeft te kennen gegeven van de gehcele openstelling onzer Hoogescholen. Maar al te waar is het wat hij op pag. 15 zegt: "Promiscue omnes digni indigni, parati imparati, maturi immaturi in hanc lucem Academiae admittuntur et advolant, spretisque prudentiorum consiliis multi se e ludis litterariis clam proripuerunt et tanquam fugitivi inter nos cum vitio ambulant." En ik verheug mij, dat hij daarop laat volgen: "Haec ego fieri quippe bonis ac severis studiis perniciosa graviter doleo et vehementer indignor." Maar te regt merkt hij aan: "At quid prodest queri? Remedia sunt quaerenda," te meer omdat in den tegenwoordigen stand van zaken alleen door de Hoogescholen het gebrekkige eenigzins kan worden verholpen. Wel is ons van eene overeenkomst van de Professoren in de Letteren aan de verschillende Hoogescholen niets gebleken, maar wij meenen toch dat ook elders het voornemen bestaat, om bij het afnemen van het propaedeutisch examen eene heilzame gestrengheid aan te wenden, die het krachtigste middel is, om de voorbereidende letterkundige studiën niet te doen afdalen tot de vatbaarheid van half voorbereide studenten, en welke zeker ook op onze gymnasiën gunstigen invloed zal hebben. Artikel 98 en 99 ([1]) van de thans

([1]) Art. 98 schrijft tot het verkrijgen van den voorbereidenden graad voor de studie der godgeleerdheid o. a. voor: "een examen over de nederduitsche,

nog van kracht zijnde regeling van het Hooger Onderwijs zijn zoo algemeen gesteld, dat het geenszins overtollig zoude wezen, elkander omtrent de uitlegging en toepassing nader te verstaan.

Hoezeer ik geen eigenlijke beoordeeling schrijf, kan ik toch niet nalaten bij een enkel punt stil te staan; het is de aansporing op p. 7 sqq. om niet te zeer op hulpmiddelen te vertrouwen tot het goed verstand der Grieksche auteurs, en de waarschuwing tegen de meening alsof men zonder uitgebreide commentarii en handboeken niet tot den zin der schrijvers kon doordringen; eene aanmerking, die geen litterator, door eigene ondervinding of door waarneming van anderen geleerd, als nutteloos zal beschouwen voor studenten, die zich plotseling een zoo grooten voorraad van hulpmiddelen opengesteld zien, dat de rijkdom hen in verlegenheid moet brengen. Wanneer Cobet echter (p. 9) het aanleeren van de Oude Talen op dezelfde wijze als dat der Nieuwe wil doen plaats hebben, dan kan dit aanleiding tot misverstand geven. Zijne woorden zijn de volgende: "quemadmodum nemo vestrum quidquam earum rerum [nimirum Gallice, Germanice, Anglice scire] tam commode, tam eleganter, tam copiose ex libris umquam aut libellis grammatici argumenti aut spisso Lexico arripuit sed usu hominum, in ipsa vita et luce et celebritate vitae, quum verba ex pectore manant et vigent et ardent et rebus ipsis illustrantur, non in Glossario et Lexico languent et putrescunt semimortua sine voce et spiritu, sic mihi cum Graecis assuescite, sic cum capitalibus veterum ingeniis notitiam et familiaritatem contrahite, ut vobis vivant ac spirent, homines denique sint et hominum praestantissimi, non libri inanimes vita sensuque carentes." Deze woorden nu kunnen het vermoeden wekken, dat het 't best is, grammatica en lexicon bij het aanleeren der Oude Talen ter zijde te leggen, en dat men op eene zoogenaamde cursorische wijze lezende trachten moet tot den geest van elken schrijver door te dringen. Doch hoezeer men de aangehaalde woorden ook als de veroordeeling van eene overdrevene grammaticale rigting moge toejuichen, men zal toch steeds het grammati-

---

grieksche, latijnsche en hebreeuwsche letterkunde, en over de grieksche en hebreeuwsche oudheden;" art. 99 voor denzelfden graad in de regten: "een examen over de grieksche en latijnsche taalkennis, en over de romeinsche oudheden en de algemeene geschiedenis."

caal *onderwijs* als grondslag en eerste vereischte tot het goed begrip der oude schrijvers moeten beschouwen. Het ligt niet in de roeping van dit tijdschrift om de methode van het academisch onderwijs te beoordeelen, en ik wil dus nu niet vragen of al de studenten ver genoeg gevorderd zijn, om de aangeprezene handelwijze met vrucht te volgen, of wel hunne voorbereidende letterkundige studiën lang genoeg voortzetten, om met deze methode tot een eenigzins voldoend rezultaat te geraken. Maar ik wil hier slechts opmerken, dat het aanleeren van Oude en Nieuwe Talen geenszins op ééne lijn kan worden geplaatst, en dat men om "met de groote geesten van vroegeren tijd als met zijne vrienden om te gaan," hen eerst dient te leeren kennen, waartoe, indien men geen aesthetische dweeperij zonder degelijke kennis wil in de hand werken, grammatica en lexicon niet kunnen of mogen verwaarloosd worden. De meening, dat grammaticaal lezen en doordringen tot den geest der schrijvers tegengesteld en onvereenigbaar zijn, zou op de gymnasiën (en m. i. niet alleen op dezen) noodlottig kunnen werken. Te meer, omdat ik niet geloof dat Cobet de door mij bestredene meening is toegedaan, grijp ik deze gelegenheid aan, om tegen eene zoodanige opvatting zijner woorden als bij voorraad verzet aan te teekenen.

D^r^. C. M. Francken.

Hebreeuwsche Rudimenta voor eerstbeginnenden, opgesteld door Dr. D. Burger, Jr., Conrector en Leeraar in 't Hebreeuwsch aan 't Gymnasium te Doesborgh. Amsterdam, P. N. van Kampen. 1852. 43 blz. 8°.

Ik hoop, dat niemand zich zal ergeren, dat ik in een tijdschrift, waarvan ik mederedacteur ben, zelf, mijn eigen werk aankondig. Eigen lof stinkt; maar eene aankondiging is geen loftuiting, en het aankondigen van eigen werk is in Duitschland vrij algemeen, en werd ook hier vroeger wel verrigt.

Ik heb dan deze rudimenta vooreerst voor mijn eigen gebruik geschreven, omdat ik de bestaande leerboeken te uitvoerig vond. Ik heb mij ten doel gesteld: vooral het werkwoord zoo grondig mogelijk aan mijne leerlingen in te prenten, daar dit het middel is, om goede vorderingen in het Hebreeuwsch te maken. Van de orthographie heb ik niet meer gezegd dan volstrekt noodig is, om te leeren lezen; van de syntaxis heb ik niet afzonderlijk gesproken, maar alleen een paar opmerkingen, b. v. over *de betrekkelijke wau*, over *den staat van bepaling*, over het *geslacht der telwoorden*, tusschen de etymologie ingevlochten. De rest leert men later uit uitvoeriger boeken, of uit het onderwijs der professoren. Bij het behandelen des werkwoords (en even zoo bij het naamwoord) heb ik eerst eene tabel der voor- en achtervoegsels, met wier behulp de buiging verrigt wordt, medegedeeld, opdat die in het hoofd geprent worde; en vervolgens heb ik de voorbeelden van vervoeging daar achter laten volgen; en wel zóó, dat ik in de afgeleide vormen en in de zoogenaamd onregelmatige werkwoorden niet meer dan het volstrekt noodige heb uitgewerkt, met verzoek, dat de leerlingen het ontbrekende met behulp der tabel van voor- en achtervoegsels aanvullen, en dan hun werk, nadat het is nagezien, van buiten leeren. Dit is, geloof ik, de kortste en tevens grondigste wijs, om het Hebreeuwsche werkwoord goed te leeren begrijpen en onthouden.

Voor dat ik deze aankondiging sluit moet ik nog aan diegenen mijner ambtgenooten, die mijn boek mogten willen gebruiken, een paar fouten aanwijzen, die mij bij het nazien der proeven ontgaan zijn. Op blz. 6 regel 9 v. o. en regel 12 v. o. staat *haëlleť* moet zijn *haëlleh*, en *halladzet*, moet zijn *halladzek*; op blz. 19 reg. 5 staat *enkelv.* moet zijn *meerv.* Het zal wel het beste zijn die fouten, voor dat de discipelen dáár gekomen zijn, met de pen te veranderen. Verder herhaal ik hier het verzoek, dat ik reeds in de voorrede heb uitgesproken: dat mijne ambtgenooten de goedheid mogen hebben, mij de gebreken, die de ondervinding in mijn boekje zal aan het licht brengen, mede te deelen.

Dr. D. Burger, Jr.

V.

NEKROLOGIËN.

Den 28sten April 1852 overleed te Arnhem de Heer AREND GE-
RD VAN CAPPELLE, Litt. Hum. Doctor, Oud-Rector der Latijn-
ne scholen te Amsterdam. Hij was den 16^{den} Mei 1795 te Ley-
n geboren, doch kort daarna met zijne ouders naar Amsterdam
trokken, in welke stad hij het grootste deel zijns levens heeft
orgebragt.

Reeds vroeg toonde hij lust en geschiktheid voor de studie,
arbij het voorbeeld van zijnen uitstekenden broeder, die twaalf
ren ouder was, en zich door de beoefening der letteren en
tuurkundige wetenschappen een regtmatigen roem heeft ver-
rven, waarschijnlijk niet zonder invloed is gebleven. Door dien
eder werd ook aan zijne studiën van het begin af de doelma-
ste rigting gegeven, en in hem had hij, totdat hij hem reeds in
29 door den dood verloor, eenen raadsman in alle moeijelijke
standigheden des levens.

Na te Amsterdam alle klassen der Latijnsche scholen, van welke
n Rector was de Hr. H. Bosscha, te hebben doorloopen, woonde
als student de lessen aan het Athenaeum zijner woonplaats bij,
wijl zijn broeder niet verzuimde de opmerkzaamheid van zij-
 vriend, den Hoogleeraar D. J. van Lennep, op hem te ves-
n. Door zulke leermeesters geleid, moest een jongeling, die
ls door de natuur met een uitmuntenden aanleg was toegerust,
 de beste verwachtingen van zich doen opvatten. Hij werd dan
 reeds in 1817 na het verdedigen eener met zorg bewerkte
sertatio *De Zenobia* aan de Utrechtsche Academie tot Doctor
de letteren bevorderd, en omstreeks een jaar daarna smaakte
de voldoening zich benoemd te zien tot Conrector der Latijn-

sche scholen te Arnhem. Daar zette hij met ijver zijne studiën voort, en na eenigen tijd die betrekking met lof te hebben waargenomen, werd hij in 1819 aangesteld tot Praeceptor aan de Latijnsche scholen te Amsterdam, waar hem achtereenvolgens ook het Conrectoraat en het Rectoraat is opgedragen, de laatste betrekking in het jaar 1835, na het overlijden van den vorigen Rector Zillesen. Bij het aanvaarden van het Rectoraat had hij zich tevens belast met het onderwijs in de Wiskunde, te zamen met den Praeceptor J. J. Koning, eenmaal zijnen leerling, nu reeds zijnen ambtgenoot.

Door de grondigheid en bevattelijkheid van zijn onderwijs, zoowel als door de zachtaardigheid van zijn karakter, heeft hij zich steeds de achting en toegenegenheid der weldenkenden onder zijne leerlingen verworven, en met velen hunner is hij voortdurend in eene vriendschappelijke betrekking gebleven. De omvang van het onderwijs, dat op de school werd gegeven, heeft onder zijn bestuur in vele opzigten eenige uitbreiding ondergaan, vooral wat het Grieksch betreft, waarvan vroeger slechts in de hoogste klassen de allereerste beginselen werden onderwezen. De oorzaak daarvan lag gedeeltelijk in de onbekwaamheid van vele der vroegere Praeceptoren, voor welke betrekking niet zelden personen benoemd werden, die niet voor de studie der oude letteren waren opgeleid, hetgeen eerst later door de invoering der wet van 1806 langzamerhand is veranderd. Eerst hierdoor werd het mogelijk eene duurzame hervorming in het onderwijs te maken, en van Cappelle heeft deze hervorming geheel naar de eischen van zijnen tijd ingevoerd, waarbij hij door zijne ambtgenooten ijverig ondersteund werd. Ook voor de leerlingen van andere scholen trachtte hij nuttig te zijn, door de uitgave eener *Verzameling van Grieksche woorden ten gebruike der scholen* (Amsterdam, J. H. Stumpe, 1825), en door de bewerking eener schooluitgave van *Terentius* ([1]), welke beide werkjes nog op vele scholen gebruikt worden.

Voorts heeft hij geschreven: eene verhandeling in de Latijnsche taal over de geschiedenis van Pergamum, die in de gedenkschriften van het Kon. Ned. Instituut is opgenomen; en die ook afzo

([1]) *P. Terentii Afri Comoediae, quas ad fidem optimarum editionum den castigavit, illustravit, edidit* A. G. van Cappelle. Amstelodami, 1831.

derlijk in het licht is gegeven onder dezen titel: *Commentatio de Regibus et Antiquitatibus Pergamenis*. Amstelodami, apud Joh. Muller, 1841; en eene *Verhandeling over den dichterlijk wijsgeerigen geest der Grieken, blijkbaar in hunne taal en fabelleer* (Amst. Gebr. Diederichs, 1828).

Onderwijs en beschaving gingen hem steeds boven alles ter harte, en hij zocht die niet alleen onder de hoogere, maar ook, waar hij kon, onder de geringere standen te bevorderen. Hoogst aangenaam was hem daarom zijne benoeming tot Curator der Stads Armenscholen, welken post hij gedurende een reeks van jaren met den meesten ijver en zorgvuldigheid heeft waargenomen; ook heeft hij een paar malen als Voorzitter het jaarlijksch verslag dier scholen gehouden.

Nadat van Cappelle twaalf jaren aan het hoofd der Latijnsche scholen had gestaan, werd hem op zijn verzoek een eervol ontslag verleend, waarna hij zijne woonplaats vestigde te Arnhem, en zich geheel aan de opvoeding zijner kinderen toewijdde. Slechts vijf jaren was het hem vergund deze aangename taak te vervullen, waarna hij door een wel reeds eenigen tijd gevreesden, maar toch nog onverwachten dood van de zijnen werd weggenomen.

Van Cappelle is tweemaal gehuwd geweest, eerst met zijne nicht A. P. Boone, die hem in 1830 door den dood ontrukt werd, en wier kinderen alle reeds vóór haar waren overleden, en laatstelijk met Mejufvrouw B. Donker Curtius, die hij met zeven kinderen in diepen rouw heeft achtergelaten. Voor dezen bovenal en zijne overige betrekkingen is zijn dood een onherstelbaar verlies, daar hij door de zorg en opofferingen, die hij zich in het belang zijner bloedverwanten getroostte, velen ten voorbeeld kon strekken. Vooral in de laatste jaren had hij zich zoo geheel aan zijn huisgezin toegewijd, dat men hem slechts zelden buiten dezen kring ontmoette. Doch ook door zijne talrijke vrienden en leerlingen en allen, die hem regt gekend hebben, zal hij om zijn echt christelijken levenswandel, veelzijdige kennis en juiste opvatting van het leven nog lang betreurd worden, en zijne nagedachtenis in eere worden gehouden.

Hendrik antonie hamelberg, den 12den Januarij 1792 te Amsterdam geboren, toonde reeds als knaap een gelukkigen aanleg en groote leergierigheid. Schoon oorspronkelijk niet voor het vak van onderwijs bestemd, wijdde hij zich toch later met ijver daaraan toe en verkreeg den 16den Junij 1819 een akte van speciale admissie als huisonderwijzer in de Neder- en Hoogduitsche Talen binnen de stad Amsterdam. Eenmaal grondig met zijn vak bekend, zien wij hem een rasse vlucht nemen: immers reeds den 12den Oktober 1821 erlangde hij van de Provinciale Commissie van Onderwijs in Overijssel (H. was toen secondant in een Instituut te Vollenhoven) den 2den rang als schoolonderwijzer, met toelating om onderricht te geven in de Hoogduitsche, Fransche en Engelsche Talen, hebbende hij zeer voldoende blijken van bekwaamheid aan den dag gelegd. Ja, slechts 7 maanden later, den 10den Mei 1822, werd hem, na afgelegd examen, door dezelfde Commissie met een zeer loffelijk, volledig getuigschrift de 1ste rang als Onderwijzer toegekend, zoodat hij op den leeftijd van 29 jaren bereids den hoogsten graad in zijn vak verworven had, een graad, dien het nog tegenwoordig, bij zooveel meerdere vorderingen en verbeteringen van het onderwijs, slechts weinigen gelukt te behalen (1).

Het is licht te begrijpen, dat Hamelberg thans uitzag naar een gelegenheid, om zich een onafhankelijk bestaan te verschaffen. Deze bood zich weldra aan. Den 10den December 1822 benoemde het Stedelijk Bestuur van Zaltbommel hem, om aan het hoofd te staan der vakant geworden Fransche kostschool aldaar, welke niet onvoordeelige betrekking door Hamelberg aanvaard werd. Vier jaren vervulde hij de werkzaamheden, daaraan verbonden, met den meesten ijver en naauwgezetheid. Daar trad hij den 19den Mei 1825 in den echt met Mej. A. L. S. Heijstek, dochter van den Wel-Eerw. Zeer Gel. Heer C. Heijstek, Predikant te Gameren, welk huwelijk weldra gezegend werd door de geboorte van een zoon, thans nog in leven en Jur. Doctorandus te Utrecht, en later van een dochter, in jeugdigen leeftijd overleden.

De vele beslommeringen echter en drukten, onafscheidelijk van een kostschool, deden het Hamelberg wenschelijker achten die be-

---

(1) Zoover ons bekend is, vindt men in de geheele provincie Utrecht niet meer dan vijf onderwijzers van den 1sten rang.

trekking voor een rustiger werkkring te verwisselen, waar hem ook tijd tot eigen studie konde overblijven. Dezen wensch zag hij mede weldra vervuld door de benoeming, die hem den 6den April 1826 van de Regeering der stad Amersfoort te beurt viel, tot Onderwijzer in de Wiskunde, Aardrijkskunde en Geschiedenis aan de Latijnsche scholen aldaar, waarop den 12den Oktober deszelfden jaars zijn aanstelling volgde tot Huisonderwijzer in de Hoogduitsche, Fransche en Engelsche Talen en al de vakken, waartoe de 1ste rang bevoegd maakt. Hij aanvaardde zijn post reeds in Junij 1826, doch hield zijn intrede-oratie (wijl de tijd vóór de zomerpromotie in Julij te kort was) eerst den 23sten Januarij 1827, bij gelegenheid der, sedert alhier afgeschafte, winterpromotie en prijsuitdeeling. Hij had tot onderwerp gekozen: "de Aardrijkskunde en de daaruit voor het menschdom voortvloeijende heilzame en gewichtige voordeelen," en schitterde bij de behandeling dier stof door grondige kennis en inzicht in de zaak en door sierlijkheid van uitdrukking. Het is te bejammeren, dat die verhandeling niet door den druk bewaard gebleven is. Velen alhier, die haar hoorden, herinneren er zich met veel genoegen aan.

Hoe spoedig Hamelberg zich hier, gelijk elders, de hoogachting van allen, die hem leerden kennen, eigen maakte, kan niet beter blijken dan uit de algemeene belangstelling en ijver, die hier betoond werd om hem te behouden, toen hem in den aanvang van het jaar 1828 op zeer voordeelige voorwaarden de post van Kostschoolhouder te Vollenhoven werd aangeboden. Curatoren der Latijnsche scholen haastten zich alle pogingen daartoe in het werk te stellen en riepen, "als het hoogste belang stellende in het be-"houd van een man en onderwijzer als Hamelberg", de tusschenkomst der Stedelijke Regeering in. Deze, "in aanmerking nemende, "dat bij het vertrek van dien bekwamen en volijverigen onderwijzer "niet alleen dezer Stads Latijnsche scholen, maar ook het huisonder-"wijs in de Hoogduitsche en Engelsche talen en andere vakken een "zeer aanmerkelijk verlies zou ondergaan en diensvolgens de stad "het hoogste belang had dat dezelve onderwijzer voor de hem aan-"geboden beroeping naar Vollenhoven bedankte; dat ook de uit-"stekende bekwaamheden van voornoemden Heer Hamelberg, bij-"zonder in de Wis- en Natuurkunde, op een voortreffelijke wijze "behoorden te worden erkend," besloot in haar zitting van den

23sten Mei 1828 "hem te verleenen den rang en titel van Lector "in de Wis- en Natuurkunde te dezer stede en hem als zoodanig "toe te leggen een vermeerdering van tractement van 150 guldens "jaarlijks." Door een zeer vleijende missive van Burgemeester en Wethouders werd aan Hamelberg van dat besluit kennis gegeven.

Doch bovendien was de aandrang van bijzondere personen en vrienden zoo groot, dat Hamelberg, die geenszins op gewin zag en altijd getoond heeft onbaatzuchtig te zijn, hoezeer dan ook, niettegenstaande zijn vermeerdering van inkomen alhier, de betrekking te Vollenhoven toch lucratiever was, aan die genegenheid geen weerstand kon bieden en bleef. En hij gevoelde zich daarvoor beloond door de toenemende blijken van welwillendheid zijner medeburgers. Zoo ontving hij namens de leden van het Departement Amersfoort der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen op den 30sten Augustus van dat jaar een fraai geschenk, ten blijke, hoe aangenaam het hun geweest was te vernemen, dat hij voor het beroep naar Vollenhoven bedankt had. Ook van hooger hand stelde men 's mans verdiensten op prijs. De Inspecteur der Latijnsche scholen, de Hr. Wijnbeek, zond hem, na een schoolbezoek alhier, den 5den Julij 1830, "als een blijk van goedkeuring over de doelmatigheid van zijn onderricht en den ijver, waarmede hij zich aan zijn ambtspligten wijdde," vier boekwerken van waarde ten geschenke, welke hem door tusschenkomst der Curatoren op een eervolle wijze gewerden.

Hamelberg's werkzaamheid bepaalde zich evenwel geenszins tot zijn beroepsbezigheden. Een inrigting, die wel het meest zijn weldadigen, levenwekkenden invloed ondervond, was het Amersfoortsche Departement der straks genoemde Maatschappij. Niet alleen, dat hij reeds vrij spoedig zich geheel alleen belastte met het houden van een geregelden Cursus over de Physica, welken hij langen tijd heeft voortgezet, en herhaaldelijk voorlezingen en bijdragen leverde voor de gewone vergaderingen, die steeds de belangstelling verdienden, met welke zij aangehoord werden, maar zijn echt humane geest spoorde hem aan tot het ontwerpen en tot stand brengen van nuttige instellingen, waarop Amersfoort nog mag bogen. Aan hem zijn in vereeniging met anderen, door hem opgewekt, haar aanzijn verschuldigd: de vrij aanzienlijke verzameling van Physische instrumenten, die het Departement nu bezit; de Volksleesbi-

bliotheek van het Dep. (1832); de goed ingerichte en bloeijende Departementale School voor lager onderwijs (1831); en de even bloeijende en drukbezochte Handwerks- en Herhalingsschool, mede tot het Dep. behoorende (1835), terwijl de Anna Paulowna-Bewaarschool (1842), die niet minder nuttig werkt en een aanmerkelijk aantal (184) kinderen telt en de in het voorjaar van 1852 door de Dames Directrices van de Loterij ten behoeve der Protestantsche Armen opgerichte school voor behoeftige meisjes insgelijks zeer veel aan zijn medewerking te danken hebben.

Niettegenstaande al deze bemoeijingen, welke door nieuwe betrekkingen en posten nog zeer vermeerderden, wist Hamelberg toch tijd te vinden tot letterkundige werkzaamheden en het in het licht geven van verschillende geschriften, over welke wij aan het slot dezer schets zullen handelen.

In het jaar 1832 ontviel hem door den dood zijn dierbare echtgenoote, hem een' zoon en een dochter nalatende, welke laatste na weinig maanden haar moeder volgde.

In December 1833 huwde hij Mej. E. A. Fabritius, dochter van den Wel. Ed. Gestr. Heer G. Fabritius, Luitenant ter Zee, 1ste klasse, bij de Nederlandsche Marine, uit welken echt negen kinderen geboren werden, waarvan er thans vier overig zijn.

Gelijk Hamelberg volijverig voor al, wat nuttig was en goed, zijn krachten inspande, was hij dadelijk bereid, om, wanneer zijn hulp of medewerking tot zoodanig iets gevraagd werd of noodig scheen, ieder, zelfs den geringsten met raad en daad bij te staan. Aldus handelde hij in de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, maar ook jegens bijzondere personen uitte zich zijn menschlievendheid en goedhartigheid, en velen gedenken aan hem met een dankbaar gevoel. Tot een voorbeeld strekke de belangeloosheid, waarmede Hamelberg gedurende een reeks van jaren, ten nutte zijner medeburgers, de uurwerken van den Grooten Toren alhier in orde hield, regelde en met den middelbaren tijd in overeenstemming bracht, zonder ooit daarvoor eenige belooning te genieten.

Het Dep. Amersfoort der meermalen genoemde Maatschappij erkende zijn verdiensten ten volle. De leden boden hem den 5den Februarij 1834, "als een blijk van welwillende belangstelling," een kostbaar geschenk aan. Twee jaren later benoemden zij hem met eenparige stemmen tot Secretaris van het Departement, in welke,

dikwijls moeijelijke, veelal drukke betrekking hij tot aan zijn dood met den meesten ijver is werkzaam geweest. Doch bovendien vorderde men zijn medewerking nog in verscheiden andere commissien, als van de Physica, de Departementale school, de Handwerks- en Herhalingsschool (aan welke hij ook van der beginne af steeds de Werktuigkunde onderwezen heeft); en de Raad der Stad benoemde hem tot lid der Commissie, belast met het examen der jonge lieden, die de Latijnsche scholen wenschen te bezoeken. En Hamelberg's bereidvaardigheid en zucht, om nuttig te zijn, veroorloofde hem niet die benoemingen van de hand te wijzen en zich alzoo veel beslommeringen te besparen. Hij vertrouwde in dat opzicht te veel op zijn krachten; immers kan men niet ontkennen, dat hij later, bij het klimmen zijner jaren, toen weder andere, gewichtige bezigheden haar deel van zijn tijd en krachten vorderden, zich meermalen gedrukt en als het ware overstelpt gevoelde, hetgeen verergerde door kleine ongesteldheden, die in de laatste jaren van zijn leven zijn gezondheid aan het wankelen brachten. Hoe dit zij, in den tijd, waar wij thans van spreken, ontzag Hamelberg geenerlei moeite of arbeid en vulde met de uren van den nacht aan, wat die van den dag hem te kort waren.

Een belangrijke en voor hem, bij het vermeerderen van zijn gezin, wenschelijke verbetering, wat het geldelijke betrof, bragt hem zijn benoeming tot Arrondissements IJker der maten en gewigten en tot IJker van het vaatwerk voor den handel in het groot, bij Koninklijke besluiten van 5 Februarij en 18 Maart 1838. Voor dezen post maakten hem zijn veelomvattende kennis der Wis-, Natuur- en Werktuigkunde allezins geschikt. Bij het vervullen daarvan paarde Hamelberg naauwgezette pligtsbetrachting met welwillendheid jegens de vele personen van allerlei soort, met welke hij in aanraking kwam, en verwierf zich nieuwe achting.

Een jaar vroeger, den 13den Februarij 1837, had het Stedelijk Bestuur van Amersfoort Hamelberg aangesteld tot Translateur voor de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen, hetwelk hem echter in deze kleine plaats weinig voordeel opleverde, maar daarentegen ook weinig arbeid vereischte.

Zoo snelden de jaren voor onzen Hamelberg te midden van zeer drukke bezigheden van allerlei aard voort. Wij mogen daarbij niet over het hoofd zien, dat hij zich ook veel aan de vorming zijner

eigene kinderen en jeugdige bloedverwanten, bij hem inwonende, liet gelegen liggen en een bedrijvig aandeel nam aan de school voor meisjes van den beschaafden stand, welke zijn verdienstelijke tweede gade bestuurde en thans nog met goed gevolg voortzet, en waar, behalve het Hollandsch, het Fransch en het Engelsch onderwezen worden.

In de laatste jarèn van Hamelberg's leven, merkte men meermalen zekere gedruktheid en lusteloosheid bij hem op. Het scheen, of hij, door arbeid overkropt, doffer van geest werd; zijn vroeger zoo welluidende, als vloeijende spraak, gaf zich moeijelijk lucht en een rede van weinig minuten vermoeide, hem, die anders zoo veel uren met geestdrift het woord voerde. Dit oefende op zijn onderwijs en voordracht een aanmerkelijken, en helaas! ongunstigen invloed uit. Van daar, dat den edelen man, nu zijn gave van mededeelen afnam, van den kant van sommigen miskenning begon te treffen, welke hem des te meer grieven moest, daar hij te voren zijn handelen en streven door allen gebillijkt èn toegejuicht had gezien. Die afgematheid had, behalve in het overladen zijn met werk, haren oorsprong voornamelijk in een verborgen kwaal, welke, naar de verklaring van den arts, die hem in zijn laatste ziekte ter zijde stond, sedert vele jaren bij hem wortel geschoten had en ligchaam en geest ondermijnde.

Men denke echter niet, dat Hamelberg door deze ongesteldheid (die hem overigens niet altijd kwelde, en waarvan hij zich slechts als van een algemeen malaise bewust was,) zijn ambtsplichten verwaarloosde, of andere hem opgedragen werkzaamheden met nalatigheid verrichtte. Geenszins. Maar hem begon zwaar te vallen, wat hem anders gemakkelijk van de hand ging, en het was inzonderheid de vlugheid van geest en denkvermogen, van schrijven en spreken, vroeger hem zoozeer eigen, die hij nu niet meer de zijne mocht noemen.

Intusschen bleven, die hem kenden, zijn verdiensten waardeeren. De achting zijner medeburgers betoonde zich jegens hem, die nooit door eer- of heerschzucht bestuurd werd, daardoor, dat de stemgerechtigden dezer stad hem in September 1847 tot kiezer verkozen, een omstandigheid, waarvan wij wel geen gewag zouden gemaakt hebben, zoo niet juist daaruit de vrij algemeene gezindheid jegens Hamelberg ware op te maken, nademaal hij zich altijd ge-

heel van inmenging in staatkunde en regeringszaken onthouden had.

Een schitterender onderscheiding viel hem aan de grens zijns levens te beurt. Toen namelijk door den dood van den hoogstverdienstelijken Schluiter, die veertig jaren op een uitstekende wijze den post van Schoolopziener vervuld had, het 3de distrikt dezer Provincie, waarvan Amersfoort de hoofdplaats en het middelpunt is, openviel, drongen de onderwijzers van het distrikt zelven bij Hamelberg aan, om naar die betrekking te dingen, door jaren langen vertrouwelijken omgang overtuigd, dat hij door veelzijdige kundigheden, door innige bekendheid met het schoolwezen, maar ook door rechtschapenheid en minzaamheid daarvoor bij uitstek geschikt was. Ook toonden zij, door het inzenden van adressen, zoo aan de Provinciale Schoolcommissie, als aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat hun de aanstelling van Hamelberg zeer ter harte ging. En werkelijk volgde, bij Koninklijk besluit van 29 April 1850, Hamelberg's benoeming tot dien even eervollen, als moeijelijken post. Te betreuren is het, dat een man, wien zijn ambtgenooten, medeleden der Provinciale Commissie van Onderwijs, weldra leerden hoogschatten en "een vat van geleerdheid" noemden, niet meer dan ruim twee jaren als Schoolopziener mogt werkzaam zijn. Hoeveel goeds had hij, bij langeren levensduur, in dien werkkring tot stand kunnen brengen of helpen stichten, bovenal indien hij zich onttrokken had aan verschillende betrekkingen van ondergeschikt belang, die hem met bezigheden overstelpten. Hoe zeer evenwel zijn familie hem aanspoorde, hij kon daartoe niet besluiten, het van zijn plicht achtende alle krachten ten nutte van algemeen aan te wenden.

Doch het kon niet anders, of de vermeerdering van arbeid moest hem hoe langer hoe drukkender worden. Eindelijk besloot hij in de zomervacantie van 1852, op aanraden van zijn geneesheer en vrienden, die zijn ongesteldheid hoofdzakelijk als uit overspanning voortspruitende beschouwden, zich een tijd lang van alle werkzaamheden te ontheffen en een reisje naar Belgie en de Rijnstreken te doen, waarbij hem zijn echtgenoote en twee kinderen vergezelden. Hij hoopte door een ontspanning van vier weken genoegzaam verkwikt te zijn, om daarna met nieuwen lust den arbeid te hervatten. Doch het was anders besloten. Te Brussel aangekomen, nam

zijn kwaal binnen weinig dagen zoozeer toe, dat men geneeskundige hulp moest inroepen, en, in weerwil der zorgvuldigste en liefderijkste verpleging overleed Hamelberg, na een ziekbed van eenige weken, in den vreemde, te Brussel, den 8sten Oktober 1852, in den ouderdom van 60 jaren en 9 maanden, terwijl nog slechts drie dagen te voren gunstige tijding op zijn herstel had doen hopen, en werd den 12den Oktober aldaar begraven.

Zijn dood was een zwaar verlies, niet slechts voor zijn diep getroffen weduwe en, meest nog jeugdige, kinderen en verdere bloedverwanten, maar ook voor de verschillende betrekkingen, die hij met eere, korteren of langeren tijd, had bekleed, niet minder voor de menigvuldige vrienden, die hij zich verworven had.

Wanneer Hamelberg een geleerde opleiding genoten had, terwijl hij nu autodidact was, voorzeker, hij zou reeds vroeg een hoog en schitterend standpunt in de maatschappij bereikt hebben. Uitstekend toch waren zijne talenten, onbegrensd zijn ijver. Wij zagen, hoe hem bij zijn eerste examen terstond de 2e rang en kort daarna de 1e bijna met acclamatie werd toegekend. Voor ons liggen getuigschriften van bevoegde beoordeelaars, de Schoolopzieners Sanders, J. W. A. Muller, A. S. J. Alting, J. H. Floh, E. D. van Lennep, allen uit Overijssel, van den Burgemeester van Vollenhoven, J. de Koning, en A. Hoen, Kostschoolhouder aldaar, om niet meerderen te noemen, welke hem allen eenstemmig uitbundigen lof toezwaaijen, niet slechts wegens zijn geleerdheid, maar ook wegens zijn uitstekende manier van mededeelen en onderwijzen, en geschiktheid om met jeugdige leerlingen om te gaan, alsmede wegens zijn regtschapen karakter en onbesproken zeden.

Wat de richting van zijn geest aangaat, behalve dat hij de fraaije letteren geenszins verwaarloosde, vestigde hij zijn studien bij voorkeur op de Wis- en Natuurkunde en de Taalkunde, en strekte in die wetenschappen inderdaad tot vraagbaak voor alle leergierigen hier ter stede.

Zijn leven en streven bepaalde zich geheel tot den kring, dien Amersfoort hem aanbood, zoo als het hier bestaande Departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen het meest aan hem te danken heeft. Die omstandigheid, gevoegd bij zijn nederige inborst, die zich vergenoegde nuttig te zijn, zonder er eenigen ophef van te maken en niet naar grootheid trachtte, is wellicht de

reden, dat aan een geleerd man als Hamelberg was, buiten dien kring niet die eer en onderscheiding bewezen werd, als gewoonlijk den zoodanigen ten deele valt.

Van geleerde genootschappen was hij, voor zoo ver ons bekend is, geen lid; alleen was hij den 13^den^ Maart 1838 tot honorair lid benoemd van het Natuur- en Letterkundig Genootschap, onder de zinspreuk: *Overeenstemming door Wetenschap*, te Zaandam gevestigd.

Ten slotte volge hier, ook ten bewijze van Hamelberg's praktische richting, de opsomming zijner letterkundige werkzaamheden.

Hamelberg was reeds vroeg mede-redacteur van het Amsterdamsch Letterlievend Maandschrift, waarvan het 1^e^ deel werd uitgegeven in 1817; later redacteur van het tijdschrift: De Rozestruik, waarvan het eerste deel in 1825 bij J. Noman te Zalt-Bommel verscheen; in Maart 1833 nam hij, op uitnoodiging der redactie van het Tijdschrift voor Schoolonderwijzers, enz., te Groningen uitgegeven, het lidmaatschap aan van de Commissie tot instandhouding van gemeld Tijdschrift; gedurende de eerste jaargangen van het Tijdschrift Europa, in 1838 te Dordrecht bij H. Lagerweij voor het eerst verschenen, was aan Hamelberg de redactie opgedragen; hij was medearbeider aan het Magazijn van Nederlandsche Taalkunde, uitkomende te 's Gravenhage, bij Gebroeders Belinfante, waarvan thans de Zevende Jaargang het licht ziet. Bovendien werd hem herhaaldelijk, b. v. tweemalen achtereen in 1847, een plaats aangewezen in de Commissie van Beoordeelaars van stukken, ingekomen ter beantwoording van prijsvragen, welke de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen had uitgeschreven, en de menigvuldige rapporten, die hij als Afgevaardigde ter Algemeene Vergadering dier Maatschappij in het Departement alhier uitbracht, munten uit door uitvoerigheid, niet minder dan door vloeijendheid van stijl.

Afzonderlijke schriften van Hamelberg:

Aan de Nederlanders, bij gelegenheid van het: Te wapen! huns Konings. Amsterdam, J. C. van Kesteren. 1830.

Doe wel en zie niet om! als noodzakelijk tot algemeen geluk en behoud des Vaderlands, voorgedragen in het Dep. Amersfoort, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, den 2^den^ December 1830 en uitgegeven ten voordeele des Vaderlands, door H. A. Hamelberg, Lector, enz. Amsterdam, Gebroeders Diederichs. 1851.

Inleiding tot de Fransche Taal, enz. 1e Stukje. Dordrecht, H. Lagerweij, 1835. (De 4e druk verscheen 1850.)

Idem, 2e Stuk. Ibidem. 1836. (3e druk, 1848.)

Idem, 3e Stuk. ib. 1844.

Idem, 4e Stuk. ib. 1847.

Idem, 5e Stuk. ib. 1848.

G. W. Lehmann's Handbuch der deutschen Sprache. Achte Auflage. Zeitgemäss bearbeitet von H. A. Hamelberg, Gymnasiallehrer in Amersfoort. Zütphen, bei W. J. Thieme. 1843.

Hoogduitsche Spraakkunst voor Nederlanders. Zutphen, W. J. Thieme. 1837 (2e druk in 1845).

Verzameling van leerzame en onderhoudende stukken ter vertaling in het Engelsch. Dordrecht. H. Lagerweij. 1842 (2e druk 1851).

Aanwijzing, dienende tot leiddraad bij het vertalen van bovenstaande Verzameling. Bij denzelfden. 1843 (2e druk 1852).

Woordenboekje, behoorende bij de Verzameling. Bij denzelfden. 1843.

Original Texte of the Collection. Bij denzelfden. 1843.

Beknopte Engelsche Spraakkunst. Bij denzelfden. 1845.

J. G. Kohl, Reizen in Engeland en Wallis, 3 deelen. Uit het Hoogduitsch. Amersfoort, W. J. van Bommel van Vloten. 1845 en 1846.

Introduction des Exercices sur les règles de Syntaxe Français, contenus dans l'ouvrage publié sous le double titre de: Syntaxische regelen der Fransche Taal, et de: Inleiding tot de Fransche Taal, derde Stuk, 1e en 2e afdeeling. Dordrecht, H. Lagerweij. 1849.

Waarschijnlijk heeft Hamelberg meer werken geschreven en vertaald of is hij er medearbeider aan geweest. Zulks is ons echter niet met zekerheid bekend.

Hij was in 1852 nog bezig met het bearbeiden van een Hollandsche Spraakkunst en een Volksnatuurkunde.

Amersfoort, 20 Januarij 1853. Dr. F. A. HEKMEIJER.

Het Harlinger gymnasium heeft een groot verlies geleden do den dood van zijn rector JOANNES HENRICUS ARNOLDUS WEYTING Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, geboren te Bommel den 5 Julij 1799, en overleden den 19[den] Maart 1853. Zoon van den rector te Kampen in de geleerde wereld met roem bekenden I Henricus Weytingh, was hij voor het onderwijs als geboren, wa toe hij gevormd werd door de opleiding van zulk een vader, vervolgens aan het Athenaeum te Amsterdam, door de lessen v Prof. D. J. van Lennep. Den doctoralen titel verkregen hebbend na het verdedigen van eene dissertatie, onder den titel van: *Sp cimen Academicum continens disquisitionem historicam de Constanti Magno*, vestigde hij zich eerst te Goor, waar hij eene private sch opende en werkzaam was van 1 October 1824 tot 1 Julij 182 In dit jaar toch werd te Harlingen, door het vertrek van den H Waardenburgh naar Amsterdam, het conrectoraat vacant, en We tingh in diens plaats benoemd, aanvaardde die betrekking den 2 September. Over zijn onderwijs bij uitstek tevreden, aarzelden Curatoren niet, bij het overlijden van den Heer Greydanus, aan h het rectoraat op te dragen. Zoo nam hij den 1[sten] April 1830 het best over het gymnasium op zich. In dit jaar werd de ondergeteekende conrector aan hem toegevoegd, en leerde hem gedurende vier ja van gemeenschappelijke werkzaamheid kennen, als een uitmunte mensch, met wien de eens aangeknoopte vriendschap steeds e hartelijk bleef. Na 1834 werd de plaats van conrector bij de sch te Harlingen niet weer vervuld, en Weytingh alleen met al vakken van het onderwijs belast, met uitzondering van de w kunde, waarvoor van toen af een afzonderlijk onderwijzer w aangesteld. Hoezeer hierdoor zijne werkzaamheden vermeerderd moeijelijker wierden, kweet hij zich daarvan onvermoeid, en zo zijne leerlingen door grondig onderwijs op eene streng wetensch pelijke wijze te vormen. En de uitkomsten daarvan waren, dat in de strengste jaren van het Staatsexamen, toen zoo velen verrichter zake huiswaarts moesten keeren, geen der door hem vormde leerlingen afgewezen is. Hoogelijk werd dit ook te H lingen op prijs gesteld, en bij de algemeene achting, die hij g noot, werden hem daarvan inzonderheid bewijzen gegeven, toen t vorigen jare de dag verjaarde, waarop hij 25 jaren vroeger zij betrekking aan de Latijnsche school had aanvaard. De blijken v

belangstelling zoo door het collegie van Curatoren, als door zijne leerlingen, maakten hem dien dag tot een waren feestdag. Bijna geheel met het geven van onderwijs bezet, vond hij nog den tijd tot de bewerking van een *Beknopt Geschied- Aardrijks- en Fabelkundig Woordenboek voor ongeletterden*, te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart uitgegeven. Bovendien bezorgde hij voor schoolgebruik eene afzonderlijke uitgave van de Boeken IX—XX der Odyssea, welk stuk, het reisverhaal van Ulysses bevattende, als een op zich zelf staand geheel, hem bij uitnemendheid geschikt voorkwam om met de jonge lieden gelezen te worden. Hij had de wetenschap innig lief, en werkte, waar hij daartoe in de gelegenheid was, met waarachtige belangstelling mede aan alles, wat hij als goed en nuttig eerbiedigde, daaraan met trouwen ijver de rijke gaven zijns geestes wijdende. Ook in zijne betrekking als ouderling, als kerkvoogd der Hervormde Gemeente en als classikaal ouderling betoonde hij zich even werkzaam in de behartiging van de aan hem toevertrouwde belangen. Door liefderijken ernst en zachtheid van omgang maakte hij zich bij zijne leerlingen geacht en bemind, gelijk hij ook in de zamenleving en het gezellig verkeer de toegenegenheid zijner stadgenooten van allerwege ondervond. De dankbaarheid zijner leerlingen heeft een gedenkteeken met een gepast opschrift op 's mans graf geplaatst.

Is dit verlies voor stad en school groot, nog grooter is het voor zijne gade, Vrouwe Trijntje Koolman, die na zeven en twintigjarigen echt met twee dochters en twee zonen in diepen rouw over den zorgdragenden huisvader achter blijft; want de plaats in de maatschappij wordt weder aangevuld, maar de plaats in het huisgezin blijft ledig.

Leeuwarden, April 1853. Dr. J. G. Ottema.

VI.

BERIGTEN.

Groningen. Door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche zaken is den 21sten Januarij 1852 in de toen nog plaats hebbende vacature aan het Gymnasium (zie het berigt in het vorige nommer) voorzien, door de benoeming van den Heer J. W. A. RENSSEN, Litt. Hum. Cand. tot *derden Praeceptor.*

Deventer. Het *Programma van het Gymnasium* voor den leercursus 1852—1853 bevat, behalve het gewone verslag, enz., eene verhandeling van Dr. D. BIERENS DE HAAN, behelzende: *iets over de betrekking tusschen Meetkunde en Getallenleer.*

Oldenzaal. Tot *Praeceptor* van het Gymnasium is benoemd Dr. M. VAN GROENENVELDT, die in Mei 1852 zijne betrekking heeft aanvaard.

Zalt-Bommel. Het Gymnasium alhier heeft eene meerdere uitbreiding verkregen, doordien onder de Leervakken de Natuur- en Scheikunde is opgenomen; als Leeraar in die vakken is door den Raad der stad benoemd: Dr. P. G. VAN ANROOIJ, die sedert den aanvang van het jaar 1852 in die betrekking werkzaam is.

Wageningen. Door het toenemen van het getal leerlingen op het Gymnasium alhier, heeft de Raad, op aanvrage van Curatoren, in de maand Julij 1852 besloten het getal Docenten te vergrooten, en Dr. J. C. DE LUSANET DE LA SABLONNIÈRE benoemd tot *Collaborator,* welke daarop door Curatoren belast is met het geven van onderwijs in de Grieksche en Latijnsche talen op de benedenste klassen, en met dat in de Hoogduitsche taal en oude Geschiedenis op alle klassen.

Amsterdam. Door de zorg van het Collegie van Curatoren is in den aanvang van den Leercursus in het licht verschenen een

Jaarberigt of verslag van het Gymnasium. Het bevat vooreerst eene korte ontvouwing van den aard der instelling; — vervolgens eene opgave van al de veranderingen, die zoo in het Algemeen Bestuur als in het personeel der Docenten sedert de oprigting (16 April 1847) hebben plaats gehad; — verder een overzigt van de wijze, waarop het onderwijs in de verschillende klassen in beide Afdeelingen is ingerigt, waarbij eene tafel van de uren van onderwijs, en eene lijst van al de in gebruik zijnde leerboeken is gevoegd; eindelijk eene opgave van de veranderingen, die in het getal leerlingen van de oprigting tot nu toe hebben plaats gevonden. Het einligt met een kort verslag der laatstgehoudene openbare Prijsuitdeeling en met de Rede, welke bij die plegtigheid door den Rector Dr. D. J. VEEGENS is uitgesproken.

Haarlem. In Junij 1852 is door Curatoren van het Gymnasium tot *Leeraar in de Engelsche taal* aangesteld de Heer JAMES PERRIN, die in de maand Augustus daaraanvolgende zijne betrekking heeft aanvaard.

Leyden. Het *Programma* van het Schooljaar 1851—1852 bevat 1°. het *Verslag*, aangaande den Staat van het Stedelijk Gymnasium van September 1851 tot September 1852, medegedeeld door den Rector Dr. W. H. D. SURINGAR; 2°. *Bijlagen*, bevattende eene *Tafel van de Lessen*, en eene *opgave der Leerboeken en Schrijvers* voor den volgenden cursus; 3°. eene *Verhandeling* van Dr. J. A. C. OUDEMANS, behelzende eene *Beschrijving en Afbeelding van een Universaal-instrument* van REPSOLD.

Dordrecht. De Latijnsche school, alhier gevestigd, heeft eene aanmerkelijke uitbreiding verkregen, en is thans in een Gymnasium veranderd. Ten gevolge van het Rapport der Commissie, die in de Raadsvergadering van 8 April 1852 (zie het berigt uit Dordrecht in het vorig nommer) benoemd was, om, indien zij oordeelen mogt, dat tot de oprigting van een Gymnasium behoorde besloten te worden, de wijze op te geven, waarop zoodanige inrigting zoude moeten tot stand gebragt worden, ten tweede eene verordening daaromtrent te ontwerpen, en ten derde de kosten te beramen, welke deze inrigting zoude na zich slepen, werd in de Vergadering van den Raad van 29 November besloten tot de opheffing der Latijnsche school tegen het einde van Julij 1853 en tot de oprigting van een Gymnasium, met den 2^{den} Maandag in Augustus daaraanvolgende te openen. In den aanvang van dit jaar werd een Reglement

ontworpen en den 14[den] Maart vastgesteld; bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 24 Maart werd tot de voorgestelde verandering magtiging verleend.

De nieuwe inrigting zal uit twee Afdeelingen bestaan; de eerste tot opleiding voor de Hoogescholen; de tweede tot opleiding voor de Akademiën te Breda en Delft, voor den handel, enz. De cursus voor de leerlingen uit de eerste Afdeeling zal in zes, die van de tweede in vijf jaren bestaan; gedurende het eerste jaar zullen de leerlingen der beide Afdeelingen vereenigd zijn; vóór den aanvang van het 2de jaar geven de ouders of voogden aan den Rector kennis, tot welke Afdeeling zij wenschen dat hunne kinderen of pupillen overgaan. Het onderwijs zal bevatten: de Latijnsche, Grieksche, Nederlandsche, Fransche, Engelsche, Hoogduitsche, Noordsche, Italiaansche en Hebreeuwsche talen; voorts de Wiskunde, Aardrijkskunde, Oude, Nieuwere en Vaderlandsche Geschiedenis; de beginselen der Staathuishoudkunde, de Natuurkunde, Scheikunde, het regtlijnig teekenen, de Handelswetenschappen. Tot de admissie der leerlingen zal de ouderdom van 11 jaren vereischt worden; het Minerval is op *f* 60 's jaars bepaald. In de laatste week voor de groote vacantie, die met de laatste week van Junij begint en den 2[den] Maandag in Augustus eindigt, zal een jaarlijksch examen gehouden worden, en in de eerste week na die vacantie eene openbare Promotie.

Tot Curatoren van het Gymnasium zijn benoemd: De HH. Mr. P. H. VAN DE WALL, Dr. M. VAN DEN BRANDELER, Dr. M. G. TIMMERS VERHOEVEN, Mr. C. W. O. VAN DORSSER, Mr. P. H. SANDER en H. J. KNOTTENBELT en de Burgemeester Mr. J. S. LOTSY.

Op voordragt van Curatoren zijn in de Raadsvergadering van 13 Mei 1853 benoemd: tot *Conrector* Dr. J. C. VAN DEVENTER, Conrector te Amersfoort; tot *Leeraar in de Wiskunde* Dr. A. J. VAN DEINSE, thans te Gouda; tot *Leeraar in de Nederd. taal en Letterkunde* Dr. W. BISSCHOP; tot *Leeraar in de Fransche taal* de Heer H. C. FELSER; tot *Leeraar in de Engelsche taal* de Heer JOSEPH LOCK, van Londen; tot *Leeraar in de Hoogduitsche taal* de Heer C. E. W. FRICKE, uit Saxen. Als *Rector* staat aan het hoofd van het Gymnasium Dr. J. D. BARON VAN HOËVELL, die reeds sedert lang Rector van de Latijnsche school geweest is.

Gouda. Nadat op den 15[den] October door den Raad der Stad besloten werd tot het aanstellen van een *Leeraar in de Nederduitsche*

n Letterkunde en Historische Wetenschappen, is den 17[den] Decem-
aaraanvolgende tot die betrekking verkozen Dr. I. W. G. VAN OORT,
en 4[den] Januarij 1853 zijne werkzaamheden heeft aangevangen.
21[sten] October 1852 was het Gymnasium door de Hooge
ring onder de erkende inrigtingen van dien aard opgenomen.

iddelburg. In plaats van den Heer H. J. VOGIN, naar Kampen
pen, is in September 1852 tot *Leeraar in de Engelsche taal*
md de Heer J. J. BELLINGWOUT, *Bezitter van den 2[den] rang*.

rgen-op-Zoom. In plaats van den Heer P. LUYKSX, die als
-Onderwijzer naar Steenbergen is vertrokken, en wiens post
ende eenigen tijd door den Heer A. DE KREEK was waarge-
n, is tot *Leeraar in de Wiskunde* door het Stedelijk Bestuur
md, de Heer F. JANSEN, *Bezitter van den 2[den] rang* en *van eene*
van algemeene toelating voor *de Engelsche en Hoogduitsche ta-*
lie den 5[den] December 1852 zijne betrekking heeft aanvaard.

---

j laten hier den *Staat der Nederlandsche Scholen en Gymnasiën*
November 1852 volgen; het teeken *, dat bij eenige namen
gd is, geeft te kennen, dat die Docenten tot de *gewone* Leden
et Genootschap behooren.

honoraire Leden telde het op den 1sten November ll.:

Mr. G. DORN SEIFFEN, te Utrecht;
Mr. A. W. ENGELEN, te Tiel;
Prof. J. A. C. VAN HEUSDE, te Groningen;
Prof. S. KARSTEN, te Utrecht;
Dr. P. A. G. WAARDENBURG, te Utrecht;
Dr. P. DE RAADT, te Noorthey;
Dr. A. W. HIRSCHIG, te Leyden;
Dr. R. A. HIRSCHIG, te Leyden;
Dr. H. J. NASSAU, te Assen.

als *buitengewone* Leden:

Dr. P. EPKEMA, te Amsterdam;
Prof. J. C. G. BOOT, te Amsterdam;
Prof. P. J. VAN KERCKHOFF, te Groningen.

STAAT

DER

NEDERLANDSCHE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNAS

OP 1 NOVEMBER 1852.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETA LEERLI
GRONINGEN.	GRONINGEN.	**J. A. Schneither,** Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		H. Riedel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		D. M. Kan, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* **J. A. Wijnne,** Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. W. A. Renssen, Litt. Hum. Cand.	3e Praeceptor.	
		A. W. Alings, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. J. Stahl de Boer, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal en Letterk.	
		D. Hoekzema, Litt. Hum. Stud., Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Fransche en Engelsche taal en Letterkunde.	
	WINSCHOTEN.	* **W. Doorenbos,** Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	1e Afd. 2e Afd.
		H. Hillinga, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Duitsch. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de nieuwe talen.	
		J. A. F. Coertsen, Bezitter van den 3den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	APPINGADAM.	**B. ten Brink,** Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	4.
		J. C. Eger, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	VEENDAM.	**J. C. M. Inkrott,** Litt. Hum. Cand. (heeft vrijstelling van het Doctoraat.)	Rector.	2.

TEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
JWARDEN.	* C. M. Francken, Litt. Hum. Doct.	Rector.	34.	
	* J. D. Ankringa, Litt. Hum. Cand.	Conrector.		
	* J. G. Ottema, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	J. M. J. Pantekoek, Bezitter van eene acte van toelating.	Leeraar in de Wiskunde.		
	* A. L. Brugsma, Litt. Hum. Cand., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe tal.		
LINGEN.	J. H. A. Weytingh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	19.	
	S. L. Brug, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.		
K.	P. J. Costerus, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.	
	L. P. Ouwersloot, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	K. Geersma, Bezitter van den 2den rang. (heeft vrijstelling van den graad.) (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.		
EKER.	P. H. F. Junius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 11. 2e Afd. 5. 16.	
	J. H. Behrns, Oud-Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en in de Wiskunde.		
KUM.	J. H. Warren, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.	
	M. Pruim, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.		
WARD.	G. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.	1e Afd. 105, 2e Afd. 5.
E.	J. Jarigs Wassenaar. (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	1.	
	J. Gauw, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.		
OREN.	D. G. Mackay, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	0.	110.

STAAT

DER

NEDERLANDSCHE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNASII

OP 1 NOVEMBER 1852.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLING
GRONINGEN.	GRONINGEN.	J. A. Schneither, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 46. 2e Afd. 2. 48.
		H. Riedel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		D. M. Kan, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* J. A. Wijnne, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. W. A. Renssen, Litt. Hum. Cand.	3e Praeceptor.	
		A. W. Alings, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. J. Stahl de Boer, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal en Letterk.	
		D. Hoekzema, Litt. Hum. Stud., Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Fransche en Engelsche taal en Letterkunde.	
	WINSCHOTEN.	* W. Doorenbos, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	1e Afd. 11. 2e Afd. 23. 34.
		H. Hillinga, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Duitsch. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de nieuwe talen.	
		J. A. F. Coertsen, Bezitter van den 3den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	APPINGADAM.	B. ten Brink, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	4.
		J. C. Eger, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	VEENDAM.	J. C. M. Inkrott, Litt. Hum. Cand. (heeft vrijstelling van het Doctoraat.)	Rector.	2.

…DEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
…VARDEN.	* C. M. Francken, Litt. Hum. Doct.	Rector.	34.
	* J. D. Ankringa, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
	* J. G. Ottema, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
	J. M. J. Pantekoek, Bezitter van eene acte van toelating.	Leeraar in de Wiskunde.	
	* A. L. Brugsma, Litt. Hum. Cand., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe tal.	
…NGEN.	J. H. A. Weytingh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	19.
	S. L. Brug, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
…	P. J. Costerus, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
	L. P. Ouwersloot, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	K. Geersma, Bezitter van den 2den rang. (heeft vrijstelling van den graad.) (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
…KER.	P. H. F. Junius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 11. 2e Afd. 5. 16.
	J. H. Behrns, Oud-Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en in de Wiskunde.	
…JM.	J. H. Warren, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
	M. Pruim, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
…ARD.	G. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.
…	J. Jarigs Wassenaar. (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	1.
	J. Gauw, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
…REN.	D. G. Mackay, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	0.

1e Afd. 105, 2e Afd. 5.
110.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GI… LEER…
DRENTHE.	ASSEN.	* M. J. Noordewier, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		J. M. Noordewier, Lit. Hum. Stud. (*Tijdelijk.*)	Hulp-leeraar in de oude talen.	
		A. M. Kollewijn, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	1e Leeraar in de nieuwe talen.	
		B. M. Kool van Kasteel, Bezitter van den 3den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	2e Leeraar in de nieuwe talen.	
		G. van Hennekelder, Phil. Nat. Cand. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
		C. J. Obbes, Landmeter. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Natuurkunde.	
	MEPPEL.	J. D. Wetsels, Litt. Hum. Doct.	Rector.	22
		H. de Jonge, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
		H. Koning, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
OVERIJSSEL.	ZWOLLE.	* C. H. Thiebout, Litt. Hum. Doct.	Rector.	15
		H. Wygmans Snel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		H. van Blanken.	Leeraar in de Wiskunde.	
	DEVENTER.	J. Brown, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		*D. H. Hoenebeek Hissink, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		P. A. van Meurs, Litt. Hum. Doct.	Docent in de Geschiedenis en Nederd. taal.	
		* D. Bierens de Haan, Phil. Nat. Doct.	1e Docent in de Wiskunde.	
		S. Susan, Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Docent in de Hoogd. en de Hebreeuwsche talen.	
		H. Levenkamp, Bezitter van den 2den rang en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Docent in de Fransche en Engelsche talen.	
		D. C. Vethake, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	2e Docent in de Wis- en Aardrijkskunde.	

·TEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
IPEN.	D. H. P. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 15. 2e Afd. 9. 24.
	P. P. Kremer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	J. P. Brand Eschauzier, Bezitter van eene acte van toelating voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
	J. J. Leupen, Bezitter v. d. 1sten rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen.	
	H. Vogin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche en Hoogduitsche talen en Aardrijkskunde.	
	....	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
ENZAAL.	F. C. Soer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 22. 2e Afd. 15. 37.
	T. de Voogt, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
	M. van Groenenveldt, Litt. Hum. Doct.	Hulponderwijzer in de nieuwe talen en Wiskunde.	
CHEDE.	A. P. van de Siepkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 4. 2e Afd. 18. 22.
	C. C. Schlencker, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde, en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde en de nieuwe talen.	
:ELO.	B. Mulder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7. 2e Afd. 21. 28.
	T. D. Schlencker, Bezitter van den 2den rang en eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde.	
MARSUM.	* P. A. Moquette, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 18. 2e Afd. 5. 23.
	J. ter Kuile, Litt. Hum. Doct.	Privaat-Conrector.	
	H. Neurink, Bezitter v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraren in de Wiskunde en in de nieuwe talen.	
	E. van den Berg, Bezitter van den 3den rang.		1e Afd. 105, 2e Afd. 84. 189.
HEM.	J. W. Elink Sterk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 21. 2e Afd. 17. 38.
	* D. J. van Stégeren, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Conrector.	
	G. L. Louwenrier, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	H. Lettink, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen.	

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GET… LEERLI…
GELDERLAND.	ARNHEM.	* M. Prager Lindo, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche en Engelsche talen.	
		J. Waterman, Bezitter van den 2den rang, en van den 1sten voor het Hebreeuwsch.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
	NIJMEGEN.	J. J. Kreenen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd. 4
		H. J. Borgers, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* J. J. van der Kloes, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		P. van der Burg, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		W. van Keeken, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		S. I. Löwenstamm.	Onderwijzer in de Hebreeuwsche taal en Letterk.	
	ZUTPHEN.	* H. J. Matthes J. C. Zn., Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		* J. H. Kroon, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* W. G. Brill, Litt. Hum. Doct.	Leeraren in de nieuwe talen, tevens bij afwisseling belast met het onderwijs in het Grieksch en Latijn in de 3e Klasse.	
		* F. H. B. von Hoff, Litt. Hum. Doct.		
		H. C. Michaëlis, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
	HARDERWIJK.	* F. G. B. van Bleeck van Rijsewijk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		J. H. Schuurmans Stekhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. Lettink, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Nederd. en Engelsche talen.	
		M. J. Lange, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.	
	TIEL.	* P. H. Tydeman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	14.
		B. N. Geboren, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		F. J. J. A. Junius, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
	DOESBORGH.	* C. A. Engelbregt, Litt. Hum. Doct.	Rector.	22.
		* D. Burger Jr., Litt. Hum. Doct.	Conrector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
GELDERLAND.	DOESBORGH.	B. Scholten, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Lector in de nieuwe tal.	
		A. van der Mey, Bezitter van den 2den rang.	Lector in de Wiskunde.	
	ELBURG.	A. Kisselius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.
		J. W. Krümberg, Litt. Hum. Cand.	Collaborator, tev. belast m.h.onderw. in het Hoogd.	
		* C. P. Burger, Phil. Nat. Doct.	Lector in de Wis- en Natuurkunde.	
		H. C. Begeer, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen, tevens belast met het onderwijs in de Rekenk.	
	ZALT-BOMMEL.	D. C. Pleyte, Litt. Hum. Doct.	Rector.	16.
		P. G. van Anrooij, Phil. Nat. Doct.	Praeceptor en Leeraar in de Natuurkunde.	
	LOCHEM.	M. A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	3.
		G. W. Snel, Bezitter v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
	GROENLO.	L. Lasonder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.
		A. J. van der Stege Engelen, Bezitter v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
		A. van den Bold, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen.	
	DOETINCHEM.	F. van Cappelle, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1.
	WAGENINGEN.	G. E. J. Everts, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
		J. C. de Lusanet de la Sablonnière, Litt. Hum. Doct.	Collaborator, tevens belast met het onderwijs in de Hoogduitsche taal.	
		D. Strumper, Bezitter v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. Vogelenzang, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		H. A. Bokhorst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. taal en Vaderl. Geschied.	
	ZEVENAAR.	K. H. B. Hazelhoff Roelfzema, Litt. Hum. Doct.	Rector.	8.
	KUILENBURG.	D. Balfoort, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.
				1e Afd. 214, 2e Afd. 59. 273.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GI LEERI
UTRECHT.	UTRECHT.	* A. Ekker, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch.	64.
		* G. Leignes Bakhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		L. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		* A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		* A. H. A. Ekker, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		H. M. Tip, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		W. Julius, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in het Fransch.	
		J. H. Hisgen, Lector Academicus.	Leeraar in het Hoogd.	
	AMERSFOORT.	* F. A. Hekmeijer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	29.
		* J. C. van Deventer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		....	Lector in de Wiskunde.	
NOORD-HOLLAND.	AMSTERDAM.	* D. J. Veegens, [1] Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		* J. G. Hulleman, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* I. Dorn Seiffen, [2] Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* J. H. Nieuwveen, [3] Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		* D. v. Lankeren Matthes, Litt. Hum. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		J. H. van Koten, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	
		W. J. Hofdijk, Jbsz.,	Leeraar in de Nederd. taal en Letterk. en Vaderl. Geschiedenis.	
		L. Chatelain, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Corvey, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		F. M. Cowan, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		S. J. Mulder, Phil. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	

[1] Voorzitter van het Genootschap van 1852—1853.
[2] Penningmeester van het Genootschap tot 1854.
[3] Secretaris van het Genootschap tot 1856.

AMEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
LEM.	J. Venhuizen Peerlkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 23. 2e Afd. 14. — 37.	1e Afd. 147, 2e Afd. 25. — 172.
	* S. A. Naber, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	A. F. Verburg, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	J. Schouten, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe tal.		
	W. M. Logeman, Bezitter van eene acte van algemeene toelating en van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
	J. J. F. Hartman.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.		
	J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.		
AAR.	A. Hirschig Cz., Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.	
N.	C. A. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.	
	S. van Milligen. (heeft vrijstelling van den graad.)	Leeraar in de Wiskunde.		
HUIZEN.	D. H. Jurrjens, Litt. Hum. Doct.	Rector.	8.	
AVENHAGE.	C. Bax, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 87. 2e Afd. 38. — 125.	
	* W. F. Schey, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	* C. van Osenbruggen, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.		
	L. R. Beynen, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
	H. van Sillevoldt, Bezitter van den 1sten rang.	1e Leeraar in de Wisk.		
	J. van Aalst, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.		
	J. D. Mioulet, Bezitter van den 2den rang.	1e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. J. Dirksen, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. C. van der Kuylen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
	H. Ward Bulkley, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GI... LEER...
ZUID-HOLLAND.	ROTTERDAM.	G. A. Schneither, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		* J. W. Sluiter, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. C. G. Vermeulen, Litt. Hum. Cand.	1e Praeceptor.	
		* A. Mees, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. P. A. François, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	1e Leeraar in de Wisk.	
		J. Ravenek, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	
		E. Piaget, Jur. Doct., Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	1e Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Antony, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.	
		F. F. W. Koch, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		J. O. Roe, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		J. C. Reepmaker, Jur. Utr. Doct.	Leeraar in de Handelswetenschappen.	
	LEYDEN.	* W. H. D. Suringar, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		W. G. Pluygers, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
		R. J. Fruin, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor en Leeraar in de algem. Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
		* E. J. Kiehl, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. de Vlaam, Phil. Nat. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		I. A. C. Oudemans, Phil. Nat. Doct.	2e Leeraar in de Wisk.	
		* S. F. Groen, Litt. Hum. Cand.	Leeraar in de Fransche taal.	
		C. A. X. G. F. Sicherer, Litt. Hum. Doct., Lector Academicus.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		L. A. te Winkel, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen en voor de Wiskunde.	Leeraar in de Nederd. taal en Letterkunde.	
		A. Kuenen, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	

[?]EDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
)RECHT.	* J. D. Baron van Hoëvell, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	12.
	* J. W. Grimm, Litt. Hum. et Med. Doct.	Conrector.	
	* R. C. L. Krämer, Litt. Hum. Cand.	Praeceptor.	
'T.	*G. van Wieringhen Borski, Litt. Hum. Doct.	Rector.	23.
	* J. M. van Gent, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
	J. Pijnappel, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche, Javaansche en Maleische talen.	
	C. F. Donnadieu, Med. Doct.	Leeraar in de Natuur- en Scheikunde.	
	J. Waltman, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	M. J. A. Masthoff, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de nieuwe talen en Aardrijkskunde.	
)A.	N. J. B. Kappeyne van de Coppello, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 24. 2e Afd. 22. 46.
	* D. Terpstra, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	A. J. van Deinse, Math. Mag. Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
	D. L. Champurij, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
	C. E. W. Fricke, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
	A. F. Neuwieller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
:DAM.	G. C. Brillenburg, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	11.
	....	Leeraar in de Wiskunde.	
(CHEM.	P. Romeyn, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	12.
	P. J. Harrebomée, Bezitter v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
.LE.	* G. P. Seyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 5. 2e Afd. 19. 24.
	G. W. Boon, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de nieuwe tal.	
	J. Nollen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen en Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
			1e Afd. 275, 2e Afd. 130. 405.

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GE… LEERL…
ZEELAND.	MIDDELBURG.	H. Polman Krüseman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	23.
		F. H. Batenburg, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		G. F. W. Baehr, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		H. A. Cox, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Hoogduitsche en Fransche taal.	
		J. J. Bellingwout, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	ZIERIKZEE.	* H. M. de Bruijn de Neve Moll, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd. —
		C. W. Volcke, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		W. Top, Wz., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogd. talen.	
		J. Vermeulen, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Engelsche taal.	
NOORD-BRABAND.	'S HERTOGENBOSCH.	* C. R. Hermans, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd. —
		P. Oosterbaan, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		F. H. E. Wolters, Litt. Hum. Cand., Bezitter van eene acte van algemeene toelating, ook voor de Fransche taal.	Leeraar in de Ned. en Fransche talen.	
		J. Ringeling, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch en Hoogduitsch. (vrijgesteld van den Akad. graad.)	Leeraar in de Wiskunde Hoogd. en Eng. talen.	
	BREDA.	Th. Verwaijen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	28.
		A. J. Aernout, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		G. Ramakers, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	BERGEN OP ZOOM.	F. Moesman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	9.
		F. Jansen, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	

TEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
'ERHOUT.	P. A. de Bruyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.
	N. Oomen. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
VE.	J. A. W. Boerkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.
MEER.	* F. B. Trosée, Litt. Hum. Cand.	Rector.	15.
	P. Thissen, Litt. Hum. Cand.	Conrector	
	....	Leeraar in de Wiskunde.	
SDEN.	C. W. Pape. (*Tijdelijk.*)	Rector.	5.
	P. Seret, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
)HOVEN.	Ad. van Moorsel. (*Tijdelijk.*)	Rector.	20.
	A. van Hooff. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
MOND.	J. L. F. Donkers. (*Tijdelijk.*)	Rector.	13.
	F. van der Wee. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
ERT.	F. W. Bevers, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Rector.	26.
	J. H. van Valkenburg. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
ENSTEIN.	M. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Rector.	20.
	G. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	A. van den Heuvel. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
EN.	L. M. J. Vermeer. (*Tijdelijk.*)	Rector.	8.
	C. M. van Schalen. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	P. H. Krielen.	Leeraar in de Wiskunde.	

PROVINCIE.	STEDEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GI LEER
N.-BRABAND.	UDEN.	A. van den Berg. (*Tijdelijk.*)	Rector.	12.
		L. Luyben. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
		M. Manders. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
LIMBURG.	MAASTRICHT.	H. J. Kerzmann, Litt. Hum. Doct.	Rector der 1e Afdeeling, Professor der 1e Klasse.	1e Afd. 2e Afd.
		* K. T. Clumper, Litt. Hum. Doct.	Professor der 2e Klasse.	
		* P. J. Uylenbroek, Litt. Hum. Doct.	Professor der Grieksche taal, en der Nederd. Taal- en Letterk. in de hoogere Klassen der 1e Afdeeling.	
		G. A. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Professor der 3e Klasse.	
		* J. Graaf, Litt. Hum. Cand.	Regent der 4e Klasse.	
		J. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Regent der 5e Klasse.	
		J. Bruls. (aangesteld vóór 1817.)	Regent der 6e Klasse.	
		D. J. Steyn Parvé, Phil. Nat. Doct.	Rector der 2e Afd., Prof. der Wisk. voor de hoogere Klassen van beide Afd.	
		B. Verver, Med. Doct. Phil. Nat. Cand. (*Tijdelijk.*)	Professor der Natuur- en Scheikunde.	
		Th. Dumoulin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde voor de lagere Klassen van beide Afdeelingen.	
		L. J. Steyns, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Prof. der Gesch. en Nederd. taal in de hoogere Klassen der 2e Afdeeling.	
		J. A. Muller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leer. in de Nederd. taal, Gesch. en Aardr. voor de 2 laagste Kl. der 2e Afd.	
		G. F. Alard, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal voor beide Afd.	
		C. Arenz, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogd. taal en de Handels-Wetenschapp. voor de 2e Afd.	
		J. van Dam den Boumeester, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal voor de 2e Afd.	
		G. C. W. Pytak. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Teekenk. voor de 2e Afdeeling.	
		J. P. Frère.	Principaal der Kostsch.	

Volgens den medegedeelden Staat bedroeg het getal Scholen op 1 November 1852, 67; dat der leerlingen 1792, van welke 1336 tot de 1e en 456 tot de 2e Afdeeling behooren; dus in het geheel 16 minder dan in het vorige jaar. Het aantal leerlingen op de 2e Afdeelingen is dit jaar toegenomen, zijnde 27 meer dan in het vorige jaar; doch dat der leerlingen van de 1e Afdeelingen is met 43 verminderd. Het aantal Docenten is hetzelfde gebleven; in 1851 bedroeg het met 4 vacatures 255; in 1851, 256 met 3 nog onvervulde plaatsen.

Wij geven hier tot overzigt een uittreksel uit de staten der scholen van 1851 en 1852.

PROVINCIE.	1 NOVEMBER 1851.				1 NOVEMBER 1852.			
	1e AFD.	2e AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.	1e AFD.	2e AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.
Groningen...	69	12	81	14	63	25	88	14
Vriesland...	102	5	107	18	105	5	110	18
Drenthe.....	34	26	60	7	46	26	72	9
Overijssel...	98	88	186	27	105	84	189	26
Gelderland..	200	67	267	44	214	59	273	47
Utrecht......	101		101	11	93		93	10
N.-Holland..	150	28	178	22	147	25	172	22
Z.-Holland..	305	109	414	54	275	130	405	53
Zeeland.....	26	12	38	10	30	11	41	9
N.-Braband..	214	12	226	31	179	11	190	31
Limburg....	80	70	150	17	70	80	150	17
	1379	429	1808	255	1336	456	1792	256

Het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën hield op den 26sten Junij 1852 eene buitengewone Vergadering, waarin het voorstel werd gedaan om aan Z. M. den Koning en aan den Minister van Binnenlandsche Zaken een Adres te zenden, het verzoek behelzende, om, bij de aanstaande regeling van de wijze, om als student aan een der Hoogescholen of Athenaea te worden toegelaten, eene bepaling te voegen, waardoor jongelingen, die voor het Akademisch onderwijs nog niet rijp zijn, zouden kunnen worden afgewezen. Nadat dit voorstel was goedgekeurd en concept-adressen waren opgesteld, werden deze ter beoordeeling aan al de Leden van het Genootschap rondgezonden; den 9den Julij daaraanvolgenden werden zij ingediend. De adressen luidden aldus:

AAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Het GENOOTSCHAP VAN LEERAREN AAN DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN vleit zich uit de bepaling, gevoegd bij de Ministeriele Kennisgeving van 10 Junij l.l., dat de wijze van toelating tot de Hoogescholen of Athenaea nader zal worden geregeld, te mogen opmaken, dat het geenszins het voornemen van Uwe Excellentie is, om die inrigtingen van Hooger Onderwijs voor allen, die dit begeeren, open te stellen. Hierdoor toch, vreezen zij, zou het reeds ingeslopen misbruik, om de inrigtingen ter voorbereiding voor de Akademie vóór den tijd te verlaten, toenemen, en de Hoogescholen nog meer dan thans, door onbekwame kweekelingen bezocht worden. Zoo zou het onderwijs aan de Gymnasiën in zijne ontwikkeling gestuit en voor de Hoogleeraren bijna onmogelijk gemaakt worden, tot groot nadeel voor de wetenschap en voor hen, die zich daarop wenschen toe te leggen. Om deze reden, en zonder de bepalingen te willen vooruitloopen, welke door Uwe Excellentie ten aanzien der wijze van toelating van toekomstige studenten beraamd worden, acht het Genootschap zich verpligt, om met de meeste bescheidenheid en vol vertrouwen op de belangstelling Uwer Excel-

lentie in onderwijs en wetenschappen, zijnen wensch te kennen te geven, dat die bepalingen mogen strekken, om jongelingen, die voor het Akademisch onderwijs nog niet rijp zijn, aan de Hoogescholen af te wijzen, opdat de inrigtingen, aan welke zij daarvoor worden opgeleid, bij voortduring aan hare bestemming mogen kunnen beantwoorden. Het Genootschap neemt de vrijheid, om bij deze gelegenheid de belangen dier inrigtingen eerbiediglijk in de welwillende bescherming van Uwe Excellentie aan te bevelen.

HET GENOOTSCHAP VOORNOEMD:

D. J. VEEGENS, *President.*
J. H. NIEUWVEEN, *Secretaris.*

AAN ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING.

SIRE!

Het GENOOTSCHAP VAN LEERAREN AAN DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN heeft aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken een adres aangeboden, waarvan het een afschrift aan Uwe Majesteit overlegt. Het heeft daarin den wensch geuit, dat bij de aanstaande regeling van de wijze om als student aan een der Hoogescholen of Athenaea te worden toegelaten, jongelingen, die voor het Akademisch onderwijs nog niet rijp zijn, mogen afgewezen worden. Het acht dien maatregel noodzakelijk, ten einde het toenemend misbruik, om de inrigtingen ter voorbereiding voor de Akademie vóór den tijd te verlaten, te keer te gaan, waardoor het onderwijs aan die inrigtingen evenzeer als aan de Hoogescholen belemmerd en de wetenschap gevoelig benadeeld wordt. De hooge belangstelling van Uwe Majesteit in deze gewigtige voorwerpen van Hare voortdurende en verlichte zorg geeft het Genootschap den moed, om dien wensch aan Uwe Majesteit te kennen te geven. Het is de overtuiging zijner Leden, dat het openstellen van de Hoogescholen en Athenaea voor allen, die dit begeeren, de noodlottigste gevolgen zou hebben. De inrigtingen, aan welke zij werkzaam zijn, zouden daardoor te niet gaan, het onderwijs zelf in handen van onbevoegden of onkundigen geraken en een aantal jongelieden de Hoogeschool bezoeken, zonder vrucht voor hen zelven,

als een hinderlijke ballast voor de Hoogleeraren, met het vooruitzigt op grievende teleurstelling voor hen en hunne betrekkingen in het vervolg. Om deze reden meent het Genootschap de oplettendheid van Uwe Majesteit op deze gewigtige aangelegenheden te mogen en te moeten vestigen, welke het aan Uwe Majesteit aanbeveelt met die bescheidene vrijmoedigheid en diepen eerbied, waarmede wij de eer hebben ons te noemen,

UIT NAAM DES GENOOTSCHAPS,

VAN UWE MAJESTEIT

DE GEHOORZAME, ONDERDANIGE DIENAREN,

D. J. VEEGENS, *President.*
J. H. NIEUWVEEN, *Secretaris.*

Op de algemeene Vergadering van het Genootschap, gehouden den 21sten Julij 1852, werd besloten een Adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal in te dienen, ten einde de hooge noodzakelijkheid aan te toonen tot eene spoedige regeling van het Gymnasiaal onderwijs bij de Wet. Dit adres werd, nadat het door de meeste Leden was goedgekeurd, den 26sten September verzonden, en was van den volgenden inhoud:

AAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL.

Met verschuldigden eerbied wendt het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën zich tot uwe Vergadering, ten einde Uwe aandacht te vestigen op den tegenwoordigen staat van het Gymnasiaal-Onderwijs, en Uwe medewerking tot de wettelijke regeling daarvan in te roepen, nadat het zich tot heden te vergeefs met de uitvoering van Art. 5 der Additionnele Artikelen van de Grondwet gevleid heeft.

Indien de behoefte aan eene regeling van het Gymnasiaal-Onderwijs bij eene wet ooit in ons Vaderland gevoeld is, sterker dan in den tegenwoordigen tijd kan die behoefte wel niet geweest zijn. Immers, nadat in het jaar 1815 het onderwijs geregeld was door een Koninklijk Besluit, waarbij aan de besturen der Latijnsche Scho-

len het regt gegeven werd om de jongelieden tot de Hoogeschool te bevorderen, en een Inspecteur was aangesteld, die de noodige eenheid in de verschillende inrigtingen zou trachten te bewaren; scheen het na verloop van eenige jaren, dat dit Besluit de vruchten niet droeg, die men er zich van had voorgesteld, en dat de voortgang der wetenschappen en de behoefte van den tijd wijzigingen in de inrigting der Latijnsche Scholen noodzakelijk maakten. In 1828 althans werd door de Regering eene Commissie benoemd, aan welke eenige vragen, de Hoogescholen en Gymnasiën betreffende, ter beantwoording werden voorgesteld, en die korten tijd daarna rapport daarover uitbragt. Eerst in 1845 had eene werkelijke verandering plaats; het regt om jongelieden naar de Hoogeschool te bevorderen, werd aan de Besturen der Gymnasiën ontnomen, in de plaats daarvan een Staats-Examen ingesteld, en later de betrekking van Inspecteur opgeheven; na een vijftal jaren werd dit Examen zoodanig gewijzigd, dat er weinig meer dan de vorm overbleef, en eindelijk is het onlangs geheel afgeschaft.

Wij willen in geene beoordeeling treden of de bloei der inrigtingen van Gymnasiaal-Onderwijs eer zou verzekerd worden door het wedergeven van het *jus promotionis* aan de Bestuurders der Gymnasiën en het instellen van een naauwgezet toezigt van Regeringswege, dan wel door het in het leven roepen van het Staats-Examen; noch onderzoeken, door welke van die maatregelen meer waarborg zou bestaan, dat jongelieden niet dan goed voorbereid hunne Akademische loopbaan aanvangen; maar wij kunnen onze overtuiging niet verbergen, dat door den maatregel, die thans genomen is, het onderwijs gevoelig benadeeld wordt, en ook de best ingerigte Gymnasiën niet bloeijen kunnen. Immers hadden de vorige Besluiten ten oogmerk geene leerlingen tot de Hoogeschool toe te laten, dan van wie men verwachten kon dat zij de Akademische lessen met vrucht konden bijwonen; thans is het te vreezen, (en de ondervinding leert reeds dat het geene ijdele vrees is) dat jongelieden vóór den tijd de Gymnasiën verlaten, die bij geregeld voortgezette studie in de beoefening der wetenschappen hadden kunnen uitblinken; en dat anderen geheel onvoorbereid naar de Hoogeschool vertrekken, die met de grootste inspanning niet in staat zijn de lessen te volgen. Wij hebben één nadeel opgenoemd, dat voortspruit uit het gemis aan wettelijke regeling aan het Gym-

nasiaal-Onderwijs, doch er is meer aan te voeren. Geen ander toezigt is er, dan dat van de plaatselijke Collegiën van Curatoren, wier bevoegdheid niet genoegzaam is omschreven en beperkt; en ofschoon de Docenten niet door de wet alleen, maar ook vooral door pligtbesef zich wenschen te laten leiden, zoo behoeven wij niet te herinneren hoe groote ongelijkmatigheid de bijna onafhankelijke werking van een zoo groot aantal plaatselijke instellingen, die elk naar bijzondere inzigten worden bestuurd, aanleiding moet geven — eene onregelmatigheid, die niet kan nalaten eenen hoogst nadeeligen invloed op den aard der Akademische studiën uit te oefenen.

Behoeven wij eindelijk nog de noodzakelijkheid aan te toonen, dat het regelen van het onderwijs geschiede door eene wet, en niet langer door besluiten, die voor een groot deel afhangen van eenen Minister, die onverwacht zich genoopt kan gevoelen zijne portefeuille over te geven aan eenen opvolger, die soms eene geheel andere denkwijze daarover heeft? Of heeft niet reeds de ondervinding genoegzaam doen zien, hoe groot eene belemmering en verwarring in den gang van het onderwijs de opeenvolging van de verschillende Besluiten veroorzaakt heeft?

Het is daarom dat wij met bescheidenheid, maar met ernstigen aandrang, Uwe medewerking inroepen, opdat het Openbaar Onderwijs door de Wet worde geregeld, en Art. 194 der Grondwet alzoo volledige uitvoering erlange.

HET GENOOTSCHAP VOORNOEMD:
D. J. VEEGENS, *President.*
J. H. NIEUWVEEN, *Secretaris.*

INHOUD.

VI. BERIGTEN EN VERSLAGEN.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS EN DEN BLOEI

DER

NEDERLANDSCHE GYMNASIËN

VOOR

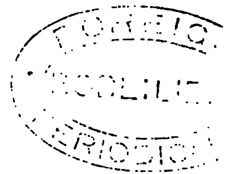
1853.

UITGEGEVEN DOOR

HET GENOOTSCHAP VAN LEERAREN

AAN

DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1854.

Namens het Genootschap uitgegeven door C. M. FRANCKEN, C. A. ENGELBREGT, D. BURGER Jr.

Alle Exemplaren zijn door een lid der Redactie hieronder geteekend.

D. Burger Jr.

INHOUD.

Blz.

VERHANDELINGEN, BOEKBEOORDEELINGEN EN BOEKBERIGTEN.

D'oude-geographie op de gymnasien, in verband beschouwd tot den aanwas der wetenschappen, 't onderwijs in de geschiedenis en tot d'algemeene kennis der oudheid; tevens als vorming tot grondige studie.

> Si quid novisti rectius istis, candidus imperti: si non, his utere mecum.

§ 1.

Met iederen leeftijd, neemt de voorraad toe van kennis en wetenschap, dien 's menschen geest zich vergaarde in d'opvolging der tijden; en steeds laat hij aan een volgend geslacht een veel rijker erfdeel na, dan hij van't voorgaande ontving; want hij voegt rente op rente bij de hoofdsom. Terwijl van eeuw tot eeuw, van jaar tot jaar, kennis en wetenschap hare grenzen uitzetten, en aangroeijen in diepte, nemen de vakken in aantal. Plato's eeuw vatte, onder den naam philosophie, alle menschelijke kennis zamen: nu, alleen uit de physica der ouden, hebben zich eene rij van hoofdwetenschappen ontwikkeld, die, ieder op zich zelve, het geheele leven en werken van haren beoefenaar in beslag nemen.

Uit een ander oogpunt: de *Griek* beperkte zich tot eigen land en taal, tot de geestvruchten en ondervinding van eigen

volk. Voor den *Romein*, was't wetenschappelijke leven binnen de grenzen omperkt der *Grieksche* letteren, of't bewoog zich in den kring van eigene overlevering, geschiedenis en instellingen.

Alles is heden anders. 't Gebied der wetenschap kent geen verschil meer van volken, landen, tijden of talen. 's Menschen geest doorkruist d'aarde in alle rigtingen, ondervraagt de volken, en onderzoekt hun leven en bedrijf, in de binnenlanden van't Oosten, in't verre Westen, de wereld door. Puin en bouwval worden doorwoeld, of ze getuigenis mogten geven van vroegere toestanden. En dit veld, hoe ruim ook, stelt geen perk aan den geest des onderzoeks: hij heeft 't getal der planeten verdubbeld, verdrievoudigd, den geheelen *κόσμος* aan een nieuw onderzoek onderworpen.

Dit zijn losse trekken. 't Verschijnsel zelf is ontzagwekkend, maar heeft niets nieuws of vreemds; de rustelooze aanwas der wetenschappen is een bekend feit. Iets anders is't, of men, bij de regeling van't onderwijs in't algemeen, de gevolgen er heeft uitgetrokken, de toepassing gemaakt, die men moest trekken en maken. Mij dunkt: neen. Ik bepaal mij tot de gymnasien en scholen van die rigting, waar't beschaafdere deel der natie tot humaniteit wordt gevormd, en voorbereid tot een hooger standpunt in de wetenschappen en in de maatschappij, dan't algemeen der burgers bereiken kan.

Dat, in verhouding tot de behoeften des tijds, 't aantal der vakken op de scholen moest vermeerderd worden, heeft men ingezien. Men heeft vergeten te overwegen, 't geen waarbij men tevens lang, nadenkend, wikkend en wegend, had behooren stil te staan. Dit.

Bij den tegenwoordigen stand der wetenschappen, is't noodig; dit is boven alle bedenking; meerdere vakken in den kring der vorming en voorbereiding te brengen; tevens 't onderwijs in andere meer diepte te geven, of het te wijzigen, overeenkomstig de behoeften des tijds. Even waar en onbetwistbaar is't, dat de geestvermogens van den leerling niet toenemen te gelijk met den aanwas der wetenschappen; dat ze dezelfde blijven, die ze altijd zijn geweest. Hieruit

; de vraag: hoe laat zich deze tegenstrijdigheid, op de
: wijze, vereffenen; hoe d'onbeperkte voortgang van ken-
in harmonie brengen met de beperkte vermogens van
geest? Dit is't vraagstuk, dat aan allen is gesteld,
velen er zijn, die aan't onderwijs en zijne regeling deel
en. Eene voldoende oplossing is even moeijelijk, als't
schijnt, ten minste eenige leidende beginsels in't mid-
te brengen.

[aarmate de geest meer werkt als geheugen, werkt hij
oonlijk minder als nadenken, als oordeel, onderzoekend,
end, scheppend. Bij de vermeerdering dan en d'uit-
ding der vakken, moeten de grenzen streng bewaakt
len door de zorg, dat d' ingeschapene kracht, 't eigene
n van den geest, niet verstikke onder d'overmaat van
;evoerde kennis.

'en andere. Op zich zelve zijn alle vakken even belang-
; op't geheele veld van wetenschap, groeit geene enkele
elooze plant. Maar, gaat men van een bepaald stand-
t uit, neemt men de vakken, òf als middel van *alge-*
ne beschaving, ontwikkeling; òf met het oog op eene
ondere bestemming van den leerling, dan vertoonen ze
in een ander licht, en de gelijke belangrijkheid wijkt
eene betrekkelijke. De hooge waarde der scheikunde
t zoo niet beneden peil, dan toch tot een lagen graad
den toekomenden letterkundige; 't *Sanskrit* voor den
omenden regtsgeleerde. Het moet, diensvolgens, 't on-
erp eener naauwgezette overweging wezen, *welk* doel
inrigting zich eigenlijk voorstelt. Is't *algemeen* vor-
d en opleidend: *welke* vakken, in *welken* omvang, op
anige wijze behandeld, voeren hier 't best tot het doel,
an de vraag. Is met d'*algemeene* eene *bijzondere* oplei-
verbonden: in de vakken van onderwijs moet dit dub-
doel, volgens een doordacht plan, in overeenstemming
gebragt.

en derde leidend beginsel: alle wetenschappen, als loten
één stam, staan tot elkander in naauwere of ruimere
ekking. Hoe meer't onderwijs die betrekking doet uit-
ien, die verlevendigt, hoe meer't de baan der weten-

schappen toegankelijk maakt, en den leerling in de mogelijkheid stelt, rijk te worden in kennis.

En eindelijk: kan een verkeerd en overladend onderwijs d'overige geestvermogens dooden, en ze aan't geheugen opofferen, om't geslacht voort te planten van hen, die weten te spreken, van't geen anderen gezegd en gedacht hebben, maar in wier hoofd nooit eene oorspronkelijke gedachte is ontkiemd, uit wier mond nooit een eigen oordeel is uitgegaan — een wijs-geregeld onderwijs, hiertegen, brengt door en onder't aanvoeren van wetenschap, de geestvermogens en krachten, in hun geheelen omvang, tot eenen trap van ontwikkeling, dien ze, zonder onderwijs, nooit hadden bereikt.

Deze of diergelijke bedenkingen, zóó, of anders ingekleed en in meer zuiveren vorm gegoten, schijnen mij, dat noodwendig uit den aanwas der wetenschappen, voor't onderwijs hadden moeten geboren worden; en, bij't veranderen zijner regeling, 't eerst in aanmerking te komen. 't Is 't geval niet geweest. 't Staatsexamen voor studenten is ingesteld, gewijzigd, weder afgeschaft; onder den ouden naam in een nieuwen zin, zijn vele *Latijnsche* scholen als gymnasien, anders ingerigt. Over't laatste is weinig of niet geschreven; over 't eerste veel. Moet het bij wet of bij besluit geregeld worden; heeft de staat regt of geen regt, den toegang tot het hooger onderwijs aan bepalingen te onderwerpen; hoe staan, hoe moeten ze staan, de bijzondere inrigtingen tegen de staats *Latijnsche* scholen, de *publice*, tegen de *privatim docti*. Dit, en meer, is ter tafel gebragt, en in't openbaar behandeld: de hoofdzaak, d'inwendige regeling van't onderwijs, volgens d'aangevoerde bedenkingen, is geen punt van overweging geweest. Dit is't niet alleen: er bestaat thans zelfs geen algemeen voorschrift of bepaling voor't onderwijs, hoe ook genaamd. Hetgeen't K. Besluit van 1815 geeft, is verouderd; de *privatim doctus*, die, volgens dit voorschrift, is onderwezen, staat zeker aan eene afwijzing bloot. Gelijk in de regten, bij onvolledige wetten, de jurisprudentie dit aanvult; zoo konden hier d'openbaar gemaakte verslagen der staatscommissien tot leidraad dienen, zoo ze eenheid hadden

r, *Latijn* spreken: geen *Latijn* spreken; *Latijnsche* synoa: geen *Latijnsche* synonyma; aanvankelijke kennis van *Grieksche* syntaxis: diepere kennis van de *Grieksche* :axis; *Nederlandsche* letterkunde: geen *Nederlandsche* letunde; gewigt der jaartallen in de geschiedenis: te groote stvalligheid, bij de leerlingen, omtrent de jaartallen. Ik ordeel niets; ik veroordeel 't nog minder, maar ik zoek r *eenheid;* en dit doe ik te vergeefs. Mogt iemand dit it van weinig gewigt rekenen, 't geen ik niet geloof, dat , die der zake kundig is, ooit doen zal; maar, 't onwaarijnlijke als mogelijk aangenomen: ik bid hem, 't zich schouwelijk te maken, hoe, zonder eenig voorschrift, alverward en onzeker is. Een voorbeeld uit honderden, duizenden, niet uit een nieuw ingevoerd vak, over een nig bekend punt: uit d'oude geschiedenis, d'eenvoudige ag: "Wie was Romulus?" Is hij goed toegerust, de leer;, zoo hij vrij getrouw wedergeeft, 't geen hij bij Dorn Ten, Engelen, Riedel, Bosscha, of in een ander handboek ft gevonden? Is hij zeer goed op de hoogte, zoo hij ius verhaal kent, en tevens inziet, dat de *Romein* wijselijk le: "*quae ante conditam condendamque urbem, poëticis ma- s decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monuntis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo* :." Of moest de school hem reeds bekend gemaakt hebmet Niebuhr en zijne twijfelingen? Met de gevoelens latere *Hoogduitsche* schrijvers, b. v. "von Romulus hätte, ch der Sage, Rom den Namen empfangen: der Sache ch verhält es sich vielmehr umgekehrt. — *Romulus wird rgestellt als die Sonne des römischen Lebens, als das nnenjahr, als der römische Hercules. Die zwölf Geyer id die zwölf Sonnenmonate, die* 30 *Curien sind die Decane, : drei Reiter-Centurien sind die drei (gross.) hunderte r Jahrtage*" — enz. enz. [1]). — Wien't onderwijs, 't opiende geslacht, wetenschap en vaderland lief is, helpe heid en regel invoeren. 't Leven is te kort, de kunst te

---

Dr. E. C. von Trautvetter, *N. Jahrbücher* v. Jahn, 1851, 17 Supp. eft.

oude-geographie, uit het voorgestelde standpunt; aang
dat dit onderwijs, of't al of niet op de gymnasien
boven bedenken is.

§ 2.

Voor d'oude-geographie, vervallen op de scholen
hoofdafdeelingen van d'aardrijkskunde: de wis- en dc
kundige. Hoe men, langzamerhand, van't holgeboge
vlak van Homerus eeuw tot ons zonnestelsel is opgek
wat dit, wat een ander tijdperk aannam, is, voor c
het mathematische gedeelte der oude-geographie: 't is
gere *geschiedenis* der tegenwoordige wetenschap van
Bij gelegenheid, occasioneel, kan en moet menige b
heid bij't onderwijs worden ingevlochten. Maar
kennis van ons zonnestelsel, van de dagelijksche v
sels van zon en maan, dag en nacht, wisseling de
tijden, op kleinere of grootere schaal, moet men aa
dat tot nieuwe-aardrijkskunde der school behoort,
noodwendig deel is der algemeene beschaving; en t
moeijelijk reeds vindt dit zijne plaats. De zamenl
geschiedenis, daarentegen, van de *wording* dier wet
gelijk die van elke andere, ligt geheel buiten de
door de noodwendigheid, der school voorgeschreven.

ı voorrang, boven 't geen de ware uitkomsten zijn gewor-
ı der wetenschap. Deze uitkomsten zijn voor dit gedeelte
ı't vak, in onzen tijd, van zooveel omvang, dat de school
h, zelfs in 't geen ze hiervan opneemt, zeer beperken moet.
Alleen 't zoogenaamd historische gedeelte schiet over, en
l in eene zeer beperkte ruimte. 't Is niet genoeg, dat onze
beelding aanstonds 't *Noorden* en *Noordoosten* van *Europa*
Asie buiten den kring sluit; geheel *Amerika* en *Australie*,
frika, met uitzondering van *Aegypte* en de verdere Noord-
ust, als onbekend aanneemt, buiten verkeer met de toen-
nalige bekende wereld: van 't kleinere deel, dat over is,
ontrekt zich, nog wederom, eene aanzienlijke uitgestrektheid
ıan 't gebied der oude-geographie. Want welke landen, ste-
den, bergen, rivieren, wat deel of plaats der oude wereld,
kan op 't gebied der kennis van *algemeen* belang wezen?
Zeker niet die, waarvan wij alleen den naam en ongeveer de
igging kennen, of uit Ptolemaeus, of uit de *Tabula Itine-
aria Peutingeriana* — voortbrengsels uit eenen tijd, toen
le classique oudheid reeds was ondergegaan, en de bijbel-
eschiedenis gesloten —, zoo die namen nergens bij eenig
lassiquen of gewijden schrijver, of in d' algemeen bekende
vereld- en volkengeschiedenis voorkomen? Wie zal tot de
teenen zeggen, dat ze brooden worden: wie die namen vrucht-
aar maken voor d' *algemeene* beschaving? Al wat bij geen
lassiquen of gewijden schrijver der oudheid wordt gevonden,
vat niet bekend is in d'algemeene geschiedenis, kan, over
geheel, niet opgenomen worden in eene beredeneerde oude-
eographie voor de scholen, bewerkt met aandacht op d' eerste
ehoeften. — *Mesopotamie*, *Babylonie*, *Assyrie*, *Medie*, *Phoe-
icie* en *Palaestina*, *Klein-Asie*, in 't algemeen de westelijke
anden en kusten van dat werelddeel; *Griekenland*, *Italie*,
Aegypte en *Carthago* zijn de hoofdlanden, die onder 't gebied
ggen der oude-geographie. Zij kan van *Indie*, *Spanje*, *Gallie*,
Germanie, een algemeen beeld leveren: maar die landen,
elijk *Griekenland*, *Klein-Asien*'s bekendste deelen, gelijk
Italie, te willen uitwerken, dit is de taak eener speciale
tudie, die niet, gelijk de leerling op de school, tot deel-
enoot wil gemaakt worden der verkregene beschaving en der

bekende geschiedenis; maar die zelve nieuwe wegen zoekt, onbekende streken ontgint, om zóó de grenzen onzer kennis uit te zetten, en met nieuwe ontdekkingen te verrijken.

§ 3.

D'inkortingen zijn nagegaan, die't onderwijs noodwendig op de scholen schijnt te vorderen, om't, bij de veelheid der vakken, te besnoeijen en vruchtbaar te maken; om onbekrompener te zijn, naarmate 't naauwer is begrensd: *hoe* diende 't gedeelte, dat als eerste behoefte is overgebleven, te worden behandeld?

Geographia is beschrijving der *aarde*. Onze oude-geographie, binnen zulke enge grenzen teruggewezen, kan, streng genomen, op den naam van *aardrijks*beschrijving geene aanspraak meer maken. Hierom, omdat dit zoo is, kan men met schijnbaren grond zeggen: "de beperking veroordeelt "zich zelve, dewijl, op die wijze, aardrijksbeschrijving op- "houdt aardrijksbeschrijving te wezen." Ten onregte, evenwel, naar't wezen der dingen. Noem ze, des verkiezende, historisch overzigt, of hoe ook. Dit alleen: 's menschen geest heeft zijne kennis niet onder bepaalde hoofden gebragt, in vakken gescheiden en onderverdeeld, met het doel, om zich zelven aan banden te leggen, en de slaaf te worden zijner verdeeling. Omgekeerd: om hem te dienen, om door orde en regel betere voortgangen te kunnen maken. Waar hooger belang dit vordert, wijkt hij van d'oude verdeeling af, en schept eene nieuwe. In't algemeen is dit waar; van't standpunt, waaruit het onderwijs op de gymnasien moet beschouwd worden, inzonderheid. Naar't bestaande geoordeeld, loopt 't onderwijs van't gymnasium en van d'academie gedeeltelijk in een, 't behandelt dezelfde vakken. In't wezen der zaak, ook bij gelijke onderwerpen, laat zich een duidelijk verschil denken, 't geen, vooral hier, niet uit het oog moet verloren worden. Op de school is elk vak van wetenschap, in d'eerste plaats, *middel*, om den geest te ontwikkelen, toe te rusten, te vormen, tot de volheid zijner kracht en zelfstandigheid te brengen. Deze ontwikkeling is't *doel*, dat der

school 't eerst is aangewezen; en hieraan maakt ze haar onderwijs ondergeschikt. Anders is't met d'academie, de zaak, we herhalen't, in't afgetrokkene beschouwd. 't *Doel* der academie is *de wetenschap* in hare meeste ontwikkeling, tot hare hoogste magt opgevoerd; hiertoe verzamelt en verwerkt ze alles, wat onder haar bereik komt. Hare leerlingen, zij moeten verondersteld worden, vóóraf tot die zelfstandigheid te zijn gekomen, dat ze haar, in die hoogere wetenschappelijke gangen, kunnen volgen. 't Academie-onderwijs daalt niet af tot de betrekkelijke hoogte van den hoorder, maar hij verheft zich tot haar standpunt. Van den anderen kant, omdat de bruikbare, oude schoolgeographie geheel historisch is; omdat ze, voor een groot deel, zich bepaalt tot het tooneel, waarop d'oude ongewijde en gewijde geschiedenis speelt, daarom hebben velen haar geheel onderwijs met dat in de historie willen verbinden; en de behandeling der bijzondere tijdperken en volken door geographische overzigten laten voorafgaan. Reeds Heeren in zijn, academisch, *Handbuch der Staaten des Alterthums*, deed dit, eene halve eeuw geleden. Naamlijsten, door dorheid 't werk onwaardig, gaan de meeste afdeelingen vooraf. Anderen hadden 't zelfde denkbeeld, maar hebben, in plaats dier lijsten, bezielde landbeschrijvingen gegeven; de te weinig gekende *Algemeene Geschiedenis* van Dr. Riedel, een werk van jaren studie, 't eenige van dien omvang, dat onze letterkunde bezit, verdient, op dit punt vóóral, hoogen lof.

Deze wijze van behandelen is dan ook, onbepaald, aan te prijzen: maar, voor de historie zelve, maakt ze eene *opzettelijke* behandeling der oude-geographie, der oude plaats- en landbeschrijving, niet overbodig; nog veel minder is zij, gene wijze van handelen, voldoende, om d'oudheid en hare schrijvers levendig in den geest op te nemen.

De historie, d'algemeene geschiedenis, is een *aaneengeschakeld* verhaal der gebeurtenissen, in verband en zamenhang, een weefsel van historien. Haar verhaal zoekt vooral de hoofdgebeurtenissen te doen uitkomen, oorzaak en gevolg duidelijk te maken. De historieschrijver is historieschilder, heldendichter; door een' cyclus van tafereelen, in welke op

de hoofdgroepen 't meeste licht valt, stelt hij 't groot geheel van't verledene op nieuw voor oogen. Dan, dit omschrijft de geheele oudheid niet, zelfs niet de geheele staatsgeschiedenis: voor kleinere, min gewigtige staten, voor talrijke steden, rivieren, gebeurtenissen, voorvallen, voor duizenden bijzonderheden van allerlei aard, is, in't *aaneengeschakelde* verhaal der geschiedenis, òf in't geheel geene plaats, òf ze staan er op den achtergrond. En de hoofdgroepen zelve: ook deze maken een meer blijvenden indruk, zoo de geest ze niet alleen in't algemeene verband heeft beschouwd, maar ook tevens alleen staande, voor en op zich zelve, heeft bezien, of in andere betrekkingen. Breng bv. iemand, die bekend is met de geschiedenis van *Griekenland*, op't verhaal van den oorlog met de *Persen*. Miltiades en *Marathon*, Themistocles en *Salamis*, verbindt hij, in een zamenhangend verhaal, zonder verwarring; plaatst ze naar orde. Vraag hem, buiten dat verband, of in toevallige vereeniging met geene gelijktijdige gebeurtenissen: "wat maakte *Marathon* "merkwaardig?" 't Is geen vreemd verschijnsel, zoo hij, die in den zamengang niet twijfelde, 't antwoord alsdan zal schuldig blijven op de alleen staande vraag. Waarom? Dit alleen wordt een blijvend deel van ons weten, 't geen meermalen en onder verschillende gezigtspunten door den geest is beschouwd en opgenomen: *Marathon* in den *zamenhang* der geschiedenis, en in *betrekking* tot de gelijktijdige *gebeurtenissen* en *personen;* en *Marathon op zich zelve*, of in *betrekking* tot *zijne ligging* en *omtrek*, tot andere bijzonderheden. Zoo zijn geschiedverhaal en oude-geographie *beide* historie: d'eene historie in't geheel en in den zamenhang der gebeurtenissen, d'andere in't bijzondere en in den zamenhang der plaatsen, enz. enz. Weshalve de geschiedenis, bij haar onderwijs, hare geographische overzigten moet behouden; d'aardrijkskunde, op hare beurt, hare naamlijsten met historie bezielen; niet, opdat d'eene d'andere uitsluite, maar opdat ze elkander onderling ondersteunen en *één* geheel vormen, dat beantwoordt aan de behoeften en den gang van 't verstand.

Met de tijdrekening is't niet anders. Om er vast in te

worden, moet men de tijdorde in *zamenhang* leeren, synchronologische overzigten maken: maar de bijzondere voorvallen moeten zich ook met hunne jaartallen, *afgescheiden* en op zich zelve, meermalen aan ons oog hebben vertoond, om vast in't geheugen te worden opgenomen. D'oude geographie vervangt evenmin de doorloopende tijdrekenkunde, als de doorloopende geschiedenis. Ze wil alleen door hare jaartallen gene dienen, gelijk deze door't opnemen van bijzondere verhalen.

'tGewigtigste der oude-geographie op de scholen is, overigens, niet dit haar aandeel aan geschiedenis en tijdrekening, aan de statenhistorie; dewijl die historie zelve voor de kennis van de classique oudheid de hoofdzaak niet is. De hoofdzaak zijn de classique schrijvers zelve. Hiervoor is d'oudeaardrijkskunde, in d'eerste plaats, behoefte en te gelijk genot, onverschillig of d'auteur een geschiedschrijver is, een dichter, of een wijsgeer. Den leerling, dien't een regel is, bij zijne voorbereiding tot vertalen, in de geographie en op de kaart, de namen van steden en landen nategaan, zal het *θάλασσα, θάλασσα*! van Xenophon's *Grieken*, toen zij den *Theches* hadden beklommen, levendiger treffen. Hij zal bij: *Maecenas atavis* —, bij *Laudabunt alii claram Rhodon* — zelfs bij Κατέβην *χθὲς εἰς* Πειραῖα, of *καὶ γὰρ οὔτε τῶν πολιτῶν τῶν Φλιασίων οὐδεὶς* — en waar niet? — ligter tot verstand van den inhoud, tot aanschouwing komen; meer voldoening hebben, meer kennis opdoen dan verklarende noten hem geven kunnen: want hij is *zelfwerkend* geweest; en helder en helderder is een deel van't beeld der oude wereld voor zijne verbeelding gerezen. In eene oude-geographie moet hij, zoo mogelijk, zijne inlichtingen vinden, en niet in een algemeen woordenboek van oudheden. Hoe voortreffelijk dit laatste wezen moge, 't geeft hem, met den opgezochten naam, niet de ligging, landafdeeling en betrekking er bij, gelijk d'eerste doet; al bevatte ze alleen den naam, zonder meer.

§ 4.

Wil men, op de voorgestelde wijze, d'oude geographie

behandelen, 't leerboek moet er voor zijn ingerigt. Hoe die inrigting dan wezen moet, vloeit genoegzaam, uit hetgeen is in't midden gebragt, van zelfs voort. Hier nog alleen eenige algemeene denkbeelden over de bewerking, bepaald ook met het oog op diergelijk boek, als hulpmiddel, om tot grondige studie en eigenen arbeid op te leiden.

d'Oude-geographie, in't afgetrokkene genomen, ook na de voorgestelde beperking, zou de meest volledige land- en plaatsbeschrijvingen moeten leveren. Zoo iets laat zich denken; tot eene zekere hoogte welligt, in een omvattend werk, verwezentlijken: 't leer- en handboek, dat er, al was't ook maar van verre, na joeg, zou't onmogelijke willen; en de palen, hem gesteld, te buiten gaan, zelfs minder bruikbaar worden voor't doel. Algemeene overzigten, hoofd- en onderverdeelingen zijn d'eigenlijke bestanddeelen. Voor't overige is de taak, boven alle dingen en zooveel 't kan, aan ieder dier duizenden van namen, door één, door enkele kenmerkende trekken, uit eene rijke verscheidenheid van bijzonderheden, iets onderscheidens in te drukken, opdat het geheugen er vat op hebbe, en d'eene naam na den anderen niet onkenbaar verzinke in d'eentoonige formules: "eene fraaije stad," "eene beroemde stad," "eene stad met veel handel." Hier moge dan eene stad, ginds een berg, elders eene rivier, met breedere trekken zijn bewerkt geworden; 't geheel, 't plan, verandert er niet om. Geene volledigheid van ieder artikel, maar afwisseling en verscheidenheid, tusschen d'artikels onderling, moet de doode namen wêer in't leven roepen; dit is d'eerste wet.

Aanleiding tot grondige studie moet zich hiermede paren en tot eigenen arbeid. Voor't eerste, is't aanvoeren van de *bronnen* van hoog belang. Voorheen, wemelde 't, in min of meer geleerde werken, van citaten aan den voet der bladzijden; later heeft men't besnoeid, of bijna alle aanhalingen weggelaten. Als opschik en noodeloos vertoon van geleerdheid is't meermalen afgekeurd. Waarom? is niet helder. Ware ook't beginsel van een' schrijver zucht tot vertoon: zoo de bronnen oordeelkundig en juist zijn geraadpleegd en aangehaald, dan is dit zuivere winst voor den lezer. De

schrijver is voor menigen misslag bewaard gebleven; en de lezer is in staat gesteld, 't boek en de gehalte van't geen 't levert, zonder veel moeite, na te gaan, te toetsen en er de waarde van te bepalen. Dit niet alleen: hij wordt gemeenzaam met de bronnen. 't Geen men moet afkeuren is, dat men plaatsen aanvoert, die niet juist dat bewijzen, 't geen ze, volgens 't verband, waarin ze aangehaald worden, schijnen te doen. Als men b. v. in Wagenaars *Vaderl. Historie* leest, hoe de *Batavieren* naar ons land afzakten; hoe ze in de weêr waren, om schepen te maken, die men toen, onder andere, gewoon was van uitgeholde boomstammen te vervaardigen; en daarbij aangehaald vindt Plinius l. 16. c. 14, dan komt men, onwillekeurig, op't denkbeeld, dat deze plaats van de *Batavieren* spreekt, hoewel ze zich bij de schepen bepaalt. Van diergelijke citaten liet zich, uit vroegere en latere binnen- en buitenlandsche schrijvers, eene lange lijst bijeen brengen; om van de geheel valsche niet te spreken, die, kennelijk, bloot zijn afgeschreven, zonder op nieuw te zijn nageslagen. Maar hoeveel verkeerds hierin plaats hebbe: om den leerling aan grondige studie te gewennen, zijn citaten een krachtig hulpmiddel. Niemand kan elk feit, elk verhaal, tot de bron toe vervolgen; dat het den leerling eene behoefte worde het te doen, hierop komt het aan. Is deze behoefte ontwaakt, is ze met oordeel geleid en aangekweekt, dan wordt ze, bij bruikbare verstanden, tot eene tweede natuur, en: de kiem niet alleen tot alle grondige studie, maar ook tot de regte behandeling van zaken in't werkelijke leven, is geleid. Zonder haar, al is d'overige opleiding goed geweest, is er geen wetenschappelijk leven te wachten; met haar, komt eene gebrekkige opleiding zich zelve te boven, en bereikt wetenschappelijke zelfstandigheid. Zoo zeker als't is, dat boeken en schriften voor dit doel nadeelig zijn, die, als't ware, in de noten drijven; want de geest deinst dan terug voor d'overmagt, zinkt moedeloos neder, en eindigt met onverschillig te worden voor alle bronnen: even zeker is 't, dat een onderwijs is af te keuren, waarin d'aanleiding tot dit soort van onderzoek niet zorgvuldig is opgenomen.

't Is veel, de behoefte aan de kennis der bronnen van ons

historisch weten te hebben opgewekt; maar 't is niet genoeg. In alle rigtingen moet het zelfdenken en zelfwerken van den leerling worden gevormd; en moet hij tevens weten, 't geen hij dacht en werkte, behoorlijk mede te deelen. Onze nieuwe paedagogie heeft het mededeelen vooropgezet, en zelfs onder de taak der onderste lagerescholen schriftelijke *opstellen* opgenomen. In de werkelijke wereld, vordert, wie redelijk is, van niemand, dat hij geve, zoo hij niet heeft: in de wereld der gedachten, kan eene verstandige opleiding geen anderen weg inslaan. De geest van kinderen, van jongelieden, is over't geheel nog te arm, om geheel van eigen vermogen te geven. Van hier zijn velen 't eens met Johann Heinrich Voss: "Den eigenen deutschen Ausarbeiten war er nicht "hold. Die meisten, meinte er, gewöhnten sich dadurch, "*viel Worte über Nichts zu machen*, und wenn sie ohne "Vorbild arbeiteten, lernten sie sich nie über die gemeine "Sprachweise erheben" 1). Dan, vele oefeningen, die tot eigen opstel voeren, kunnen voorafgaan; eerst den geest eenig eigendom geven en de pen oefenen, om dan verder tot *eigen opstel te komen*. D' oude-geographie, met hare talrijke verdeelingen, korte beschrijvingen en verscheidenheid, biedt hiertoe ruimen voorraad, materieel, aan: eenvoudige schriftelijke opgaven van de verdeeling en onderverdeeling van een land, van zijne steden en hare betrekkelijke ligging — korte beschrijvingen, uit het hoofd, naar't geen vroeger is gelezen, van landen, steden, bij naam alleen opgegeven — uittreksels-vertalingen van aangehaalde plaatsen, bij welke die in't leerboek niet zijn gegeven, of meer letterlijke overzettingen van't gegevene enz.

Door't bewerken en verwerken van't geen in eene oude-aardrijkskunde is bijeengebragt, gaat, onder wijze leiding, niet alleen 't vak zelve en een deel der oudheid, als eigendom, over aan den geest van den leerling, maar meteen kan de grond gelegd worden voor naauwkeurige studie, de grond tot orde en regel in't bewerken van eenig stuk en tot een goeden stijl.

---

1) *Briefe*, &c. &c. von J. H. Voss, 3te Th. S. 261.

Genoeg, welligt te veel: maar, eene aanmerking moet ik voorkomen: "zóó zou d'oude-geographie te veel tijd wegne-"men." Men bedenke, dat ze niet voor zich zelve alleen optreedt, maar als voertuig tegelijk der historie en der geheele oudheidkunde. Overweegt men hierbij, dat ze tevens wordt aangewend als aanleiding tot studie, tot denk- en stijloefening, dan verliest die aanmerking haar gewigt. Twee andere bedenkingen moet ik zelf er nog bijvoegen.

D'eerste betreft het nagaan der citaten. Hiertoe zijn boeken noodig. Een leerling is niet in't bezit van al d'aangehaalde classiquen, en wij hebben nergens schoolbibliotheken [1]), zooveel mij bekend is. Er wordt hier te lande veel goeds van *Duitschland* overgenomen; ook veel onnoodigs, te veel, op 't gevaar af van eigene intellectuele verlamming: maar mogt men *dit* goede toch overnemen: *schoolbibliotheken.* Hoe gering zijn, in onzen tijd, de kosten van den aankoop eener voldoende verzameling, des noods, alleen van de textafdrukken der oude schrijvers? Eene tweede is deze. Bij vele, ten minste bij onze grootere scholen, is't stelsel van vakonderwijzers meer doorgedrongen; en't onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde en dat in d' oude talen, veelal, aan verschillende docenten toevertrouwd. Hierdoor is't verbinden van d'oude-geographie, deels met de verklaring der schrijvers, zooals is voorgesteld, deels met het eigenlijke historieonderwijs, minder uitvoerbaar 't Stelsel van vakleeraars hebben wij ook aan *Duitschlands* voorbeeld te danken: maar *Duitschland* heeft het sedert lang weder *gewijzigd.* Zou dit onderzoek bij ons overbodig wezen: "in hoe verre moet bij de gymnasien, naar hun wezen nooit geene hoogescholen, 't stelsel van vakonderwijzers noodwendig getemperd en beperkt worden, ondergeschikt gemaakt aan dat van één hoofdonderwijzer voor elke klasse?"

Volgens de bij ons bestaande regeling, die uit de voormalige *Steden*-republiek der *Vereenigde Nederlanden* in den staat is overgebleven, zijn de docenten aan de gymnasien stadsbeambten van den tweeden rang; en worden èn inrigting

1) Het gymnasium van Doesborgh bezit eene schoolbibliotheek. Red.

èn onderwijzers bestuurd door curatoren, wier collegie tevens beide vertegenwoordigt bij den raad der gemeente. 't Onderwijs der gymnasien, als *aangelegenheid van staat*, is meer schijn dan wezen. Deze inrigting, hoe men er ook over oordeele, ontheft, in geen geval, d'onderwijzers van de zedelijke verpligting, die op hen rust, als wetenschappelijk gevormde mannen en als d'eigenlijke deskundigen, om met mond en pen, door woord en daad, voor't onderwijs op te treden, en zijne belangen voor te staan.

D^r. H. J. Nassau.

NIEUWE LETTERKUNDE.

SCHOOLUITGAVEN VAN FRANSCHE, ENGELSCHE EN HOOGDUITSCHE AUTEURS.

Menig onderwijzer verkeert soms in verlegenheid, wanneer hij zich afvraagt: welke editie zal ik mijnen jongens opgeven. In dit geval verkeerde een mijner onderwijzers, die daarom geene bepaalde editie opgaf. 't Gevolg hiervan was, dat er zelden twee in de klasse waren, die dezelfde editie hadden: de een' had eene *Tauchnitz-*, de ander eene *Teubner*-editie; een derde nam eene Hollandsche uitgave mede; een vierde eenen prijsband uit de bibliotheek van zijnen oom, enz. Maar op zekeren morgen kwam er een *Minell* te voorschijn, en daar deze uitgaaf door ons weldra voor de beste werd gehouden, zag men spoedig een' stroom van *Minell's* verschijnen. Onze onderwijzer scheen onze voorliefde voor Minell af te keuren; althans plotseling werden de *Minell's* vogelvrij verklaard en wij kregen allen bevel, ons de editie van Tauchnitz of Teubner aan te schaffen. — Deze edities hebben zich op de Latijnsche scholen bijna algemeen tot voor korten tijd staande gehouden; maar nu beginnen ze hier en daar plaats

te maken voor de *Sammlung Griechischer und Lateinischer Schriftsteller mit Deutschen Anmerkungen*, welke door *Haupt* en *Sauppe* te *Leipzig* bij *Weidmann* worden uitgegeven. In het prospectus van de redacteuren, van Julij 1848, zijn de redenen dezer uitgave bondig opgegeven, waarmede ik mij volkomen kan vereenigen. Zekerlijk, 't was ons *jongens* zoo kwalijk niet te nemen, dat wij heul en troost bij *Minell* gingen zoeken, als wij ons blind getuurd hadden op ons opgegeven pensum. Slechts aan *weinigen* toch is het gegeven, zóó hun schoolwerk te prepareren, dat zij eene verstandelijke vertaling kunnen leveren. Het gros der leerlingen heeft behoefte aan korte aanteekeningen, waarin de moeijelijkste plaatsen zijn opgehelderd, mits niet vertaald; historische, geographische en philosophische namen of questiën behandeld. — Zooveel, wat de Ouden betreft. — Maar reeds voor langen tijd deed zich ook in Duitschland de behoefte gevoelen aan schooluitgaven van Fransche, Engelsche en Duitsche klassieken, met zoodanige aanteekeningen voorzien, welke òf tot verduidelijking, òf tot verklaring van den text nuttig en noodzakelijk konden gerekend worden. Menige zoodanige schooluitgaven zijn sedert verschenen; verscheidene door mij gebruikt of gezien. Omdat ik nu geloof, dat deze schooluitgaven niet algemeen hier te lande bekend zijn en dit wel verdienen, als ook om anderen uit te lokken, de ondervinding, die zij hieromtrent opgedaan hebben, mede te deelen, heb ik mij voorgesteld na te gaan, van welke klassieken der nieuwe letterkunde, voor zooverre mij bekend is, schooluitgaven met aanteekeningen zijn verschenen.

Fransche Letterkunde.

Aan het hoofd van diegenen, welke de gymnasiën, instituten en fransche scholen ten hoogste aan zich verpligt hebben, staat *Dr. R. Schwalb*, over wiens verdiensten in Duitschland slechts ééne stem is. Die hieraan mogt twijfelen, leze de recensiën van zijne *Elite des classiques Français*, voorkomende in Herrig's Archiv für Neuere Sprachen und

Litteraturen; Mager's Pädagogische Revue; Zeitung des allgemeinen deutschen Lehrervereins; Augsb. Gymnasialblätter; Darmstädter Allgem. Schulzeitung; Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien; Hamb. Schulblatt; enz.

Van deze *Elite des Classiques Français avec des notes des meilleurs commentateurs* hebben reeds zeven stukken te Essen, bij Baedeker, het licht gezien, namelijk: Athalie, le Cid, le Misanthrope, l'Avare, Chefs d'oeuvre poétiques de Boileau Despréaux, Horace, Lucrèce. Al deze stukken zijn verrijkt met eene letterkundig-historische inleiding, waardoor de lezer op zulk een standpunt wordt geplaatst, dat hij in den geest des schrijvers kan indringen, terwijl hij tevens kritische en biographische ophelderingen erlangt. De text zelf is, waar dit noodig was, met aanteekeningen gestoffeerd. Uitvoering, druk en prijs laten niets te wenschen over.

Niet minder verdienstelijk is de editie van *Oeuvres poétiques de Boileau Despréaux avec une notice biographique et littéraire et des notes par E. Géruzez; Paris, L. Hachette*, 1850. Immers, wie zou de Satires, de Epîtres, ja al de werken van Boileau kunnen verstaan, wanneer niet door Schwalb in zijn 5de stuk en door Géruzez in deze volledige editie de noodige aanteekeningen waren gegeven. Met de meeste naauwkeurigheid zijn overal de parallelplaatsen, bij de Ouden voorkomende, opgegeven, zoodat deze editie voor onze gymnasiën van het hoogste belang is. De uitvoering is uitmuntend, de prijs zeer billijk. Ik gevoel mij verpligt, den HH. docenten, te dezer gelegenheid, nog twee werken van den Heer E. Géruzez aan te bevelen, namelijk zijne *Etudes Littéraires sur les ouvrages français, prescrits pour l'examen du Baccalauréat ès Lettres* en zijne onlangs uitgegeven *Essais d'Histoire Littéraire, 2 vol. in* 18, *chez Garnier frères; Paris.*

Ik ga nu over tot de vermelding van twee treurspelen van *Casimir Delavigne, Louis XI* en *Les Enfants d'Edouard, précédées d'introductions historiques et accompagnées de notes explicatives par Hermann Alexandre Müller, docteur en philosophie; Jena, Hochhausen.* De historische inleiding van

deze beide stukken is naauwkeurig bewerkt en moet vooral door de jongelieden gelezen worden, zullen ze niet door deze treurspelen verkeerde inzigten aangaande personen en daadzaken erlangen. De verklarende aanteekeningen getuigen van eene opzettelijke studie van taal en geschiedenis en doen den echten docent kennen, daar hij als 't ware op iedere bladzijde schijnt te vragen: verstaat gij ook, wat gij leest? Uitvoering en druk zijn voldoende; de prijs is billijk.

Dr. A. E. Prölss, *Lehrer am Gymnasium zu Freiberg* heeft te *Leipzig* bij *Breitkopf* en *Haertel* uitgegeven: *considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence par C. de Montesquieu*, *mit geschichtlichen und geographischen Noten*, *grammatischen Erläuterungen*, enz. Deze editie kan aan de leerlingen der Rectorsklasse niet genoeg aanbevolen worden, omdat zij in de aanteekeningen eenen rijken schat van aanmerkingen vinden, de oude geschiedenis en de Romeinsche antiquiteiten betreffende, en dus telkens bij de lezing van dit allezins zoo klassieke werk kunnen herhalen, wat zij dagelijks leeren of vroeger geleerd hebben. De grammaticale aanteekeningen zijn wat schaars uitgevallen, terwijl de woordenlijst — talis qualis — gerust kon weggelaten zijn. Uitvoering en druk zijn goed; de prijs is billijk; de correctie kon beter zijn.

De laatste klassieke editie met aanteekeningen, nog te vermelden, is: *Phèdre*, *bearbeitet von Georg Kissling*, *mit einer kleinen Abhandlung über den Französischen Versbau*, *mit grammatischen*, *geographischen*, *mythologischen und geschichtlichen Bemerkungen und vielen Synonymen*, enz. De aanteekeningen zijn goed, maar konden veel bekort worden. Zoo zou het voldoende geweest zijn, één of twéémaal op de *inversions* oplettend te maken, daar de leerling de overige dan zelf wel zou gevonden hebben. Den minder vluggen toch moet men niet steeds gesneden brood voorzetten, maar hen zelven laten denken en vinden. Dezelfde bewerker heeft bij *C. Drechsler* te *Heilbronn* ook dergelijke edities bezorgd van *Florian's Numa Pompilius; Molière's Tartuffe* en *Misanthrope*, die wij echter niet gezien hebben.

En nu zou ik tot de Engelsche letterkunde kunnen over-

gaan, ware het niet, dat ik nog van twee Chrestomathiën wenschte te spreken.

De eerste is die van den beroemden *Vinet*, welke, naar ik geloof, zoo algemeen bekend is, dat het niet noodig zal zijn, over dit werk in bijzonderheden te treden. Ik wil te meer over de keuze en plaatsing der stukken, over de bijgevoegde biographieën, over de meerdere of mindere waarde der aanteekeningen, over de leerrijke en paedagogische voorredenen, over de letterkundige schets, in het III. deel voorkomende, niet spreken, daar ik vrees een boekdeel te zullen kunnen vullen. Hem, die meer van dit keurige werk wil weten, verwijs ik naar het werk zelf en naar de *portraits contemporains* van *Sainte Beuve.*

Van het eerste der drie deelen dezer Chrestomathie is bij G. J. A. Beijerinck te Amsterdam eene Nederlandsche bearbeiding verschenen, voor zooverre het prosa-gedeelte betreft, van welke uitgave ik de noodzakelijkheid niet heb kunnen inzien.

De tweede Chrestomathie bestaat uit twee stukken, van welke 't eerste fragmenten bevat van de beste prosa-schrijvers — en het tweede grootere en kleinere gedichten van de beste dichters der 19de eeuw. We hebben deze *Recueils littéraires*, uitgegeven bij *J. H. Gebhard en comp. te Leiden en Amsterdam*, te danken aan den Heer *A. B. Maatjes*, die de onderscheidene fragmenten heeft voorzien met *notices biographiques* en korte maar zaakrijke aanteekeningen. Mijns inziens, hadden de *eenvoudig* grammaticale aanteekeningen niet moeten opgenomen zijn, zooals de regel van *tout entièrt* op bl. 4 en die van *deux cents* op bl. 7; eene aanwijzing op de grammaire zou voldoende geweest zijn.

Genoemde werken zijn, zooals wij gezien hebben, meest alle door Duitschers uitgegeven. Bij ons heeft de Heer *Susan* te *Deventer* de *Henriade* (misschien *meer* werken) uitgegeven, met inleiding en eenige geschiedkundige aanteekeningen; maar verklarende en grammaticale opmerkingen herinner ik mij niet, er in aangetroffen te hebben.

Eindelijk, heeft Dr. *Noordewier* te *Assen* reeds voor lang door eene bewerking van 9 fabels van *Lafontaine* aangetoond, hoe hij de Fransche taal wil onderwezen hebben, welk boekje ik,

wegens zijne paedagogische kracht, den onderwijzers met allen aandrang moet aanbevelen.

Engelsche Letterkunde.

Onder die werkjes, welke ik het geschikst oordeel, om aan de eerstbeginnenden in handen te geven, bekleedt dat van Sir *Walter Scott*, *Tales of a Grandfather*, eene eerste plaats. Voor mij ligt eene editie van *K. R. Schaub*, *ausgewählt*, *accentuirt*, *mit Anmerkungen und einem vollständigen Wörterbuche*, uitgegeven te *Arnsberg*, 1850 bij *A. L. Ritter*. De aanmerkingen, hoewel schaars uitgevallen, zijn zeer goed; de woordenlijst is naauwkeurig, zoodat de leerling geen woordenboek noodig heeft. Hebben mijne jonge lieden dit werkje gelezen, dan geef ik hun in den regel:

Goldsmith's Vicar of Wakefield. Vroeger gebruikte ik eene Duitsche editie, namelijk die van *Chr. H. Plessner; nach Walter Scott's verbessertem Texte durchgängig accentuirt; nebst sacherklärenden Noten und einem vollständigen Wörterbuche mit der Aussprache* — *Braunschweig; G. Westerman.* Tegenwoordig gebruik ik de editie, bezorgd door *F. M. Cowan; with notes*, *grammatical*, *explanatory and biographical*, *together with the accentuation of all the dissyllabic and polysyllabic words; the whole followed by a copious vocabulary* — uitgegeven te *Amsterdam* bij *H. A. van Helden.* Wanneer men deze beide edities vergelijkt, moet men bekennen, dat de Duitsche editie rijker is in aanmerkingen dan de Nederlandsche; maar in uitvoering en druk wint deze het van gene, terwijl de prijs een niet noemenswaard verschil uitmaakt. Zij zijn beide in hunne soort uitmuntend, maar voor onze scholen geef ik de voorkeur aan *Cowan's* editie, èn om de kortere aanteekeningen èn om de wijze van 't accentueren, hoewel ik de onderwijzers aanraad, zich die van Plessner ook aan te schaffen en vooral kennis te maken met zijne voorrede, zijne verhandeling over 't accent en zijne verkorte levensschets van Goldsmith. — De Heer Cowan zal bij Plessner niet zulke fouten aantreffen, als waarvan hij in zijne voorrede melding maakt.

In 1851 is te *Hamburg* bij *Heubel* uitgegeven: ***The rivals**, a Comedy in five Acts by Sheridan. **Zum Uebersetzen ins** Deutsche durch zahlreiche Anmerkungen **und Beispiele aus** älteren und neuern **Musterwerken** erläutert von H. **Croll**; Zweite Ausgabe.* De inhoud van dit werkje beantwoordt geheel aan den titel en geeft een' hoogen dunk van de belezenheid van den bewerker, hoewel de vergelijkende voorbeelden mij voor ***scholen*** minder gepast schijnen te zijn. Iemand van rijperen leeftijd, die veel Engelsch gelezen heeft, zullen ze zekerlijk welkom moeten zijn. De Nederlandsche uitgave van *The Rivals*, door Dr. M., met ophelderingen en een woordenboekje, te Dordrecht bij Lagerwey, 1853, komt mij voor schoolgebruik veel geschikter voor. De ophelderingen hebben mij over 't algemeen zeer goed bevallen; eenige hadden best kunnen weggelaten zijn, b. v. bladz. 2 I doubt — bl. 10 Had he never saved your life — bl. 18 you may depend on't — bl. 21 I am not in spirits — bl. 24 to be in spirits — bl. 26 Five minutes since — bl. 44 to conceal from me. In de 4de en 5de acte wenschte ik meer ophelderingen, b. v. p. 78 to wind up the Whole. Overigens is de uitvoering net en de prijs billijk.

Van de *School of Scandal by **Sheridan*** moet eene schooleditie door *Wagner* bezorgd zijn.

Reeds lang, voor dat de vertaler van *Macaulay's* geschiedenis de reeks onzer schoolboeken met zijne "*Keur uit de geschiedenis van Engeland door Macaulay* kwam vermeerderen, gebruikte ik eene Duitsche editie, namelijk: *Selections from the History of England by Macaulay, arranged by L. Albert. Mit grammatischen und historischen Noten und einem Wörterbuche. Leipzig, Baumgärtners Buchhandlung*, 1851. De grammaticale aanmerkingen van deze editie zijn zeer schaars uitgevallen, zoo niet misschien de bewerker aanteekeningen als deze: became, imperf. van become — islander, spr. eiländer — kept up (von keep) — dwelt von dwell — en honderd dergelijke hieronder rekent. We begrijpen niet, hoe de Heer *Albert* aan zijne leerlingen *Macaulay* als leer- en leesboek kan geven, wanneer hij ze nog oplettend moet maken op de uitspraak der gemakkelijkste

woorden en de afleiding der tijden. Hij had oneindig beter gedaan, zijne historische en biographische aanteekeningen uit te breiden; want de leerling, die dit werk gebruikt, wordt in eene menigte van namen van personen en zaken in het onzekere gelaten. Wanneer men deze uitgave met die, welke de Nederlandsche vertaler van *Macaulay's* werken bezorgd heeft, vergelijkt, dan moet men aan de laatste den voorkeur geven, voor zooverre de keuze der stukken betreft. De Duitsche editie loopt, voor de eene helft, fragmentarisch tot aan de regering van Karel II en bevat in de tweede helft den toestand van Engeland in 1085. De Nederlandsche editie geeft fragmentarisch ongeveer het geheele werk van *Macaulay* en eene betere verdeeling in hoofdstukken. De aanteekeningen dezer editie bepalen zich tot *gentry*, p. 1 — *curfew*, p. 14 — *Pelagius*, p. 84 — *mistletoe*, p. 103 — *Zeal-of-the-Land Busy* p. 104 — *commissioner*, p. 111, zoodat in dit opzigt het werkje verre achterstaat bij de Duitsche editie. Achter ieder hoofdstuk is de vertaling van eene reeks woorden en volzinnen, moeijelijke en gemakkelijke, gevoegd, zoodat de leerling bij de vertaling al zeer weinig inspanning behoeft aan te wenden. Neemt men nu in aanmerking, dat de "*selections* zijn *arranged for the use of the* HIGHER *classes of schools*, enz., dan is het vreemd, dat de bewerker zoo bevreesd is geweest, van het te moeijelijk te maken. Ik laat ten bewijze hier eene lijst volgen van woorden en volzinnen, genomen uit de eerste hoofdstukken: I purpose — successfully — indissoluble ties — broke the ties which bound — it will be my endeavour — continental kingdoms — to break — to atone — strong — restraints — meditate — of which we read in the book of genesis — grew up — aspired to — at length the North ceased to send forth a constant stream of fresh depredators, — en wat er meer volgt. "De leer-"ling zal zeker *geen* bewijs van vlijt en van reeds gemaakte "vorderingen gegeven hebben, wanneer het hem gelukt zal "zijn, de volzinnen, volgens de gegevene aanwijzingen, in "het Hollandsch over te brengen;" want hij behoeft nu niet meer zelf te denken; hij is gebonden door de opgegevene woorden- en volzinnenlijst; hij behoeft slechts af te schrij-

ven, wanneer hij eene vertaling op schrift moet leveren; vertaalt hij cursorisch, zoo geeft hij slechts machinaal terug, wat de lijst hem geeft. Van harte wenschen wij, dat er nog eene bloemlezing van *Macaulay's* werk moge verschijnen, maar zonder woorden- en volzinnenlijst, voorzien van korte aanteekeningen, die òf de denkbeelden des schrijvers voor onze jongelieden ophelderen òf geheel onbekende personen en zaken omschrijven; want zoo er eenig boek is, dat vruchtbaar kan zijn voor onze scholen en het leven, dan is het *Macaulay's* werk.

Wij zijn nu gekomen tot de Shakespeare-edities. In 1845 en 1848 heeft Dr. *J. Hoffa* te *Marburg* schooluitgaven bezorgd van drie treurspelen, namelijk *Hamlet*, *Romeo and Juliet* en *Julius Caesar; grammatisch und sachlich erläutert*, welke door mij met veel nut en genoegen zijn gebruikt, daar de jongelieden, door de aanteekeningen geholpen, zich voor de vertaling van dezen in vele opzigten zoo moeijelijken dichter met vrucht konden voorbereiden. Deze aanteekeningen zijn zeer naauwkeurig bewerkt en geven eer te weinig dan te veel; weshalve deze editiën aan de *Shakespeare*-lezers met ruimte kunnen aanbevolen worden. Of Dr. *Hoffa* nog meer werken van *Shakespeare* voor de scholen heeft uitgegeven, is mij niet bekend. Intusschen verpligtten *Gervinus* en *Sievers* alle vrienden van *Shakespeare* ten hoogste, door de uitgave van de beschouwingen van de werken dezes dichters, zoodat daardoor weder een stap voorwaarts werd gedaan. Krachtig werd daarenboven de kennis van *Shakespeare* bevorderd door de vertaling en verklaringen van *Schlegel* en *Tieck*, waarvan onlangs eene nieuwe editie is verschenen, en die van *Moritz* en *Rapp*. Er bleven evenwel nog vele onverklaarbare plaatsen over, waarmede niemand weg wist en die tot de vreemdste vertalingen en conjecturen aanleiding gaven. Maar ook deze zwarigheden zijn nu, *gelijk men zegt*, uit den weg geruimd door de uitgave van 't volgende werk: *the text regulated by the old copies and by the recently discovered Folio of* 1632, *containing Early manuscript Emendations. Edited by J. Payne Collier, Esq. London. Whittaker & comp.* 1853. *pp. XV and* 884. 21 *s.* Van deze nieuwe

e heeft de Heer *M. P. Lindo* gebruik gemaakt bij de
ave van 't volgende werk: *Macbeth, by William Shake-*
re, with an introduction, critical and historical Notes,
bij M. P. Lindo. Arnhem, D. A. Thieme. 1853. Deze
e is een merkwaardig verschijnsel, weshalve ik er eenige
nblikken bij zal stilstaan. De bewerker geeft in eene
e maar zaakrijke voorrede te kennen, wat hem genoopt
; tot de uitgave van dit treurspel; wat hij gedaan heeft,
den text zoo zuiver mogelijk te geven; van welken aard
aanteekeningen zijn, die hij bij den text gevoegd heeft.
de hierop volgende inleiding vindt men de bronnen van
drama vermeld, die Shakespeare gebruikt heeft; — de
achtige geschiedenis van *Macbeth*, getrokken uit *Scott's*
tory of Scotland, Ch. II; — een uittreksel uit de Kro-
van *Holinshed;* — het bewijs, dat de *Witches' scenes*
uit *Middleton's Witch* zijn overgenomen, maar uit *Sha-*
eare's pen zijn gevloeid; — eene beschouwing van de
kters en personen, die in het drama voorkomen; —
ge algemeene opmerkingen aangaande de verdiensten, de
en den versmaat van dit treurspel. De aanteekeningen,
ke aan den voet der bladzijden zijn gedrukt, zijn kritisch,
orisch en exegetisch; — kenmerken den zelfstandigen
erde en getuigen van de hoogste scherpzinnigheid. —
ge deze editie overal zóó ontvangen worden, dat de Heer
do „may feel tempted to let it be followed by some of
e other most admired pieces by the same author." Wij
ten te dezer plaatse nog melding maken van eene editie
Macbeth, door *Susan* in 1843 bij de Lange te Deven-
uitgegeven, *ten gebruike der gymnasia, met ophelderingen.*
n Duitschland is ook partij getrokken van *Collier's* edi-
bij de uitgave van *Romeo and Juliet, im Engl. nach den*
en Quellen berichtigten Text mit Krit. und erläuternden
nerkungen von Dr. Hermann Ulrici. Halle-Pfeffer, 1853;
k werkje allezins als schooleditie aanbevelingswaardig is.
Onder de Engelsche Chrestomathiën, van welke die van
ler en Nolte en die van Prof. Veth aan velen bekend
len zijn, spant de kroon het klassieke werk van
n beroemden hoofdredacteur van het Archiv für Neuere

Sprachen und Literaturen, Prof. Dr. L. Herrig, Lehrer an dem Koenigl. cadetten-corps und der Dorotheenstaedtischen Realschule in Berlin, enz. Dit werk bestaat uit 2 afzonderlijke deelen. Het eerste deel voert tot titel: Handbuch der Englischen National-Literatur von G. Chaucer bis auf die Jetzige Zeit. Dichter und Prosaïker mit biographischen und Critischen Notizen; vierte auflage, 1⅔ Thaler. Het tweede deel voert tot titel: Handbuch der Nordamericanischen National-Literatur. Sammlung von Musterstücken nebst einer Literar-Historischen Abhandlung ueber den Entwicklungsgang der Englischen Sprache und Literatur in Nord-America, *f* 5. Braunschweig, George Westermann, 1854. Het eerste deel, dat wij kennen, is boven onzen lof verheven; aan het tweede deel durven wij eene Europesche vermaardheid voorspellen.

Duitsche Letterkunde.

Het doet mij leed te moeten verklaren, dat er, voor zooverre mij bewust is, geene schooluitgave van Duitsche klassieken met aanteekeningen bestaat. De oorzaak hiervan zal wel zijn, dat de Duitscher zelf er minder behoefte aan heeft. Voor den docent evenwel bestaat eene reeks van *Erläuterungsschriften*, waarvan sommige voor hem onontbeerlijk zijn. Zoo bevelen wij in de eerste plaats aan de 2 deelen van *Götzinger*, een werk, dat als schoolboek veel te kostbaar, ook te veel bevat voor de school, weshalve wij hopen, dat de Heer *Götzinger* eens moge besluiten, eene schooluitgave van dit werk te bezorgen. Menig leerling, ik geloof ook in Duitschland, kan beter teregt met de *Ars poëtica* en de *Oden* van *Horatius*, dan met den *Spaziergang* van *Schiller* of de *Oden* van *Klopstock*.

Voor de explicatie van Wilhelm Tell zijn door mij gebruikt de commentaren van *J. Meyer* en *W. E. Weber*, en het Archiv für Neuere Sprachen und Literaturen; voor die van andere werken de commentaren van *H. Viehoff*.

Kortheidshalve verwijs ik hem, die zich met de *Erläuterungsschriften* bekend wil maken, tot het volgende werkje:

Die Göthe-, Schiller-, Lessing-, Herder- und *Wieland- Litteratur in Deutschland. Vollständiger Catalog* u. s. w. *von* 1750 *bis Ende* 1851. *Zweite Ausgabe. Cassel, Ernst Balde.* 1853.

Wenschelijk ware het, dat *Cotta* te *Stuttgart* sommige zijner *Schiller-* en *Göthe*-schooleditiën, vooral zonder verhooging van prijs, met aanteekeningen liet verrijken; want daardoor zou in eene groote behoefte voorzien worden.

November, 1853.

Over de deelen der rede en de rede-ontleding, of Logische analyse der taal, tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie; door T. Roorda. Leeuwarden. G. T. N. Suringar. 1852. *XXIV en* 221 *bl.* 8°.

Het doel van dit boek is door den schrijver zelven aldus bepaald, dat hij de wetenschap van de logische analyse der taal verder heeft zoeken te brengen, opdat zij èn tot bevordering van grondige, met helder bewustzijn gepaarde taalstudie, én tot voorbereiding voor de studie der logica zou kunnen strekken, ja de bloote denkvormleer in de logica zou kunnen vervangen. Dit doel alleen maakt het boek reeds tot een belangrijk verschijnsel, en het is zulks te meer, dewijl de schrijver meer dan iemand anders de voorwaarden in zich vereenigt, die tot het wel gelukken van zulk eene onderneming vereischt worden. Ièdereen toch weet, dat prof. Roorda zich gedurende vele jaren met het bestuderen en onderwijzen van verschillende talen, die tot geheel onderscheiden taalstammen behooren, heeft bezig gehouden, en derhalve op een stevigen empirischen grondslag zijn gebouw

kon optrekken; terwijl hij tevens door jaren lang voortgezette studie der wijsbegeerte, die hij ook een geruimen tijd onderwezen heeft, niet alleen een wijsgeerigen blik op de taalvormen heeft verkregen, maar ook praktisch heeft leeren inzien, wat er aan de voorbereiding der studenten, die de logica beginnen te leeren, meestal ontbreekt. Ondertusschen vreest ref. dat vele lezers dezer aankondiging juist daardoor zullen afgeschrikt worden, meenende dat zij hier vele oostersche geleerdheid en vele wijsgeerige diepzinnigheid zullen vinden en het boek dus niet zullen kunnen begrijpen. Ref. meent evenwel hen, die zóó denken, te kunnen gerust stellen. De schrijver is zijn onderwerp zoo geheel meester, dat hij zich in gewoon Hollandsch volkomen duidelijk kan uitdrukken; en zoo wars van allen noodeloozen praal, dat men bijna geen proeven van zijne geleerdheid in zijn boek opmerkt, tenzij men de stelling: aan de vruchten kent men den boom, op dit werk toepasse. Wij meenen het dus gerust aan alle liefhebbers van grondige taalstudie te kunnen aanprijzen. Dat wij desniettemin eenige aanmerkingen maken, geschiedt met het doel, om te toonen, dat wij het boek met opmerkzaamheid gelezen hebben.

Op bl. 26 zegt de schrijver, dat de gewone benaming en verklaring van het medium, als van eene werking, die op den dader terugwerkt, tot het verklaren van uitdrukkingen als: *Hij maakt zich boos* enz., en in 't Hoogduitsch: *Das versteht sich* enz., in 't Fransch: *Ces fruits se mangent en hiver* enz., niet geschikt is. Dit geef ik niet geheel toe. Wanneer men het begrip van *werking* en *dader* streng vasthoudt, is het zeker waar; doch zóó meent men het immers met deze verklaring niet? Men bedoelt mijns inziens daarmede, dat het subject zelf middelijk of onmiddelijk de oorzaak is, dat het eene werking ondergaat. Is dit de bedoeling, dan geloof ik, dat alle gevallen van het medium daaruit kunnen verklaard worden.

Op blz. 27 lezen wij, dat het medium in het Grieksch en in het Syrisch alleen maar de *objective* (passive) beteekenis behouden heeft. Van beide talen is dit mijns inziens wat sterk gesproken. Over het Syrisch zie de grammatica

n Hoffmann. § 58. Over het Grieksch Krüger. Griechi-
ne Sprachlehre für Schulen. II. § 52. III.
Op. blz. 37 verzet Roorda zich tegen de beschouwing,
t *is* ooit eene bloote copula zoude zijn, en zegt zelfs, dat
den zin: *het koren is duur*, *is* even zoo goed het *hoofd-
word* van het gezegde is, als wanneer men zegt: *het koren
is in de schuur*. Deze bewering is, geloof ik, te betwijfe-
n, dewijl men uit het Grieksch bewijzen kan, dat het
rbum *zijn* in het eerste geval vrij wat armer aan inhoud
n beteekenis is dan in het andere. Zie b. v. Krüger I.
38. 2. a. 3. [1]) II. § 62. 2. a. 2. Ook zou men het soms
heel weglaten van dit verbum als bewijs voor de boven-
nelde beschouwing kunnen aanhalen. Zie b. v. Roorda,
ammatica Hebraea § 553. Krüger. II. § 62. 1. a. 1-6.
k is het mij nog maar half duidelijk, waarom, indien het
bum *zijn* geen copula is, daarachter geen bijwoord maar
ı adjectivum volgt, hetgeen toch, al ware het in het
llandsch twijfelachtig, uit het Latijn en het Grieksch
ker te bewijzen is. (Zie mijne aanmerking op blz. 122.)
Op blz. 75 slaat de schrijver voor in plaats van de
wone kunstterm *werkwoord* voortaan *zegwoord* te bezigen,
ar dit het Grieksche *ῥῆμα* volkomen weêrgeeft. Deze ver-
ndering vind ik geen verbetering, dewijl *werkwoord* wel
genlijk geen juiste benaming, maar toch een geijkt kunst-
oord is, waar ieder, die een weinig taalstudie heeft, toch
el een duidelijk begrip mee verbinden kan; en omdat *zeg-
word* eigenlijk een naam is, die van alle woorden kan ge-
zigd worden, daar men met alle woorden iets zegt. Dat
t een woord is om *van een voorwerp* iets te zeggen, kan
emand uit den naam *zegwoord* afleiden. Men zou daartoe
n term als *toekenningswoord* of iets dergelijks behoeven.
: zou echter de kunsttermen maar liever laten gelijk zij zijn.
Blz. 115. Roorda maakt ons hollandsch woordje *zelf* (ipse)
verbuigbaar. Dit moge in den gemeenzamen spreektaal
schieden, in de schrijftaal is het toch waarlijk niet onver-
derlijk. De schrijver wil echter de schrijftaal naar de

---

1) Zie de Hollandsche vertaling van Dr. Francken § 38, 2 aanm. 8 en 9.

spreektaal hervormen en trekt daarom ook op blz. 116 tegen *dezelve* te velde. Ik stem gaarne toe, dat het wenschelijk is in de schrijftaal niet geheel van de spreektaal af te wijken, maar vind het toch jammer, wanneer men alle declinatie, die in de spreektaal vervallen is, in de schrijftaal verwerpt, en wanneer men het woordje *dezelve*, dat somtijds de duidelijkheid aanmerkelijk bevordert, afschaft; want de schrijftaal mist de opheldering, die door stembuiging en gebaren aan de spreektaal gegeven wordt, en mag daarvoor in meerdere vormen enz. wel eenige schadevergoeding hebben.

Blz. 118. reg. 4. *immers.* Dit is een drukfout voor *immer.*

Blz. 122. Hier wordt gezegd, dat *zijn*, *worden*, *hebben*, *krijgen*, *doen*, *maken* enz. soms als hulpwoorden gebezigd worden. Men kan, dunkt mij, even goed zeggen, dat zij soms tot koppelwoorden dienen. Ik wil die uitdrukking *koppelwoord* niet in mijne bescherming nemen, maar kan tusschen de uitdrukkingen *koppelwoord* en *hulpwoord* niet zooveel verschil vinden.

Op blz. 163 zegt de schrijver, dat het Fransche deelwoord zijn vorm uit den ablatief van het Latijnsche ontleend heeft. Men zou even goed kunnen zeggen, uit den datïef; doch ik geloof nog eerder, dat het een even onjuist zou zijn als het ander. Wanneer men bedenkt, dat in de Latijnsche declinatie de stam ontelbare malen in den nominativus eene verzachting in de uitspraak ondergaan heeft; dan ligt het denkbeeld voor de hand, dat in het oude Latijn en in de mond der onbeschaafde klassen, de nominativus en de stam denzelfden klank zullen gehad hebben. Nu zijn de Romanische talen waarschijnlijk grootendeels door den invloed der Romeinsche krijgsknechten op de volkstaal ontstaan, en het is dus reeds a priori waarschijnlijk, dat zij de nominativi niet zoo als zij door de geleerden maar zoo als zij door het volk gesproken werden, dus gelijkluidend met den stam der woorden, hebben overgenomen. Dit wordt door de waarneming bevestigd, bv. *amans.* stam *amant.* fransch *aimant.* *sermo.* stam *sermon.* fransch *sermon.* *magister.* stam *magistr.* fransch *maître* enz.

Blz. 164. De schrijver zegt, dat in *niettegenstaande*, *no-*

nobstant door misverstand de beteekenis door het spraakgebruik is omgekeerd. Dit geloof ik niet. Men kan de oorspronkelijke beteekenis behouden, wanneer men aanneemt, dat het oude *obster* eigenlijk *weerhouden* beteekende. Dan is *nonobstant*, zooveel als *zonder dat* dit of dat *kon weerhouden*, bv. *il sortit nonobstant la pluie; hij ging uit zonder dat de regen hem weerhield.*

Blz. 189 reg. 10. *ofschoon in het Latijn.* Dit is een schrijffout voor: *ofschoon in het Grieksch.*

Op blz. 207 zegt de schrijver, dat zinnen met meer dan één subject of object verkeerdelijk als uit meer dan eenen zin zamengesteld beschouwd worden, daar zij zoo complex als zij zijn in de gedachten geboren worden. Ik geloof, dat men hier onderscheid moet maken. Wanneer er twee subjecten zijn en het verbum staat in plurali, dan geef ik dit gaarne toe; doch staat het verbum in singulari, dan kan ik ze niet analyseren dan door bij één der twee subjecten het verbum te verstaan, d. i. door den éénen zin als uit twee zinnen zamengesteld te beschouwen.

Wij hebben dit boek met groote belangstelling gelezen, en onze aanmerkingen zijn geenszins van dien aard, dat wij het er door willen benadeelen. Integendeel, wij zouden het zeer bejammeren wanneer iemand meende, dat wij ze met dat oogmerk geschreven hadden. Het is, onzes inziens, de pligt van alle literatoren dit boek te bestuderen. Zij zullen er een schat van nuttige opmerkingen in vinden, die zij bij het analyseren van zinnen kunnen toepassen, en daardoor zullen zij hun onderwijs ongetwijfeld vruchtbaarder en tevens onderhoudender voor hunne leerlingen kunnen maken.

Ik zou evenwel niemand raden dit boek aan jonge lieden in handen te geven. Even als een scheepskapitein de zeevaartkunde grondig moet kennen, doch aan zijne onderhoorigen telkens maar zooveel van zijne kennis mededeelt als zij op het oogenblik noodig hebben, behoeft ook een literator niet alles wat hij weet voor zijne discipelen uit te storten, ja hij zou daarmede klaarblijkelijk geen voordeel doen. Wij

moeten het systeem in ons hoofd hebben, de jeugd moet er telkens droppelsgewijze zooveel van krijgen als zij noodig heeft; en langzamerhand zal ook zij daardoor eene aanschouwing van den logischen bouw der taal verwerven; maar het is in mijn oog verkeerd, gelijk de Silvestre de Sacy wilde doen, eene algemeene grammatica aan de jeugd te willen leeren voor zij aan de bijzondere talen begint. De jeugd moet empirisch *en vooral niet al te geleerd* beginnen, en naarmate zij de feiten door onverpoosde repetitie, en ook, sit veria verbo! door van buiten leeren, heeft in het hoofd gekregen, moet de in de logische analyse bedreven onderwijzer die feiten verklaren; maar te willen verklaren, wat nog niet empirisch geleerd is, staat gelijk met het uiteenzetten van de regels der perspectief aan een blindeman. Roorda oordeelt er eveneens over. Hij zegt in zijn voorberigt blz. XIII over de analyse der taal sprekende: "als vak van we-"tenschap moet de onderwijzer ze beoefenen: maar zijn on-"derwijs daarin moet geschieden te gelijk met zijn taalon-"derwijs," enz. Wij zouden die geheele voorrede wel willen afschrijven; doch waartoe zou dit dienen? Wanneer iemand, die Roorda's boek nog niet kent, door onze aankondiging er opmerkzaam op gemaakt wordt, dan koope en leze hij het, hierdoor zal aan de bedoeling van referent voldaan worden.

D. BURGER Jr.

Latijnsche Spraakleer voor Scholen van G. F. S. Alschefki, vrij bewerkt door Dr. W. Hecker; te Grogen bij J. B. Wolters. 1853.

Met niet geringe verwachting aangaande de voortreffelijkheid van dit Schoolboek, begon ik de taak mij door de Redactie der Bijdragen aanbevolen en zette mij niet zonder huivering neder, om een onderzoek intestellen naar en eene recensie te leveren van een werk, *„waardoor zich*, blijkens de voorrede des Vertalers, *eene nieuwe periode in de Latijnsche taalstudie had geopend* en *"waarin de hoofdpunten, de karakteristieke elementen der taal in een kort bestek tot een minimum waren zamengebragt, waardoor een belemmerende ballast van ingewikkelde, ordeloos op een gestapelde regels en aanmerkingen over boord was geworpen."* In de Syntaxis vooral was *"alles op de vorming en zamenstelling van den zin, alles op de natuurlijke, genetische, organische ontwikkeling van verschijnselen en taalbegrippen, op juist gekozene, bevattelijke uitdrukking en heldere voorstelling aangelegd; de fiksche methode, het fijne taalgevoel, de eenvoudige schikking blikte overal door,"* enz. enz.

Wat de vertaler en lofredenaar van den te vroeg verscheiden Alschefski schreef, moet hij voor zijne verantwoording nemen; de Schrijver zelf drukt zich vrij wat gematigder over zijn boek uit en zegt, dat het hem voorkomt, dat na de uitgave van de Spraakkunst van Zumpt in Duitschland nog weinig tot verbetering vooral der Syntaxis in leerboeken gedaan is en hij daarom getracht heeft *"das Material wieder auf ein Minimum zurück zu führen, und in der Satzbildungslehre ein System aufzustellen, das sich durch natürliche und folgerichtige Entwickelung der Grammaticale Begriffe von selbst empfehle."*

Waarschijnlijk heeft de Heer H. in een oogenblik van drukke bezigheid deze voorrede geschreven, en niet iedere uitdruk-

king gewogen, maar er alleen meê willen te kennen geven zijne hooge ingenomenheid met het boekje, dat, ook naar mijn inzien, in sommige opzigten wel aan te prijzen is; doch op verre na niet den uitbundigen lof verdient, door den Vertaler daaraan toegezwaaid. Doch daar woorden niet noodig zijn, waar de zaken kunnen getuigen, zoo gaan wij aanstonds over, om, den loop van het werkje volgende, de aanmerkingen op te geven, die we daarop hebben. Wij zullen het in dier voege doen, dat we de vertaling van den heer Hecker tot grondslag nemen en bij ieder punt aanwijzen, in hoeverre de Duitsche uitgave daarvan verschilt.

De Etymologie dan heeft in aanleg en vorm weinig, waarin zij van de gewone grammatica's bij ons afwijkt. Elk rededeel is in 't bijzonder behandeld, nadat er eerst met een woord melding is gemaakt van den oorsprong der taal, de letters en hunne uitspraak, de vorming en het afbreken der lettergrepen, de vocalen en hunne quantiteit, van positie enz. De regels aangaande de quantiteit der eindsyllaben zijn later bij de Prosodie opgegeven.

Op pag. 2 komt eene bepaling voor, die aan de Duitsche uitgaaf ontleend is, dat in de lettergreep *ti*, ingeval de *i* achter de *t* lang wordt uitgesproken en bij Grieksche woorden, de *t* hare oorspronkelijke uitspraak behoudt, b. v. *totius*, *Critias*. Deze regel is onvolledig en in Madvig bij kortheid van uitdrukking veel omvattender van inhoud. Ook hebben we ons aan het woord *klankverschuiving* gestooten, dat op pag. 11 weer voorkomt, maar blijkens de errata te dier plaatse in *klankverwisseling* moet veranderd worden.

Op § 2 valt meer te zeggen. We missen daar eene duidelijke bepaling van het wezen, het gebruik en de onderlinge betrekking der rededeelen: de soortverdeeling komt later bij elk der rededeelen op nieuw voor en daarom had deze paragraaf, zoo als ze nu is, best gemist kunnen worden. De Duitsche uitgaaf staat hier ver boven de Nederduitsche: van ieder rededeel is daar eene behoorlijke omschrijving gegeven en deze zijn wat de duidelijkheid betreft verre te verkiezen boven die des Vertalers. Zoo is b. v. hetgeen van het *adverbium* gezegd wordt, veel te algemeen en de aanwijzing

omtrent het gebruik, dat van de *conjunctie* kan gemaakt worden, voor den leerling veel te afgetrokken. Daarenboven zijn in beide uitgaven de onderverdeelingen niet volledig aangewezen. Zoo wordt b. v. gezegd, dat er vier soorten van werkwoorden zijn, maar het *deponens* wordt niet genoemd, dat toch later, als vierde soort voorkomt in de paragraaf over de werkwoorden; daarvoor komt hier het *impersonale* voor, dat toch eigenlijk reeds onder *activum* of *passivum* begrepen is. Ook komt het mij voor, dat hier duidelijker had moeten worden aangetoond, dat deze verdeeling niet zoo zeer op de *beteekenis*, als wel op den *vorm* der verschillende soorten berust. Het *activum* wordt *bedrijvend* geheeten: als later de leerling in de Syntaxis weer van *bedrijvend* hoort, zou hij in het denkbeeld kunnen geraken, dat herhaald werd, wat reeds vroeger was aangewezen.

Pag. 9 is weggelaten, dat de accusat. en voc. van de 1ste declinatie bij de woorden op *es* soms *am* en *a* hebben.

Pag. 11 is door den Vertaler eene verdeeling der substantiva der 3de declinatie opgegeven, waarin iedere soort bepaald wordt naar gelang van de betrekking, waarin de nominativus tot den stam staat en welke niet voorkomt in de Duitsche uitgave.

Pag. 24. Bij dit hoofdstuk ontbreekt de aanwijzing van die adjectiva, welke wegens hunne beteekenis of door 't gebruik geen trappen van vergelijking hebben.

Pag. 30 lezen we ten aanzien van het voornaamwoord *ego* en *tu:* "De gen. plur. op *um* drukt het begrip van verdeeling uit, als *optimus vestrum* — daarentegen *amor vestri*, de liefde tot u." Gaarne hadden we gezien, dat hier ware bijgevoegd, dat de genitivus op *i* voor de aanwijzing van het object gebruikt wordt: zoo ware de tegenstelling volkomen. Nu staat tegen een bepaald begrip een voorbeeld over, waardoor slechts een vaag denkbeeld bij den leerling wordt opgewekt. Hier is het ook de plaats, om optemerken, hoe vaak in de Etymologie Syntactische aanmerkingen voorkomen; waarschijnlijk had Alschefski bij ondervinding, dat het somwijlen bij het onderwijs noodig is bij Etymologische onderwerpen ter verduidelijking of onderscheiding zulke aan-

merkingen intelasschen; maar in eene Grammatica diende toch de verdeeling streng op 't oog gehouden te worden. Zoo kon b. v. hetgeen op pag. 84 van de constructie van *uterque* gezegd wordt, gevoegelijk zijn weggelaten, vooral, daar het later pag. 130, n°. 7 weer voorkomt. Zoo heet het op pag. 30 van het pron. reflexivum: "*Dit pronomen heeft geen nominativus, omdat het altijd op den nom. of 't hoofdsubject van den zin terug slaat.*" Ik voor mij geloof bovendien, dat de leerling aan deze woorden geen duidelijken zin zal hechten: hij vat nu evenmin, als te voren, waarom er geen nom. is. Mij is altijd voorgekomen, dat de voor leerlingen meest begrijpelijke uitdrukking deze is: dat er geen nominativus wezen kan, omdat een reflex. dient, om aan te wijzen den persoon of de zaak, die het *voorwerp* is van zijn eigen werking.

Ook op pag. 62, § 14 a. komt eene Syntactische bepaling voor over den dativus, die ook in 't *passivum* blijft, als het *activum* dien naamval regeert; hetzelfde was reeds § 13, n°. 1 gezegd en de aanmerking over het onpersoonlijk gebruik dier verba in het passivum staat nog eens pag. 90, n°. 1.

Deze opmerkingen gelden zoo wel de Duitsche, als de Nederduitsche uitgaaf.

Pag. 34. *Unus* en *alter* zijn reeds vroeger bij de telwoorden, als onregelmatig, opgegeven en konden dus hier achterwege blijven. *Uter* had bij de *interrogativa* behooren vermeld te worden, bij welke gelegenheid het onderscheid tusschen dat woord en *quis* had kunnen worden aangestipt. Ook viel mij op deze zelfde bladzijde § 13 eene zinsnede in het oog, die door onjuistheid van uitdrukking aanleiding tot misvatting kon geven. Ik bedoel de laatste zinsnede van § 13, n°. 1, alwaar staat: "*Alleen in het laatste geval* (d. i. als de vorm der intransitiva *actif* is) *vormen zij in 't passivum een' derden persoon singularis.*" Dat is onduidelijk uitgedrukt. De leerling zou kunnen verleid worden, om te denken, dat in het andere geval (d. i. als de intransitiva den vorm van *deponentia* hebben) wel een eerste en tweede persoon, maar geen derde voorhanden ware; terwijl toch de bedoeling des Vertalers is, dat, als de intran-

sitiva den *activen* vorm hebben, er in het *passivum* slechts de derde persoon van voorkomt, d. i., dat ze impersonalia zijn. In de Duitsche uitgaaf staat zeer juist: "*In dem ersteren Falle wird aber von einem Neutrum die dritte sing. eines jedem Tempus auch in Passiv gebildet werden können.* Zie verder § 138, pag. 48. Voorts mogt de Vertaler niet spreken van *neutra* met deponentialen vorm; want *neutra* zijn alleen die *intransitiva*, welke *activen* vorm hebben. *Neutrum* ziet op de beteekenis, niet op den vorm. Een verbum is naar den vorm of *actif* of *passif* of een mengsel van beide, zooals bij de *deponentia.* Maar volgens de beteekenis verdeelt men de werkwoorden in *transitiva*, *intransitiva*, *passiva.* Een *transitivum* kan dan weêr den vorm van een *activum* hebben of van een *deponens;* een *intransitivum* heeft ook beide vormen en heet in het eerste geval *neutrum*, maar behoudt in het tweede den naam van *deponens.* Het *passivum* eindelijk komt in *activen* vorm voor en heet dan gewoonlijk *neutrale passivum.*

Pag. 35 lezen we: "De conjugaties zijn vier in getal elk met een eigen stamvocaal, als de eerste met $\bar{a}$, de tweede met $\bar{e}$, de derde met $\breve{e}$ of $\breve{i}$." enz. Is dat geene dwaling? De eerste, tweede en vierde hebben wel $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{i}$ tot stamvocaal, maar de derde heeft of een *u* of een *consonant* tot kenletter en de $\breve{e}$ of $\breve{i}$ zijn meer verbindingsvocalen. Mij dunkt dat dit geen *fiksche methode* of *fijn taalgevoel* verraadt (zie de voorrede des Vertalers): men bleef aan den uitwendigen vorm hangen en drong *niet tot de kern* door. Liever hadden we gezien, dat op het onderscheid ware opmerkzaam gemaakt tusschen *stamvorm* en *stam*, zoo als niet is geschiedt pag. 35 n°. 3, waar de hoofdtijden als grondslagen der conjugatie worden aangewezen. Dit laatste is op zich zelf noodig en ligt in den aard der Latijnsche taal; maar men moet er niet bij blijven staan en ook de afleiding der hoofdtijden niet voorbijgaan. Ware dit geschied, de Schrijver zou van zelfs de boven aangehaalde onwaarheid vermeden hebben en de tegenstrijdigheid van zelfs in het oog zijn gevallen, die pag. 38 te lezen staat; immers worden dààr, als uitgangen van 't praesens, opgegeven *o*, *as*, *at*, terwijl als die van 't imperfectum

worden aangewezen *bam*, *bas*, *bat*, als die van 't futurum *bo*, *bis*, *bit*, enz. en bij het perfectum de *v* weer is uitgelaten. Waarom niet de zuivere uitgangen overal, als zoodanig, aangewezen en de vocaal bij den stam gelaten? Zoo ware juist het kenmerkend onderscheid der *derde* conjugatie in het oog gevallen, de vier hoofdtijden hadden hun eigenaardig gebruik toch kunnen behouden en de leerlingen een zuiverder denkbeeld van de vorming der werkwoorden verkregen. De Vertaler erkent zelf pag. 82 de *ĕ* en *ĭ* der 3de conjugatie voor *verbindings-vocalen*.

De Schrijver die anders ten dezen van den Vertaler niet verschilt, blijft zich toch meer gelijk als hij in de *derde declinatie* de vergelijking tusschen nominativus en stam geheel voorbijgaat en eenvoudig zegt: "*Um aber richtig decliniren zu können, musz man nicht blosz den nominativ, sondern auch den genitiv wissen* enz.

Op pag. 62 der Duitsche uitgaaf vinden we daarentegen na de vermelding van hetgeen tot de 1ste conjugatie betrekking heeft een voorbeeld opgegeven van verba, die in 't perf. en sup. *ui* en *itum* hebben, om den leerling niet in het denkbeeld te laten, dat in die vervoeging overal de *a* als stamvocaal zich vertoont. De vertaler is geheel in zijn regt, als hij consequent naar een minimum zoekende het paradigma weglaat, wetende dat later bij de volledige behandeling van de onregelmatige perf. en sup. die afwijking van zelve ter sprake komt.

Pag. 48 en 63 wordt gewaagd van een fut. part. pass. *amandus* en in 't algemeen wordt een zoodanige vorm aan alle passiva toegeschreven. Zelfs wordt pag. 47 *amandus* vertaald door: "*Zullende bemind worden.*" Mij dunkt dat het moeijelijk te bewijzen is, dat het *gerundivum*, zoo als wij thans gewoon zijn dien vorm te noemen, regelmatig met die beteekenis gevonden wordt en daar de naam eener zaak, zooveel mogelijk, het wezen daarvan moet uitdrukken, zoo geef ik de voorkeur aan den naam *gerundivum*. Het *Gerundivum* duidt meestal niets anders aan, dan dat de handeling bij een persoon of zaak plaats heeft of moet hebben en is daarom verre weg te verkiezen boven de andere, die hare oorzaak

heeft in eene beteekenis, welke, zoo zij al bij dichters moge voorkomen, in proza althans schaars gevonden wordt. De definitie van dezen vorm door Schrijver en Vertaler beide gegeven, zie pag. 168 n°. 8, der Nederd. en pag. 215 n°. 466 der Duitsche uitgave, moest hun, dunkt mij, den naam van Fut part. pass. aanstootelijk gemaakt hebben; zij luidt als volgt: "*Het part. fut. pass. drukt als gerundivum, het gronddenkbeeld des werkwoords zoo zuiver en algemeen uit, dat de geuite gedachte zich onder dezelfde omstandigheden telkens herhalen kan en moet,*" enz. vergel. pag. 162 n°. 2, waar sprake is van dezelfde beteekenis en pag. 168 n°. 9, waar gesproken wordt van een fut. part. pass. bij de werkwoorden *dare*, *tradere*, enz. ter uitdrukking van een doel, b. v.: *urbs militibus diripienda datur.* Dit laatste voorbeeld zal toch ook wel eer met *moeten*, dan met *zullen* dienen vertaald te worden en mist dus evenzeer de beteekenis van een zuiver fut.: daarom dan moet ik ook de definitie pag. 167 n°. 7 gegeven, gedeeltelijk verwerpen, waar staat: "*Het part. fut. pass. drukt uit wat er met iets geschieden zal of moet.*" enz.

Pag. 90 n°. 2, lezen we, "Zoo komt van *intersum*, ik woon bij, een impersonale *interest*, er is aan gelegen, zoo veel als *rē fert* (wel te onderscheiden van *rĕfert* van *rĕfĕro*)."

Hier is zeker iets uitgelaten of er bestaat een *anacolouthon.* De Vertaler wil zeker zeggen, "even als uit *res* en *fert* een impersonale wordt zamengesteld, wel te onderscheiden," enz. of heeft hij willen te kennen geven, dat *interest* in beteekenis overeenkomst heeft met *rēfert?*

Pag. 92 staat: *Ingemisco*, ik zucht het uit. Heeft *ingemisco* die beteekenis, dan behoort het tot de *inchoativa*, die hunne ware beteekenis missen. Beter ware dus: *ik breek in zuchten uit;* want *ik zucht het uit* is even als *ik schreeuw het uit* meer eene uitdrukking van hevige gemoedsaandoening, dan een begin van handeling. Het is daarenboven geen Nederduitsch.

Op pag. 96 lezen we eene zinsnede, die aan hetzelfde euvel lijdt, namelijk: *Het mag van mij geschieden*, wij zeggen: *wat mij aangaat*, *mijnentwege.* Ook pag. 107 zijn de woorden, "*het mascul. gaat boven het femin.*" en "*de eerste per-*

soon staat boven den tweeden" voor een leerling moeijelijk te verstaan, en pag. 114. 3 en 4 lezen we van: *geschiedschrijfkunst* en *kortaf aanmoedigen*, en van "*intransitiva, waaruit een accus. ontleend kan worden*," het laatste zal wel moeten zijn: *waaraan het begrip van een voorwerp ontleend kan worden;* dat toch is, meen ik, de bedoeling.

Pag. 115. 6. wordt: "*tempus me deficit*" vertaald: de tijd schiet mij te kort, en "*pax homines decet*, vrede past de menschen. Wij zeggen: *het ontbreekt mij aan tijd* en *het past den mensch in vrede te leven*. Ook vonden we pag. 122 § 9, I de woorden, "*excusare alicui tarditatem litterarum*" vertaald door: "zich bij iemand over nalatigheid van briefwisseling verontschuldigen."

§ 138. 11. a. wordt *aliquanto altior* vertaald *luttel, nog al hooger; luttel* en *nogal* zijn in tegenspraak. Alschefski juist: "*aliquanto minor*, um ein bedeutendes junger."

Pag. 153. "*Quidquid erat patrum, reos diceres.*" is vertaald: "Men had alle mogelijke patriciers in staat van beschuldiging moeten stellen." Het zal moeten zijn: *Men zou, (zoo men tegenwoordig geweest ware) alle patriciers voor beschuldigden hebben aangezien.*

Pag. 117. § 8, I. Wordt door onjuistheid van uitdrukking iets gezegd, dat mij onmogelijk toeschijnt, namelijk: "*Achter de verba van in- en uitwendige gewaarwording valt ons Holl.* dat *weg, waardoor het subject in den acc. en het verbum finitum in den inf. overgaat.*" Want kan het weglaten van het *Nederduitsche woord dat* ten gevolge hebben — de verandering van een *Latijnsch subject* (niet *nominativus*) in een' accusativus?

Eene drukfout staat pag. 122. § 9. 2. waar *hoofdsubject* moet veranderd worden in *hoofdobject;* maar pag. 137. 7. is: *In geen tel hebben*, geen bij ons aangenomen spreekwijs; we zeggen wel: *In tel zijn.*

Pag. 95—98 worden de *praepositiones* behandeld, en dat wel veel uitvoeriger, dan in de Duitsche uitgaaf, waar ook de eigenaardige spreekwijzen met voorzetsels zijn achterwege gelaten. Hier stootte ik op de uitdrukking: *in diem*, dag in dag uit. Naar het mij voorkomt is: *in diem*, bij den dag b.v.

vivere, ook mistte ik *in dies*, van dag tot dag. De hierbij behoorende § 21 bevat eene aanwijzing van de afleiding der verschillende rededeelen onderling en hunne zamenstellingen, die de Duitsche uitgave niet heeft.

Syntaxis.

De Syntaxis is verdeeld in drie afdeelingen: 1°. Enkelvoudige rede. 2°. Tempora en modi. 3°. Zamengestelde rede. Een aanhangsel over Figuren, Prosodie, enz. besluit het boekje.

Deze verdeeling komt mij zeer juist voor, maar stemt wat de twee eerste afdeelingen aangaat overeen met de verdeeling die in de meeste grammatica's hier te lande gevolgd wordt; de derde afdeeling ontstond daardoor, dat alle zinnen, die met relativa of conjunctiones aanvangen, met de oratio obliqua afzonderlijk behandeld worden, welke in de overige leerboeken in de hoofdstukken over indicativus en conjunctivus zijn opgenomen, of in de Etymologie in het hoofdstuk over de conjunctiones. Wat van plaatsbepaling door eigennamen van steden te zeggen viel, is zonder voldoende reden aan het einde der eerste afdeeling bijeengenomen; in andere leerboeken komt bij de behandeling van elken daartoe behoorenden naamval een gedeelte voor.

Pag. 106 wordt eene definitie van *onderwerp* gegeven, als volgt: "*Het subject of de nominativus van den zin staat op de vraag, wie of wat?" en geeft den persoon of de zaak te kennen als het onderwerp, waarover gesproken wordt.*

De ondervinding heeft mij geleerd, dat deze bepaling te algemeen is en het antwoord op de vraag, wie of wat? doorgaans verkeert uitvalt, omdat naar aanleiding daarvan even goed een ander woord, dan het subject kan genoemd worden, dat dan ook vaak geschiedt. Alschefski geeft eene betere bepaling: "*Das Subject bezeichnet in jedem Satze den gegenstand von welchen entweder die in demselben angeführte Thätigkeit ausgeht* (*das active verbum*), *oder auf den sich die Thätigkeit eines oder mehrerer Andern bezieht* (*das passiv*), *oder von dessen Zustande und Verhältnissen etwas ausgesagt*

wird (das neutrum)." Ook hij evenwel sluit weer met het huismiddeltje wie of wat?

Zou het niet nog duidelijker kunnen gezegd worden, b.v.: "Het subject van eenig voorstel is het woord, dat den persoon of de zaak aanwijst, die de werking verrigt, het lijden ondergaat of in den toestand zich bevindt, door het werkwoord van dat voorstel aangewezen. Het staat bij een verbum finitum altijd in den nominativus."

Ook is de uitdrukking *of de nominativus* welke de Vertaler in zijne bepaling bezigt, onjuist om de eenvoudige rede, dat de nominativus niet altijd subject, maar ook appositie of praedicaatsnomen wezen kan.

Pag. 106 lezen we: "*Een verbum is zelfstandig of niet. Zelfstandig zijn, enz.*" De Duitsche uitgaaf heeft; "*Dies* (das zeitwort) *hat entweder einen selbständigen und concreten Inhalt, oder es mangelt ihm derselbe, so dasz er erst durch ein Beiwort ergäuzt werden musz.*"

In hoever de Duitsche leerling genoeg philosoof is, om het onderscheid tusschen *concret* en *abstract* te kennen, is mij moeijelijk te bepalen. Zeker weet ik, dat bij ons een jongen van twaalf à dertien jaar er nog geen iota van begrijpt en ik had daarom gaarne ook in de Nederd. vertaling duidelijker verklaard gezien, waarom transitiva en passiva zelfstandig genoemd worden.

Het had b. v. zoo kunnen geschieden, dat men achter de woorden "*zelfstandig of niet*" had laten volgen: "Zelfstandige zijn die, welke geen hulp van andere woorden behoeven, om eenige werking, lijden of toestand volkomen uit te drukken. Onzelfstandige kunnen die hulp niet ontberen. De meeste werkwoorden toch duiden twee denkbeelden aan, 1°. het bestaan van een persoon of zaak, en 2°. de wijze, waarop zij bestaan. Zoo beteekent b. v. *laudo* ik ben prijzende, *cogor*, ik ben onder bedwang, *dormio*, ik ben in slaap. Werkwoorden, welke op zulk eene wijze niet kunnen ontleed worden, omdat de wijze van bestaan verzwegen is, worden *hulpbehoevende* geheeten, b. v. *rex est dives*, de koning is rijk, *vir fit doctus*, de man wordt geleerd," enz.

Pag. 106 geeft de Vertaler de bepaling van het praedicaat

door Alschefski gegeven zoo weder: "Doch gewoonlijk verstaat men er het *onzelfstandig werkwoord* of *praedicaatsverbum* onder met zijn naamwoord of praedicaatsnomen" enz. Tegen het woord *gewoonlijk* protesteer ik in naam van Zumpt, Weissenborn, Madvig.

Pag. 110. De bepaling hier gegeven, dat het *appositum* met het hoofdwoord in *numerus* overeenkomt is, althans niet altijd, waar. Alschefski is van hetzelfde gevoelen. Gaarne hadden we hier ook een woord bijgevoegd gezien over het verschil der *appositie* van de bijstelling met *ut*, *tanquam*. Ook hebben beiden, Schrijver zoowel als Vertaler, bij het overgaan van de *praedicative appositie* tot de *attributive*, niet genoeg de punten van overeenkomst aangewezen of duidelijk genoeg verklaard, wat men met het weglaten van het praedicaat uit eene *praedicative appositie* in het oog had.

Pag. 112. In Aanm. 1. had men als hulpmiddel nog kunnen voegen, de *omzetting in 't passivum.*

Pag. 113. n°. 6. laat de Vertaler een gedeelte weg, dat tot bewijs van 't pas gezegde kan dienen, en dat doet hij vaak bij definities, niet altijd tot beter verstand der besprokene zaak. We hebben dat boven pag. 106 reeds bij de bepaling van het *subject* gezien en bij § 2, waar de definitie van de rededeelen was weggelaten: op andere plaatsen voegt hij voorbeelden bij of verwisselt de bestaande met anderen, zonder dat, mij althans, de rede daarvan genoegzaam blijkt, zie b. v. p. 113, § 7, verg. pag. 140 der Duitsche uitgave en pag. 108. Aanm. 2. verg. 133 Duitsche uitgave.

Pag. 113. n°. 7. f. Hier vangt de uiteenzetting aan van het gebruik der *Casus obliqui* en hunne afhankelijkheid van verschillende rededeelen. Of hier vooral "*die natuurlijke, genetische, organische ontwikkeling van verschijnselen en taalbegrippen*" zich zoo veel meer dan in andere handboeken vertoont, zal te bezien staan. We hebben in het hoofdstuk over den *accusativus* deze opvolging van begrippen.

1. *Onmiddelijk object*, 2. *tijdruimte en afstand als object*, 3. *onbepaald object bij verba van gemoedsbewegingen*, 4. *object van verwanten vorm*, 5. *object bij neutra, die met praep. zijn zaamgesteld*, 6. *uitdrukkingen die transitif zijn in 't Latijn*,

maar niet in 't Nederduitsch, 7. *dubbel object*, 8. *hartstogtelijke uitroep*, 9. *acc. cum infinitivo.*

Laat ons zien welk verband de Schrijver tusschen elk derzelve genomen heeft. N°. 1 en n°. 2 hangen zamen als volgt: "*heeft men regt gevat, dat de acc. het doel der handeling van het subject bepaalt, dan verklaart zich gemakkelijk, dat ook de afstand of lengte (die bij een doel, dat men bereiken wil, altijd verondersteld moet worden) zoowel van plaats- als van tijdruimte in den acc. staat.*

Hoe het anderen gaat, is mij niet zoo naauwkeurig bekend; maar ik voor mij kom er gul voor uit, dat ik dat verband niet zoo heel gemakkelijk inzie, en ik kan, dunkt mij, zonder mij zelv' te verheffen aannemen, dat mijne leerlingen, die een minder geoefend verstand hebben, nog veel moeijelijker tot de waarheid zullen doordringen.

Over de zaak nadenkende, bevind ik, dat de leerling hier althans twee denkbeelden moet overspringen om van een' eenvoudigen *objects acc.* tot dien *van tijdruimte en afstand* te komen. 1°. Accusativus is de naamval, die het voorwerp der handeling aanwijst, 2°. hij duidt het voorwerp aan, waarheen de handeling zich uitstrekt; 3°. hij duidt aan het voorwerp als uitgebreidheid gedacht, waarover de handeling zich uitstrekt, 4°. hij wijst de ruimte zelve aan (van tijd of plaats), binnen welke de handeling voorvalt.

Tusschen n°. 1 en n°. 3 blijft hetzelfde verband; ook dáár ligt het denkbeeld van *doel* ten gronslag.

In de vierde plaats komen de acc. van verwanten vorm en beteekenis, Dat is (naar mijn gevoelen en zeker ook naar dat des Vertalers), eene verwantschap met het praedicaat. Maar is dit zoo, dan bekleeden deze werkwoorden de eerste plaats in de rij dergene, welke den accus. regeren; 't gewone object staat veel verder van het praedicaat, dan het onderhavige, om de eenvoudige reden, dat *pugnare* en *pugna* hetzelfde gronddenkbeeld hebben, maar b. v. *caedere* en *arbor* niet.

Den overgang tot n°. 5, vermeldt de Schrijver, als hij zegt: "*Tot deze laatste behooren dan ook alle oorspronkelijk zuivere neutra, die door zamenstelling met voorzetsels, enz.* Maar vergeet hij daarbij ook, dat *pugnare* geen verandering onder-

gaat en *ire* b. v. wel: door bijvoeging van *ad* komt er het *denkbeeld van rigting* bij en dus van *doel* en ik zou dus liever aan deze composita de derde plaats hebben toegewezen. Het verband door den heer H. aangewezen is dit: even als *pugnare*, enz. transitif kan gebruikt worden, zoo kan ook de werking van *adire* b. v. overgaan op een object. Daarbij behooren dan ook de zoogenaamde impersonalia *decet*, *fugit*, enz. Achter de dubbele accusativus volgt dan weer die van hartstogtelijke uitdrukkingen, zonder dat ik hier eenigen zamenhang kan bespeuren.

Het komt mij dus voor, dat dit hoofdstuk het bewijs levert van eene mislukte proeve, om het logisch verband aan te wijzen tusschen de verschillende wijzigingen, die het begrip van object in de taal ondergaan heeft. Wil men een verband, dan houd ik voor mij deze volgorde voor de meest logische. Vergel. Weissenborn, Gr. Lat. § 275 seqq.

1°. Object van verwante beteekenis, 2°. object, 3°. object bij verba van gemoedsbeweging. 4. Object bij verba composita. 5°. Tijd en plaats als object.

Maar nog liever zou ik wenschen, dat de ondervinding, van de moeijelijkheid eener logische behandeling en de leemten, die daarin nog overblijven, ons afhielden van elke poging, om eerstbeginnenden met abstracte begrippen bezig te houden: we zullen later gelegenheid hebben, om dezelfde ondervinding bij de behandeling van de overige naamvallen op te doen. Maar vooraf moet ik nog met een woord gewagen van de onregelmatigheid, dat de *acc. c. infinitivo* hier wordt behandeld. Stond die uitdrukking altijd met een object gelijk, ik zou er nog vrede mee kunnen hebben; maar dat is het geval niet: acc. c. inf. kan even goed subject als praedicative bepaling wezen. Daarom zag ik liever dit onderwerp in het hoofdstuk over den *infinitivus* overgebragt.

Pag. 118 Aanm. De strekking dezer aanmerking is mij duister. Men wil bewijzen, dat er tusschen *participium* en *infinitivus* geen onderscheid bestaat, als ze gebruikt worden, om bij verba van in en uitwendige gewaarwording praedicaats begrippen aan te wijzen. Intusschen zegt de Schrijver zelf, dat er onderscheid bestaat, namelijk in beteekenis; als voor-

beeld dient: "*audio te dicentem*" en "*audio te dicere.*" Ik zou hieruit juist het tegenovergestelde gevolg trekken, dat er namelijk bij verba van *hooren* en *zien* een merkbaar onderscheid bestaat tusschen partic. en infin. Ook zijn pag. 118. n°. 2. zoo als in de meeste leerboeken, onder de verba, die den accus. cum inf. regeren, niet zijn opgenomen, die van *zinnelijke waarneming.* Men vertaalt doorgaans "*verba sentiendi et declarandi,*" door "*verba van weten en zeggen*" maar het is onjuist: het moest, ons bedunkens, wezen "*van uit- en inwendige gewaarwording en van uiten*" deze uitdrukking toch is veel omvattender, dan de andere. Zelfs zijn die van *weten* niet opgegeven, alhoewel er voorbeelden van voorkomen.

Pag. 122. § 9. Hier begint de behandeling der verba, die een dativus bij zich hebben. En al aanstonds lezen we van een object, dat met dien dativus van verwijderd object in verbinding treedt. Ware het niet regelmatiger, met Madvig van een dativ. commodi uitgaande later tot de verbinding met het object over te gaan, daarop van de zamenstellingen en eindelijk van eenige uitdrukkingen te gewagen, die van ons taaleigen min of meer afwijken of bijzondere opmerking verdienen? Verder kan ik mij met den Vertaler of Schrijver (want in de behandeling van de *casus* is tusschen hen geen verschil) niet vereenigen, als hij pag. 122. I. zegt: "*zoodanige constructien* (namelijk, waar object en verwijderd object in verbinding treden) *geven aanleiding tot de volgende: Excusare alicui tarditatem litterarum.*" Deze uitdrukkingen behooren eerder bij den accus. te huis en wel, omdat de afwijking van ons taaleigen daaraan toe te schrijven is, dat de Romeinen hun object anders kozen, dan wij.

Pag. 122. n°. 2. lezen we: "*op denzelfden grond berust het, als verscheidene, meest met praeposities zamengestelde, verba den acc. als hoofdobject en den dat. als verwijderd object regeren.*"

Mij dunkt, dat we hier op een zeer onzekeren grond staan, zoo we al grond onder de voeten hebben. Heeft de Vertaler willen zeggen, dat niet de bijvoeging van praeposities, maar de gewoonte, om zich nevens een hoofdobject nog een meer verwijderd te denken, tot deze constructie aanleiding gaf?

Maar dan geven de woorden niet juist zijn denkbeeld terug. Alschefski zegt: "*Nach derselbe eiufachen Auflösung*," enz. Eene *Auflösung* is te vinden, maar *dezelfde grond?*

In het algemeen moet ik van dit hoofdstuk over den dativus rondborstig verklaren, dat ik niet kan inzien, dat hier de Syntaxis wat den vorm, d. i. de geleidelijke opvolging der denkbeelden betreft, ook maar *één*e schrede voorwaarts heeft gedaan. Één denkbeeld, dat er behalven het hoofdobject nog een verwijderd bestaat, ligt overal ten grondslag. Kan dat anders? Neen, maar slaan wij de kleine grammatica van Prof. Boot op, zoo vinden we dat denkbeeld ook overal weer; maar de verschillende soorten van verba vindt men dààr naauwkeuriger aangewezen en onder bepaalde soorten gerangschikt, die den leerling van meer nut zijn, dan eene opeenstapeling van voorbeelden, waarin *wij* wel zekere orde zien, maar *hij* niet. Als hem onder het lezen of bij het maken van themata de vraag voor den geest komt, tot welk soort dit of dat woord zou moeten gebragt worden, dan vindt hij in de grammatica van Boot veel meer punten van aanraking en vergelijking, dan hier.

Pag. 126. n°. 2. *Voor de levendigheid* dient volgens H. de *dativus Ethicus*. Ik heb er vrede mee; maar onze jongens van een jaar of veertien willen wel een sterker koord, om hun verstand aan eenigen regel vast te maken. Zouden zij 't begrijpen, ik geef het voor beter, als men hun zeide: dat die dativus de *belangstelling* uitdrukt, die de spreker of hoorder gevoelt in de handeling, waarvan sprake is, het zij dan dat er een gevoel van verwondering, of van afkeer, of van vriendschap, of eenig ander bij hen worde verwekt.

Pag. 127. n°. 2. "*Van twee substantiva staat het laatste, dat onmiddelijk van het eerste afhangt in den genitivus, enz.*

Zoo wel deze definitie, als die van den *genitivus subjectivus*, dat hij zoo heet, "*als hij een zelfstandig subject uitdrukt, dat iets bezit of doet*," zijn niet duidelijk genoeg. Vooreerst toch kan in de eerste de bepaling niet blijven, dat het substantivum in den genitivus het laatste is; want het gebeurt menigmaal, dat de genitivus voorop gaat: ook is het woord *onmiddelijk* voor een' eerstbeginnende niet zoo duide-

lijk. De Duitsche tekst voegt er bij: "*ohne Hülfe eines anderen Redetheils.*" In de tweede definitie stuitte ik op de uitdrukking, "*als hij een zelfstandig subject uitdrukt.*" Wat is een *zelfstandig subject?* Of een subject, dat op zich zelv' staat — maar dat voegt hier niet — of een subject in den vorm van een substantivum. Misschien meent de schrijver, wat Zumpt, § 423 zegt: "*hij is subjectivus, wanneer door hem zoodanig* een persoon of eene zaak *uitgedrukt wordt, welke iets doet of aan welke iets toebehoort.*"

Pag. 130 wordt gewag gemaakt van een' genitivus bij *comparativi*, *superlativi*, *ordinalia* en *pronomina*. Dus niet achter *substantiva*? dan mag ook "*decima pars totius exercitus*" hier niet staan.

Pag. 131. n°. 10. lezen we: "*Hiermede staan de uitdrukkingen van hoedanigheden en eigenschappen in naauw verband* (*gen. qualitatis*)." *enz.*

Waarmede? was de vraag, die mij dadelijk op de lippen kwam. Met den genitivus van *deelgenootschap*? Zou de Schrijver bedoeld hebben, dat deze genitivus — die hij, blijkens de bijgevoegde adjectiva, voor een bepaling van het substantivum houdt, waarbij de genitivus gevoegd is — in naauwe betrekking staat met die van deelgenootschap? Ik kan het niet begrijpen en zou veel liever de *gen. qualit.* zich laten aansluiten aan den *genit. definitivus* b. v. *numerus trecentorum* of *commoda corporis*, d. i. de voordeelen van ligchamelijken aard, *nomen patriae*, enz.

Dezelfde aanmerking treft ook den daarop volgenden regel in n°. 11. De Vertaler begint: "*zoo verklaart zich ook de genit. bij* esse *in den zin van* toebehooren."

Ik vraag wederom, hoe? En moet dan antwoorden dat b. v. "*Plebs Hannibalis tota fuit*" geen genit. van deelgenootschap bevat, omdat hier in den genit. het denkbeeld van hebben ligt opgesloten, maar bij den *genitivus* van deelgenootschap het denkbeeld van bezit in het *adjectivum* ligt, terwijl de genitivus voorwerp is. Beide staan dus lijnregt tegen elkander over als *object* en *subject*.

Pag. 133. n°. 15. wordt gezegd, dat de genitivus bij de verba van *herinneren* en *vergeten* misschien afhangt van een

uitgelaten substantivum. De Vertaler laat evenwel in 't onzekere, welk substantivum hier tot aanvulling zou kunnen dienen.

Op pag. 134. n°. 18. is weggelaten, hoe men de zaak aanwijst, ten opzigte waarvan iemand aan iets gelegen ligt, b. v. "*Magni ad honorem nostrum interest*, *me quam primum ad urbem venire.*"

In het algemeen geloof ik ook van het hoofdstuk over den genitivus te kunnen verklaren, dat hier in stede van eene genetische en organische ontwikkeling van taalbegrippen, even min als in de ten onzent reeds bestaande grammatica's, eene systematische ontwikkeling kan aangewezen worden.

Regt duidelijk is dit vooral in het hoofdstuk over den *ablativus*, waar op den voorgrond gezet wordt, dat de ablativus oorspronkelijk het *waaruit*, het *van waar* uitdrukt, en dadelijk daarop in het eerste n°. wordt aangewezen, dat de ablativus van nomina als adverbium voorkomt, b. v. *quanto opere;* dan volgt ablat. met *cum*, *ablat. partis*, *qualitatis*, *pretii* enz. Het moet zijn, dat ik het niet begrijp, maar van *fijn taalgevoel* en *fiksche methode* zie ik hier geen spoor. Met de verbinding van de verschillende regels staat het niet beter. In n°. 5, pag. 136, begint de nieuwe regel met de woorden: "*Zoo wordt de ablat. met een adjectivum ook voor alle eigenschappen*, *meest van uiterlijken en toevalligen aard*, *gebruikt*" enz. (abl. qualit.).

"*Zoo*" moet, dunkt mij, betrekking hebben op de *abverbiale beteekenis* des ablativus; maar is dan in "*Flumen incredibili lenitate*" of "*Agesilaus statura fuit humili*" de ablativus eene adverbiale uitdrukking? Neen gewis niet; het is eene attributive uitdrukking en staat gelijk met een adjectivum.

Pap. 137. n°. 9. Hier ontbreekt de aanwijzing van de werkende oorzaak (causae moventis), die aanwijst, waaruit en door welken invloed eene handeling ontstaat. Zie Madvig, kleine gramm. § 45.

Pag. 138. Aanm. Heeft men voorbijgezien het geval, waarin bij eene vergelijking het tweede lid door *quam met een subject en sum* wordt aangewezen, b. v. Cic. in Verr. 4. 20.

"*Argentum reddidisti L. Cordio, homini non gratiosiori, quam Cn. Calidius est.*"

Pag. 140. n°. 1. *Ablat. absol.*. Waarom hier geen nadere omschrijving bijgevoegd, waaruit de vorm dezer constructie blijke? De schrijver van deze Grammatica verstaat er door een substantivum in den ablat. of het rededeel, dat daarvoor in de plaats komt; mij dunkt, dat de naam op de geheele uitdrukking moet toegepast worden; dus substantivum en participium zamen. Gaarne hadden we hier het denkbeeld van *tijd* op den voorgrond gezien, als eerste beteekenis. Ook op pag. 141. n°. 2. wordt aan den ablat. absol. met een perf. part. verbonden, alleen de beteekenis toegeschreven van *aanleidende oorzaak*. Maar ook *de tijd*, ook *de bijomstandigheden*, ook *de voorwaarde* enz. wordt door die constructie aangeduid, even goed, als wanneer het *participum praesens* gebruikt wordt.

Pag. 143. n°. 5. *Terwijl omgekeerd menig part. perf. als abl. abs. een substantivum mist, omdat er geen gepast te vinden was, of om den zin algemeener te maken*, enz.

Liever omdat in plaats van het substantivum een volgende zin, b. v. *accus. c. inf.* of *ut c. conj.*, gesteld werd. Verder moet in "*inexplorato progredi*" het eerstgenoemde woord geheel als adverbium beschouwd worden en ook *pluribus praesentibus* behoort hier niet te huis, daar *praesens* wel degelijk een participium is.

Pag. 148. *Differre* beteekent niet *uiteenzetten*, maar *verschuiven*, *uitstellen*.

Pag. 147 en 148. Op deze bladzijden wordt over de verwisseling van beteekenis bij *transitive* en *intransitive verba* gesproken, alsmede de aanwijzing gegeven, hoe ons pron. *men* door de Latijnen werd uitgedrukt. Het eerste onderwerp moest § 7 in het hoofdstuk over den *accusativus* bij de *verba transitiva* en § 4 *over het activum en passivum* behandeld zijn; aan het laatste zou beter eene plaats zijn ingeruimd § 2 *over het subject.*

Pag. 148. "*De indicativus*, leest men daar, *geeft de beteekenis van ieder persoonlijk of onpersoonlijk werkwoord als geheel onafhankelijk van iets anders — op en is dus*" enz.

Aan de bedoeling des Vertalers regt latende wedervaren, hebben we, geloof ik, billijke aanmerking op den vorm. De *beteekenis* van een werkwoord kan niet afhankelijk zijn van iets anders, d. i. blijft dezelfde, hoedanig ook de werking of de invloed van eenige andere zaak of gedachte buiten haar zij. De beteekenis wordt door het werkwoord gegeven, en is de *voorstelling* van eene handeling, een lijden of toestand door een *woord* uitgedrukt. De modi zijn verschillende *vormen*, waarin dat *woord* voorkomt naar gelang van de verschillende wijze, waarop de daad enz. door den spreker wordt gedacht. Wil hij eenvoudig *de daad* enz. te kennen geven, zeggen wat geschied is, dan gebruikt hij den *indicativus;* wil hij de daad enz. als een' *wensch*, eene *veronderstelling* enz. kenbaar maken, dan bedient hij zich van den *conjunctivus* enz.

De *indicativus* is dus die vorm van het werkwoord, welke de *handeling*, of het *lijden*, of den *toestand*, door het werkwoord aangeduid, als *werkelijk voorhanden* aanwijst en die toeschrijft aan eenigen persoon of eenige zaak met bijvoeging van den tijd, waarin een en ander plaats heeft. Hoe veel beter is de definitie bij Madvig, kleine grammat. § 93.

Pag. 152, § 4. — Pag. 158, § 6, Schijnt mij eene der beste partijen dezer grammatica. Hier wordt gehandeld over de tijden van indicativus en conjunctivus. Éene aanmerking slechts. Is het futurum naar verhouding niet wat karig bedeeld en wel duidelijk genoeg aangewezen, hoe en wanneer de vier tijden van den conjunctivus het fut. 1 en 2 vervangen?

Pag. 164. Wordt onderscheid gemaakt tusschen *tempus est abire* en *tempus est abeundi* en wel zóó, dat het eerste beteekent: *de tijd is daar*, *om te moeten gaan*, het tweede *het is tijd om te gaan.*

Ik voor mij ben overtuigd, dat hier slechts eene verandering van vorm, niet van beteekenis plaats heeft. *Tempus est* is in den eersten zin tot een praedicaat geworden, waarvan de infinitivus afhangt. In het tweede geval is *tempus* als *substantivum* gebezigd.

Pag. 166. n°. 3 wordt beweerd, dat de casus obliqui van 't praesens part. van zelfs ook *zelfstandig* kunnen gebruikt worden; zoo als b.v. *Jacet corpus dormientis*, *ut mortui.* Maar

met "*nemo eum querentem audivit;*" "*ineunte adolescentia,*" is het geheel anders gelegen: want niet, omdat *wij* het laatste voorbeeld door een substantivum kunnen weergeven, is het participium *in 't latijn* eene substantive uitdrukking; maar het participium moet *in 't latijn* daarvan de kenmerken dragen, zooals in *dormientis* werkelijk het geval is, blijkens den genitivus die met *corpus* zamenhangt.

Pag. 167. n°. 4. "*Het perf. part. kan ook op de toekomst zien, als de hoofdgedachte nog niet verwezenlijkt is, of wel eene bloote veronderstelling is*, b. v. "*Regno occupato totius Galliae sese potiri posse sperant.*"

De Schrijver wil zeker daarmee te kennen geven, dat het denkbeeld der toekomst in het futurum *potiri posse* ligt opgesloten, waarbij echter het perf. met zijn beteekenis van praeteritum gevoegd is, om aan te wijzen dat hier van een daad gesproken wordt, die in de toekomst verleden is, en dan zijn wij het eens. Evenzoo kan een praeteritum in 't latijn bij een futurum simp. staan, om aan te wijzen, hetgeen in de toekomst vooraf ging, b.v. "*Annitar, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis,*" Liv. 44. 22. of, "*Roscius facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione liberatus sit.*" Cic. Ros. Am. 44.

Pag. 167. *Aliquid ab aliquo acceptum habere*, wordt vertaald: *iemand iets dank weten.* Iemand iets dank weten, is in 't Latijn: *Aliquid alicui acceptum referre;* maar de eerstgenoemde woorden beteekenen: *iets voor ontvangen houden, als zoodanig beschouwen.* Zie Forcellin. in voce *acceptus.*

Pag. 175. n°. 2. worden de werkwoorden opgegeven, op welke *ut* volgt, maar van elke soort slechts enkele voorbeelden zonder bijvoeging van eenig kenmerk, of soortverdeeling, gelijk Madvig en anderen doen. De leerling krijgt daardoor geen vastheid genoeg in de toepassing en vraagt gedurig: moet dit of dat woord nu ook *den conjunctivus met ut* hebben? of hij weet ze niet genoeg te onderscheiden, als dezelfde verba *ut* en den *accus. c. inf.* achter zich nemen. Daarom behoorde de bijgevoegde aanmerking uitgebreider te wezen. En hieruit blijkt hoe het zoeken naar een minimum van materiaal niet *altijd* eene verdienste is. De grammatica van Boot, de kleine

namelijk, is veel vollediger en toch is de omvang zoo veel grooter niet.

Pag. 178. De aanmerking boven aan deze bladzijde, is, dunkt mij, veel te stellig uitgedrukt. *Sino* en *patior* b.v. hebben wel degelijk ook een conjunctivus: "*Volo*, *nolo*, *malo*, *cupio hebben meest den accus. en inf.*" zegt de schrijver; maar, waarom niet liever ook hier eenigen leiddraad aan de hand gegeven, b.v. dat *volo* in den regel een accus. c. inf. bij zich heeft, als men slechts het *voorwerp* der begeerte wil aanwijzen en niet op de *uitvoering* van het verlangde het oog heeft?

Pag. 181. n°. 5. staat: "*Alleen de ablat. femin.* qua, waar, waarlangs, *kan als adverbium zich naar alle genus en numerus voegen.*" Ik zou juist het tegendeel beweren en zeggen, dat het zich naar geen enkel numerus of genus voegt, juist omdat het adverbium is.

Pag. 183. Aanm. alinea 1. worden voorbeelden opgegeven van relative zinnen, die, als behoorende bij den accus. c. inf., eigenlijk in den conjunctivus moesten staan, maar dat niet doen, aangezien ze meer als eene ingelaschte aanmerking van den spreker moeten aangemerkt worden. Onder die voorbeelden geeft H. op "*Scaptius infit*, *se in eo agro*, *de quo agitur*, *militasse.*"

Ik zou het liever rangschikken onder de voorbeelden van de onregelmatigheid, waaraan de geschiedschrijvers zich ten dezen schuldig maken; want *de quo agitur* zijn ongetwijfeld woorden van Scaptius zelv'. Zie Madv. § 410, aanm. 2.

Zou ook het woord *hoofddenkbeeld* in het midden der eerste aanmerking wel goed gekozen zijn en moest de Schrijver niet van een *naauw verband* gewaagd hebben, dat tusschen den hoofd- en den relativen zin bestaat? Zou niet de oorzaak van het gebruik des indicativus in deze soort van zinnen — behalve in de onnaauwkeurigheid der geschied- en afschrijvers — ook daarin liggen, dat één woord uit den hoofdzin met de relative bepaling als een *geheel* gedacht is. Dit duidt H. zelf aan, als hij deze vertaling tusschen twee haakjes er bij voegt: "*alle tusschen Afr. en Ital. gelegen eilanden*," dan wordt de relative zin eene *adjective* uitdrukking.

Pag. 183. n°. 11. lezen we: "*Een relatieve zin in onmiddelijk verband met verba sentiendi et declarandi staat in den conjunctivus*," b. v. *miror*, *quid sit*. Maar in de voorbeelden, die opgegeven zijn, is geen enkel *relativum* te vinden: het zijn alle *vraagwoorden*. Wel kunnen *ubi*, *quam*, *unde*, *qua*, *quo* relative zinnen vormen, waar ze, als relativa, gebruikt worden, zie b. v. Weissenborn § 397; maar én Madvig ll. én Zumpt § 552. én Weissenborn § 426, nemen zulke, als op pag. 183. n°. 11 door H. opgegeven zijn, als *indirecte vragen*. *Quid* kan in geen geval *relativum* zijn. Zie ten overvloede, wat Hecker zelf van de relative adverbia op pag. 186. n°. 18. zegt.

Pag. 188. Aanm. luidt aldus: "*Quia neemt achter de verba van beschuldigen*, *prijzen*, *berispen*, *verwonderen*, *geen conjunctivus na zich.*"

Deze aanmerking is, naar mijn inzien, niet de tolk van de meening des Vertalers. Hij heeft willen zeggen, dat achter de genoemde verba *quod* gebruikt wordt, als er een *conjunctivus* moet volgen, *quia* alleen dan, als achter dezelfde werkwoorden een *indicativus* vereischt wordt. De reden daarvan ligt in de eigenaardige beteekenis van ieder dezer redegevende particulae. *Quia* staat in den regel, wanneer daadzaken als de reden van eene handeling worden opgegeven, *quod* duidt tevens een naauwer verband aan tusschen den nevenzin en het subject van den hoofdzin en geeft de reden op, die *hij* als de ware erkent.

Quoniam, zegt de Vertaler, heeft meest den indicativus; maar het kan even goed den conjunctivus na zich nemen en in hetzelfde geval als van *quod* en *quia* door H. opgegeven wordt. Pag. 188. n°. 6. verg. Madvig § 398.

Pag. 192. n°. 17. De bepaling omtrent het gebruik van indic. en conj. bij *antequam* en *priusquam* is voor jongens veel te vaag. Zie eene betere, Madvig klein. gramm. § 121.

Pag. 199. n°. 5. wordt gesproken van vragen, die met *an* beginnen: komen deze als enkelvoudige voor, dan moet men het eerste lid er bij denken. Dit is allezins juist, maar ik voor mij vrees, dat in de gegevene voorbeelden de *aanvulling* onjuist heeft plaats gehad, b. v. "*Quando vis vaticinandi*

evanuit? an postquam homines minus creduli esse coeperunt." "*Wanneer verdween de voorspellingsgave? verdween zij niet, of juist nadat, enz.*"

Neen, toch niet. De vraag is niet, of het gebeurt is of niet, maar of het *toen* voorviel, of op een anderen tijd.

Pag. 203. no. 6. is de regel weggelaten betrekkelijk den modus der afhankelijke vragen in de oratio obliqua.

Wanneer ik de aanmerkingen naga, die door mij boven zijn opgegeven, dan komt het mij voor, dat we bij het oordeel over de betrekkelijke waarde van de grammatica van Alschefski en de uitgaaf des Vertalers dit mogen vaststellen:

1°. De Duitsche Schrijver heeft een kort begrip van de voornaamste grammaticale regels geleverd, en heeft daarbij ten opzigte van de inrigting der Syntaxis, zich eene afwijking van den gewonen vorm veroorloofd, die in het belang van den leerling en tot duidelijke opvatting van de inrigting en het gebruik der zamengestelde zinnen zeer dienstbaar is. Zijne definities zijn in den regel genetisch en bevattelijk, maar deels voerde de zucht tot een minimum van materiaal, hier en daar tot onvolledigheid, en de begeerte om het den eerstbeginnenden gemakkelijk te maken tot het blijven staan bij het uitwendige der etymologische vormen; deels valt in de Syntaxis vooral de mislukte poging in 't oog, om zekere logische of systematische orde te brengen in en verband tusschen de begrippen, die door denzelfden naamval worden aangewezen; deels ontbreekt het hier en daar niet aan verkeerde voorstellingen, die uit onjuiste taalbegrippen ontstaan. De vergelijking met Zumpt kan Alschefski niet doorstaan en er bestaat reden tot twijfeling, of niet de eerstgenoemde voor jongelieden veel ligter te verstaan zij. Madvig staat ver boven hem en de kleine grammatica door Pr. Boot voor onze jonge lieden uitgegeven, schijnt ons in de meeste opzigten de voorkeur boven de onderhavige te verdienen.

Wat nu *de vrije bewerking* van het Duitsche origineel aangaat, zoo kunnen wij, dunkt mij, met terugwijzing op het bovengezegde veilig vaststellen, dat zij, behalve enkele goede bijvoegselen, die in iedere andere grammatica te vinden zijn, bestaat in het kortwieken van definities, welke daardoor

óf minder verstaanbaar óf minder volledig werden. De vertaling van den text is *in den regel* goed; maar die van menig voorbeeld laat veel te wenschen over, en op verscheidene plaatsen hebben we aangewezen, hoe de min juiste vertaling zelfs tot onduidelijke en min of meer verwarde begrippen aanleiding gaf.

Maar vooral heeft de Hr. Hecker zich geheel vergist in de waarde van de grammatica zelve. Van *eene nieuwe periode* in de Latijnsche taalstudie is mij niets gebleken; van *uitstekenden organischen bouw* kan geen sprake zijn, waar de inrigting van het boek, op een enkel punt na, met die der overige grammatica's overeenkomt; *fijn taalbegrip* ontzeg ik hem, die een indirecte vraag als eene relative uitdrukking opgeeft, of in de bepaling der uitgangen voorbijziet, dat er een stuk van den wortel bijgenomen is enz.

Aan den anderen kant wordt door den Vertaler van een *hybridisch voorkomen* gerept, ontstaan uit het tweeledig doel der Duitsche grammatica of *lees- en lesboek*. Gaarne zal ik mij door den Hr. Hecker van de waarheid dezer stelling laten overtuigen.

De slotsom mijner beschouwing is dan deze: dat we Dr. Hecker dank weten voor zijn ijver en voor zijne poging om ons met den arbeid der buitenlanders bekend te maken. Hij zal het ons ten goede houden, dat we vrijmoedig onze meening geuit hebben, dat de grammatica van Alschefski ons niet zoo voortreffelijk toeschijnt, dat we die van Madvig laten varen.

Mogt de zucht, om zonder omwegen de waarheid te zeggen, mij tot een of andere harde en voor den Vertaler onaangename uitdrukking genoopt hebben, zoo neme hij om boven gemelde reden mijne verontschuldiging daarvoor aan. Kan hij mij overtuigen, dat ik in menig opzigt gedwaald heb, zoo zal ik de eerste zijn, om dat openlijk te erkennen. De achting voor de wetenschap, de achting voor den Vertaler zelven, nopen mij tot zoodanige handelwijze.

Gouda,
27 Novemb. 1853.

Dr. D. TERPSTRA,
Conrector aan 't Gymnasium te Gouda.

EEN PAAR DER NIEUWSTE VERSCHIJNSELEN OP HET VELD DER GRIEKSCHE SPRAAKKUNST.

Griechische Schulgrammatik von Dr. Georg Curtius, K. K. ord. Professor der classischen Philologie an der Prager Universität. Prag, 1852. 8°. *X u.* 311 *S.*

Griechisches Elementarbuch aus Homer. Von Dr. Heinrich Ludolf Ahrens, Director des Lyceums zu Hannover. Erster Cursus. Göttingen, 1850. 8°. *XLIV u.* 108 *S.*

Griechische Formenlehre des Homerischen und Attischen Dialektes, zum Gebrauche bei dem Elementar-Unterrichte, aber auch als Grundlage für eine historisch-wissenschaftliche Behandlung der Griechischen Grammatik. Von Heinrich Ludolf Ahrens, Dr. Ph., Director des Lyceums zu Hannover. Göttingen, 1852. 8°. *X u.* 280 *S.*

Het is een verblijdend teeken voor den studiegeest van eene natie, wanneer de verschillende wetenschappelijke rigtingen van den laatsten tijd door goede leerboeken worden vertegenwoordigd; want de schrijvers dier boeken, die gewoonlijk zelven Docenten zijn, bewijzen daardoor wars te zijn van een werktuigelijk volgen van den overgeleverden weg, en zóó vertrouwd te wezen met de meer afgetrokkene studie, dat zij hare rezultaten dienstbaar weten te maken aan hunne ambtsbezigheid. Er behoort tot het schrijven van een goed leerboek meer dan velen geneigd zijn aan te nemen; het heeft niet alleen de slotsom van het wetenschappelijk onderzoek in eenen duidelijken vorm en zonder vreemde terminologie mede te deelen, maar de schrijver moet tevens eene bezadigde keus doen uit eene groote menigte gegevens, ten einde niets op te nemen, dan hetgeen boven bedenking

is verheven; hij moet zich als ware het boven de wetenschap weten te plaatsen, en schitterende theorieën en woorden vaarwel zeggen en lievelingsmeeningen opofferen, wanneer hare toepassing in het schoolboek geen bepaald voordeel kan aanbrengen. Doch wanneer de vervaardigers van handleidingen slechts zelven Docenten zijn, dan is er geen gevaar voor het onderwijs uit eene vermenigvulding der hulpmiddelen te vreezen. Integendeel zoolang de onderwijzende stand wezenlijk een geleerde stand is, is dat zelfs wenschelijk. Of kan men van den geleerde vorderen, dat hij de rezultaten zijner studie als een kleed ter zijde zal leggen, zoodra de vakken, die hem zoo even op zijne studiekamer bezig hielden het onderwerp van zijne ambtbezigheid gaan uitmaken? en zal niet, wanneer eene groote klove zijne studie en zijn onderwijs blijft scheiden, het laatste afdalen tot eene geestdoodende werktuigelijkheid? Wel verre zij het van mij, alle *νεχνιεύμχτχ*, die zoo spoedig verdwijnen als zij geboren worden, voor het oog van beginnenden te willen brengen; maar men moet van den anderen kant de school en de wetenschap niet meer van elkander scheiden, dan hoogst noodzakelijk is, en zich wachten voor de bekrompene meening, dat slechts *één* systeem of *één* leerboek in elk vak bruikbaar is voor 't onderwijs. Men neme niet aan, dat elk op zich zelf goed boek voor elk Docent geschikt zij. *Suam cuique mores fingunt fortunam;* zoo vormt ook elk wetenschappelijk man zich zijnen eigenen weg of zijne eigene methode als Docent; en deze methoden zijn zoo veelvuldig als de trappen van wetenschappelijke ontwikkeling, en de karakters der onderwijzenden, of eindelijk de graden van vatbaarheid bij de leerlingen verschillend zijn. Deze verscheidenheid heeft natuurlijk invloed op de keus der handboeken, en veroorzaakt het gedurig verschijnen van nieuwe, berekend voor een standpunt, waarvoor de bestaande niet dan met veel tijdverlies kunnen gebruikt worden. Elk leerboek, wanneer het slechts met helder inzigt en zorg bewerkt is, heeft eene betrekkelijke waarde. Het is de beste handleiding voor den vervaardiger, die het met het oog op zijne leerlingen heeft zamengesteld. Of het ook buiten dien kring gunstig zal kunnen werken,

zal natuurlijk daarvan afhangen, of dezelfde omstandigheden, zoowel wat den Docent als de leerlingen aangaat, zich ook elders voordoen.

Met belangstelling begroeten wij dus de leerboeken aan het hoofd dezes vermeld. Beide zijn zij voortgevloeid uit de pen en de ondervinding van mannen, die zich als geleerden een roemrijken naam hebben verworven; beide sluiten zij zich aan het wetenschappelijk onderzoek der laatste jaren aan; beide volgen eene rigting, die wij met één woord *de historische* zouden kunnen karakterizeren; maar elk schrijver op eene verschillende wijze; de een toegerust met empirische kennis van de oudste taal en hare verschillende tongvallen; de ander met gedurigen terugblik op een tijdvak, hetwelk wij met betrekking tot de taalkennis het voorhistorische zouden kunnen noemen. Onze taak zal zijn om bij een onderzoek, zoo naauwkeurig als de ruimte en de tijd zulks gedogen, de bijzonderheden in beide boeken gegeven hier en daar aan de behoeften van ons onderwijs in de Grieksche taal ten toetse te brengen. Eene bepaalde goed- of afkeuring zal van ons onderzoek niet het gevolg wezen; zooveel staat intusschen reeds vooraf vast, dat wij in beide veel zullen vinden, hetwelk onze behartiging overwaardig is.

Het is aan onze lezers bekend, dat de vergelijkende taalstudie in de laatste halve eeuw door den ijver van beroemde Duitschers, vooral Wilhelm von Humboldt, Jacob Grimm en Franz Bopp, bij vele geleerden tot groot aanzien is gekomen, en aanspraak heeft gemaakt op grootere waardering van de zijde der philologen. Van de verwaarlozing der nieuwe wetenschap door de philologie zijn niet altijd de vleijendste redenen bijgebragt; "gemakzucht, gehechtheid aan het "overgeleverde, zucht tot schematisme en dogmatisme, zelfs "eene soort van pikanterie en pruderie" zijn den philologen soms ten laste gelegd (*Heffter*, *N. Jahrb. f. Philol. u. Paed. B. LIV*, *S.* 25), schoon men van de andere zijde wel zoo goed is geweest toe te geven, dat de moderne taalvorschers zelven voor een deel schuld droegen van de verwaarlozing, waarover zij klaagden. Men had ook kunnen aanvoeren, dat eene wetenschap, die met even zooveel stoutheid als de

nieuwe Duitsche philosophie ook klaarblijkelijk twijfelachtige stellingen als onbetwistbaar voordroeg, niet geschikt was, om een ijver te ontsteken, voldoende om de zeer groote moeijelijkheden der taalvorsching te boven te komen. Die moeijelijkheden werken echter thans minder nadeelig, omdat, schoon ook de noodige hulpmiddelen tot taalstudie niet algemeen toegankelijk zijn geworden, toch ieder beoefenaar der oude talen in de gelegenheid gesteld is, om den boom uit de vruchten te kennen. GEORG CURTIUS heeft volgens een beoordeelaar van Bopp's Vergleichende Grammatik (*W. Corssen in de N. Jahrb.* 1853. *B. LXVIII*, *S.* 226) de bijzondere verdienste, dat hij aan de linguistiek bij de geleerden meer populariteit heeft gegeven. Reeds in 1845 heeft hij door eene monographie (*Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur classischen Philologie*) de aandacht en belangstelling der philologen voor dat vak zoeken te winnen, en later ook in eigene onderzoekingen (*Sprachvergleichende Beiträge*, *Berlin*, 1846) "metderdaad het bewijs geleverd, "dat het doel der taalvorsching geenszins is de bijzondere "klankregels van 't Grieksch en Latijn aan te vallen en om-"ver te werpen." Wij mogen dus de overtuiging voeden, dat Curtius het rezultaat geeft van langdurige studie en allezins bevoegd is, om als vertegenwoordiger zijner wetenschap in 't gymnasiaal onderwijs op te treden. En 't is thans mogelijk maar ook pligt na te gaan, in hoeverre deze wetenschap op 't onderwijs nuttig werken kan. Wij bepalen ons thans tot de Etymologie, omdat alleen Curtius (*S.* 154—241) de syntaxis behandelt.

Curtius gaat van het Attisch uit; wat op de overige dialekten betrekking heeft, is op den voet van elke bladzijde met kleine letter vermeld.

In de klankleer (Lautlehre 31—99) is de schrijver er op bedacht geweest om door indeelingen der letters een natuurlijk verband in de regels te brengen. Zoo worden de vokalen verdeeld in harde en weeke; tot de laatste behooren de ι en υ. Op deze verdeeling rust de leer der tweeklanken; want harde vokalen gaan volgens § 35 slechts met opvolgende weeke tot tweeklanken over. De voorstelling in

de gewone grammatica's zegt eenvoudig, dat tot het vormen van tweeklanken υ en ι gebruikt worden. Eene tweede verdeeling onderscheidt: "den dumpfen O-Laut, den mittleren "A-Laut, den hellen E-Laut, und das dumpfere υ von dem "helleren ι." Hierop steunen de regels der zamentrekking § 37 en 38: "*a*) der dumpfere Vocal überwindet den hel-"leren; *b*) wenn der mittlere A-Laut mit dem helleren E-"Laut zusammentrifft, überwiegt der Laut des voranstehen-"den Vocals." Dit komt neêr op dezen regel: O gaat boven A en E; A en E staan gelijk; de voorrang wordt door de volgorde bepaald. Derhalve wordt οα-ω, αοι-ῳ, αει en αῃ-ᾳ, maar εα-η, εαι-ῃ. Dat οε wordt ου, volgt nog niet onmiddelijk uit den regel, zoo ook niet dat αου wordt ω, daar men naar den regel ook zou kunnen denken aan ου; maar er is ten minste *één* hoofdbeginsel in de zamentrekking gebragt; en de zaak is, door bijgevoegde voorbeelden aangevuld, kort en goed opgegeven, — altijd afgezien van de classificatie; want men kan hetzelfde zeggen zonder de woorden *dumpf* en *hell* te gebruiken. Dat O dof is, komt ieder natuurlijk voor, maar dat E *hell* (scherp) is, is niet zoo duidelijk; I is scherper. Hierbij komt nog natuurlijk de derde verdeeling in lange, korte en dubbeltijdige klinkers. Bij de vokalen zijn dus *drie* indeelingen. Bij de conzonanten zijn de gewone drie beginselen van verdeeling aangenomen: het orgaan, de gemakkelijkheid der uitspraak (mutae, semivocales) en de adspiratie; maar de semivocales vervallen nog in *drie* soorten. Terwijl men gewoonlijk slechts van twee: de liquidae en de littera sibilans spreekt, zijn hier *nasales* bijgevoegd, waartoe gerekend worden μ, ν en γ (vóór κ γ χ). Dergelijke verdeelingen vinden voor eene schoolgrammatica hare regtvaardiging, wanneer zij noodig zijn voor het begrip der buiging van nomina en verba. De leerlingen moeten P- K- T-klanken weten te onderscheiden, tenuës, adspiratae en mutae en vooral de liquidae wél kennen. Maar eene scheiding van λ μ ν ρ in liquidae λ ρ en nasales μ ν leidt tot niets, en is bovendien onjuist; want alleen aan 't eind der lettergrepen *kunnen* μ en ν neusklanken zijn; maar 't is niet te bewijzen dat zij werkelijk in 't Grieksch even als in 't

Fransch als zoodanig zijn uitgesproken; in 't begin der lettergrepen zijn zij het niet. 't Spreekt van zelf, dat deze verdeeling tot eenige omslagtigheid aanleiding geeft, daar de eigenaardigheden in de conjugatie der gewoonlijk zoogenoemde verba liquida zich nu over twee klassen verdeelen.

De verlenging der vokalen heeft volgens C. op twee wijzen plaats; de eerste komt bijna met de gewone overeen; de tweede is de *Ersatzdehnung*, herstelverlenging; zij bestaat in de verandering van ᾰ, ε, ο, ῐ, ῠ in ᾱ, ει, ου, ῑ, ῡ, en heeft plaats, wanneer conzonanten uitvallen, b. v. *γέροντσιν*, *γέρουσιν*, *λυθέντσιν*, *λυθεῖσιν*, *πάντσιν*, *πᾶσιν*. Deze opmerking is zeer waar (vgl. ook Krüger § 12 A. 2); zij wordt toegepast bij de vorming van den dativus pluralis der derde declinatie, en van het futurum van eenige verba. Wanneer echter C. aanneemt, dat deze verlenging niet alleen plaats heeft na het uitvallen van *ντ*, maar ook in sommige gevallen wanneer de *ν* alleen is verdwenen (§ 49 Anm. 3. b.), meen ik van de daar gegevene voorbeelden slechts *μέλας* = *μέλανς* als bewijs te kunnen laten gelden; want dat de derde persoon pluralis op *σι* in 't activum daarbij ook wordt aangevoerd, dit is eene *petitio principii*; dat is juist iets wat uit dezen regel zal moeten worden bewezen. Op eenige andere der aangebragte voorbeelden zal ik beneden terugkomen.

Eigenaardig is in 't systeem van den schrijver volgens zijne eigene getuigenis (*S.* V) de leer van de plaatsing der oorspronkelijke *iota* en de daardoor te weeg gebragte veranderingen. Zij is door den schrijver het eerst uiteengezet in zijne *Sprachvergleichende Beiträgen*, en thans ook overgenomen door Ahrens, § 157, die echter de hier bedoelde iota een conzonant noemt, terwijl zij bij Curtius een weeke vokaal is. Kortheidshalve houd ik mij hier aan den laatste. Zijn eerste punt is:

1°. *ι* na *ν* en *ρ* wordt naar de voorafgaande syllabe verplaatst en vormt daar met de vokaal eene diphthong: *τείνω* uit *τενιω*, stam *τεν-*; uit de (bestaande) taal geheel onbewijsbaar; zoo ook *μαίνομαι* = *μανιομαι*, stam *μαν*; *κείρω* uit *κεριω*, stam *κερ*; verder *δότειρα* = *δοτερια*, stam *δοτερ* (?) van *δοτήρ*; dit zoude eene geheel eigenaardige motie zijn; meer aanbe-

veling heeft *χείρων* voor *χεριων* en *ἀμείνων* voor *ἀμενιων*, omdat *ιων*, niet *ων*, de erkende vorm van den comparativus is; vgl. ook *χερείων* en § 199.

2°. *ι* geassimileerd met eene voorafgaande *λ*; *μᾶλλον* = *μαλιον*, *ἄλλος* = *ἀλιος*, alius; *ἄλλομαι* = *ἀλιομαι*, salio. Curtius vermoedt (*Sprachvergl. Beitr. I. S.* 92) dat de dubbele *l* zal zijn uitgesproken als in het fransch *mouillé*, enz.

3°. *κ*, *γ* *χ*, zelden *τ* en *θ* gaan met *ι* over in *σσ* (*ττ*); *ἥσσων* = *ἡκιων*, *Θρᾷσσα* = *Θρᾳκια*, *τάσσω* = *ταγιω*, enz. In de *Sprachv. Beitr.* bl. 101. wordt aangenomen, dat *σσ* den klank hadden van het Duitsche *sch*. De iota in *τι*, *γι*, enz. zou in de uitspraak ongeveer aan *sj* zijn gelijk geweest, zooals b.v. in 't Engelsch *nation* = *nésjen*, in het Friesch de verkleinwoorden op *tje* (uitspraak *tsje*). Zoo is dan *ἐρετιω*, en *ἐρέσσω* = eresjo; *ταγιω* = tagsjo, *τάσσω* = tasjo. Men merke op, dat deze sigmatizerende iota niet de klankregels van de sigma volgt; want uit de *γσ* ontstaat, zooals bekend is, anders *ξ*.

4°. *δ*, somtijds *γ*, gaan met de volgende *ι* tot *ζ* over: *ἕζω* = *ἑδιω*, *μείζων* = *μεγιων*.

Zulke luchtsprongen schijnen mij bijna beleediging voor de ernstige wetenschap; alles steunt op de uitspraak, die lang is verloren gegaan, en vindt in de taal zelve alleen een zwakken grond in de comparativi *ἥσσων*, *ἐλάσσων* (uit *ἡκιων*, *ἐλαχιων*?) Het overige is gissing, die ik zoo vrij ben tot het voorhistorische tijdvak te relegeren.

Over eenige andere bijzonderheden in de klankleer zal ik straks bij de declinatie en conjugatie kunnen handelen; alleen zij hier nog aangemerkt, dat de metathesis § 59, hoewel dan ook in overeenstemming met andere grammatici, naar mijn inzien te zeer is uitgebreid. Van het futurum contractum van *βάλλω*, *τέμνω*, enz. wordt als van een nieuw praesens een perfectum gevormd, hetwelk door syncope de stamvokaal verliest. De perfecta *μεμένηκα*, *νενέμηκα*, enz. laten volstrekt geen andere explicatie toe. Zie mijne bewerking van Krüger § 39, AA. 11 en 15.

Oorspronkelijk was er in 't grieksch slechts ééne declinatie (§ 173); immers de dat. sing. heeft overal *ι*, de acc.

sing. bijna altijd ν; in den gen. en dat. dualis is ιν de algemeene uitgang, in den gen. plur. ων; in den dat. plur. oorspronkelijk σιν, in den acc. plur. overal ς, in den nom. acc. voc. plur. der neutra α. Het zoeken naar eenheid heeft echter tot eene zeer gewaagde onderstelling verleid: de α in den acc. sing. der derde declinatie zou oorspronkelijk slechts vereenigingsletter wezen van den stam en den casusuitgang ν. Men behoeft slechts het aangevoerde voorbeeld (?), om het ongerijmde hiervan in te zien: ὀδόντ-α(ν). Minder vreemd klinkt de meening, dat de acc. plur. eigenlijk tot uitgang had νς, en dat het uitvallen van de ν in de eerste declinatie de verlenging van ᾰ tot ᾱ, in de tweede van ο tot ω ten gevolge had. Deze zoogenaamde *Ersatzdehnung* heeft dan echter in de derde weder geen toepassing gevonden; want daar is ας kort; en de gewoonlijk aangenomene lengte van ας in de declinatie der woorden op εύς niet eens bewezen (Krüger, § 18, A. 18). Wat Ahrens overigens uit het Argivische en Cretensische dialekt voor een accusativus pluralis op νς aanvoert rust op gissing (*De Diall. II*, *p.* 104).

Deze oorspronkelijke declinatie wordt echter gesplitst naar mate van de eindletter van den stam in:

I. "Vocalische Declination," zuivere verbuiging;

II. "Consonantische Declination," onzuivere verbuiging. Tot de eerste behooren dan de 1e en 2e, tot de tweede de 3e van de gewone verdeeling; terwijl I weder gesplitst wordt in:

a) A-declinatie (gew. 1e), α, η = 1e en 5e latijnsche decl.

b) O-declinatie (gew. 2e), ο = 2e latijnsche.

Deze benamingen zijn juist; want dat η en ης in de eerste uit α en niet uit ε zijn ontstaan, blijkt uit den vocativus der woorden op ης, en de vergelijking van afgeleide woorden, b. v. τιμάω, νικάω van τιμή, νίκη. Tegen de kenschetsing van de 3e declinatie als conzonantische bestaat echter bezwaar, daar vooreerst een goed deel woorden, daartoe behoorende, een vokaalstam hebben (die op ις en υς) en het ook niet bewezen is dat τεῖχος σαφής tot stam hebben τειχεσ σαφεσ. De vraag is, of niet veeleer bij de stammen τειχε, σαφε in den nominativus eene σ gevoegd is, zoo als bij menigen conzonant-stam, dan dat men met C. en anderen aan

eene elisie in den genitivus (σαφέσ-ος) denkt, zoo als die ook in λύῃ (uit λύεσαι) wordt aangenomen. Het eenige, wat voor deze meening gunstig kan schijnen, is de vocativus (σαφές), die niet zoo als πόλις de σ wegwerpt; doch men zal toestemmen, dat dit een zwakke grond is. Wanneer men zich echter met deze meening van C. vereenigt, heeft zijne verdeeling veel aanbevelingwaardigs. De derde declinatie (wij wenschten den naam van conzonantische voor goed verbannen) vervalt bij hem in drie klassen: conzonantstammen, vokaalstammen, eliderende stammen. Elke van deze klassen vervalt weder in drie onderdeelen: I. *a*) Gutturaal- en labiaalstammen, *b*) dentaalstammen, *c*) liquidae-stammen. II. *a*) Stammen met weeke vokalen (ι, υ), *b*) met tweeklanken, *c*) op O uitgaande. III. *a*) Stammen met σ (τεῖχος), *b*) met T (κέρας), *c*) met ν (μείζων). Van elke soort wordt één of meer paradigmata gegeven; daarna volgen telkens de regels. Deze schikking heeft alleen dit nadeel, dat de uitzonderingen op de vorming der verschillende casus op negen verschillende plaatsen verspreid zijn; en, wat als een gebrek van de oude spraakkunsten werd beschouwd, dat zij tien paradigmata gaven, waar een paar voldoende was, dit zien wij hier terug. Over 't geheel komt het mij voor, dat, terwijl het toch op 't onderwijs aankwam, te veel is vergeten, dat de meeste stammen niet onveranderd voorkomen in de taal, die moet geleerd worden, en door de schrijvers is gebruikt, en dat zij in 't onderwijs niet meer moeten worden ingemengd, dan voor de buiging noodzakelijk is. Doch in plaats dat de stammen hier als hulpmiddelen zouden worden gebruikt, schijnt het veeleer, of het vinden van den stam hoofdzaak is. Zoo wordt in de (gewone) eerste declinatie uit den stam de nominativus afgeleid, als of de stam in 't lexicon gegeven ware (§ 115, 121). Het onderscheid bestaat bij nadere beschouwing hoofdzakelijk in de voorstelling; in plaats dat de gewone spraakleer zegt: α wordt in den nominativus gebruikt na ρ, eenige klinkers, enz., vindt men hier regels om den nominativus te *bepalen*. Zoo wordt ook bij de derde declinatie eene betrekkelijk groote ruimte gegeven, om de verhouding van den stam tot den nominativus

aan te toonen, en komt dit punt bij elke woordklasse op den voorgrond; verder worden er steeds regels gegeven voor het geslacht der *stammen*. Dit is eene overdrijving. Daar het niet te doen is om eene reconstructie van de taal, maar wij die moeten nemen zooals zij voorhanden is, kunnen wij in 't onderwijs te vreden zijn, wanneer uit den nominativus met behulp van den genitivus de overige casus worden afgeleid; ten zij dan, dat men een lexicon van stammen in plaats van (werkelijk bastaande) woorden wil zamenstellen.

Bij de conjugatie verdient vooreerst opmerking het onderscheid tusschen *wortel* en *stam* (§ 245). Wortels zijn alleen die stammen, welke niet voor verdere afleiding of vereenvoudiging vatbaar zijn, b. v. λυ-; daarentegen is τιμα- wel stam, maar geen wortel. De wortels zijn allen van ééne lettergreep. Het woord *stam* wordt weder op verschillende wijzen gebruikt; vooreerst door toevoeging van verbaal (Verbalstamm) beteekent het den grondvorm, die in alle tijden en personen aanwezig is; maar buitendien hebben de voornaamste tijden ook hunne stammen, en zoo zijn er behalve den verbaalstam nog *zeven* tijdstammen (Tempusstämmen), die van het praesens, den sterken aoristus, het futurum, den zwakken aoristus, het perfectum, voorts de sterke passiefstam (aor. II en fut. II pass.) en de zwakke passiefstam (aor. I en fut. I pass.). De sterke aoristus is de aoristus II, de zwakke de aoristus I, en wel, omdat de eerstgenoemde geen versterking door kenletter (σ) behoeft, die daarentegen bij den laatsten noodig is.

De conjugatie wordt als naar gewoonte in conjugatie op ω en op μι verdeeld. Na de behandeling van den praesensstam der verba op ω in de drie genera en de contractie in 't praesens en imperfectum van alle modi (§ 231—245) wordt de straks aangeduide leer van wortel en stam met de noodige uitvoerigheid uiteengezet, en daarop gebouwd eene verdeeling der werkwoorden in vier klassen (bl. 86):

1. Praesens- en verbaal-stam gelijk: τιμα-, λυ-;
2. Verlenging der stamvokaal [wortelvokaal] in 't praesens: φυγ- φεύγω, λιπ- λείπω; waarbij is op te merken, dat C. overal den vorm van den aoristus II, die de oorspronkelijke

is, tot grondslag legt, weshalve ἔφυγον niet door verkorting, maar φεύγω door verlenging is ontstaan. De regels voor de verkorting van de stamvokaal vervallen dus bij de behandeling van den aor. II; daarentegen moet bij het futurum I opgemerkt worden, dat de lange vokaal van den praesensstam daar wordt behouden (§ 260);

3. Toevoeging van eene τ: βλαβ- βλάπτω;

4. Versterking van den stam met eene ι, die met de kenletter vereenigd de volgende veranderingen veroorzaakt (zie boven):

a) ι met κγχ gaat over in σσ (ττ): φυλακιω (?), φυλάσσω;

b) versterking van de kenletter: ι gaat met δ tot ζ over: ἐδιομαι, ἕζομαι;

c) verdubbeling van de λ: βαλιω, βάλλω;

d) verlenging van de stamvokaal τενιω, τείνω; φανιω, φαίνω; κρινιω, κρίνω.

Hierna keert de schrijver tot de conjugatie terug en vervoegt eerst het futurum § 258; dan den zwakken aoristus (gew. aor. I) § 267; het perfectum en plqperfectum act. en pass. en 't futurum III, waarbij tevens over de reduplicatie wordt gehandeld, § 272; den sterken passiven stam (gew. fut. II en aor. II pass.) § 292; den zwakken passiven stam (gew. fut. I en aor. I pass.) § 296; de verbalia worden in § 300, de verba pura, die hunne vokaal kort behouden, in § 301 behandeld. De naam perfectum II heeft plaats gemaakt voor sterk perfectum; ook dit wordt onmiddelijk van den stam [wortel] afgeleid; πέφευγα en λέλοιπα komen dus niet van φευγ-, λειπ-, maar onmiddelijk van φυγ-, λιπ-; υ en ι worden namelijk tot ευ en οι verlengd. Tot bewijs hiervan wordt gewezen op § 40, waar evenwel voor de verlenging der ι niet anders wordt aangebragt dan het hier voorkomende geval: "ι wird bisweilen zu οι: St. λιπ Adj. λοιπός (übrig)." Vollediger is Ahrens § 132. Indien C. daarvoor geen andere voorbeelden heeft, is dit weder eene petitio principii. De gewone grammatica gaat ook hier even als in den aor. II van den stam φευγ- en λειπ- uit. Het zwakke perfectum act. bij C. bevat alleen de perfecta op κα, en die op φα en χα, welke gewoonlijk tot het perfectum I worden gebragt, behooren tot de sterke vormen.

De verba liquida worden gelijktijdig met de muta behandeld en van daar, dat de conjugatie van eenige tijdstammen weder in twee onderdeelen vervalt. Zoo vinden wij bij het futurum (zoowel act. als med.) twee soorten: futurum I en II, waarvan het eerste het gewone door σ gevormde, het tweede dat der liquida of het *asigmatische* is. Wanneer men de liquida afzonderlijk beschouwt, is de naam futurum II onnoodig; en hij is zelfs schadelijk, wanneer daardoor de dwaling in 't leven wordt herroepen, dat er verba zijn, die beide futura hebben, zooals men vroeger niet aarzelde om τύψω en τυπῶ in 't paradigma op te nemen, ofschoon geen van beide bestaat. Dezelfde verdeeling als bij 't futurum moet nu ook bij den zwakken aoristus (aor. I) voorkomen, omdat de liquida ook in dien tijd eene bijzondere vorming hebben; hier kon evenwel om verwarring voor te komen de aoristus der liquida niet aoristus II heeten; hij wordt dus *suppletorische Form* genaamd. 't Schijnt mij overigens inconsequent, dat ἔφηνα, ἔκτεινα, enz. voor zwakke vormen worden gehouden, terwijl πέφηνα ἔκτονα sterke vormen zijn; bij beide ontbreekt wat C. tot kenteeken der zwakke vormen aanneemt, de tempus-kenletter.

In 't algemeen komt het mij voor, dat Curtius, of wie hem ook hierin moge zijn voorgegaan, zich aan eene onjuistheid schuldig maakt, wanneer hij spreekt van een sterken en zwakken *aoristus* een sterk of zwak *perfectum*, in plaats van te zeggen dat de *stam* in die tijden zwak of sterk is. Dat de stam in den aor. II act. en pass. en in het perf. II sterk is, kan ik toestemmen, omdat hij in die tijden blijkt de hulp van een kenletter niet te behoeven; ook dat hij zwak is in den aor. I act. en pass. en 't perfectum I, omdat die niet kunnen worden gevormd zonder toevoeging van σ, θ en κ. Maar hieruit volgt nu nog geenszins, dat de tijden zelven zwak of sterk moeten heeten; integendeel, waar de stam zwak is, komt eene compensatie daarvoor in de kenletter, en hieruit volgt, dat alle tijden (= tijdvormen) even zwak of sterk zijn. Wil men niettemin van een sterken tijd spreken, dan zal deze uitdrukking nog beter passen op den aoristus I, het sigmatische futurum, het perfec-

tum I, omdat deze *versterkt* zijn, dan op die tijden, die C. voor sterk houdt. Verder wordt er ook te veel geschermd met het woord *stam*. Bij de declinatie hebben wij daarop reeds opmerkzaam gemaakt. De schrijver schijnt geheel de eigenlijke beteekenis van dat woord te hebben vergeten. Wij hebben volgens hem een wortel; uit dien wortel komt één verbaalstam, dikwijls ook een nominaalstam (*τρεπ*, *τροπο*), uit den verbaalstam komen weer *zeven* verbaalstammen voor. Dus één wortel, twee stammen en uit die stammen weêr stammen, zeven in getal!

Doch het wordt tijd, dat wij ook een blik slaan op de leer der persoonsuitgangen. 't Is bekend, dat men het er vrij algemeen voor houdt, dat de conjugatie op *μι* de oudste is, en de oorspronkelijke persoonsuitgangen gedeeltelijk heeft bewaard; deze waren in den singularis der hoofdtijden *μι*, *σι*, *τι*; dit zijn de pronomina van den 1en, 2en en 3en persoon (*μέ*, *σέ*, *τό* demonstrativum) die als suffixa voor de conjugatie gebruikt werden, zooals dit ook in andere talen ongetwijfeld plaats vond. En even als *τι* (niet *σι*) de persoonsuitgang voor den derden persoon singularis is, zoo zal deze ook voor den derden van den pluralis *ντι* (niet *ντσι*) wezen, op dezelfde wijze als het passivum van den derden persoon singularis op *ται* en *το* door inlassching van de *ν* den pluralis vormt: *νται*, *ντο*. Zóó Curtius. Deze rezultaten zijn treffend, en wij zouden wenschen, die boven twijfel verheven te zien. Maar gaan wij de gronden na. Van den tweeden persoon singularis op *σι* bestaat één voorbeeld *ἐσσί*; voor den derden sing. op *τι* wordt het dorische *τίθητι*, enz. voor den derden plur. het insgelijks dorische *τιθέντι*, enz. aangebragt. Uit de twee laatste vormen nu is de derde persoon op *σι* ontstaan door *Schwächung*, klankverzachting, waardoor *τ* in *σ* overging, waarover C. § 60; het is echter bekend, dat de Doriërs meermalen de *τ* voor de *σ* in de plaats stelden b. v. *Ποτειδᾶν*, *πλατίον* (*πλησίον*), *εἴκατι* (*εἴκοσι*), vgl. Krüger II, 1. § 4. 3. A. 3; zoodat het twijfelachtig kan schijnen, of wel de *τ* oorspronkelijk is. En zelfs al nemen wij dit met Ahrens (*de dial. Dor. p.* 59, *sqq.*) aan, dan ontstaat toch de vraag, of de *σ* de *τ* heeft vervangen, of wel aan de *τ* is toegevoegd.

Curtius, die aan de sigmatizerende iota zoo vele regten toekende, had op het denkbeeld moeten komen, dat de overgang van τι in τσι niets vreemds heeft, en dat dus uit τύπτοντι zeer wel τύπτοντσι d. i. τύπτουσι kan zijn ontstaan. Dit zoude daarom aanbeveling verdienen, omdat men dan niet aan eene *Ersatzdehnung* na het uitvallen van eene enkele ν behoefde te denken, die, zooals boven reeds is aangemerkt, door C. niet genoegzaam is bewezen, daar tegen het ééne door hem genoemde voorbeeld ontelbare andere overstaan. Want de korte vokaal blijft na het uitvallen der ν in δαίμοσι, φρεσί, enz. De voorbeelden door anderen voor de bestredene Ersatzdehnung aangebragt (*Ahrens*, *de dial. Dor.* p. 154, *sqq.*, *Forml.* § 149, *Dr. Dorn Seiffen* in de *Bijdragen voor* 1851, *bl.* 189), schijnen mij evenmin voldingend. Voor een gedeelte toch bestaan zij uit woorden van ééne lettergreep, die in de 3e declinatie in den nominativus altijd lang moeten zijn. Zoo komt van ἐν en κτεν nom. εἷς, κτείς; maar dat. plur. οὐδέσι, κτεσί; hier wordt geheel dezelfde regel gevolgd als bij πούς, hetwelk evenzeer volgens de algemeene klankwetten kort moest wezen (ποδ-ς = πος), maar als eensylbige nominativus wordt verlengd. Dat het uitvallen van eene ν in den acc. plur. der 1e en 2e declinatie op eene gissing berust, is boven reeds aangemerkt. Wat buitendien de τ in den derden persoon sing. aangaat, de afleiding van τό is vrij gezocht; er ligt ook eene andere hypothese voor de hand, op grond waarvan σι met even veel regt als τι voor oorspronkelijken persoonsuitgang zou kunnen worden aangezien. Immers er zijn sporen van een pronomen reflexivum 3ae personae ἵ (*Buttmann*, *I*, *S.* 284); dit ἵ (waarvan οὗ, οἷ, ἕ) had de digamma, en deze is in σ overgegaan; vgl. ὗς, σῦς, ἕρπω, serpo; meer bij Ahrens, § 140.

Doch genoeg om aan te toonen, dat de meening der linguisten in haar geheel niet bewijsbaar is; reden te meer, om die niet op den voorgrond te stellen voor beide conjugatiën, zoo als bl. 74. De gebruikelijke leerboeken geven voor de persoonsuitgangen der conjugatie op ω: 1e pers. ontbr., 2e pers. ς, 3e pers. ontbr.; voor die op μι 1e pers. μι, 2e ς. 3e σι(ν). Dit geeft de taal, zoo als zij den leerling voor oogen komt

Curtius geeft voor beide vervoegingen: - μι, - σι, - τι. Hoe dit achter op de vervoeging op ω toe te passen? Dit is zeer gemakkelijk: "μι ist abgefallen, und der Bindevokal zu ω gedehnt; in der 2. S. ist das ι des ursprünglichen σι, in der dritten τι abgefallen, und dafür ε zu ει gedehnt" (bl. 76). Dus wordt op de eene bladzijde van alle verba op ω teruggetrokken wat op de andere geleerd was. Ik zeg niet eens, dat deze bewering valsch is; maar *wanneer* zij waar is, ligt het bewijs buiten het bereik des leerlings, en deze leer heeft dus niet meer regt op rationeel dan de gewone methode.

De verba op μι vervallen in twee klassen: 1. die welke μι onmiddelijk achter de (verlengde) stamvokaal voegen, en 2. die νυ voor den uitgang plaatsen. Opmerking verdient het, dat Curtius τιθεῖσι διδοῦσι door zamentrekking ontstaan erkent (§ 307). Dit is twijfelachtig, omdat τιθέντσιν, διδόντσιν (Curt. τιθέντι, διδόντι) reeds τιθεῖσιν, διδοῦσιν konden geven, zonder dat eene vereenigingsletter (ε?) tusschen beide kwam. Want ook het Dorische τιθέντι heeft het accent op de voorlaatste. Ik hel er toe over, om de zamentrekking te verwerpen, omdat de ε als vereenigingsletter in de 3. plur. praes. mij niet waarschijnlijk voorkomt; en aan deze zou toch alleen kunnen worden gedacht.

Zeer waar is de beschouwing van den uitgang ς in den tweeden persoon van den imperativus aor. II act. Die uitgang is gelijk aan dien van 't praesens (— θι) slechts met weglating van de iota. De overgeblevene θ gaat volgens de algemeene regels in σ over; want geen Grieksch woord mag op een T-klank eindigen. Vgl. πρός = προτ, προτί.

In § 308 lost zich de zwarigheid, die de opheldering van de verba op μι, welke in het begin iota met den spiritus asper hebben, aanbiedt, zeer voldoende op. Ἵστημι namelijk is gelijk σίστημι lat. si-sto; de spiritus asper is daar in plaats van de σ gekomen, waarvan boven reeds een paar andere voorbeelden zijn aangebragt. In ἵημι zal men eene reduplicatie van den spiritus asper of de digamma aan moeten nemen ϝιϝημι (Ahrens σίσημι). Zoo ligt voor de vorming van τίθημι en δίδωμι dezelfde regel tot grondslag als bij ἵημι en ἵστημι. Op het twijfelachtige ἵπταμαι mag geen gewigt gelegd worden.

§ 317 worden οἶδα en ἔοικα onmiddelijk tot de stammen ἰδ en ἰκ teruggebragt. Liever zoude ik op 't voorbeeld van Ahrens (bl. 103) de iota wortelklank noemen, zoodat οἶδα en ἔοικα tot de stammen εἰδ- en εἰκ- behooren op dezelfde wijze als men b. v. λιπ wortel kan noemen van λειπ-. De verandering van ει in οι is regelmatig, zooals in λέλοιπα. Nu zijn sommige personen met den wortelklank (ι), andere met de stamvokaal (ει door klankverwisseling οι) gevormd. In veel opzigten komt de explicatie van Buttmann, I. bl. 549 hiermede overeen; alleen neemt deze eene onverklaarbare verkorting van οι tot ι aan in de derde personen ἴσασιν en ἔξασιν; verkorting heeft hier dan eigenlijk niet plaats, maar de wortelklinker is genomen in plaats van de stamvokaal; eene onregelmatigheid, die ook bij εἶμι schijnt voor te komen; vgl. Ahrens § 73. Zoo is het ook met het epische ἐπέπιθμεν gelegen; en zoo behooren ook ἰδεῖν en εἰδέναι tot denzelfden wortel. In 't onderwijs zal men echter wél doen met de beide laatstgenoemden zooveel mogelijk van elkander af te scheiden, als in beteekenis geheel verschillend. Praktische lezers zullen waarschijnlijk het noodige hiervan wel ondervonden hebben.

Na de behandeling der verba op μι volgen de anomala tot zekere klassen gebragt, op dezelfde wijze als bij Krüger. Kortheidshalve zal ik mij hierbij niet nader ophouden.

Aanvankelijk was mijn plan, om nog zoodanige bijzonderheden uit de spraakleer van Curtius, als een nieuw licht over enkele vreemde vormen mogten doen opgaan, te vermelden. De oogst is echter niet bijzonder groot, althans wanneer men de spraakleer van Kühner vergelijkt, die reeds veel van het boven opgegevene in de hoofdzaken had opgenomen, vooral ook, wanneer men het boek van Ahrens, hetwelk door grooten rijkdom van zaken uitmunt, naast Curtius legt. Trouwens is de vormleer van Ahrens uitgebreider, en beweegt zij zich in eene specialiteit, waaromtrent de algemeene taalvorsching bij de opheldering van vele schier op zich zelven staande verschijnselen, rijkere vruchten moest opleveren. Was ik echter gedwongen om eene van de beide spraakkunsten te gebruiken, dan zoude ik nog meer mogelijkheid zien om met Curtius dan met Ahrens als gids Grieksch te

doceren. Opzettelijk spreek ik niet algemeen, omdat ik tegen de uitdrukkelijke bewering van A., die uit ondervinding spreekt, de bruikbaarheid van zijn boek niet bepaald wil ontkennen. Ook zij aangemerkt, dat hij zijne methode alleen onder eenige bijzondere voorwaarden voor bruikbaar houdt. Deze zijn in de voorrede van het Elementarbuch bl. xv vlgg. uitvoerig opgegeven. Ahrens verlangt leerlingen, die op een gymnasium van zes klassen, berekend op een leertijd van negen jaren, reeds drie jaren hebben doorgebragt, en reeds in het Latijn eenige vorderingen hebben gemaakt; want hij verklaart zich sterk tegen het denkbeeld, om met het Grieksch het onderwijs in de oude talen te beginnen. In het vierde jaar derhalve (met knapen van 12 of 13 jaren) neemt het onderwijs in 't Grieksch een aanvang met zes uren wekelijks. Met de aanleering van 't Grieksch schrift en de onmisbare grammaticale regels (opgegeven bl. 1—19), gaan de eerste 18 uren weg; doch te gelijker tijd worden reeds eenige vormen ontleed, die in de eerste lectuur zullen voorkomen. Daarna begint het lezen, vooreerst met slechts vijf regels van Homerus in 't uur, hetwelk echter langzaam opklimt, zoodat in het eerste half jaar juist één boek van de Odyssé kan worden bestudeerd. In de voor ons liggende handleiding is het 9e boek geheel opgenomen (bl. 57—88), voorzien van een glossarium (bl. 88—108), waarin alle noodige lexicalische ophelderingen naar mate die tot de vertaling vereischt worden zijn gegeven; te gelijk wordt telkens naar aanleiding van het gelezene de kennis van de grammatica uitgebreid. Hoe dit geschieden moet, blijkt uit bl. 20—56. Daar wordt b. v. bij vs. 1 de declinatie van 't pronomen personale van den eersten persoon opgegeven; bij vs. 2 gehandeld over de elisie; bij vs. 11 over de verandering der tenues in de adspiratae; bij vs. 20 over de suffixa θι, θεν, δε; soms worden daar zelfs paradigmata der vervoeging gegeven, zooals op vs. 276. Deze aanmerkingen worden telkens aangeleerd, voor dat de leerlingen tot de aangehaalde plaatsen gekomen zijn; en door gedurige herhaling en het opzeggen van de behandelde woorden vorderen de leerlingen, volgens de herhaalde ondervinding des schrijvers zoo snel,

dat zij in het tweede halfjaar met eene gewone tekstuitgave van Homerus en een gewoon lexicon, drie boeken van de Odyssé kunnen afdoen. Na het eerste jaar begint de lectuur van Xenophon. Ahrens heeft de overtuiging, dat, al begint men ook een jaar later met het onderwijs in 't Grieksch, dit toch op deze wijze in de vijf overige jaren tot de in Duitschland vereischte hoogte kan worden opgevoerd.

De moeijelijkheden, die onafscheidelijk aan dit plan verbonden zijn, worden door A. zelven opgegeven. Hiertoe moet gerekend worden de groote overvloed der epische vormen, en de gebrekkige staat, waarin de Homerische tekst ons is overgeleverd (vgl. b. v. *Forml. S.* 27 *Anm.* 5). Tegen deze nadeelen weegt evenwel volgens zijn oordeel rijkelijk op de inhoud van de Homerische gedichten, waardoor zij zich zoo gunstig onderscheiden van de latere schrijvers, waaruit de bloemlezingen voor beginnenden veelal zijn zamengesteld; hij vindt daarenboven groot voordeel voor het aangewezene doel in de gemakkelijkheid der Homerische syntaxis, en houdt het van groot belang, dat Homerus vroeg worde gekend, omdat de geheele Grieksche litteratuur op zijne gedichten als 't ware gegrondvest is.

Het is bekend, dat ook THIERSCH Homerus bij 't onderwijs in 't Grieksch boven andere schrijvers stelde. Zijne *Griechische Grammatik vorzüglich des Homerischen Dialekts* verschilt echter in inrigting aanmerkelijk van Ahrens, door dat hij het gewone Grieksch voorop plaatst, en dan het episch met bijzondere uitvoerigheid behandelt. Boven deze handelwijze schijnt mij de methode van A. verre te verkiezen. Want volkomen verdient behartiging wat hij Elem. bl. IX aanmerkt: "boven alles is het noodig, dat het onderwijs, hetwelk met Homerus begint, niet vereenigd worde met die behandeling der spraakkunst, welke het Attische dialekt als den normalen toestand van het Grieksch beschouwt, het Homerische slechts als een zamenstel van vrij willekeurige onregelmatigheden. Want bij zulk eene voorstelling, die ook wetenschappelijk valsch is, is het zeker bijna onvermijdelijk, dat er in de hoofden van de leerlingen eene verwarring wordt veroorzaakt, die door het latere onderwijs naauwelijks kan

worden verholpen." Men zal dus volgens A. bij de beginselen van 't Grieksch in de eerste declinatie b. v. van geen genitivi op ου en ῶν, maar op αο, αων, van geen dativus op αις maar op ησι moeten spreken; de genitivus en dativus van den dualis zullen ηιν of οιιν zijn; de dativus pluralis in de tweede zal op οισιν uitgaan; de nomina op εύς hebben dan in den genitivus ῆος; en welligt zal men het met A. noodig vinden om slechts één perfectum activi aan te nemen; 't futurum optativi zal gerekend moeten worden te ontbreken; men zal als zamentrekking van εο moeten aanmerken ευ, enz. Wil iemand echter bij ons de proef nemen aan een gymnasium, waar het onderwijs in 't Grieksch niet onder verscheidene Docenten is verdeeld, dan zal men best doen met een Nederduitsch Elementarbuch in den trant van het duitsche tot grondslag te nemen en de *Griechische Formlehre* vooreerst ter zijde te leggen; ten zij dan dat men het in de hoofdpunten met het systeem van A. eens is, en in den overvloed der aangebodene stof voor beginnenden geen zwarigheid vinde, hetwelk echter waarschijnlijk 't geval wel niet zijn zal.

In vele opzigten komt de methode van Ahrens met die van Curtius overeen, vooral ook in het gedurig opzoeken van den stam bij de declinatie. Ik zal dus hier korter kunnen en moeten zijn, en zal slechts eenige der voornaamste aanmerkingen, die mij bij het doorlezen voorkwamen, opteekenen. Om misverstand, waartoe de titel aanleiding zou kunnen geven, te voorkomen, zij nog vooraf aangemerkt, dat het Homerische en Attische dialekt niet te gelijker tijd worden behandeld, maar het eerste of uitgebreidste deel (S. 1—200) aan het Homerische, het tweede (S. 200—280) aan het Attische is toegewijd.

Teregt worden bl. 6 de oneigenlijke tweeklanken ηυ en ωυ vergeleken met ons *eeu* en *aau*, in zooverre als ook deze uit eene reeds lange vokaal en de *u* zijn zamengesteld. Of men echter *aai* en *ooi* b. v. in *kraai*, *hooi* tot de tweeklanken moet rekenen, schijnt twijfelachtig, omdat de *i* hier in de uitspraak eene conzonant is; dat de i hier "ganz schwach gehört wird" is ten minste niet juist.

Bl. 6, § 5. Anm. 1 wordt γ voor de keelklanken (= ng)

tot de liquidae gerekend, "und dieser liquide Gaumenlaut "γ entspricht dem Lippenlaute μ und dem Zungenlaute ν." Dit is niet genoeg opgehelderd.

Eenigzins vreemd is de beschouwing der lange vokalen en tweeklanken, als bestaande uit twee korte klanken, § 7 a: "der Acut steht, wenn der gehobene Ton einen kurzen Vocal "oder den zweiten zeittheil eines langen Vocales oder Di-"phthonges trifft —, ἠώς, Ἀτρείδης (beinahe wie ἠοός, Ἀτρεΐδης "zu sprechen)." De laatste explicatie is natuurlijk niet van toepassing op den oorsprong der lange vokalen; want uit οο ontstaat ου niet ω. Of men de verlenging van eene korte vokaal aanmerken kan als de toevoeging van een tweeden klank (niet als de verlenging van hetzelfde geluid), schijnt mij twijfelachtig. Waarschijnlijk is deze voorstelling van A. daaruit ontstaan, dat hij de gewone theorie van den circumflexus, als ontstaan uit acutus en gravis wilde behouden in dien zin, dat de circumflexus *altijd* uit acutus en gravis voortkomt. Op de afleiding ziende kan men dit niet volhouden; in γνῶμαι, στρατιῶται, σημῆναι, enz. zijn geen zamengetrokkene syllaben. Curtius zwijgt dan ook § 21 van de bekende theorie. Er moet echter m. i. onderscheid gemaakt worden tusschen den oorsprong en het gebruik van den circumflexus. Wanneer men namelijk den vorm van den circumflexus, en de vele gevallen, waarin hij blijkbaar uit eene zamenstelling ontstaan is, in aanmerking neemt, lijdt het geen twijfel, dat de oorsprong van dat accent is vereeniging van acutus en gravis, en dat het eerst later op niet-zamengetrokkene lange syllaben geplaatst is. Voor 't onderwijs moet de oorsprong van den circumflexus op den voorgrond staan, omdat daardoor 1°. het gebruik van den circ. op de laatste en voorlaatste (niet op de derde) syllabe duidelijk wordt, en 2°. de regel voor het accent bij zamentrekking zich gemakkelijk in 't geheugen prent. — Uit den aard der lange vokalen leidt A. het ook af, dat de lange α door 't augment in η overgaat (S. 50, § 49, A. 1.).

Bl. 14, Anm. 2, wordt zeer juist de dubbele genitivus van de tweede declinatie op ου en οιο uit het oorspronkelijke οο afgeleid, waarin de eerste ο tot den stam behoort,

e tweede uitgang van den genitivus is; vgl. Κρονίδα-ο, βο-λα-ο, ἐμέ-ο, σέ-ο en ἐμεῖο, σεῖο. Sporen van dien genitivus indt A. ook Iliad. II. 325 ὅου κλέος en Od. I. 70 ὅου κράτος, aar voor den "ongehoorden" genitivus ὅου te lezen is ὅο, n Od. X. 36. δῶρα παρ' Αἰόλου μεγαλήτορος en 60. βῆν ἐς Ιόλου κλυτὰ δώματα, waar het metrum hersteld wordt door Ιόλοο te lezen. In der daad zoude ὅου eene zeer vreemde istractie zijn.

Opmerkelijk is wat A. bl. 19 (Vgl. Elem. S. XXXV) van en dat. plur. in de derde zegt. Die casus gaat namelijk bij Iomerus uit op σιν of εσσιν; in den eersten uitgang wordt e σ nooit verdubbeld. "Vormen als ταχέσσι, ἀνδράσσι, κύ-ασσι zouden volkomen barbaarsch zijn." Hiermede strijdt olgens den S. *niet* ἔπεσσι, waar de eene σ tot den stam ἐπεσ-) behoort, niet ποσσί, waar de δ voor σι in σ is over-egaan, maar *wel* ἴρισσι en πίτυσσι, waarvoor men zou moe-en schrijven ἰρῖσσι en πιτῦσσι, als zamengetrokken uit ἰρίεσσι n πιτύεσσι; voorts ὄεσσι (Od. XV. 386), waarvoor ὄϊσσι (Elem.) f οἴεσσ' (Forml.) te lezen is; ἀνάκτεσι (ib. 557), hetwelk moet ijn ἀνάκτεσσ'; eindelijk γούνασσι, waarvoor γούνεσσι moet wor-len in de plaats gesteld. Γούνασσι staat echter volkomen elijk met ποσσί en ἔπεσσι. Maar de verandering van de T-lank voor σ in σ, die hier wordt aangenomen, is zeer zeld-aam (πέπυσσαι, πέφρασσαι, van πυνθάνομαι en φράζομαι), oo ook de in ἰρῖσσι aangenomene zamentrekking van ιε tot ι. Noodig is het dit aan te merken, omdat de regel geen in-vendige gronden heeft, daar toch in andere vormen de σ likwijls wordt verdubbeld, b. v. in ὅσος, μέσος, ὀπίσω, e. a. Over σπεσσί vgl. bl. 28, A. 5.

Bl. 26 wordt κέρας even als γένος tot een eliderenden Sig-na-stam teruggebragt, zoodat κέραος gelijk zoude wezen aan έρασ-ος. Daar men echter dikwijls κέρατος en nooit κέρασος vindt, schijnt de gewone meening de voorkeur te verdienen, waarmede de dat. plur. κέρασσι, zelfs naar 't systeem van A., n vergelijking van ποσσί, zeer wel bestaanbaar is. Κέρατος τέρατος komen bij Homerus niet voor, maar zijn niettemin oud; want de ontwikkeling van 't Attisch, dat elders de oude vormen verkort, kan de tusschenvoeging der τ niet hebben veroorzaakt.

Bl. 29, § 30. Anm. 3. Van de woorden op εὺς wordt een stam op ηυ aangenomen; deze υ gaat voor vokalen in F over en valt dan uit (Thiersch § 194: nom. εFς, stam ε); tot bewijs hiervan dienen νηός en βοός (= νηFός, βοFός) vergeleken met *navis*, *bovis*; de attische genitivus op έως is door verwisseling van de quantiteit tusschen de beide vokalen uit ῆος ontstaan (§ 174). Op dergelijke wijze wordt bl. 31 § 33 ook de genitivus ἡδέος door de uitstooting van de digamma opgehelderd. De stam ἡδυ heeft volgens A. in den genitivus de F in plaats van υ aangenomen; tot gemakkelijker uitspraak is er eene ε ingevoegd, en daarna de digamma uitgevallen (?). Vreemder nog klinkt het dat § 31 als stam der woorden op ώ wordt aangenomen οι. Hiervoor pleit alleen de vocativus.

Belangrijk is wat A. bl. 41, § 44, A. 3 over ἄττα = τινά zegt. Het komt bij Homerus alleen voor na een woord dat door elizie zijne alpha heeft verloren: ὁπποῖ᾽ ἄσσα. A. meent, dat de eerste α van ἄσσα bij het vorige woord behoort, zoodat men zoude moeten schrijven ὁπποῖά, σσα (met diastole), terwijl dan σσα gelijk is aan τιά (?) zooveel als τινά. Deze schrijfwijze kan natuurlijk bij latere schrijvers niet worden volgehouden, omdat deze, welligt eene verkeerde afleiding volgende, ἄσσα ook na conzonanten voor τινά gebruikten.

Bij het verbum (bl. 42 vlgg.) komt in de eerste plaats de verdeeling in *Flexion* en *Formation* in aanmerking. Door de eerste wordt verstaan de verandering, die de tijdstam ondergaat, om de verschillende modi en personen te vormen; door de tweede de *formatio temporum*. De uitvoerige behandeling van de flexion geeft aan de leer van het verbum eenige omslagtigheid, maar voert voor het dialekt van Homerus tot eenige verrassende rezultaten, die in de spraakkunst van Thiersch slechts gedeeltelijk te vinden zijn. Vooral reken ik daartoe de leer van de zoogenaamde distractie, die bij de verba contracta plaats heeft, en hier tot vaste regels wordt gebragt. Distractie noemt de S. zeer gepast het tegengestelde van de contractie. Zij heeft plaats, wanneer de lange vokaal, door contractie ontstaan, eene andere overeenkomstige aanneemt, een gebruik, hetwelk bij Homerus bijna algemeen is, maar waarvoor tot nog toe, zoo ver ik weet, geen naam bestond.

Deze distractie heeft plaats 1° gewoonlijk door de overeenkomstige korte vokaal *voor* de lange te plaatsen: δροῶσι, uit δράουσι, δρῶσι; somtijds 2° door toevoeging van dezelfde lange vokaal, b. v. μενοινώω uit μενοινάω, μενοινῶ, of wel 3° door de korte vokaal *achter* de lange te voegen: ἐμνώοντο uit ἐμνάοντο, ἐμνῶντο. Nu is de distractie onder 1 alleen gebruikelijk, wanneer de vorige syllabe kort is (*Thiersch* § 220. 68), die onder 2 en 3 alleen wanneer zij lang is; terwijl nog de tweede distractie niet mag plaats hebben, dan wanneer de tweede van de zamengetrokkene klinkers *natura* lang was. Belangrijk is ook de opmerking, dat μεν in den infinitivus act. der verba contracta nooit voorkomt, en dat αε voor den uitgang μεναι tot η wordt zamengetrokken; voorts dat de coniunctivus praes. den modusvokaal niet mag verkorten, hetwelk in den aoristus, zooals bekend is, meermalen geschiedt. De uitzonderingen op deze regels, die A. door emendatie verwijdert, zijn niet veelvuldig; kortheidshalve moeten wij naar het boek zelf verwijzen (bl. 51. A. 6).

Wat echter het stelsel der verdeeling van tempora en modi aangaat, zal ik niet meer noodig hebben dan eene korte uiteenzetting daarvan, om aan te toonen, dat het zich noch door praktisch nut, noch door groote voordeelen voor de wetenschap aanbeveelt. De geheele conjugatie bestaat, volgens A., uit een aantal systemen. Onder systeem worden verstaan de verschillende modi en de participia, die bij elken tijd voorkomen, terwijl het imperfectum en plqperfectum tot de systemen van het praesens en perfectum behooren. Een systeem bevat ten hoogstens: *zeven* modi (sic): Primarium, Praeteritum, Coniunctivus, Optativus, Imperativus, Infinitivus en Participium. Primarium is het praesens in tegenstelling van het imperfectum; het perfectum in tegenstelling van het plqperfectum (het Praeteritum van 't perfectum); zoodat het futurum geen Praeteritum, de aoristi geen Primarium hebben. De optativus staat tot het Praeteritum, gelijk de coniunctivus tot het Primarium. Van deze systemen worden er niet minder dan *twaalf* geteld: praesens, futurum, aoristus I, aoristus II, perfectum, allen dubbeld (act. en med.), en de aoristus I pass. en aoristus II pass. Het activum verschijnt

onder den naam van *obiectivum;* het passivum en medium maken met uitsluiting van de beide passive aoristi slechts één genus uit: het *subiectivum*, hetwelk de beteekenissen van passivum en medium vereenigt (bl. 44).

In het voorbijgaan zij aangemerkt, dat deze nieuwe benamingen der genera evenmin juist zijn als de oude; want de aoristi passivi, hier tot het obiectivum gebragt, hebben passive, soms ook reflexive beteekenis; en wanneer het passivum met het medium tot één genus gebragt wordt, dan is de benaming subiectivum voor het eerste niet voldoende. Beschouwt men het medium op zich zelf, dan stem ik toe, dat de naam Subiectivum naauwkeuriger is dan de gebruikelijke; maar 't is beter één naam, die eene willekeurige, maar algemeen gekende beteekenis heeft, te behouden, dan door het toevoegen van eene nieuwe benaming aanleiding tot verwarring te geven. Ook in de wetenschap geldt het *verba valent usu;* ieder heeft thans aan het woord *medium* eene bepaalde beteekenis gehecht, die geheel iets anders is dan *middenvorm* (tusschen activum en passivum). Alleen dán zouden dergelijke veranderingen nuttig kunnen wezen, wanneer men de oude benaming konde verdringen, en aldus eenparigheid bewerken; doch deze is althans dan niet te verwachten, wanneer de voorstellers zich zelven zoo weinig gelijk blijven als A., die in zijn Elementarbuch den aoristus I en II passivi nog Aoristus III en IV noemde, en nu weder tot den ouden naam is teruggekeerd (*Elem. S.* 8, e. e.). Onwillekeurig komt ons het *opinionum commenta delet dies* in de gedachte.

Ook in de vorming van modi en personen heeft A. iets nieuws; hij onderscheidt, behalve de persoonsuitgangen, Flexionsvocal en Moduskennzeichen, in welke laatste uitdrukking *modus* in de boven opgegevene uitgebreide beteekenis genomen is, zoodat ook het Praeteritum (d. i. imperf. plqperf. en aoristus) en de infinitivus daartoe behooren; dus is ook het augment een moduskennzeichen. Het is bekend, dat in de gewone voorstelling modusvokaal en vereenigingsletter voor hetzelfde doorgaan. Volgens A. heeft men nu als Flexionsvocal in den eersten persoon der drie numeri en den derden van het meervoud voor 't praesens- en futurum-systeem *o*, in de ove-

rige personen ε; deze worden in den coniunctivus verlengd tot ω en η, en deze verlenging is het moduskenteeken van den coniunctivus, zooals de ι van den optativus. De 2. en 3. pers. sing. hebben tot persoonsuitgangen ις en ι; dit geeft dus ind.: λύ-ε-ις, λύ-ε-ι, coni. λύ-η-ις, λύ-η-ι; zoo ook in 't pass. ind. λύ-ο-μαι, λύ-ε-αι, λύ-ε-ται; coni. λύ-ω-μαι, λύ-η-αι, λύ-η-ται. Het denkbeeld van vereenigingsletter vervalt nu, en men is niet genoodzaakt, om in den eersten persoon op ω te spreken van eene vereenigingsletter, terwijl er eigenlijk geene vereeniging plaats heeft. Dat in den 2. en 3. pers. de ι tot den uitgang moet gerekend worden is aan bedenking onderhevig, daar het wel de eenparigheid tusschen indicativus en coniunctivus bevordert, maar die met de overige tijden van den indicativus verstoort. In 't algemeen geloof ik, dat de leer der persoonsuitgangen en modusvokalen voor den leerling weinig nut heeft, zoo hij niet eerst de geheele conjugatie zich vast heeft ingeprent. Hoedanig men ook de regels stelt, zij ondergaan voor de verschillende tijden zoo vele wijzigingen, dat het gemakkelijker is werktuigelijk het paradigma dan de regels te leeren. Eene poging tot aanwijzing van 't verband tusschen de uitgangen van het activum en medium § 49. C. h. acht ik hier misplaatst.

Ook de benamingen *sterk* en *zwak* heeft A. bij de behandeling van 't Grieksche verbum, evenals Curtius, getracht in te voeren. Er bestaat echter tusschen beide dit belangrijke onderscheid, dat die termen bij C op de vorming der tijden (Formation), bij A. op de buiging in elken tijd (Flexion) zijn toegepast, of, om duidelijker te spreken, bij C. hangt de bepaling van zwakke of sterke tijden af van het al of niet aanwezig zijn van eene kenletter van den tijd, bij A. van het al of niet aanwezig zijn van de Flexions-vocal. Zoo wordt bij C. b. v. ἔλιπον sterke aoristusstam genoemd, omdat bij den stam λιπ geen kenletter is gevoegd; bij A. is de conjugatie van dezen aoristus zwak; ἔλυσα behoort bij beide tot de zwakke vormen, bij C. omdat er eene σ als kenletter van den tijd aanwezig is, bij A. om de α, waarmede de vervoeging plaats heeft. En zoo worden verscheidene vormen door beide met denzelfden naam genoemd, maar

in verschillende beteekenis. Al ware het alleen om deze verwarring voor te komen, zou het aannemen van de termen zwak en sterk niet raadzaam wezen; de gelijktijdige verschillende aanwending van die woorden is niet alleen voor de school, maar ook voor de wetenschap een nadeel.

Volgens A. hebben onder de systemen Praesens en Aoristus II "gewoonlijk zwakke en slechts in een klein aantal verba "sterke buiging, Futurum en Aoristus I altijd zwakke, Per-"fectum, Aoristus pass. I en II altijd sterke buiging" (§ 48). Sterke buiging komt bij hem ongeveer met de conjugatie op μι overeen; deze vervoeging is dan ook niet afzonderlijk behandeld, maar ondergeschikt aan de behandeling der tijden. Met naauwkeurigheid deze onderscheiding nagaande zal men echter bevinden, dat zij geen duidelijk kenmerk tot eene verdeeling der tijden oplevert. De sterke buiging wordt, zooals gezegd is, door A. aan die vormen toegeschreven, die geen Flexionsvocal hebben. Maar wij vinden bij vele der hier bedoelde personen toevoegsels, die evenzeer versterkingen zijn als eene Flexionsvocal. Zoo heeft het praesens ἵστημι, st. ἱστα in drie personen van den singularis eene verlenging van de stamvokaal (vgl. A. S. 98 A. 5); in den optativus (ἱσταίην) zijn de uitgangen ην, ης, η "aan het Praeteritum ontleend maar met η versterkt;" en dit laatste heeft evenzoo plaats in den sterken aor. II (of aor. II der verba op μι) en den aor. I en II passivi, in welke vormen de lange vokalen (b. v. η in ἔστην, ἐλέχθην, ἐτράπην, ω in ἔδων) gerekend worden te behooren tot den systeemstam. De coniunctivus der beide laatstgenoemde tijden op είω (τραπείω) is, volgens A., door tusschenvoeging van eene ι d. i. weder door versterking gevormd uit τραπήω. Onduidelijker is nog het kenmerk, wanneer men het perfectum activi beschouwt. A. rekent dit tot de sterke vormen, omdat de dualis en pluralis naar het sterke praesens gaan (zonder Flexionsvocal): ἕστατον, ἕσταμεν, ἕστατε, ἑστᾶσι; en deze vorming is bij Homerus in de perfecta regel. Doch niemand zal ontkennen dat de singularis ἕστηκα, -ας - ε volgens A. systeem zwak vervoegd is; de κ is toch wel niets anders dan buigingsvokaal, en die drie vormen staan in dit opzigt volkomen gelijk met ἔστησα, - ας, - ε. Wat den zeldzamen

coniunctivus aangaat, πεποίθομεν en πεποίθετε (S. 69 A. 4) behooren volgens de definitie van A. niet tot de sterke vormen, omdat de ο en ε door hem beschouwd worden niet als buigingsvokalen maar als moduskenteekenen, zooals ook in στήομεν, στήετε, enz. (S. 66 A. 3); maar voor deze beschouwingswijze bestaat hoegenaamd geen grond. In 't Attisch wordt eene vermenging van sterke en zwakke buiging voor 't perfectum door A. erkend op bl. 222. Ik geloof dat de vervoeging van 't perfectum van 't Attisch moet uitgaan; want er is geen tijd bij Homerus, waarvan de buiging nog minder tot vastheid is gekomen, dan 't perfectum; zóó zeldzaam zijn de voorbeelden van dien vorm, dat een volledig regelmatig paradigma van een consonantstam niet kan worden gegeven.

Ook in andere opzigten heeft de behandeling van 't perfectum bij A. hare eigenaardigheden, door dat hij uitsluitend het Homerische dialekt op 't oog heeft gehad. Hij stelt bij Homerus maar één perfectum activi. De weinige voorbeelden van een perfectum I, zooals δεδείπνηκα worden ter zijde gesteld; en omdat de κ alleen in den singularis voorkomt (ἕστηκα, -κας, -κε, maar ἕσταμεν niet ἑστήκαμεν) wordt zij niet als kenmerk van den tijd beschouwd, maar zij dient volgens A. in den singularis slechts "om de opeenvolging van twee vokalen te voorkomen" (S. 68. A. 1.) Deze afzonderlijke beschouwing van 't episch is ook op de behandeling van 't perfectum in 't Attisch niet zonder invloed gebleven. Al de perfecta activa, waarin eene korte vokaal voorkomt zooals δέδεκα, λέλυκα, κέχυκα worden afgeleid van de perfecta passivi δέδεμαι, λέλυμαι, κέχυμαι, zoo ook de perfecta der verba die λ of ρ tot kenletter hebben b. v. ἤγγελκα, ἔφθαρκα, die afgeleid worden van ἤγγελμαι, ἔφθαρμαι, waarschijnlijk omdat het perf. act. even als bij Homerus beschouwd wordt als een vorm, die slechts bij uitzondering bestaat (S. 229, flg.). De perfecta πέφῡκα, δέδῡκα, μέμυκα zijn bij A. (S. 237, flg.) perfecta II, omdat de beteekenis intransitief is; de κ is dus daar geen kenletter van den tijd, maar tusschenvoegsel, zooals in ἕστηκα bij Homerus. Van de vorming der perfecta I der P- en K-stammen door adspiratie is in 't Homerische dialekt niets te vinden; deze

perfecta worden voor 't Attisch van 't futurum afgeleid. De behandeling van 't perfectum is dus blijkbaar ingewikkelder geworden; en de gelijkheid, die Ahrens tusschen de intransitive perfecta in 't activum met de Homerische meent te vinden, is slechts gedeeltelijk, daar de *κ* toch in 't Attisch voor alle personen vast staat.

Over de Formation (formatio temporum) valt, na hetgeen boven reeds op het systeem van Curtius is aangemerkt, niet zeer veel te zeggen. Even als bij C. worden wortel en stam onderscheiden, en de stammen weder gesplitst in verbaal- en systeem-stammen. Zoo is b. v. wortel *κταν*; verbaalstam *κτεν*; praesensstam *κτειν*. Den wortel duidt Ahrens aan door het teeken $\sqrt{κταν}$, hetwelk niet te lezen is wortel *uit κταν*, maar wortel *κταν*. De regels om uit het praesens den wortel af te leiden komen voor in § 63; voor het vinden van den verbaalstam dient § 61. Om het gebruik dezer regels kort op te helderen wil ik een paar voorbeelden nemen. Om de tijden van *τρέπω* te vormen zoeke men den wortel; men vindt § 63. c dat de eensylbige stammen met *ε*, die eene liquida *achter*, of eene muta cum liquida *voor* de *ε* hebben, in den wortel hebben *α*; dus $\sqrt{τραπ}$. Hiervan aor. II act. en pass. *ἔτραπον*, *ἐτράπην*; voor den aor. I. pass. wordt § 67 geleerd, dat hij bij eensylbige stammen uit den wortel, bij meersylbige uit den verbaalstam wordt afgeleid; wij hebben dus (episch): *ἐτράφθην*; hetzelfde geldt voor 't perfectum subiectivi (passivi) volgens § 70, derhalve perf. *τέτραμμαι*. Volgens § 60 is de praesensstam gelijk aan den verbaalstam d. i. ΤΡΕΠ. Hieruit wordt futurum en aoristus I gemaakt volgens § 61 met inachtneming van de regels van § 154 (*πσ* = *ψ*): *τρέψω*, *ἔτρεψα*. In het perfectum obiectivi (= perf. act.) zoude in 't episch een *ablaut* van *ε* tot *ο* plaats hebben, en dit perfectum, indien het gevormd werd, moeten luiden *τέτροπα*. Een tweede voorbeeld zij *φεύγω*, $\sqrt{φυγ}$, stam ΦΕΥΓ; van 't eerste aor. II *ἔφυγον* en 't perfectum subi. *πεφυγμένος*; van het tweede *πέφευγα*, enz. Men moet dus uit het praesens wortel en stam afleiden, en van één dezer beide de tempora vormen, waarvan sommige (aor. I. pass. en perf. pass.) nu eens van den stam, dan weder van den wortel komen.

Boven is gesproken over de genera flexionis, het subiectivum en obiectivum; tot het eerste behoorden met uitzondering van den aoristus I en II pass. al de tijden van 't passivum en medium tevens. Na deze verdeeling verrast ons de vermelding van het activum, passivum en medium in § 71, die daar genera verbi worden genoemd en aangenomen "mit Rücksicht auf die Bedeutung." Intusschen zijn de namen subiectivum en obiectivum toch ook zeker aan de beteekenis ontleend. Eenmaal de namen subiectivum en obiectivum aangenomen zijnde, had ik die van activum, passivum en medium liever gemist. Men kan evenwel volstaan met de aanmerking dat de aoristus I en II pass. de active buiging der verba op *μι* hebben en voor 't overige de gewone genera behouden.

Dat de aoristi passivi geen reflexive beteekenis hebben kunnen, is gemakkelijker te zeggen (S. 89. A. 2) dan te bewijzen. Met evenveel regt mag men aan *ἡσθῆναι* en *ἀγερθῆναι* als aan *ἥδεσθαι* eene reflexive beteekenis toekennen.

§ 73, S. 92. De conjugatie van *εἶμι* wordt opgehelderd door de aanmerking, dat de stam is EI en √*ἰ*, en dat beide klanken voor 't praesens worden gebruikt, *εἰ* in den singularis, *ι* in de overige vormen. Het andere *εἰμί* leidt zoowel C. als A. af van den stam *ἐσ-*; gewoonlijk wordt tot stam genomen *ἐ*, en de *σ* in *ἐστί*, *ἐστόν*, enz. wordt dan toegeschreven aan dezelfde compensatie, waardoor men *τετέλεσμαι*, enz. vormt (Thiersch § 122. 4. A. 1); deze herstelling der quantiteit was echter in den dualis imperf. *ἤστην* niet noodig, daar de syllabe buitendien lang is; en daarom zal wel C. dezen dualis het sterkste bewijs voor den stam *ἐσ-* noemen (§ 315. A. 1). In den optativus en coniunctivus is de *σ* door syncope verdwenen, zoo ook in de 1. pers. praes., waar daarenboven de *ε* tot vergoeding in *ει* is overgegaan. Deze meening is zeer aannemelijk; vergelijk, om niet tot twijfelachtige voorbeelden de toevlugt te nemen, het futurum atticum *τελέω* = *τελέσω*; *εἶμαι* = *ἕσμαι* (*ἕννυμι*).

Bl. 96. Anm. 5 wordt het lang veroordeelde *ἴεμαι* weder in gunst opgenomen, daartoe behoort volgens A. 't futurum *εἴσομαι*, en de aor. I *ἐεισάμην*. Het woord zoude oorspron-

kelijk Ϝἵεμαι geweest zijn; van daar, dat de aoristus syllabisch augment kreeg.

In § 76 (ib.) worden ἔθηκα, ἧκα, ἔδωκα aoristi II genoemd, met niet meer regt, dan zij tot nog toe "sonderbarer Weise" (S. 98. A. 4) voor aoristi I doorgingen. Het gebruik van de κ is evenmin in den aoristus II als in den aoristus I bewezen, en de uitgangen ten minste pleiten voor den aoristus I. De κ houdt A. volgens § 57. A. 1 even als in 't perfectum (naar mijn inzien ten onregte) voor epenthetisch. Wil men ἧκα voor een aoristus II houden, dan heeft hij het augment, want de stam is ἑ. Het schijnt dus niet consequent om ἧκα eenen niet-geaugmenteerden vorm te noemen (S. 97 oben). Te regt geschiedt dit daarentegen, wanneer men ἧκα voor aoristus I houdt; want bij de verba pura wordt de stamvokaal (hier ἑ) ook zonder 't augment verlengd. Dat nu van den aoristus I slechts vier vormen in gebruik zijn gebleven en de overige aan den aoristus II zijn ontleend, daarvan is geen reden te geven. Het gebruik is hier, zoo als dikwijls elders, zeer willekeurig te werk gegaan.

§ 80. Boven in de aanteekening op Curtius § 317 is gewezen op de klankverwisseling van ει, οι, ι (vgl. A. § 132); hiertoe behoort ook δέδοικα en δέδια, volgens A. van den stam ΔϜΕΙ. De κ is volgens hem geen kenletter van het perfectum I, en zoo maken δείδοικα en δείδια één perfectum uit: δείδοικα, -κας, -κεν, δείδιτον, δείδιμεν, enz., even als bij ἕστηκα. Niet onwaarschijnlijk is het dat de ε der reduplicatie tot vergoeding van de uitgevallene digamma tot ει is versterkt.

Na de behandeling van de onregelmatige verba, die op zichzelven staan (φημί, εἰμί, εἶμι, οἶδα, enz.) gaat de schrijver over tot de onregelmatigheden van 't augment en de reduplicatie, die bijna allen aan het gebruik van de digamma worden toegeschreven, en vervolgens tot de verschillende soorten van verba anomala, namelijk: de stammen met de kenletter Ϝ en Σ; zeldzame vormen der wortels en van het praesens; dubbele stammen en vereeniging van niet-verwante stammen. Doch de nalezing hiervan zoude ons te ver voeren. Ik moet mij bedwingen, om hier in geen verdere bijzonderheden te treden; want de geheele behandeling der anomala

getuigt van vindingrijkheid en "combinationsgabe." Ik durf dit gedeelte vooral gerust aan de belangstelling der beoefenaars van Homerus aan te bevelen, en ik geloof, dat men zich den daaraan besteden tijd niet zal beklagen. Iets anders echter is het, of het in alle opzigten aan de behoeften der leerlingen voldoet.

Curtius heeft in het *Zeitschrift für die Oesterreichischen Gymnasiën* voor 1853, Heft 3, S. 86, flgg. tot verdediging zijner methode twee wijzen aangenomen, waarop talen kunnen onderwezen worden. "De eerste is die, waarop gewoonlijk "de levende talen worden aangeleerd; het verstand is daar- "bij zoo lijdelijk als mogelijk; het leent zich als het ware "slechts tot klankbodem voor de klanken, die tot het oor "doordringen, en tracht die na te bootsen; bij deze methode is "de zucht tot nabootsing hoofdzakelijk werkzaam; wij kunnen "haar daarom de imitative noemen." Op *deze* wijze wenschen wij evenmin als Curtius de oude talen te onderwijzen; schoon ook de hulp, die de terugroepende verbeeldingskracht, in onderscheiding van het geheugen, tot het vasthouden van klanken aanbiedt, geenszins is te versmaden. Ook wij zijn voor de tweede of grammatikale methode; maar er zijn verschillende wegen, waarop men deze kan toepassen. Dien, welken Curtius en Ahrens volgen, heb ik den historischen genoemd, omdat hij terugleidt tot de gronden en den oorsprong der taal, en haar meer in hare ontwikkeling dan in hare voltooijing beschouwt. Indien het doel van het grieksch en latijnsch taalonderwijs, is dat de leerlingen eene inleiding tot algemeene taalstudie ontvangen, dan is deze rigting verreweg te verkiezen; maar indien het verstaan van de levende taal (in den bekenden zin, dien Cobet aan deze uitdrukking toekent) hoofdzaak is, dan zal het de vraag zijn, of de omweg, ons door Ahrens aangewezen, niet te ver afleidt, om dat doel te bereiken. En ofschoon ik met Curtius voor eene rationele behandeling der grammatica gestemd ben, geloof ik toch, dat dit beginsel kan worden overdreven, wanneer in de klankleer zoo gesystematizeerd wordt en in de buigingsleer zooveel ruimte aan het ontleden van zeldzaame vormen wordt besteed, dat de plaats voor meer wezenlijke zaken vooral van de woordvoeging

daardoor wordt ingenomen. Wanneer de taalstudie om zichzelve beoefend wordt, dan moet men tot de grondslagen van het taalgebouw, die voor de bewoners zelven dikwijls verborgen zijn, afdalen, in plaats van de bewoonde gedeelten te doorzoeken. Maar wanneer het doel is, de grieksche en latijnsche auteurs te verstaan, dan kan deze methode zeer ligt eene schrede van het doel afvoeren in plaats van het naderbij te brengen.

Cicero verhaalt ons van Demosthenes, dat, toen hem gevraagd werd, wat het voornaamste was in de welsprekendheid, hij de voordragt noemde; en dat hij aan deze ook den tweeden en derden rang toekende. Op dezelfde wijze kunnen wij beweren, dat bij het onderwijs de persoonlijkheid van den Docent *alles* vermag, en daarom zal ik mij wel wachten van mijn oordeel als algemeen geldig voor te stellen. Slechts ééne aanmerking nog naar aanleiding van de woorden van Curtius (t. a. p.), wanneer hij spreekt van het genot, hetwelk de menschelijke geest ondervindt, wanneer hij in de bonte massa van vormen wet en regel opmerkt. De vraag doet zich hier op, of de schrijver zich wel genoeg op het standpunt des leerlings verplaatst. Voorzeker is het voor den beoefenaar eener taal een verrassend gevoel, wanneer hij eenheid ontdekt in de groote verscheidenheid van vormen, die hij lang als op zich-zelven staande onregelmatigheden heeft beschouwd; maar wanneer men, voor dat nog de anomaliën gekend zijn, de regels voorop-stelt, waarvan gene als het uitvloeisel zijn te beschouwen, dan verdwijnt het verrassende der opheldering en in plaats van eene bevredigende verklaring van onregelmatigheden, waaraan men zich meermalen gestooten heeft, komt eene reeks van regels, die van de gewone meer gewigtige alleen daarin verschillen, dat hunne toepassing zeer beperkt is.

Leeuwarden, 5. Januarij, 1854. C. M. FRANCKEN.

1. *W. Pütz. Handboek der oude Geschiedenis en Aardrijkskunde. Vertaald en bewerkt door Dr. E. Mehler, Dr. S. Keyzer en Dr. J. van Gigch.* 1e *en* 2e *Stuk. Amsterdam J. Stemvers,* 1850, (thans bij J. Noorduyn en Zoon). 3e. *Stuk. Gorinchem, J. Noorduyn en Zoon*, 1853.

2. *Schets van de Aardrijkskunde en Geschiedenis der oude wereld, voor de lagere klassen der Gymnasiën en Latijnsche Scholen. Naar de zesde Hoogduitsche uitgave van W. Pütz, vertaald en bewerkt door Dr. E. Mehler en Dr. J. van Gigch. Amsterdam, J. Stemvers*, 1850, (thans bij J. Noorduyn en Zoon).

3. *Schets van de Aardrijkskunde en Geschiedenis der Middeneeuwen, voor de lagere klassen der Gymnasiën en Latijnsche Scholen. Naar de zesde Hoogduitsche uitgave van W. Pütz, vertaald en bewerkt door Dr. E. Mehler en Dr. J. van Gigch. Te Gorinchem bij J. Noorduyn en Zoon*, 1854.

4. *Beknopt leerboek voor de algemeene Geschiedenis, door Dr. J. A. Wynne. Eerste stuk, oude Geschiedenis. Tweede stuk, Middeneeuwen. Derde stuk, Nieuwe Geschiedenis. Te Groningen bij J. B. Wolters*, 1851, 1852, 1853.

5. *Schets van de Algemeene Geschiedenis. Leer- en leesboek voor school en huis, door Dr. W. Hecker. Te Groningen bij P. van Zweeden*, 1851.

Over de beide eerste Nos. der hier opgenoemde Schoolboeken, de oude Geschiedenis van W. Pütz in drie deelen groot en een deeltje klein octavo, heb ik iets gezegd in de Recensent, Alg. Letterl. Maandschrift. Het kwam mij toen voor, dat in die beide boeken weinig of niets van belang was af te keuren, en dat zij dus geene reden aan de hand gaven om het gebruik daarvan bepaald af te raden. Maar evenmin vond ik er iets in, waarom ze boven anderen zouden goed te keuren zijn, of eenige bijzondere reden om ze

tot schoolgebruik opzettelijk aan te bevelen. Het was mij dus niet duidelijk, wat die uitgave der handboeken van Pütz beteekende of ten doel had, tegenover de werken van Dom Seiffen, Riedel, Engelen, Pol, Bosscha en anderen, die reeds eene ruime keuze van leerboeken voor onze Gymnasiën aanbieden. Daar wij toch zulk eene keuze van oorspronkelijke Nederlandsche werken bezitten, behoeven wij niet tot de vertaling van een Duitsch werk de toevlucht te nemen. Welke was dan wel de aanleiding, die Dr. Mehler en zijne medearbeiders noopte om onze school-bibliotheek met eene vertaling van Pütz te verrijken, of welke was de behoefte, waarin zij door deze uitgave konden meenen te voorzien? Dit bleef mij duister, en deze vraag kon ik mij niet beantwoorden bij de lezing van de deelen, welke de Oude Geschiedenis behandelen. Thans is N°. 3 de schets van de Geschiedenis der Middeneeuwen daarbij gekomen, en hieruit verbeeld ik mij, dat zich over die vraag eenig licht verspreidt. In die schets namelijk is mij in het oog geloopen:

dat er overal met zeer veel respekt gesproken wordt over den heilige die en den heilige die;

dat er van het kloosterleven en de monnikorden op bl. 173 en 174 een zeer vereerend tafereel is opgehangen;

dat de daden en handelingen der pausen, waar ze niet onvermeld konden blijven, van de gunstigste zijde worden voorgesteld;

dat echter over 't geheel van de pausen weinig melding gemaakt is, om het minder in het oogvallend te maken, dat die pausen, welke in de geschiedenis als schandvlekken des menschdoms gebrandmerkt staan, met zorgvuldig stilzwijgen worden voorbijgegaan; dat er van het verval der Christelijke kerk, waardoor zij Roomsch Catholieke kerk geworden, van Godsdienst tot Mariadienst afgedaald, en door de reliquienvereering in het grofste fetichisme verzonken is, zelfs in de verte met geen enkel woord gewaagd wordt; enz. enz. enz. En hieruit ontleen ik het vermoeden, dat deze boeken van Pütz opzettelijk ten dienste van R. C. Scholen en Gymnasiën geschreven zijn. Om een voorbeeld te kiezen tot staving van dit vermoeden, bepaal ik mij tot de geschiedenis

voorlooper der Hervorming Johannes Huss en stel
ılijking eene bladzijde er tegenover bij voorkeur uit
schets van Dr. W. Hecker.

'ütz bl. 145.

tzelfde concilie (Con-
proefde men de leer
annes Huss uit te
Deze had de stellin-
en Oxfordschen God-
Johannes Wycliff, on-
e waarschuwingen van
sbisschop van Praag
en Paus, in Bohemen
Huss en zijn vriend
ıus Faulfisch, die het
geschriften van Wy-
Praag gebragt had,
u ook den aflaat aan,
'aus Johannes XXIII
ondigd, verbrandden
vaarbij de paus dien
eende, onder de galg,
ten en mishandelden
ers, die den aflaat ver-
n [1]). Daarom sprak
len ban over Huss en
lict over Praag uit.
d voor het concilie
en verscheen daar
rzien van een vrij-
ıem door den Keizer
ve zijner persoonlijke
l verleend. Alle po-
ım hem tot het her-
jner leerstellingen te

Hecker bl. 60.

Zoo waagde al omstreeks 1360 Joh. Wikleff, professor te Oxford, met den bijbel in de hand en in 't hart tegen de onfeilbaarheid van den paus, het monnikendom, en andere kerkgebruiken, zooals aflaat, vasten, beeldendienst, enz. moedig op te treden en de heilige Schrift in het Engelsch te vertalen. Tegen de geestelijkheid vond hij gelukkig steun en veiligheid bij den Koning en den adel van Engeland. Erger verging het zijn voornaamsten aanhanger in Duitschland, Joh. Huss, professor te Praag, een armen boerenzoon uit Bohemen, die om zijn helder hoofd en reine ziel, om zijne diepe geleerdheid en vroom gemoed overal in hooge achting stond. Ook hij door den bijbel voorgelicht, verhief luide zijne stem tegen vele wanbegrippen en bijgeloovigheden der kerk, hekelde de verdorvenheid der kerkelijken en beval, in spijt van den aartsbisschop van Praag, de geschriften van Wikleff aan.

---

verkochten.

dwingen, bleven zonder gevolg: het concilie verklaarde hem voor een ketter en belastte den Keizer met zijne bestraffing [1]). Deze liet hem, ten gevolge eener bepaling van den Schwabenspiegel, in 1415 verbranden. De gisting, die ten gevolge dier daad in Bohemen ontstond, hield het concilie niet tegen, om ook het vonnis over Hieronymus van Praag te wijzen, die ter verdediging van zijn vriend insgelijks naar Constanz gekomen was; hij herriep zijne stellingen voor zoover die met de katholieke leer in strijd waren, doch nam die herroeping terug en verloor evenzeer het leven op den brandstapel."

Geen banvloek, door den paus tegen hem geslingerd, geen ballingschap verminderde zijn ijver, zijn aanzien en aanhang. Het was in den tijd, dat er juist te Kostnitz (Constanz in Zwitserland) eene groote kerkvergadering (concilie) belegd was, om uitspraak te doen tusschen drie elkander schandelijk beoorlogende pausen. Derwaarts werd ook Huss ter vierschaar gedagvaard, onder vrijgeleide en trouwbelofte van Keizer Sigismund van Bohemen. Doch pas verschenen, werd hij gevat, op grond, dat men een ketter zijn woord niet behoefde te houden. Of Huss al zijne gevoelens uit den bijbel bewees, het mogt niet baten, hij moest ze onvoorwaardelijk afzweren en werd, toen hij dit weigerde, als verstokte ketter ten vure gedoemd. Een jaar later stierf ook zijn vriend en volgeling Hieronymus van Praag denzelfden marteldood."

Kurieus is op bl. 146 eene noot bij Pütz. Bij den naam Hussiten of Calixtijnen wordt aangeteekend: "zoo werden zij genoemd volgens het door Jacob van Mies ingevoerde gebruik van den kelk." De beker des avondmaals is dus niet eene instelling van Christus, maar eene kettersche uitvinding uit het begin der 15e eeuw.

---

1) Ecclesia non sitit sanguinem.

geloof, dat dit genoeg is, om te doen zien, wat de is, waarin de handboeken van Pütz geschreven zijn, ın welke scholen men zo gaarne gebruiken zal. In de ıhrbücher für Philologie und Pädogogik, 1841 n°. 12. 1 is het oordeel in dezen dus geformuleerd: es finden weder in religiöser noch in politischer Beziehung An- . Geen aanstoot, geene ergernis te geven, namelijk e Roomschen, is het doel des Schrijvers geweest. Maar ıen dat tegenover de Roomschen vol zal houden, die aan alles stooten en ergeren, dan moet de historische eid al op de gewetenlooste wijze verkracht worden.

het zoo even genoemde nummer van de N. Jahrbücher le werken van Pütz naar de tweede Auflage beoordeeld, verwijzing naar de Berliner Literatur Zeitung 1835, 2, Schulzeitung 1837, n°. 121, Gersdorf's Repertorium 2981, VIII. 973. Van de latere drukken is mij geene ındiging voorgekomen. Dr. Mehler en zijne medear- rs hebben gewerkt naar de zesde uitgave. En uit de s van de Geschiedenis der Middeneeuwen is mij geble- dat de schrijver van de door Rospatt in de Jahrbü- gegevene wenken zorgvuldig gebruik gemaakt heeft.

t kan geene bevreemding wekken, dat Pütz in de ge- lenis der middeneeuwen van Nederland geen gewag :. Voor den Duitscher bestaat dat kleine Nederland Dr. Mehler heeft dit gebrek trachten te verhelpen door n aanhangsel eene schets te geven der vaderlandsche iedenis tot aan Karel V, doch die schets bepaalt zich .olland en de grafelijke regering, en komt nu achteraan :t hinkende paard. Dr. Wijnne heeft het beter geoor- in de middeneeuwen de geschiedenis onzes vaderlands l achterwege te laten, omdat daaraan op de meeste :n afzonderlijke leeruren zijn gewijd. Hij vat ze daarom in de Nieuwe geschiedenis op bij de regeering van de ı uit het Oostenrijksche huis. Het is waar, als men ɔp de belangrijkheid van den rol, dien Nederland in reldgeschiedenis speelt, dan begint die van daar af eerst enige beteekenis te worden; maar al is vroeger die be- ıis gering, zij is daarom nog niet van alle waarde

ontbloot, en heeft hare waarde althans voor ons, juist omdat het ons eigen land en volk aangaat. Uit dien hoofde kan ik mij met de zienswijze van Dr. Wijnne niet geheel vereenigen, en niet ontkennen, dat ik gaarne hier en daar een blik op ons land geworpen gezien had. Zelfs de zoozeer beknopte schets van Dr. Hecker, die in 52 paragrafen de geheele geschiedenis afhandelt, sluit in de middeneeuwen ons vaderland niet uit, maar maakt er van tijd tot tijd, al is het ook kort en in 't voorbijgaan, melding van, en wijdt er bovendien nog eene afzonderlijke bladzijde aan toe.

Overigens heeft de schets van Dr. Wijnne de verdienste van de voornaamste zaken zoo te hebben gekozen en gerangschikt, dat zij een zeer goed geheel vormen, 't welk zich met genoegen lezen laat, en voor het schoolgebruik wel berekend is. Die van Dr. Hecker bevat eene verzameling van hoofdpunten uit de geschiedenis, geschikt om den leerling in ruwe omtrekken een overzicht te geven, waardoor hij voor een later onderwijs, 't welk meer in bijzonderheden kan treden, wordt voorbereid. Zoo zouden b. v. op een Gymnasium de schets van Dr. Hecker op de 6e, en die van Dr. Wijnne op de 5e, 4e, en 3e klassen met vrucht achtereenvolgende gebruikt kunnen worden.

Hier zoude ik kunnen eindigen, ware het niet in dit tijdschrift juist de plaats, om met een enkel woord de aanmerkingen te bespreken van den Heer G. Kuiper Hz., gemaakt in de Recensent, Alg. Lett. Maandschrift 1854, n^{0}. 3 (Maart) bl. 139—142. De Heer K. verschilt met den Heer W. ten stelligste van gevoelens, dat bij eene Algemeene Geschiedenis die des vaderlands *niet* op den voorgrond moet gesteld worden. Hij zoude integendeel in leerboeken steeds de Algemeene Geschiedenis willen vastknoopen aan en groepeeren om die van onzen geboortegrond. Men zoude hierop kunnen antwoorden: *variis modis bene fit.* Doch hier hangt alles af van het doel, 't welk men zich voorstelt, en van het onderwijs waarvoor de Schrijver zijn leerboek berekent. En hier geloof ik dat de Heeren K. en W. op een verschillend standpunt staan. De docent aan de Militaire Aca-

demie en die aan een Gymnasium, hebben bij hun onderwijs niet hetzelfde doel. Aan de Militaire Academie wordt eene wetenschappelijke opleiding voltooid, en aan een Gymnasium wordt de leerling tot het ontvangen van een hooger onderwijs aan de Universiteit voorbereid. Dit verschil moet ook zijn invloed uitoefenen op het onderwijs in de Geschiedenis. Deze kan en behoeft aan een Gymnasium slechts in algemeene omtrekken voorgedragen te worden, en uit den aard der zake niet zoo uitvoerig als aan de Militaire Academie. Het is dus onbillijk aan een handboek voor de Gymnasiën bestemd, dezelfde eischen te doen, waarop de Heer Kuiper regt heeft bij een leerboek voor de kweekelingen der Militaire Academie. Inzonderheid geldt dit de vordering van den Heer K. ten aanzien van de Vaderlandsche Geschiedenis. Indien ik wel onderricht ben, wordt te Breda geen afzonderlijke cursus van Vaderlandsche Geschiedenis gegeven. Daar is het dus noodzakelijk die in de Algemeene Geschiedenis breeder en uitvoeriger te behandelen, dan men anders doen zoude. Aan de Universiteit wordt behalve de Algemeene, ook de Vaderlandsche Geschiedenis afzonderlijk en opzettelijk onderwezen, en behoeft dus het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis zich met die des Vaderlands niet verder in te laten, dan met de geschiedenis van ieder ander volk. En hiernaar heeft zich ook het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis op een Gymnasium te richten.

In hetzelfde verschil van standpunt heeft ook de opmerking haren grond, die de Heer Kuiper, als eene soort van verwijt, het geheele corps Docenten aan de Gymnasiën naar het hoofd werpt, "dat zij die in de Oude Geschiedenis hoogst "bedreven bleken, in de Nieuwere faalden," enz. Zonder iemands kennis in de Nieuwere Geschiedenis te taxeeren, zal het wel van zelf spreken, dat wij Literatoren van de Oude en bijzonder van de Grieksche en Romeinsche Literatuur onze hoofdstudie maken, en daardoor met die Geschiedenis uit de bronnen zelve en van naderbij bekend zijn, dan met de Nieuwere Geschiedenis. En daar wij voor alle andere dingen onze leerlingen in de Grieksche en Romeinsche Literatuur moeten inwijden, kan het niet anders of bij

de lezing en behandeling van die schrijvers komt bijna ieder oogenblik deze of die geschiedkundige bijzonderheid te voren, waardoor wij genoodzaakt worden over détails van de Grieksche en Romeinsche Geschiedenis te spreken, in welke wij niet kunnen treden bij de geschiedenis van andere volken of bij het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis. De Letterkunde en Geschiedenis van Grieken en Romeinen hangen zoodanig te zamen, dat daar bij ons de eerste het hoofdvak van onderwijs is, ook de tweede een hoofdvak wordt. Evenzoo als aan de Militaire Academie de Nieuwe Geschiedenis in het Historisch onderwijs de hoofdzaak zijn moet, even zoo moet aan een Gymnasium bij het Historisch onderwijs de Geschiedenis van de Grieken en Romeinen op den voorgrond treden en de eerste plaats beslaan. En dit juist, omdat zij met alle andere of bijzondere vakken van ons onderwijs in het naauwste verband staat. — Doch om tot de recensie van Wijnne's werk terug te keeren, moeten wij er kennis van nemen, dat de Heer Kuiper "met verba-"zing gestuit is op het even mager als weinig doordacht "aanhangsel over de jaren 1815—1848." Ik wilde wel, dat de Heer Wijnne dat geheele Aanhangsel in den zak gehouden had. Want de gebeurtenissen van den tegenwoordigen tijd en de handelingen van nog levende personen behooren niet tot het domein der Geschiedenis, en althans niet tot het domein van het geschiedkundig onderwijs aan knapen op een Gymnasium. En bovendien is onze eeuw zoo rijk aan gebeurtenissen, die elkander bijna op ieder punt der aarde verdringen, dat als de Annuaire des deux Mondes jaarlijks een meer dan lijvig boekdeel van duizend bladzijden in het grootste octavo noodig heeft, alleen om een overzicht van het gebeurde in ieder land te geven, eene schets, die vier en dertig jaren op een tiental bladzijden zal zamendringen, al bitter weinig kan beteekenen, en niets meer dan hoogst oppervlakkig zijn moet. De Heer Kuiper moge dit afkeuren en het *mager* noemen; ik zie niet, dat de Heer Wijnne op tien pagina's meer kon geven, dan hij gedaan heeft, en daarom had hij beter gedaan met niets te geven.

Overigens vindt de Heer Kuiper het getal onnaauwkeu-

righeden in Wijnne's leerboek *legio*, doch het *eenig* voorbeeld, 't welk hij als bewijs bijbrengt, beteekent al buitengemeen weinig. Het corpus delicti staat op bl. 97: "Maria "Theresia, zich in erge verlegenheid bevindende, kon alleen "op hulpgelden van George II van Engeland, en van de "Nederlanden, alsmede op de trouw der Hongaren rekenen." De Heer Kuiper onderstreept dubbeld dat woord *alsmede*, en ergert er zich dan aan. Had hij meer gedrukt op de woorden *geld* en *trouw*, dan zoude de tegenstelling hem de waarschijnlijke bedoeling van den Heer Wijnne hebben doen gevoelen. Het is de *verlegenheid* van Maria Theresia, die hier voorgesteld wordt, aan welke niets overschoot, dan van buiten eenige geldelijke ondersteuning van een paar bevriende Mogendheden, en van binnen de trouw harer onderdanen. De trouw is zeker meer waard dan het geld, maar het is hier het gebrek aan geld en bondgenooten, dat als oorzaak der verlegenheid in de eerste plaats genoemd wordt. De geestdrift der Hongaren was zeker schoon en loffelijk, maar met die geestdrift alleen was Maria Theresia niet geholpen.

Van onnaauwkeurigheden sprekende, zij het mij vergund, ten slotte den Heer Kuiper te doen opmerken, dat de vertaler van Schlosser's werk over de achttiende en negentiende Eeuw, niet is Dr. Riedel, maar de Heer Gouverneur.

Dr. J. G. OTTEMA.

In onze Nederlandsche bewerking van "W. Pütz, Grundriss der Geographie und Geschichte des Mittelalters" (te Gorinchem, bij J. Noorduijn en Zoon 1854) zijn op eene voor ons onverklaarbare wijze een paar fouten binnengeslopen, die wij meenen niet spoedig genoeg te kunnen aantoonen. Wij achten ons gelukkig, door de welwillendheid der redaktie verlof te hebben verkregen, om zulks in dit tijdschrift te doen. Want wij veronderstellen, dat de meesten dergenen, die ons boek bij het onderwijs mogten gebruiken, dit tijd-

schrift in handen krijgen, en zoo doende zonder veel moeite de bedoelde fouten in hunne eigene exemplaren en in die hunner leerlingen zullen kunnen verbeteren. Uit den aard der bedoelde fouten blijkt voldoende, en een onderzoek naar haren oorsprong zou bevestigen, dat zij buiten onze schuld het boek binnengedrongen zijn.

1) Op *pag.* 26 *reg.* 7 *v. ben.* tot *reg.* 2 *v. ben.* moet de zinsnede van "*In hoeverre*" tot "*op te maken*" door de volgende vervangen worden:

De senator BOËTHIUS werd beschuldigd, in verraderlijke verstandhouding met het Byzantijnsche hof te staan, en ter oorzake daarvan met zijn schoonvader SYMMACHUS ter dood veroordeeld. In hoeverre die verdenking gegrond was, is uit de thans nog voorhanden zijnde bronnen niet met zekerheid op te maken.

2) Op *pag.* 48 moet vóór de plaats, waar over de *staatsregeling* der Arabieren gehandeld wordt, het volgende ingelascht worden:

b). In het *Oosten* strekte men de veroveringen tot over de Oxus en de Indus uit. Daarentegen mislukte eene tweemaal herhaalde poging, om Constantinopel te bemagtigen, volkomen. De geheele Arabische vloot werd door het Grieksche vuur vernield, en het leger, dat uit meer dan 100,000 man bestond, kwam voor het grootst gedeelte door honger, koude en ziekten om.

Zoo was binnen korten tijd een groot gedeelte der bewoonde wereld aan het gezag der Arabieren onderworpen geworden, maar binnen's lands heerschte tweedragt en onmin. De khalifen waren in gedurige twisten met de aanhangers van Ali en de door deze verkozene tegenkhalifen gewikkeld. Het einde dezer twisten was, dat het geslacht der Ommaijaden van den troon verwijderd en bijna vernietigd werd. ABUL-ABBAS, een afstammeling van Abbas, een oom van Mohammed, was te Kufa tot khalif verkozen. Langen tijd hield hij zich tegenover MERWAN II, den laatsten der Ommaijadsche khalifen, staande. Merwan zag zich ten laatste genoodzaakt naar Egypte te vlugten, en *Abbas beklom den troon* (750). ABDALLAH, de oom van den eersten der Ab-

bassidische khalifen, liet eene algemeene amnestie afkondigen, en noodigde 90 prinsen van Ommaijadische afstamming uit, aan het feest der inhuldiging deel te nemen. Zij namen die uitnoodiging aan, werden echter op een gegeven teeken allen vermoord, en Abdallah, daarmede nog niet tevreden, liet de Ommaijaden tot in de meest afgelegene schuilhoeken van het rijk opspooren en dooden. Slechts ABDERRHAMAN ontkwam. Hij vlugtte naar Spanje, en stichtte daar het khalifaat van Cordova (z. § 10).

Brielle en 's Hage,
1 Maart 1854.

E. MEHLER.
J. VAN GIGCH.

M. Tullii Ciceronis Tusculanarum Disputationum ad M. Brutum libri quinque erklaert von Dr. Gustav Tischer. Leipzig. Weidmannsche Buchhandlung. 1850. *XIV en* 282 *blz.* 8°.

Meermalen is de wensch uitgesproken, dat ook aan de gymnasien eenig werk van de wijsbegeerte mogt gemaakt worden. Het is niet te ontkennen, dat er wel iets tot aanprijzing hiervan te zeggen valt, daar aan inrigtingen, die eene algemeene ontwikkeling ter voorbereiding voor alle vakken van academische studie moeten te weeg brengen, wel eenige handleiding mag gegeven worden tot het wijsgeerig denken, hetwelk toch in alle vakken van studie onmisbaar is. Hierop kan evenwel aangemerkt worden, dat voor zoo ver de logica betreft, deze reeds praktisch wordt onderwezen; daar *én* wiskunde *én* grammatica niets anders is dan logica in toepassing gebragt. Met dit gevoelen kan ik mij ligtelijk vereenigen, daar ik altijd meer voordeel van praktische oefeningen gezien heb dan van het bloot theoretisch leeren van regels en voorschriften. Er is evenwel nog vrij wat meer,

dat tot de wijsbegeerte behoort, dan de logica, en al sluit men hier de metaphysica, als te zwaar voor gymnasiasten, geheel buiten; dan blijft er echter nog psychologie en moraal over, die waarlijk wel binnen hunne bevatting kunnen gebragt worden. Het is alleen maar de vraag, hoe het wordt aangevat. Nieuwere wijsbegeerte moet op een gymnasium niet onderwezen worden, want die is gewoonlijk, althans in den vorm, te moeijelijk voor jongelieden van 12—18; en bovendien is een gymnasium slechts eene propaedeutische school, de eigenlijke studie behoort aan de academie. De wijsbegeerte, die op een gymnasium te huis hoort, is die van Socrates en van de scholen, die uit de zijne ontstaan zijn; en de handboeken, die daarvoor moeten gebruikt worden, zijn Xenophon's Memorabilia, Plato's Apologie en Crito, de brieven van Horatius, Cicero's Tusculanae, de Finibus, de Officiis, Cato en Laelius. Deze werken geven aanleiding genoeg tot wijsgeerig denken, op eene wijze, die niet boven de bevatting gaat van jongelieden. Wanneer men ze evenwel met dit oogmerk leest, moet men één ding in het oog houden. Men verklare ze niet alleen philologisch, maar lette tevens op den inhoud. Deze aanmerking schijnt overbodig, ja belagchelijk. Zij is het evenwel in de gegevene omstandigheden volstrekt niet. Onder de literatoren is eene partij opgestaan, die wegens hare grondige studie der grammatica en wat daartoe behoort de grootste achting en goedkeurende vermelding verdient, doch die zich niet genoeg voor eene gevaarlijke eenzijdigheid schijnt in acht te nemen. Grammatica is wel de grondslag van alle letterkundige studie; die dat ontkent is dwaas; doch grammatica is slechts grondslag. Die partij nu beschouwt, naar mijn inzien, de grammatica te veel als het eenige, waarop bij de studie der oude letteren behoort gezien te worden. De reden, waarom ik de grammatica zoo hoog niet meen te moeten stellen, is deze. Op de gymnasien worden de jongelieden voor de studie van allerlei vakken voorbereid. Zij moeten dus zóó leeren studeren als in die vakken noodig is. Denkt men zich nu een medicus, jurist of theoloog bezig met een boek over zijn vak te bestuderen, en vraagt men: hoe moet hij werken? dan is

het antwoord: hij moet eerst de woorden, die hij vóór zich heeft, zoeken te begrijpen, hetgeen zonder grondige kennis van de taal, waarin het boek, dat hij bestudeert, geschreven is, meestal wel geheel onmogelijk zal wezen. Hij moet dus met grammaticale interpretatie beginnen. Wanneer hij evenwel dáár blijft staan, handelt hij verkeerd. Hij moet zich verder eene duidelijke voorstelling vormen van de in zijn boek medegedeelde feiten en de in hetzelve voorkomende redeneringen. Eindelijk moet hij, zooveel hij kan, nagaan of die feiten goed zijn medegedeeld, en of die redeneringen behoorlijk zamenhangen.

Wanneer de wijze van studeren in de meeste vakken, waarvoor de gymnasiasten bestemd zijn, zoodanig is; mogen wij ze dan tot de grammatica alleen bepalen? Ik geloof het niet, maar houd het er integendeel voor, dat wij ze wel degelijk ook de feiten en redeneringen moeten leeren begrijpen en toetsen. Dit nu kan met het beste gevolg bij de studie der bovengenoemde classici gedaan worden, en daarom zijn die boeken, mijns inziens, mits goed behandeld, juist zoo bijzonder geschikt voor gymnasiaal gebruik. (Vergelijk hierbij Ruhnhenius in Elogio Tiberii Hemsterhusii ed. II. p. 30 sqq. a verbis: *Hic locus me admonet cet.*)

Wanneer de docent zich met de geschiedenis der wijsbegeerte heeft bekend gemaakt, kan hij zich daartoe zeer goed van stereotypuitgaven bedienen; doch wanneer zulks het geval niet geweest is, dan zal hij in uitgaven als de voor ons liggende veel steun kunnen vinden. Om dit te doen zien, wil ik deze uitgaaf eenigzins naauwkeuriger beschrijven.

Na een *Vorwort*, waarin de schrijver kortelijk rekenschap geeft van zijne wijze van arbeiden en van de door hem gebruikte bronnen, volgt de *Einleitung.* Deze bevat de korte beantwoording van drie vragen. Wat was de Romeinsche wijsbegeerte? wat was Cicero als Romeinsch wijsgeer? wat zijn de Tusculanae disputationes?

Hierop volgt het werk van Cicero zelven, terwijl ieder der vijf boeken van een *Uebersicht des Inhalts* wordt voorafgegaan, en onder de bladzijden vele duitsche aanteekeningen staan, die niet alleen taalkundige en uitlegkundige aanmer-

kingen bevatten, maar ook de noodige opheldering aangaande in den text vermelde personen en stelsels mededeelen, en waarin Cicero's redeneringen tevens, waar zulks noodig is, worden beoordeeld en somtijds veroordeeld. Achteraan volgt nog een *Register zu den Anmerkungen.*

Men ziet hieruit, dat de uitgave is ingerigt met het doel, om én door grammaticale én door wijsgeerige studie het werk van Cicero te leeren verstaan. Over het geheel komt het ons voor, dat dit doel inderdaad zal bereikt worden; eenige aanmerkingen bij het lezen van lib. I opgeteekend, willen wij echter niet achterhouden.

Lib. I. § 2. *melius* — *lautius;* Dr. Tischer verklaart dit: "sorgfältiger und mit mehr Anstand." *Lautius* is hier goed vertaald, maar *melius* wordt door de vertaling te veel beperkt. Dit blijkt vooral uit het volgende: *melioribus institutis et legibus.* Ik zou *melius* verklaren van hetgeen inderdaad beter is, *lautius* van hetgeen meer vertooning maakt. Overigens behoort hier eene korte aanwijzing van het onderscheid tusschen de Romeinsche en Grieksche mores enz. gegeven te worden. Zie b. v. Nepos in praefatione. Vita Epaminondae. Cap. I cet.

§ 4. *apud quosque.* Over het gebruik van *quosque* moest iets in de aanteekeningen gezegd worden. Zie Madvig op Cic. de Fin. Lib. I. § 11.

§ 8. *Socratica ratio.* Hierop zegt Dr. Tischer: "Cicero verwechselt hier die sokratische Methode mit der academischen." Dit is slechts gedeeltelijk waar, want Socrates werd juist daarvan beschuldigd, dat hij nooit voor zijn eigen gevoelen uitkwam, maar altijd anderen weerleide. Zie Plato Rep. I. cap. XI. Iets anders is het, dat Cicero het eigenaardige der Socratische methode niet gevat heeft, hetgeen niet zoozeer in het wederleggen van het gevoelen der leerleerlingen bestaat, als wel vooral daarin, dat de leermeester zijn eigen gevoelen verzwijgt, en den leerling door trapsgewijze opklimmende vragen het begeerde antwoord laat vinden, in plaats van het hem te zeggen. Zie Plato Theaet. cap. VI, VII.

§ 12. *qui tanta gloria sit orbatus.* In de aanteekening wordt

de slag van Pharsalus vermeld. Dit is verkeerd, want in den text wordt volstrekt niet van wisselingen der fortuin gesproken, maar alleen van de tegenstelling tusschen dood en leven.

§ 19. *nam — dictus est.* Dit wordt verklaard door: "beide Wörter (*animus* en *anima*) sind desselben Stammes." Tischer zoekt hier eene verkeerde etymologie van Cicero door eene onjuiste exegese weg te cijferen. Cicero zegt wel uitdrukkelijk, dat *animus* van *anima* wordt afgeleid.

§ 21. *animalia et animantes.* Dr. Tischer zoekt hierin eene tegenstelling. Ik kan ze niet vinden. Cicero zegt eenvoudig, dat volgens de leer van Dicaearchus, die het bestaan der ziel ontkende, de woorden *animalia* en *animantes* als van *animus* afgeleid, zonder beteekenis zijn.

§ 27. *quae — permaneret tamen.* De uitdrukking van Cicero is, ten gevolge van zijn haastig werken, slordig, maar evenwel is er geen emendatie noodig. De zin is deze: de dood is geene negatie, maar een bestaan van eene bepaalde soort, dat bij menschen zonder verdiensten wel niets verhevens heeft, maar toch voor vernietiging bewaard blijft.

§ 37. *iam sublatus; iam* wordt verklaard: *in der Gegenwart.* Hier heb ik niets tegen, maar wel tegen het toevoegsel: (bei Gebildeter). Cicero zegt § 48: "quae est anus tam delira, quae timeat ista."

§ 42. *quam tamen Democritus.* Ik wenschte, dat dit *tamen* verklaard was. Naar mijn inzien wil Cicero zeggen, dat, hoezeer het gevoelen van Democritus hem geheel onhoudbaar voorkomt, hij *echter* nog wel kans zoude zien, om het onder een der bovengenoemde rubrieken te brengen.

§ 48. *videlicet.* Hier wordt Lib. V. § 103 aangehaald. Ondertusschen komt het mij voor, dat deze twee plaatsen niet volkomen overeenstemmen. In onze plaats is duidelijk ironie; maar in V. § 103 is geen ironie te vinden.

§ 51. *sine corpore.* Dr. Tischer merkt hier te regt aan, dat *sine corpore* in plaats van een negatief adjectief geplaatst is. Het is echter jammer, dat hij verzuimd heeft hier Ovid. Metam I. 20 aan te halen. In de boeken, die binnen het bereik der schooljeugd vallen, weet ik geen sterker bewijsplaats dan deze.

§ 51. *Quem-intelligant.* Dit wordt verklaard: "dass sie "den Geist im Körper auch nicht begreifen." Dit is op zich zelf goed, doch het is eene wijze van interpreteren, die mij voor het onderwijs minder geschikt voorkomt. De jongelieden moeten, zoo zij ten minste niet volgens routine maar met helder bewustzijn moeten leeren handelen, niet alleen voor de latijnsche phrasen een equivalent in hunne moedertaal bekomen; maar moeten begrijpen, hoe de latijnsche spreekwijs aan die beteekenis komt. Naar mijn inzien moest er zijn aangemerkt: "*quem* is hier vragend, en deze vraag staat gelijk met eene negatie." Zie Madvig, Lateinische Sprachlehre, § 351.

§ 58. *Quumque nihil esset. Nihil* wordt hier verklaard door: "Nichts von allem Dem, was wir met den Sinnen wahrnehmen." Deze verklaring is geheel mis, gelijk reeds uit Cicero's onmiddelijk volgende woorden: "nihil enim putat esse, quod oriatur et intereat" blijken kan. Plato toch meende, dat de stoffelijke dingen eigenlijk niets zijn, *μὴ ὄντα.* Zie b. v. Timaeus pag. 27, 28, waar hij zegt: "wat "met het verstand door redenering kan gevat worden is al"tijd aan zich zelf gelijk, maar wat door meening en zinne"lijke waarneming, zonder redenering, vermoed wordt, ont"staat en vergaat, doch *is* eigenlijk nooit." Cicero meent dus dit: wanneer de ziel stoffelijk was, kon zij zooveel kennis niet hebben, daar zij dan binnen ligchamelijke grenzen zou besloten zijn.

§ 60. *sive anima sive ignis sit.* Dr. Tischer merkt aan, dat men hier een Impf. Conj. verwachten zou. Ik erken, dat Cicero dikwijls, om de consecutio temporum, een imperfectum zet, waar eigenlijk een praesens staan moest; maar met dat al wordt, mijns inziens, het praesens hier zoo zeer door den zin gevorderd, dat het een onverschoonlijk opofferen van den inhoud aan den vorm zou geweest zijn, indien hier een imperfectum gezet was. De meening toch is deze: wat de ziel ook wezen moge, wanneer ik er eene uitspraak over doen kon, zou ik durven zweren, dat zij goddelijk is. Stond hier *esset*, dan zou het den schijn hebben, alsof er geenszins van de onveranderlijke natuur der ziel, maar van

eenen voorbijgaanden toestand gesproken werd. Bovendien is het mij niet eens duidelijk, dat de consecutio temporum hier een imperfectum vordert. Zie Madvig op Cic. de Fin. I, § 25, pag. 57.

§ 62. *qui animus vidit*. *Animus* wordt hier, hoezeer het, volgens Tischer, in alle handschriften staat, weggeworpen. Naar mijn inzien ware het beter de lezing: *animo* (zie Orell in ed. majore) in den text op te nemen. Zie § 46.

§ 64. *jus hominum*. Dr. Tischer teekent aan: "Gegensatz zu *jus civile*." Hier is echter in 't geheel geen tegenstelling, er worden eenvoudig eenige weldaden der wijsbegeerte opgenoemd.

§ 85. *tamen eventum*. Op *tamen* wordt niets aangemerkt. Het heeft echter reeds ergernis genoeg gegeven. Cf. Orell.

§ 88. *Carere in morte non dicitur*. Dr. Tischer merkt aan: "Das Wort "entbehren" findet bij Todten keine An- "wendung, da hier kein Schmerzgefühl stattfinden würde." Dit is op zich zelf wel waar, doch past niet in den zamenhang. De door Orell in den text opgenomen lezing *carere in malo* past veel beter op het onmiddelijk volgende: *dicitur illud: bono carere*.

§ 91. *alteros non attinget*. Om Cicero geen onzin te laten zeggen, moet hier met Orell gelezen worden: *attingit*.

§ 98. *Palamedem*. Hier had Virg. Aen. II, 81 sqq. moeten aangehaald worden.

§ 109. *quamquam — non carent*. Dr. Tischer had moeten aanmerken, dat dit eigenlijk, na al wat over *carere* gezegd is, eene inconsequentie moet genoemd worden.

§ 110. *bonorum*. Hier wordt de gewone aanmerking gemaakt, dat *boni* bij Cicero de optimates beteekent. Dit is een locus, die in geen commentarius op Cicero schijnt te mogen ontbreken. Desniettemin houd ik zulke soort van aanmerkingen voor verkeerd, (zie mijne aanteekening op § 51). *Boni* beteekent: *de goeden*, en in een staatkundigen zin: *de weldenkenden*. Ieder vindt echter natuurlijk de lieden van zijne partij wéldenkend, en die van de tegenpartij sléchtdenkend. Bij gevolg beteekent *boni* in de mond van een aristocraat de optimates, maar in het woord: *boni* ligt die beteekenis in het geheel niet.

§ 112. *An hanc jam artem plane relinquimus?* Hoe is dit overeen te brengen met de aanmerking van Tischer op § 7, *declamitabam caussas*, waar hij zegt: "neben den Uebungen in der gerichtlichen Beredtsamkeit, die Cicero seit langer zeit mit jüngeren Freunden gehalten hatte, eröffnete und leitete er jetzt auch philosophische Disputirübungen über ein aufgestelltes Thema."

Mijn gevoelen aangaande deze uitgave is dus, gelijk men uit het voorgaande reeds vermoed zal hebben, het volgende. De uitgave is goed opgezet en kan met voordeel op de gymnasien gebruikt worden, hoezeer de aanteekeningen niet zonder fouten zijn. Dit zal evenwel bij menschenwerk wel altijd het geval wezen. Wilden wij eenig schoolboek niet goedkeuren, omdat het niet volmaakt was, dan zouden wij er geen enkel overhouden. Daar echter deze uitgave over het geheel goed is, in de aanteekeningen veel wetenswaardigs bevat, en ten doel heeft, om niet alleen op den vorm maar ook op den inhoud opmerkzaam te maken, terwijl dit doel zonder opoffering der grammatica bereikt wordt; zoo meenen wij het gebruik dezer uitgave gerust te kunnen aanraden.

D. BURGER, Jr.

KORTE VERSLAGEN VAN EENIGE NIEUWE SCHOOLBOEKEN EN UITGAVEN VAN SCHRIJVERS DIE OP GYMNASIËN WORDEN GELEZEN.

Grieksche Spraakleer vooral van het Attische Taaleigen, ten gebruike van Scholen. Naar het Hoogduitsch van K. W. Krüger bewerkt door Dr. C. M. Francken. Amsterdam Johannes Müller. 1853. — 1e deel. Vormleer. gr. Oct. 240 blz.

Onder de korte verslagen moge ook deze "Selbstanzeige"

eene plaats vinden; ik zal daardoor in de gelegenheid zijn om eenigzins naauwkeuriger, dan in de voorrede geschied is, de betrekking tusschen het oorspronkelijke en de nederduitsche bewerking aan te toonen en het boek te karakterizeren. De lezer zal mij, hoop ik, deze vrijheid ten goede houden, even als aan mijn vriend Burger, wiens voetspoor ik hierin volg [1]).

De lezer ontmoet hier geen nieuw, maar zoo als ik meen, een beproefd boek. Krüger is de eerste geweest, die eene schoolgrammatica gaf voor *één* dialekt, waarin hij navolging heeft gevonden bij Enger, Madvig en Ahrens. Men schijnt thans meer algemeen in te zien, dat de gelijktijdige behandeling van alle een hinderpaal is voor het grondig onderwijs vooral van de Etymologie. De reden nu, waarom K. het *Attische* taaleigen heeft gekozen, ligt daarin, dat het de grootste vastheid van vormen heeft, door de beste schrijvers is gebruikt, en ook het gewone Grieksch (ἡ κοινή) voor hem, die 't Attisch kent, verstaanbaar is.

De voornaamste verdienste van het werk van K., hetwelk door de nieuwste schrijvers van spraakkunsten naar waarde geschat en ijverig gebruikt is (vgl. Madvig, Voorrede voor de duitsche uitgave bl. X, Curtius, ib. bl. VIII, vgl. Ahrens, ib. bl. VI) is gelegen in de behandeling der Syntaxis, omdat dit gedeelte zich niet, even als de Vormleer, aan Buttmann kon aansluiten, wiens uitstekende verdiensten in het laatste opzigt door geen zijner navolgers zijn geëvenaard. Te regt dus volgt K. het spoor zijns leermeesters, wiens boek hij steeds bekend vooronderstelt. Daarom is het, dat bij bijzonderheden, die door Buttmann reeds bewezen waren, volstrekt geen citaten zijn gevoegd; waar K. daarentegen van hem afwijkt of hem kan aanvullen, worden bewijsplaatsen aangebragt, zooals o. a. meermalen het geval is in de lijst der verba anomala.

Over 't geheel heeft de vertaler in de Etymologie geen uitlatingen noodig geoordeeld. Zijn doel was even als dat van K. om te gelijk een leer- en studieboek te geven, of

---

1) Bijdragen voor 1852, bl. 47.

zoo als K. het uitdrukt geen *Schüler-* maar eene *Schulgrammatik*, een spraakkunst die den leerling ook nog verder dan 't (Nederduitsche) Gymnasium zoude leiden. Hij heeft daartoe hetzelfde middel gebruikt als K., namelijk om in parenthese te plaatsen, wat niet tot het leerboek behoorde, d. i. al datgene, wat niet behoeft te worden van buiten geleerd, maar slechts dient om bij meerdere oefening te worden nageslagen, ten einde vreemde verschijnsels op te helderen, en rekenschap te geven van hetgeen in sommige uitgaven nog te vinden is. In zóó verre echter verschilt de Nederduitsche uitgave van de Duitsche, dat de laatste eene onderscheiding van *vier* cursus bezit, die in de eerste ontbreekt. Indien ik voor mijne bewerking cursus moest aangeven, dan zoude bij mij alles wat met de groote letter staat en wat in de aanmerkingen door ruimeren druk is onderscheiden eerste cursus heeten; want wat in de aanmerkingen door den druk in het oog valt staat in gewigt met de hoofdregels nagenoeg gelijk. Ik zoude dit echter niet eersten *cursus* noemen, omdat het in *één* jaar zou kunnen worden behandeld (veeleer zijn daartoe twee of drie jaren noodig), maar alleen in tegenstelling van het overige der aanmerkingen die niet in parenthese staan. In hoevele porties die eerste cursns moet worden toegediend, dit laat ik aan het overleg en het beleid van den Docent over. Het hangt te zeer van plaatselijke omstandigheden en bijzondere methode af, om eene algemeen geldige aanwijzing te kunnen geven. Verder dan die eerste cursus moet het memorizeren niet gaan. Het overige moet bij gedurige herhaling van dien zoogenaamden eersten cursus op de hoogste klassen ingelascht worden. Ten onregte heeft K. eersten cursus genoemd de hoofdregels, tweeden de hoofdzaken der aanmerkingen. Zoo als ik zeide, deze beide staan in gewigt nagenoeg gelijk. Den vierden cursus heeft hij nog door twee soorten van parenthese gesplitst; dit gaf aan het boek een onbehagelijk voorkomen en had geen daaraan evenredig nut; ik heb daarom in den regel de gewone parenthese ( ) gebruikt, en slechts zeer zelden de vierkante haken [ ] om typographische redenen, die bij inzage van het boek gemakkelijk zullen blijken. Soms is van ( ) ook

bij *regels* gebruik gemaakt, om den Docent een wenk te geven, dat zij niet behoeven in 't geheugen te worden geprent, althans aanvankelijk kunnen worden overgeslagen, b. v. R. 11, bl. 13; R. 1 en 2, bl. 11; R. 1, bl. 25, e. e.

Of nu de vereeniging van leer- en studieboek mogelijk was, zal de uitkomst moeten leeren. De vertaler heeft er niet aan getwijfeld, in aanmerking nemende het veelvuldige gebruik, dat de uitgebreide Latijnsche Spraakleer van Madvig, die althans niet minder dan K. studieboek is, op de gymnasiën heeft gevonden, en de hoogere eischen, die thans teregt voor het Grieksch worden gedaan. Slechts moeten de regels op zichzelven eenvoudig en duidelijk zijn. De moeite daaraan door den vertaler besteed is welligt iets grooter geweest, dan men genegen zal zijn te gelooven, wanneer men het oorspronkelijke niet vergelijkt.

De afzondering van hetgeen niet tot het leerboek behoorde maakte het onschadelijk eenige citaten te behouden, die anders moesten worden weggelaten. Bepaaldelijk heeft dit betrekking op de alfabetische lijst der verba anomala, waarvan zeer weinig behoeft van buiten te worden geleerd. Al de gebruikelijke anomala, die zich eenigzins tot eene rubriek lieten brengen, zijn op *vijf* bladzijden (bl. 167-172) in kolommen gebragt, zooals dit in de Latijnsche grammatica reeds lang gewoonte geweest is. Deze lijst moeten de leerlingen *in succum et sanguinem vertere*. Het weinige buitendien noodzakelijke is in de alfabetische lijst door eene hoofdletter en grooteren druk kenbaar gemaakt, en dit is niet door aanhalingen uit auteurs afgebroken. Deze volgen eerst daarna, en zijn somtijds zelfs uit Plutarchus, Lucianus, Diodorus Siculus en lateren genomen, wanneer nog geen voorbeeld uit Attische schrijvers scheen te zijn aangebragt. Alleen de geringe ruimte in aanmerking nemende, heb ik gemeend die te kunnen behouden. Mogen zij bij Docenten, die het boek gebruiken, aanleiding geven tot een onderzoek, of voor de twijfelachtige vormen werkelijk geen beter auctoriteit bestaat. De vertaler heeft alle aanhalingen nageslagen. De tijd daarvoor gebruikt was niet nutteloos besteed, omdat dikwijls de laatste kritische uitgaven veranderingen van le-

zing hadden te weeg gebragt, en niet zelden fouten in de getallen, soms ook in de titels waren ingeslopen. Om het overzigt van het geheel te bevorderen zijn in de Nederduitsche bewerking hier en daar korte algemeene inleidingen en gewijzigde indeelingen aangenomen (vgl. b. v. §§ 14, 18, 26) en is soms de volgorde der regels veranderd.

Wat aangaat de terminologie is de benaming mediaal-passief, behalve op ééne plaats, overal verdwenen. Ik heb deze vermeden, omdat *mediaal* eene uitdrukking is, die in deze zamenstelling verschillende opvattingen toelaat. Mediaal-passief noemt K. de passiva, die eene reflexive beteekenis hebben; niets is dus eenvoudiger dan daarvoor in plaats te stellen reflexief-passivum; de naam brengt dan zijne eigene verklaring mede. Het onderscheid tusschen Passief Deponens en Reflexief Passivum is dit, dat de verba der tweede soort een activum hebben (b. v. ἀγερθῆναι, ἀγείρω), die van de eerste niet (ἡσθῆναι, διαλεχθῆναι). De afkortingen in de lijst der anomala zijn aldus veranderd:

Krüger.	Vertaling.
MP (mediales passiv)	RP (reflexief passivum)
PM (passives medium)	RM (reflexief medium)
MI (medium des Interesse)	MCo (medium commodi)
DM (dynamisches medium)	MI (medium intensivum)
MV (medium der Veranlassung)	MF (medium factitivum)

MD en PD (mediaal en passief deponens) zijn gebleven.

De boven opgegevene veranderingen hebben allen meer of min op den vorm betrekking. Deze moesten belangrijker zijn dan die in de zaken. Onder de laatsten zij gewezen op het volgende. In den dualis van 't artikel is τά geheel weggevallen, ταῖν, ταῖνδε, ταύταιν (als min gebruikelijk in parenthese) behouden, het laatste alleen in overeenstemming met K. In de 2. pers. dualis van de historische tijden is ην als regel opgegeven, ον als uitzondering (bl. 107); zoo ook in 't passivum om de analogie, ofschoon 't mij niet is gelukt een voorbeeld daarvoor te vinden; het perfectum activi is in tegenspraak met K. als een buitengewone vorm beschouwd, en wordt daarom twijfelachtig gerekend, wanneer het niet uitdrukkelijk is opgegeven; als paradigma is βουλεύω

boven λύω verkozen om redenen vermeld bl. 127. Volgens Krüger waren alle eensylbige vormen van 't werkwoord perispomena; hierbij zijn echter de participia vergeten, enz.

Ik heb boven Krfiger een beproefd boek genoemd. Dit is echter slechts in zooverre waar als andere schrijvers van spraakkunsten het tot grondslag hebben genomen. Als schoolboek heeft het geen algemeene invoering gevonden, zoo als blijkt uit de omstandigheid, dat in tien jaren niet meer dan drie uitgaven daarvan zijn verschenen. De vertaler zoude zijn doel bereikt rekenen, indien de bezwaren, die eene meer algemeene verbreiding in Duitschland verhinderden, door zijne bewerking waren weggenomen. Krüger zoude dan eene volledige spraakkunst voor het Grieksch wezen op dezelfde schaal bewerkt als Madvig voor 't Latijn.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om een paar verbeteringen aan te wijzen, die tot de duidelijkheid zullen bijdragen. Bl. 99 en 101 moet in 't opschrift *Augment en Reduplicatie* gelezen worden voor *Augment*. Bl. 100 r. 1 moeten de woorden "eene ρ" wegvallen. Bl. 108 r. 7 staat: "voor ν," lees: (in plaats van ν). Bl. 173, m. staat: RP = verbum, waarvan" lees: RP = verbum activum, waarvan."

C. M. FRANCKEN.

Voor hen, die zich bijna jaarlijks ex officio met de Aesopische fabels moeten bezig houden, zullen beide onderstaande uitgaven welkom zijn:

Ausgewählte Fabeln des Phaedrus. Erklärt von F. E. Raschig. Leipzig 1853. (*Haupt-Sauppe'sche Sammlung*). 8°. VIII en 87 blz.

Deze uitgave bevat zestig der fabels van Phaedrus in eene orde, gewijzigd naar de behoeften van de school, zoodat de gemakkelijke vooraan geplaatst zijn, en die, waarvan inhoud of vorm voor den leeftijd van de leerliagen, waarvoor Phaedrus gewoonlijk gebruikt wordt, minder geschikt waren, zijn

weggelaten. De aanteekeningen zijn vrij uitgebreid, doordat de uitgever meer dan een oppervlakkig begrip van den inhoud, welke bij Phaedrus gemakkelijk aan de leerlingen kan worden gegeven, verlangde. Te regt meent hij, dat reeds van het begin af eene naauwkeurige opvatting bij den leerling vereischt wordt. Aan de vlugtigheid van de eerste lectuur schrijft hij het toe, "dat bij den overgang tot hoogere klassen voor het afleeren en beter leeren (*das Um-und Verlernen*) van hetgeen voorloopig niet voldoende en grondig was geleerd zooveel tijd en inspanning wordt gevorderd." Ongetwijfeld kan men in het eerst niet te naauwkeurig zijn in het acht geven op kleine fouten, te meer omdat zij voor den docent dikwijls bijna onmerkbaar zijn, en eene verkeerde opvatting, die men volstrekt niet kon verwachten dikwijls b. v. slechts door den toon van het lezen des schrijvers of oplezen der vertaling blijkbaar wordt. Misschien gaat echter R. wat te ver, wanneer hij niet alleen de promythia en epimythia, die niet geheel met de fabel overeenkomen, aanwijst, maar ook hier en daar niet geheel buiten woordkritiek blijft. Voor den tekst is die van Bentley ten grondslag gelegd.

Bij de behandeling der Grieksche fabelen, die zonder eenige verandering van den eenen in den anderen druk in de Chrestomathiën overgaan, zal met vrucht kunnen worden vergeleken.

Αἰσωπείων μύθων συναγωγή. Fabulae Aesopicae collectae. Ex recognitione Caroli Halmii. Lips. 1852 (*Teubner*). 8°. min. XIV & 215 pagg.

Deze verzameling bevat niet minder dan 426 fabels, in alfabetische orde naar de titels gerangschikt. In een voorberigt geeft Halm voldoende rekenschap van de handelwijze, die hij gevolgd is en de verbeteringen, die hij gemaakt heeft. Het is bekend, dat de Aesopische fabels op zeer verschillende wijzen door oude grammatici bewerkt en met groot verschil van lezing tot ons gekomen zijn, zoodat dezelfde fabel soms op vijf of zes verschillende wijzen wordt voorgesteld. Terwijl nu H. bedoelde eene volledige verzameling van de bestaande fabels in proza te geven, was het aan den anderen kant niet wenschelijk, dat door de toevoeging van slechte bewerkingen, die voor niemand eenig nut hebben, de omvang van het boekske

buitensporig vergroot werd. Daarom koos de uitgever de beste bewerking van elke fabel en voegde er alleen eene tweede bij, wanneer het onderscheid in verhaal of stijl van eenig belang was. Tot grondslag liggen de uitgaven van Fr. de Furia, 1810 (1809 ?) naar een HS. van Florence met veel fouten (herhaald door C. E. C. Schneider, te Leipzig in 1810, en met de fouten, die Schneider reeds verbeterd had, weder in de stereotypuitgave van Tauchnitz), van Coray, Parijs, 1810, tot nog toe te regt voor de beste gehouden, en van J. G. Schneider, Vratisl. 1812. De choliamben van Babrius zijn hier ook opgenomen, omdat van de 36 fabels die de Furia uit een Vaticaansch HS., dat thans verloren is, heeft uitgegeven, de meeste met geringe veranderingen, uit de later gevondene van Babrius zijn overgenomen. Het oorspronkelijke plan, om alleen de fabelen in proza te geven met uitsluiting van Babrius, moest dus worden opgegeven, en in plaats van het gebrekkige proza van de Furia de metrische bewerking van Babrius in plaats worden gesteld. Elke fabel heeft een doorloopend nommer, maar daarbij eene verwijzing naar de Furia (F), Coray (C), Schneider (S), of Babrius (B). Een alfabetische lijst van de namen die in de titels voorkomen bevordert het gemak in het opzoeken.

Chrestomathie aus Xenophon. Mit einem Vorläufer aus Isokrates und einem poëtischen Anhang. Bearbeitet und mit einem Wörterbuche versehen von Dr. K. F. Schnitzer. Zweite, verbesserte und Theilweise vermehrte Auflage. Stuttgart, 1853 (*Rotterdam*, *A. Baedeker*). 8°. 201 S.

Chrestomathia Xenophontea. Cum praecursore Isocrateo adjectis aliquot poematiis edidit Car. Fr. Schnitzer. Accedit explicatio grammatica. Ib. 8°. 156 pagg.

Chrestomathiae Xenophonteae explicatio grammatica. Ed. id. Ib. 8°. 27 pagg.

De verzamelaar en uitgever van deze bloemlezing had het doel om aan de leerlingen eene handleiding te geven tot de kennis van de Grieksche taal uit den besten tijd. Of onder de Docenten buiten zijn land, ten gevalle van wie hij het "gravius opus" op zich nam, om zijn titel en kleine noten in het Latijn te vertalen, ook Nederlanders gevonden

worden, is mij niet bekend. Zij zouden beter het werkje kunnen beoordeelen, dan het mij na eene vlugtige doorbladering veroorloofd is. Ik ben na inzage van den latijnschen titel allezins geneigd, om aan de opregtheid van den schrijver te gelooven, wanneer hij het vertalen in 't latijn voor zich een moeijelijke bezigheid noemt. Doch dit daargelaten, is het denkbeeld om eene bloemlezing uit Xenophon te vervaardigen niet af te keuren, daar een groot deel van dien schrijver weinig aantrekkelijks voor jonge lieden heeft. Wij vinden hier na een stuk uit Isocrates ad Demonicum, (eene redevoering, waarmede men zeer goed de lectuur van Grieksch proza kan aanvangen) uit Xenophon: *Cyri majoris vita*, uit de Cyropaedie; *Cyro minoris Anabasis* en *Reditus Graecorum* beide uit de Anabasis; vervolgens *Socratica* uit de Memorabilia en de kleinere werken; daarna een kort aanhangsel van disticha en kleinere stukken uit de Lyrici. De uitgave met Latijnschen titel bevat alleen tekst. De noten zijn afzonderlijk in het derde der opgenoemde werkjes gegeven. Het woordenboekje, waarvan op den titel van het eerste melding wordt gemaakt, is bij denzelfden uitgever verschenen, doch schijnt alleen in het Hoogduitsch te bestaan.

NECROLOGIEËN EN SCHOOLBERIGTEN.

LEVENSBERIGT VAN Dr. D. H. P. ABBING.

Door de Redactie heuschelijk uitgenoodigd, om een levensberigt van mijn overleden vriend en ambtgenoot voor dit Tijdschrift te leveren, kon noch mogt ik dit weigeren. Ik kon het niet weigeren, omdat niemand naauwkeuriger berigt aangaande den overledene kon geven, daar ik gedurende 22 jaren het geluk had zijn vertrouwde vriend, gedurende 4½ zijn ambtgenoot te zijn. Ik mogt het niet weigeren, omdat de pieteit jegens den afgestorvene het mij juist om deze redenen verbood, terwijl het mij veeleer een weemoedig genoegen was, zoodoende in de gelegenheid te zijn eene laatste, al is het dan ook zwakke hulde aan de nagedachtenis van mijn edelen, zoo vroeg ontslapen vriend te brengen. Niemand denke echter, dat ik daarom een zoogenaamd *elogium* ga schrijven: dit zou zoowel in strijd zijn met het karakter van Abbing zelven, als ook met het mijne: eenvoudig als de man zelf was, zal ook mijn kort verhaal wezen aangaande zijn leven, dat geheel aan de stille vervulling zijner pligten was gewijd, en even als zijn persoon niets schitterends, maar des te meer degelijks en waarachtig edels opleverde.

Diederik Hendrik Pieter Abbing dan, werd den 14 September 1813 te Borculo in Gelderland geboren, en ontving

zijne opvoeding te Zutphen, waar zijn vader het Notariaat uitoefende. Van jongs af uit neiging tot de studie der Letteren bestemd, leide hij zich, voornamelijk onder den toenmaligen Rector J. Lenting en tegenwoordigen Conrector J. H. Kroon, die beiden, vooral de laatste, tot het einde toe zijne warme vrienden bleven, met de borst op deze studie toe, en werd, in alle opzigten goed onderlegd, in October 1831 Student in de Letteren aan de Hoogeschool te Utrecht. Blakende ijver voor zijne studie en groote regtschapenheid van karakter onderscheidden hem hier gedurende ruim zes jaren, en deden hem de achting en vriendschap van vele Professoren en Studenten verwerven, tot hij in November 1837, intusschen Doctorandus in de Letteren en Regten beide geworden zijnde, als Conrector der Latijnsche scholen te Kampen beroepen werd. Dezen post bekleedde hij gedurende ruim een jaar zóó, dat hij toen in de plaats van den overleden Rector R. van Wijk Jacz. werd aangesteld, en kort daarop promoveerde hij te Utrecht den 25 Nov. 1839 met eene *Dissertatio literaria inauguralis qua continentur observationes de Indole Plutarchi in scriptis conspicua.* Het volgende voorjaar huwde hij zijne Nicht, Mejufvrouw G. A. M. Pull van Amersfoort, met welke een allergelukkigst huwelijk, door drie dochtertjes gezegend, hem tot zijn dood toe verbond. Toen voor nu ruim zes jaren de oude Latijnsche scholen te Kampen in een nieuwerwetsch Gymnasium werden hervormd, werd Abbing tot hoofd hiervan benoemd en hem vier ambtgenooten voor de verschillende vakken toegevoegd, terwijl hij zelf, benevens een Conrector, met het onderwijs der Oude Letteren, zijne lievelingsstudie, belast bleef. Ondanks zijne wankelende gezondheid, die, door de zwakte zijner borst vooral, hem en de zijnen vele zorgen baarde, nam hij deze betrekking met den meesten ijver waar, tot dat hij in het voorjaar van 1851 door herhaalde bloedspuwingen enz. daarin werd verhinderd, en op raad van zijn medicus een jaar verlof moest vragen, waarin door de stedelijke Regering met de meeste bereidwilligheid getreden en Dr. E. Mehler inmiddels als zijn substituut werd aangesteld. Abbing trok zich gedurende dien

tijd met de zijnen op zijn geliefd Seesink bij Zutphen terug, en keerde, door de Geldersche lucht en dieet wel eenigzins aangesterkt, maar toch met de kiemen eener doodelijke ziekte in zijne borst, in het begin van Augustus 1852 tot zijne betrekking weder, die hij met den ouden, misschien te grooten ijver, tot kort vóór de groote vacantie van dit jaar vervulde. Toen echter dwong zijne toenemende zwakte hem om vervroeging van den gewonen rusttijd te vragen, ten einde zich zoo mogelijk weer door de buitenlucht en rust te herstellen, waarvan dan ook het gevolg was, dat hij zich, schijnbaar ten minste iets hersteld, met het begin van Augustus op nieuw aan zijn hem zoo dierbaren post kon wijden. Dit mogt evenwel, helaas! slechts van korten duur zijn: de doodelijke kwaal nam hand over hand toe, en den 30 September l.l. ontsliep hij, na slechts acht dagen bedlegerig te zijn geweest, zacht en kalm, gelijk zijn geheele leven was, in den ouderdom van even veertig jaren.

Dit is het eenvoudig, uiterlijk leven van den man, die geheel voor zijne betrekking en familie leefde. Als geleerde voor de zoogenaamde geleerde wereld deed hij regtstreeks weinig of niets; maar des te meer werkte hij indirect daarop door het vormen van goede leerlingen, gelijk onder anderen ook de Hoogleeraren aan onze verschillende Academiën, met sommigen van welke ik wel eens over Abbing en zijn onderwijs sprak, volgaarne erkenden. Mogt zijne levenswijs in Kampen en zijne eigene modestie, die zeer groot, ja welligt te groot was, hem verhinderen om voor de pers te werken, hij was desniettemin een zeer goed Literator, vooral een fijn Grammaticus, waarvan ik onder anderen nog kort vóór zijn dood de bewijzen mogt zien in Noten, die hij in usum Scholarum op de eerste boeken der Aeneis gemaakt had, en welke misschien nog in het licht zullen verschijnen.

Maar vooral als Docent der oude talen moest men Abbing zien: dat was zijne roeping, daarvoor leefde hij. Hij deed dit met een ijver, die mij dikwijls het: *φθίσει σε τὸ σὸν μένος* hem deden toeroepen; voor zijne betrekking, voor zijn Gymnasium had hij alles over, en de vruchten daarvan waren ook geenszins twijfelachtig. Met zijne Collegas was hij

(ik zelf mogt het, zooals ik reeds zeide, 4½ jaar ondervinden) humaan in de hoogste mate; *fortiter in re, suaviter in modo*, was zijne leus, en deze bragt hij in alles en tot het laatst toe stipt in practijk. Allen, zoowel Onderwijzers als Leerlingen, beminden en eerbiedigden hem dan ook om het zeerst, en op hoe hoogen prijs de stedelijke Regering hem stelde, bleek herhaaldelijk en niet het minst bij en na zijn verscheiden op de voor beiden meest eervolle wijze.

Zóó was Abbing in zijn publiek leven, zóó was hij als Literator, waarin misschien de lezers van dit Tijdschrift alleen belang stellen. Mij echter dringt de pietas jegens den afgestorvene, en het onvolledige, dat zijn beeld anders zou hebben, er wat zijn privaat leven en karakter betreft, dit bij te voegen, dat hij in 't algemeen veel meer was, dan hij scheen. Door den zwakken staat zijner gezondheid immers, misschien gedeeltelijk ook door karakter, was hij in grooter gezelschap veelal stil en teruggetrokken, en daardoor wel eens aan miskenning blootgesteld. Maar voor hen, die het geluk hadden hem meer van nabij te kennen, was hij een warm en trouw vriend, een eerlijk, naauwgezet man, zooals men zelden in zulk eene hooge mate zal aantreffen. Naauwgezetheid zou ik bijna den hoofdtrek van zijn karakter noemen, die hem overal en in alles kenschetste: deze, met groote bescheidenheid en ware humaniteit gepaard, maakten hem dierbaar aan zijne vrienden en eerbiedwaardig ook voor diegenen, die hem minder kenden. Wat hij voor zijn huisgezin was, waarvoor zulk een stil, huisselijk man geheel leefde, zeide ik reeds met een woord, en het zou ontheiligen van zijn rustig familieleven zijn, dit verder openlijk te ontwikkelen. Dat zulk een karakter overigens echt godsdienstig dacht, dat Abbing in den vollen, edelen zin des woords een waar Christen was, en als zoodanig leefde en stierf, zal ik wel niet behoeven te zeggen.

Have atque vale, pia anima!

— κοῦφα σοι
χθὼν ἐπάνωθεν πέσοι.

Arnhem, 28 Nov. 1853. D. J. VAN STÉGEREN.

JOHANNES HENRICUS WARREN was den 27. December 1809 te Groningen geboren uit ouders die tot de Roomsche Godsdienst en den fatsoenlijken burgerstand behoorden. Reeds vroeg gaf hij blijken van een vlug begrip en leerzamen geest. Als een veelbelovende knaap doorliep hij de verschillende klassen der Latijnsche School in zijne geboorteplaats en behoorde onder de geliefkoosde leerlingen van den toenmaligen Rector A. Schneither, die, boven zijne andere gaven, ook vooral die bezat van als met één oogopslag de vermogens der jonge lieden te peilen en de verdienstelijksten door vriendenraad en daad voor altijd aan zijn persoon te verbinden. Onder zulke goede voorteekens opgegroeid, betrad hij de Academie te Groningen, die toen, wat de faculteit der oude letteren betreft, onder geen gelukkig gesternte lag. Maar desniettemin bleef Warren zijn ouden lust en ijver behouden; ja hij had onder zijne medestudenten een meer dan gewonen naam van kunde, die veel van hem verwachten deed, meer dan hij ten gevolge van de omstandigheden heeft kunnen en mogen presteren.

Reeds vroeg en voor de voltooijing zijner Academische studiën zag hij zich verpligt, naar een duurzaam middel van bestaan om te zien, waartoe zich de gelegenheid aanbood in de vervulling van 't Rectoraat te Veendam, 't welk hij in 1830 aanvaardde. Na de afscheuring van België gordde Warren ook, bij de algemeene geestdrift, de wapens aan, terwijl Ds. J. C. Kinderman, toen te Wildervank, intusschen uit vriendschap voor hem het schoolwerk opvatte. Nog niet lang huiswaarts teruggekeerd, werd Warren als Rector naar Dockum geroepen, onder voorwaarden echter van eerst den doctoralen graad in de letteren te verwerven. Zulks geschiedde den 29. Sept. 1832, na de openlijke verdediging eener dissertatio *de Aeschyli Septem Contra Thebas et Euripidis Phoenissis*, een stuk, dat, volgens des schrijvers eigen oordeel, te haastig was opgesteld, om eenigzins aan de vereischten van diepe studie te kunnen voldoen. Den 1. October deszelfden jaars aanvaardde hij reeds zijne betrekking te Dockum, welke hij tot aan zijn dood, die den 20. December 1853

voorviel, onafgebroken met altijd even naauwgezetten ijver en hartelijke belangstelling zoowel in zijn werk als in zijne leerlingen vervulde. Wij willen hier de dikwerf reeds geslaakte klagt niet herhalen over het verderfelijke, dat er voor mannen van geest en talent ligt in het begraven worden in kleinere plaatsen, waar geen wetenschappelijk leven en verkeer of wetenschappelijke communicatie is; maar alleen zeggen, dat Warren, deze omstandigheid ten zijnen opzigte in aanmerking genomen, steeds zijne eigenaardige frischheid van geest, zijn klassieken tint van opmerken en aangeboren lust tot studie heeft behouden en aangekweekt, terwijl hij zeker, in ruimer kring geplaatst, aan de wetenschap grootere diensten had kunnen bewijzen dan nu het geval geweest is. Doch in den kring hem aangewezen, was en bleef hij die hij zijn moest, en daartoe zij hij ons allen ten voorbeeld; niet minder ook in zijn rondborstig en weldenkend, mannelijk en vrij karakter, dat in al zijne woorden en daden uitkwam, ja zich in zijn uiterlijk niet verloochende. Warren genoot eene vaste gezondheid, en toch stierf hij in den bloei zijner jaren na een ziekbed van vijf weken en liet uit zijn huwelijk met Mej. W. J. Fockema (hetwelk den 24. Oct. 1844 gesloten werd en door zijn overgang tot de hervormde kerk voorafgegaan was), vijf kinderen na. Zijn stoffelijk overschot werd ter laatste rustplaats begeleid door zijne leerlingen en vele ingezetenen van Dockum, terwijl Ds. Sibinga van Blya bij 't graf eene treffende aanspraak hield.

SCHOOLBERIGTEN.

Harlingen. In de vacature, ontstaan door het overlijden van Dr. J. H. A. Weytingh, is voorzien door de benoeming van Dr. C. I. de Lussanet de la Sablonière, Collaborator aan 't Gymnasium te Wageningen. De benoeming

is geschied door den Minister van Binnenlandsche Zaken den 6 Julij 1852. De benoemde heeft zijne betrekking in tegenwoordigheid van Burgemeester en Wethouders en Curatoren aanvaard den 5. September. Deze plegtigheid heeft echter niet in het openbaar plaats gehad, daar publieke promoties om financiële redenen hier zelden gehouden worden. De Raad heeft dan ook onlangs besloten, om het geven van prijzen geheel af te schaffen, en deze door testimonia te vervangen (!).

Meppel. Het ons toegezondene *Reglement voor het Gymnasium te Meppel* is vereenigd met een Reglement voor de voorbereidende Fransche school aldaar; het eerste is goedgekeurd door den Minister van Binnenlandsche Zaken den 24 Februarij 1852, het tweede door den Gemeenteraad den 13 Julij 1852. Het onderwijs in Afd. A en Afd. B strekt zich uit over de gewoonlijk op de Gymnasiën onderwezen vakken. De eerstgenoemde afdeeling heeft 5, de tweede 6 klassen, die in even zoo vele jaren worden doorloopen. Het onderwijs wordt gegeven door drie Docenten, die, zoo noodig, door het zich toevoegen van een of meer medehelpers, zorgen moeten, dat het door hen te geven onderwijs in allen deele goed en deugdelijk zij. De voorbereidende Fransche school is tevens gewone middelbare school, en wordt gehouden door H. Koning, aan wien tevens op het gymnasium het onderwijs in de nieuwe talen, de nieuwe geschiedenis en aardrijkskunde is opgedragen. Curatoren hebben het toezigt op de Fransche school; in den regel is een verblijf van één jaar op de laagste klasse aldaar als voorbereiding voor 't Gymnasium voldoende.

Utrecht. Tot Praeceptor aan de Latijnsche scholen is bij besluit van den Raad der stad op 6 April benoemd de Heer B. ten Brink, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doctor, Rector te Appingadam.

Amersfoort. Met den 15 Julij nam Dr. J. C. van Deventer, Conrector alhier, benoemd als Conrector te Dord-

recht, zijn afscheid. Zijne plaats werd den 23. Augustus vervuld door Dr. J. E. van Gorkom, tot dusverre verbonden aan het Instituut van den Heer Kapteijn te Barneveld. Op denzelfden laatstgenoemden datum werd nog tot leeraar in de Wiskundige wetenschappen, mede door den Raad, benoemd: de Heer J. Borst, stads Fransch onderwijzer, tevens aan het hoofd eener bijzondere school alhier der 2e klasse, sedert 1 Nov. 1852 reeds met de waarneming van het Lectoraat belast.

Arnhem. Op den 12 Julij jl. deden Curatoren van het Gymnasium de mededeeling: dat hetzelve door den Minister van Binnenl. Zaken ontbonden was en tevens alle docenten daarbij onder dankbetuiging voor hunne bewezene diensten waren ontslagen. Dat de jaarlijksche subsidie van 's Rijks wege ad *f* 700, op verzoek van dezen kant was ingetrokken. En dat het nu weer eene geheel stedelijke Latijnsche school werd, waarbij de vorige Rector en Conrector onmiddelijk in hunne zelfde betrekking werden gecontinueerd. Sedert werden nog daarbij benoemd de heeren G. H. Timmer tot leeraar in de Wiskunde en T. Zijlstra tot leeraar in de Nieuwe Talen en Geschiedenis.

Wageningen. In plaats van Dr. J. C. de Lusanet de la Sablonnière, die te Harlingen tot Rector is aangesteld, is Dr. J. C. Hummel alhier tot collaborator benoemd, die zijne betrekking den 1. Sept. ll. heeft aanvaard.

Doesborgh. Nadat bij Ministeriële aanschrijving d.d. 25 September 1850, het Stedelijk Bestuur gemagtigd was om in plaats van de tot dusverre bestaande *Latijnsche school* opterigten eene uitgebreidere instelling van dien aard onder den naam van *Stedelijk Gymnasium* voor den proeftijd van 2 jaren, is na exspiratie van genoemden tijd bij Ministeriële resolutie d.d. 16 Oct. 1852, het alzoo aanvankelijk tijdelijk opgerigt *Stedelijk Gymnasium* namens den Koning definitief erkend en bestendigd.

Brielle. Door Z. Exc. den Minister van Binnenland-

sche Zaken is den 23 December 1853 het Gymnasium alhier, na een proeftijd van twee jaren, als gevestigd erkend, en is tevens op voordragt van den stedelijken raad Dr. E. Mehler tot Conrector aan dit gymnasium benoemd.

Brielle 16 Maart 1854. In plaats van den heer J. Nollen is door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken aan het gymnasium alhier tot Docent in de wiskunde benoemd de heer G. van Hennekelder, Math. et Phil. Nat. Cand.

Kampen. Het door het overlijden van Dr. Abbing opengevallen rectoraat, werd op den 1. Januarij 1854 aanvaard, door den in den Raad nieuw benoemden Rector Dr. A. H. A. Ekker, tot op dien tijd Praeceptor aan het Gymnasium te Utrecht.

Maastricht. De Heer C. Arenz, sedert 4 jaren leeraar in de hoogduitsche taal en de handelswetenschappen aan het alhier gevestigde Athenaeum, afdeeling industrieschool, is den 29. Januarij 1854 tot leeraar in de Handelsgeschiedenis, Warenkunde en Statistiek aan de Openbare Academie voor Handel en Nijverheid te Leipzig beroepen, en heeft dit beroep aangenomen.

In het Statistisch Jaarboekje, 3e Jaargang, ons voor weinige weken in handen gekomen, bl. 157, lezen wij:

"Onder de 67 in 1851 bestaande gymnasiën en latijnsche "scholen telt men 17 *definitief erkende*, te Arnhem, Doesborgh, "Harderwijk, Nijmegen, Zutphen, Delft, Gouda, 's Graven-"hage, Leyden, Rotterdam, Amsterdam, Haarlem, Middel-"burg, Leeuwarden, Deventer, Winschoten en Maastricht. "Hun getal is dit jaar met 2 vermeerderd, door den over-"gang van die te Doesborgh en Gouda van de voorloopig "opgerigte tot de erkende. De berigten omtrent deze inrig-"tingen zijn over 't algemeen gunstig. — Voorts 6 gedu-"rende langer dan twee jaren voorloopig bestaande gymna-"siën, gevestigd te 's Hertogenbosch, Wageningen, Franeker,

"Kampen, Oldenzaal en Groningen; 4 laatstelijk voorloopig "opgerigte Gymnasiën te Brielle, Zierikzee, Assen en Mep-"pel, waarvan de beide laatste eerst dit jaar tot deze afdee-"ling gebragt zijn, terwijl die te Doesborgh, Gouda en "Wageningen vroeger hieronder behoord hadden. De overige "40 behooren tot de gewone latijnsche scholen." Op sommige van deze Latijnsche scholen, b. v. te Utrecht, wordt evenzeer onderwijs in de Nieuwe Talen gegeven, als op de zoogenaamde gymnasiën, van welke laatste dat te Leeuwarden en te Doesborgh (als zoodanig erkend) en welligt nog andere, geene tweede afdeeling hebben. Het onderscheid door het gouvernement tusschen Latijnsche Scholen en Gymnasiën gemaakt, is dus niet duidelijk. Voorts schijnt uit de tegenstelling te volgen, dat de Latijnsche Scholen *niet* erkend zijn. Men zoude zich echter bedriegen, wanneer men meende dat de erkende Gymnasiën eenige bijzondere voorregten van het gouvernement genoten. Docenten die aan beide soorten van inrigtingen zijn werk zaam geweest, weten het tegendeel. Ook zal het uit den Staat blijken, dat verscheidene *niet* erkende van het gouvernement subsidie ontvangen, en *alles hebben het ius promovendi.*

Het GENOOTSCHAP VAN LEERAREN AAN DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN telde op het einde van 1858 56 gewone leden (op den Staat door * aangewezen), 5 buitengewone en 12 honoraire leden.

Buitengewone leden zijn de HH.

Prof. *J. C. G. Boot*, te Amsterdam.
Dr. *P. Epkema*, te Amsterdam.
Dr. *J. W. Grimm*, te Dordrecht.
Prof. *P. J. van Kerckhoff*, te Groningen.
Dr. *M. Prager Lindo*, te Breda.

Honoraire leden.

Mr. *G. Dorn Seiffen*, te Utrecht.
Mr. *A. W. Engelen*, te Tiel.
Prof. *J. A. C. van Heusde*, te Groningen.
Dr. *W. A. Hirschig*, te Leyden.
Dr. *R. B. Hirschig*, 〃 〃
Dr. *J. J. de Gelder*, 〃 〃
Prof. *S. Karsten*, te Utrecht.
Dr. *H. J. Nassau*, te Assen.
Dr. *P. de Raadt*, te Noordhei.
J. H. Oosterdijk, te Arnhem.
B. Schreuder, te Maestricht.
P. A. G. Waardenburg, te Hien.

STAAT

DER

NEDERLANDSCHE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNA
EN VAN HET ATHENAEUM TE MAASTRICHT

OP 1 NOVEMBER 1853.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE[illegible] LEERLI[illegible]
GRONINGEN.	GRONINGEN. (subs.)	J. A. Schneither, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		H. Riedel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		D. M. Kan, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* J. A. Wijnne, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		J. W. A. Renssen, Litt. Hum. Cand.	3e Praeceptor.	
		A. W. Alings, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. J. Stahl de Boer, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal en Letterk.	
		D. Hoekzema, Litt. Hum. Stud. Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Engelsch.	Leeraar in de Fransche en Engelsche taal en Letterkunde.	
	WINSCHOTEN.	* W. Doorenbos, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	1e Afd. 2e Afd.
		H. Hillinga, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Duitsch. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de nieuwe talen.	
		J. A. F. Coertsen, Bezitter van den 3den rang. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
	APPINGADAM. (subs.)	(...................)	Rector.	1
		J. C. Eger, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	† VEENDAM.	J. C. M. Inkrott, Litt. Hum. Cand. (heeft vrijstelling van het Doctoraat.)	Rector.	2

ENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
'ARDEN.	* C. M. Francken, Litt. Hum. Doct. * J. D. Ankringa, Litt. Hum. Cand. * J. G. Ottema, Litt. Hum. Doct. J. M. J. Pantekoek, Bezitter van eene acte van toelating. * A. L. Brugsma, Litt. Hum. Cand. Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Rector. Conrector. Praeceptor. Leeraar in de Wiskunde. Leeraar in de nieuwe tal.	33.	
NGEN. ubs.)	C. J. de Lussanet de la Sablonière, Litt. Hum. Doct. S. L. Brug, Bezitter van den 1sten rang.	Rector. Leeraar in de Wiskunde.	12.	
. ubs.)	P. J. Costerus, Litt. Hum. Doct. L. P. Ouwersloot, Litt. Hum. Doct. K. F. Geertsma, Bezitter van den 2den rang. (heeft vrijstelling van den graad.) (*Tijdelijk.*)	Rector. Conrector. Leeraar in de Wiskunde.	19.	
VEKER. subs.)	P. H. F. Junius, Litt. Hum. Doct. J. H. Behrns, Oud-Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen.	Rector. Leeraar in de nieuwe talen en in de Wiskunde.	1e Afd. 7. 2e Afd. 2. 9.	
JM. subs.)	(K. F. Homan,) (Litt. Hum. Doct.) M. Pruim, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Rector. Leeraar in de Wiskunde.	15.	
VARD. subs.)	G. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1.	1e Afd. 90, 2e Afd. 2.
L. subs.)	J. Jarigs Wassenaar, (heeft vrijstelling van den Akad. graad.) J. Gauw, Bezitter van den 2den rang.	Rector. Leeraar in de Wiskunde.	3.	
VOREN. subs.)	D. G. Mackay, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	0.	92.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	LE
DRENTHE.	ASSEN. (subs.)	* M. J. Noordewier, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e A 2e A
		J. M. Noordewier, Litt. Hum. Stud. (*Tijdelijk.*)	Hulp-leeraar in de oude talen.	
		B. M. Kool van Kasteel, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	2e Leeraar in de nieuwe talen, tevens belast met het onderwijs der 1e kl. 1e afd.	
		A. M. Kollewijn Nz., Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	1e Leeraar in de nieuwe talen, en in de Wiskunde voor de 2e afd.	
		A. M. Kollewijn, Jz. Bezitter van den 3den rang. (*Tijdelijk.*)	3e Leeraar in de nieuwe talen.	
		A. Venema, Bezitter van den 2den rang. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
		C. J. Obbes, Landmeter. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Natuurkunde.	
	MEPPEL. (subs.)	J. D. Wetsels, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e 2e
		H. de Jonge, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
		H. Koning, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen, N. Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
OVERIJSSEL.	ZWOLLE.	* C. H. Thiebout, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		H. Wygmans Snel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		H. van Blanken, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
	DEVENTER.	J. Brown, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e A 2e A
		*D. H. Hoenebeek Hissink, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		P. A. van Meurs, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Geschiedenis en Nederd. taal.	
		....	1e Leeraar in de Wiskunde.	
		S. Susan, Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Hoogd. en de Hebreeuwsche talen.	

EMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
	H. Levenkamp, Bezitter v. d. 2den rang en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Engelsche talen.		
	D. C. Vethake, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	2e Leeraar in de Wis- en Aardrijkskunde.		
	—	—		
IPEN.	(* A. H. A. Ekker,) (Litt. Hum. Doct.)	Rector.	1e Afd. 16. 2e Afd. 14. 30.	
	P. P. Kremer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	J. P. Brand Eschauzier, Bezitter van eene acte van toelating voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
	J. J. Leupen, Bezitter v. d. 1sten rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen en Vaderlandsche Geschiedenis.		
	H. J. Vogin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche en Hoogduitsche talen en Aardrijkskunde.		
	....	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.		
	—	—		
ENZAAL. (subs.)	F. C. Soer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 26. 2e Afd. 15. 41.	
	T. de Voogt, Litt. Hum. Cand.	Conrector.		
	M. van Groenenveldt, Litt. Hum. Doct.	Hulponderwijzer in de nieuwe talen en Wiskunde.		
	—	—		
CHEDE. (subs.)	A. P. van de Siepkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 1. 2e Afd. 26. 27.	
	C. C. Schlencker, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde, en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde en de nieuwe talen.		
	—	—		
ELO.	B. Mulder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 6. 2e Afd. 20. 26.	
	F. W. Hellema, Bezitter van den 2den rang en eene acte van toelating voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.		
	—	—		
MARSSUM. (subs.)	* P. A. Moquette, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 13. 2e Afd. 5. 18.	1e Afd. 109, 2e Afd. 104. 213.
	J. ter Kuile, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	G. S. du Pré, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde en in de nieuwe talen.		

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GI… LEERL…
GELDERLAND.	ARNHEM.	J. W. Elink Sterk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	25.
		* D. J. van Stegeren, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Conrector.	
		G. K. Timmer, Bezitter van den 1sten rang	Leeraar in de Wiskunde.	
		F. Zijlstra.	Leeraar in de Nieuwe talen en de Geschiedenis.	
		J. Waterman, Bezitter van den 2den rang, en van den 1sten voor het Hebreeuwsch.	Leeraar in de Oostersche talen.	
		—	—	
	NIJMEGEN.	J. J. Kreenen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		H. J. Borgers, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* J. J. van der Kloes, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		P. van der Burg, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	—
		W. van Keeken, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		S. I. Löwenstamm.	Onderwijzer in de Hebreeuwsche taal en Letterk.	
		—	—	
	ZUTPHEN. (subs.)	* H. J. Matthes J. C. Zn., Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		* J. H. Kroon, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* W. G. Brill, Litt. Hum. Doct.	Leeraren in de nieuwe talen, tevens bij afwisseling belast met het onderwijs in het Grieksch en Latijn in de 3e Klasse.	
		* F. H. B. von Hoff, Litt. Hum. Doct.		
		H. C. Michaëlis, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		—	—	
	HARDERWIJK. (subs.)	* F. G. B. van Bleeck van Rijsewijk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd.
		J. H. Schuurmans Stekhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. Lettink, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Nederd. en Engelsche talen.	
		M. J. de Lange, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.	
		—	—	

:EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	OETAL LEERLINGEN.
subs.)	* P. H. Tydeman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	14.
	B. N. Geboren, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
	F. J. J. A. Junius, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
BORGH. (subs.)	* C. A. Engelbregt, Litt. Hum. Doct.	Rector.	26.
	* D. Burger Jr., Litt. Hum. Doct.	Conrector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	
	B. Scholten, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Lector in de nieuwe talen.	
	A. van der Mey, Bezitter van den 2den rang.	Lector in de Wiskunde.	
RG.	A. Kisselius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	8
	J. W. Krümberg, Litt. Hum. Cand.	Collaborator, tev. belast m. h. onderw. in het Hoogd.	
	J. van Braambeek Jr., Bezitter van den 1sten rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Engelsche talen, Wis- en Natuurkunde.	
-BOMMEL.	D. C. Pleyte, Litt. Hum. Doct.	Rector.	18.
	P. G. van Anrooij, Phil. Nat. Doct.	Praeceptor en Leeraar in de Natuurkunde.	
EM. (subs.)	M. A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.
	G. W. Snel, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
DENLO. (subs.)	L. Lasonder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.
	A. J. van der Stege Engelen, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
	A. van den Bold, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen.	
INCHEM. (subs.)	F. van Cappelle, Litt. Hum. Doct.	Rector.	6.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERL.
GELDERLAND.	WAGENINGEN. (subs.)	G. E. J. Everts, Litt. Hum. Doct.	Rector.	14.
		* J. C. Hummel, Litt. Hum. Doct.	Collaborator, tevens belast met het onderwijs in de Hoogduitsche taal.	
		D. Strumper, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
		D. Vogelenzang, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		H. A. Bokhorst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. taal en Vaderl. Geschied.	
	ZEVENAAR. (subs.)	K. H. B. Hazelhoff Roelfzema, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10
	† CULENBORG. (subs.)	D. Balfoort, Litt. Hum. Doct.	Rector.	3.
UTRECHT.	UTRECHT.	* A. Ekker, [1] Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch.	64.
		G. Leignes Bakhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		(B. ten Brink,) Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		(D. H. Jurrjens,) Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		H. M. Tip, Bezitter van den 1sten rang.	Lector in de Wiskunde.	
		W. Julius, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in het Fransch.	
		J. H. Hisgen, Lector Academicus.	Leeraar in het Hoogd.	
	AMERSFOORT.	* F. A. Hekmeijer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	30
		* E. J. van Gorkom, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		J. Borst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
N.-HOLL.	AMSTERDAM.	* D. J. Veegens, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		* J. G. Hulleman, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	

1 Voorzitter van het Genootschap voor 1853—1854.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN	
NOORD-HOLLAND.		* I. Dorn Seiffen, [1] Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	1e Afd. 114. 2e Afd. 8. 122.	1e Afd. 173, 2e Afd. 22. 19[illegible]
		* J. H. Nieuwveen, [2] Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
		* D. v. Lankeren Matthes, Litt. Hum. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.		
		J. H. van Koten, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.		
		W. J. Hofdijk, Jbsz.,	Leeraar in de Nederd. taal en Letterk. en Vaderl. Geschiedenis.		
		L. Chatelain, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.		
		H. A. Corvey, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
		F. M. Cowan, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		
		S. J. Mulder, Phil. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.		
	HAARLEM.	J. Venhuizen Peerlkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 28. 2e Afd. 14. 42.	
		* S. A. Naber, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
		A. F. Verburg, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
		J. Schouten, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe tal.		
		W. M. Logeman, Bezitter van eene acte van algemeene toelating en van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
		J. J. F. Hartman.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.		
		J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.		
	ALKMAAR.	A. Hirschig Cz., Litt. Hum. Doct.	Rector.	13.	
	† HOORN.	C. A. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.	
		S. van Milligen. (heeft vrijstelling van den graad.)	Leeraar in de Wiskunde.		
	† ENKHUIZEN. (subs.)	(..................)	Rector.	8.	

1 Penningmeester van het Genootschap tot 1854.
2 Secretaris van het Genootschap tot 1856.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE[…] LEERL[…]
ZUID-HOLLAND.	'SGRAVENHAGE.	C. Bax, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		* W. F. Schey, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* C. van Osenbruggen, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		L. R. Beynen, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		H. van Sillevoldt, Bezitter van den 1sten rang.	1e Leeraar in de Wisk.	1e Afd.
		J. van Aalst, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	2e Afd.
		A. D. I. Mioulet, Bezitter van den 2den rang.	1e Leeraar in de Fransche taal.	
		H. J. Dirksen, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.	
		H. C. van der Kuylen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		R. Ward Bulkley, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	ROTTERDAM.	G. A. Schneither, Litt. Hum. Doct.	Rector.	
		* J W Sluiter, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. C. G Vermeulen, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* A. Mees Litt. Hum. Doct	2e Praeceptor.	
		J. P. A. François, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	1e Leeraar in de Wisk.	1e Afd.
		J. Ravenek, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	2e Afd.
		E. Piaget, Jur. Doct. Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	1e Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Antony, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.	
		F. F. W. Koch, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	

MEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
	J. O. Roe, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	J. C. Reepmaker, Jur. Utr. Doct.	Leeraar in de Handelswetenschappen.	
)EN.	* W. H. D. Suringar, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 47. 2e Afd. 11. 58.
	W. G. Pluygers, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
	R. J. Fruin, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor en Leeraar in de algem. Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
	* E. J. Kiehl, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
	J. de Vlaam, Phil. Nat. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
	* G. Greven, Phil. Nat. Doct.	2e Leeraar in de Wisk.	
	* S. F. Groen, Litt. Hum. Cand.	Leeraar in de Fransche taal.	
	C. A. X. G. F. Sicherer, Litt. Hum. Cand. Lector Academicus.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
	J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	L. A. te Winkel, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen en voor de Wiskunde.	Leeraar in de Nederd. taal en Letterkunde.	
	M. Salverda de Grave, Theol. Stud.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
)RECHT.	* J. D. Baron v. Hoëvell, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 20. 2e Afd. 36. 56
	* J. C. van Deventer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	A. J. van Deinse, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wisk. wetenschappen.	
	* W. Bisschop, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Ned. taal en letterkunde en Vaderl. Geschiedenis.	
	H. C. Felser.	Leeraar in de Fransche taal.	
	J. Lock.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	C. E. W. Fricke.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
T.	* G. v. Wieringhen Borski, Litt. Hum. Doct.	Rector.	

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
ZUID-HOLLAND.		* J. M. van Gent, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	27.
		J. Pijnappel, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche, Javaansche en Maleische talen.	
		C. F. Donnadieu, Med. Doct.	Leeraar in de Natuur- en Scheikunde.	
		J. Waltman, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		M. J. A. Masthoff, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de nieuwe talen en Aardrijkskunde.	
	GOUDA.	* N. J. B. Kappeyne van de Coppello, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 26 2e Afd. 24 50
		* D. Terpstra, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* C. P. Burger, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wis- en Natuurkunde.	
		* A. I. Vitringa, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Ned. taal- en Letterkunde.	
		D. L. Champurij, Bezitter van eene acte van algemeene toelatmg voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		M. R. Bruck, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		A. F. Neuwieller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	SCHIEDAM.	G. C. Brillenburg, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	12.
		D. G. Cramer, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
	GORINCHEM.	P. Romeyn, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	13.
		P. J. Harrebomée, Bezitter v.d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
	BRIELLE. (subs.)	* G. P. Seyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. [illegible] 2e Afd. [illegible] [illegible]
		(E. Mehler,) (Litt. Hum. Doct.)	Conrector.	
		G. W. Boon, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelating voor de nieuwe tal.	Leeraar in de nieuwe tal.	
		J. Nollen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen en Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	

…EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
…LBURG.	H. Polman Krüseman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	28.	
	F. H. Batenburg, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	G. F. W. Baehr, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.		
	J. J. Bellingwout, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Engelsche taal, tijdelijk belast met het onderwijs in de Fransche en Hoogd. talen.		
…ZEE.	* H. M. de Bruijn de Neve Moll, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7. 2e Afd. 13. — 20.	1e Afd. 35, 2e Afd. 13. — 48.
	C. W. Volcke, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	W. Top, Wz. Bezittter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogd. talen.		
	J. Vermeulen, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Engelsche taal.		
…TOGEN-…CH. …ubs.)	* C. R. Hermans, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 6. 2e Afd. 13. — 19.	
	P. Oosterbaan, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	F. H. E. Wolters, Litt. Hum. Doct. Bezitter van eene acte van algemeene toelating, ook voor de Fransche taal.	Leeraar in de Ned. en Fransche talen.		
	J. Ringeling, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch en Hoogduitsch. (Vrijgesteld van den Akad. graad.)	Leeraar in de Wiskunde Hoogd. en Eng. talen.		
… …ubs.)	Th. Verwaijen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	26.	
	A. J. Aernout, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	G. Ramakers, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.		
…N OP …M. …ubs.)	F. Moesman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.	
	F. Jansen, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE… LEERL…
NOORD-BRABAND.	OOSTERHOUT. (subs.)	P. A. de Bruyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	4.
		N. Oomen. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
	GRAVE. (subs.)	J. A. W. Boerkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	7.
	BOXMEER. (subs.)	* F. B. Trosée, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
		P. Thissen, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	† EINDHOVEN. (subs.)	Ad. van Moorsel. (*Tijdelijk.*)	Rector.	21.
		A. van Hooff. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
	HELMOND. (subs.)	J. L. F. Donkers. (*Tijdelijk.*)	Rector.	8.
		F. van der Wee. (*Tijdelijk.*)	Conrector	
	GEMERT. (subs.)	F. W. Bevers, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Rector.	26
		J. H. van Valkenburg. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	† RAVENSTEIN.	M. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Rector.	18.
		G. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
		A. van den Heuvel. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
	† MEGEN. (subs.)	L. M. J. Vermeer. (*Tijdelijk.*)	Rector.	5.
		C. M. van Schalen. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
		P. H. Krielen.	Leeraar in de Wiskunde.	
	UDEN. (subs.)	A. van den Berg. (*Tijdelijk.*)	Rector.	1[illegible]
		M. Manders. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	

[EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
	H. J. Kerzmann, Litt. Hum. Doct.	Rector der 1e Afdeeling, Professor der 2e Klasse.	
	* K. T. Clumper, Litt. Hum. Doct.	Professor der 2e Klasse.	
	* P. J. Uylenbroek, Litt. Hum. Doct.	Professor der Grieksche taal, en der Nederd. Taal- en Letterk. in de hoogere Klassen der 1e Afdeeling.	
	G. A. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Professor der 3e Klasse.	
	* J. Graaf, Litt. Hum. Cand.	Leeraar der 4e Klasse.	
	* J. L. Marres, Litt. Hum. Doct.	Leeraar der 5e Klasse.	
	J. Bruls. (aangesteld vóór 1817.)	Leeraar der 6e Klasse.	
	D. J. Steyn Parvé, Phil. Nat. Doct.	Rector der 2e Afd., Prof. der Wisk. voor de hoogere Klassen van beide Afd.	
[LENAEUM te [TRICHT. (subs.)	B. Verver, Med. Doct. Phil. Nat. Cand. (*Tijdelijk.*)	Professor der Natuur- en Scheikunde.	1e Afd. 72. 2e Afd. 93. 165.
	Th. Dumoulin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde voor de lagere Klassen van beide Afdeelingen.	
	L. J. Steyns, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Prof. der Gesch. en Nederd. taal in de hoogere Klasse der 2e Afd.	
	J. A. Muller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leer. in de Nederd. taal, Gesch. en Aardr. voor de 2 laagste Kl. der 2e Afd.	
	G. F. Allard, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal voor beide Afd.	
	....	Leeraar in de Hoogd. taal en de Handels-Wetenschapp. voor de 2e Afd.	
	J. van Dam den Bouwmeester Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal voor de 2e Afd.	
	G. C. W. Pytak. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Teekenk. voor de 2e Afdeeling.	
	J. P. Frère.	Principaal der Kostsch.	

In bovenstaande tabél is opgegeven het getal leerlingen, zooals dit was op 1 November 1853 volgens opgaven van de Rectoren. Waar deze ontbraken is het getal leerlingen vermeld, zooals dit was op 15 Januarij, 1853. Wij zijn daartoe in staat gesteld geworden door de welwillendheid van den Referendaris Mr. *H. Vollenhoven*, die ons den officiëlen staat der Gymnasiën en Latijnsche Scholen en van het Athenaeum te Maastricht van 15 Januarij, 1853 heeft toegezonden, waarvoor hem openlijk onze dank zij toegebragt. De inrigtingen, waaromtrent opgaven voor 1 November ontbraken, zijn de Gymnasiën en Latijnsche Scholen van Franeker, Stavoren, Culenborg, Hoorn, Enkhuizen, Eindhoven, Ravenstein en Megen, gezamenlijk op 15 Januarij 1853 tellende 77 leerlingen, d. i. slechts $^{1}/_{23}$ van het geheele aantal leerlingen toen op alle inrigtingen aanwezig.

Met betrekking tot de Docenten hebben wij ook die veranderingen opgenomen, die tot 1 Julij 1854 hebben plaats gehad, doch de namen der later benoemden en de sints dien tijd ontstane vacaturen in ( ) geplaatst.

Subs. bij den naam der gemeente gevoegd beteekent, dat de daar gevestigde Scholen door het Gouvernement geheel of gedeeltelijk bekostigd worden; op die plaatsen geschiedt de benoeming door den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Onder de 257 Leeraren zijn 120 Litt. Hum. of Philos. Nat. Doctores, d. i. slechts eene kleine helft van het geheele aantal, en 29 tijdelijk aangesteld, namelijk te *Winschoten* (2), *Sneek*, *Dokkum*, *Assen* (5), *Deventer*, *Almelo*, *Oosterhout*, *Boxmeer*, *Eindhoven* (2), *Helmond* (2), *Gemert* (2), *Ravestein* (3), *Megen* (2), *Uden* (2), *Maastricht* (3). Deze tijdelijke aanstelling heeft doorgaans plaats gehad, omdat de benoemden den vereischten graad niet hadden, of door dat de aanstelling en bezoldiging van de hoofden der inrigtingen uitgaat. Vgl. *Bijdr. voor* 1851, bl. 217, vlg. 227.

Het getal der Leeraren staat tot dat der leerlingen als 1 : 7.

Het getal der leerlingen van de 1e afdeeling staat tot de feitelijke bevolking (opgegeven in het *Statistisch Jaarboekje*, 2e *jaargang*, *'s Gravenhage*, 1852):

in Groningen	als 1 : 2703.	in N. Holland	als 1 : 2772.
〃 Friesland	〃 1 : 2775.	〃 Z. Holland	〃 1 : 1693.
〃 Drenthe	〃 1 : 1708.	〃 Zeeland	〃 1 : 4614.
〃 Overijssel	〃 1 : 2005.	〃 N. Braband	〃 1 : 2407.
〃 Gelderland	〃 1 : 1652.	〃 Limburg	〃 1 : 2867.
〃 Utrecht	〃 1 : 1600.	〃 het geheele land	〃 1 : 2181.

Deze verhouding zal, voor eenige jaren voortgezet zijnde, de beste maatstaf voor den bloei der eerste afdeelingen wezen.

Tot overzigt diene de volgende vergelijkende staat.

PROVINCIE.	1 NOVEMBER 1852.				1 NOVEMBER 1853.			
	1. AFD.	2. AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.	1. AFD.	2. AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.
Groningen....	63	25	88	14	70	35	105	14
Friesland.....	105	5	110	18	90	2	92	18
Drenthe......	46	26	72	9	42	24	66	10
Overijssel.....	105	84	189	26	109	104	213	24
Gelderland....	214	59	273	47	226	36	262	45
Utrecht......	93		93	10	94		94	11
N. Holland...	147	25	172	22	173	22	195	22
Z. Holland...	275	130	405	53	282	174	456	60
Zeeland......	30	11	41	9	35	13	48	8
N. Braband...	179	11	190	31	165	13	178	28
Limburg.....	79	80	159	17	72	93	165	17
	1336	456	1792	256	1358	516	1874	257
Officiële staat van 15 Jan. 1853.......					1342	407	1749	

Het getal inrigtingen thans 67, is *één* minder dan 1 November 1852; dit wordt daardoor veroorzaakt dat *Heusden* op onzen Staat niet voorkomt, dewijl het Rectoraat, vroeger tijdelijk door den Predikant *Pape* voor eene geringe toelage waargenomen, sints eenigen tijd vacant is, en er weinig uitzigt op eene vervulling schijnt te bestaan.

Het getal tweede afdeelingen is 26, d. i. *ééne* meer dan het vorige jaar; dit verschil ontstaat daaruit, dat van *Meppel* het vorige jaar de tweede afdeeling niet afzonderlijk was opgegeven. Te *Arnhem* is dit jaar de tweede afdeeling opgeheven; te *Dordrecht* daarentegen een Gymnasium opgerigt.

De Scholen van *Almelo* en *Ootmarssum*, die op den Staat als Gymnasiën staan aangegeven, zijn niet als zoodanig erkend; nevens de Latijnsche Scholen bestaan daar slechts Fransche onder het bestuur der Rectoren.

Het getal leerlingen op de 1. Afdeelingen, hetwelk het vorige jaar met 43 verminderd was, is dit jaar *vermeerderd* met 22; het getal leerlingen op de 2. Afdeelingen is het vorige jaar met 27, dit jaar met 60 toegenomen. Het geheele getal leerlingen is dus met 82 vermeerderd.

Het getal Docenten is *vermeerderd* met 1. Voorts komt onze opgave met die van 15 Januarij 1853 nagenoeg overeen; het verschil in de leerlingen op de tweede afdeeling ontstaat gedeeltelijk door dat de 2. afdeeling van de Scholen te Almelo en Ootmarssum door het Gouvernement niet is erkend, en dus op den Staat van 15 Januarij niet voorkomt.

B IJ L A G E N.

Besluit van den 10 Augustus 1853.

WIJ WILLEM III, ENZ.

Op de voordragt van onzen Min. van B. Z. van den 14 Julij 1853, kabinet, geheim;

Overwegende, dat het noodzakelijk is, dat zij, die een akademischen graad wenschen te verkrijgen, tot het aanhooren van hooger onderwijs behoorlijk zijn voorbereid;

dat door de opheffing van het examen, ingesteld bij Kon. Besl. van den 23 Mei 1845, Staatsblad n°. 25, zonder dat daarvoor andere bepalingen zijn in de plaats gesteld, de noodige waarborgen ten opzigte van die voorbereiding ontbreken;

dat, in afwachting eener eindregeling der zaken van het Hooger Onderwijs, hierin reeds dadelijk behoort te worden voorzien;

den Raad van State gehoord (advies van den 25 Julij 1853, lr. Z, geheim);

Gezien het nader rapport van onzen Minister van B. Z. van 1 Aug. 1853, kabinet, geheim;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen als volgt:

Art. 1. Na den 1 Sept. 1853 wordt niemand tot het examen in de wiskunde, voorgeschreven bij de artt. 4, 5 en 6 van het Kon. Besl. van 9 Sept. 1826, n°. 45, toege-

laten, dan op vertoon van het bewijs, dat hij aan eene Latijnsche school of een Gymnasium de studiën ten einde toe met vrucht volbragt heeft.

Bij ontstentenis van dit bewijs is hij gehouden een voldoend examen af te leggen voor de letterkundige faculteit aan eene der Hoogescholen, bijgestaan door den Hoogleeraar in de wiskunde.

Art. 2. Dit examen wordt in het openbaar gehouden.

Die afgewezen is wordt niet dan na verloop van een jaar op nieuw tot het examen toegelaten.

Te dien einde wordt door de faculteit onmiddelijk van elke afwijzing kennis gegeven aan de faculteit der andere Hoogescholen.

Art. 3. Bovenstaande bepalingen zijn niet toepasselijk op de studenten in de geneeskunde en in de wis- en natuurkunde, die voor den 1 Oct. op de rol der studenten aan eene der Hoogescholen of het Athenaeum te Amsterdam of te Deventer zijn ingeschreven.

Adres naar aanleiding van een door de heeren W. H. D. Suringar, E. J. Kiehl en S. F. Groen op de vergadering van 20 Julij 1853 te Leiden gedaan voorstel van wege het genootschap van leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën aan Z. Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden, ten einde regeling van het Hooger Onderwijs bij de wet, of anders provisionele instelling van een admissie-examen te verzoeken [1]).

---

1) De voorzitter des genootschaps Dr. A. Ekker heeft de Redactie verzocht te berigten: dat zijn bijzonder gevoelen niet overeenstemt met het adres; maar dat hij gemeend heeft, als Voorzitter door zijne onderteekening te moeten bevestigen, dat het de uitdrukking is van het gevoelen der meerderheid van de leden, die hunne denkwijze omtrent het adres hebben geuit. — De Commissie benoemd tot het opmaken van het adres bestond uit de Heeren A. Ekker, D.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën wendt zich met verschuldigden eerbied tot Uwe Excellentie, ten einde Uwe aandacht te vestigen op den tegenwoordigen toestand van het Gymnasiaal Onderwijs met betrekking tot het Akademische.

De overwegingen, die het Genootschap er toe deden besluiten, zijne overtuiging voor Uwe Excellentie te brengen, gingen uit van den toestand vóór het Koninklijk Besluit van 4 Augustus ll., n°. 31. Het zal Uwe Excellentie blijken, waarom dat Besluit het Genootschap daarop niet heeft doen terug komen.

Het Genootschap herinnert dan in de eerste plaats aan zijne Adressen van 9 Julij 1852 aan zijne Majesteit den Koning en Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, en van 26 September 1852 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Bij die Adressen heeft het Genootschap doen uitkomen de hooge wenschelijkheid, dat eerlang eene Wet op het Akademisch en Gymnasiaal Onderwijs tot stand kome. Het heeft gewezen op de bepaling van het 5e der additionele artikelen van de Grondwet, waarin die wenschelijkheid ten volle erkend wordt; op den hoogst nadeeligen toestand, die onder de werking der Koninklijke Besluiten van 1 Julij 1850, n°. 36, en 4 Augustus 1852, n°. 136 is ingetreden; op de erkentenis der Regering zelve, opgesloten in het benoemen der Staatscommissiën van 1828 en 1849, dat verandering moest worden gebragt in den toenmaligen, door het Besluit van 4 Augustus ll. hoofdzakelijk herstelden toestand, en op de verkieslijkheid van eene regeling bij de Wet boven eene bij Koninklijke Besluiten.

Al deze gronden bestaan dit jaar gelijk het vorige, en het Genootschap neemt daaruit aanleiding, om met eerbiedigen

---

J. Veegens, W. H. D. Suringar, E. J. Kiehl en P. de Raadt, waarvan de eerste na het besluit van 4 Augustus opgehouden heeft lid der Commissie te zijn. Het adres is ingediend in Februarij 1854.

aandrang zijnen wensch te herhalen, dat het Akademisch en Gymnasiaal Onderwijs eerlang door de Wet moge worden geregeld.

Het Genootschap erkent evenwel, dat velerlei beletselen de vervulling van zijnen wensch vertragen; het vindt daartoe eene nieuwe aanleiding in den considerans van het Koninklijk Besluit van 4 Augustus ll., die zegt: dat het Besluit genomen wordt in afwachting eener eindregeling der zaken van het Hooger Onderwijs; welke dus in den allereersten tijd nog niet aanstaande schijnt te zijn. Het is onnoodig, voor Uwe Excellentie meer bij te voegen dan alleen dit: dat het Genootschap het niet tot stand komen van eene Wet als boven bedoelde vóór het najaar van 1854 voor mogelijk houdt. Voor dat geval herinnert het Genootschap zijnen reeds bij genoemde adressen uitgedrukten wensch, dat maatregelen mogen genomen worden om jongelieden af te wijzen, die voor het Akademisch Onderwijs nog niet geschikt zijn.

Overbodig ware het, breedvoerig aan Uwe Excellentie de bezwaren open te leggen, welke tegen den toestand onder de Besluiten van 1 Julij 1850 en 4 Augustus 1852 pleiten. Immers dat van 4 Augustus ll. bewijst ten duidelijkste, dat ook Uwe Excellentie dien toestand afkeurt. Het Genootschap kan dus in dit opzigt zich alleen met het oordeel van Uwe Excellentie vereenigen, en met enkele woorden zijne eigene bezwaren tegen dien toestand herhalen; deze zijn: het aankomen van onbekwamen aan de Akademie op zich zelf en in zijne gevolgen; het langzame dalen van den standaard der propaedeutische Collegies en der zoogenaamde propaedeutische Examina; het ontduiken van deze laatsten door het voorloopig houden der Vak-Collegies, eer het propaedeutisch Examen gedaan is; de mindere studie, en dikwijls daarmede gepaarde mindere moraliteit, die in den eersten studietijd gevonden wordt; voorts het gemis van een zoo krachtigen prikkel tot inspanning als het zoogenaamde Staats-Examen voor Docenten en Leerlingen op Gymnasiën en Instituten gebleken is te zijn; het toenemen van het blijkbaar slechtere privaatonderwijs boven dat van Instituten en Gymnasiën: het verschijnsel, dat zonder Admissie-Examen de ijver der

Leerlingen veel geringer is dan onder andere omstandigheden, zoo in 't algemeen als ten opzigte van enkele vakken, en dat meestal juist van die, waaraan door de Leeraren 't meest de hand wordt gehouden; het verkorten van den zesjarigen cursus tot een vijfjarigen of nog korteren, welke laatste nadeelen zich hoe langer hoe meer uitbreiden; het verlies aan algemeene beschaving; het vroeger intreden der noodzakelijkheid van een bepaald vak te kiezen, om van nog andere niet te spreken.

Vele dezer bezwaren zijn door het Koninklijk Besluit van 4 Augustus ll. weggenomen; andere en gewigtige zijn overgebleven, welke het Genootschap eerbiedig voor Uwe Excellentie brengt. Reeds in zijn adres van 26 September 1852 deed het uitkomen, dat het toezigt der plaatselijke Collegiën van Curatoren, als hoofdzakelijk aan die Collegiën zelven overgelaten, niet eenparig en gelijkmatig kon werken, en dat eveneens de Docenten bij gemis aan wettelijk voorschriften, in hunne beoordeeling noodzakelijk uiteen moeten loopen. Daardoor worden dus de jongelieden die op Gymnasiën hunne opleiding ontvangen, op zooveel verschillende wijzen beoordeeld als er onderscheidene Collegies van Curatoren zijn; zelfs door het hoogst wenschelijke invoeren van eenen vasten maatstaf daaromtrent zou dat kwaad niet geheel worden weggenomen, wegens de moeijelijkheid, dat zoovele Collegies dien maatstaf eenparig toepassen.

Reeds het Koninklijk Besluit van 23 Mei 1845, n°. 25, en het Rapport der Staatscommissie voor het Hooger Onderwijs in 1849 doen blijken, dat de toestand onder het thans herstelde Regt van Promotie op den duur onvoldoende geoordeeld werd.

Het Gymnasiaal Onderwijs, op Privaat-Instituten gegeven, heeft tot nog toe de vergelijking met dat op Gymnasiën over het algemeen kunnen doorstaan. Evenwel worden de Instituten, als die geene Collegies van Curatoren hebben, door het Besluit van 4 Augustus ll. noodzakelijk bij de Gymnasiën achter gesteld.

De beoordeeling van de kundigheden der jongelieden door de Collegies van Curatoren heeft nog een ander bezwaar.

Die Collegies zijn, noch in hunne qualiteit noch over het algemeen, regtstreeks bekend met de mate van kennis, die op de Hoogescholen verlangd wordt. Zij kunnen dus alleen volgens de verslagen der Docenten oordeelen, behalve in exceptionele gevallen. En de Docenten, wier oordeel over hunne eigene Leerlingen dus bijna altijd beslissend zal wezen, zijn even als de Litterarische Faculteiten en de Hoogleeraren in de wiskunde allen dezulken, wier belang medebrengt dat de jongelieden bevorderd worden. Indien nu dit belang tegenover eenen duidelijk aangewezen pligt stond, zou het geen twijfel lijden of de laatste zou alleen beslissen; maar onder het Besluit van 4 Augustus ll. blijft het bepalen van den maatstaf, dien het pligt is toe te passen, geheel aan de individuële opvatting juist van de belanghebbenden overgelaten.

Het is geoorloofd hierop te wijzen. Immers de Leden der verschillende Staatscommissiën, krachtens de besluiten van 23 Mei 1845 en 1 Julij 1850 benoemd, hebben zich steeds onthouden van het examineren hunner eigene leerlingen. Het is bijna overbodig hierbij te voegen, dat naar mate de betrokkene personen hunnen pligt naauwgezetter waarnemen, zij naar die mate in de gezindheid van velen zullen verliezen, en dat hunne standplaatsen het meest zullen worden ontweken.

Bovenstaande overwegingen doen het Genootschap van Uwe Excellentie het nemen van den maatregel verzoeken, dien het reeds oorspronkelijk als den meest gepasten heeft beschouwd, immers ten opzigte van die Akademische Cursussen, welke tusschen dien van 1853-1854 en de invoering der Wet op het Hooger Onderwijs nog mogten verstrijken.

Dien maatregel ziet het Genootschap in een Staats-Examen vereischt om te worden toegelaten tot het verkrijgen van eenigen Akademischen graad, volgens artikelen 87, 88, 112 en 115-121 incl. van het ontwerp der Staatscommissie van 1849. Dit Staats-Examen verschilt, ook volgens de Memorie van Toelichting, bl. 170, slechts weinig van het krachtens Besluit van 23 Mei 1845 gevorderde, en het Genootschap zou met de loutere aanbeveling daarvan aan

Uwe Excellentie kunnen volstaan, indien niet bovengenoemde Commissie van de onderstelling uitgegaan was, dat men van hen, die dit Examen hebben afgelegd, bij de Akademische Examens geen nader onderzoek in de Mathesis zou verlangen. Daar die onderstelling niet verwezenlijkt is, zou het Genootschap wenschen, dat de voordragt der Commissie, in dit ééne ondergeschikte opzigt gewijzigd, door Uwe Excellentie tot regel werd verheven. Immers reeds de toestand onder het Besluit van 23 Mei 1845 was gunstiger dan onder een der andere maatregelen, en de Staatscommissie van 1849 is er op uit geweest, dit Besluit nog verder te ontwikkelen en van fouten te zuiveren.

Al het boven aangevoerde resumerende, heeft dus het Genootschap de eer, Uwe Excellentie ten overvloede nog zijne eigene bezwaren tegen den toestand onder de Besluiten van 1 Julij 1850 en 4 Augustus 1852 te onderwerpen, op te merken, dat die bezwaren grootendeels maar niet allen uit den weg zijn geruimd door het besluit van 4 Augustus ll., en dat zij door andere van insgelijks gewigtigen aard zijn vervangen; dat al die bezwaren zouden wijken voor de invoering van het Staats-Examen volgens Verslag der Staatscommissie van 1849, behoudens die geringe wijziging welke het in stand blijven der Mathematische propaedeutica aan de Hoogescholen noodzakelijk maakt, en dat het dus Uwe Excellentie bescheidenlijk verzoekt, dien maatregel te willen toepassen op alle degenen, die zich na 1 Maart 1854 bij eene der Hoogescholen of Athenaea tot het verkrijgen van eenen Akademischen graad willen laten inschrijven; immers zoolang nog geene wettelijke regeling van het Hooger Onderwijs mogt zijn ingevoerd, waarvan alleen het Genootschap eene duurzame wegneming aller bezwaren verwacht.

Het Genootschap voornoemd,

A. EKKER, *President.*
J. DORNSEIFFEN, *Secretaris.*

12 October 1853.

Adres van eenige Docenten aan Nederlandsche Gymnasiën naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van 4 Augustus 1853.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De ondergeteekenden, allen Leeraren aan Nederlandsche Gymnasiën, nemen de vrijheid zich bij dezen te wenden tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, met het dringend verzoek om eene blijvende wettelijke regeling van het Hooger Onderwijs vooral met betrekking tot de Gymnasiën.

Wel erkennen zij dankbaar, dat door het Koninklijk Besluit van 4 Augustus, l.l. de nadeelen van den tegenwoordigen tusschenstaat gedeeltelijk zijn weggenomen, en dat de voorloopige regeling in de bestaande gebreken eenigzins heeft voorzien.

Zij kunnen echter hun verlangen niet verbergen, dat die tusschenstaat zooveel mogelijk worde bekort door de invoering eener *wet*, waarbij in de belangen van het Hooger Onderwijs in zijn geheel zal worden voorzien, zoowel wat aangaat de Gymnasiën en Hoogescholen afzonderlijk, als vooral ook in hunne onderlinge betrekking. Zelfs aan de beste regeling van den overgang van het Gymnasium tot de Hoogeschool zal geen verdiende goedkeuring en gewenschte invloed ten deel vallen, wanneer zij bij Besluit en als voorloopige maatregel wordt vastgesteld, en belanghebbenden verontschuldiging voor hunne nalatigheid vinden in de vermeende zekerheid, dat die regeling voor hen niet van toepassing zal zijn, daar zij spoedig door eene nieuwe staat te worden vervangen.

Het is dan ook uit dien hoofde dat Adressanten niet kunnen instemmen met den wensch door anderen geuit, dat het Staats-Examen tot toelating aan de Hoogeschool met de noodige verbeteringen voorloopig worde hersteld. Zij rekenen dezen maatregel in de tegenwoordige omstandigheden niet wenschelijk, hetzij men dien beschouwe in verband met de inrigting onzer Hoogescholen, hetzij als nieuwen voorloopigen maatregel.

Immers, het is bekend, dat een nadeel voortvloeijende uit het vorige Staats-Examen bestond in de betrekkelijk te geringe mate van kundigheden, die voor de propaedeutische letterkundige examina aan de Hoogescholen werd gevorderd. Velen, die aan de eischen der Staats-Commissie tot toelating hadden voldaan, behoefden geene belangrijke inspanning meer, om aan die van het propaedeutische Examen te beantwoorden. Van daar werd de Academische loopbaan van velen, die geenen buitengewonen studielust gevoelden, nu nog meer dan vroeger, van het begin af bedorven. De geïzoleerde instelling van een Staats-Examen tot toelating aan de Hoogeschool kon niet de bestaande gebreken van het geheele Hooger Onderwijs verhelpen; integendeel maakte zij de gebreken van de inrigting der propaedeutische studien aan de Hoogeschool slechts merkbaarder. Eene gelijktijdige regeling van de voorbereidende letterkundige studien in haar geheel, zoowel aan het Gymnasium als aan de Hoogeschool, is alleen wenschelijk; maar kan volgens de overtuiging der ondergeteekenden niet tot stand komen zonder dat de inrigting der Hoogeschool gewijzigd worde.

Doch Adressanten zien ook in een nieuwen voorloopigen maatregel als zoodanig bezwaar. Het nemen van een voorloopigen maatregel vooronderstelt reeds dat een blijvende regeling niet terstond te wachten is; door het verlangen om eene nieuwe *tijdelijke* voorziening zouden Adressanten den schijn aannemen, alsof een onbepaald uitstel van de wet hun, bijaldien hun wensch werd ingewilligd, onschadelijk of in elk geval onvermijdelijk voorkwam. Dezen schijn willen zij verre van zich afweren. Zij blijven zich steeds vleijen met eene spoedige volledige en wettelijke regeling van eene zoo gewigtige zaak, en achten het, terwijl anderen op nieuwe voorloopige maatregelen aandringen, niet ongepast om aan Z. E. van deze hunne verwachting de rondborstige verklaring af te leggen.

Eindelijk voegen zij hierbij, dat zij niet blind zijn voor eenige nadeelen, die de herstelling van het zoogenaamde *ius promovendi* aankleven; dat zij echter thans als VOORLOOPIGEN maatregel niet anders wenschen. Wel is waar is aan de Docenten het regt toegekend, om over hunne eigene leerlin-

gen oordeel te vellen; doch het is dit zelfde regt, hetwelk tot nog toe aan de Hoogescholen bestaat. Beide, zoowel Hoogescholen als Gymnasiën, zullen dit regt welligt door de aanstaande wet verliezen, maar ondergeteekenden wenschen niet, dat het, eens weder in het leven geroepen, aan de Gymnasiën eer dan aan de Hoogescholen worde ontnomen, omdat zij overtuigd zijn, dat daardoor de belangen van het Hooger Onderwijs niet naar eisch zouden worden bevorderd.

Het is integendeel de wensch der Adressanten, — en daartoe wenden zij zich bij dezen met bescheidenen aandrang tot Zijne Excellentie, — dat weldra eene wettelijke regeling van het Onderwijs aan de Gymnasiën en te gelijk van de voorbereidende studiën aan de Hoogescholen, zoowel wat de letteren als de stellige wetenschappen aangaat, voor eenen voorloopigen maatregel en eene verouderde regeling in de plaats trede.

Met verschuldigden eerbied, enz.

30 November 1858.

Het adres is onderteekend door de gegradueerde Docenten aan de Gymnasiën van Leeuwarden, Groningen, Assen, Utrecht en Amersfoort en den 1. December aan Z. E. ingezonden.

BLADVULLING.

Bij den strijd, die tegenwoordig over de studie der oude letteren gevoerd wordt, is het niet onbelangrijk daarover het oordeel van een geacht Godgeleerde te vernemen. In de Christelijke Zedekunde van Reinhard, Deel III. blz. 217 (Hollandsche vertaling) lezen wij het volgende.

"Als behoedmiddel tegen dweepzucht is vooral de *studie der oude talen* aanbevelenswaardig. Wezenlijk geleerde ken-

ners van dezelve, en grondige uitleggers der H. Schrift en der oude klassieke schrijvers, zijn, gelijk de Geschiedenis getuigen kan, nooit dweepers geweest. De oorzaken van dit merkwaardig verschijnsel liggen onloochenbaar in de ingespannen vlijt, welke deze soort van geleerdheid vordert, en die het vuur der verbeelding zeer gelukkig dempt; in de oefening der Rede, door eene menigte van kleine omstandigheden, welke op de uitlegging invloed kunnen hebben, op te merken, en tegen elkander af te wegen; in het onvermoeide streven, om alles juist te verstaan, d. i. niet eerder op te houden, dan wanneer het duistere tot klare voorstellingen gebragt, en met verstaanbare woorden uitgedrukt is; en eindelijk in de omstandigheid, dat zulke mannen op die wijze ook met de Schrift te werk gaan, en dezelve dus nooit tot droomerijen misbruiken. Daarentegen is het bekend, dat de dweepers van alle tijden slechte taalkenners en uitleggers geweest, en juist daardoor het meest in hunne dwaasheden gesterkt geworden zijn. Daarom geven ook reeds om deze reden diegenen juist den besten raad niet, die de beoefening der oude talen voor iets verklaren, dat de meeste geleerden, zelfs de leeraars van de Godsdienst, zeer wel ontberen kunnen: zij ontnemen aan diegenen, welke hen volgen, een zeer werkzaam middel tegen het geweld eener buitensporige verbeelding, van hetwelk ik hier niet zoo veel zou gezegd hebben, indien ik deszelfs heilzame kracht zelf niet ondervonden, en eene sterke natuurlijke geneigdheid tot dweeperij daardoor niet geleerd had te overwinnen."

Verder lezen wij nog op blz. 319:

"Het vooroordeel, dat het voor Christenen niet alleen onbetamelijk, maar ook waarlijk ongeoorloofd is, *heidensche schrijvers* te lezen, heeft Hieronymus, gelijk men weet, in de *Latijnsche* kerk verspreid, door de vertelling van de tuchtiging, die hij, in eenen droom of in eene geestverrukking, voor den regterstoel van Christus had moeten ondergaan, wegens zijne liefde voor de werken van Cicero. Zie zijnen brief aan Eustachius, *Opp. Tom.* 1 *p.* 94 *edit Francof.* Hij riep niet te vergeefs: *Qui consensus Christo cum Belial? Quid facit cum Psalterio Horatius? cum Euangeliis Maro*

cum Apostolis Cicero? Zijn berigt, hoezeer zijne liefde voor die schrijvers aan Christus mishaagd had, was aan de luiheid der geestelijken en monniken al te welkom, dan dat het voor de geleerdheid en den smaak niet de nadeeligste gevolgen zoude gehad hebben; vergel. Schröckh, *Christl. Kirchengesch. Th. VII. S.* 33 *en Th. XI. S.* 15 *ff.* Anders dachten de vaders der *Griekische*-kerk over dit stuk. Dit bewijzen niet alleen hunne schriften; Basilius heeft zelfs een bijzonder opstel voor de christelijke jeugd nagelaten, waarin hij dezelve tot een vlijtig gebruik der Heidensche schrijvers aanspoort, en haar hieromtrent bijzonder onderwijs geeft; zie de Redev. de legendis libris gentilium, Opp. Tom. II. p. 173 ed. Garn., welke ook meermalen afzonderlijk, bij voorb. door J. H. Mai, met aanmerk. van Potter, *Frankf.* 1714, door Börner, *Leips.* 1713 en door Sturz, *Gera* 1791, uitgegeven is. Overigens moge Keizer Julianus, toen hij den Christenen alle bezigheid met de kunsten en werken van vernuft verbood, het oogmerk niet gehad hebben, om het Christendom als bij den wortel aan te grijpen (gelijk Schmidt, *Chr. Kirchengeschichte, Th. II. S.* 25 dit niet zonder waarschijnlijkheid beweert): had dit gebod voor langen tijd kunnen geldend gemaakt worden, zoo zoude het toch de schadelijkste gevolgen voor het Christendom gehad hebben; en Ammianus Marcellinus heeft regt, wanneer hij dezen stap des Keizers met de grootste afkeuring vermeldt, *L. XX. C.* 10 *in fine.* Want dat Christenen alles kunnen en moeten gebruiken, wat tot eene regte vorming van smaak en vernuft dienen kan, zal in onze dagen geen bewijs behoeven."

Wanneer men deze aanmerkingen leest, wordt men onwillekeurig gedrongen tot den uitroep: *en homo theologus pro nostra disciplina militat!* Wij hebben gemeend, dat én om het gezag van den schrijver, én om de juistheid der aanmerkingen, én om derzelver toepasselijkheid op den nog onlangs gevoerden strijd de meer algemeene bekendmaking daarvan ook door middel van ons tijdschrift niet anders dan nuttig kon wezen.

BIJDRAGEN

TOT DE

KENNIS EN DEN BLOEI

DER

NEDERLANDSCHE GYMNASIËN

VOOR

1854.

UITGEGEVEN DOOR

HET GENOOTSCHAP VAN LEERAREN

AAN

DE NEDERLANDSCHE GYMNASIËN.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1855.

Namens het Genootschap uitgegeven door C. A. ENGELBREGT, D. BURGER Jr., C. M. FRANCKEN.

Alle Exemplaren zijn door een lid der Redactie hieronder geteekend.

Engelbregt

ERRATUM.

—

Op blz. 133, staat als aanteekening bij den naam van Dr. A. Ekker: Voorzitter van het Genootschap voor 1854—1855. Dit moet staan op blz. 134, als aanteekening bij den naam van Dr. D. J. Veegens.

INHOUD.

VERHANDELINGEN, BOEKBEOORDEELINGEN EN BOEKBERIGTEN.

OVER HET ONDERWIJS IN DE GESCHIEDENIS AAN DE GYMNASIËN.

DOOR

Dr. J. A. WIJNNE.

Tot het vele verkeerde, dat het jaar 1848 aan't licht heeft gebracht, behoort, naar veler getuigenis, ook onkunde in de geschiedenis. Geen wonder alzoo, dat er, vooral sedert ditzelfde jaar, onder Duitschlands geleerden en leeraars der geschiedenis als't ware een wedstrijd van geschriften over dit onderwerp is ontstaan. Belangrijke vragen zijn er gedaan over omvang, doel en methode van het onderwijs in de historie. Mannen, met roem in dit vak bekend, klagen over de weinige kennis, die de leerlingen, bij 't verlaten der gymnasiën, van de geschiedenis blijken te bezitten, en bejammeren het tevens, dat deze kennis later, wanneer zij leden der maatschappij zijn geworden, nog geringer is, tenzij hunne studiën hen dan naar de historie terugvoeren. Gelijk het uitkomen dier vele geschriften op zich zelf dit aanduidt, zoo erkennen bijna allen, wie het aangaat, dat het onder-

wijs in de historie aan de gymnasiën behoefte heeft of aan eene methode, of aan eene betere methode. Het eerste beweren zij, die het er voor houden, dat het historisch onderrigt tot dusver zonder eenige min of meer algemeen aangenomene methode gegeven is. Zoo getuigt LOEBELL, dat de hoogleeraar in de geschiedenis uit eigene ondervinding weet, hoezeer het aan overeenstemming ontbreekt over de mate historische leerstof en het doel, dat men met dit onderwijs beoogt, en welke wanverhouding er bij een groot deel der leerlingen bestaat tusschen het onderwezene en het werkelijk opgenomene, eene verhouding, die door de verscheidenheid der gaven en vlijt geenszins voldoende opgehelderd wordt. Geen ander, zegt hij, tast zoozeer in het duister rond omtrent de mate wetenschap, die hij als in zijne gehoorzaal aanwezig mag vooronderstellen, ten einde een punt te hebben, vanwaar hij zijne voordragt kan laten uitgaan, zoodat hij er ten laatste in moet berusten zijn' weg te bewandelen met de meest verschillende trappen van voorbereidende historische vorming, dus ook onder zeer uiteenloopende eischen en verwachtingen zijner toehoorders [1]).

Een ander bevoegd regter, CAMPE, schrijft: „het onderwijs in de geschiedenis mist eene zekere methode. Men heeft zich tevreden gesteld het aan leeraars toe te vertrouwen, die men daarvoor geschikt achtte, in plaats van te denken aan eene in de zaak zelve gelegene methode. Men heeft zich tot de toevallige bekwaamheid der leeraars beperkt en gemeend, dat deze bekwaamheid zelve wel den toegang tot de leerlingen zou vinden. Men heeft voorbijgezien, dat bij eene zekere methode zelfs een middelmatig talent stelliger resultaten oplevert dan de meest begaafde aanleg zonder gene. In één woord, men heeft gedacht, dat de zaak zelve zich hier redden zou, — hier, waar meer dan elders niet alleen eene methode, maar veeleer eene kunst voor't onderrigt ten zeerste een vereischte is" [2]).

---

1) J. W. LOEBELL, *Grundzüge einer Methodik des geschichtlichen Unterrichts auf Gymnasien*, blz. 2.

2) CAMPE *zur Methodik des Geschichtsunterrichts* in Zeitschr. für das Gymnasialwesen, Jahrg. II, Band I, blz. 438.

Behalve de genoemde hebben mannen als PETER, ASSMANN, HEYDEMANN en anderen hunne stemmen over dit gewigtige onderwerp laten hooren. En hoewel zij niet altijd over de meeste vragen hierop betrekkelijk overeenstemmen, is dit toch aller gevoelen, dat men in den tijd, dien wij beleven, geroepen is deze zaak op eene afdoende wijze te bespreken en in't leven te roepen.

Onwillekeurig dacht ik bij 't lezen van de werken dezer schrijvers aan ons land en aan onze gymnasiën. Te eer vroeg ik, hoe het bij ons met het historisch onderwijs gesteld is, en welke resultaten het oplevert, vermits de gymnasiën hier veelal scheppingen uit de jongste dagen zijn, en men alzoo regt heeft te verwachten, dat zij met den tijd in overeenstemming zijn. Is daarom misschien het tijdstip nog niet aangebroken, waarop men de laatste vraag voldoende kan beantwoorden, van de eerste geldt dit in allen gevalle niet. Nogtans herinner ik mij niet iets van dien aard gelezen te hebben [1]). Dit noopte mij de denkbeelden onzer naburen, deels mannen van wetenschap, deels van praktijk, met bescheidenheid aan mijne zienswijze te toetsen, een en ander tevens aan mijne ambtgenooten bloot leggende. Zoo doende zal ik tegelijk gelegenheid vinden die punten aan te roeren, waarin mijne denkwijze van die van sommigen hunner verschilt. Het verwijt van niets nieuws te leveren vrees ik geenszins bij 't behandelen van een onderwerp, waarbij het er niet zoozeer op aankomt iets nieuws voor den dag te brengen, als veeleer om eene proeve te geven der eischen, die men aan dit onderrigt doen mag, ten einde tot eene veelzijdiger behandeling van dit onderwerp uit te lokken. Hierdoor toch kan alleen zamenwerking tot één doel ontstaan. Evenmin zal iemand mij tegenwerpen, waarom wij bij dit vak alweder de oogen

1) Hiermede wil ik niet den schijn op mij laden, als of ik de waarde der methode van Ph. G. van Heusde of hare toepassing door Dorn Seiffen in zijne handleiding voorbijzie of misken; doch gelijk de eerste, waarover men J. A. C. ROVERS, *Memoria Heusdii*, raadplege, op Hoogescholen, niet op Gymnasiën, betrekking heeft en boven mijnen lof verheven is, zoo kan het werk van Dorn Seiffen geenszins onder de geschriften over methode gerangschikt worden. Daarbij komt, dat Dorn Seiffen's handleiding ettelijke jaren vóór den tijd, waarvan ik spreek, in 't licht is verschenen.

naar Duitschland wenden, dat reeds zoo vaak tot model genomen wordt. Het antwoord ligt gereed: dewijl het beter is, de geopenbaarde gedachten van verstandige en der zake kundige lieden te toetsen dan eigene meeningen zóó op te werpen, als of niemand ooit over dezelfde zaken had gesproken.

Tot beter overzigt verdeel ik mijn onderwerp in twee hoofdafdeelingen:

I. Over de stof, die het onderwijs in de geschiedenis aan de gymnasiën behoort te omvatten; II. over de methode bij dit onderrigt.

Voorts voeg ik hierbij, dat ik twee leergangen van 't onderrigt, elken van drie jaren, voor oogen heb. Meerdere aan te nemen strijdt, naar ik meen, tegen de bestaande inrigting onzer gymnasiën en hoogescholen. Den eersten leergang noem ik A, den tweeden B. Zoo men er gelegenheid toe heeft, is een voorloopig onderrigt waarschijnlijk hoogst nuttig, waarin aardrijkskunde en biographiën de hoofdrol vervullen 1).

HOOFDSTUK I.

OVER DE STOF, DIE HET ONDERWIJS IN DE GESCHIEDENIS AAN DE GYMNASIËN BEHOORT TE OMVATTEN.

§ 1.

Het veld der geschiedenis moet beperkt worden.

Niemand zal ontkennen, dat de geschiedenis zoowel door de haar toegewijde studiën van jaar tot jaar in stof, als door wijsgeerige beschouwing in denkbeelden, oogpunten of hoe men het anders noemen wil is toegenomen. Hoe belangrijk ook deze aanwinst zij, zoo vordert toch het doel van 't onderwijs aan de gymnasiën, dat men om deze aanwinst niet de geschiedenis zelve, d. i. de gebeurtenissen, late verloren

---

1) Vgl. LOEBELL, blz. 11; SCHILLER in Zeitschr. f. d. G. III. Jun. blz. 506; HEYDEMANN in Zeitschr. f. d. G. I, Heft 2, blz. 68.

gaan. Dit zou in der daad plaats vinden, indien men, door 't aanvoeren van te veel bijzonderheden, zoowel de hoofdzaken, als inzonderheid den zamenhang uit het oog verloor. Wij moeten ons alzoo van veel stof ontdoen, die, met hoeveel moeite ook door in't vak belang stellende geleerden bijeengebracht en hoe belangrijk ook voor de wetenschap, ten opzigte van 't onderrigt niet anders dan als ballast kan beschouwd worden [1]. Volgens de fraaije vergelijking van Campe [2] gelijken wij op wandelaars, die, met frissche kracht op weg gaande, vele kostbare steenen vinden en daarmede hunne zakken vullen. Doch hoe hooger zij, een' berg beklimmende, komen, hoe eer zij den een' na den anderen steen laten vallen om het moeijelijke doeleinde van den togt te bereiken. Het woord van den ouden Heraclitus geldt ook voor ons: veel weten onderrigt den geest niet.

De rigting der gymnasiën is in de diepte, niet in de breedte.

Wanneer wij nu van de grondbeteekenis van 't woord uitgaan, dan is *geschiedenis* de zamenvatting van hetgeen geschied is, d. i. van het gebeurde. Wel is waar is het begrip van dit gebeurde nog zeer onbepaald; doch dit staat althans vast, dat niets blijvends, maar iets wordends het voorwerp der geschiedenis is. Het gebied der geschiedenis, waarvan de natuur uitgesloten is, beperkt zich tot den mensch [3]: ieder mensch heeft eene geschiedenis. Evenwel maken de tallooze geschiedenissen der millioenen menschen nog geenszins de geschiedenis van een volk uit, veel minder die der menschheid. Wie toch zou meenen, dat duizend enkele draden een weefsel, of duizenden steenen op zich zelf genomen een gebouw vormen? Integendeel, alleen de mensch in zamenhang met een geheel, hetzij dit een staat, of een volk, of de menschheid zij, is de inhoud der geschiedenis.

Maar niet elk volk is in der daad het voorwerp der ge-

---

1) Loebell blz. 16; Peter, *der Geschichtsunterricht auf Gymn.* blz. 78, 92.

2) Campe, *der Geschichtsunterricht auf den Gymnasien* in Zeitschr. für das Gymnasialwesen IV Mai, blz. 378.

3) „Der Gegenstand der Geschichte ist der Mensch." W. Assmann, *das Studium der Geschichte insbesondere auf Gymnasien*, blz. 3.

schiedenis, en die volkeren, welke het zijn, zijn het niet voor alle tijden geweest. Er zijn tijden en volkeren, die niet tot het veld der geschiedenis behooren. Zoo lang de volkeren natuurwezens zijn; hun leven, niettegenstaande menige verandering, zich in dezelfde vormen beweegt, en eeuwen achtereen een leven zonder ontwikkeling is, zijn er wel toestanden te beschrijven, maar geene geschiedenis te verhalen [1]). Deze toestanden zijn voor den navorscher der historie in zooverre slechts belangrijk, als zij den grondslag uitmaken, waarop het gebouw der geschiedenis van een volk wordt opgetrokken. De uitvoerige kennis dier toestanden sluit de geschiedenis uit haren kring en laat ze aan andere wetenschappen over, waaraan zij, volgens den vrijen omgang, dien de wetenschappen met elkander hebben, dat ontleent, wat zij voor hare doeleinden behoeft. Iets daarvan toch is onmisbaar, hetzij om de geschiedenis der volkeren zelve te verstaan, of om uit den oorspronkelijken toestand van sommige volkeren gevolgtrekkingen tot dien van anderen te maken.

De grenslijn tusschen dergelijken toestand, dien ik den voorhistorischen wil noemen, en den aanvang van 't leven der geschiedenis bij een volk kan natuurlijk niet scherp getrokken worden. Van den eenen kant toch blijft die oorspronkelijke toestand de grondslag der verdere ontwikkeling; van den anderen kant begint deze reeds in tijden, waarin de heerschappij der natuur nog magtiger is dan die van den geest. Desniettemin bespeurt men na het natuurleven een tijd, waarin zelfbewustzijn en levensdoel niet meer vreemde klanken zijn. Beide openbaren zich in de *daad*. Gelijk nu de toestand het element van 't voorhistorische is, zoo is de daad het bestanddeel der geschiedenis [2]), die Sallustius niet te onregt „memoria rerum gestarum" noemt. Zij begint met

---

1) Zie vooral LOEBELL, *Weltgeschichte in Umrissen und Ausführungen*, I. blz. 41—46.

2) Ten volle stemt RÄTTIG, *über die Wahl des hist. Stoffes für den Gymnasialunterricht*, blz. 2, 3 en elders hierin toe. Eveneens verklaart PETER dit voor zijne meening in de antikritiek tegen Campe, Zeitschr. f. d. G. IV Nov. blz. 885, 886.

de menschelijke daad. Deze vat zij eerst in hare uitwendige verschijning op, zoekt dan hare beweegredenen te verstaan, tracht tot de geheimste gedachten van den handelenden persoon door te dringen, en verbindt daden met daden.

Vreemd is het, dat velen de daad, in tegenstelling met den toestand, als het lagere element der geschiedenis beschouwende, schier uitsluitend op de ontwikkeling der in de historie vervatte ideeën aandringen. Hoeveel behoort er niet toe om zich eene daad helder en duidelijk voor te stellen? Een diepe blik in de duistere schuilhoeken van 't menschelijk gemoed en in de eeuwige wetten, die de wereld en de menschen regeren; eenig begrip van de verhevene wijsheid Gods, die, alle wetten te schande makende, het lot der wereld naar zijn' wil en tot haar heil bestuurt. Hoezeer berooft men de geschiedenis van hare eigenlijke taak, wanneer men haar de daad, de uit vrijen,' edelen wil ontsprotene daad, ontrukt, juist datgene, waarin de bloei van't menschelijke zich ontvouwt. Nog andere krachtige gronden pleiten voor 't handhaven der daad, als het eigenlijke bestanddeel der geschiedenis. Wat bezielt den historieschrijver, wat spoort hem tot het schrijven der geschiedenis aan, zoo niet de daad? De daden van het voorgeslacht begeert elk volk te kennen, zijne daden ook verlangt het aan de nakomelingschap te zien overleveren. Ziet op de oude historieschrijvers: Herodotus beschrijft alleen toestanden, wanneer de volkeren nog geene daden verrigt hebben, of hunne daden reeds afgedaan zijn, zooals bij de Scythen en Babyloniërs.

Wat meer is, Campe getuigt, dat eene langdurige ondervinding hem heeft geleerd, dat hij, wanneer hij daden verhaalde, gewillige toehoorders vond; dat hij daarentegen, zoo vaak toestanden het voorwerp zijner voordragt waren, zijne leerlingen door 't aanwenden van een zeker geweld in 't spreken bij de zaak moest bepalen. Bij herhalingen bespeurde hij hetzelfde verschijnsel: de daden leefden steeds in hunne ziel; voor de toestanden had het geheugen ras zijne kracht verloren. Door analogiën uit andere tijdperken meende hij, gelijk Niebühr, het geheugen te kunnen ondersteunen. Grieksch en Romeinsch, oud en nieuw vergeleek hij: niets van dit

alles maakte de zaken tot eene blijvende bezitting. Want hoewel het aansluiten van onbekende dingen aan bekende veel tot de levendige voorstelling bijdraagt, zoo verkrijgt men door 't omkeeren der handelwijze geenszins hetzelfde gevolg. Eindelijk besloot hij hetgeen betrekking had op den toestand te verminderen, de daad daarentegen meer te doen uitkomen. Waar het eerste evenwel niet kon gemist worden, deed hij het in geschiedenis verkeeren, d. i. stelde hij het onder den vorm van handelingen voor. In plaats van b. v. over 't regtswezen der Atheners te spreken, schilderde hij het proces van Socrates [1]).

Tegen de bovenstaande gedachten, grootendeels aan Campe's aangehaalde verhandelingen ontleend, is SCHUSTER [2]) opgetreden ten betooge, dat de eisch tot zoodanige beperking van 't veld der historie niet uit het begrip „geschiedenis als wetenschap", maar uit het begrip „geschiedenis als deel van 't onderrigt" voortvloeit. Dit nu spreekt zoozeer van zelf, dat de herinnering aan dit standpunt hier voldoende mag geacht worden.

Het element van den toestand bestaat echter niet alleen in den voorhistorischen tijd: het leeft ook voort in de geschiedenis zelve. Het wordt immers door niemand betwijfeld, dat daad en toestand tot elkander in eene naauwe betrekking staan. Zoo zijn er toestanden, welke aanleiding tot daden geven; daden wederom hebben zekere toestanden ten gevolge gehad. Wie den Peloponnesischen oorlog wil verstaan, moet zich den toestand van Athene, gelijk die zich onder en door Pericles gevormd heeft, eigen gemaakt hebben. Deze dus behoort evenzeer als de daad zelve tot de historie.

Waartoe nu zal het weren van den toestand, het verheffen der handeling dienen? Om den geest met een' rijkdom degelijke stof te voorzien. Bij 't aanprijzen der daden wordt dit niet bedoeld, dat men de hoofden der leerlingen met eene

---

1) CAMPE, *der Geschichtsunterricht auf den Gymnasien* in Zeitschr. für das Gymnasialwesen, IV Jahrg. Mai, blz. 382.

2) SCHUSTER, *Bemerk. zu dem Aufsatze des Hrn. Dr. Campe: „Zur Methodik des Geschichtsunterrichts"* in Zeitschr. f. d. G., IV Jahrg. Januar. blz. 44 env.

doode massa kwelle. Evenmin als een goed aardrijkskundige elke onbeduidende plaats moet kennen, zoo min is 't in de geschiedenis noodig de namen aller koningen van Sparta te weten. Personen, die men niet kent, slagen, die geen' invloed hebben uitgeoefend of waarvan men geene bijzonderheden weet, dienen niet tot verrijking van't verstand. Zal dus de stof levenwekkend zijn, dan moet zij met eene zekere uitvoerigheid worden medegedeeld. Hoezeer daartoe de geschiedenis de gelegenheid aanbiedt, weet ieder. Ten overvloede herinner ik aan de jeugd van Alcibiades en aan Pisistratus.

Ten slotte nog een woord over de vraag, die ik mij verbeeld op veler lippen te zien zweven: wordt de waardigheid der geschiedenis, dus beperkt, niet verlaagd? Zal de leerling, haar met zulk eene beperking beoefenende, niet te zeer aan de enkele daad blijven hangen en vergeten, dat het God is, die de wereld bestuurt? Zal de geschiedenis zóó leermeesteresse voor de toekomst zijn? Op dergelijke vragen passen de fraaije woorden van Campe: „Het schrijven eener algemeene geschiedenis, zoolang wij midden in de beweging van het leven der geschiedenis staan, is onmogelijk, en het is aanmatiging van het goddelijk plan, dat zich in de geschiedenis der wereld openbaart, te spreken; wij kunnen, terwijl wij midden op den weg zijn, slechts op de afgelegde baan terugzien; maar het is vermetelheid van den menschelijken geest, in de toekomst te zien en uit den afgelegden weg een besluit tot den voor ons liggenden te willen trekken" [1]). Elders: „Wij kunnen ons veel oordeelen besparen, indien wij het ware oordeel willen hooren. Er is over't geheel niets zoo hinderlijk als het aanmatigend en voorbarig oordeelen der jeugd. De ondervinding en het dieper indringen moeten ieder, die geen voorbarig babbelaar is, steeds stiller, voorzigtiger, terughoudender maken. Zoo ware het de grootste verkeerdheid in de historie der Engelsche omwenteling het regt of onregt min of meer te willen afwegen: „daartoe had Karel regt, daartoe niet; hier overschreed het parlement

1) Gymnasialwes. II Jun. blz. 445, 46.

zijne bevoegdheid" enz. In tegendeel leere men naar het oordeel luisteren, dat de geschiedenis, die God schrijft, over de volkeren heeft geveld. Het oordeel Gods volgt nu eens als de donder op den bliksem; dan weer laat, gelijk de schrift zegt: God bezoekt de misdaad der vaderen aan het derde of vierde lid. Tegenover dit bestuur van den almagtigen God schijnt de mensch zichzelven als diegene toe, die vraagt: Heer, wie zal voor u bestaan? Is de ziel zoowel van den leeraar, als van de leerlingen met deze gezindheid vervuld, dan mag de leeraar in den naam Gods de geschiedenis, die verhaald moet worden, verhalen" [1]).

Voorwaar elk leeraar der geschiedenis mogt m. i. wenschen, dat hij met CAMPE naar waarheid van zichzelven kon getuigen: „misschien is het dwaas, dat ik aan zaken, die mij veel onrust verwekt hebben, zooveel gewigt hecht en zoolang daarbij vertoef [2])." — Nog kan ik niet van dien achtingswaardigen man scheiden. In de recensie van een klein handboek voor de algemeene geschiedenis komt hij op hetzelfde punt terug [3]). De schrijver van dit werk had in zijne voorrede de meening geuit, dat het een' bezonnen, vaderlijken leeraar niet onmogelijk zou zijn bij de lessen over de geschiedenis van den jongsten tijd eerbied voor Goddelijk en menschelijk gezag in het gemoed van den knaap aan te kweeken. — Hierop antwoordt CAMPE, die vroeger uit den aard van den jeugdigen leeftijd, uit diens krachten en neigingen alsmede uit de gesteldheid der wetenschap betoogd had,

---

1) Gymnasialwes. IV Mai, blz. 388. — Voor 't overige meene men niet, dat deze woorden de strekking hebben om of den onderwijzer, of de leerlingen van het oordeelen te ontslaan. — Alleen op behoedzaamheid en angstvalligheid, b. v. in het toetsen van krijgsverrigtingen, in het wegen der staatkundige beweegredenen, inzonderheid in het nagaan van Gods bestuur der menschelijke lotgevallen wordt aangedrongen. Wanneer dus een der redacteuren van dit tijdschrift, Dr. C. M. Francken, aanmerkt, dat de docent soms de deugdelijkheid eener veelbesprokene daadzaak aan de beginselen van deugd en zedelijkheid behoort te toetsen, ben ik geheel van zijne meening, mits dit, gelijk hijzelf wil, met bescheidenheid geschiede, zonder den staf te breken over menschelijke zwakheid.

2) Gymn. IV Mai, blz. 388.

3) Kleine Weltgeschichte für Bürger- und Gelehrtenschulen von Friedr. Nösselt, fünfte, vermehrte und verbesserte Auflage, besorgt von Kurts in Zeitschr. f. d. Gymnasialwes. 1853, Decemb. blz. 911 enz.

dat het onmogelijk was over gebeurtenissen uit den nieuwsten tijd een helder wetenschappelijk bewustzijn te verkrijgen [1]: „Dat, wat de menschen Gods openbaring in de geschiedenis noemen, is in den regel hunne eigene, dikwijls zeer ijdele en kinderachtige meening, die zij op misdadige wijze tot eene openbaring Gods willen maken." Aan menigeen eindelijk, die liever Gods plannen in de geschiedenis wil aantoonen dan deze wetenschap ernstig bestuderen, mag voorzeker het slot der recensie toegeroepen worden: „het boek is vijftig jaar bij 't standpunt der wetenschap ten achter. Daarom is het te wenschen, dat de schrijver, in plaats van zijne leerlingen met vaderlijke bedachtzaamheid in de geschiedenis van den tegenwoordigen tijd in te leiden, er liever eens aan denke zijne lezers met een leerboek te verblijden, dat op de navorschingen van onzen tijd rust en uit ernstige studiën is te voorschijn gekomen."

§ 2.

Wat kan voor 't onderwijs van het gebied der historie worden uitgesloten?

Wanneer wij nu de boven ontwikkelde abstracte beschouwingen op ons vak toepassen, dan volgt hieruit, dat de volkeren van Azië, van welke geene geschiedenis in den eigenlijken zin bestaat, zonder schade kunnen uitgesloten worden. Hetgeen men van den toestand, de zeden en instellingen der oude Aziatische volkeren heeft mede te deelen, kan zijne plaats nergens beter vinden dan bij 't onderwijs in de aardrijkskunde. Dáár alzoo zal zich de schildering van den toestand der volkeren zeer gepast aansluiten aan de beschouwing van de gesteldheid des bodems [2]). Hiermede toch vervalt

---

1) Dit luidt in der daad anders dan het gevoelen van G. K. Hz., Recensent der meeste leerboeken over geschiedenis in ons vaderland: „thans nu 't jaar 1852 zoo'n treffend rustpunt opleverde — nu kan 't niet door den beugel met Hermes en Steger in de hand geen aanschouwelijk geheel van het zoo scherp afgebakend tijdperk van 1815 tot 1852 geleverd te hebben." Recensent Maart 1854.

2) Vgl. Rättig, *ueber die Wahl des hist. Stoffes für den Gymnasialunter-*

met dat gedeelte van de historie der Aziatische volkeren, der Perzen inzonderheid, hetwelk in naauw verband staat tot de Grieksche geschiedenis. En door dit verband vindt de leeraar ongezochte aanleiding om op te klimmen tot de Babyloniërs, Meders, enz., die dan als bestanddeelen der Perzische natie voorkomen. Zoodoende wordt de tijd, den historielessen toegedeeld, niet besteed om de geschiedenis dier volken met eene zekere uitvoerigheid na te gaan, terwijl toch het noodzakelijkste is aangeleerd en het overzigt over de opeenvolging der heerschende stammen bewaard blijft.

Vooral geldt dit weren van het gebied van 't historisch onderwijs voor China en Indië. Iets anders toch is het bestuderen eener geschiedenis van de beschaving, iets anders de geschiedenis in onzen zin, d. i. die van het gebeurde [1]). In gene komt de eerste plaats aan het Oosten toe, als aan de bakermat der ontwikkeling; voor ons doel echter staat China in geene naauwere betrekking tot de oude historie dan Mexico.

Ook de historie der Israëlieten of de bijbelsche geschiedenis schijnt hier geenszins eene eigenaardige plaats te hebben. Vele der Duitsche leeraars willen, dat zij in't godsdienstig onderwijs opgenomen worde, hetwelk er, gelijk bekend is, in geregelden zamenhang staat met de overige lessen aan de gymnasiën. Hiervoor pleiten Schiller [2]), Schuster [3]), Heydemann [4]), bovenal Campe. Hoewel ik het in't midden laat, in hoever het catechetisch onderwijs bij ons te lande deze taak geheel en al op zich kon nemen, acht ik toch de voornaamste van de door Campe aangevoerde gronden zoo belangrijk, dat zij eene korte vermelding overwaardig zijn. De

---

richt, blz. 29 enz. Ook Heydemann en Schiller zijn van deze verbindtenis niet afkeerig. Vgl. A Heydemann, *über den geschichtl. Unterricht auf Gymnasiën*, Zeitschr. f. d. Gymnasialwes. I Jahrg. Heft 2, blz. 68 en 79. Schiller, *Bemerk. über den Geschichtsunterricht mit besonderer Beziehung auf die bayrischen Schulverordnungen*, III Jun., blz. 505.

1) Campe in Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen, II Jahrg. Jun. blz. 446.

2) Z. f. d. G. III Jun. blz. 508.

3) Z. f. d. G. IV Januar. blz. 50.

4) Z. f. d. G. I, Heft 2, blz. 68. — W. Assmann, *das Studium der Geschichte insbesondere auf Gymnasiën* wil de bijbelsche geschiedenis als integrerend deel van 't onderwijs in de algem. hist. erkend hebben, blz. 24 enz.

eerste dier gronden is, dewijl het Joodsche volk slechts eene onbeduidende rol in de geschiedenis der oudheid speelt. Ofschoon het den invloed der Grieksch-Romeinsche wereld veelzins heeft ondervonden, heeft het zelf geene tegenwerking van eenige beteekenis uitgeoefend. Zijn groot gewigt voor de algemeene geschiedenis vangt eerst met de geboorte van Christus aan. De laatste reden komt hierop neer, dat men, zoo deze historie even grondig als het overige behandeld wordt, veelvuldigen twijfel in't leven roept, zonder evenwel, uit hoofde van den jeugdigen leeftijd der toehoorders, alle vragen voldoende te kunnen beantwoorden. Hetzij men nu de onwillekeurig opkomende vragen trachte te beantwoorden, hetzij men zich van deze moeite ontsla, altijd stuit men op eene dezer beide moeijelijkheden: of men dwingt den jongeling iets te verliezen van het gevoel van eerbied, dat hij koestert voor alles, wat met de godsdienst verwant is; of men krenkt zijn gevoel voor waarheid door af te wijken van de beginselen, waaraan hij zijn' leeraar in de overige gedeelten der geschiedenis steeds getrouw zag blijven [1]).

In de middeleeuwen en de nieuwe historie moet de geschiedenis van Polen en Rusland, Scandinavië en Hongarije, Spanje en Portugal, de Osmanen en den groot-mogol, Chinezen en Peruanen voor een overbodig iets gehouden worden. Dezelfde opmerking worde hier evenwel in 't oog gehouden als boven, dat aan de historie dier landen de haar toekomende plaats dáár niet ontzegd wordt, waar zij in den kring der gebeurtenissen te pas komt. Men denke b. v. aan Spanje onder Karel V en Philips II.

Het behoeft geen betoog, dat niet alles, wat men op 't veld der historie missen kan, hier behoeft te worden aangeduid [2]).

---

1) Z. f. d. G. II Jun., blz. 448 enz.

2) Men zij het steeds indachtig, dat al wat ik schrijf ten hoogste aanspraak maakt op den titel *proeve*, en de strekking heeft om anderen uit te lokken ook hunne gedachten zoowel over het gewigtige onderwerp zelf, als over de meeningen der aangehaalde Duitsche geleerden bekend te maken. Daarom voorkom ik ook liefst de aanmerking, die men zou kunnen maken, dat het door mij uitgegeven leerboek sommige der hier genoemde punten, hoewel in

Doch onvermijdelijk is de vraag: welke zal de grens zijn, waarmede het onderrigt in de geschiedenis aan de gymnasiën wordt afgesloten? Ofschoon toch menigeen met mij in gevoelen zal verschillen van het boven (bl. 17) geciteerde denkbeeld van G. K. Hz., denk ik van den anderen kant, dat weinige leeraars der historie zoozeer in een tegenovergesteld uiterste zullen vervallen als het plan voor de Beijersche scholen in 1829, dat den dood van Lodewijk XIV als grens stelt [1]). Dezen eindpaal achtte men noodzakelijk om de jeugd niet te vroeg in de onderscheidene rigtingen en partijen van den tegenwoordigen tijd in te leiden. En in 1849 nog [2]) werd in 't zelfde Beijeren aan alle protestantsche gymnasiën een leerboek van Hofmann gebruikt, dat tot 1789 loopt, en het tijdperk van 1789 tot 1815 bloot in een aanhangsel behandelt.

In strijd met G. K. Hz. beweert nu SCHILLER [3]), dat, wat sedert 1789 geschied is, nog niet is afgesloten. Echter geeft hij toe, dat het tijdperk van 1789 tot 1815 in zoo ver als geëindigd kan beschouwd worden, dat men het der jeugd geenszins kan onthouden. Maar lijnregt staan inzonderheid HOFMANN en SCHILLER tegenover G. K. Hz., wanneer zij beweren, dat het doelmatig is geen tezamenhangend onderwijs, dus geen leerboek, over die periode te geven. Zij zeggen dit, dewijl zij, ofschoon erkennende dat de school voor 't leven moet vormen, toch de school in zekeren zin van 't leven willen gescheiden houden [4]). Zij houden hieraan vast, omdat zij het gewigt van paedagogische gronden inzien, waaraan Hofmann zelfs tot 1798 eene terugwerkende kracht toekent.

---

schralen omvang, heeft behandeld. De reden daarvan was, vermits ik oordeelde, dat eerst de vraag over het opnemen of uitlaten van zekere quantiteit stof door mannen van kennis en ondervinding behoort overwogen en zoo mogelijk beslist te zijn, eer men van de heerschende methode afga. Een leerboek immers dient niet als de voorganger, maar als het gevolg eener nieuwe denkwijze op te treden.

1) Zie SCHILLER, Z. f. d. G. III Jun., blz. 519.

2) Ald. blz. 525.

3) Z. f. d. G. t. a. pl. blz. 519, 520.

4) Vgl. Heydemann's Recensie van Weber's Handboek in Zeitschr. f. d G I, Heft 3, blz. 147.

Het zijn deze: men brengt anders zichzelven in verzoeking meer te prijzen dan het geweten veroorlooft of wantrouwen tegen de overheid in de jeugdige gemoederen te zaaijen. Pausdom en keizerschap, evangelisch en katholijk, algemeene monarchie en evenwigt der staten zijn tegenstellingen, die den leerling van 't gymnasium begrijpelijk kunnen gemaakt worden: met constitutioneel en niet-constitutioneel heeft dit geenszins plaats [1]).

Nog verder gaat HEYDEMANN [2]), wien het zelfs onnoodig schijnt ook maar een overzigt dezer laatste periode te geven, en die er daarom met kracht op aandringt het onderwijs in de historie met het jaar 1815 voor alle klassen af te breken. De voornaamste grond, dien hij hiervoor aanvoert, is, omdat er in de meeste landen van Europa, met name in Oostenrijk, thans geen *toestand* is, maar op zijn best veranderingen en voorbereiding tot overgang in den een of anderen toestand. Een andere grond is daarin vooral gelegen, dat dit onderrigt te zeer de kleur zou krijgen van het subjectieve standpunt van elken onderwijzer.

Dit geeft mij moed om, in weerwil van G. K. Hz., mij te scharen aan de zijde der genoemde mannen, van Lübker en anderen [3]), die het stelselmatig onderwijs tot 1815 beperkt willen zien.

1) HOFMANN in de Verhandlungen der Nürnberger Philologen-Versammlung 1838, blz. 46.

2) A. HEYDEMANN, *über den geschichtlichen und geogr. Lehrplan für die Oesterreichischen Gymnasien* in Zeitschr. f. d. G. IV März, blz. 195, 196.

3) SCHILLER, blz. 520.

HOOFDSTUK II.

OVER DE METHODE BIJ HET ONDERRIGT IN DE GESCHIEDENIS AAN DE GYMNASIËN.

§ 1.

Het doel van 't onderwijs in de geschiedenis. — Het nut eener methode.

Eer wij over de methode handelen, mogen een paar woorden voorafgaan over het doel van 't onderwijs in de geschiedenis. Het leven, gelijk het is, heeft zich in en door de geschiedenis (geschiedmatig wilde ik gaarne zeggen) gevormd. Om het te verstaan zoo als het is, moet men weten, hoe het zóó geworden is. Maar het is niet te begrijpen zonder eene bepaalde hoeveelheid kennis der geschiedenis. Moet dus het onderwijs er op berekend zijn zulk eene kennis als grondslag voor het praktische leven te verschaffen? Voorwaar neen. De geschiedenis heeft haren grond, haar regt, haar beginsel in zichzelve; zij bestaat om zichzelve en moet geleerd worden gelijk zij is. Zij heeft eene hoogere beteekenis en een waarachtiger nut, dan dat zij voor de bijzondere oogmerken van dezen of genen mag versnipperd worden. Doch hieruit volgt niet, dat al wat voor de geschiedenis als wetenschap belangrijk is, ook in het onderrigt moet opgenomen worden. Dit alleen staat vast, dat men de geschiedenis dient te erkennen als eene wetenschap, welker doel bestaat in een *weten*, niet in den zedelijken invloed, dien zij op het gemoed der jeugd kan uitoefenen.

Om nu dit oogmerk te bereiken, behoort men eene methode te hebben. Niemand toch zal mij tegenwerpen, dat het steeds daarop vooral aankomt, hoe de leeraar de methode handhaaft. Want, hoewel het zeker is, dat de methode niet het onderrigt zelf is, zoo geeft zij alleen hieraan een zekeren grondslag. Met haar, om de woorden van CAMPE te bezigen [1]).

1) Zeitschr. f. d. G. II Jun., blz. 438.

is de docent zichzelf bewust, dat hij langs een veiligen weg gaat, die zeker naar het einde voert. Zij wijst elk deel van 't onderrigt de bepaalde plaats aan, die het in 't groote geheel heeft in te nemen. Zij beperkt daardoor de zaken, die medegedeeld moeten worden. Zij beteugelt de subjectiviteit, en dwingt ze hare krachten op dat punt te concentreren, waar zij vereischt worden.

Terwijl echter de wiskunde hare methode in zichzelve heeft, en de talen ze in de spraakkunst bezitten, bestaat er voor de geschiedenis eigenlijk in 't geheel geene [1]). Voorts komen deze beide vakken, de wiskunde en de spraakkunst, hierin met elkander overeen, dat de methode zich aan de zaken houdt, en niet wordt afgeleid uit doeleinden, die buiten de zaken zijn gelegen.

Daarentegen wordt het leeren der zaken zelve in de historie vaak *als een gruwel* [2]) uitgekreten. Is het dan niet mogelijk hier hetzelfde pad te bewandelen; is het hier alleen ongerijmd van het lagere tot het hoogere op te klimmen, d. i. den weg, dien de natuur en de wetenschap beide aanwijzen, te volgen?

§ 2.

De beschouwings- en behandelingswijzen, die zich op het gebied der historie kunnen laten gelden.

Laten wij zien, welke de mogelijke beschouwings- en behandelingswijzen zijn, die zich op het gebied der historie kunnen laten gelden. Zeer juist zijn deze m. i. door LOEBELL uiteengezet [3]).

I. Ten opzigte van den vorm worden de daadzaken of

A — op het gezag van eenige overlevering als waar aangenomen; of

1) LOEBELL, *Grundzüge einer Methodik des geschichtl. Unterrichts auf Gymnasien*, blz. 3.

2) Wie dit misschien te sterk vindt, leze: *als een droog, vervelend, nutteloos werk.*

3) Ald. blz. 5, enz.

B — het aannemen als waarheid wordt voorafgegaan door een onderzoek naar derzelver geloofwaardigheid, hetzij in't algemeen naar zekere grondstellingen, hetzij in't bijzondere naar den aard der bronnen. — Het kritische standpunt.

II. Met betrekking tot den inhoud wordt of

A — de geschiedenis beperkt tot het verhaal der staatsgebeurtenissen, tot oorlogen, vredesverdragen, doortastende veranderingen in de staatsgesteldheid en de wetten, inwendige twisten; of

B — de innerlijke betrekkingen der staten in zamenhang, de stille ontwikkeling der staatsgesteldheid en wetgeving, voorts de onderscheidene verschijnselen der beschaving, in zooverre zij een bestanddeel van het volksleven zijn, worden ook in den kring opgenomen en geschilderd.

III. Ten opzigte der opvatting worden de daadzaken, hetzij het staatsleven of de gansche ontwikkeling betreffende, of

A — geheel objectief, als verschijnselen, die zich aan den beschouwer vertoonen, opgevat en alleen in zoover in zamenhang, als deze zich bij den eersten blik van zelf voordoet; of

B — de gedachte bemagtigt ze, den verborgen zamenhang nasporende, het verwijderde aan het nabijliggende aanknoopende, de gebeurtenissen trachtende te begrijpen als eene keten van oorzaken en gevolgen, ze voorts aan haar oordeel onderwerpende, ze zoowel naar hare zedelijke waarde, als naar hare beteekenis voor haren tijd in't regte licht stellende. Of eindelijk, als zij nog dieper gaat, beschouwt zij de daadzaken in betrekking tot het haar te gronde liggende beginsel, daar toch de verschijnselen op zich zelve uit het principe der nationaliteit afgeleid worden, en dit beginsel wederom als openbaring van den in't menschdom wonenden Goddelijken geest en van de idee der menschheid aangemerkt wordt. — Het overwegende, pragmatische, wijsgeerige standpunt [1])

---

1) Het hier opgegevene schijnt meer tot de *stof* dan tot de *methode* te behooren. Maar het hangt zóó met het vervolg zamen, dat het mij geschikter scheen het hier te plaatsen.

§ 3.

De stof voor den eersten cursus is aan I, II, III A te ontleenen.

In elke der bovenstaande beschouwingswijzen is A de voorbereidende trap voor B, welke laatste afdeeling rijpere en meer geoefende geestkrachten vooronderstelt. Wel is waar schijnen bij II (deze aanduiding ook in't vervolg kortheidshalve) A en B op den eersten aanblik even ligt op te vatten. Toch gaat A ook dáár voor, dewijl daden in't staats- en krijgsleven een dieperen indruk maken dan de momenten in de ontwikkeling der beschaving, en hierom juist eerder bij overlevering medegedeeld worden.

Teregt zegt Loebell [1]), dat gelijk deze verdeeling der stof, hoewel uit de natuurlijke ontwikkeling der wetenschap voortgesproten, voor de historische kunst geenszins doeltreffend, zij daarentegen voor het onderrigt uitermate doelmatig is. Want dit zal in die rangschikking zoowel aanleiding vinden om de opeenvolgende trappen, als het uit te sluiten gebied te bepalen.

Een hoofdvereischte schijnt mij voor beide leergangen (zie boven blz. 6), dat de gansche historie geleerd wordt, zich in den eersten wel meer tot het algemeene beperkende en allezins van den hoogeren onderscheidende, maar toch den geheelen kring omvattende. Alzoo worde in dezen eersten cursus als 't ware een vakwerk geconstrueerd voor een later uit te bouwen en op te sieren gebouw, waar minder op tal van bijzonderheden dan op den zamenhang en de belangrijkste feiten gelet wordt. Dus behandelt deze cursus de elementen of beenderen der geschiedenis, d. i. namen, jaartallen en op zich zelf staande feiten, bij gevolg juist die zaken, die men doorgaans veracht en verwerpt. En ook wij zouden ze verachten en verwerpen, indien zij op de eer, zelve de geschiedenis te zijn, aanspraak maakten; doch schatten ze nu hoog als het werktuig om de geschiedenis grondig te

1) Blz. 10.

leeren, wat toch elk zedelijk wezen bij dit vak niet minder dan bij elk ander zal verlangen. Met PETER [1]) vraag ik vol verbazing, waarom men voor de historie het regt tot dit elementair-onderrigt aarzelt te erkennen, dat elk ander vak met aller toestemming reeds lang heeft gehandhaafd en in praktijk gebracht [2]).

Immers de analogie b. v. tusschen het onderrigt in de taal en dat in de historie laat zich gemakkelijk aantoonen. De spraakleer heeft de levende taal tot voorwerp; doch zij gaat van eene oplossing in de elementen der taal uit, d. i. in woorden, lettergrepen, letters. Van deze ontleding klimt zij tot het zamenvoegen der bestanddeelen tot een' zin, tot de rede op [3]).

§ 4.

Hoe moet die stof behandeld worden?

Een dusdanig vakwerk beantwoordt, volgens Loebell [4]), Peter [5]), Heydemann [6]), Schiller [7]), Assmann [8]) het best aan 't oogmerk. Maar dan moeten ook die elementen den leerlingen zoo vast ingeprent worden, dat zij ze immer levendig voor den geest en als't ware bij de hand hebben. Zij behooren eene parata doctrina te worden, die wij, om met Ernesti te spreken, „ita in potestate habemus, ut semper

1) PETER, *der Geschichtsunterricht auf Gymnasien*, blz. 84.

2) Het verheugt mij hier de woorden van een lid der redactie, Dr. C. M. Francken, te mogen aanstippen: „Met hetgeen hier gezegd wordt over de leerwijze in den eersten cursus kan ik mij zeer wel vereenigen."

3) Vgl. LOEBELL, blz. 18.

4) Blz. 18 en volg.

5) Blz. 86, enz.

6) *Ueber den geschichtl. Unterr. auf Gymnas.* in Zeitschr. f. d. G. I, Heft 2, blz. 68, 69.

7) Ofschoon deze beweert met Heydemann niet te kunnen instemmen, schijnt mij zoowel het geheele beloop zijner redenering, als inzonderheid het prijzen van Löbell's vergelijking, het tegengestelde aan te toonen. Men zie Z. f. d. G. III, Jun., blz. 510, 511.

8) W. ASSMANN, *das Studium der Geschichte insbesondere auf Gymnasien*, blz. 25 en 31.

sit in promtu, ut nobis facile ac statim, quae opus sint, sine sollicita et ambitiosa prensatione, offerat occurratque ubivis in tempore." Men dient ze zoo te weten, dat men niet steeds naar tabellen of dergelijke hulpmiddelen hebbe te grijpen, evenmin als de declinatiën en conjugatiën voortdurend in een leerboek plegen opgeslagen te worden. Op deze wijze alleen kan het aangeleerde het ware nut aanbrengen en duurzaam eigendom van den geest worden. Het zal nu wel geen bewijs behoeven, dat de stof voor den eersten leergang uit I, II, III A te nemen zij. Alleen bij de rubriek II is ook iets uit B te nemen, met name uit de geschiedenis der kunsten en wetenschappen.

Vreemd is het voorwaar, dat men zich tegen dit stelselmatig leeren zoo dikwijls aankant. Overal elders vindt het toepassing, bij het rekenen, het teekenen: waar niet? Nergens overstelpt men den leerling op eens met den ganschen last van het voorwerp, dat men hem wil mededeelen. Maar door dit in deelen te splitsen leert men hem allengs het geheele gebied kennen, en oefent men zijne langzamerhand voor moeijelijker taak berekende krachten. Alleen in de geschiedenis is deze weg of niet gevonden, of althans bijna niet met volharding betreden. Volmondig stem ik het PETER [1]) toe, dat daarin vaak de oorzaak ligt, waarom men bij dit onderrigt, na jarenlange inspanning, toch zoo weinig vrucht ziet en genoodzaakt is tot de allereerste gronden terug te keeren. Ook vreeze men niet, dat door dit leeren afbreuk gedaan wordt aan de hoogere doeleinden van het onderwijs in de historie, daar veeleer de vereischte bekwaamheid voor deze langs den aangeduiden weg verkregen wordt.

§ 5.

Ontzenuwing van de bezwaren, tegen het vakwerk ingebracht. — Schemata van Loebell. — Moeijelijkheden daarvan.

De grootste bezwaren, die men tegen dit stelsel inbrengt, zijn, naar ik meen, de moeijelijke eischen, die men zoo-

1) Blz. 85.

doende aan 't geheugen doet en het leeren van te drooge stof. Het eerste bezwaar spruit uit de meening voort, dat, gelijk men in vorige eeuwen wel eens het geheugen te veel te doen gaf, men nu in een tegenovergesteld uiterste behoort te vervallen door het in't geheel niet bezig te houden. Velen gelooven, dat wie iets helder doorziet, goed verstaat, het daarom ook onthoudt. Men vreest, dat den knaap door de oefening des geheugens de lust tot leeren zal vergaan. Noch het eene, noch het andere is gegrond. Waar moge het zijn, dat het helder inzien veel afdoet tot het onthouden: dit onthouden is toch niet zoo vast, dat op den daardoor gelegden grondslag kan voortgebouwd worden Het eigenlijke *van buiten leeren* is hiervoor onmisbaar [1]). En de zucht voor 't opdoen van kennis zal niet verdwijnen, maar toenemen, wanneer gelet wordt op de *mate kracht* der leerlingen, en deze zich meer en meer hunner aanwassende bekwaamheden bewust worden.

Wat het leeren van te drooge stof betreft, ofschoon de namen, jaren, feiten op den voorgrond staan, zoo ligt hierin niet opgesloten, dat men er niets tot veraangenaming mag bijvoegen. Ik houd het juist met hen, die eene zekere uitvoerigheid en een levendig coloriet voor zeer gepast houden. Doch hierover beneden meer.

Bij hetgeen wij boven hebben opgegeven wil LOEBELL [2]) nog iets gevoegd hebben, om welks gemis hij de leerboeken, chronologische tafels, ja schier alle hulpmiddelen afkeurt. Dit is een *schema* van een stel gebeurtenissen, waarin de

---

1) Opmerkenswaardig is het gezegde van CAMPE: „wat de schrijver (Peter) over het van buiten leeren zegt, is mij als uit de ziel geschreven. Het is belagchelijk niet veel aan het geheugen des kinds te willen toevertrouwen; dit is nooit sterker dan juist in die jaren, en wel het zuivere geheugen; ik heb bij mijne eigene kinderen, zelfs op zeer vroegen leeftijd, de proef genomen met dingen, die zij niet verstaan, en ben verwonderd geweest over een zoo groot vermogen dezer kracht, als ik nimmer vermoed had. Het is even belagchelijk voor doode getallen bang te zijn, als of niet deze getallen juist voor den vroegeren leeftijd bij uitnemendheid pasten. — Wij behoeven hiertoe geene mnemomiek. Maar voorzeker zij moeten als het *tweemaal twee is vier* geleerd worden." CAMPE in de aankondiging van Peters meermalen aangehaald werk in Zeitschr. f. d. G., Jahrg. IV, Mai, blz. 397.

2) Blz. 25, enz.

leerling niet alleen het bijzondere verkort weervindt, maar waardoor hij ook, het gewigtige van het onbelangrijke onderscheidende, een overzigt over 't geheel krijgt. Hij wil dus elke afdeeling, naar een logisch beginsel, in hoofdstukken, deze weer in onderafdeelingen ingedeeld hebben. Hij vordert, dat het beginsel der indeeling eenvoudig, gemakkelijk te begrijpen en duidelijk zij. Doch ik kan niet beter doen dan één voorbeeld aanhalen van de vele, waarmede Loebell zijn denkbeeld verduidelijkt.

ALEXANDER DE GROOTE, DE VEROVERAAR VAN HET PERZISCHE RIJK, 336—323 v C. Ol. CXI—CXIV.

I. De verovering voorbereid door de bevestiging der Macedonische heerschappij in Europa na den zegevierenden strijd met barbaren en Grieken.
   a) Alexanders veldtogten tegen Noordelijke barbaren tot over den Donau.
   b) Bewegingen in Griekenland om de onafhankelijkheid te herkrijgen, door een herhaald verschijnen van Alexander en de verwoesting van Thebe onderdrukt.

II. De val van het Perzische rijk onder Darius Codomannus, den laatsten Achaemenide, door een zevenjarigen oorlog van Alexander 334—328 v. C. Ol. CXI—CXIII.
   A. *De verovering op de Perzen.*
      a) Van Klein-Azië door de zege bij den Granicus;
      b) Van al het land ten W. van den Euphraat door de overwinning bij Issus, de verovering van Tyrus en een' veldtogt naar Aegypte, waar Alexandrië gesticht wordt;
      c) Van de landschappen aan den Euphraat en Tigris alsmede van hunne hoofdsteden door de zege bij Gaugamela;
      d) Van het Oostelijk Iran na den val van Darius door 't bedwingen van overweldigers en zeer bezwaarlijke veldtogten.

B. *Hindernissen en zwarigheden, uit Grieken en Macedoniërs voortgesproten.*

a) Grieksche krijgsdienst bij de Perzen, inzonderheid onder den krijgskundigen Rhodiër Memnon.

b) Opstand van koning Agis van Sparta, door Antipater gedempt.

c) Drievoudige ontevredenheid der aanzienlijke Macedoniërs met Alexander: met zijn rusteloos voorwaartsstreven, de gelijkstelling der voorname Perzen en het invoeren van de vormen der Aziatische koningsvereering. Vandaar zamenzweringen en harde bestraffing hiervan.

III. Poging om het veroverde rijk uit te breiden en korte rust.

a) Togt door het Indische Pendschab tot de Hyphasis en den mond van den Indus. Gevechten met de oorlogzuchtige inboorlingen zonder blijvend gevolg. Terugtogt te water en te land.

b) Met inrigtingen in't inwendige van den staat en plannen tot nieuwe veroveringen bezig, sterft Alexander te Babylon [1]).

Ter verdere verklaring van dit punt, waarop Loebell veel prijs stelt, behandelt hij op dezelfde wijze den tijd der diadochen, het grondvesten van het rijk der Franken in Gallië en Germanië, alsmede de daden van Frederik Barbarossa [2]).

Hoeveel aannemelijks deze voorslag ook schijnt te bevatten, toch rijst bij mij de bedenking op, of deze wijze van behandeling hier reeds voegt. De ondervinding leert ons, hoeveel inspanning een geregeld en geleidelijk onderwijs in de geschiedenis hem kost, die geroepen is het *voor 't eerst* aan de jeugd mede te deelen. Die taak zou natuurlijk, door aan Loebell's wenk gehoor te geven, aanmerkelijk verzwaard worden. Bovendien komt het mij wenschelijk voor, dat niet de docent, althans niet overal, de stof zoo toebereidt:

---

1) Löbell, blz. 28, 29.

2) Ald. blz. 129—138.

doch dat de leerling zelf, door dergelijke beschouwing, geenszins in dezen leergang, maar later zijn oordeel oefent.

Ook PETER [1]) en SCHILLER [2]) kunnen zich niet met Loebell's gedachte vereenigen. De eerste houdt het er voor, dat de voorraad, door het van buiten leeren van zoodanige overzigten, oogpunten of hoe men ze ook gelieve te noemen in't geheugen opgestapeld, niet lang zal beklijven. Vermits het voorts duidelijk is, dat de voorslag dient ter verbetering van het opvatten ter historie, verklaart PETER zich er ook tegen, dewijl die soort van zaken niet een onveranderlijk (knochenhaftes) bestanddeel van onzen geest behooren te worden. Het opvatten zelf immers moet naar voortgaande ontwikkeling streven. Eveneens vreest SCHILLER, dat de leerling, die zich aldus een volledig schema heeft eigen gemaakt, den lateren cursus, die hem in de volgende klassen [3]) verbeidt, met een gevoel van verzadiging en met de inbeelding, de historie afgehandeld te hebben, te gemoet zal gaan.

Eindelijk kan ik nog op het met mij overeenstemmende gevoelen van Dr. C. M. FRANCKEN wijzen, hetwelk hij aldus uitspreekt: „Die overzigten zoude ik alleen doelmatig vinden voor tijdvakken of gebeurtenissen, waarvan de inwendige zamenhang niet zoo gemakkelijk gevat wordt als in de geschiedenis van Alexander den groote; b. v. voor de volksverhuizing, het tijdvak van den dood van Alexander tot den slag bij Ipsus en derg.; vooral wanneer het overzigt in het leerboek door eene verdeeling der gebeurtenissen in verschillende paragrafen of bijzondere geschiedenissen niet bevorderlijk is aan de eenheid. Anders is m. i. het nut niet geëvenredigd aan de opoffering van tijd. In vele gevallen is ook de vrijheid van den docent door het leerboek te zeer beperkt, om het met goed gevolg te doen. Wanneer de gebeurtenissen in een geheel nieuw verband voorkomen, kan dit voor den leerling het aanleeren zeer bemoeijelijken. In-

---

1) Blz. 80.
2) Zeitschr. f. d. G. III, Jun., blz. 511.
3) Schiller zegt: "in den 4 Gymnasial-Classen." Te onregt, m. i., vermits Löbell na dezen cursus nog maar één' van *twee* klassen stelt. Zie Löb., blz. 11.

dien men door zoodanige overzigten een leerboek wil vervangen, zal het overzigt van *het geheel* daaronder lijden."

§ 6.

Is het gebruiken van een leerboek aan te prijzen of te verwerpen?

Doch welke moeten de middelen zijn, waardoor de onderwijzer de historie tot het eigendom der leerlingen tracht te maken? Voorheen plagt men wel eens leerboeken met vragen en antwoorden te bezigen: het spreekt evenwel van zelf, dat de aldus gedresseerde jonge lieden, na zich op die antwoorden afgesloofd te hebben, meestal nog niets van de geschiedenis wisten. Dewijl evenwel de vaderlandsche jeugd, naar ik meen, niet veel overlast meer van deze manier heeft, ga ik tot eene andere vraag over. Moet men een *leerboek* als hulpmiddel gebruiken, ja of neen? Het nut van dit hulpmiddel is voortreffelijk aangewezen door Dietsch [1]), toen hij in 1842 eene reeks leerboeken, die op dit gebied verschenen waren, beoordeelde. Om de namen en jaren goed in 't geheugen te prenten; om den gang, de oorzaken en de gevolgen der gebeurtenissen en de karakters der handelende personen duidelijk voor den geest te hebben, moet de leerling, ter ondersteuning zijner vlijt, zwart op wit hebben. Door een handboek is de leerling in staat ledige plaatsen, die zoo ligt in zijne kennis ontstaan, aan te vullen; iets, wat hij verkeerd heeft opgevat, beter in te zien; zich nieuwe oogpunten te scheppen; den ontvangen indruk te bevestigen. Met behulp van een leerboek zal de jongeling de voordragt des leeraars beter volgen dan wanneer hij b. v. alleen tot chronologische tafels zijne toevlugt moet nemen. Om deze gronden acht Dietsch het aanwenden van leer- of handboeken uitermate nuttig, al is 't niet volstrekt noodzakelijk.

---

1) Dietsch, *über mehrere für den Unterricht in der Geschichte, namentlich auf Gelehrtenschulen, bestimmte Lehrbücher* in Jahn's N. Jahrb. für Phil. u. Paed. Jahrg. XII, Band 34, blz. 317, enz.

Löbell.[1]) verklaart zich sterk tegen de leerboeken, eensdeels omdat hij gelooft, dat een degelijk docent zich niet van een door een' ander vervaardigd werk kan bedienen, anderdeels dewijl, zoo hij er zelf een uitgeeft, het werk niet voor voortgaande beschaving vatbaar is, immers nooit, eer de gelukkige dag van een tweeden druk aanbreekt. Hij zoekt dus het heil bij zijne schemata, die, dewijl men ze dicteert, steeds der volmaaktheid nader kunnen gebracht worden, en bij het mondeling onderrigt.

Ook Peter [2]) wil geene leerboeken: bij hem bestaat het ware onderwijs in tabellen [3]), beperkte voordragt des leeraars, vooral in eigene lectuur der leerlingen en schriftelijke oefeningen, over welke beide punten straks nader.

Voorts bespreekt Heydemann [4]) deze zaak zeer breedvoerig. Hij stemt met Löbell daarin overeen, dat een door een' ander ontworpen handboek onvoldoende is, daar het gewoonlijk of te uitvoerig, of te beknopt zal zijn, naar mate men het in eene lagere of hoogere klasse wil te gronde leggen. Is het te uitvoerig, dan ontstaat hieruit dit nadeel, dat de docent of zijn eigen oordeel gevangen geeft, of tegen het werk gaat polemiseren. Is het daarentegen te beknopt, dan moet hij het door dicteren aanvullen. Maar eene nog ergere klip ziet Heydemann in het groote gevaar, waaraan een leeraar zich door 't volgen van een leerboek blootstelt, om nl. den ouden gang te gaan. Hij meent, als Löbell, dat een docent, wanneer hij dicterende onderrigt, zijn dictaat steeds zal verbeteren en aanvullen, en zich niet zoo ligt voor een in den molen loopend paard zal houden. Hij wil dus in de laagste klassen het dictaat, in de hoogere het vrije naschrijven.

Ik ontveins het niet, dat ik, in weerwil der aangehaalde autoriteiten, Loebell, Peter, Heydemann, aan wie Campe [5])

1) Blz. 83—85. Zie ook blz. 23.

2) Blz. 95, 105 enz., 115 enz., 147 enz. en elders.

3) Hoe hij deze wil ingerigt hebben, toont hij in een lang aanhangsel, blz. 175—238. — Ook hierover beneden.

4) Zeitschr. f. d. G., Jahrg. I, Heft 2, blz. 81, enz.

5) Zeitschr. f. d. G. IV, Mai, blz. 380.

en Rättig [1]), eveneens de korte handboeken verwerpende, konden toegevoegd worden, het meest tot het gevoelen van Dietsch, dat ook Schiller [2]) en Firnhaber [3]) ondersteunen, overhel. De boven uiteengezette redenen, versterkt door mijne, hoewel niet langdurige, ondervinding, overreden mij hiertoe. Ik oordeel, dat een beknopt leerboek voordeelen in zich vereenigt, die men noch bij tabellen, noch elders vindt: meerdere aanschouwelijkheid, ondersteuning van't begrip van den zamenhang, veraangenaming der anders zoo ligt drooge stof. Hierbij komt, dat de opgetelde bezwaren zeer goed voor wederlegging vatbaar zijn. Maar dan neme men in allen gevalle geen te wijdloopig leerboek, veel minder leesboeken, omtrent welke ik in Heydemann's meening ten volle deel. Wat eindelijk het loopen als een paard in den molen betreft, zoo een onderwijzer hieraan onderhevig of zich zoo weinig zijner roeping en wetenschap bewust is, dat hij vreest in dien slender te zullen vervallen, dan bezige hij welk hulpmiddel ook: dit is nimmer zoo goed, dat het kan voorkomen, dat het onderwijs slecht zij.

§ 7.

Het dicteren. — Hoe moet de voordragt in dezen cursus ingerigt zijn?

Zooveel over de leerboeken. Die ze verwerpen, stellen daarvoor gedeeltelijk het *dicteren* of de *voordragt* in de plaats. Reeds Heydemann ziet de tegenwerping aankomen, dat de jonge lieden het gewigtige van het onbelangrijke niet zullen weten te schiften, en tal van fouten maken in namen, jaren en feiten. Wanneer hij nu zegt, dat de onderwijzer dit zoowel door spellen, herhalen, als anderzins moet trachten te voorkomen, stem ik hem toe; maar ontken, dat hij dit geheel vermag, indien het geheele gewigt der leerwijze, zoo-

1) Zeitschr. f. d. G. IV, Sept. en Oct., blz. 691.
2) Zeitschr. f. d. G. III, Jun , blz. 524.
3) T. a. p.

als hij wil, op het dicteren neerkomt. Met SCHILLER [1]) stel ik mijne ervaring tegenover die van Heydemann, en houd alzoo staande, dat de leerlingen zelfs dan veel van't gehoorde verkeerd opteekenen, wanneer het spreken van den docent door een leerboek wordt gesteund.

Men wane evenwel niet, dat ik met het leerboek alles voor gezegd houd. In dezen cursus juist acht ik het zeer doelmatig, indien de leeraar dit hulpmiddel ondersteunt door eene voordragt, die, gelijk DIETSCH zegt [2]), zich er eng aan kan aansluiten, zonder hare zelfstandigheid te verliezen, en daardoor het naschrijven, dat ook hij niet geheel te vermijden acht, beperkt. Bij ervaring immers weten wij, dat het gesprokene woord een dieperen indruk maakt op de jeugdige zielen dan het lezen van het uitstekendste boek. Alleen aan het woord des onderwijzers is de taak voorbehouden om de belangstelling der leerlingen op te wekken en te boeijen; eene gebeurtenis, een' toestand, een karakter levendig voor den geest te stellen; eerbied en bewondering voor deugd, afschrik en afschuw voor ondeugd in te boezemen [3]). Daarom beweert LOEBELL [4]): „de oorspronkelijke vorm der geschiedenis is het verhaal, want elke verschijning op haar veld (ik vermijd de zoo dikwijls voorkomende uitdrukking „geschiedkundige verschijning") komt, voor zoo ver zij bewaard wordt en zich van geslacht tot geslacht voortplant, in deze gedaante voor, en vertelling blijft zij in den voleinden kunstvorm even als in de wetenschap, wanneer deze soms niet de beschouwing afscheidt van het ligchaam der daadzaken. Maar ook bij het onderrigt, dat in't midden staat tusschen deze beiden, treedt zij in geen anderen vorm op. De leeraar verhaalt, en laat zich weer verhalen" [5]).

---

1) Zeitschr. f. d. G. III, Jun., blz. 524.

2) Blz. 319. Vgl. Peter blz. 116.

3) Dit punt, dat ik hier niet verder mag aanroeren, wordt fraai besproken door WEBER, *der Geschichtsunterricht auf Schulen ein vorzügliches Mittel zur Bildung des Charakters und richtiger Lebens-anschauung in der deutschen Jugend.*

4) Blz. 19, enz.

5) Dit raadt ook ASSMANN sterk aan, zie o. a. blz. 29 en 32.

Ik zal er mij wel voor wachten ook zelfs in de verte voorschriften over de voordragt te geven, iets, waarbij schier alles van het eigenaardige des leeraars en der telkenmale afwisselende leerlingen afhangt. Doch dit punt zij het mij veroorloofd nog even aan te roeren: zal de leerling iets van het gehoorde opteekenen? Hoewel ik mij herinner (zie boven), hoeveel gebrekkigs daarin zal heerschen, geloof ik echter, dat het goed is ter voorkoming van laauwheid en droomerij bij de leerlingen. Wie toch durft verzekeren, dat jonge lieden van 12 à 16 jaar een half uur lang eene onafgebrokene rede met oplettendheid zullen volgen? Welk leeraar durft van zich getuigen, dat hij dag aan dag zoo boeijend over *alles* kan spreken, dat voor dergelijke afgetrokkenheid hoegenaamd geen gevaar bestaat? Met Heydemann [1]) zie ik geene mogelijkheid voor de Socratische manier [2]) bij leerlingen, in wier geest nog niets is, maar aan wie veel moet toegevoerd worden. Wat men ook tegen dit opschrijven van 't gehoorde aanvoere, dat het den leerlingen de ontvankelijkheid voor het levendige der voordragt beneemt, den band des geestes, die leermeester en toehoorder verbindt, verbreekt; kortom, dat het eene geestdoodende werking uitoefent, dit alles zou ik integendeel met bezorgdheid te gemoet zien, wanneer de jeugd door geene bezigheid der vingers er toe gebracht werd naar de woorden des sprekers te luisteren. — Hierop dring ik aan, dat het mondeling onderrigt zich er zooveel mogelijk aan houde niet meer te doen dan den inhoud van het leerboek toe te lichten of door verhalen de zucht voor de geschiedenis op te wekken.

§ 8.

De tabellen. — Herhalingsmanieren door Peter en Löbell voorgesteld.

Met opzet heb ik tot dus ver over de door velen zoo

1) Zeitschr. f. d. G. I, Heft 2, blz. 38.

2) Men versta mij wel: ik keur deze manier niet af, waar het geldt om de zaken voor de tweede of derde maal te bespreken. — Zoo denkt ook Dr. Fraedra.

hooggeschatte *tabellen* gezwegen. Löbell [1]) keurt ze af, Peter daarentegen stelt ze zoo hoog, dat hij ze ten grondslag voor 't onderrigt wil leggen [2]). Ook Dietsch [3]) en Heydemann [4]) willen tabellen, maar de eerste verkiest gedrukte, de laatste geeft de voorkeur aan dezulke, die door de leerlingen eigenhandig vervaardigd zijn. Noch de eene, noch de andere meening verklaar ik voor de mijne. Het meest vruchtdragend toch reken ik ze, wanneer zij dienen niet voor het eerste onderrigt, maar voor de herhalingen bij den eersten cursus. Het „repetitio mater studiorum" is voorzeker, zoo ergens, bij de historie een waar woord. Met kracht prijst Löbell [5]) haar aan. Ten einde haar te bevorderen raadt hij het inkrimpen der daadzaken aan. Dan wordt het geheugen niet overladen, en kan de leeraar er streng op staan, dat de leerling zich alles toeeigene. Dan zal deze geene fragmenten of chaotische massa's in plaats van kennis opdoen, maar eene wetenschap, waaraan zich nieuwe stof ligt zal aansluiten. Evenveel gewicht hechten andere leeraars, als Peter [6]), Assmann [7]), Heydemann [8]) aan de herhaling, ofschoon zij over 't verkieslijke van tabellen, als middel, in meening verschillen. Bovenal weidt de laatstgenoemde lang over het groote nut der herhaling uit, en wil ze ook liefst aan de hand van tabellen laten plaats hebben. Hoe lager klasse, hoe vaker herhaling, en wel herhaling van niet te groote quantiteit: deze regel geldt ook hier. Te veel voorschrijven zou, gelijk vroeger bij een ander punt, zoo ook hier overbodig zijn, want elk leeraar behoort zijne leerlingen te kennen en diensvolgens te rade te gaan.

1) Loebell, blz. 23: „als Grundlage des Unterrichts sind auch sie nicht brauchbar, weil sie ihrer Natur nach nur *einen* Zusammenhang unter den Thatsachen berücksichtigen können, nämlich den chronologischen. — Nun kann aber *dieser* Zusammenhang unmöglich die alleinige Norm für die Verknüpfung der Thatzachen seyn."

2) Zie boven blz. 27.

3) Neue Jahrb. f. Ph. u. P. XII, Band 32, blz. 319.

4) Z. f. d. G. I, blz. 77.

5) Blz. 16, 17, 40, 71.

6) Blz. 91, 96.

7) o. a. blz. 32.

8) Blz. 76—81.

Liever maak ik melding van eenige herhalingsmanieren, door PETER en LÖBELL voorgesteld, die bij den eersten blik dit voordeel althans schijnen op te leveren, dat zij zeer veel afwisseling in dit zoo ligt drooge werk brengen. Zoo stelt LOEBELL [1]) voor dezen cursus synchronistische oefeningen voor, om b. v. jaren te zoeken, waarin bij verschillende volkeren merkwaardige gebeurtenissen voorgevallen zijn, zoo als het jaar, waarin de koningen van Rome en de Pisistratiden zijn verdreven (*a*). — Voorts wil hij, dat men vragen tot de leerlingen rigte als deze: in het hoeveelste jaar van Otto III begint de dynastie van Hugo Capet in Frankrijk? (*b*)

De eerste der bovenstaande oefeningen prijst ook PETER [2]) aan, die echter hierbij niet staan blijft, maar bovendien eene menigte andere herhalingswijzen opgeeft. Daartoe behooren deze vragen: de reeksen van gelijke jaartallen in verschillende op elkander volgende eeuwen te vinden, b v. 1540 de stichting van de orde der Jezuiten, 1640 het begin van de regering des grooten keurvorsten van Brandenburg (*c*) of wel aldus: 1759 Schiller's, 1769 Napoleon's geboorte (*d*). Ook kan men jaartallen laten zoeken, die ieder op zichzelf merkwaardig zijn en dezelfde som (15) opleveren, b. v. 375, 843, 933, d. i. het begin der volksverhuizing, het verdrag van Verdun, de zege van Hendrik I op de Magyaren (*e*). Verder kan men den leerling een jaar noemen en hem verzoeken de gewigtige gebeurtenissen van dien tijdkring op te geven. Zoo valt in 't jaar 1531 de dood van Zwingli, het verbond van Schmalkalden en de verovering van Peru door Pizarro (*f*). Eindelijk stelle men als taak, door alle eeuwen heen de daadzaken te vinden, die in't jaar 10 en 1 gebeurd zijn (*g*).

Gelijk PETER [3]) in al deze voorbeelden van de gelijkheid der jaren uitgaat, zoo gebruikt hij in andere oefeningen de gelijksoortigheid der gebeurtenissen om er vragen aan te ont-

1) Blz. 76, 77.

2) Blz. 100 enz.

3) Blz. 103 enz. — Van de vele voorbeelden haal ik telkens slechts één aan. — Dat zulke oefeningen ook in Nederland voorlang niet onbekend waren, toont de schets van Bosscha.

leenen. Tot deze afdeeling brengt hij vragen, als deze: wanneer zijn bij Coronea slagen geleverd of is Rome belegerd (*h*)?

In de derde plaats biedt de tijdduur stof tot vragen aan. Zoo zijn er oorlogen, die 10 jaar geduurd, of koningen, die 40 jaar geregeerd hebben (*i*), of perioden van een zeker aantal jaren, waarin dezelfde groote gebeurtenis zich laat indeelen, b. v. bij de Fransche omwenteling perioden van 5 jaar: 1789 begin; 1794 overhelling tot de monarchie; 1799 Napoleon eerste consul; 1804 Napoleon keizer; 1809 toppunt van Napoleons magt; 1814 zijn val (*k*) [1]).

Iets vruchtdragends zal, vermoed ik, elke dezer herhalingswijzen wel in zich bevatten. Of echter het nut van sommige tegen de opoffering van tijd opweegt, meen ik te mogen betwijfelen. Vele dier manieren zou ik daarom afkeuren, dewijl zij den zamenhang der daadzaken verstoren, en iets hebben van een spelen met de gebeurtenissen of, wil men liever, van het maken van kunstjes. Stellig schijnen mij de oefeningen, onder letter *b*, *c*, *d*, *e*, *g*, *i*, *k* verwerpelijk. De overige mogen ter versterking van 't geheugen, tot het beter inprenten en ter afwisseling van tijd tot tijd aangewend worden.

§ 9.

Zelfwerkzaamheid bij de leerlingen. — Peters voorslag, om een stelselmatig lezen in te voeren, overwogen.

Ook de onderwijzer der geschiedenis moet het overal geldend paedagogisch beginsel, opwekking tot zelfwerkzaamheid bij de leerlingen, huldigen. Gedeeltelijk kunnen daartoe eenige der straks genoemde oefeningen dienen, daar deze zich ook op schrift zeer wel laten aanwenden. Vele oefeningen houden evenwel PETER [2]) en LOEBELL [3]) in dezen cursus voor ongepast. En hoewel anderen, gelijk Assmann en Heydemann,

1) Zie omtrent deze voorbeelden ook LOEBELL, blz. 76—82.
2) Blz. 147.
3) Blz. 71, 72.

dit niet regtstreeks beweren, gaat toch dat, wat zij als model hiervoor opgeven, m. i. de krachten van jonge lieden op 12— à 15jarigen leeftijd te boven, voor wie de taak reeds zwaar genoeg is om een helder en tamelijk uitvoerig overzigt der gansche historie magtig te worden. Alzoo schijnen ook zij met de bovengenoemde mannen in te stemmen.

Hier is het dus de plaats om melding te maken van het *lezen van bronnen en historische werken*, dat PETER als een integrerend deel van 't onderwijs wil erkend en toegepast hebben. Breedvoerig spreekt hij over het nut van dusdanige lectuur, die der phantasie haar volle regt laat weervaren, en stof voor ideeën geeft. Van blz. 32 tot 78 noemt hij de werken, die, naar hij wil, de leerlingen in't oorspronkelijke of in vertalingen zullen lezen. Met het Oude Testament aanvangende, geeft hij vervolgens Herodotus, Livius en de voornaamste der oude classici op. Voor de middeleeuwen beveelt hij Paul Warnefried en dergelijke bronnen aan, en in de Nieuwe Geschiedenis wijst hij insgelijks zooveel mogelijk op de oorspronkelijkste, merkwaardigste en uitvoerigste werken.

Om tijd voor het lezen te winnen, beperkt hij de voordragt van den docent. Wat de behandeling der lectuur betreft, iets moet in de klasse, het meeste te huis gelezen worden. Van het gelezene eischt hij, dat de leerling het verhalend weergeve. Verder maakt hij het den onderwijzer tot pligt, de belangstelling der leerlingen voor de te lezen werken aan te vuren; voortdurend bekend te blijven met de wijze, waarop men gelezen heeft; het gebrekkige in de opvatting der lectuur te verbeteren.

Niet te ontkennen is het intusschen, dat zich vele bezwaren tegen eene zoodanige stelselmatige lectuur 1) aankanten. Dat zij zich ook in Duitschland laten gevoelen toont CAMPE 2) aan, waar hij Peters geschrift recenseert, ofschoon hij het vele goede met lof erkent. Mij schijnen voor als nog de

1) Ook te Noortheij, dat echter geen gymnasium is, maakt zij een deel van 't onderrigt uit, DE RAADT, *Noortheij* blz. 224.

2) Zeitschr. f. d. G. IV, Mei, blz. 394.

geringe ontwikkeling en kennis van't Grieksch en Latijn bij de leerlingen; de massa van de te lezen werken; het gebrek aan vertalingen en voor dit doel bewerkte boeken; de leiding der lectuur; het geringe aantal uren, waarover de onderwijzer voor de historie kan beschikken; eindelijk, om ook dit niet te verzwijgen, het bijna volslagen gemis van bibliotheken aan de gymnasiën in Nederland [1]) te veel hinderpalen tegen het in praktijk brengen van Peters voorslag op te leveren. En van den kant der paedagogie laat zich eene tegenwerping hooren, niet van tijdelijken aard, zooals vele der juist aangeduide, maar duurzaam en om die reden misschien de belangrijkste. Het verkeer tusschen onderwijzer en leerlingen, het mondeling onderrigt, dat de hoofdzaak is vooral in de lagere klassen, wordt daardoor verdrongen of te zeer beperkt. Bovendien is er veel, dat door de viva vox ras en ligt wordt afgedaan, maar waarbij het lezen te lang ophoudt. Daarom zij het zamenspreken het eerste, tweede en derde.

§ 10.

De stof voor den hoogeren of tweeden cursus.

De hoogere cursus vindt de stof der geschiedenis aanwezig, voorzoover deze op de gymnasiën te huis behoort, wel is waar met orde en zamenhang geleerd, maar toch nog niet tot het volle eigendom des geestes geworden. Deze leergang streeft er dus naar om de stof tot dusdanig eigendom te verwerken, om die, gelijk Peter zegt, in de idee te doen opnemen, hoewel dit niet op deze inrigtingen alleen ten volle kan geschieden. De stof werd in den eersten cursus

1) Als gunstige uitzonderingen hierop zijn mij geene andere gymnasiën bekend dan dat te Amersfoort, waar op voordragt van Prof. J. A. C. van Heusde, vroeger Rector aldaar, èene kleine schoolbibliotheek is opgerigt (Miscell. 1849, blz. 204); te Doesborgh (Bijdragen 1854, blz. 15), waar o. a. een der curatoren, gelijk Dr. Burger mij meldt, die inrigting met verscheidene boekdeelen heeft begiftigd, en te Leyden, waar men een begin heeft gemaakt, zie het 15de verslag van het Sted. Gymn. ald., blz. 3.

aan I, II, III A ontleend; het meerdere, dat hier vereischt wordt, is uit dezelfde bron te putten. In bijzonderheden te treden is onmogelijk. Het zij voldoende in't algemeen op te merken, dat die bijzonderheden thans vooral in't onderwijs opgenomen worden, die óf eene groote gebeurtenis in't regte licht stellen en vroeger slechts ter bevordering van de duidelijkheid werden weggelaten, óf de zoodanige, welker kennis men niet ontberen kan, vermits er in't leven of in de letterkunde dikwijls gewag van wordt gemaakt [1]).

Maar het nieuwe, dat men hier heeft mede te deelen, is grootendeels in B te vinden. De hoofdverschijnselen op't gebied der kunsten en wetenschappen; de wetten en staatsregelingen moeten nu den leerling bekend gemaakt worden. Doch steeds houde men in't oog, dat men ze als daadzaken, niet als voorwerpen van kritische beschouwing dient te behandelen. Dit is II B.

Het kritische standpunt, I B, was van den eersten cursus geheel uitgesloten. Op den hoogeren kan dit niet volgehouden worden. Doch meer dan een' voorsmaak van de kritische behandeling der historie moet, volgens LOEBELL's voorschrift [2]), de leerling ook hier niet krijgen. Want de zin voor kritiek ontwaakt doorgaans eerst op rijperen leeftijd en bij menigeen, hoezeer overigens niet misdeeld, nimmer [3]). Daarom beperke zich het gymnasium tot de bevattelijkste kritische aanmerkingen, b. v. tot die, welke enkele feiten betreffen, of waar het onderzoek zich aan de meerdere of mindere geloofwaardigheid der getuigen houdt.

Nog is het laatste gebied III B, over. Het verheugt mij, het gevoelen, dat ik hieromtrent koester, door 't gezag van Peter, Assmann, Campe en Loebell te mogen staven. Het is dit: dit gebied zelf hoort niet op de gymnasiën te huis, hoewel het mogelijk is eenige punten, hiertoe betrekkelijk, in't onderwijs te laten invloeijen [4]). PETER erkent, dat het

---

1) Zie LOEBELL, blz. 43.
2) Blz. 43.
3) Ibid. blz. 44.
4) Dit bevestigt ook HEYDEMANN: „Op het gymnasium zelf is de leerling [illegible]

onmogelijk is op de gymnasiën meer dan een' aanvang te maken met de in III B geschetste behandelingswijze [1]). Assmann, hoewel toegevende, dat men in dezen cursus aanleiding moet geven tot philosopheren over de geschiedenis, waarschuwt desniettegenstaande tegen het gebrek „eines vagen Raisonnements," waarin velen zoo ligt vervallen. Deze verkeerdheid, zegt hij, kan men alleen daardoor tegengaan, dat men gedurende den ganschen duur van het schoolonderwijs het materiaal op den voorgrond plaatst, maar dan een materiaal, dat den geest het rijkste voedsel biedt en hem steeds tot denken aanspoort [2]). Campe uit de merkwaardige woorden: „het zou onverantwoordelijk zijn de leerlingen in de politiek in te leiden," en gebiedt, de oogen van de vragen van den dag af te wenden." Hij verklaart het voor erger dan „geistige Nothzucht," als men knapen en jongelingen wil laten oordeelen over zaken, die, naar het getuigenis der grootste wijsgeeren alsmede van de wijste en ervarenste staatsmannen, tot de allermoeijelijkste behooren [3]). Elders zegt hij: „na de taak der historie komt die der wijsbegeerte, of der staatkunde, of van de godsdienst. Deze maken zich dan meester van de stof der historie om ze voor hare bijzondere doeleinden te bezigen [4])."

§ 11.

Men zij bedachtzaam met het inweven van wijsgeerige beschouwingen in de geschiedenis.

Inzonderheid behandelt Loebell dit vraagpunt grondig. Hoezeer wetende, dat niemand zoo dwaas is op het gymnasium te vragen naar philosophie der geschiedenis, de jongste aller wijsgeerige wetenschappen, verneemt hij toch stemmen,

---

niet rijp genoeg voor de kern, die in dit onderrigt ligt." Zeitschrift f. d. G. IV, März, blz. 210 en elders.

1) Blz. 91.

2) Blz. 33.

3) Zeitschr. f. d G. IV, Mei, blz. 385, 386.

4) Zeitschr. f. d. G. II, Junij, blz. 446.

die zich in dezer voege laten hooren: „pragmatische opmerkingen, leidende oordeelvellingen, schatting van den maatschappelijken en staatkundigen toestand zijn waarlijk noodig voor 't regte begrip der geschiedenis; laat men deze weg, zoo kon zonder schade de geheele studie van 't vak gemist worden." — Zijn antwoord is: „daar slechts een voorbarig genot van de vruchten dier gedachten op 't gymnasium mogelijk is, zoo zou dit meer nadeel aanbrengen dan het nut kan stichten."

Vraagt men naar redenen? De rijpheid des verstands, geschikt ter opvatting van de algemeene geschiedenis op dit hooger standpunt, is bij de leerlingen nog niet aanwezig. Hoe moeijelijk het is lessen voor het leven uit de geschiedenis te putten, blijkt hieruit, dat het menschdom niet alleen te klagen heeft over verwaarloozing, maar ook over het verkeerd en ontijdig toepassen dier lessen. Velen meenen in de geschiedenis juist dat te lezen, wat zij wenschen. Ook op dit gebied geldt het: „de geheele kennis voert tot het heil: beter geene dan eene halve kennis [1])." De Franschen bewijzen der algemeene geschiedenis thans de eer ze als eene voorbereiding voor hunne revolutie te beschouwen [2]). En zij, die zich met alle magt aan het bestaande vastklemmen, en zij, die het heil alleen zoeken in't wegwerpen van hetgeen zich allengs ontwikkeld en gevormd heeft, beroepen zich op de geschiedenis.

In't midden van dezen wervelwind van meeningen en leeringen staat de leeraar der geschiedenis. Kan hij zich in weerwil van zorgvuldig onderzoek en de meestmogelijke bedachtzaamheid van alle dwalingen, welke door dien wervelwind verbreid worden, vrij houden? Zal hij zich niet door menigen twijfel beangstigd gevoelen? Is het ook hierom niet raadzaam van die stelsels te zwijgen? Zeer waar is de opmerking van LOEBELL [3]), dat, hoewel aan subjectieve gronden hier geenszins de hoofdbeslissing toekomt, zij toch hunne

1) Loebell, blz. 49.
2) Ibid. blz. 50.
3) Loebell, blz. 51. Campe in Zeitschr. f. d. G. IV, Mai, bl. 386, enz.

plaats verdienen naast andere, die men aan het wezen der zaak ontleent.

Maar door de beperking van III B late men zich niet zoover vervoeren, dat men alle denkbeelden uitsluit. De grondideën, waarmede het onderwijs in de historie moet doortrokken zijn, heeten godsdienst en vaderland 1). — Met betrekking tot het laatste gedeelte van III B, het philosopherende of abstraherende standpunt, is Loebell van oordeel, dat men den leerlingen hier iets te toonen hebbe van de gedachten en rigtingen, die de tijden bezielen; van de beweegredenen, welke den handelingen het aanzijn schenken; van de wegen, die naar het doel, dat de historische personen in 't oog hebben, moeten leiden. Doch hiermede zijn wij tot het mondeling onderrigt van dezen cursus genaderd. Vooraf een woord over de basis, waarop het nieuwe gebouw zal rusten.

§ 12.

De grondslag, waarop de hoogere cursus voortbouwt.

De grondslag van 't onderrigt in dezen leergang moet natuurlijk bestaan in het vroeger geleerde. Dit heeft de leeraar alzoo met de grootste naauwgezetheid te herhalen. Hij onderzoeke bij elke afdeeling, of de leerlingen de zaak nog helder voor oogen hebben, en bevestige ze daarin. Ten einde den zamenhang tusschen de beide leergangen te bevorderen, acht Loebell 2) het verkieselijk, het geheele onderwijs aan één docent toe te vertrouwen. Daar dit evenwel een onderdeel is van het twistpunt over vak- of klassenleeraars 3), zoo zwijg ik hiervan, ten einde ruimte voor de zaak, die mij thans bezig houdt, te winnen.

Hetzelfde leerboek, dat in den eersten cursus tot leiddraad gestrekt heeft, diene hier wederom. Ook de tabellen mogen

---

1) Loeb. blz. 51.

2) Blz. 41, 85.

3) Men zie o. a. Heydemann in Zeitschr. f. d. G. I, Heft 2, blz. 87, 88, wiens gevoelen weerlegd wordt door Loebell, blz. 85 enz.

niet achterwege blijven. Moeijelijk zal het zijn een werk te vinden, waaruit het nieuwe, dat men hier voor 't eerst moet aanleeren (zie boven, blz. 36 enz.), te halen is. Het liefst neme men een boek, waarin de stof van den eersten leergang in groote trekken is ingeweven, verrijkt met datgene, wat hier het eigenaardige materiaal uitmaakt. Veelal zal een dusdanig leerboek opzettelijk moeten vervaardigd worden, daar men toch alles, wat hier slechts herhaling is, bij voorkeur naar het eerste leerboek dient te behandelen.

Hier, gelooven wij, kan ook een gedeelte van den tijd ingeruimd worden aan de boven (zie blz. 34) besprokene lees-oefeningen van Peter. Zelfs zou ik er hier minder afkeerig van zijn, den leerlingen iets ter lezing te huis op te geven, ten einde dit in de klasse te bespreken. Kortom, hoewel op verre na niet alle vroeger opgetelde moeijelijkheden geweken zijn, verbiedt dit echter niet, aan Peter's voorslag eenigermate gehoor te geven, daar zelfs eene gedeeltelijke uitvoering te dezen opzigte altijd meer vruchten zal dragen dan het overlaten der historische lectuur aan het toeval, de wenken of boekerij der meeste ouders, of aan de individualiteit der leerlingen. — En voortdurende lectuur is in de historie onmisbaar.

§ 13.

Het mondeling onderrigt in dezen cursus.

Gelijk wij reeds ter loops aanstipten, stelt Peter de mondelinge voordragt niet zoo hoog als Loebell, Campe en anderen. Dit laatste is ons meermalen gebleken. Met hen meent evenwel Peter, dat in den hoogsten cursus de voordragt meer op hare plaats is. Echter bestaat er een aanmerkelijk verschil tusschen hem en Campe. Terwijl deze wil, dat de leeraar eene levendige, gemoed en phantasie treffende schildering eener historische gebeurtenis [1]) geve, verklaart Peter, dat deze hem

1) Zeitschr. f. d. G. IV, Mai, blz. 395.

wel wenschelijk toeschijnt in de weinige gevallen, waarin een leeraar het talent daartoe bezit, maar dat hij ze niet als een vereischte beschouwt 1). De praktische Engelschen, zegt hij, hebben van zulk eene schildering geheel en al afgezien 2), en bij de Duitschers bestaat zij, op weinige uitzonderingen na, op het papier en in de onderrigtsplannen. Hij versterkt zijn gevoelen door de stem van Fr. Thiersch, die op grond van zijn onderzoek tot hetzelfde resultaat is gekomen. In plaats daarvan geeft Peter dus de dialectische ontwikkeling, als taak voor het woord des leeraars, aan de hand 3).

Medio tutissimus ibis. Erkent men algemeen, dat de historie eene zaak is zoowel van het verstand, als van de phantasie, dan zal geene der beide soorten van voordragt achterwege kunnen blijven. Te eer zal men in Nederland naar Campe's raad te luisteren hebben, omdat, gelijk hij omtrent Duitschland zegt, dat, wat Peter daarvoor in de plaats stelt, de lectuur, hier haar volle beslag vooreerst nog wel niet zal krijgen. Is echter de ontwikkeling des verstands de eerste eisch ook bij dit onderwijs, dan zal naar evenredigheid der dialektische ontwikkeling wel de hoofdrol toe te deelen zijn.

Daarom is het de moeite waard naauwkeuriger na te gaan, wat Peter en Loebell, die hetzelfde voorschrijft, hierdoor verstaan. Het hoofddoel dier voordragt is bij hen, eene handleiding te geven tot nadenken over de geschiedenis en het begrijpen daarvan, maar geenszins om den leerlingen een oordeel in den mond te leggen. Van blz. 115—147 bespreekt Peter nu den inhoud der algemeene historie tot de reformatie, en geeft in groote trekken op, hoe hij die opvat. Het is ondoenlijk hier iets over te nemen; alleen het overschrijven van al die bladzijden kon zijne meening ten volle verduidelijken. Liever halen wij dus een voorbeeld van Loebell 4) aan. Het kortste is dat van Frederik Barbarossa, dat hij ook (zie boven blz. 24) bij den lageren cursus had besproken.

---

1) Blz. 115.
2) Blz. 7.
3) Zeitschr. f. d. G. IV, Nov., blz. 387, en Geschichtsunterricht auf Gymnas. blz. 7, 116.
4) Blz. 36, 69 enz.

Ten einde men de grenslijn wel in 't oog vatte tusschen de behandelingswijze dezer oefeningen en die van den vorigen cursus, veroorloof ik mij ze nevens elkander te plaatsen. Zoodoende zal elk het karakteristieke onderscheid van zelf in 't oog vallen. In het voorbeeld voor den eersten cursus vindt men niets dan het hoofdverschijnsel en de voornaamste daadzaken; dat voor den tweeden cursus geeft hetzelfde tooneel, maar thans met meerdere feiten van bijkomend gewigt verrijkt en gestoffeerd, wijst bovendien op den zamenhang met het vroeger geleerde, en doet de oorzaken der gebeurtenissen in al hare kracht erkennen.

Voor den eersten cursus:

FREDERIK I BARBAROSSA (1152—1190).

I. FREDERIKS BESTUUR IN ITALIË. VIJF TOGTEN DAARHEEN MET GROOTE DUITSCHE LEGERS. HARDNEKKIGE EN HERHAALDE KAMP MET DE STEDEN EN DEN PAUSELIJKEN STOEL. DE UITSLAG VAN DIEN STRIJD BEANTWOORDT NIET AAN DE OOGMERKEN DES KEIZERS.

a) *De keizer en de steden.* Streven naar onafhankelijkheid en weerbarstigheid van de meeste steden

Voor den tweeden cursus:

I. FREDERIKS BESTUUR IN ITALIË. VIJF TOGTEN DAARHEEN MET GROOTE DUITSCHE LEGERS. TROTS DEZE MAGT EN DE GROOTE GAVEN DES KEIZERS SLAAGT HIJ NIET IN ZIJN DOEL, HET ONGEKRENKTE AANZIEN VAN DE WERELDLIJKE MAGT TEGEN DE POGINGEN DER ROOMSCH-KATHOLIJKE KERK, EN DE MONARCHALE LEENHOOGHEID TEGENOVER DE STEDEN TE HANDHAVEN. DE OORZAKEN VAN DIT MISLUKKEN ZIJN: DE OVERWEGENDE INVLOED DER PAUSEN, HET STREVEN NAAR ONAFHANKELIJKHEID VAN DE ITALIANEN EN DE ONVOLMAAKTHEID VAN HET LEENKRIJGSWEZEN.

a) *De keizer en de steden.* De meeste steden zijn den keizerstroon vijandelijk. Hare republikeinsche gezindheid,

in Opper-Italië. Milaan, haar magtig hoofd, onderdrukt de vrijheid der andere. Herhaalde onderwerping en verheffing van Milaan. De pausen en koningen van Sicilië, bondgenooten der steden.	vastberadenheid, volharding en hulpmiddelen. Milaan, haar magtig hoofd, onderdrukt tevens de andere. De trotschheid der steden meermalen gefnuikt, zijzelve tot onderwerping gedrongen. Uitgebreide oppermagt, den keizer door den rijksraad te Roncaglia toegekend. Maar steeds vernieuwde, ten deele door de onderdrukking van 's keizers podesta's ontstaande, weerbarstigheid van de steden. De pausen en koningen van Siciliën, hare bondgenooten.
b) *De keizer en de kerk.* Frederik, door Hadrianus IV gekroond, blijft met dezen in geene goede verstandhouding. Scheuring door eene dubbelkeuze voor de pauselijke waardigheid. Alexander III, de den keizer vijandige paus, behoudt de overhand in de kerk, en doet na den dood van Hadrianus Frederik in den ban.	b) *De keizer en de kerk.* Frederik levert Arnold van Brescia aan Hadrianus IV uit, en wordt door dezen gekroond; maar de onvermijdelijke botsing van strijdige bedoelingen vergunt niet, dat de eendragt blijve bestaan. Scheuring door eene dubbelkeuze voor de pauselijke waardigheid na den dood van Hadrianus. Overwigt der streng-hierarchische, de doeleinden van Gregorius VII najagende, partij. Haar paus, Alexander III, een ervaren staatkundige, uit Rome gevlugt, doet den keizer met gunstig gevolg in den ban.

Nu volgt c. *Des keizers geluk en ongeluk.* d. *De ver-*

zoening. e. *Nieuwe groote verwachtingen.* Elk dezer hoofdstukken weer in punten gesplitst. Hierop wordt Frederiks bestuur in Duitschland op gelijke wijze in hoofdstukken en punten onderverdeeld, ten laatste zijn kruistogt en dood eveneens besproken. Ik zou te breedvoerig worden, indien ik alles overnam.

Tegen deze of dergelijke behandeling geldt ook voor dezen cursus een deel der blz. 24 en 25 te berde gebrachte bezwaren. Nogtans moeten zij, naar ik meen, wijken voor de overwegende voortreffelijkheid van dusdanige redenering, die zich streng aan de zaken houdt en uitnemend geschikt is tot het geven van helder inzigt. De voorsteller toch vordert niet, dat men juist deze manier als de eenig ware aanneme; maar gebruikt ze slechts als rigtsnoer voor de voordragt, om aan te toonen, hoe elke groote gebeurtenis, volgens in haar liggende beginselen, kan ontleed worden. Hoe het zij, men zal zulk eene behandeling verkiezen boven die voor 't verstand onvruchtbare redeneringen, waarvan HEYDEMANN [1]) gewaagt. Hij erkent, dat er voor den docent niets fraaijers, niets aanlokkelijkers is, dan wanneer alle leerlingen eener talrijke klasse op hem zien, wanneer zij als 't ware aan zijne lippen hangen. Hij geeft toe, dat het nog fraaijer en hartverheffender voor hem is, wanneer hij hen in vervoering brengt, droefheid of vreugde bij hen verwekt, den gloed der vaderlandsliefde in hunne harten ontsteekt, hen medesleept tot aanbidding van het goede, edele, schoone. — Maar, zegt hij, laat ons ophouden. Is dit in der daad het oogmerk van het onderwijs in de geschiedenis aan de gymnasiën? Hoe meer de verstandige leeraar de gave der welsprekendheid, der roerende voorstelling bezit, des te behoedzamer zal hij ze aanwenden, met des te meer argwaan zal hij over haar waken. Tot deze slotsom komt ook LOEBELL [2]), „inzooverre wij uit de geschiedenis geene aanwending van nut trekken, maar ze als een stellig voorwerp opvatten en *leeren* willen,

1) Zeitschr. f. d. G. I, 2, blz. 82.
2) Blz. 52.

moeten wij de werking op het gemoed scheiden van het *onderrigt;* hiervoor vatte men het wetenschappelijke, vooral het daadzakelijke deel onzer wetenschap in 't oog."

§ 14.

Oefeningen voor de leerlingen op den laatsten cursus.

Merkten wij óp blz. 38 op, dat op den lageren cursus de tijd voor veelsoortige oefeningen der leerlingen den meesten leeraars nog niet scheen aangebroken te zijn, geenszins geldt dit voor den anderen leergang. Niet alleen Loebell en Peter, maar ook anderen geven ten behoeve van dezen ruimschoots voorschriften hieromtrent.

In de eerste plaats stelt Loebell [1]) vragen voor als deze: welke kusten der Middellandsche Zee had de Islam in de 16de eeuw in bezit? — Hoe staat het met de vorderingen en bezittingen van het Protestantismus in de onderscheidene landen van Europa in 1560? in 1600? in 1650? — Louter vragen, waar men zich streng aan de daadzaken houdt, doch bij welke men op hare verschillende rigtingen en 't verband let. Dan volgen er oefeningen, gelijk wij boven blz. 32 enz. voorgesteld hebben. Eene derde soort van voorbeelden bestaat uit vragen, als: welke is de hoofdoorzaak van den ondergang der onafhankelijkheid van Griekenland? Vooraf heeft men den tijd, waarin deze oorzaak gelegen is, tot 490—338 beperkt.

Nog ruimer maatstaf geeft Peter [2]) voor dergelijke bezigheid aan de hand. De taak zelve omschrijft hij aldus: vergelijking tusschen het verwante, aanknooping van oorzaken en gevolgen, karakterschetsen, indeeling naar tijdperken en dergelijke. Van het groote aantal bij hem aanwezige voorbeelden halen wij slechts aan: vergelijking der Spartaansche en Atheensche krijgsmagt bij 't begin van den Peloponnesischen oorlog (volgens Thucydides). — Voorbeelden van uit-

---

1) Blz. 72—82.
2) Blz. 148—155.

stekende vaderlandsliefde of dapperheid uit de tweede periode der Romeinsche geschiedenis, 510—266, naar Livius en Plutarchus. De verdiensten van Karel den groote jegens Duitschland, naar Eginhard. — Indeeling van den dertigjarigen krijg in vier tijdperken en kenschetsing van deze.

HEYDEMANN [1]) slaat voor: men geve eene geschiedenis van Athene's zeemagt, d. i., een verhaal van haar ontstaan, bloei, val, wedergeboorte en stelligen ondergang. — Of: eene geschiedenis van Bohemen sedert de onderwerping van Ottokar tot de duurzame vereeniging van dit rijk met het Habsburgsche huis onder Karel V. Tot toelichting voegt hij er bij, dat hij vooral zulke afdeelingen der geschiedenis bedoelt, die men niet afzonderlijk behandelt, doch welke op verschillende plaatsen in 't geheel ingrijpen. Dezulke wil hij er uitnemen en als afzonderlijke partijen laten bewerken.

Behalve eenige der vermelde oefeningen herinnert ASSMANN [2]) aan opstellen, waarin de leerlingen of een groot geheel in korte overzigten zamenvatten, of eene redenering, altijd echter op daadzaken betrekking hebbende, beproeven, of eene enkele gebeurtenis uitvoerig schilderen kunnen. Dergelijke werkzaamheden stelt hij, even als DIETSCH [3]), ver boven het maken van tabellen.

Maar misschien hebben wij reeds te veel van het geduld onzer lezers gevergd. Wij eindigen alzoo deze schets onder 't uiten van den wensch, dat ook anderen deze gedachten en wenken der Duitsche leeraars aan hunne naauwlettende overweging mogen onderwerpen.

---

1) Zeitschr. f. d. G. I, 2, blz. 79, 80.
2) Blz. 38.
3) Zie boven, blz. 31.

EEN OUD SCHOOL-REGLEMENT VOOR DEN DAG GEHAALD.

De beschuldiging is wel eens aangevoerd, dat men, onder den fraaijen naam van geschiedkundige bouwstoffen te verzamelen, soms allerlei onbruikbare oude brokken steen (om eens bij de figuurlijke uitdrukking te blijven), bij elkander scharrelde, waaruit men echter vooraf wel kon nagaan, zoo het dan al eens met kunst en vliegwerk *taliter qualiter* gelukken mogt eenig gebouw daarmede op te trekken, dat toch nooit eene eenigzins nuttige bruikbare woning voor den dag kon komen, geene woning althans, welke men niet langs veel eenvoudiger en gemakkelijker weg, zelfs honderdmaal vollediger en doelmatiger, had kunnen daarstellen; — zoodat al de in dezen bestede moeite en vlijt, eigenlijk geenen anderen naam verdiende dan beuzelarij. — Waar dit verwijt echter geldig mogt wezen; — want te ontkennen valt het gewis ook niet, dat tusschen beide zonder eenig historisch of ander wetenschappelijk nut, rijp en groen uit archiven en oude oorkonden slechts wordt opgedolven, alleen om daarmede alweer een *nieuw* boek te maken: — de lezers onzer "Bijdragen" ten minste, zullen, vertrouwen wij, het opnemen daarin niet wraken van een oud Reglement, waardoor wij altijd in staat gesteld worden, niet alleen om een blik meer te kunnen werpen in den voormaligen inwendigen toestand onzer Latijnsche scholen; maar uit welks aandachtige beschouwing wij tevens ook wel voor het

overige maatschappelijke leven van dien tijd resultaten kunnen afleiden, die sommigen zelfs geheel nieuw kunnen wezen, of waarmede weer, 't geen wij van elders wisten of hadden geleerd, op onverwachte wijze eigenaardig kan worden bevestigd. — Zoo zou men immers, om slechts iets te noemen, de verschillende regeling, welke in verschillende tijden de gewone bedrijven van den dag, het uur van den maaltijd en meer belàngrijke zaken ondergingen, vrij bepaald kunnen opmaken uit de vergelijking alleen der uren, waarop men telkens voorschreef, dat de lessen aan de openbare Scholen moesten beginnen en eindigen; daar het toch wel geene tegenspraak lijdt, als wij zien (art. 2 en 4 van de *Leges*), hoe de vaderen in 1654 bepaalden, om de zomer-lessen reeds te zes uren te doen aanvangen: dat zij daarmede gewis de algemeene huiselijke orde geenszins hebben willen verstoren, maar zich veeleer hebben gedragen overeenkomstig de levenswijze die toenmaals heerschende was. Of men (zij zulks in het voorbijgaan gezegd), uit art. 6 van de *Instructie*, evenzeer zou mogen afleiden: dat de Schooljeugd destijds geene petten, maar deftig hoeden droeg, — zou ik niet durven beweren. Het kon eene tropische uitdrukking zijn *die hoedt af te nemen* voor behoorlijk groeten in 't algemeen; — waarbij ik overigens gemoedelijk verklaar, indien ik hier soms schromelijke onkunde ten opzigte onzer voormalige kleederdragten verraden mogt, dat ik, casu quo, ook evenmin over de kans van eenig in dezen te behalen eermetaal denken zou, als ik zulks voor een enkel oogenblik deed, bij het eens, door ons ontslapen Instituut, van dien aard opgegeven onderwerp over de Arabieren. — Onder meer andere gevolgtrekkingen, trouwens, (nu wij toch eenmaal op dit terrein staan), zou welligt iemand dit kunnen brengen: dat het namelijk wel eenige opmerking verdient, hoe diezelfde vaderen in 1654, tot tweemaal toe (art. 4 van de Instructie en art. 19 van de *Leges*), voor alle overtredingen door de jeugd begaan "woorden, *plack ofte roede* recommandeerden" onder uitdrukkelijke bepaling daarbij "dat er niet met *gelt* mogt gestraft worden;" — en dat alles in hetzelfde Reglement, waar zij de erkentenis aflegden (art. 46 Instr.): "dat er wel wat mogt gedaan worden voor den 2en praeceptor

ten reguarde van syn sober tractement." De netelige vraag zou hier kunnen oprijzen, wat bij die vaderen wel het zwaarste woog, wat zij er eerder aan waagden — hun eigene beurs — of de rug hunner jongelingschap? — en op dit punt voortredenerende, zou menigeen de nijdige uitval van Bilderdijk, dat onze gansche opstand tegen Spanje voornamelijk, ja, alleen, het gevolg was van het heffen van den tienden penning, niet zoozeer van het kortwieken onzer vrijheden, — wel eens wat minder nijdig en ongegrond, dan hij tot dusverre vermeende, kunnen voorkomen.

Doch, welke algemeene antiquarisch-historische opmerkingen van dezen aard meer, er uit een Reglement als het onderhavige ook te halen zijn, wij schreven het dáarom ten minste niet af voor onze "Bijdragen," wier inhoud, blijkens den titel, zich bloot bepaalt bij alles wat meer direct dient of dienen kan voor de kennis onzer gymnasiën, of van hetgeen daarmede in naauw verband staat. Voor die kennis, nu, zou het gewis eene regte aanwinst mogen heeten, wanneer telkens in iederen bundel de geschiedenis kon worden gebragt van eene of meer onzer vroegere Latijnsche scholen; daar toch van dien arbeid het nut, althans voor ons docenten, wel evenmin misduid of betwist zal worden, als iemand, al behoort hij dan ook niet tot de kaste der krijgslieden, zulks doen zal ten opzigte der historie van een enkel wapen, of zelfs van eene enkele batterij, en geschreven — *in usum Pyrgopolinicum.* Doch behalve dat men al telkens geen werk zou mogen verwachten als dat, waarover, in dit zelfde nommer, onze vriend Francken spreekt, zoo zou bovendien de redactie, ongewoon als zij daaraan is (cf. al de voorredenen, *passim*), wel eens overstelpt kunnen worden met het moeten redigeren en corrigeren van weer al te lijvige boekdeelen; — om van geene andere bezwaren van dien aard te gewagen.

Daar is echter meer. In de geschiedenis van iedere Latijnsche school of ieder gymnasium, blijft altijd veel, 't valt niet te weerleggen, van locaal belang. Wat daarvan wel het meest voor alle anderen van waarde is, het is voorzeker de kennis, welke wij er uit putten ten opzigte van den inwendigen werkkring van alle bedoelde inrigtingen; hier en daar,

in weerwil van de meest mogelijke overeenkomst in de hoofdzaak, soms vrij verschillend begrepen of gevolgd. De vergelijking in dezen van kennelijk vóor- en nádeel, kan hoogst belangrijk zijn. En deze kennis nu, waaruit zal zij, bij zooveel wat er daaromtrent altijd te vergeefs zal worden opgespoord, beter aangevuld kunnen worden, dan uit de Reglementen. Daarom was het, naar mijne individuele bescheidene meening althans, gewis wenschelijk, dat alle oude *Leges Scholarum*, die er maar gevonden worden, achtereenvolgens in onze Bijdragen ter plaatsing werden gezonden; alsmede ook die van onzen tijd, zonder onderscheid, voor zoo verre ze ten minste geen bekend afschrift zijn, *ut saepe fit*, van elders bestaande. Men werpe mij hier niet tegen, dat er zoo doende nog vaak een valsch licht voor ons ontstoken kon worden; vooral bij de vorige eeuwen, waar het niet meer mogelijk is, om naauwkeurig na te gaan, wát er volgens die Reglementen gedaan werd, en wát men derhalve als de resultaten daarvan zou mogen beschouwen; — wát er eindelijk, *malgré et parceque*, steeds ongedaan bleef. *Malgré* — nu ja; welke heiliger zaken altijd werden en worden nog wel niet soms gevioleerd? *Et parceque* — omdat ik het den besten zet, voorbehoudens mijn innigste vertrouwen in de talenten van iedereen, om b. v. te *kunnen* zorgen, dat een voorschrift als hier beneden (art. 5 van de Instr. waarmede men vergelijke art. 10 van de *Leges*), worde nageleefd, niet meer of minder gelastende, dan dat "*alle scholieren, uijtgesondert die onderste sullen vermaent ende strengelick gehouden worden, dat sij altijt, niet alleen binnen maer oock buijten die school, waer het oock mochte wesen, die Latijnsche taele onder malcanderen spreecken en oeffenen!*" — Het sneeuwt geducht op 't oogenblik, dat ik dit alles neerschrijf; maar nog huiverachtiger maakt mij het denkbeeld, dat zoo dat art. 11 van de *Leges* hier niet eens ware komen te vervallen, in verband met eenige voorgaande en vooral met het slotartikel, de kille verantwoording op ons lag van naar buiten te moeten om te waken, dat onze gymnasiasten: "*tot geener tijt langhs die straten loopen, roepen, met steenen ofte sneeballen, etc. werpen, ofte eenige moetwilligheijt bedrijven.*" Wie zou inge-

lijks de handhaving van art. 16 der *Leges*, hoe klein het ook is, voor een bagatel houden: "*Die disipulen sullen des somers sick in geen pericul mogen steecken met badden, noch des winters met op het ijs te loopen!*" — Doch op al die tegenwerpingen, — en er zouden voorwaar meer te maken zijn, — geef ik, in geval, gereedelijk dit tot antwoord: dat er bij al dat te verkrijgen licht, in weerwil dan van hetgeen ons daaruit voor het minst uiterst behoedzaam zou dienen te leiden, altijd flikkerende punten genoeg kunnen overblijven, waarop wij bepaald veilig mogen afgaan. Al deze objectiën althans (de zaak bleef me niet onopgemerkt zooals men ziet), vermogten bij mij niet genoeg, om de eenmaal met het voorschreven doel voorgenomene kleine moeite van het afschrijven, waartoe ik eindelijk overga, te laten varen. Vooraf heb ik in geen geval veel op te teekenen over den verderen toenmaligen (A. 1654) of vroegeren toestand der Doesborghsche Latijnsche school. Al wat ik daaromtrent tot nog toe heb kunnen vinden, bepaalt zich tot eene enkele plaats in de oude beschrijving der stad, van denzelfden Adam Huygen, wiens naam wij hieronder te lezen krijgen. Deze Huygen was, gelijk te vinden is in de door Mr. C. W. Vonck uitvoerig, en voor de aloude geschiedenis van Gelderland gewis allerbelangrijkst, bewerkte Voorrede, "wegens zijne bekwaamheden eerst tot geheimschryver binnen Doesborgh, en namaals tot Burgermeester verkooren. Hij bekleedde ook het ampt van Raadsheer, bij den Vorst van Nassau-Ziegen, en was mede Drossaard van de Hoogheid Wisch." Van Huygen zelven staat er mede nog eene korte praefatie voor het werk; doch in 't Latijn. Hoogst waarschijnlijk heeft hij voor een goed deel de hand gehad in de daarstelling van het Reglement, en wanneer daarin al eens gelezen wordt *nae die regulen van de Aetijmologie*, en meer alzoo, dan breng ik dat alles, om goede redenen, eenvoudig op rekening van den afschrijver. In 't geheel heb ik mij gewacht van iets aan de spelling te veranderen, hoe afwijkende soms ook voor een en hetzelfde woord; maar heb ik alles getrouw gecopïeerd uit een oud handschrift, mij vriendelijk afgestaan door onzen geachten President-curator Mr.

H. van Westerbeeck van der Horst. Zie hier intusschen de plaats, welke ik voornamelijk bedoelde uit "De Beschryvinge der stadt Doesborch," voorkomende op bl. 10. Eerst werd daar dan gesproken van "een Broederen Huys, van de Ordre "van Sanct Gregorius, van seer groote incomsten, daer van "die Broederen, weynich tyts voor die suyveringe van die "Religie, veele moeyten hebben aengewendet, om haere Ordre "in eene Canonicquesie te veranderen; in welck Broederen "Huys is geweest een seer schoone Bibliotheque, diewelcke "almede in den Jaere 1586 door het Crygsvolck (van den "Grave van Licester), in 't openbaer op die Marckt is ver-"brandt." 1) En verder: "Was hyr noch een ander Broeders "Huys, 't welck genoemt werde het Arme, om dat het was van "weyniger incomsten als het voorgaende; welcke Broederen "meestelyck haer werck "maeckten in het onderwysen ende "leeren van die Vrye Consten, door welck middel in voor-"tyden binnen deese stadt is geweest een seer goede Latyn-"sche Schoole, diewelcke in den jaere 1466. met het ver-"treckken van die leerlingen, om den Oorloch tusschen "Adolph Hartoch van Gelre, ende den Hartoch van Cleeff, "vergaen is, ende zedert dien tyt noyt wederom in voor-"gaende staet gecomen, tot dat eenen Achtbaeren Raedt voor "weynich jaeren den ouden luyster vernieuwt, ende jegen-"woordich die schoole met vier Classen ende soo veele Prae-"ceptoren, tot voortsettinge van die Latynsche spraecke, "ende Vrye Consten, besorget heeft." — En voor dese reformatie of restauratie, al naar men wil, werd dan ingevoerd de volgende:

---

1) De stad was den 11 Maart 1585, door een *coup de main* weer aan de Spaansche zijde gebragt; waarbij een aantal aanzienlijke burgers, van de gereformeerde godsdienst, de wijk hadden moeten nemen. Toen zij daarop, in October van 't volgende jaar, met behulp van sommige dier uitgewekenen (deze, namelijk, wezen eene bekwame plaats aan, waar de Oude-IJssel met eene doorsnijding kon verlegd worden, en alzoo werd Doesborgh van water ontbloot), door de benden van Leyceester heroverd werd, bleef het bij deze ongelukkige boekenvernieling alleen niet, gelijk ligt te begrijpen valt.

Instructie, waernae den Rector ende die Meesters der Latynsche schoole tot Doesborgh sich sullen hebben te reguleren.

1.

Den Rector sal voor al sorge dragen dat die welstant der schoole niet alleen geconserveert, maer soo veel doenlick is bevordert worde.

2.

Sal alle die scholieren met goede vermaeninge en voorganck des levens tot Godvruchtigheijt ende goede manieren brengen ende houden.

3.

Sal oock alle daegen eens, ofte nae goetvinden meermaels, soo dickwijls andere occupatiën van die schoole sulcx niet beletten, alle die Classen visiteren, ende op die institutie der Meesteren, ende manier van leeren, ende haerer discipulen comportement sich informeren.

4.

Sall oock driemael ter weecke als Maendagh, Donderdagh, Saturdagh, over die absent sijn ofte geweest hebben, ondersoeck doen, ende die geen *Testimonium* hebben, en sonder consent affgeweest sijn, met plack ofte roede nae gelegentheijt straffen ende corrigeren.

5.

Alle Scholieren, uijtgesondert die onderste, sullen vermaent ende streugelick gehouden worden, dat sij altijt, niet alleen binnen, maer oock buijten die School, waer het oock mochte wesen, die Latijnsche taele onder malcanderen spreecken en oefenen, tot welcken eijnde het *nota vernaculae locutionis* stricktelick onderhouden, ende die genotierde door alle Classes nae discretie ende meriten gecorrigeert sullen worden.

6.

Ende op dat die kinderen, soo in de Schoole als op ter Straten, in 't gaen ende comen, met *die hoet* af te nemen als anders, sich manierlick mogen houden, sal in ieder school wesen een *nota malorum morum*, en die genotierde alle dagen door alle die Classes nae meriten gestraft worden.

7.

Sall mede in elcke School een *custos* ofte *censor morum* wesen, diewelcke die *absentes*, alsmede die in de School ende Kercke loopen raesen, tijren, vechten, snappen, met te hart ende te luijde te leeren, andere turberen, haere schoolwapenen niet en hebben, off anders haer debvoir niet en doen, sall opteeckenen, om nae meriten gecorrigeert te worden.

8.

Den Rector sal niet alleen goede opsicht nemen op het leeren, lezen, doen ende laeten van alle die Scholieren, maer ook van die Meesters in die School dienende.

9.

Die Rector als Hooft van die Schoole sal die Meesters soo in haer ampt quaemen te verslappen, tot neerstigheijt en haere schuldigen plicht vermaenen, ende soo jemant daer nae niet wilde luijsteren, sal sulcx an die Curatoren refereren, of sich directelick an die Eerbaere Magistraet adresseren, om door haer authoriteijt gecorrigeert te worden.

10.

Sal met alle sijne Collegen goede correspondentie houden, ende soo wie haer ampt met alle trouwigheijt ende neerstigheijt uijtvoeren, een goed hart en hulp aenbieden, haer goede naem en faem over all voorstaen, ende arbeijden dat haer authoriteijt ende ontsicht, by alle ende een jeder Scholier, door alle Classes plaets grijpe, ende onderhouden worde.

11.

Indien eenigh verschil onder die Meesters rese, sal alles contribueren, dat het aenstondt mach bijgeleijt worden, soo niet sal sulcx die Curatoren remonstreren.

12.

Die Rector sal geene onder het getall der discipulen in die Schoole aennemen, voor en all eer hij die wel geexamineert heeft, ende van haer weetenschap wel geinformeert is, ende sal nae sulcx hem behoorlicke plaets aenwijsen, ende aen die Meester daer hij zal ondersitten recommenderen.

13.

Sal oock niemant in die School laeten komen noch aenemen, die noch niet lesen noch schrijven kan, ofte daervan alreede redelicke aanvanck gemaeckt heeft nae discretie ende erkentenisse.

14.

Sal neffens die Meesteren wel acht nemen, dat die Scholieren alle haer gewennen in 't spreecken, lesen, ende opseggen, alles claer ende uijtdrukkelick en distinctelick te pronuntieren, oock in 't schrijven goede letteren maecken, ende vlijtigh op die distinctien, interpunctien, en wat die orthographie aengaet wel letten.

15.

Sal mede neffens die andere Meesters respectivelick sorge draegen, dat in jeder Classis verhandelt en geleert worde, het geene in die School-ordre verordineert is, wel verstaende; dat telckens met den aenvanck van die lessen die Heeren Curatoren in jeder Classis willen injungeren soodane autheuren ende lessen, als het volgende halve jaer in die Classen respectivelick sullen worden geleert ende onderhouden sonder veranderinge.

16.

Sullen mede goede opsicht nemen, dat die autheurs, welcke

soo in sijne als andere Classibus sullen gedoceert worden, die Kinderen wel geexpliceert, ende tot beter verstandt van die verclaert worden, waer nae sij die sullen op 't Duijtsch interpreteren, ende daernae van buijten reciteren, ende sullen alle lessen, nae die regulen van de aetijmologie en syntaxis en *praecepta artium* geexamineert worden.

17.

Als mede dat die *argumenta* ende *exercitia*, niet alleen in sijne, maer oock in alle andere Classen, duijdelick gedicteert, ende wel gecorrigeert, oock ieder sijne fauten aengewesen worden.

18.

Dat mede disputatien en *repetitiones lectionum* door alle die Classes weeckelicks sullen gehouden worden.

19.

Sal mede die Schooldisciplijn en die tucht geentsints laeten vervallen, maer dieselve als een bant van die jonge jeught met discretie oeffenen.

20.

Die Rector en Meesters sullen op Sondaegen ende andere solemnele daegen, die kinderen uijt die School nae die Kercke leijden, en tot dien eijnde voor die middagh op 't eerste geluijt sich in die School laeten vinden, voorts die *Euangelia tam graeca quam latina* doen expliceren: nae de middagh op 't tweede geluijt ter Scholen compareren en *catechesin* expliceren, en nae die predicatien wederom nae die School brengen, ende van het gene sij in die Kercke gehoort hebben, ondervragen; Blijvende een jegelick der Studenten in desen van de tweede comparitie des naemiddaghs geexcuseert, welcke die Catechisatie in die Kercke bijblijven en frequenteren sullen.

21.

Sal mede wel toesien dat in alle die Classen die Euange-

lien (texten), gelijck die Schoolorder medebrenght, net en distinctelick geschreven en overgelevert worden.

22.

Sullen alle jaer twee *examina* gehouden worden, het eene die eersten Maendagh voor Paesschen, het andere twee daegen voor de eerste Beestemarckt van Doesborgh, [1]) waer nae die *feriae* sullen volgen ende continueren, den tijt van veertien daegen, nae dat het examen sal wesen voleijndet, welverstaende dat evenwel geduijrende dese ferien die Scholieren alhier te huijs blijvende, des daeghs twee uijren van voor, en een naemiddagh ter Scholen frequenteren, en die *lectiones* van 't vorige halve jaer repeteren sullen.

23.

In examine sullen die *praecepta* ende *axiomata artium*, alsmede die practijck van die, in eenige autheuren gevraeght, ende op haer compositie ende argumenten wel gelett worden, en om der discipulen scientie beter te ondervinden en te onderscheijden, sullen dieselve ondervraeght worden, uijt het begin, midden, eijnde, en alsoo den gantschen autheur ofte boecke deur, nae die gelegentheijt ende materie die sij in die respective Classen behooren te weten.

24.

Ende sal niemant gepromoveert worden tot hoger Classis, dan die bequaem sal bevonden worden; soo wie oock *in examine* niet *praesens* is, en sal tot hoger Classis niet mogen aspireren, ten sij dese absentie om goede redenen te excuseren, ende die absenten evenwel bequaem waeren gepromoveert te mogen worden.

25.

Het Examem van de Classen lager sijnde als onder den Rector, sal staen bij die respective Meesters, op dat gespeurt en beter onderscheijden magh worden derselver be-

---

1) Invallende jaarlijks den 18 October.

quaemheijt ende maniere van institutie; soo nochtans dat den Rector oock inmiddels vrij sal staen te vraegen ende te examineren de Scholieren derselver Classen nae goetvinden.

26.

Die Rector sal op jedere solemnele veranderinge der Classen een corte oratie doen, 't sij in de beginne ofte eijnde van die selve actie, ende den genen, die *praemia* becomen en gepromoveert worden, nae haere capaciteijt van wegens haere gedaene progressen en betoonde neerstigheijt prijsen, en tot vordere debvoiren vermaenen, als oock degenen, die geen *praemium* ontfangen ofte Classen verandert hebben, opwecken ende animeren, dat sij in toekomende jaeren vlijt willen aenwenden, om tot die selve eere oock te geraecken.

27.

Ende sullen ten tijde van die promotie de genen die sich *in examine*, ende sonderlingh het voorgaende halve jaer, het beste ende weerdighste gedraegen hebben, *praemia* vereert worden tot erkentenisse van die Heeren Curatoren, met welcker kennisse almede sal worden geordonneert, wat en hoedaenige *praemia* sullen gekoft en gegeven worden, sonder eenige vereeringe ofte recompense, wat naeme het selve oock hebben mochte, in desen aen te sien ofte te mogen genieten.

28.

Den Rector ende andere Praeceptoren sullen altijt trachten, soo veel doenlick is, om voor die uijre in die Schoole te wesen, om die Scholieren, soo te laet comen, ende op haer tijt niet passen, naer meriten te corrigeren, gelijck oock de Rector ende andere Praeceptoren daetlick naer geslaegen clocke sich in haere Schoolen begeven ende tot haer beroep treden sullen.

29.

Sullen oock buijten die gewoonlicke weecksche en jaerlixe ferien den discipulen geene andere *feriae* off speuldagen gegeven worden, uijtgesondert dat op die tusschenkomende

feestdaegen van Pinxteren ende Kersmis twee daegen nae den Sonnendagh sullen geferieert worden.

30.

Die Discipulen welcke in desen habijl geoordeelt worden, sullen weeckelicx eens, op Donderdagh van een tot twee uijren 's naemiddaghs, in praesentie van eenen, 't sij Rector of ander Meester, *per vices in musicis* geexerceert, en des Maendaeghs ter selver uijren *in arithmeticis* geinstrueert worden, in jegelick Schoole nae 't begrijp van de discipulen.

31.

Sal mede den Rector sonder kennisse en consent der Heeren Burgemeijsteren in der tijdt sich niet uijt die Schoole absenteren, veel weijniger uijt der Stadt vertrecken, en alvorens 't vertreck sijn Ampt behoorlicke recommenderen ter voorsorge van de Conrector.

32.

Gelijck oock die andere Praeceptoren buijten kennisse van den Burgemeijster ende den Rector, buijten die Stadt niet vertrecken, nochte oock buijten voorweten des Rectors, ende sonder die voorsorge van sijne Classe alvorents aen jemant sijner Collegen bevolen te hebben, sich uijt die schoole onthouden sullen.

33.

Die Meester tot het Schoolampt beroepen sullen neffens de Rector sich ten aensien van die Schoole in alle getrouwigheijt quijten, en den Rector behoirlick respect toedraegen.

34.

Sullen die bequaemste maniere van leeren gebruijcken, ende altijt gepraepareert tot het onderwijsen haerer Discipulen komen, sonderlinge sorge draegende, dat die *praecepta* en *regulae artium*, als fundamenten der studien wel verstaen, van buijten geleert, ende te passe gebracht worden.

35.

Die Rector en andere Praeceptoren sullen sich onthouden van te bemoeijen met hare particuliere huijssaecken, ofte andere affairen van winst, Boeck- ofte andere Coopmanschappen ofte becommeringe, wat naeme 't selve hebben mochte, waer door haeren dienst ofte beroepe eenigssints soude kunnen worden verhindert, verachtert, ofte oock occasie gegeven van eenige opspraeck.

36.

Sullen haer bevlijtigen, dat sij die verstanden en nature van ijder discipul mogen kennen, om alsoo nae haer begrijp die institutie te richten, ende tot alle manierlickheijt te houden.

37.

Sullen oock met groote lessen die kinderen niet obrueren, ende haer alles wel en grondelick expliceren en doen verstaen, die *phrases* ende gebruijck van dien aanwijsen, opdat die botte jeught alles des te beter en met profijt magh vatten.

38.

Die argumenten en exercitien in die Classes sullen dagelicx geformeert worden, op soodaenige regulen van die sijntaxis ende imitatie van soodaenige materien en *phrases authorum* als dier tijt, off daeghs te vooren sullen getracteert wesen.

39.

Die compositien van ijedereen sullen gelesen, ende die fouten aengewesen worden, om 't welcke te bequaemlicker en genoeghlicker te doen, sullen die argumenten cort gedicteert worden.

40.

Sullen goet reguard nemen op die manieren ende comportementen haerer Discipulen, soo well buijten als in die School.

ende die haer qualick ende onmanierlick draegen, berispen, ofte nae meriten haerer fouten straffen.

41.

Sullen elck in syn Classe toeversicht draegen, dat die *notae* soo *vernaculae locutionis*, *solecismi*, als *malorum morum*, wel mogen onderhouden worden.

42.

Sullen haere discipulen met geen bitterheijt ofte hardigheijt straffen, noch oock haere gebreecken lichtveerdelick oversien, maar een moderate ende vaederlicke discipline voeren.

43.

Oock haere discipulen met goede exempelen ende manieren van leven ten aansien van Godtvruchtigheijt, matigheijt, liefde, ende vriendtlickheijt, etc. voorgaen ende voorlichten, onderhoudende alle onderlinge liefde ende eenigheijt, de vrede naejaegende, alle aenleijdinge tot twist ende tweedracht schuwende.

44.

De eene sal des anderen goede naem en faem, niet alleen niet becladden, maer overall ende bij ijder een, naer vermogen voorstaen.

45.

Sullen voortaen bij den Rector ofte Praeceptoren geen *silentia* gehouden worden, dan alleen voor die geine, die deselve belieft te frequenteren, tot die repetitie van die lexen welcke in voorgaende uijren verhandelt sijn, sonder eenige nieuwe exercitia aldaer te mogen voornemen; dat oock van jeder discipul niet meer sal mogen genomen worden, als in t halve jaer eenen rixdaelder.

46.

Dat oock het uijtslaens gelt [1]), ofte wat naeme 't selve

1) Deze term komt mede voor in de *Ordonnantie van de schole* te Leeuwar-

hebben magh, voortaen sal ophouden, gelijck oock nae desen sullen comen te cesseren, alle bindingen van naem, ofte

---

den, art. 43 (bij Boot p. 92), waar men leest: "va nu voortaan sall geheel geen wtslagersgelt genomen ofte genoten mogen worden;" en zoo wordt ook nog in de *Leges Harlinganae* a. 1672, aldaar in de noot aangehaald, het nemen van *pecuia dimissoria et pulsatoria* verboden. — Te vergeefs zocht ik hier en daar de beteekenis dezer woorden, totdat ik gelukkig besloot mij daarvoor te wenden tot mijn geachten vriend de Vries te Leyden; van wien ik terstond daarop een brief ten antwoord ontving, waarmede ik niet beter weet te doen (aangezien het mij toch tevens vriendelijk vergund werd, daarvan *ad libitum* gebruik te mogen maken), dan hem hier, op inleiding en slot dan na, slechts in zijn geheel mede te deelen. Mijne lezers, ik ben er van overtuigd, verpligt ik daarmede; zoowel om den leerrijken inhoud, als om den ganschen toon. Men oordeele: " *Uitslag* is de oude naam voor vacantie in vele deelen van ons land; *uitslaan* is met vacantie naar huis zenden. Vergun mij eene kleine opheldering. — 't Is een oud Germaansch gebruik elke *receptie* in eenigen kring, of *dimissie* daaruit, te bevestigen door 't geven van een slag. Immers bij de *manumissio* had er al zoo iets plaats: de *alapa*, waarover Phaedrus, II. 5. ubi cff. interpp. Overbekend is de *ridderslag*, waarmede iemand in de ridderschap werd opgenomen. Maar ook bij *dimissie*, en de weggezondene (losgelatene, vrijgestelde of hoe ook) werd dan *ontslagen*, als men nog zegt. Dit *ontslaan* heette vroeger *uitslaan*. De dichter van den *Minnen Loep* (Dirc Potter), ons verhalende, dat Floridamas uit zijn kerker verlost werd (II. 2032), zegt: " " Floridamas wart uutgheslaghen." " enz. enz. *Uitslag* (*ontslag*) was dan in de school de *dimissio puerorum ad ferias*. En de *slag* was daar volstrekt niet in onbruik. Op zeer vele plaatsen was de gewoonte, dat de kinderen, die vacantie kregen, door een hoepel moesten kruipen en dan, bij 't passeren van den meester een klap op het achterste kregen, en dus uit de school *uutgheslaghen* werden. In de *Jagers Taalk. Magazijn*, IV. 688 wordt het woord als Groningsch vermeld, en daarbij het volgende aangeteekend:

" " Het woord *uitslag*, in dezen zin, elders naar het schijnt geheel onbekend" (*sed minime!* — aanm. van d. V.)" is hier (te Groningen) zeer gewoon. Die vóór 50 jaren hier schoolgingen, herinneren zich nog het gebruik, dat kinderen, bij gelegenheid van het vacantie-krijgen, door een hoepel moesten springen waarbij de meester hun dan een ligte slag voor hun podex gaf. Soms geschiedde het zóó, dat de meester zich in de schooldeur plaatste, en de leerlingen tusschen zijne beenen doorliepen. Men heeft mij ook wel verhaald, dat de kinderen zoowel *inslag* als *uitslag* kregen, doch dan plaatste de meester zich anders om, en werden de leerlingen de school *ingeslagen*. [*Inslaan* voor *opdoen*, *zich aanschaffen*, is nog bekend. 't Is ook *recipere* (*in horrea sua*). (aanm. v. d. V.] Ofschoon dit gebruik sedert meer dan 40 jaren is afgeschaft (*Jammer! Jammer!* — roept d. V. hierbij uit), hoort men hier de kinderen, wanneer zij vacantie krijgen, nog wel zingen:

" " *Uitslag*, *inslag*,
Heele weken speuldag!" "

"Het *uytslaensgelt* was dus *het geld*, *dat de meester zich bij die gelegenheid*

jaerdaegen der Praeceptoren, als alleen tot beswaer en quaede naespraecke ter eenre, ende tot affleijdinge van de jeught ter andre zijde gereijckende, uijtgesondert dat die Discipulen in die laetste Schole alle halve jaer aen haeren Meester geholden sullen sijn twaelf stuijver te betaelen, en sulx ten reguarde van sijn sober tractement.

47.

Ende soo wie, het sij Rector ofte ander Meester sich tegens dese instructie verliepe, sal daerover door de Eerbaere Raed naer discretie ende meriten van saecken gecorrigeert worden.

Leges offte wetten der Schole van Doesborgh.

1.

Die Discipulen sullen des avonts all eer sij te bedde gaen, lesen uijt den Bijbel, Godt met gebogen knijen ijverigh bidden, en des morgens ten minsten een uijr voor die Schooltijt opgestaen sijnde, van gelijcken Godt aenroepen; voorts sich wasschen, kemmen, en nae repetitie van haer lesse, sich nae die School begeven, ende allesints met stilligheijt plaetse nemen.

2.

Sal des Somers 's morgens te sess uijren ende des Winters te acht uijren die lesse een aenvanck nemen [1], ende sullen

---

liet betalen. Uwe *pecunia dimissoria* en *pulsatoria* strookt daar best mede. Bij vacantie, jaardagen enz. kregen de arme sukkels dus nog een duitje! En ook dàt wordt hun door uwe reglementen betwist! Ondankbaar vak, hè!"

Tot zoover die brief, waarvoor ik hierbij openlijk dank zeg. — De armste dier sukkels intusschen, 't dient mede vermeld, ontvingen hierop ('t staat er juist niet bij — wanneer?) nog eenige verademing. Aan den kant, namelijk, van dit zelfde art. 46, vindt men aangehaald, bij die "twaalf stuijver": — "Is dit tractament vermeerdert op twee schillingen alle vierdendeeljaers van ieder Discipel die de macht heeft."

1) Mede aan den kant later bijgevoegd:

"Om half negen 's winters, en bij felle koude om 9 uur, en eindigen met 11 uur; 's namiddags om half twee, en eindigen om 4 uur."

die discipulen voor geslaegen clocke in die Schoole moeten sijn, uijtgesondert dat discretie sal gedraegen worden, met die kinderen van de leste Classe.

3.

Naer geslaegen uijre sal in ijder Classe het Gebeth gedaen worden, ende jegelick Discipel bereijt moeten sijn om sijn *lectiones* en *exercitia* te exhiberen.

4.

Des Somers sal die eerste lesse beginnen te sess, ende eijndigen te acht uijren, die tweede van negen tot elf uijren, voorts van een uijr tot drie uijren, ende van vier tot half sessen gecontinueert worden; daerentegen sal in den Winter begonnen worden van acht uijren tot elven, ende van een tot vier uijren, als wanneer de dagh telckens met het Gebeth sal geeijndiget worden.

5.

Die Discipulen sullen des Sondaeghs voor den middagh met het eerste geluijt in die Schoole sijn, ende nae die middagh met het geluijt, en nae gedaene oeffeninge paer ende paer met alle modestie nae die Kercke gaen.

6.

In die Kercke komende, sal elck ordentelick sonder den een den anderen te dringen ofte stooten, sijne plaetse nemen, onder 't bidden, singen ofte prediken geene insolentie bedrieven, niet klappen, slaepen, noch eenige vruchten ofte eetwaeren bij sich hebben, maer in alles met modestie ende devotie sich comportieren en draegen.

7.

Sullen niet sweeren (vloeken), niemant schelden, vexieren, beledigen ofte beschaedigen, het sij met woorden ofte metterdaet.

8.

Sullen haere ouders ofte mombers, die Magistraet, Predican-

ten, Schoolmeesteren (praeceptoren), ende andere aensienelicke personen met alle eerbiedigheijt bejegenen.

9.

Sullen in die Schoole comende daetlick haere plaetse nemen, haere lessen repetieren, sonder murmelen ofte hart lesen, klappen ofte ander dartelheijt te bedrieven, wanden te beschilderen, bancken te bekerven, ofte besnijden.

10.

Sullen soo wel buijten als binnen die Schoole tegens malcanderen geen andere als die Latijnsche spraecke gebruijcken, uijtgesondert die soo verre noch niet sijn gekomen. (Conf. art. 5 supr.).

11.

Sullen in 't heen gaen nae die Schoole, ofte in 't wederkeren nae huijs op die straet niet vertoeven ofte blijven hangelen, noch tot geener tijt langhs die straten loopen, roepen, met steenen ofte sneeballen, etc. werpen, ofte eenige moetwilligheijt bedrijven. (Art. 6 supr.).

12.

Sullen niet speelen dan met haere Condiscipulen, ende sulcks met eerlick ende toegelaeten speel, sonder caerten, dobbelstenen, ofte diergelijcke ongeoorloffde beuselingen te gebruijcken, oock nimmermeer om gelt, boecken, ofte anderen prijs te spelen, sullen oock geen roers ofte ander geweer mogen hantieren ofte gebruijcken.

13.

Sullen buijten speeldaegen geen kooten, knicker, ballen, klooten, ofte ander geoorlofft speelgereetschap mogen gebruijcken, veel weijniger het selvige in die School medebrengen.

14.

Sullen haer *argument* ofte *carmen* selffs componeren, niemant in 't opseggen, ofte schrijven ijts toeluijsteren ofte

seggen, oock haer eijgen Schoolgereetschap hebben, en als ter geleert ofte onderwesen wort, neerstigh toehooren.

15.

Sullen uijt die school niet mogen blijven, veel weijniger uijt die Stadt gaen, sonder kennisse ofte verloff van den Rector ofte Meester, onder diewelcke sij sijn sittende.

16.

Sullen des Somers sich in geen pericul mogen steecken, met baeden, noch des Winters met op het ijs te loopen.

17.

Die *Custodes* sullen vlijtigh aenteijckenen dieselve, soo tegens die Schoolwetten doen, volgens ordre hen daervan gegeven (conf. art. 7), die *notiferi* sullen wel letten, dat sij het *notam* overgeven aen die genige soo duijtsch, off quaet Latijn spreecken, petulantie bedrieven, ofte andersints misdoen.

18.

Die Clavigeri sullen in die Schoole in haer aenbevolen ampt sich neerstigh draegen, ende buijten die Schoole in geenen anderen particulieren dienst, het sij oock voor wien het mochte sijn, sich laeten gebruijcken.

19.

Wie tegens dese Wetten sondiget sal nae vereijsch ende verdienst, 't sij met woorden, plack ofte roede, ende niet met gelt gestraft worden.

Aldus gedaen bij die Curatoren, ende van die Magistraet der Stadt Doesborgh geapprobeert, den 13e Aprilis 1654.

Onder stondt. Ter ordonnantie van der Ed. ende was geteeckent,

AD. HUIJGEN.

Additamentum. Den 14e Decemb. 1659 hebben de Heeren van de Magistraet, met de Curateuren vastgestelt, dat de

Rector *in examine* een heelen dagh, de Conrector een halven dagh, JANSONIUS en LUBB [1]) met haer beijden een halven dagh, die jeught sullen examineren.

Welke goede resultaten nu, en dan nóg, voor hoe langen tijd, al deze voorschriften hebben opgeleverd, is mij althans tot heden toe te weinig bekend, dan dat ik iets daarvan, wat der moeite waardig was, zou kunnen opgeven. Ons *album discipulorum* dagteekent eerst van 1816; vroegere vind ik niet. Alleen bezit ik van dezelfde hand nog een ander Reglement van anderhalve eeuw later, hetgeen trouwens, met eenige weinige veranderingen en gewijzigde spelling, bijna letterlijk eene copij is van het voorgaande. Eigenaardig is het intusschen om, door de vergelijking van die beide stukken, na te gaan, wát men in 1805 nog in zijn geheel overnam uit die Instructie van 1654, wát daaruit, bij vernieuwde regeling der Latijnsche School alhier, werd gewijzigd of veranderd. Bij vernieuwde regeling? immers, ja; want waarom zou er anders vóor eene halve eeuw weer een nieuw wetboek zijn ingevoerd, dat bijna woordelijk luidde als het voorgaande, indien er op nieuw geene restauratie had plaats gehad? En zou men, juist uit dat bijna woordelijk overnemen der vroeger bestaande verordeningen, niet mogen besluiten: dat de Latijnsche school, verre van tot op dien tijd te hebben doorgeloopen op hare oude grondslagen, wederom, door welke omstandigheden dan ook, genoegzaam aan 't verdwijnen was geraakt, en dat men haar andermaal zocht te herstellen met de wederinvoering van gewis in onbruik geraakte, welligt geheel vergetene, voorschriften, welke men, gemakshalve, voor het bedoelde werk slechts uit het archief voor den dag haalde? Wat daarvan ook zij, voor het eenmaal omschreven doel, ga ik nogmaals gaarne over tot de mededeeling ook van dit later Reglement. Om nogtans, zoo voor mijne lezers als voor mij zelven, alle

1) *Mutatis mutandis* is het hier mede: "le reste ne vaut pas l'honneur d'être nommé!"

onnoodige moeite te besparen, verwijs ik slechts, zoo dikwijls als een artikel uit het Reglement van 1805, op de spelling dan na, juist hetzelfde gebleven is als een in dat van 1654, naar de primitieve bron.

En alzoo schrijven we weer af:

> *Instructie, waarnaar de Rector en Praeceptoren* (men merke het op: de Meesters zijn verdwenen — of schoon zij straks nu en dan terugkomen) *der Latijnsche scholen te Doesborgh zich zullen hebben te gedragen.*

1.

"Men zal het schoolhouden met het gebed beginnen en eindigen." — (Hier alzoo: *a Jove principium!*)

2 en 3 = 1 en 2 van de Instr. van 1654.

4.

Hij zal, *als de bezigheden van zijn school hem zulks niet beletten dikwijls* — voor: *alle daegen eens, ofte nae goedvinden meermaels* van art. 3a [1]); overigens 't zelfde.

5.

Overeenkomstig 4a; doch dus gewijzigd: "Hij zal zich telkens informeren of en wie van de scholieren er absent zijn, of geweest zijn; en dezelve daarvan geene behoorlijke redenen of permissie van hunne ouders kunnende bijbrengen, corrigeren en straffen." — (Men wane hier slechts niet, dat *de plack ofte roede* geheel verdwenen zijn; 't hinkende paard, zooals het spreekwoord zegt, komt achteraan).

6.

Naar 5a dus gewijzigd: "*Zoo veel mogelijk*, zal hij zorgen, dat de discipelen naar hunne vorderingen, zich gewennen Latijn te spreken." — (Merkelijke vooruitgang in de Redactie!)

---

1) Gemakshalve duide ik voortaan de Instructie van 1654 aan door *a*, en de *Leges* van dat jaar door *b*.

7.

Naar 6ª in dezer voege: "Ook, dat zij, zo binnen als buiten het school, zich zedig gedragen, beleefd zijn, en een ieder de verschulde eer bewijzen; waar in zo zij zich van hunnen pligt niet kwijten, zullen zij daarover naar verdienste gestraft worden." (*Observatio.* In 1805, — gesteld, men kon 't niet navragen, — droegen de schooljongens geen hoed — meer? — Vooruitgang altijd in hunne benaming. Immers in 1654 waren het nog: *die kinderen.*) —

8.

Gelijk 7ª. — *Nur mit ein Bischen andern Worten!* — "In ieder school zal een Custos aangesteld worden, welke op het gedrag van zijne medeleerlingen zal moeten acht slaan, en zo zij, 't zij in het school, 't zij in de kerk, eenige ongeregeldheden bedrijven, zal de Custos verpligt zijn, daar van aan den Meester kennis te geven.

9 = 8ª.

10.

Woordelijk als 9ª. Alleen: "*aan den Magistraat*" voor het vroegere: "*an die Eerbaere Magistraet.*" — (De oligarchie in alles langzamerhand wat afgetakeld.)

Van 11—16 't zelfde als van 10ª—15ª.

En ook 17 = 16ª.

Letterlijk; behalve dan, dat de *h* gelukkig verdwenen is uit *auteurs* en *etymologie* (iam sic.)

18.

Weer even bedilachtig als 17ª; maar hierover spreken wij verder niet eens.

19 = 18ª.

Ten zij voor 't begin: "*dat mede disputatien en repetitiones*" — nu slechts: "*dat de repetitiones*" etc. etc. — (Veel harrewarrerij minder in 1805!)

20 = 20[a].

Doch veel gewijzigd. Namelijk nu: "Rector en Praeceptoren zullen hunne discipelen daar toe houden, om op Zon- en Feestdagen naarstig ter kerke te gaan; en zullen altoos zorgen, dat ten minsten één van hun ter kerke is, ten einde hierop en op het gedrag hunner discipelen, gedurende den godsdienst, te kunnen letten."

21 en 22, zie 19[a] en 21[a].

23 cf. 22[a].

"Er zullen alle jaren twee Examina gehouden worden. Het één Woensdag vóór de Doesborgsche Kermis 1), het ander vóór de Kersdagen, waar naa de Feriae zullen volgen, welke in de Zomer *zes* en in den Winter *vijf* weeken duuren. Behalven deze feriae zullen de discipelen vacantie hebben *agt* dagen om Paaschen en *agt* dagen om Pinxsteren, beginnende van Donderdag vóór tot Woensdag naa die feestdagen." (Aanmerkelijk verschil alzoo in den vacantietijd; die nu bij de spaarzaamheid, ook te dezen opzigte, der vaderen van 1654, nog al afsteekt.)

Van 24—29, dezelfde bepalingen als van 23[a]—28[a].

30 cf. 29[a].

Ook zullen buiten de gewoone weeklijksche en jaarlijksche ferien den discipelen geen andere speeldagen gegeven worden.

31 cf. 30[a].

"De discipelen van de Conrectors en van de tweede en eerste school zullen tweemaal in de week, 's Maandags en Donderdags, 's morgens van elf tot twaalf uur, door den schrijfmeester van het Latijnsch school in 't schrijven en rekenen onderwezen worden. En zullen verpligt zijn dat onderwijs niet te verzuimen, maar er altijd tegenwoordig te zijn. Van welk onderwijs de leerlingen van de Rectors school, *si velint*, zullen kunnen profiteren." (Hetgeen hier

1) Invallende telken jare den laatsten Vrijdag van Junij.

van dien Schrijfmeester staat, zou doen denken, dat hij een afzonderlijk persoon uitmaakte, naast de vier docenten (cf. art. 47). Ik geloof echter eerder, dat daarmede een der beide Praeceptoren bedoeld is. Niemand hier herinnert zich bovendien, dat er in 't geheel *vijf* docenten waren, en hoe er toch vroeger ook met die Praeceptoren werd rondgesprongen, komt uit de stukken, die wij voor ons hebben, reeds eigenaardig genoeg voor den dag.)

32 = 31[a].

33.

"Gelijk ook de andere Praeceptoren buiten kennis van de Heeren Curatoren en van den Rector" — overigens in alles gelijk aan 32[a]; behalve dan, dat daar stond: "*buijten kennisse van den Burgemeyster ende den Rector.*" (Doelmatige wijziging voorzeker. Trouwens de *potestas consularis* vroeger in alles meer op den voorgrond.)

34 = 33[a].

35.

"Zullen de geschikste manier van leren gebruiken en altijd gepraepareerd tot 't onderwijs hunner discipelen komen; zonderlinge zorge dragen, dat de *praecepta* en de *regulae artium*, als fundamenten der studien wel verstaan, van buiten geleerd en te pas gebragt worden." (Op dat *geschikste* voor *bequaemste* na, aldus woordelijk gelijk 34[a]. Ik schreef dit art. ook slechts in zijn geheel over, om toch duidelijk te doen uitkomen, hoe men na anderhalve eeuw, nog dezelfde voorschriften kon geven, welke gewis reeds toenmaals even ongepast als zot zijn geweest.)

36.

Alweer gebleven als 35[a]; alleen dus geredigeerd: "De Rector en Praeceptoren zullen zich onthouden van zich met andere zaaken te bemoeien, 't zij koopmanschappen of andere werkzaamheden, waar door hun dienst of beroep eenigzins zoude kunnen worden verhinderd, veragterd, of occasie gegeven van eenige opspraak." (Dat althans vroeger "de Meesters

der onderste Classen, *ten reguarde van haer sober bestaen*", er eenige koopmanschap, of andersins, bij aan de hand namen, zou niemand mogen verwonderen. De Magistraat bleef nogtans in zijn volste regt met dit te verbieden; — ten minste voor al degenen, die als docent geplaatst wenschten te worden. Voorwaarden zijn in zekeren zin vrij. Maar wel verdient het eenige opmerking, dat men op nieuw, in 1805, deze bepaling inlaschte.)

37 = 36[a].

38.

Wederom hetzelfde dwaze art. als 37[a], slechts met dit onderscheid, dat daar geschreven stond: "*Sullen ook met groote lessen*", en hier dan: "Zij zullen ook *met al te grote lessen*", etc. Verder is hier *die botte jeught* van toenmaals, euphemistisch veranderd in: *de onkundige jeugd.*"

Van 39—41 = van 38[a]—40[a].

42 cf. 41[a].

"Zullen elk in zijne classe, zorg dragen, dat de discipelen al 't geen hun hier boven voorgeschreven wordt, nakomen en naukeurig onderhouden." — (Vreemd artikel altijd, vooral hier, zoo tusschen al 't overige in. Doch men schijnt maar iets in de plaats te hebben willen stellen voor dat gebod tegen de *solecismi* vooral, hetgeen dan eindelijk bezweek, tot groot gerijf voorzeker van jong en oud.)

Van 43—45 weer de verordeningen van 42[a]—44[a].

46 cf. 45[a].

De Praeceptoren zullen aan de discipelen alhier op de Latijnsche scholen zijnde, geene private institutien, buiten de scholen, mogen geven, wordende alleen aan den Rector der scholen gepermitteert, om aan discipelen, alhier ter school gaande, private institutien te geven over zaaken, welke op geene der vier classen getracteert worden.

47 = 46[a].

Alle vierendeel jaars zal de Rector van ieder discipel van

zijn school voor schoolgeld hebben *twee* guldens; de Conrector *eenen* gulden en *tien* stuivers; de Praeceptor van het tweede school *eenen* gulden, en die van 't eerste school *twaalf* stuivers.

48.

Weer even als 47a; slechts op nieuw het epitheton van *eerbaer* er uit. (cf. ann. a. art. 10.)

49.

Voor 't immatriculeren van ieder discipel zal de Rector mogen nemen *drie* guldens.

Hierna volgen, even als boven, de

Wetten van de Latijnsche Schole te Doesborgh.

1.

Gelijk art. 1b.; alleen dus op nieuw geredigeerd: "De discipelen zullen 's morgens opgestaan zijnde God danken en bidden, insgelijks 's avonds, vóór zij zich ter ruste begeven: ook 's morgens zich wasschen, kammen, en naa hunne lessen geleerd te hebben, zich op den bepaalden tijd naa 't school begeven, en alzins in stilte plaats nemen." (Al deze voorschriften zijn buiten twijfel zeer goed; maar of ze daarom, de laatste alinea uitgezonderd, híer wel te pas komen, is eene andere zaak. Men denke hierbij aan de in art. 17 bepaalde straffen wegens alle wetsovertredingen, zonder onderscheid.)

2. of 2b.

Zij zullen 's zomers smorgens om half negen, 's winters om negen uur, en des namiddags altijd om twee uur in 't school komen, en zorg dragen, dat zij vóór dat de klok geslagen heeft, in 't school zijn.

3 = 3b.

4.

's Zomers zal er School gehouden worden van 's morgens van half negen tot elf, en 's winters van negen tot elf uur,

's namiddags altijd van twee tot vier uur; zullende telkens 't school houden met 't gebed geeindigd worden.

5 of 5^b.

De discipelen zullen alle zon- en feestdagen vóór en náá de middag naa de kerk gaan.

6 of 6^b.

"In de kerk komende zal elk ordentelijk naar zijn rang zijn plaats nemen; onder 't bidden, zingen of prediken geene ongeregeldheid bedrijven, niet klappen, slapen, noch eenige vrugten of eetwaren bij zich hebben, maar in alles met modestie en devotie zich gedragen." — (Niet zeer eervolle herhaling voor de jeugd van 1805.)

van 7—12 = van 7^b—12^b.

13 of 13^b.

Zullen buiten de speeldagen geen anderzins geoorloofd speelgereedschap mogen gebruiken, veel minder 't zelve in 't school medebrengen.

van 14—16 = van 14^b—16^b.

17, of 17^b en 19^b.

De Custodes zullen vlijtig aantekenen die geene welke tegens de Schoolwetten misdoen, volgens orders hun daarvan gegeven. Wie tegens deze wetten zondigt, zal naar vereisch en verdiensten, 't zij *met woorden*, *plak of roede*, *en niet met geld*, gestraft worden.

18.

Deze wetten zullen alle halve jaren, naa geeindigde vacantie, den discipelen voorgelezen worden.

Aldus bij Heeren Curatoren gedaan, en in den Raad der stad Doesborgh geapprobeerd den 23 Julij 1805.

Ter ordonn. van dezelve.

T. J. J. van Leenhof de Lespierre,
Secret.

Ons voornemen, ten slotte, was geenszins, om commentariën van eenigerlei aard op deze Reglementen te geven, en men beschouwe ook als zoodanig niet de enkele aanmerking, die hier er daar onwillekeurig uit de pen gleed. Voor het eenvoudig doel van al dit geschrijf herinnere men zich slechts, zoo noodig, hetgeen daaromtrent boven uitdrukkelijk staat aangewezen. Zij alleen dit hier nog bijgevoegd, namelijk, dat de resultaten dezer tweede wets-editie althans geenszins gunstig bekend staan; waartoe evenwel in de eerste en voornaamste plaats, de min gelukkige tijdsomstandigheden, welke weldra volgden, het hare ruimschoots hebben bijgedragen. Zoo was reeds binnen de tien jaren het getal docenten op drie gebragt, welk getal men weer in 1816 liet uitsterven tot op twee: een Rector en Conrector. Sedert werd daar een afzonderlijk onderwijzer voor de wiskunde bijgevoegd, totdat eindelijk, bij de jongste hervorming onzer Latijnsche school in een stedelijk gymnasium in modernen zin, hetwelk in 1850 plaats greep, bij het gebleven vast getal van twee docenten voor de oude talen, er nog een gelijk getal van twee Lectoren aan verbonden werd, en wel één voor de wiskunde en één voor de nieuwe talen. Wij hopen daarenboven (om toch alles op te noemen), weldra weer in het bezit te zijn van een *palaestricus*, die mede, na 1850, aan 't Gymnasium werd toegevoegd. Het in ditzelfde jaar tevens weer geheel vernieuwd Reglement, ofschoon veel kleiner en minder omslagtig dan de vorige, spaar ik nogtans mijnen lezers ditmaal gaarne, uit gemoedelijke vrees van hen welligt reeds meer dan genoeg, met al die voorafgaande zaken te hebben bezig gehouden.

DOESBORGH, Dec. 1854. C. A. ENGELBREGT.

OVER HET ONDERWIJS IN DE RHETORICA OP DE GYMNASIEN.

Ik vrees, dat wanneer iemand dezen titel ziet, hij dadelijk een ongunstig vooroordeel tegen dit opstel zal opvatten. Hij zal terstond bij zichzelven zeggen: "zijn er niet reeds genoeg vakken van onderwijs op de gymnasiën? Waartoe zal men leeraars en leerlingen met nog meer arbeid belasten? En bovendien, wanneer het vak, dat de schrijver wil invoeren, eenige praktische nuttigheid of eenige aangenaamheid bij de beoefening had, dan kon het er nog mede door; maar de Rhetorica! Wij hebben in onze jeugd al die namen van Rhetorische figuren met voorbeelden in 't Latijn en Grieksch er bij moeten leeren, en hebben ons daar vreeselijk mede verveeld en er menige nota negligentiae voor gekregen, zonder daardoor een zier welsprekender te zijn geworden, en daarom hebben wij, toen wij zelven met doceren begonnen, terstond besloten, die vervelende en onvruchtbare rhetorica te laten loopen, en er sedert niet meer naar omgezien, en alzoo én ons zelven én onzen leerlingen veel verveling en veel verdriet uitgespaard. Laat dus de schrijver, indien hij er lust in heeft, zelf met zijne Rhetorica de proef nemen, maar ze geenszins aan anderen opdringen."

Dergelijke aanmerkingen voorzie ik, en 'k moet erkennen, dat ze schijnbaar zeer gegrond zijn; dat ik het dus aan

niemand kan ten kwade duiden, wanneer hij ze maakt, en dat ik ze ook zelf maken zou, wanneer ik met Rhetorica niet wat anders bedoelde dan er gewoonlijk onder verstaan wordt. Ik verzoek mijne lezers, indien er zijn die de goedheid hebben dit opstel niet ongelezen ter zijde te leggen, maar het even in te zien, een weinig geduld met mij te nemen, en althans zoo ver voort te lezen, totdat zij weten, wat ik eigenlijk bedoel. Welligt zullen zij dan anders over de Rhetorica, die hier wordt aangeprezen, oordeelen.

Daar de meesten onzer de *Rhetorica contracta van Vossius, uitgegeven door Schippers*, in hunne jeugd gebruikt hebben, en door dit boekje zoo tegen de Rhetorica zijn ingenomen, wil ik juist dit boekje tot grondslag mijner redenering leggen; niet om mijn publiek te trotseren, maar om mij des te gemakkelijker aan den geest mijner lezers aan te sluiten, door het opwekken hunner herinnering; en om daardoor wat ik eigenlijk wil des te duidelijker te doen uitkomen.

Het onderwijs, hetwelk ik in mijne jeugd in de rhetorica gehad heb, bestond daarin, dat ik het boekje van Schippers woordelijk en zonder verklaring er bij heb moeten van buiten leeren. Dat daardoor noch ik, noch iemand anders een redenaar kon worden, behoeft geen betoog. Dit is echter niet aan de Rhetorica te wijten, maar grootendeels aan het slaafsch volgen en niet oordeelkundig gebruiken van het boekje van Schippers. Wij willen, tot gemak onzer lezers, die dit boekje denkelijk reeds lang verloren hebben, eens kortelijk opgeven, wat er in staat, en dan daarop voortredeneren. Zie hier den inhoud:

Cap. I. *De Rhetorica, ejusque officio.* § 1. De Rhetoricae definitione. § 2. De Rhetoricae materia et officio. Cap. II. *De Inventione.* § 1. De Argumentorum generibus. § 2. De genere Demonstrativo. § 3. De genere Deliberativo. § 4. De genere Judiciali. § 5. De Statibus. § 6. De Affectibus. § 7. De Moribus. Cap. III. *De Dispositione.* § 1. [Quid sit Dispositio]. § 2. De Exordio. § 3. De Narratione. § 4. De Confirmatione. § 5. De Peroratione. Cap. IV. *De Elocutione.* § 1. [Quid sit Elocutio]. § 2. De Puritate. § 3. De Perspicuitate. § 4. De Ornatu. Cap. V. *De Tro-*

pis. § 1. De Tropis in universum. § 2. De Metaphora. § 3. De Metonymia. § 4. De Synecdoche, ejusque speciebus, Antonomasia et Litote. § 5. De Ironia, ejusque specie Euphemismo. § 6. De troporum affectionibus, Catachresi et Hyperbole. § 7. Regulae generales de recto troporum usu. Cap. VI. *De Schematibus.* § 1. De Schematibus in genere. § 2. De Schematibus verborum. § 3. De Schematibus cogitationum. § 4. De usu Troporum et Schematum generali. Cap. VII. *De Suavitate dicendi.* §. 1. De suavitate orationis in universum. § 2. De Periodo. § 3. De Numeris Oratoriis. Cap. VIII. De Styli generibus sive characteribus.

Zie daar den inhoud van het boekske. Wanneer wij dezen inhoud nagaan, dan doen wij ligtelijk de vraag, van waar het komt, dat onze herinnering ons van de Rhetorica niets vertoont dan eene dorre lijst van Rhetorische figuren, terwijl er toch in dit boekje veel meer staat. Dit is de schuld van Schippers, die bij de verdeeling zijner stof de juiste maat niet heeft in het oog gehouden. Het geheele boekje, althans de uitgave die ik gebruikt heb, is, behalve het voorberigt, de indices enz., 72 bladzijden groot, en van die 72 bladzijden nemen Cap. V en VI, waarin die dorre lijsten voorkomen, 50 pagina's in. Is het wonder, dat wij de rest vergeten zijn en dat alleen die twee ongelukkige hoofdstukken in ons geheugen zijn blijven hangen? En is het dan niet natuurlijk, dat wij daardoor een ongunstig vooroordeel tegen de Rhetorica hebben opgevat?

Wanneer ik evenwel verklaar, dat ik het voornaamste deel der Rhetorica elders zoek dan Schippers, en begin met Cap. V en VI geheel weg te schrappen, of althans van 50 bladzijden tot 5 te reduceren; dan zal, geloof ik, ieder mij toestemmen, dat de Rhetorica zijner herinnering eene andere is dan de door mij verdedigde.

Gaan wij thans eens na, steeds volgens den welbekenden Schippers, wat ik eigenlijk met mijn Rhetorisch onderwijs bedoel.

Ik wil het boekje van Schippers wel behouden, want ik weet geen beter, maar het aldus gebruiken.

Vooreerst wil ik er wekelijks een klein stukje uit laten

van buiten leeren, doch nimmer zonder dat het vooraf besproken en verklaard is.

Cap. I. beschouw ik als inleiding noodzakelijk al was het alleen, om de jeugd eenigzins ten voordeele van dit studievak te stemmen; waarbij men niet moet vergeten, op te merken, dat Cicero, van der Palm en andere beroemde redenaars er veel moeite aan besteed en er veel baat bij gevonden hebben.

Cap. II. *De Inventione.* Dit hoofdstuk en het volgende zijn bij mij de hoofdzaak. Het is wel zeer waar, dat wij door de hier opgegeven regels geen bewijzen kunnen leeren vinden, wanneer wij over dingen, die ons niet bekend zijn, op het oogenblik willen spreken. Dit echter is ook het doel van dit hoofdstuk niet. Hierin bestond de slechte kunst der oude sofisten, die niemand tegenwoordig zal aanprijzen.

Ik beschouw die leer *de inventione* integendeel als een leiddraad, om, wanneer men met de voorstudie klaar is en de noodige stof heeft bijeenverzameld, in die massa met verstand te leeren zoeken, en datgene, hetwelk wij gebruiken kunnen, te leeren onderscheiden van hetgeen overbodig is om ons oogmerk te bereiken. Zulk eene studie kan ons tegen soeperigheid van redenering wapenen, en ons tevens leeren niets wezenlijks voorbij te zien.

Cap. III. *De Dispositione.* Dit hoofdstuk is vooral voor hen, die beginnen te stellen, van veel belang.

Buffon zegt in de redevoering, waarmede hij zijne intrede in de Fransche Academie vierde, dat iemand onmogelijk goed kan schrijven, wanneer hij, voordat hij begint, geen schema gemaakt heeft; en de schrijver van de Pastorie van Mastland bekent, dat hij door de regels in het hoofdstuk *de dispositione* vervat, in den beginne krachtig is geholpen, wanneer hij wekelijks eene kerkelijke redevoering moest opstellen, ja, dat hij zonder die regels er niet zou gekomen zijn. Naderhand, toen hij meer oefening verworven had, had hij zich er van geëmancipeerd, daar de ondervinding hem geleerd had, wanneer hij b. v. *het exordium* ongestraft kon weglaten, enz.; maar in den beginne hadden zij hem onwaardeerbaar veel

dienst bewezen. Het is dan ook buiten kijf, dat al wat opstel heet geregeld moet zijn, om begrepen te worden en de denkbeelden van den schrijver of spreker in den geest der hoorders te doen overgaan. Die geregeldheid nu verkrijgt men door de regels der Dispositio te bestuderen, en daarom wil ik dit hoofdstuk vooral beoefend hebben.

Het behoeft naauwlijks gezegd te worden, dat vooral bij het bestuderen van Cap. II. en III praktische oefeningen bijzonder heilzaam zijn. Om tijd te sparen en het overige onderwijs te ondersteunen, is het raadzaam daartoe bij voorkeur onderwerpen te kiezen, die uit het op de school behandelde zijn genomen en dus geene lange studie vorderen, om er zich in te werken.

Cap. IV. *De Elocutione* wordt naar mijne wijze van zien best met Cap. VII *De suavitate dicendi* en Cap. VIII *De styli generibus sive characteribus*, uno tenore, gelijk men zegt, afgehandeld, en meest door praktische oefeningen en door het kritisch lezen van goede schrijvers, vooral van Classici, aangeleerd. Cap. V. en Cap. VI. wil ik liefst maar geheel overslaan, of althans slechts Cap. V. §. 1 en §. 7. Cap. VI. § 1 en §. 4. behouden, en die met Cap. IV, VII en VIII verbinden. Praktisch nut toch heeft het aanleeren dier figuren in 't geheel niet, gelijk Schippers trouwens zelf erkent, als hij op blz. 66 zegt: "Haec praecipua orationis sunt schemata sive figurae, quae, non ex methodo dicendi quodam profluxerunt, sed sponte sua ingenii humani acumini, et phantasiae animoque commoto suam originem debuerunt: quae quidem a dicendi magistris observata in disciplinae formam postea sunt redacta.

Apparet igitur schematum, ut et troporum usum non quaesitum atque affectatum esse oportere, sed ex iisdem ingenii animique fontibus ea *ultro* orta esse debere."

Voor zoover het nuttig mogt zijn de daarmede verbondene barbaarsche terminologie te kennen, kan hierin door occasioneel onderwijs of met behulp van lexica voorzien worden.

Eindelijk wil ik tot besluit vooral ook op declameer-oefeningen aandringen, daar eene goede declamatie volgens Demosthenes de hoofdzaak is. Dit moge niet vrij van over-

drijving wezen, maar onverschillig is zij waarlijk niet. Declamatie wordt het best door oefening aangeleerd, en daartoe leveren de Classici goede stukken in menigte, zonder dat men tot de moderne literatuur zijne toevlugt behoeft te nemen. Ik althans zou bij voorkeur uit de Classici laten declameren, zoo om tijd te winnen als om ze ook daardoor te laten exploiteren, en ze in de schatting der jeugd te doen rijzen.

Wanneer wij de Rhetorica zóó beoefenen, dan wordt zij veel korter dan die, waarmede wij ons in onze jeugd verveeld hebben, en tevens veel nuttiger. Dit wil ik trachten aan te toonen.

Dat zij korter wordt, behoeft ik haast niet te betoogen, want wij reduceren de 72 bladzijden van Schippers tot 22, of op zijn hoogst 27; doch dat zij nuttiger wordt is van meer belang, en moet dus naauwkeuriger bewezen worden.

Vooreerst beschouw ik deze wijze van de Rhetorica te behandelen als een middel om de Classici goed te verstaan. Door *goed* bedoel ik hier geenszins hetzelfde als *grammatisch*. Ik laat de grammatica geheel in hare waarde, doch spreek nu van iets anders. Ik meen met *goed verstaan*, zich eene heldere voorstelling te maken van de denkbeelden, die de schrijvers dachten, en deze nog eens over te denken. Dit nu wordt, geloof ik, zeer gemakkelijk gemaakt, wanneer wij een middel hebben, om die denkbeelden in hunne wording na te gaan, en nu zij tot een geheel zijn zamengevoegd, dit te analyseren. De oude schrijvers schreven voor een groot deel volgens de regels der rhetorica. Wanneer wij dus die regels kennen, dan weten wij, hoe zij hunne denkbeelden bijeen zochten en rangschikten, en kunnen op deze wijs gemakkelijk nagaan hoe hun arbeid in elkander zit. Wanneer wij bij voorbeeld eene redevoering van Isocrates of Cicero in *Exordium*, *narratio*, *confirmatio* en *peroratio* verdeelen, en dan de onderdeelen dier vier hoofdstukken nagaan; dan bekomen wij eene schets dier redevoering, en begrijpen haar hierdoor vrij wat beter dan te voren. Het natuurlijk gevolg hiervan is tevens, dat de jeugd niet alleen dieper in de Classici zal indringen, maar ze ook meer zal gaan liefhebben,

en er eerder toe komen zal, om er uit eigen liefhebberij in te lezen.

Verder is deze wijs van de Rhetorica te beoefenen een geschikt middel om repetitie te houden. Repetitie is, volgens vader Wyttenbach, de ziel der grondige studie. Dit beaam ik volkomen, en zoo mijn eigen ondervinding hier iets afdoet, dan verklaar ik, dat het herhaald lezen van hetzelfde boek mij steeds meer voordeel heeft aangebragt dan telkens een ander op te vatten.

Repetitie is echter uit haren aard vervelend, en daarom is alles, wat er iets nieuws aan kan toevoegen, welkom. Wanneer men nu eerst een stuk grammatisch gelezen en geïnterpreteerd heeft, en men repeteert het dan, niet door het eenvoudig nog eens te lezen, maar door het volgens de regels der rhetorica te analyseren; dan doet men wat nieuws en verveelt zich bij gevolg niet; terwijl men door alzoo te repeteren tevens dieper in zijnen schrijver indringt, hem beter leert begrijpen, en juist daardoor er meer vermaak in schept en er meer voordeel uit trekt. Deze wijs van repeteren is dus minder vervelend en tevens nuttiger dan de gewone.

Daarenboven is deze rhetorische studie geschikt om welbespraaktheid te doen verwerven. Dit spreekt na het gezegde van zelfs. Immers wanneer men geoefend is, om uit de voorhande zijnde stof hetgeen voor ons oogmerk dienen kan op te zoeken, hetgeen men zeggen wil behoorlijk zamen te voegen, zich in een goeden stijl uit te drukken, en eindelijk, zoo het opgestelde niet bestemd is om gelezen maar om gehoord te worden, de begaafdheid verworven heeft om het goed voor te dragen; dan is men welbespraakt. Dit zal niemand mijner lezers tegenspreken, en ik zal er dus wel niet meer van behoeven te zeggen.

Eindelijk voldoen wij, door ons gymnasiaal onderwijs een weinig meer rhetorisch in te rigten aan de eischen van den tijd, die hoe langer zoo meer vaardigheid in het spreken van allen, die zich in de maatschappij willen doen gelden, vordert, en die de geleerden meestal naar hunne geschiktheid in het spreken beoordeelt. Wij doen dus aan onze discipels

een dubbele dienst door ze welbespraaktheid te doen verwerven, en wij doen de gymnasiën daardoor ongetwijfeld stijgen in de gunst van het publiek, waardoor ze toch, of wij het willen erkennen of niet, op den duur moeten in stand gehouden worden.

Ik heb dus zoeken aan te toonen, dat deze wijs van de Rhetorica te beoefenen niet bijzonder tijdroovend is, dat zij de Classici beter doet verstaan, dat zij de discipelen welbespraaktheid doet verwerven, en ze daardoor in der daad helpt om in de wereld vooruit te komen, en dat zij de gymnasiën in de gunst van het publiek zal doen stijgen. Wanneer dit alles nog niet genoeg is, om zulk eene studie der Rhetorica aannemelijk te maken, dan is mijn betoog te vergeefsch; doch ik voor mij durf het tegendeel hopen, en in die hoop leg ik de pen neder, hoezeer ik bereid ben, wanneer ik van het tegendeel overtuigd word, mijne meening te laten varen.

D. BURGER, Jr.

6 *

PROEVE EENER GESCHIEDENIS VAN HET GYMNASIUM TE LEEUWARDEN.

De Historia Gymnasii Leovardiensis ab origine ad haec tempora. Scripsit J. C. G. Boot, eius Gymnasii quondam Rector, nunc Professor in Athen. Amstelod. Leovardiae, apud Gul. Eeckhoff. 1854.

De geschiedenis van onze Nederlandsche Gymnasiën is voor de kennis der rigting van het vroegere onderwijs niet alleen, maar ook voor de geschiedenis der wetenschappen in ons land van gewigt. Want vele leeraars, op wier bezit de Gymnasiën konden roem dragen, hebben onder de beoefenaars der letteren en der Latijnsche poezij eene eervolle plaats ingenomen; andere, wier werkzaamheid zich tot den engen kring hunner beroepsbezigheden bepaalde, hebben toch door den invloed, dien zij dáár uitoefenden, iets toegebragt tot die grondigheid, die onze natie in het beoefenen der wetenschappen steeds zoo gunstig onderscheidde.

Maar is de beoefening dier geschiedenis in meer dan één opzigt belangrijk, zij heeft ook hare eigenaardige moeijelijkheden. Voor zoo ver de leeraren zelve ons geen geschriften hebben nagelaten, kan hun onderwijs wel is waar soms uit de leerlingen, die zij gevormd hebben en uit de berigten hunner tijdgenooten beoordeeld worden. Maar de laatsten treden zelden zoo in bijzonderheden, dat men uit hun ge-

tuigenis iets van de methode, de vakken van onderwijs en andere zaken, die op den inwendigen toestand der scholen betrekking hebben, gewaar wordt; en wanneer wij, om het onderwijs te leeren kennen, ons bij de rezultaten bepalen, en de mindere of meerdere voortreffelijkheid van één of weinige leerlingen, die ons toevallig bekend zijn, tot grondslag van ons oordeel over eene inrigting leggen, dan loopen wij groot gevaar om voorbarig te zijn, omdat bij die weinigen aanleg en ijver kunnen hebben vergoed, wat aan het onderwijs ontbrak, en de Latijnsche Scholen slechts een van de vele middelen waren, waardoor zij gevormd werden tot dien trap van ontwikkeling, waarop zij later óf in hunne geschriften óf in de geschiedenis zich vertoonen. De sporen van vroeger en later onderwijs zijn dan geheel ineengevloeid. Zekerder en veiliger maatstaf levert ons de uitdrukkelijke getuigenis van leerlingen, die later als schrijvers optraden en ons eenig berigt geven over het onderwijs, door hen vroeger genoten. Maar hun getal is gering. Weinigen waren er, die aanleiding of lust hadden, om in hunne geschriften van hunne vorige leermeesters te spreken; en gering is buitendien het getal schrijvers in verhouding tot het geheele getal leerlingen. Het is dus zeer wel mogelijk, dat er verdienstelijke docenten geweest zijn, die door ons thans niet anders, dan uit schrale mededeelingen van min of meer officiële bescheiden gekend worden. Het meeste zullen hier de stedelijke archieven opleveren. Want Notulen van Schoolvoogden of Curatoren bestaan nergens, voor zoo ver ons bekend is, in voldoenden staat, evenmin als er periodieke geschriften uitsluitend aan de Latijnsche Scholen gewijd waren [1]). Evenwel houde men onder 't oog, dat de archieven, wanneer zij ook al goed geordend zijn, toch niet zonder moeite, en dikwijls zonder daaraan geëvenredigd nut zullen geraadpleegd worden. De schoolzaken zijn in de acten der besturen bijzaak, en er zijn dus natuurlijk jaren verloopen,

---

1) De Boekzaal van vroegere jaren voorziet slechts gedeeltelijk in dit gemis. Indien er notulen van Curatoren-vergaderingen hier of daar bestaan, die van eenig belang zijn, zal 't mij aangenaam wezen dit te vernemen.

zonder dat er iets betrekkelijk de Gymnasiën werd besloten Daarenboven behoort wat men dáár en bepaaldelijk in de stadsrekeningen vindt, tot het uitwendige; en de eenige officiële stukken, waardoor men op de inwendige inrigting van de scholen een blik zou kunnen slaan, de schoolverordeningen, schijnen niet overal bewaard te zijn [1]).

Het is dus niet vreemd, dat er voor de geschiedenis der Nederlandsche Gymnasien weinig is geleverd [2]). Het was niet alleen de moeijelijkheid die afschrikte, maar ook de vrees van slechts weinige belangrijke rezultaten te zullen verkrijgen. Zoo lang er voor de oude letteren geen afzonderlijke faculteit bestond, werden veelal beoefenaars van andere vakken, die elders niet konden gebruikt worden, aan de Latijnsche Scholen als Praeceptoren verbonden, en zij verdienen meestal niet, dat men tijd en moeite besteedt, om hunne lotgevallen na te sporen. In den regel waren slechts de Rectoren — een klein gedeelte van het docerende personeel — verdienstelijke beoefenaars der letteren, die den goeden naam van hunne inrigtingen konden bevestigen. Een gedeelte dus van de vrucht der nasporingen, die nog al eenige moeite vereischen, verdient niet in 't licht te komen, en het wetenswaardige, dat niet reeds bekend was, zal, zoo als men vreest, in verhouding tot het onbelangrijke zeer gering schijnen. Het lijdt ook geen twijfel, of de volledige geschiedenis van eene enkele Latijnsche School (volledig in dien zin dat al het bekende wordt opgesomd), zal zeer moeijelijk de algemeene aandacht wekken. Evenwel is het meeste toch van lokaal belang, en elke bijzondere geschiedenis levert nieuwe bouwstof voor een algemeen werk, waarin het vroeger gegevene tot een minimum van algemeen belangrijke zaken kan teruggebragt worden.

Met vreugde begroeten wij dus de bovenstaande geschie-

1) Dr. P. H. Tydeman noemt er vijftien op in de *Miscell. Philol. et Paedag. Nova series fasc.* 2, *p.* 278 *sq.* Slechts twee zijn er van deze stellig ouder dan 1700.

2) Zie eene opnoeming daarvan in de *Gesch. der Lat. Scholen te 's Hertogenbosch* van Dr. C. R. Hermans in de *Bijdragen voor* 1851, bl. 56. [Waarbij te voegen is: *H. Bouman, Geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool en harer Hoogleeraren*, 2 dd. Utrecht, 1845—48].

denis van het Leeuwardsche Gymnasium. Wij hebben haar te danken aan den ijver van Prof. BOOT, die in zijne betrekking van Rector van 't Gymnasium tot in 1851 steeds heeft bijeengebragt, wat tot dat onderwerp behoorde, en door de bereidwilligheid van den verdienstelijken Archivarius *W. Eeckhoff* zoodanig is ondersteund, dat wij zeker weten, dat er op het Leeuwardsche archief niets van eenig belang ongebruikt is gebleven. De Leeuwardsche Latijnsche Scholen hebben ook een tijd van verval gehad, doch verre de meeste vroegere Rectoren verdienen met eere genoemd te worden. Daarom zal een kort verslag van het door Prof. Boot geleverde hier niet te onpas zijn.

De 7e December 1558 kan als stichtingsdag der openbare Latijnsche Scholen beschouwd worden; op dezen werd door Burgemeesters, Schepens en Raden van Leeuwarden met WYBRANDT VAN HALLUM (VIBRANDUS HALLUMENSIS) een soort van akkoord aangegaan tot de oprigting van openbare Latijnsche Scholen, "informe ende Maniere van een Particulier Schoele", zooals er reeds vroeger te Leeuwarden bestonden (p. 4), in dier voege dat elk der contracterende partijen van hare verpligtingen zoude ontslagen zijn, wanneer zij het verlangde, mits zij daarvan drie maanden vooraf kennis gave. Wybrandt bedong, dat de bijzondere scholen zouden worden gesloten, en dat hij het matige salaris van 50 goudguldens zou genieten met ½ aandeel in de schoolpenningen, die in het vierendeeljaars van 6 tot 10 stuivers bedroegen, terwijl de kinderen van burgers "die noch nyet ad sextam classem en zijn gecoomen, zonder onderscheydt *ofte zy Latyn leeren ofte nyet*" elk vierendeeljaars vier stuivers betaalden. Tot het onderwijs werd hem de reeds vroeger bestaande school van Oldehove (binnen Leeuwarden) aangewezen, en de drie andere "ondermeesters" aan die school vermaand om hem gehoorzaam te zijn. Voorts zoude ".alle Last van Tchoere van singē ende diergelycke leggen op dondermeesters der voerschr. schoelen alleen." Van het bijwonen der processiën kon Wijbrandt evenwel geen ontslag krijgen, hetwelk hem zeker minder zal hebben aangestaan, indien de gissing van den schrijver waarheid bevat, dat de reden, waarom hij om-

streeks 1566 Leeuwarden met Delft heeft verwisseld, te zoeken is in de oneenigheden, die de invoering der hervorming te Leeuwarden vergezelden. Althans is hij na de invoering van de hervorming in 1580 naar Leeuwarden teruggekeerd op de verhoogde jaarwedde van 300 car. gulden (uit de geestelijke goederen van Oldehove te betalen). Hij is daar ongeveer 1588 overleden. Wij kunnen uit een en ander opmaken, dat de *institutio* waarlijk *puerilis* was. Ook ontbrak de "ultima ratio docentis" hier evenmin als elders; want de beroemde opvolger van Wybrandt Jan Fongers (Joannes Fungerus) was zeer ingenomen met de gevoelige indrukken van dat werktuig, blijkens zijne nadrukkelijke aanmaning aan de leeraars om "ferula verbisque minantibus" de slechte zeden van het schoolvolk te bedwingen. Doch Fongers was niettemin een deugdelijk docent, 't welk hij én door het vormen van uitstekende leerlingen én door zijn boekje *de puerorum disciplina et recta educatione* (L. B. ex offic. Plantin. 1586) getoond heeft, en een kenner van't Latijn, zooals de uitgave van zijn *Etymologicum Latinum* bewijst. Een Duitscher Edo von Neuhaus (Ed. Neuhusius) was zijn opvolger (1607), een man, die minder om zijne geschriften dan om de liefderijke zorg voor zijne leerlingen, die in zijne brieven doorstraalt, verdient genoemd te worden In een van deze klaagt hij dat zijne leerlingen "praecipitatis studiis in Academias transeant et aeque propero inde abitu ad paternos focos revertantur, adeoque speratam eruditionis messem in prima saepe herba proterant et conculcent." Men ziet, de klagt over te vroeg verlaten van de scholen is niet nieuw; ofschoon zij thans met meer grond wordt geuit; want het blijkt uit hetgeen Boot op p. 16 getuigt, dat er onder de leerlingen van von Neuhaus, toen deze den 30 October, 1607 zijn ambt aanvaardde, eenige waren, die hunnen 25-jarigen leermeester in leeftijd overtroffen. Ten zij dan, dat deze leerlingen door bijzonder onderwijs werden gevormd, hoedanig ook door de docenten te 's Hertogenbosch onder den naam van collegie werd gegeven [1]). Doch hoe dit geweest

1) Zie Hermans, t. a. p. bl. 102.

zij, bij den stedelijken Raad was zijn jeugdige leeftijd een bezwaar, hetwelk deze door de aanstelling van een leeraar boven von Neuhaus zocht te boven te komen; aan dezen nieuwen onderwijzer, die alles behalve directeur was, gaven zij den titel van *Gymnasiarches* en droegen hem het onderwijs in 't Grieksch en de wijsbegeerte op. Dat men om von Neuhaus niet te krenken getracht heeft eerst twee zijner vorige leermeesters daartoe over te halen, komt mij niettegenstaande hetgeen Boot p. 22 daartegen aanvoert, niet onwaarschijnlijk voor. Reeds voor de ambtsaanvaarding van von Neuhaus schijnen daartoe pogingen te hebben plaats gehad. Doch vruchteloos. In 't volgende jaar slaagde men beter met DES MULIERS (NICOLAUS MULERIUS) van Brugge afkomstig, maar in zeer jeugdigen leeftijd met zijn vader om geloofszaken naar Noord-Nederland gevlugt. Hij was te Leeuwarden van 1608 af zes jaren werkzaam, en van daar is hij als Hoogleeraar naar Groningen verplaatst.

Het zoude ons te lang ophouden, wanneer wij den schrijver verder op den voet wilden volgen. Ook zijn er na von Neuhaus († 1638) tot aan 1755 geen Rectoren geweest, die hier bijzondere vermelding zouden verdienen, alleen met uitzondering van Is. Valckenaer (1697—1719), aangaande wiens methode iets door Boot op p. 29 wordt medegedeeld. Doch met het straks genoemde jaar 1755 brak een gelukkig tijdvak voor de Latijnsche scholen aan, waarin de namen van JOH. PIERSON, HENR. JOH. ARNTZENIUS en MEINARD TYDEMAN uitblinken. De geleerde schrijver van de *Verisimilia* is meer bekend als gelukkig beoefenaar van het Grieksch dan van de Romeinsche poëzij, waarover de schrijver, p. 34, iets mededeelt. Na zijn vroegen dood (1759) werd H. J. Arntzenius, even als Pierson uit Friesland zelf afkomstig, met algemeene stemmen tot zijn opvolger gekozen. Als beoefenaar van het regt heeft hij zich gunstig onderscheiden, maar de letteren heeft hij eenzijdig bestudeerd. Terwijl hij zich altijd, met verwaarlozing van taalstudie, op de kennis der zaken toelegde, ontbrak hem een onmisbaar vereischte voor het onderwijs in de oude talen, zuiverheid van Latijnschen stijl. Doch omtrent het gymnasium heeft hij

zich verdienstelijk gemaakt zoo door den ijver waarmede hij zijn ambt bekleedde als door de bewerking van de geschiedenis der Latijnsche scholen [1]). Met de woorden van Wassenbergh wordt het beeld van den beminnelijken en beschaafden man op p. 40 in hoofdtrekken geschetst. — Tydeman was slechts kort aan 't gymnasium werkzaam, maar lang genoeg, om hem naar waarde te schatten. Zijn vertrek, hetwelk reeds binnen den tijd van twee jaren voorviel (1763—1765) werd te Leeuwarden zeer betreurd.

Indien de opvolger van deze mannen eene minder roemrijke loopbaan heeft gehad, hij verdiende toch evenzeer uitvoerig vermeld te worden. VALENTINUS SLOTHOUWER had het zeldzame voorregt van meer dan 56 jaren aan het hoofd van de scholen te staan, en, wat meer zegt, het mogt ook voor 't gymnasium een voorregt heeten, hem zoo lang te bezitten. De gedachtenis aan den goeden oude, die zonder iets van zijne indrukwekkende waardigheid te verliezen, door zijne gulle vrolijkheid het onderwijs wist te veraangenamen, en door zijne jaren niet verhinderd werd, om voor eenige oogenblikken tot den leeftijd zijner leerlingen af te dalen, leeft nog in de dankbare herinnering van het tegenwoordige geslacht. Schoon hij zich eigenlijk aan de theologie had toegewijd, van welk vak hij later door de theologische twisten van dien tijd was afgeschrikt, legde hij zich echter eerst als opvolger van Gijsbert Koen te Harlingen, en later te Leeuwarden op de vroeger door hem reeds te Harderwijk met veel vrucht beoefende studie der letteren toe, en ofschoon hij in geleerdheid door zijne voorgangers werd overtroffen, werd hij zoo goed docent, dat hij het geluk had leerlingen te vormen als Th. van Kooten, Herm. Bosscha, Nodell, van Ommeren, Heringa en anderen, die uitstekende beoefenaars of vurige beminnaars van de letteren zijn geweest. Zijne etymologische studiën, gegrond op die van Hemsterhuis en van Lennep zijn thans vergeten; doch hij was voor zijn tijd een niet onverdienstelijk beoefenaar

1) *H. J. Arntzenii oratio de natalibus et incrementis Gymnasii Leovardiensis. Leov.* 1762.

der letterkunde. Tot in 1821 is hij met onvermoeiden ijver werkzaam geweest en heeft toen het bestuur over de scholen aan M[r]. A. BAKE [1]) overgegeven, na wiens vertrek naar Leyden (1838) de schrijver van de voor ons liggende geschiedenis optrad (Augustus 1839). Deze heeft eene verandering in de inrigting der Latijnsche scholen helpen tot stand brengen, waardoor zij zich meer aan de eischen van den tegenwoordigen tijd aansluiten, zonder dat de studie der oude talen daaronder heeft behoeven te lijden. Doch met deze gebeurtenis (1846) eindigt de schrijver zijne geschiedenis. En dat mogt hij; want met deze hervorming opent zich een nieuw tijdvak in de geschiedenis van onze gymnasiën. De eigenlijk zoo genoemde Latijnsche scholen zijn thans bijna overal verdwenen, en hare geschiedenis kan thans een afgesloten geheel vormen.

In het tweede hoofdstuk, p. 50—60, wordt gehandeld over het gebouw, de reglementen, het aantal leeraren (vroeger *vijf*, sints 1791 voor een tijd verminderd), het aantal leerlingen (in 1724 nog 193, in 1791 verminderd tot 46), het getal klassen, het toezigt op de school en de vakken van onderwijs.

Voor de kennis van den inwendigen toestand van 't gymnasium en den gang van 't onderwijs aldaar zijn van groot gewigt de *ordonnantie van de Schole* van 1612 en de *Leges Scholae Leovardiensis*, voor 't eerst in 1638 en later herhaaldelijk, voor 't laatst, zoo 't schijnt, in 1733 met onbeduidende veranderingen afgekondigd (zie *Appendix III* en *IV*). De grammatica en rhetorica van Vossius, de logica van Clauberg en de catechismus hebben in al dien tijd een onbetwist gezag gevoerd. Voorts wordt nog bij herhaling melding gemaakt van de nieuwe wetten van 1786 (p. 54, 59), maar deze zijn om goede redenen hier niet afgedrukt. Voor een groot gedeelte bestaan zij uit eene vertaling van de *Leges Scholae* van 1638 [2]).

1) Zoo onderteekende hij gewoonlijk; eigenlijk heette hij A. J. J. Bake. Vgl. het progr. van 't Leidsche gymn. van 1844.

2) Pag. 54 berigt B. dat er sints 1792 geen nieuwe wetten zijn afgekondigd. Doch er bestaat nog een Reglement van vroegeren datum dan de schoolver-

Wanneer wij de overanderlijkheid der leerboeken nagaan, mogen onze verwachtingen omtrent het leven, dat zich bij het onderwijs openbaarde, niet hoog gespannen zijn. Evenwel wij mogen niet vergeten, dat de voorschriften voor de handboeken voor logica en dergelijke vakken evenzeer als bijzaken zullen beschouwd zijn, als alles wat niet op de interpretatie der auteurs betrekking had in 't onderwijs als bijzaak beschouwd werd. De lof van eene grondigere kennis van 't Latijn en een vaardiger gebruik van die taal, dan onze leeftijd zich mag toeeigenen, wordt zoo algemeen aan onze oude Latijnsche scholen toegekend, ook door Boot, p. 58, dat het vermetel schijnt, die te ontkennen. En wij zijn niet geneigd hierop iets af te dingen, waar het ons blijkt, dat die kennis uit de beste bronnen, Terentius en Cicero, geput werd, zooals hier het geval is. Maar wanneer wij op het onderwijs in de overige vakken letten, kunnen wij beweren, dat de Latijnsche scholen dan toch ook beneden de laagste eischen zouden zijn gebleven, indien zij in dít vak althans onze nieuwe inrigtingen niet eenigzins waren voorbijgestreefd. Hoeveel uren konden er niet aan 't Latijn besteed worden, indien Is. Valckenaer zijn leerling Thomas Wopkens het lijvige boekdeel aanteekeningen op Terentius (p. 29) in de pen kon geven, hoeveel tijd was er niet tot het aanleeren van woorden en spreekwijzen bij Slothouwer noodig, die aan zijne leerlingen *formulae Terentianae et Plautinae* dicteerde, om bij hunne themata te gebruiken? En hoeveel heeft de beroemde L. C. Valckenaer niet in de negen jaren, waarin hij, blijkens het album, de Latijnsche scholen bezocht, in 't Latijn kunnen vorderen? Ten gevalle van het Latijn werd het Grieksch stiefmoederlijk behandeld. De leerlingen bragten daarvan op de Rectorschool niet meer mede dan eene gebrekkige kennis van de declinatie en conjugatie. Aan de historische wetenschappen werd schier niet gedacht (p. 38).

---

ordening, die te gelijk met de nieuwe inrigting in 1846 is in werking gekomen. Dit bevat echter niets, wat op het onderwijs zelf betrekking heeft, en zal daarom zeker niet vermeld wezen. Want het bestaan daarvan kon aan den schrijver niet onbekend zijn.

Maar wij zouden onbillijk zijn, indien wij voortgingen die inrigtingen naar de eischen van den tegenwoordigen tijd te beoordeelen. Wij wilden hun alleen een woord toevoegen, die door eene vergelijking van voorheen en thans de tegenwoordige scholen in hare grootere veelzijdigheid trachten te verlagen, alsof daarmede noodzakelijk oppervlakkigheid gepaard moest gaan. De onbepaalde beschuldiging van Boot op p. 29 zoude deze meening te zeer kunnen voeden: nostra aetas tales labores (dictaten op Terentius, Cicero, enz.) fastidit et iam in institutione puerili venatur illam plurimarum rerum scientiam, quae verae solidaeque doctrinae interitum minatur. Ego vero illi aetati plus prodesse puto Valckenaerios in una re habitantes, quam magistros, qui de multis rebus iucunde fabulari possunt, dum id, quod praecipuum esse debet, turpiter saepe negligunt." Indien de toevoeging der nieuwe talen te Leeuwarden zonder nadeel voor de studie der oude heeft kunnen plaats hebben, zooals de schrijver zelf p. 50 getuigt, het is ook elders mogelijk. Op andere gymnasiën is het onderwijs in 't Engelsch voor de leerlingen verpligtend, en natuurkunde onder de vakken van onderwijs opgenomen; doch er bestaat dáár meestal een zesjarige cursus, terwijl te Leeuwarden de vijfjarige is gebleven. Dat er van die "redselige" docenten bestaan, — wie durft dat stellig te ontkennen? Maar die heeren als vertegenwoordigers van het tegenwoordige corps docenten te doen optreden, dat is misschien wat sterk. Ik had ten minste liever deze passage gemist en wat meer gehoord van de dictaten van Is. Valckenaer, waar de schrijver nu zoo bijna ongemerkt voorbijglijdt. Maar — om tot de Latijnsche scholen van vroegeren tijd terug te keeren en haar niets van hare eer te nemen — dit staat vast, dat zij bij uitnemendheid praktisch waren en ten volle berekend voor de eischen van dien tijd. Zonder grondige kennis van 't Latijn was de toegang tot elk studievak en tot de Academie gesloten; Latijn was zelfs voor den man van beschaving en smaak onmisbaar; Latijn moest gesproken en verstaan worden, en de geleerde moest een Latijnsch vers kunnen maken; vandaar eene rei van "Latijnsche dichters", die veelal noch latinisten noch

dichters waren. Vandaar ook verwaarlozing van de moedertaal en gebrek aan goed lager onderwijs. En aan deze rigting, die wel eenzijdig was, maar geheel in den geest des tijds, waren de Latijnsche scholen dienstbaar. Zij namen leerlingen op, die naauwelijks lezen konden (p. 37), en zij gaven hen na eenige jaren als grondige kenners van 't Latijn, door stijloefeningen en lessen in de rhetorica tot het schrijven van een sierlijken Latijnschen stijl in staat gesteld, en met de spreuken der ouden als levensregels toegerust aan de Hoogescholen af.

Zooveel kan men aangaande de rezultaten van het onderwijs aan de Latijnsche scholen uit het ons door Boot geleverde in vergelijking met andere schoolwetten veilig opmaken. Wil men meer in bijzonderheden den aard en gang van het onderwijs kennen, dan zal men beter doen met de Latijnsche scholen in 't algemeen te beschouwen, dan bij eene enkele te blijven staan, omdat het onderwijs op alle gelijksoortig is geweest, en men dan over meer gegevens kan beschikken. Eene inzage van oude dictaten en oud schoolwerk en van de vroeger gebruikelijke leerboeken zoude er noodig zijn om iets volledigs te geven. Had evenwel de schrijver hetgeen nu in zijn boek tot dit onderwerp betrekkelijk verspreid ligt bijeengebragt, dan had hij eene algemeene geschiedenis nog meer voorgewerkt dan thans; en ik geloof, dat zijne lezers zijn boek nog meer bevredigd uit de hand zouden hebben gelegd, wanneer hij in eenige hoofdtrekken 't vroegere onderwijs had geschetst, en zijn oordeel daarover als eindrezultaat had medegedeeld. Doch als een gebrek van het boekje mogen wij dit niet aanmerken, daar het geeft, wat de titel belooft. Wij willen veeleer Prof. Boot dankzeggen voor eene bijdrage, waardoor hij getoond heeft, dat zijne belangstelling in de Nederlandsche Gymnasiën niet verflaauwd is, al is hij thans ook naar hoogeren werkkring verplaatst.

De Latijnsche stijl is zuiver, onopgesmukt en zonder affectatie. Hij draagt geen sporen van eenige moeite in de zamenstelling, die bij andere nieuwe latinisten in omschrijvingen en omslagtigheid zoo dikwijls aan den dag komt. Evenmin is de gelegenheid opgezocht om te schitteren door

het verhaal van moderne zaken, een spel dat nog al iets aanlokkelijks heeft, maar naar mijne bescheidene meening den wetenschappelijken man onwaardig is. Ook in meer gewone onderwerpen kan een goed latinist als meester uitkomen. Eenige kleine aanmerkingen zullen van dezen lof weinig afdoen. *Adhuc* vinden wij p. 7, m., 25, m. op een verleden tijd toegepast; *dubitant an illa scripta umquam lucem adspexerint*, p. 80 voor *numquam*, zoo ook *non melius* na *haud scio an* voor *melius*, p. 59, b.; p. 12, m. *quod alias nesciremus;* p. 39, m. *usus est subsidiis — quae libri — sibi* (voor *ei*) *praestabant;* hetwelk niet genoegzaam kan verdedigd worden door de plaatsen van Cicero, aangehaald door Zumpt, § 550 sub f. Twijfelachtig schijnt mij de coniunctivus *supplicaret*, p. 9. b., de indicativus *coercuit*, p. 16, *viderat*, p. 19. m.; voorts *priusquam incipiemus*, p. 22, *quum peteret*, p. 46. 1)

LEEUWARDEN, October, 1854. C. M. FRANCKEN.

---

1) Sints de inzending van het bovenstaande is mij nog het volgende belangrijke stukje in handen gekomen: *Trivialium Scholarum in urbibus Leovardiana, Doccumana, Bolsvardiana, Snecana, Harlingana, Franekerana, instituendarum ratio: Quam Gubernator ac Deputati Ordinum Frisiae Magistratibus ac Rectoribus earundem urbium ac scholarum sequendam, pro hoc tempore, observandamque praescripsere. Franekerae, excudebat Aegidius Radaeus, Ordinum Frisiae Typographus.* 1588. 4o. min. 16 pagg. Deze schoolorde is, zooals men ziet, ouder dan die van de Staten van Holland (1625), en was geheel vergeten. Wij hopen later op dit stuk terug te komen.

KORTE VERSLAGEN VAN EENIGE NIEUWE SCHOOLBOEKEN EN UITGAVEN VAN SCHRIJVERS DIE OP DE GYMNASIËN WORDEN GELEZEN.

Hesiodi Scutum Herculis. Librorum MSS. et veterum editionum lectionibus commentarioque instruxit David Jacobus van Lennep. Ex schedis defuncti edidit J. G. Hulleman. Praefatus est J. Geel. Amstelodami, apud Joannem Mueller. 1854. 8°. *XX*, 62 *en* 111 *pagg.*

Het bovenstaande werk, hetwelk ons door den uitgever toegezonden werd, te beoordeelen, ligt niet in den aard van ons tijdschrift. Wij willen echter gaarne onzen lezers, (ook hun, die met de zorg voor publieke promoties en prijsuitdeelingen belast zijn), zoo dit noodig mogt wezen, herinneren, dat met dit stuk de Hesiodus van van Lennep compleet is. Na de uitgave van de *Theogonia* (1843) en de *Opera et Dies* (1847) zou nu niets overblijven dan de fragmenten; doch hetgeen daarvan onder de papieren van van Lennep gevonden is, is volgens Dr. HULLEMAN, die zich door de uitgave van dit werk voor de nagedachtenis van van Lennep verdienstelijk heeft gemaakt, niet geschikt om te worden uitgegeven. Wij rekenen het intusschen een geluk, dat er niet nog meer dan die fragmenten blijft ontbreken.

In de *Praefatio* (p. IX—XX die aan de herinnering

van van Lennep gewijd is, heeft Prof. Geel de eischen der waarheid en der piëteit te gelijk vervuld. Het zij ons vergund daaruit een en ander over te nemen, waaruit blijkt, welke plaats van Lennep onder de beoefenaars der klassieke letterkunde innam. Na eene karakteristiek van de methode van van Lennep, die zich door het opwekken van schoonheidszin en goeden smaak onderscheidde, en dit doel vooral door het kunstmatig lezen van de oude dichters en redenaars zocht te bereiken, wordt het standpunt, waarop hij te Amsterdam stond, en de gang zijner literarische studiën aangewezen. Terwijl van Lennep geen kamergeleerde wezen wilde en evenmin de studiën verwaarlozen, trachtte hij de wetenschap, die hij bleef beoefenen, dienstbaar te maken aan de algemeene beschaving zijner stadgenooten. Deze toeleg openbaarde zich in zijne geheele levenswijze. Hij was een voorbeeld van beschaafdheid en welwillendheid in de verschillende betrekkingen, waarin hij tot zijne medeburgers stond. Die rigting straalt ook door in de bepaling, die, hoogstwaarschijnlijk door zijn toedoen in de Wet op het Hooger Onderwijs van 1815 over de Athenaea is opgenomen, waar (art. 36) in de eerste plaats als bedoeling der Athenaea wordt opgegeven: "zooveel mogelijk algemeene verspreiding van smaak, beschaving, geleerdheid, enz." Dat nu evenwel deze rigting voor de wetenschappelijke werkzaamheden van den Hoogleeraar zonder nadeel is gebleven, kan men moeijelijk beweren, vooral omdat van Lennep behalve het onderwijs in *alle* vakken der klassieke oudheid nog eigenaardige zwarigheden had te overwinnen. Toen hij te Amsterdam zonder zelf immer eene dergelijke loopbaan te hebben voorzien als opvolger van Wyttenbach was opgetreden, ontbrak hem, zooals hij zelf gevoelde, de grondige kennis van het Grieksch, waardoor zijn voorganger en Ruhnkenius zoozeer uitmuntten. Hij moest het verzuimde inhalen en deed het gedeeltelijk door het lezen der Grieksche auteurs met hunne oude commentatoren; en zoo kwam bij hem het plan op tot de uitgave van Hesiodus, van welken schrijver reeds vroeger de *Opera et Dies* hem bijzonder hadden aangetrokken. Toch muntte hij voortdurend meer uit door de kennis der Latijn-

sche dichters en metriek. Daaraan hebben wij de uitgave der *Heroides* te danken, die zoozeer de goedkeuring van Niebuhr wegdroeg, dat hij haar als een voorbeeld van goede interpretatie der Latijnsche dichters plagt aan te halen. Voor Hesiodus had van Lennep reeds vroeg een rijken apparatus verzameld; maar teleurgesteld door de onbeduidende rezultaten der nieuwe collaties legde hij aanvankelijk deze bezigheid ter zijde. En toen hij na lange staking daartoe terugkeerde, en hetgeen inmiddels over zijn onderwerp was uitgekomen herlas (cf. *praef. ad Theog. p. VI*), toen — wij gebruiken liefst de juiste woorden van Geel zelven — toen "iactabatur in fluctibus ingeniosissimarum divinationum, protervaeque cuiusdam novandi audaciae; in quibus interiturus erat novus Lennepii ardor, nisi subvenisset huic sollicitudini ipsa *senilis* iudicandi *lenitas*. Persuadebat enim sibi non adeo magnam vim esse argumentorum, quae abillis promerentur, quin aliquid opponi posset ad vindicandam Hesiodeorum formam diuturna traditione cognitam." Het overige moeten wij voorbijgaan, want wij kunnen, zooals gezegd is, hier geen beoordeeling schrijven. Wij gelooven evenwel, dat de weinige woorden, die wij daar mededeelden, tegen eene lange recensie kunnen opwegen, omdat zij de uitspraak bevatten van een regter, die in dezen veel meer bevoegdheid heeft, dan wij ons zouden durven aanmatigen, en wien niemand van vooroordeel tegen van Lennep zal verdenken.

F.

Griechiches Elementarbuch fur die dritte und vierte klasse der Gymnasiën des österreichischen Kaiserstaates nach den Grammatiken von Curtius und Kühner bearbeitet von Dr. Karl Schenkl. Zweite Auflage. Prag. 1854. 8° 204 *S.*

Het bovenstaande leerboek, waarvan de tweede uitgave

binnen den tijd van een jaar verschijnt, sluit zich aan de spraakleer van Curtius, in den vorigen jaargang dezer Bijdragen besproken, aan. Het is geschikt voor de beginselen, en onderscheidt zich in inrigting niet aanmerkelijk van de handleidingen van Enger en Felbausch und Süpfle. Met de laatste komt het ook daarin overeen, dat in elke thema zooveel mogelijk dezelfde woorden voorkomen als in de laatstvoorgaande vertaling, hetwelk zeker gunstig zal werken op het verkrijgen van eenige *copia verborum*. Het was te wenschen, dat deze handelwijze ook in ons land werde gevolgd. Overigens bevat het boek honderd vertaaloefeningen en even zoovele themata naar de volgorde der regels in de etymologie; daarna Aesopische fabels (naar den tekst van Halm verbeterd), kleine verhalen en eenige uitgebreidere stukken, meestal uit Xenophon, een klein aanhangsel van disticha, ruim dertig themata tot oefening in de regels van de syntaxis en twee woordenlijsten.

Na de vermelding van een Duitsch handboek mag ik van een soortgelijk werkje bij ons uitgekomen niet zwijgen, al is het ook reeds drie jaren oud en ons niet ter recensie toegezonden. Ik bedoel

Grieksch Leesboek voor Eerstbeginnenden. Ten gebruike bij de spraakleeren van de Gaay Fortman, Kappeyne van de Coppello, Enger, Kühner en Madvig voor de Nederlandsche Gymnasiën bewerkt door Dr. J. J. Kreenen en Dr. J. J. van der Kloes. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme, 1851.

Het bevat geen opstellen ter vertaling in 't Grieksch, maar alleen Grieksche stukken, ongeveer in dezelfde volgorde als in het eerste deel van Jacobs' Grieksch Leesboek. Trouwens is het even als dit oorspronkelijk Hoogduitsch, en bewerkt naar eene "Beispielsammlung" van Rost en Berger, in 1841 te Göttingen nitgegeven. Met Jacobs heeft het ook dit gemeen, dat er een groot aantal voorbeelden uit latere schrijvers in voorkomt, zoo als Apollodorus, Aelianus, Arrianus, Diogenes Laërtius. Geheel moge dit moeijelijk te vermijden zijn, omdat men bij de vroegere schrijvers niet veel kleine verhalen en anecdoten vindt, maar hier is daarvan toch meer opgenomen, dan noodig was. De vertalers

hebben dit blijkens het voorberigt zelven gevoeld, daar zij te kennen geven, dat de overgang van de eerste afdeeling tot Xenophon's Anabasis niet te zwaar is, en dat de leerlingen de tweede afdeeling, waarin de aangewezene stukken gevonden worden, niet in haar geheel zullen behoeven te bewerken. Ofschoon wij dit toestemmen, zouden wij toch wenschen, dat bij een tweeden druk de stukken, die door hen voor minder geschikt worden gehouden, door betere werden vervangen. Het doet niets ter zake, dat het oorspronkelijke dan misschien onkenbaar wordt.

Wij hebben bij vorige gelegenheden nu en dan reden gehad, om ons te beklagen over de overhaasting, waarmede de leerboeken voor 't Grieksch soms in de wereld worden gezonden. In dit opzigt onderscheidt zich de voor ons liggende handleiding zeer gunstig. De correctie is over 't geheel zuiver, en de woordenlijst met zorg bewerkt, zoo als vooral blijken kan uit de behandeling der particulae, wier beteekenis meer door omschrijving dan vertaling kan worden verduidelijkt (b. v. *γάρ*, *γέ*, *μέν*, *δέ*, enz.). Zij bevat eene opgave van de kwantiteit, die in het Duitsch ontbrak, en is vermeerderd met verscheidene woorden, die in 't oorspronkelijk waren overgeslagen. Ik neem echter de vrijheid de vertalers nog op eenige uitlatingen opmerkzaam te maken, en tevens een paar aanmerkingen mede te deelen, die mij bij het gebruik van een gedeelte van het boek zijn voorgekomen. Bl. 59, III, 4 en 9. *κατὰ σμικρόν* en *φεύγω* ontbreken in de daar voorkomende beteekenis in de woordenlijst; 62, IX, 11, *ἱστορέω* ontbr., zoo ook 63, XII, 4, *καθέζομαι*; 65, II, 2, moest door eene noot worden opgehelderd (Thuc. I, 24, 2); 68, b, 8 insgelijks, of liever nog worden weggelaten; 69, r. 4 v. o. *κακοῖσι*; deze vorm is den leerling nog niet voorgekomen; 70, in de noten, r. 5 v. o. *φίλους ὄντας*, lees *ὄ. φ.*; 72, XI, 9, is te ingewikkeld; ten minste mogt wel worden aangemerkt dat *καί* *ook* beteekent; ald. noot r. 6 v. o. "*ὑπέχω τινὶ ἐξελέγξαι*, ik houd voor iemand stil, om ondervraagd te worden, d. i. ik laat mij geduldig ondervragen." Lees: "*ὑπέχω*, veroorlooven," zoo dit althans niet beter in de woordenlijst wordt geplaatst.

Of de vertalers aan ἐπέχω hebben gedacht, kan ik niet bepalen, maar wel, dat ὑπέχω niet de hier opgegevene beteekenis heeft; 77, V, 3 is, uit zijn verband gerukt, door den leerling niet wel te begrijpen (zoo ook 73, XIV, 2); ald. 10 καταχωλύω ontbr. in de wl.; het geheele voorbeeld zou ik liever missen; 78, I, 5: eene kleine verandering in de woordschikking zoude aan dit voorbeeld de noodige duidelijkheid geven; ald. II, 8, νόμιμον ontbr. in de wl.; 79, III, 6 en 80, V, 2 zijn moeijelijk, door dat zij buiten verband staan; 81, II, 7, ὁπότερος ontbr. in de wl.; 83, VI, 1, ὅπη en 5 δεινός worden in de hier vereischte beteekenis in de wl. niet gevonden. — Bl. 167, m. κώμη, 170, b. ὧδε, 172, b. ἱκετεύω en παραυτίκα (ald. o.) ontbr. in de wl. De drukfouten, die ik vond, zijn de aanteekening niet waard.

F.

Grammatik der lateinischen Sprache für Schulen. Von Gebh. Hil. Högg. Nördlingen, 1854. 8° 355 *u.* 24. *S.* Ook onder de titels: *Wortlehre der lat. Spr. für Sch. von G. H. Högg, Nördl.* 1852. *Satzlehre der lat. Spr. für Sch. von G. H. Högg. Nebst Metrik von Dr. Alb. Vogelmann. Nördl.* 1854.)

Het is ons doel niet, deze spraakkunst van een in ons land onbekend schrijver te beoordeelen, of zelfs daarvan een volledig verslag te geven. Slechts twee punten willen wij aan de opmerkzaamheid aanbevelen. Vooreerst, dat de schrijver eene nieuwe handelwijze volgt bij het opgeven der syntactische regels. De bewijsplaatsen volgen niet als voorbeelden op de regels, maar gaan voorop. Het is eene wijziging van de voor ettelijke jaren in Beijeren en hier en daar in Pruissen op het voorbeeld van Ruthardt ingevoerde methode.

Ruthardt legde tot grondslag van het grammaticale onderwijs in het Latijn eene reeks van plaatsen uit Cicero, zooveel mogelijk naar de volgorde der regels in de grammatica gerangschikt. Deze moesten door de leerlingen en den docent zóó van buiten geleerd worden, dat de eersten bij 't voorkomen van grammaticale moeijelijkheden steeds een vasten maatstaf hadden, waaraan zij zich konden houden, en de leeraar zich bij voorkeur op de uit het *Memorirbuch* bekende plaatsen beriep. (Vgl. *N.Jahrb.für Philol. u. Paedag. XXXVI. S.* 355, *fgg. XLIV. S. gg*, *fgg.*) Natuurlijk geraakten de regels daarbij min of meer op den achtergrond, en in dit opzigt kunnen wij de handelwijze van onzen Schrijver met Ruthardt's methode vergelijken. "Leichter," zegt hij, "bleibt in dem Muster die Regel, als in der Regel das Muster im Gedächtniss." Voor een gedeelte zijn wij het hiermede volkomen eens. Gemakkelijker zal de leerling de constructie van *interest* onthouden door het voorbeeld: interest omnium recte facere, dan door den regel. Sommige eigenaardigheden van de taal kunnen niet dan met veel omhaal van woorden in regel gebragt worden. Het zeer bekende voorbeeld: Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum *influit*, Aristoteles ait, bestiolas quasdam nasci, quae unum diem *vivant* — is duidelijker en prent zich gemakkelijker in het geheugen, dan het daartoe betrekkelijke voorschrift. Maar in andere gevallen heeft juist het omgekeerde plaats; zoo is het b. v. met *futor*, *ruor*, *fungor*, *potior*, *vescor*, met *tanti*, *tantidem*, enz. als genitivi van prijs, en andere dergelijke opsommingen. Wilde men voorbeelden daarvoor in plaats stellen, er zou van 't geheugen te veel gevergd worden. Maar met de beperkingen, hierdoor noodig gemaakt, acht ik de aangewezene leerwijze zeer der overweging waardig. Zij zal, dunkt mij, vooral met vrucht kunnen aangewend worden, waar er tusschen verschillende constructies moet gekozen worden, b. v. tusschen den *acc. cum inf.* en *ut* na *efficio*; den indicativus en coniunctivus na *quum*, waarvoor één voorbeeld van Cicero dikwijls veel duidelijker aanwijzing geeft, dan een lange regel. Voor 't overige spreekt het van zelf, dat deze methode, ook bij eene

gewone spraakkunst kan worden gevolgd, zoo daarin slechts korte en duidelijke voorbeelden worden opgegeven, evenmin als men bij het handboek van Högg aan zijne methode gebonden is, daar men overal de volgorde kan omkeeren.

In de tweede plaats is het voor ons liggende boek opmerkelijk als bewijs, dat eene ver gedrevene zucht tot consequentie voor het onderwijs nadeelig kan werken. Wat Madvig en Krüger tegen het strenge systematizeren in de syntaxis hebben gezegd mogen wij bekend vooronderstellen. Madvig voelde echter, dat de meeste vroegere leerboeken zoowel als zijne eigene spraakkunst tot een ander uiterste oversloegen, en dat er op den inhoud en de volgorde, wat logische juistheid aangaat, nog al wat viel af te dingen. Veel wordt dáár tot de syntaxis gebragt, wat zich niet binnen de grenzen der vooropgeplaatste definitie laat brengen, en met het zamenstel der woorden tot een zin in geen of een zeer verwijderd verband staat. Dus wordt het denkbeeld, dat de syntaxis is eene *Satzlehre* slechts tot op zekere hoogte vastgehouden, en te gelijk eene menigte bijzonderheden medegedeeld die op de zamenstelling geen invloed hebben, dikwijls in die volgorde, waarin de rededeelen in de etymologie voorkomen. Men denke slechts aan de behandeling der pronomina *hic*, *ille*, *iste*. Er is trouwens ook voor 't onderwijs meer noodig, dan etymologie en eene syntaxis in den engeren zin des woords (leer der zamenstelling). Men verlangt te regt ook de beteekenis te vinden van al de vormen, waarmede de etymologie zich bezig houdt. Dat de singularis van eenige bepaalde nomina collectivé gebruikt wordt, een adiectivum in 't masculinum zelfstandig staat, om personen, mannen én vrouwen, te beteeken, het femininum door eene ellipsis in 't Grieksch zelfstandig voorkomt (*ἡ πολεμία*), het neutrum, aldus gebruikt, personen kan beteekenen (*τὸ ὁπλιτικόν*), de comparativus ook een' vrij hoogen graad aanduidt, *aliquis* iets anders is dan *quidam*, enz. moet in eene spraakkunst voorkomen, doch behoort even min tot het zamenstel der rede als tot de etymologie. Nu ligt het voor de hand om de bepaling van syntaxis uit te breiden, en de indeeling en schikking der regels daarnaar te wijzigen

(Krüger), of die gedeelten, die niet tot het zamenstel der rede behooren, tot een nieuw deel der spraakkunst te vereenigen. Onze schrijver sloeg geen van deze wegen in. Hij behield de gewone definitie van syntaxis, maar trachtte de straks vermelde regels allen naar die definitie te rangschikken. Alle woordvormen worden beschouwd als bestanddeelen van den zin; en in overeenstemming daarmede wordt overal van den zinbouw, nergens van de rededeelen uitgegaan, zoodat men b. v. geen afzonderlijke hoofdstukken over adiectiva, pronomina en participia vindt. Deze poging is op zich zelve zeer te prijzen; er zoude, indien zij gelukte, eene systematische eenheid ontstaan, die het overzigt zeer gemakkelijk zoude maken, en in het plan van Krüger wordt gemist, zonder dat men ook een nieuw deel aan de spraakkunst behoefde toe te voegen. Zien wij hoe de schrijver het heeft beproefd. I. Woorden als zindeelen. II. Verhouding der zinnen onderling. In het eerste wordt gehandeld over de hoofdbestanddeelen van den zin: subject en praedikaat. Vervolgens komt voor: parataktische vereeniging (meerdere subjekten en praedikaten) en hypotaktische (leer der casus obliqui na verba); nominativus na een werkwoord (*esse*, *haberi*). Hierop volgt eene rubriek met het opschrift: "een verbum in den vorm van een nomen na een ander werkwoord", met de volgende vreemdsoortige onderdeelen: participium (artes repertae sunt), infinitivus (volodiscere), supinum (veniunt spectatum), gerundium en gerundivum (faciendum est), waarbij dan ook nog van het door eene praepositie geregeerde gerundium gehandeld wordt. Verder: het passivum; wat aan een adiectivum zich kan aansluiten [tweede stuk van de casusleer]; wat aan een substantivum kan toegevoegd worden (adiectivum; appositie; genitivus, en ablativus qualit. [derde stuk der casusleer] pronomen, participium); eindelijk "Ausgewiesen" of leer der modi in den regtstreekschen zin. In het tweede gedeelte (over de zinnen) is dezelfde hoofdverdeeling als in het eerste: parataktische en hypotaktische vereeniging. De eerste geeft in de uitvoering geen reden tot opmerkingen. De tweede vervalt in adverbiale, adiective en substantive zinnen. De adverbiaalzinnen zijn weder volgens

den schrijver plaatselijke, tijdelijke, redegevende, voorwaardelijke, concessive, finale. Nadat deze achtereenvolgens zijn afgehandeld, volgt weder een hoofdstuk over den infinitivus; dan over de tempora in 't algemeen, 't welk aanleiding geeft tot de behandeling van de consecutio temporum. Onder 't opschrift van "Kürze des Ausdrucks" wordt eindelijk over participia en den ablativus absolutus gehandeld, over adiectiva en substantiva in plaats van nevenzinnen (vis consilii *expers* mole ruit sua; Cato *senex* litteras Graecas didicit, [d. i. praedicative nevenstelling]). Men ziet dat het den schrijver niet gelukt is, om zijn beginsel volledig toe te passen; want de laatste hoofdstukken bevatten een en ander, hetwelk hij daartoe niet in betrekking brengen kon; en naar ons inzien meer dan noodig was; want de ablativus absolutus moest tot den ablativus, de praedicative nevenstelling tot de appositie gebragt worden. Het supinum op-um is een accusativns van doel (beweging) en behoorde bij den accusativus, en ook de behandeling van 't gerundium is misplaatst. Volgens het aangenomene beginsel kan het wel nergens anders voorkomen dan bij de casus obliqui; de gerundiva zullen moeten verdeeld worden tusschen de behandeling van attribuut en praedikaat (in patria defendenda; virtus amanda est). Heeft de schrijver hierin zijn systeem moeten verlaten, in andere opzigten volgt hij het zeer ten nadeele van de praktijk; want de behandeling van vele punten wordt versnipperd, anderen komen in een gedwongen en onnatuurlijk verband, hetwelk het opzoeken uiterst moeijelijk maakt. Men oordeele. De casus obliqui worden, zooals reeds is aangewezen, op drie plaatsen behandeld; de leer der pronomina wordt in 't hoofdstuk over 't subjekt gedrongen § 185—193, daar zij toch met even veel of even weinig regt ook tot het objekt konden worden gebragt; *se* zoeke men in 't hoofdstuk over 't objekt § 205 en bij de afhankelijke zinnen § 599 en 625; de nominativus komt natuurlijk eerst voor als subjekt § 181, vervolgens als praedikaatsnomen, ongeveer honderd paragrafen later § 287. Bij de adverbiaalzinnen heeft de schrijver getracht *quum* temporale geheel van *quum* causale te scheiden;

doch dat het hem niet volkomen gelukte, zal niemand verwonderen, die bedenkt, hoe dikwijls eene tijdsbepaling met *quum* tevens als aanleiding of grond der handeling wordt opgegeven. *Dummodo* wordt met de temporale coniuncties behandeld, om het niet van *dum* te scheiden; en *donec* cum coniunctivo, hetwelk nog veel minder dan *quum* c. coni. zuivere tijdsbepaling is, komt insgelijks bij de tijdbepalende adverbiaal-zinnen voor.

Het opgenoemde is voor een gedeelte het gevolg van eene handelwijze, die in zuiver wetenschappelijke boeken te regt geprezen wordt, het vasthouden aan één beginsel. Dit beginsel was hier: de syntaxis is de leer der zamenstelling van woorden tot zinnen. Ware dit nog strenger toegepast, dan zouden eenige zaken zijn weggebleven, die voor de praktijk onmisbaar zijn, en het boek zou dan nog minder voor 't onderwijs geschikt zijn geweest. Reeds uit deze nog onvolledige proeve blijkt het dus reeds, dat men op de hier aangegevene wijze de bedoelde eenheid niet zoude kunnen verkrijgen dan ten koste van volledigheid. Dat overigens eene strenge stelselmatigheid in de leerboeken voor de syntaxis der oude talen, hoe men het ook beproeve, tot de pia vota behoort, geloof ik dat duidelijk genoeg is; maar eene nadere aanwijzing hiervan ligt buiten de grenzen van dit berigt.

F.

In de *Revue des deux Mondes* van 1. Augustus 1854 wordt p. 555, suivv. een stuk gevonden getiteld *les Latinistes Français au dix-neuvième siècle* van Ch. Louanndre, hetwelk althans tot "point de départ" kan dienen voor een onderzoek naar den stand van het onderwijs in het latijn en de studie van die taal in Frankrijk. Het bevat namelijk (meer dan de titel zou doen verwachten): la littérature Latine depuis la renaissance jusqu'à nos jours. Philologie et Lexicographie. Methodes d'enseignement. Traductions en vers et

en prose. Bibliothèques classiques (verzamelingen van vertalingen van Latijnsche schrijvers). Eloquence Latine. Poésies et receuils périodiques. Wij zien daaruit dat de eigenlijke philologie in Frankrijk weinig beoefenaars telt, en dat daar thans geen orgaan bestaat, 't welk uitsluitend aan dit vak toegewijd is, sints de ook bij ons bekende *Revue de Philologie, de littérature et d'histoire ancienne*, in 1845 door L. Renier begonnen, na een tweejarig bestaan heeft opgehouden. Niet, dat er geen bekwame medewerkers waren — behalve Fix en Dübner, voor wie Frankrijk als een tweede vaderland werd, werkten daaraan ook Letronne, Quicherat, en anderen — maar de Revue vond eene soort van afkeuring, die in Frankrijk "een doodvonnis is voor een boek: men vond haar te geleerd." Eene enkele specialiteit, de epigraphiek, wordt in twee afzonderlijke tijdschriften behandeld; maar wat verder tot philologie behoort, is in verschillende algemeene periodieke werken verspreid. Voor het geleerde onderwijs bestaan daarentegen het *Journal de l'instruction publique* sints 1832 en de *Revue de l'instruction publique* in 1842 begonnen. Ook zijn de schoolboeken in de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd, waarop de Duitsche philologie niet zonder invloed schijnt geweest te zijn, vooral met betrekking tot de lexica. Althans de *Dictionnaire latin-français* van Theil en de *Synonymes de la langue latine* van Barrault rusten op de bekende Duitsche werken van Freund en Döderlein. L. Quicherat, van wien hier een Latijnsch woordenboek en eene verhandeling over de latijnsche metriek worden aangehaald, ging in zijn *Thesaurus Poeticus Linguae latinae*, onder 't ministerie Guizot van hooger hand aanbevolen, zelfstandiger te werk. Dit boek is hier niet aangehaald, evenmin als de titels van schooluitgaven der latijnsche auteurs, hetwelk trouwens in een tijdschrift als de Revue des deux Mondes niet vreemd is. Wij verwonderen ons veeleer, het doel van dat tijdschrift in aanmerking nemende, over de uitvoerigheid waarmede sommige zaken worden behandeld, en over den lof, waarmede van pogingen om de latijnsche poezij te doen herleven gewag gemaakt wordt. Curieus is een en ander daarover medegedeeld, b. v. dat een beambte bij de marine

in 't vorige jaar een bundel gedichten heeft uitgegeven *Gloriae navales, odae*, waarin de oden betiteld zijn naar de namen van gevechten, Admiralen of schepen: ***Bugvilla**, **Gallina Pulchra**, **Thovarsulus***, d. i. Bougainville, la belle-Poule, Du Petit-Thouars, enz. Belangrijk daarentegen is wat van de vertalingen van Latijnsche dichters wordt medegedeeld. In het land, hetwelk beschouwd kan worden in de letterkunde een smaak in de hand te werken, die lijnregt tegen de klassiek over staat, was toch nog zooveel navraag naar de voortbrengselen der latijnsche poezij, dat er in 17 jaren veertien vertalingen van de oden van Horatius uitkwamen. "Les gouvernements, zegt de schrijver, les moeurs, les goûts littéraires ont beau changer, le public ne change jamais pour Horace." Ware de Revue des deux Mondes niet in zoo veler handen, nog menige bijzonderheid zou ik wenschen mede te deelen. Ik neem nu alleen nog de vrijheid, — en hoop dat mijne mederedacteuren mij daartoe de ruimte zullen afstaan — om de volgende woorden voor de beoefening van de oude auteurs gesproken over te nemen: Sans doute, au point de vue des applications immédiates et pratiques, le latin a peu de chose maintenant à nous donner; mais, sous le rapport intellectuel et moral, il est et il sera toujours, nous le pensons, d'une extrême importance. Nous ne dirons pas, comme on l'a tant de fois répété, que les écrivains de l'antiquité doivent être étudiés comme des modèles de style, car c'est là, excepté pour ceux, qui font profession d'écrire, une question sécondaire; mais, puisque l'esprit, même au milieu des préoccupations les plus positives, a toujours besoin d'un aliment, nous dirons, qu'il y a là, avec un grand charme littéraire, une source féconde d'utiles distractions. Si peu classique que l'on soit, on est forcé cependant de reconnaître que l'influence de la plupart des oeuvres de la littérature contemporaine est profondément énervante et fébrile; cette littérature cherche, avant tout, à placer l'homme en face de son néant, de ses misères et de ses douleurs, et elle l'affaiblit en l'attendrissant, en développant en lui une fausse sensibilité. La littérature Romaine au contraire le place en face de sa force et de sa puissance, elle est, qu'on nous passe le

mot, essentiellement tonique; elle ne fait point pleurer, mais elle fait penser, et elle développe chez ceux qui l'étudient non pas en savans, mais seulement en lecteurs curieux de se distraire, un sentiment juste et vrai des réalités. C'est ainsi que pour Montaigne elle a été une école de sagesse pratique, et pour Corneille une école d'héroisme.

F.

Varia variorum Carmina latinis modis aptata adjectis archetypis offert Henricus Stadelmann. Onoldi. Sumptu E. H. Gummii. MDCCCLIV. 610 *pagg.* 12°.

Dit boekske is ons ter aankondiging toegezonden. Hoezeer het eigenlijk niet tot de gymnasiale literatuur behoort, zoo willen wij den uitgever toch niet te leur stellen door de aankondiging te weigeren, te meer daar vroeger althans het maken van Latijnsche carmina ook aan onze gymnasiën zeer in zwang was, en tegenwoordig nog welligt aan enkele in gebruik is. Mogt iemand daartoe roeping gevoelen, dan kan hij uit dit boekje proefondervindelijk leeren, hoe moderne poëzy in latijnsche verzen kan overgebragt worden; en bovendien is het zeer geschikt tot uitspanningslectuur voor gymnasiasten van de hoogste klasse en voor jonge studenten. Het is wel is waar hier en daar een weinig erotisch; doch die Tibullus en Ovidius kennen zullen uit deze verzen waarlijk geen kwaad leeren, en bovendien zijn lang niet alle hier voorkomende gedichten van dien aard, daar er zelfs hoog ernstige in gevonden worden. Om den lezer in staat te stellen te beoordeelen, wat hem hier wordt aangeboden, zullen wij den inhoud van het boekske mededeelen. De voorrede willen wij zelfs voor de aardigheid geheel afschrijven. Zij luidt aldus:

Lector et Libellus

Unde, libelle, venis? — Mittunt me dulcia Onoldi
  Rura — Quid intus habes? — Carmina pauca fero.
Quis pater est, cujus fretus te nomine jactes? —
  Quem neque monstrat honos fama nec ulla notat;
Sed tenerum teneris qui degere in artibus aevum
  Dulce putatque sacris se dare Castalidum —
Sed quae caussa foras juveniles trudere lusus?
  Censorum tetricas non timet iste notas? —
Non spes laudis, amor sed Praeceptoris adegit
  Et pietas quoquo testificanda modo.
Tali animo tenuis Lectori pignora Musae
  Proposuit. Lector, candidus illa lege!

Hierop volgt eene opdragt van het werk aan des sch vers leermeester en vriend D. C. Bomhard, waaruit wij twee laatste coupletten willen overnemen.

Quem Musa dicit? Te, Venerabilis
Bomharde, Te, qui dux bene fidus et
  Custos amans sidusque nostrae.
    Mite et eras placidum juventae.

Nave gerendae qui mihi tesseram
Rei dedisti, jam accipe, quos pius
  Gratusque qualescunque flores
    Ante tuum posui tribunal.

Het voorberigt en de opdragt nemen ons dadelijk v den schrijver in. Dit gunstig oordeel wordt, mijns inzie door het boekje niet gelogenstraft.

Wij vinden hier vooreerst, gelijk te verwachten was, e menigte gedichten van levende en gestorvene Duitsche di ters met de vertaling in Latijnsche verzen er naast. I zou na het reeds aangehaalde noodelooze uitbreiding de aankondiging wezen, wanneer wij er veel uit gingen a halen; één stukje zij voldoende. Het liedje van Goethe g titeld: *Den Originalen* is aldus vertaald.

Ingenium scilicet venditantibus.
Jactat nescio quis: "Scholae dicavi
Me nulli, nec ego recentiorum,
Hoc qui de grege sit, colo magistrum.
Nec, quos Tartara habent profunda, ab illis
Quidquam unquam didicisse me putetis." —
Est — sum recte hominem modo assecutus —
Est hoc: desipio meo ipse Marte.

Na de vertalingen uit het Duitsch volgen vertalingen uit het Grieksch, grootendeels uit de Grieksche Anthologie.

Hierop komen vertalingen uit het Engelsch, vooral uit Byron.

Daarna Loci aliquot Litt. sacr. latinis metris redditi. Hieruit willen wij nog één klein stukje aanhalen, te weten eene, in ons oog, zeer gelukkige vertaling van den 133sten Psalm.

O quam dulce, Pace ligarier
Fratres! Amramidae qualis odorifer
Destillat capite et menta comantia
Perfunditque stolam latex;
Hermonis viridans deciduus jugum
Sionisque vigat ceu liquor: haud secus
Pax mentes recreat: namque ubi Pax, Dei
Aeternum decus emicat.

Na de vertalingen uit de H. S. volgen auctoris Quaedam. De stukjes van den schrijver zijn op drie na van godsdienstigen inhoud. Hieronder komt er één op het kersfeest voor, waarin eene vertaling van den Engelenzang is ingevlochten, die wij, dewijl zij zeer gelukkig is uitgevallen, en weinig plaats inneemt, nog willen mededeelen.

Sit laus summa Deo et gloria splendida,
Qui celso validus regnat in aethere!
Terram hanc respiciat Pax bona: gaudia
Omnis carpat homo nova!

Hierop komen Paucula versibus homocoteleutis composita. Dit zijn slechts twee stukjes, beide van godsdienstigen inhoud.

De verzameling wordt met een brief ad Bomhardum gesloten, die even als de opdragt een hartelijken geest van ware piëteit ademt.

De laatste regels luiden:

. . . . mentem solorque levoque,
Dum mihi praeteritos dulce resumo dies.
Hoc faciens ad Te peraravi literularum
Quidquid hoc est. Sed jam, dulcis amice, vale!

Vraagt men ons nu, of wij geen aanmerkingen op het boekje te maken hebben, dan zeggen wij, dat er wel hier en daar fouten in te gispen zijn: b. v. de vierde regel in de vertaling van Ps. 137.

"Nam consurgit in hoc litore multa salix"

is een stoplap en daarenboven door het verkeerde gebruik van *litus* ontsierd, enz. Doch waartoe hierover uit te weiden? Ubi plura nitent paucis vitiis non offendimur. Wij durven het boekje als uitspannings lectuur gerust aanbevelen, en twijfelen niet, of alle liefhebbers van Latijnsche poezij zullen er behagen in scheppen.

D. BURGER, Jr.

Handwoordenboek der Latijnsche Taal, naar de tiende uitgave van het Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch van Dr. Karl Ernst Georges, met de noodige bekortingen voor Nederlanders bewerkt, door Mr. J. A. Schneither, Rector van het Gymnasium te Groningen. Te Groningen, bij de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema, 1854. *Gr.* 8°. *p.* VIII *en* $\frac{1926}{2}$.

Het plan van den Heer S., gelijk dat voor ruim twee jaren in een prospectus van bovengenoemd woordenboek omschreven werd, en hetwelk hier nogmaals in het kort voorberigt van het voor weinige maanden in druk verschenen werk wordt herhaald, was voornamelijk om daarmede diegenen te gemoet te komen, die zonder bepaald de taal als taal te beoefenen, nogtans de Latijnsche schrijvers, niet enkel der gouden eeuw, maar ook de beste der eerste eeuwen ná Christus wenschen te lezen; de werken der dichters, geschiedschrijvers, regtsgeleerden en wijsgeeren van dien tijd willen verstaan. — Wij zijn het daarbij volkomen met den Schrijver eens, dat het door Bosscha bewerkt lexicon van Kaercher, ofschoon voor eerstbeginnenden allezins voldoende, even min als dat van Terpstra, die hoogere eischen bevredigen kan, en dat het altijd een gebrek blijft in beiden, dat men de eigennamen te vergeefs daarin zoekt. Doch zelfs voor eenigzins gevorderde gymnasiasten is Kaercher reeds niet voldoende meer, gelijk deze zelven spoedig genoeg telkens verdrietig kunnen ondervinden, zoodra zij slechts met de lezing van een of ander stuk van Plautus begonnen zijn. — Daarom bestond er gewis reeds voor lang behoefte in onze taal aan een woordenboek, hetwelk én voor de hoogere klassen aan de gymnasiën (te meer daar Scheller, door Ruhnkenius uitgegeven, al sedert zoovele jaren is uitverkocht), én voor de studiën of lectuur van gepromoveerden in het algemeen, die juist geen doctor in de letteren zijn, of van het Latijn eene hoofdstudie blijven maken, een geschikt en voldoende hulpmiddel

in dit opzigt aanbood. Voor deze beide laatste categoriën was het trouwens niet noodig, een groot volledig etymologisch woordenboek in het Hollandsch te bewerken. De Heer S. merkt te regt aan, dat men in den tegenwoordigen tijd niet meer verwachten mag, dat de meer grondige beoefenaar der Latijnsche taal, met minder gemak een Hoogduitsch dan een Nederduitsch boek gebruiken zal, en voor de zoodanigen nu, behalve dat zij zich van Facciolatus en anderen kunnen bedienen, liggen de groote werken van Freund en Georges in Duitschland gereed. Maar in de hier aangewezene behoefte, en met het oog dan ook uitsluitend dáarop gerigt, heeft het boven aangekondigde werk op eene, naar ons beste weten, loffelijke wijze voorzien. Naar ons beste weten, trouwens. Het zou toch ook bijna eene onmogelijkheid wezen, om nu reeds naauwkeurig aan te toonen, hoevele fouten er welligt in die bijna duizend bladzijden schuilen, zoo ten opzigte van de telkens aangewezene kwantiteit of beteekenis der woorden als andersins; waarbij het zelfs ligt gebeuren kon, dat nog een enkel woord geheel ware overgeslagen, gelijk wij toevallig *negligentia* niet aantroffen. Dergelijke leemten of onnaauwkeurigheden doen zich natuurlijk eerst op bij een herhaald en langdurig gebruik van het boek; doch kunnen mede reeds spoedig genoeg aan den dag worden gebragt, wanneer het slechts in handen gegeven wordt van meer gevorderde leerlingen, wier zondigen tegen de prosodie, of verkeerde vertaling of opvatting van eenige plaats, somwijlen de vergissing of fout ten nadeele van hun gebruikten zegsman wel doet uitkomen. Wat daarvan ook zijn moge, tot heden hebben wij nog geene gebreken van aangeduiden aard, wier vermelding hier opgenomen diende te worden, kunnen bespeuren, en ons geenen anderen dan den besten dunk van het geheel kunnen vormen. Ook het uiterlijk van het betrekkelijk niet dure boek (de prijs is slechts tien gulden), verdient allen lof en doet de uitgevers eer aan. Druk en papier, beiden laten niets te wenschen overig, en de correctie schijnt met zorgvuldigheid te zijn geschied. — Slechts dit nog ten slotte. De Schrijver verklaart, mede in het Voorberigt, dat het hem leed heeft gedaan, door geene aan- of opmerkingen van

de zijde zijner ambtgenooten te zijn ondersteund. Mogten die later een of ander ontdekken, 't geen bij een herdruk, dien wij dezen arbeid gaarne toewenschen, diende gewijzigd of verbeterd te worden, dan zullen zij gewis gaarne aan deze indirecte uitnoodiging voldoen, en hem hunne aanteekeningen, casu quo altijd, met bescheidenheid mededeelen. — Zou het dan ook mogelijk wezen om, vooral voor het schoolgebruik, in plaats van een handwoordenboek in dezen vorm, die, hoe ook bekeken, altijd wel wat ónhandig blijft, eene editie daarvan te geven in het compres formaat van die bekende kleine lexica van Tauchnitz? Wij brengen deze opmerking, of hoe zulks heeten moog, reeds nu onder de aandacht der verdienstelijke uitgevers.

P. S. Bovenstaande zonden wij reeds in December aan de Red. der „Bijdragen." Vervolgens lazen wij onder anderen in de beoordeeling van dit lexicon, die in het Nommer van Januarij daarop, in „de Gids" verscheen: „dat deze arbeid" (namelijk van dat lexicon) „niet bestemd was voor de school, „welke volgens zijn voorberigt" (van den Hr. S. altijd) „aan „een nieuw woordenboek geene behoefte had." — Wij gevoelen ons juist geenszins geroepen om hier tusschen beiden te treden, en hebben de eer ook niet van den Hr. S. of den Hr. N. iets of in 't minste van nabij te kennen: alhoewel deze laatste omstandigheid natuurlijk bovendien toch altijd uit het spel zou blijven. Doch om 't geen wij hier boven neerschreven vinden wij ons alleen verpligt den Hr. N. beleefdelijk op te merken, dat zijne opvatting in dezen gewis verre is van juist te wezen. Dat toch de school, volgens den Hr. S. zelven, aan geen woordenboek behoefte zou hebben, — staat nergens met even zoo vele woorden in het Voorberigt te lezen. Al wat daaromtrent gezegd wordt is: „voor de beoefenaars der Latijnsche taal bestaat er in ons „land een zeer goed Lexicon voor eerstbeginnenden, namelijk „dat van E. Kaercher" etc. Maar dit zegt nu immers niet, dat er daarom mede voor de hoogere klassen onzer gymnasiën geen woordenboek van grooteren omvang dan 't hier genoemde zou noodig zijn; wij zouden eer zeggen: in 't tegendeel. En van dit standpunt ook gingen wij voor ons voornamelijk uit

bij deze vlugtige aankondiging; wij juichten de verschijning van dit werk, en nog, voorál toe met het oog op het nuttig gebruik, dat daarvan in de eerste plaats door de meer gevorderden op onze gymnasiën kon gemaakt worden. De keuze van George, en om dien te bekorten, kwam ons, op zich zelve beschouwd, reeds gelukkig voor. Dat die bekorting in geen opzigt eenige redelijke wenschen zou overlaten, de Hr. S. vergeeft het ons gereedelijk, — dit stelden wij juist geenszins als onvoorwaardelijk op den voorgrond. De aard van zoodanig werk brengt trouwens van zelven mede, dat het geenszins volmaakt kán wezen; daargelaten nog, dat wat behouden of weggesneden dient te worden, in vele gevallen met even goed regt steeds verschillend zal worden opgevat. Maar veel, intusschen, wat te regt nadeelig, ja gevaarlijk mag heeten, om het bekende: *quo semel est imbuta recens* etc., in een lexicon hetwelk men eerstbeginnenden in handen geeft, vervalt onzes inziens bij een handboek als dit, waarin, verre er van, dat wij immer eenige stelselloosheid zouden willen goedkeuren, de klasse van gebruikers ter wier dienste het voornamelijk bewerkt is, om kort te gaan, niet hetzelfde zoekt als de philoloog. Veel woorden en goede vertaling gold hier wel het meest; in hoever aan deze eischen behoorlijk was voldaan, zou de tijd het beste leeren. Om al deze redenen, en dewijl wij dan zoo bij het doorkijken van het boek volstrekt niets aantroffen, waarom wij den goeden dunk, dien én het daarvan aangewezen doel én het uiterlijk ons gaven, terugtrokken, vermeenden wij, zelfs na de lezing van het opstel des Heeren N., ons, voor als nog álthans, gerust te mogen bepalen tot het leveren van deze, zoo even genoemd: vlugtige, — wil men zoo, zelfs hoogst oppervlakkige aankondiging.

E.

NIEUWE LETTERKUNDE.

SCHOOLUITGAVEN VAN FRANSCHE EN ENGELSCHE AUTEURS.

Sedert het verslag van de schooluitgaven, behoorende tot het gebied der Nieuwe Letterkunde, in November 1853 door mij bij de Redactie van dit tijdschrift ingezonden, zijn er weder belangrijke edities ter mijner kennisse gekomen, weshalve 't mij de moeite waard scheen, genoemd verslag te vervolgen. 't Spreekt van zelf, dat ook dit verslag geene aanspraak maakt op volledigheid, — (Cf. Gids, November 1854) — daar ik slechts kan spreken van die boeken, welke bij de Redactie ter aankondiging of door de boekverkoopers ter bezigtiging zijn gezonden, en van die, welke, na kennisneming van prospectussen of aankondigingen in tijdschriften, uit den vreemde zijn ontboden.

Fransche Letterkunde.

Te Leipzig is in 1854 bij Voigt en Günther eene schooluitgave in 't licht verschenen, welke, daar ze met die van Dr. Schwalb schijnt te willen wedijveren, onze aandacht alle-

zins verdient, t. w. *Chefs-d'oeuvre des Classiques Français avec commentaires choisis des meilleurs commentateurs augmentés de remarques par Dr. O. Fiebig et St.-Leportier.* Van deze Chefs-d'oeuvre, in vorm en prijs gelijk aan de uitgaven van Dr. Schwalb, zijn twee deeltjes uitgekomen, n. l. les Plaideurs en Phèdre van Racine, welk laatste werkje voor schoolgebruik is ontboden. Twee vragen doen zich bij deze uitgave op; 1°. is ze noodzakelijk? 2°. is ze degelijk en aanbevelingswaardig?

De eerste vraag kan ik bevestigend beantwoorden, daar de Phèdre van Kissling, in 't vorig verslag besproken, mij niet bevredigde en dit treurspel nog niet opgenomen is in de verzameling van Dr. Schwalb. Minder noodzakelijk zou de uitgave zijn van Le Cid, Horace, le Misanthrope en l'Avare, die door de uitgevers beloofd wordt, en bij de bestaande van Dr. Schwalb overbodig; of ze moest, 't geen na inzage van de Phèdre van Dr. Fiebig en St.-Leportier moet betwijfeld worden, die van Dr. Schwalb overtreffen. Hieruit volgt reeds, dat de tweede vraag ontkennend moet beantwoord worden.

Dr. Fiebig en zijn medearbeider hebben zeer gewoon werk geleverd en hunne uitgave bevat niets bijzonders, daar zij alleen de voorrede van Racine, den text van de Phèdre en aanteekeningen levert.

Deze aanteekeningen zijn voor 't meerendeel van Louis Racine, l'abbé d'Olivet, l'abbé Desfontaines, Luneau de Boisjermain, La Harpe; overigens zijn ze geschied-, taal- en aardrijkskundig en bevatten de aanduiding of de vertaling van de paralelplaatsen bij Euripides en Seneca. Men moet zich te meer verwonderen over Dr. Fiebig's bewerking, daar de voorrede van Racine ruimschoots aanleiding geeft tot onderscheidene beschouwingen, die ik in den vorm eener inleiding, zooals Dr. Schwalb bij ieder zijner werken voegt, ook hier gewenscht had. Deze inleiding zou m. i. moeten bevatten, eene uiteenzetting en vergelijking van de Oeconomie van den Hippolytus van Euripides en Seneca en van de Phèdre van Racine; het verschil van de hoofdkarakters van dit treurspel bij de oude Tragici en Racine en de

oorzaken hiervan; eene weerlegging van de valsche beschouwingen van La Harpe; eene opgave van de treurspelen van Racine en hunne verdeeling; de geschiedenis van de opvoering der Phèdre. Als uitmuntende hulpmiddelen hiervoor kunnen onder meerdere werken dienen: Schlegel's *Comparaison entre la Phèdre de Racine et celle d'Euripide;* de aanteekeningen van *Geoffroy;* de *histoire de la littérature Française* van *Nisard*; de werken van *Géruzez*, vooral zijne *Essais d'Histoire Littéraire.* Van de aanteekeningen konden er verscheidene weggelaten zijn. Onder meerdere bedoel ik aant. 1. p. 17 over *aucun*, *aucune*, in 't meervoud gebruikt; aant. 1. p. 49 over *que* voor *combien*; aant. 3. p. 52 over *au moment que;* aant. 1. p. 69 over *à elle-même* voor *à soi-même;* aant. 1. p. 95 over *amour* in 't meervoud; aant. 3. p. 98 over 't verschil van *prêt de* en *prêt à.*

De aanteekening 2 op bladzijde 20 had moeten aangevuld zijn, zoodat de leerling had kunnen inzien, dat de scène van Racine op zich zelve eene schoone navolging is, maar vergeleken met die bij Euripides, mager is te noemen.

Het tweede werkje, *Histoire de Charles XII, roi de Suède, mit grammatischen und sachlichen Anmerkungen zum Gebrauch in Gymnasien und Real-schulen versehen von Dr. Hoffa, doc. an der Universität und Lehrer der Französischen Sprache in Marburg — Frankfurt a. m. Brönner* — meende ik te moeten vermelden, omdat Dr. Hoffa in de voorrede zegt, dat hij door deze uitgave, d. i. door den vorm en de hoedanigheid der aanteekeningen, achter den text van 't geheel gevoegd, even als door die, welke hij van Florian's Fabelen en van Paul en Virginie heeft gegeven, heeft willen bewijzen, dat de Nieuwe Talen even vatbaar zijn voor eene grondige behandeling en evenveel elementen voor de ontwikkeling van het denkvermogen bevatten als de Oude Talen. 't Eerste gedeelte van Dr. Hoffa's bewering, dat de Nieuwe Talen even vatbaar zijn voor eene grondige behandeling als de Oude Talen, is aanneembaar; maar het tweede gedeelte zijner bewering, dat ze evenveel elementen als de oude Talen bevatten voor de ontwikkeling van het denkvermogen, meen ik te moeten betwijfelen en zekerlijk velen met mij, die gedurende

eenigen tijd de Oude en Nieuwe Talen hebben moeten onderwijzen. Allerminst is mij dit gebleken uit de gehalte van de aanteekeningen zelven, hoewel ze ruimschoots gelegenheid geven tot mondelinge gesprekken en grammatikaal onderzoek.

Indien Dr. Hoffa de werken van Dr. Mager had gelezen en slechts één zijner eerste werken ingezien, n. l. "Ueber Einrichtung und Paedagogische Bedeutung des Schulmässigen Studiums der neueren Sprachen und Litteraturen und die Mittel ihm aufzuhelfen," dan zoude hij, door de hierin besproken elementen in zijne aanteekeningen op te nemen, betere, hoewel niet geheel afdoende bewijzen voor zijne stelling hebben kunnen leveren.

De derde Fransche schooluitgave, die ik nog wensch te bespreken, is *Athalie*, *commentée au point de vue de l'Enseignement moyen par Gobert-Alvin*, *professeur de Rhétorique à l'Athénée d'Anvers*, *auteur des études de littérature comparée; Anvers*, *chez Ancelle*, *imprimeur-libraire. Canal au fromage*, 1850.

De Heer Gobert-Alvin beklaagt zich in de voorrede van deze uitgave, dat de schooluitgaven van het Fransche tooneel óf te weinig aanteekeningen bevatten, òf dat deze, letterlijk van de commentatoren overgenomen, alleen bij het hooger onderwijs kunnen gebruikt worden, voor het middelbaar onderwijs niet deugen. Daarom heeft hij de Athalie voor het middelbaar onderwijs bewerkt en uitgegeven, welke uitgave ik niet aarzel aan te bevelen.

De bewerker heeft, om vrij te zijn, zich van geenerlei hulpmiddelen bediend. Dit is waarschijnlijk eene der oorzaken, dat de aanteekeningen ongezocht, natuurlijk, zonder opzettelijk geleerd te willen zijn, uit den text voortvloeijen.

Engelsche Letterkunde.

De Shakespeare-litteratuur is weder eenige nieuwe uitgaven rijker geworden, in welke Collier's voorgeslagen verbeteringen meerendeels zijn verworpen. Aan het hoofd van diegenen, welke zich als de hevigste tegenstanders van Col-

lier verklaard hebben, staat Dr. Delius, die het plan heeft opgevat, alle werken van Shakespeare op nieuw uit te geven en te verklaren, zooals blijkt uit de voor mij liggende editie: *Shakespeare's Werke herausgegeben und erklärt von Dr. N. Delius. I Band. Erstes stück: Hamlet, prince of Denmark* — en *I Band. Zweites stück: Othello, the Moor of Venice.* — Elberfeld, 1854. Verlag von R. S. Friderichs.

Volgens het berigt van den uitgever, zal het geheele werk uit 7 deelen bestaan en binnen 4 jaren voltooid zijn. In de inleiding van den Hamlet geeft Dr. Delius de oude edities op, welke door hem gebruikt zijn, laat hierop eene beoordeeling volgen van de beschouwingen van Collier en Knight over deze edities met eene opgave van de vroegere novellen en drama's van Hamlet en de bronnen, die door Shakespeare kunnen gebruikt zijn, t. w. *cent histoires tragiques de Belleforest en Boisteau, Paris*, 1564, in 1596 in 't Engelsch vertaald, waarvan in 1608 een nieuwe druk verscheen, en *Saxo Grammaticus.* In een "Nachwort" geeft Dr. Delius al de hulpmiddelen op, die hij bij deze uitgave gebruikt heeft, welke, behalve de in de inleiding genoemde edities, bestaan in de uitgave van Rowe, Londen, 1709; die van Malone, bezorgd door Boswell te Londen in 1821; de Pictorial edition van Ch. Knight, vroeger uitgegeven door J. P. Collier. Hij verklaart, na kritisch de bekende editie van Collier van 1853 te hebben onderzocht, geen gebruik van de emendaties des ouden correctors te hebben kunnen maken, geeft hiervan de redenen op en haalt als autoriteit 't volgende werkje aan: *A few notes on Shakespeare with occasional remarks on the emendations of the manuscript-corrector, etc. by the Rever. Alex. Dyce. London* 1853 en een fragment uit de voorrede van dit werkje: "My opinion is that while it (Mr. Collier's volume) abounds with alterations *ignorant*, *tasteless* and *wanton*, it also occasionaly presents corrections which require no authority to recommend them, because common sense declares them to be right." — De inleiding van den Othello maakt ons bekend met de drie eerste edities, den tijd der eerste opvoering, de bron van dit drama en de beide liederen, van welke slechts frag-

menten in het derde tooneel van het tweede bedrijf en het derde tooneel van het vierde bedrijf voorkomen. In het "Nachwort" onderzoekt Dr. Delius de 40 emendaties, welke Collier in zijne editie heeft medegedeeld en komt dan tot het volgende resultaat: "Das sind die Emendationen alle, welche Collier aus dem vom alten corrector verbesserten Exemplare der zweiten Fol. zum Othello uns mittheilt, und das Ergebniss ist dasselbe, wie beim Hamlet: es ist keine einzige darunter, welche aus inneren oder aüsseren Gründen in den Text aufgenommen zu werden verdiente, wenn sie nicht ohnehin schon dort ihren Platz gefunden. Will man das zufällige und vereinzelte Begegnen des alten Correctors mit den qs. oder den Herausgebern in einer und derselben Lesart für einen Beweis seines Talentes gelten lassen, immerhin! Schade nur, dass dieses Talent nicht ausgereicht hat, ihn an den meisten Stellen vor dem Missgeschick zu bewahren, dass er seinen Dichter auffallend missverstand und jämmerlich entstellte."

De aanteekeningen, aan den voet van den text geplaatst, hoewel te veel bevattende voor de school, zullen hun, die reeds eenigzins met Shakespeare bekend zijn, hoogst welkom zijn.

Ook in ons land is de Shakespeare-litteratuur verrijkt door den hoogleeraar Opzoomer, welke de aanteekeningen, die hij op Shakespeare's Macbeth gemaakt had, ook na de uitgave van Lindo's Macbeth gemeend heeft te moeten uitgeven, als eene aanvulling van de aanteekeningen, door Dr. Lindo bij den text van Macbeth gevoegd.

Ik maak des te eerder en met eene zekere ingenomenheid melding van 's hoogleeraars aanteekeningen, omdat de lezenswaardige brief aan Dr. Lindo, die de aanteekeningen voorafgaat, mij heeft doen zien, dat een hoogleeraar in de wijsbegeerte niet alleen de studie der Nieuwe Letterkunde voorstaat en verdedigt, maar het zelfs niet beneden zich gerekend heeft eenige uren af te zonderen voor de verklaring van een der schoonste treurspelen van Shakespeare. Ook het overige van gemelden brief is hoogst belangrijk en voornamelijk gewijd aan eene beschouwing van Collier's Notes and Emendations.

van welke, 1500 in getal, Dr. Delius, dien Prof. Opzoomer niet aarzelt onder de Duitsche uitleggers en Critici van Shakespeare den voornaamsten rang toe te kennen, slechts 18 wil opnemen, die hij als ware verbeteringen, als gelukkige gissingen beschouwt. De eenige aanmerking, die op de aanteekeningen van den hoogleeraar Opzoomer zoude te maken zijn, is, dat ze in het Hollandsch gesteld zijn, en dus welligt in Duitschland en Engeland onbekend zullen blijven.

De Heer S. Susan, lector in de Nieuwe Talen en Letterkunde aan het Athenaeum te Deventer, die reeds voor eenige jaren schooluitgaven van Macbeth en Hamlet met aanteekeningen heeft uitgegeven, heeft onlangs *the Tempest, a comedy bij W. Shakespeare*, voor de gymnasia bewerkt. Deze uitgave onderscheidt zich van misschien alle schooluitgaven hierin, dat ze den text letterlijk met alle druk- en spelfouten, enz. heeft overgenomen van eenen nadruk van de folio-editie van 1623. De Heer Susan geeft in de voorrede de redenen op, die hem genoopt hebben, om bij wijze van proef, de oorspronkelijke uitgave aan de jeugdige beoefenaars van Shakespeare's litteratuur in handen te geven.

Hoe schoon deze redenen ook mogen klinken, moet ik sterk betwijfelen, of er vele onderwijzers zullen gevonden worden, die aan hunne leerlingen, reeds buitendien met werkzaamheden overladen, deze uiterlijk en innerlijk middeleeuwsche editie in handen zullen geven, om zoo doende allen lust in hen uit te dooven. Ze zal mogelijk aan hen, die zich bij uitsluiting met de Engelsche Litteratuur bezig houden, welkom zijn.

Bij Enslin te Berlijn is in dit jaar uitgegeven: *Sammlung Englischer Schriftsteller mit Deutschen Anmerkungen, herausgegeben von L. Herrig;* van welke reeds zeven deeltjes zijn verschenen: *Shakespeare's Macbeth*, *erklärt von L. Herrig; Byron's Marino Faliero erkl. von Fr. Brockerhoff; Shakespeare's Romeo and Juliet*, *erkl. von Heussi; Shakespeare's Othello*, *erkl. von Sievers; Shakespeare's Merchant of Venice*, *erkl. von L. Herrig; Tennyson's ausgewählte Gedichte*, *erkl. von H. Fischer; Byron's Childe Harold*, *I. II Gesang*, *erkl. von Fr. Brockerhoff.*

Twee dezer deeltjes, Othello en Marino Faliero, zijn door mij voor schoolgebruik ontboden. De bewerker van Othello, Dr. Sievers, die reeds vroeger bij G. Westermann te Brunswijk en in Herrig's Archiv verhandelingen over Othello in 't licht heeft gegeven, geeft in de inleiding eene psychologische beschouwing van de hoofdkarakters van dit drama, welke beschouwing met de aanteekeningen onder den text geplaatst den lezer een duidelijk inzigt van 't geheele stuk geven. Aangaande 't geschiedkundige vindt men, behalve in eene noot de naamsopgave van de bron, in de inleiding weinig of niets. Er viel trouwens ook niet veel van te zeggen. Alleen in de aanteekeningen, (en hiervan zegt Dr. Delius bijna niets) lezen wij, dat Cyprus, sedert 1473 in 't bezit der Venetianen, hun in 1571 door de Turken onder Selim II werd ontnomen; dat in 1569 de eerste, en in 1570 de tweede aanval der Turken heeft plaats gehad, en dat deze laatste volgens Dr. Sievers de door den *Sailor* en *Messenger* aangekondigde, maar later door den storm verijdelde aanslag is geweest; dat in dit jaar de handeling des stuks valt, welke voor een gedeelte waarschijnlijk historisch is. Op het einde van dit deeltje vindt men Anhang I: de geheele ballade, waarvan Jago Act. II. Sc. 1 een couplet zingt, en Anhang II: het hoofdzakelijk verschil in Etymologie en Syntaxis van de tegenwoordige Engelsche taal en die van Shakespeare. De aanteekeningen zijn minder kritisch dan die van Dr. Delius, maar zijn meer gewijd aan de verklaring van den zin. Van 12 aangehaalde emendaties, voorgeslagen door Collier (Dr. Delius onderzoekt in zijn (Nachwort veertig) heeft Dr. Sievers slechts twee overgenomen. De eerste bevindt zich in Act II. Sc. 3. Aldaar las men vroeger: "*Three lads*", hetwelk in den text van Collier, naar aanleiding van de lezing *else*, uit de folio, als drukfout voor *elfes*, is veranderd in *three elfes*. Dr. Sievers zegt van deze verandering: "Hier ist wirklich eine Schönheit gewonnen." Dr. Delius zegt in zijne aanteekeningen: "*Three else of Cyprus.*" So die Fol., deren Lesart den Satz besser mit dem vorhergehenden verknüpft, als die von den Herausgebern adoptirte Lesart der Qs. *three lads of Cyprus;* en in het

"Nachwort:" Ein Blick in die qs. wo er dafür *three lads of Cyprus* gefunden, hätte dem alten Corrector die mühe erspart, das ihm unverständliche *else* in das lächerliche *elfs* zu emendiren. Wie käme Jago dazu, diese drei Cyprioten, die nach seinem eignen Geständniss im Ehrenpunkte so zart und adlig feurigen muthes sind, zugleich als "Kobolde" zu bezeichnen? Eher möchte der alte Corrector selbst für einen solchen Kobold gelten, der mit dem gläubigen Kritiker sein schadenfrohes spiel treibt.

Voor hem. die eenigzins met den geest en de geschriften van Dr. Sievers bekend is, is het gemakkelijk te verklaren, waarom door dezen de dichterlijke doch onnatuurlijke lezing *elfes* is aangenomen; wij voor ons houden, ook zonder het door Dr. Delius aangevoerde, de lezing "*else*" voor de natuurlijkste.

De tweede emendatie, van Collier overgenomen, bevindt zich in Act V. Sc. 1, alwaar het vroegere *but so* is veranderd in *be't so.* Maar dit is geene emendatie van den corrector; want in de aanteekeningen van Dr. Delius lezen wij: *be't so: So die qs.* Die Fol hat *but so.* Hieruit blijkt, dat wij ons niet kunnen verlaten op 't kritisch onderzoek van Dr. Sievers, die geene andere uitgaven schijnt gebezigd te hebben, dan de folio-uitgave en de editie van Collier.

De Heer Fr. Brockerhoff, de bewerker van Marino Faliero, geeft ons in de inleiding een overzigt van de geschiedenis van Venetie en van de oorlogen, door dezen staat van 1348 tot 1354 gevoerd, in welk laatste jaar de beroemde doge Andreas Dandolo stierf; hij maakt ons verder bekend met de daden van de voorvaderen van A. Dandolo's opvolger Marino Faliero en met de verdiensten van dezen als staats- en krijgsman vóór zijne benoeming tot doge; hij beschrijft daarna den toestand van Venetie onder zijn kort bestuur en besluit zijne inleiding met het verhaal van den chronijkschrijver Sanuto over de aanleiding van den wrok en de daaruit volgende zamenzwering van den tachtigjarigen Marino Faliero. 't Geen de chronijkschrijver Sanuto, van wiens werk de Heer Brockerhoff ook aangaande het vroeger gemelde gebruik heeft gemaakt, verder vermeldt, is niets me-

degedeeld, daar 't eerste bedrijf onmiddelijk dit verhaal voortzet. In den "Anhang" geeft de Heer Brockerhoff een overzigt van den geschied- en staatkundigen toestand van Venetie sedert het jaar 1177, vooral wat de onderscheidene staatscollegiën betreft, die ten laatste de magt van den doge tot niets maakten. De aanteekeningen bevatten wetenswaardige bijzonderheden; ze geven echter eerder te veel dan te weinig en zouden bij een' herdruk aanmerkelijk bekort kunnen worden, daar de meesten te veel in beschouwingen treden over den text en verklaren, waar geene verklaring noodig is.

Het laatste werk, dat nog ter beschouwing overblijft, is: *Readings in English Prose, selected from the Best Writers, with explanatory Notes, by M. P. Lindo*, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. *of the Royal naval and military Academy*; Arnhem, D. A. Thieme, 1854. Dr. Lindo heeft gemeend het aantal bestaande Chrestomathiën te moeten vermeerderen. Of er in 't algemeen gesproken, gebrek bestond aan eene Chrestomathie, meen ik te moeten betwijfelen. De beide deelen van Prof. Herrig, van Ideler en Nolte en van Prof. Veth zijn van zoodanige gehalte, dat ze, vooral die van Herrig, ruimschoots kunnen aanbevolen worden.

Evenwel is de chrestomathie van Dr. Lindo voor schoolgebruik veel geschikter dan genoemde werken, daar ze van kleiner omvang en goedkooper is en daarenboven eenen rijkdom van aanteekeningen bezit, die bij gene ontbreekt. De keuze der stukken heeft mij niet overal bevallen, maar dit is iets, dat geheel afhangt van de subjectiviteit van den kiezer, weshalve ik hierover niet in discussiën zal treden. Ik gebruik het boek aanvankelijk met nut en genoegen en kan het vooral om den leerrijken inhoud der aanteekeningen ten volle aanbevelen. Tantum.

6 December, 1854.

STAAT

DER

ℓLANDSCHE LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNASIËN
EN VAN HET ATHENAEUM TE MAASTRICHT

OP 1 NOVEMBER 1854.

EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
INGEN. subs.)	J. A. Schneither, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 54. 2e Afd. 2. — 56.	1e Afd. 66, 2e Afd. 35. — 101.
	H. Riedel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	D. M. Kan, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.		
	* J. A. Wijnne, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
	J. W. A. Renssen, Litt. Hum. Cand.	3e Praeceptor.		
	G. W. F. Baehr, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.		
	D. J. Stahl de Boer, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal en Letterkunde.		
	D. Hoekzema, Litt. Hum. Stud. Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Engelsch.	Leeraar in de Fransche en Engelsche taal en Letterkunde.		
	—	—		
:HOTEN.	* W. Doorenbos, Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	1e Afd. 10. 2e Afd. 33. — 43.	
	H. Hillinga, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch en Duitsch. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de nieuwe talen.		
	J. Addens, Bezitter van den 2den rang. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.		
	—	—		
DAM.	(A. M. Reudler,) Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Rector.	2.	

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GI LEERL
FRIESLAND.	LEEUWARDEN.	* C. M. Francken, Litt. Hum. Doct.	Rector.	25.
		* J. D. Ankringa, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		* J. G. Ottema, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		J. M. J. Pantekoek, Bezitter van eene acte van toelating.	Leeraar in de Wiskunde.	
		* A. L. Brugsma, Litt. Hum. Doct. Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen.	
		—	—	
	HARLINGEN. (subs.)	C. J. de Lussanet de la Sablonière, Litt. Hum. Doct.	Rector.	15.
		S. L. Brug, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	
	SNEEK. (subs.)	P. J. Costerus, Litt. Hum. Doct.	Rector.	22.
		L. P. Ouwersloot, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		K. F. Geertsma, Bezitter van den 2den rang. (heeft vrijstelling van den graad.) (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	
	FRANEKER. (subs.)	P. H. E. Junius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2e Afd. –
		J. H. Behrns, Oud-Lector bij het Athenaeum, voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en de Wiskunde.	
		—	—	
	DOKKUM. (subs.)	R. K. Homan, Litt. Hum. Doct.	Rector.	17.
		—	—	
	BOLSWARD. (subs.)	G. Hamming, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1.
		—	—	
	JOURE. (subs)	J. Jarigs Wassenaar, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	2.
		J. Gauw, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	
	STAVOREN. (subs.)	D. G. Mackay, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	Rector.	6.

…EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
…. ('subs.)	* M. J. Noordewier, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 15. 2e Afd. 22. — 37.	1e Afd. 33 2e Afd. 29. — 62.
	B. M. Kool van Kasteel, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	2e Leeraar in de nieuwe talen, tevens belast met het onderwijs der 1e klasse 1e afdeeling.		
	M. G. de Jongh, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	1e Leeraar in de nieuwe talen, en in de Wiskunde voor de 2e afdeeling.		
	A. Venema, Bezitter van den 2den rang. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.		
	C J. Obbes, Landmeter. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Natuurkunde.		
	—	—		
…EL. subs.)	J. D. Wetsels, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 18. 2e Afd. 7. — 25.	
	H. de Jonge, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.		
	H. Koning, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen, nieuwe Geschieden. en Aardrijkskunde.		
…LE.	* C. H. Thiebout, Litt. Hum. Doct.	Rector.	15.	
	H. Wygmans Snel, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	H. van Blanken, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.		
	—	—		
…TER.	J. Brown, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 38. 2e Afd. 28. — 66.	
	*D. H. Hoenebeek Hissink, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	P. A. van Meurs, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Geschiedenis en Nederl. taal.		
	P. A. Bergsma, Phil. Nat. Doct.	1e Leeraar in de Wiskunde.		
	S. Susan, Lector bij het Athenaeum voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Hoogd. en Hebreeuwsche talen.		
	H. Levenkamp, Bezitter v. d. 2den rang en eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Engelsche talen.		
	G. Greven, Phil. Nat. Doct.	2e Leeraar in de Wis- en Aardrijkskunde.		
	—	—		

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GE[illegible] LEERL[illegible]
OVERIJSSEL.	KAMPEN.	* A. H. A. Ekker, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 1[illegible] 2e Afd. 1[illegible] 2[illegible]
		* P. P. Kremer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		J. P. Brand Eschauzier, Bezitter van eene acte van toelating voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
		J. J. Leupen, Bezitter v. d. 1sten rang en eene acte van algem. toelat. voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Nederd. en Fransche talen en Vaderlandsche Geschiedenis.	
		H. J. Vogin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche en Hoogduitsche talen.	
		J. Beckering Vinckers, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wis- en Aardrijksk. en and. vakken.	
		—	—	
	OLDENZAAL. (subs.)	F. C. Soer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 21. 2e Afd. 16 37.
		T. de Voogt, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		M. van Groenenveldt, Litt. Hum. Doct.	Hulponderwijzer in de nieuwe talen.	
		R. L. T. Waanders, Bezitter van den 2den rang. (*Tijdelijk.*)	Onderwijzer in de Wiskunde.	
		—	—	
	ENSCHEDE. (subs.)	A. P. van de Siepkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 2 2e Afd. 23. 25.
		C. C. Schlencker, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde, en van eene acte van toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Wiskunde en de nieuwe talen.	
		—	—	
	ALMELO.	B. Mulder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 4 2e Afd. 15 19
		F. W. Hellema, Bezitter van den 2den rang en eene acte van toelating voor de nieuwe talen. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	
	OOTMARSSUM. (subs)	* P. A. Moquette, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 20 2e Afd. 6 26
		J. ter Kuile, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		G. S. du Pré, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde en de nieuwe talen.	

;MEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
IHEM.	J. W. Elink Sterk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	25.
	* D. J. van Stégeren, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Conrector.	
	G. K. Timmer, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in d. Wis-, Aardrijks- en Natuurkunde.	
	F. Zijlstra, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en de Geschiedenis.	
	J. Waterman, Bezitter van den 2den rang, en van den 1sten voor het Hebreeuwsch.	Leeraar in de Oostersche talen.	
MEGEN.	J. J. Kreenen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 29. 2e Afd. 14. — 43.
	(* J. J. van der Kloes,) (Litt. Hum. Doct.)	Conrector.	
	(J. F. H. Wolters.) (Litt. Hum. Doct.)	Praeceptor.	
	P. van der Burg, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
	W. van Kreken, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe talen.	
	S. I. Löwenstamm.	Onderwijzer in de Hebreeuws. taal en Letterk.	
?PHEN. (subs.)	* H. J. Matthes J. C. Zn., Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 44. 2e Afd. 33. — 77.
	* J. H. Kroon, Phil. Nat. Cand., Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	* W. G. Brill, Litt. Hum. Doct.	Leeraren in de nieuwe talen, tevens bij afwisseling belast met het onderwijs in het Grieksch en Latijn in de 1e Klasse.	
	* F. H. B. von Hoff, Litt. Hum. Doct.		
	H. C. Michaëlis, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
RDERWIJK. (subs.)	* F. G. B. van Bleeck van Rijsewijk, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 10. 2e Afd. 7. — 17.
	J. H. Schuurmans Stekhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
	A. Lettink, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Nederd. en Engelsche talen.	
	M. J. de Lange, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.	

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GET. LEERLI
GELDERLAND,	TIEL. (subs.)	* P. H. Tydeman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	14.
		B. N. Geboren, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen.	
		F. J. J. A. Junius, Theol. Doct.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
	DOESBORGH. (subs.)	* C. A. Engelbregt, Litt. Hum. Doct.	Rector.	28.
		* D. Burger Jr., Litt. Hum. Doct.	Conrector, tevens belast met het onderwijs in de Hebreeuwsche taal.	
		B. Scholten, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Lector in de nieuwe talen.	
		A. van der Mey, Bezitter van den 2den rang.	Lector in de Wiskunde.	
	ELBURG.	A. Kisselius, Litt. Hum. Doct.	Rector.	10.
		J. W. Krümberg, Litt. Hum. Cand.	Collaborator, tev. belast m. h. onderw. in h. Hoogd.	
		J. van Braambeek Jr., Bezitter van den 1sten rang, ook voor de nieuwe talen en de Wiskunde.	Leeraar in de Fransche en Engelsche talen, Wis- en Natuurkunde.	
	ZALT-BOMMEL.	D. C. Pleyte, Litt. Hum. Doct.	Rector.	25.
		P. G. van Anrooij, Phil. Nat. Doct.	Praeceptor en Leeraar in de Natuurkunde.	
	LOCHEM. (subs.)	M. A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Rector.	4.
		G. W. Snel, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
	GROENLO. (subs.)	L. Lasonder, Litt. Hum. Doct.	Rector.	5.
		A. J. van der Stege Engelen, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde. (door den rector bezoldigd.)	Leeraar in de Wiskunde.	
		A. van den Bold, Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen. (door den rector bezoldigd.)	Leeraar in de nieuwe talen.	
	DOETINCHEM. (subs.)	F. van Cappelle, Litt. Hum. Doct.	Rector.	7.

MEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
ENINGEN. (subs.)	G. E. J. Everts, Litt. Hum. Doct.	Rector.	11.	1e Afd. 223, 2e Afd. 54.
	* J. C. Hummel, Litt. Hum. Doct.	Collaborator, tevens belast met het onderwijs in de Hoogduitsche taal.		
	D. Strumper, Bezitter van den 2den rang, ook voor de wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.		
	D. Vogelenzang, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de nieuwe talen.		
	H. A. Bokhorst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Nederd. taal en Vaderl. Geschied.		
ENAAR. (subs.)	K. H. B. Hazelhoff Roelfzema, Litt. Hum. Doct.	Rector.	9.	
ENBORG. (subs.)	D. Balfoort, Litt. Hum. Doct.	Rector.	2.	277.
ECHT.	* A. Ekker, (1) Litt. Hum. Doct.	Rector, tevens belast met het onderwijs in het Hebreeuwsch.	61.	1e Afd. 91; 2e Afd. ontbreekt.
	G. Leignes Bakhoven, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	A. de Jongh, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	B ten Brink, Jur. Utr. et Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	D. H. Jurrjens, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.		
	H. M. Tip, Bezitter van den 1sten rang.	Lector in de Wiskunde.		
	W Julius Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Fransche taal.		
	J. H. Hisgen, Lector Acadimicus.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
	E. Peel, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		
RSFOORT.	* F. A. Hekmeijer, Litt. Hum. Doct.	Rector.	30.	
	* E. J. van Gorkom, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	J. Borst, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.		91.

oorzitter van het Genootschap voor 1854—1855.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GET… LEERLI…
NOORD-HOLLAND.	AMSTERDAM.	* D. J. Veegens, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 10 2e Afd. 1 13
		* J. G. Hulleman, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		* I. Dorn Seiffen, (1) Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.	
		* J. H. Nieuwveen, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.	
		A. W. de Klerck, Litt. Hum. Cand.	3e Praeceptor.	
		* D. v. Lankeren Matthes, Litt. Hum. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		J. H. van Koten, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.	
		W. J. Hofdijk Jbsz.,	Leeraar in de Nederd. taal en Letterk. en Vaderl. Gesshiedenis.	
		L. Chatelain, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		H. A. Corvey, Phil. Doct.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		F. M. Cowan, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		J. G. R. Acquoy, Theol. Cand.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
		—	—	
	HAARLEM.	J. Venhuizen Peerlkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 30. 2e Afd. 16. 46.
		* S. A. Naber, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. F. Verburg, Litt. Hum. Doct.	Praeceptor.	
		J. Schouten, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de nieuwe talen.	
		W. M. Logeman, Bezitter van eene acte van algemeene toelating en van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
		J. J. F. Hartman.	Leeraar in de Fransche en Hoogduitsche talen.	
		J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		—	—	
	ALKMAAR.	A. Hirschig Cz., Litt. Hum. Doct.	Rector.	13.
		—	—	
	HOORN.	C. A. Abbing, Litt. Hum. Doct.	Rector.	12.
		. . . .	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	

(1) Penningmeester van het Genootschap tot 1855.

…EENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.	
…UIZEN. …subs.)	* (A. J. Vitringa,) (Litt. Hum. Doct.)	Rector.	1e Afd. 5. 2e Afd. 14. 19.	1e Afd. 64. 2e Afd. 46. 210.
	(J. Stevens,)	Leeraar in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen.		
	(A. Helge.)	Leeraar in de Wiskunde en de Nederd. taal.		
…VENHAGE	C. Bax, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 97. 2e Afd. 29. 126.	
	* W. F. Schey, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	* C. van Osenbruggen, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor.		
	L. R. Beynen, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
	H. van Sillevoldt, Bezitter van den 1sten rang.	1e Leeraar in de Wisk.		
	J. van Aalst, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.		
	A. D. I. Mioulet, Bezitter van den 2den rang.	1e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. J. Dirksen, Bezitter van den 2den rang, ook voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. C. van der Kuylen, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		
	R. Ward Bulkley, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.		
…ERDAM.	G. A. Schneither, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 42. 2e Afd. 48. 90.	
	* J. W. Sluiter, Litt. Hum. Doct.	Conrector.		
	A. C. G. Vermeulen, Litt. Hum. Cand.	1e Praeceptor.		
	* A. Mees, Litt. Hum. Doct.	2e Praeceptor.		
	J. P. A. François, (heeft vrijstelling v. d. Akad. graad.)	1e Leeraar in de Wisk.		
	J. Ravenek, Bezitter van den 2den rang.	2e Leeraar in de Wisk.		
	E. Piaget, Jur. Doct. Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	1e Leeraar in de Fransche taal.		
	H. A. Antony, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	2e Leeraar in de Fransche taal.		
	F. F. W. Koch, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.		

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN
ZUID-HOLLAND.		J. O. Roe, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		J. C. Reepmaker, Jur. Utr. Doct.	Leeraar in de Handelswetenschappen.	
		—	—	
	LEYDEN.	* W. H. D. Suringar, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 34. 2e Afd. 9. 43.
		W. G. Pluygers, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
		R. J. Fruin, Litt. Hum. Doct.	1e Praeceptor en Leeraar in de algem. Geschiedenis en Aardrijkskunde.	
		(S. H. Rinkes,) (Litt. Hum. Cand.)	2e Praeceptor.	
		J. de Vlaam, Phil. Nat. Doct.	1e Leeraar in de Wisk.	
		G. van Hennekeler, Phil. Nat. Cand.	2e Leeraar in de Wisk.	
		* S. F. Groen, Litt. Hum. Cand.	Leeraar in de Fransche taal.	
		C. A. X. G. F. Sicherer, Litt. Hum. Doct. Lector Academicus.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		J. Perrin.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		L. A. te Winkel, Bezitter van den 2den rang ook voor de nieuwe talen en voor de Wiskunde.	Leeraar in de Nederd. taal en Letterkunde.	
		M. Salverda de Grave, Theol. Cand.	Leeraar in de Hebreeuwsche taal.	
		—	—	
	DORDRECHT.	* J. D. Baron v. Hoëvell, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	1e Afd. 28. 2e Afd. 27. 55.
		* J. C. van Deventer, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		A. J. van Deinse, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskund. wetenschappen.	
		* W. Bisschop, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Ned. taal en letterkunde en Vaderl. Geschiedenis.	
		H. C. Felser, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		J. Lock.	Leeraar in de Engelsche taal.	
		C. E. W. Fricke, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		—	—	

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
ZUID-HOLLAND.	DELFT.	*G. v. Wieringhen Borski, Litt. Hum. Doct.	Rector.	33.
		* J. M. van Gent, Litt. Hum. Doct.	Prorector.	
		J. Pijnappel, Litt. Hum. Doct.	Leeraar in de Hebr., Jav. en Maleische talen.	
		C. F. Donnadieu, Med. Doct.	Leeraar in de Natuur- en Scheikunde.	
		J. Waltman, Bezitter van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		M. J. A. Masthoff, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelat. voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen en Aardrijkskunde.	
	GOUDA.	* N. J. B. Kappeyne van de Coppello. Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 33. 2e Afd. 12. 45.
		* D. Terpstra, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		(W. J. A. Huberts.) Litt. Hum Cand.	Leeraar in de Nederl. taal en geschiedenis.	
		* C. P. Burger, Phil. Nat. Doct.	Lector in de Wis- en Natuurkunde.	
		D. L. Champurij, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal.	
		M. R. Bruck, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogduitsche taal.	
		A. F. Neuwieller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal.	
	SCHIEDAM.	G. C. Brillenburg, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	11.
		D. G. Cramer, Phil. Nat. Cand.	Leeraar in de Wiskunde.	
	GORINCHEM.	P. Romeyn, Litt. Hum. et Jur. Utr. Doct.	Rector.	22.
		A. Romeyn, Litt. Hum. Cand.	Prorector.	
		P. J. Harrebomée, Bezitt. v. d. 2den rang, ook voor de Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	
	BRIELLE. (subs.)	* G. P. Seyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7. 2e Afd. 20. 27.
		E. Mehler, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		G. W. Boon, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algem. toelat. voor de nieuwe talen.	Leeraar in de nieuwe talen.	
		W. Kreling, Bezitter v. d. 2den rang en eene acte v. alg. toel. voor d. nieuwe tal. en Wisk.	Leeraar in de Wiskunde.	1e Afd. 307, 2e Afd. 145. | 452.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GET. LEERLI
ZEELAND.	MIDDELBURG.	H. Polman Krüseman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	32.
		F. H. Batenburg, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
		G. F. W. Baehr, Phil. Nat. Doct.	Leeraar in de Wiskunde.	
		J. J. Bellingwout, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Engelsche taal, tijdelijk belast met het onderwijs in de Fransche en Hoogd. talen.	
		—	—	
	ZIERIKZEE.	* H. M. de Bruijn de Neve Moll, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7, 2e Afd. 15. 22.
		C. W. Volcke, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		W. Top, Wz. Bezitter van den 2den rang, ook voor de nieuwe talen.	Leeraar in de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen.	
NOORD-BRABAND.	's HERTOGENBOSCH. (subs.)	C. R. Hermans, Litt. Hum. Doct.	Rector.	1e Afd. 7. 2e Afd. 13. 20.
		P. Oosterbaan, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		. . . . Litt. Hum. Doct. Bezitter van eene acte van algemeene toelating, ook voor de Fransche taal.	Leeraar in de Ned. en Fransche talen.	
		J. Ringeling, Bezitter van den 2den rang en eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch en Hoogduitsch. (Vrijgesteld van den Akad. graad.)	Leeraar in de Wiskunde, Hoogd. en Eng. talen.	
		—	—	
	BREDA. (subs.)	Th. Verwaijen, Litt. Hum. Doct.	Rector.	20.
		A. J. Aernout, Litt. Hum. Doct.	Conrector.	
		G. Ramakers, Bezitter van den 1sten rang.	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	
	BERGEN OP ZOOM. (subs.)	F. Moesman, Litt. Hum. Doct.	Rector.	11.
		J. C. E. Gosler, Bezitter van den 2den rang, ook voor de Wiskunde.	Leeraar in de Wiskunde.	
		—	—	

MEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
ᴦERHOUT. (subs.)	P. A. de Bruyn, Litt. Hum. Doct.	Rector.	4.
	N. Oomen. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
VE. (subs.)	J. A. W. Boerkamp, Litt. Hum. Doct.	Rector.	7.
MEER. (subs.)	* F. B. Trosée, Litt. Hum. Doct.	Rector.	12.
	P. Thissen, Litt. Hum. Cand.	Conrector.	
)HOVEN. (subs.)	Ad. van Moorsel. (*Tijdelijk.*)	Rector.	17.
	A. van Hooff. (*Tijdeliik.*)	Praeceptor.	
MOND. (subs.)	J. L. F. Donkers. (*Tijdelijk.*)	Rector.	7.
	F. van der Wee. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
ERT. (subs.)	F. W. Bevers, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Rector.	21.
	J. H. van Valkenburg. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
ENSTEIN.	M. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Rector.	21.
	G. van den Bogaard. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	A. van den Heuvel. (*Tijdelijk.*)	Praeceptor.	
EN. (subs.)	L. M. J. Vermeer. (*Tijdelijk.*)	Rector.	7.
	C. M. van Schalen. (*Tijdelijk.*)	Conrector.	
	P. H. Krielen.	Leeraar in de Wiskunde.	
ᴊ. (subs.)	A. van den Berg. (*Tijdelijk.*)	Rector.	9.
	M. Manders. (*Tijdelijk.*)	Conrecter.	

1e Afd. 143, 2e Afd. 13. | 156.

PROVINCIE.	GEMEENTEN.	ONDERWIJZERS. NAMEN.	ONDERWIJZERS. AMBTSTITELS.	GETAL LEERLINGEN.
LIMBURG.	ATHENAEUM TE MAASTRICHT. (subs.)	H. J. Kerzmann, Litt. Hum. Doct.	Rector der 1e Afdeel., Professor der 1e Klasse.	1e Afd. 66. 2e Afd. 96. 162.
		* K. T. Clumper, Litt. Hum. Doct.	Professor der 2e Klasse.	
		* P. J. Uylenbroek, Litt. Hum. Doct.	Professor der Grieksche taal, en der Nederd. Taal- en Letterk. in de hoogere Klassen der 1e Afd.	
		G. A. Gulikers. (aangesteld vóór 1817.)	Professor der 3e Klasse.	
		* J. Graaf, Litt. Hum. Cand.	Leeraar der 4e Klasse.	
		* J. L. Marres, Litt. Hum. Doct.	Leeraar der 5e Klasse.	
		J. Bruls. (aangesteld vóór 1817.)	Leeraar der 6e Klasse.	
		D. J. Steyn Parvé, Phil. Nat. Doct.	Rector der 2e Afd., Prof. der Wisk. voor de hoogere Klassen van beide Afdd.	
		B. Verver, Med. Doct. Phil. Nat. Cand. (*Tijdelijk.*)	Professor der Natuur- en Scheikunde.	
		Th. Dumoulin, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leeraar in de Wiskunde voor de lagere Klassen van beide Afdeelingen.	
		L. J. Steyns, Litt. Hum. Cand. (*Tijdelijk.*)	Prof. der Gesch. en Nederd. taal in de hoogere Klassen der 2e Afd.	
		J. A. Muller, Bezitter van eene acte van algemeene toelating van den 2den rang.	Leer. in de Nederl. taal, Gesch. en Aardr. voor de 2 laagste Kll. der 2e Afd.	
		G. F. Alard, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Fransch.	Leeraar in de Fransche taal voor beide Afdd.	
		E. H. C. Schaefer, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Hoogduitsch.	Leeraar in de Hoogd. taal en de Handels-Wetenschapp. voor de 2e Afd.	
		J. v. Dam den Boumeester, Bezitter van eene acte van algemeene toelating voor het Engelsch.	Leeraar in de Engelsche taal voor de 2e Afd.	
		G. C. W. Pytak. (*Tijdelijk.*)	Leeraar in de Teekenk. voor de 2e Afd.	
		J. P. Frère.	Principaal der Kostsch.	
		—	—	

In bovenstaande tabel is opgegeven het getal leerlingen, zooals dit was op 1 November 1854, volgens opgave der Rectoren, Eene uitzondering maakt alleen het gymnasium van Enkhuizen, dat later geregeld is en waarvan dus het getal leerlingen is opgegeven, zooals dit was op het oogenblik der opening, op 15 Februarij 1855.

Met betrekking tot de Docenten hebben wij, even als het vorig jaar, ook de na 1 November 1854 gemaakte veranderingen opgenomen, doch de namen der later benoemden tusschen ( ) geplaatst.

Subs. beteekent, dat het gymnasium, waarbij dit gevoegd is, subsidie van de Regering ontvangt, en bijgevolg de benoeming der docenten aldaar door den Minister van Binnenlandsche Zaken geschiedt.

Het vorige jaar hebben wij de gymnasieën, die ons geene opgave gezonden hadden, met een kruisje geteekent. Dit jaar is zulks onnoodig, daar alle Rectoren zich beijverd hebben, om ons opgaven te zenden, waarvoor wij hier bij deze gelegenheid openlijk onzen dank betuigen.

Het getal inrigtingen is met *één* verminderd, daar het gymnasium te Appingadam is opgeheven. De Latijnsche school te Enkhuizen is in een gymnasium veranderd, gelijk in de schoolberigten, hier achter, uitvoeriger vermeld wordt.

De verhouding van het aantal doctoren tot het aantal docenten is volgens deze tabel die van 126 : 257 zoodat de verhouding gunstiger ten voordeele der gepromoveerden is dan het vorige jaar. Als tijdelijk aangesteld worden op deze lijst 27 docenten vermeld, namelijk te Winschoten (2), te Veendam (1), te Sneek (1), te Assen (4), te Deventer (1), te Almelo (1), te Oosterhout (1), te Eindhoven (2), te Helmond (2), te Gemert (2), te Ravestein (3), te Megen (2), te Uden (2), te Maastricht (3); zoodat er dit jaar twee minder dan het vorig jaar als *tijdelijk* vermeld staan.

Het getal der docenten staat tot dat der leerlingen als 257 : 1898, waaruit volgt, dat het aantal leerlingen sedert het vorig jaar vermeerderd is, daar toen deze verhouding was als 1 : 7.

Het getal der leerlingen van de 1e afdeeling staat tot de feitelijke bevolking op 31 December 1853 (*Statistisch Jaarboekje*, 4e *jaargang*, *'s Gravenhage*, 1854, *bl.* 531):

in Groningen	als 1 : 2986.	in N. Holland	als 1 : 3139.
〃 Friesland	〃 1 : 2519.	〃 Z. Holland	〃 1 : 1600.
〃 Drenthe	〃 1 : 2665.	〃 Zeeland	〃 1 : 4233.
〃 Overijssel	〃 1 : 2015.	〃 N. Brabant	〃 1 : 2829.
〃 Gelderland	〃 1 : 1737.	〃 Limburg	〃 1 : 3203.
〃 Utrecht	〃 1 : 1707.	〃 het geheele land	〃 1 : 2376.

PROVINCIE.	1 NOVEMBER 1853.				1 NOVEMBER 1854.			
	1. AFD.	2. AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.	1. AFD.	2. AFD.	TOTAAL DER LEERL.	GETAL DOCENT.
Groningen....	70	35	105	14	66	35	101	12
Friesland.....	90	2	92	18	103	12	115	17
Drenthe......	42	24	66	10	33	29	62	8
Overijssel.....	109	104	213	24	113	105	218	27
Gelderland....	226	36	262	45	223	54	277	45
Utrecht......	94		94	11	91		91	11
N. Holland...	173	22	195	22	164	46	210	24
Z. Holland....	282	174	456	60	307	145	452	61
Zeeland......	35	13	48	8	39	15	54	7
N. Brabant...	165	13	178	28	143	13	156	28
Limburg.....	72	93	165	17	66	96	162	17
	1358	516	1874	257	1348	550	1898	257
Officiële staat van 15 Jan. 1854.......								

Het getal leerlingen op de 1e Afdeelingen is dit jaar verminderd met 10. Dat op de 2e Afdeelingen is met 34 vermeerderd, zoodat het totaal der leerlingen met 24 is vermeerderd. Het getal docenten is hetzelfde gebleven.

SCHOOLBERIGTEN.

Maastricht. De prijsuitdeeling aan het Athenaeum heeft in het vorige jaar plaats gehad op den 27. Julij, bij welke gelegenheid Dr. B. Verver, eene redevoering heeft uitgesproken over het belang der natuurkunde, later voor rekening van den schrijver uitgegeven bij Leiter-Nypels (8°. 16 blz.). De schrijver schetst daarin in breede trekken den invloed, dien de wetenschap der natuur in de laatste halve eeuw heeft uitgeoefend op het maatschappelijk leven. Die wetenschap is in den laatsten tijd in het leven getreden, terwijl zij vroeger sluimerde in het stof der studeervertrekken en den volke een ondoordringbaar geheim bleef. Nu is zij de levensstroom dezer eeuw geworden, op wien elk bekend moet zijn, wil hij verder komen in zijn leven en niet als „verlateling" achterblijven. Mannen, die de banden verscheurden, waarin bespiegelingen en eene zich noemende natuur-philosophie de wetenschap geboeid hielden, werden door uitkomsten verrast, die op het leven heenwezen, voor hetwelk zij tot nut konden verstrekken. Liefde tot waarheid deed wel voortdurend de wetenschap *waarheid* zoeken, doch tevens wees zij het *nut* aan, dat de maatschappij uit de gevonden waarheid konde trekken. Dus werd zij meer praktisch; en het volk maakte zich hare uitkomsten ten nutte, en bragt die in het praktische leven dezer eeuw over, en de beschaafde man mogt hier niet achter blijven, indien hij niet vreemd wilde zijn aan de grootste uitvindingen van

onzen tijd. Terwijl vroeger hij die de oude talen, het Fransch, de geschiedenis, aesthetiek (?) en een gedeelte van de wiskunde beoefend had, voor beschaafd werd gehouden, al was het ook, dat hij vele verschijnselen der natuur slechts uit de boeken kende, verlangt de tegenwoordige beschaving zooveel mogelijk veelzijdigheid. Op het voorbeeld van de beroemdste natuuronderzoekers in het begin dezer eeuw, brengt men thans de kennis der natuur op de opvoeding over. En te regt. Want de beschouwing der natuur werkt op het gemoed en het verstand beide even weldadig; zij vervult het gemoed met bewondering, wijst op de goedheid en grootheid van den Schepper, verruimt den blik en versterkt de zucht om in den oorzakelijken zamenhang der verschijnselen door te dringen. Naar mate wij meer natuurwaarheden in ons opnemen, naar die mate gevoelen wij de waarde van ons leven verhoogen, en bewegen wij ons geruster in de schepping, die ons geen land van vreemdelingschap blijven mag. De natuurwetenschappelijke opvoeding is daarbij voor den nijveren man het meest geschikt; zij geeft hem het beste middel aan de hand tot genot, en verheft hem niet boven zijn beroep, maar leidt hem tot zijn beroep. De kennis der natuur is eindelijk eene onverzoenbare verdelgster van bijgeloof en eene eeuwige vijandin van het ongeloof, wijl zij God niet loochent maar tot Hem voert. En zijn er nog tal van menschen die zich over den vooruitgang der natuurkunde ergeren, 't zij uit onkunde of ijverzucht, aan deze wordt de bekende aardigheid [van L. Börne. Red.] voorgehouden, dat, dewijl Pythagoras in de volheid van zijne vreugde over het gevonden bewijs van zijn beroemd leerstuk, den goden eene offerhande bragt van honderd ossen, sedert alle ossen nog brullen, zoodra eene nieuwe ontdekking gedaan wordt. — Deze warme, slechts wat sterk gekleurde, verdediging van de natuurwetenschap wordt besloten door eene korte toespraak aan de leerlingen, die aanbeveling verdient om den krachtigen toon waarin zij is geschreven, maar juist daarom niet vatbaar is voor een uittreksel als het bovenstaande, waarin wij den inhoud van het gesprokene meestal met de woorden van den schrijver zelven teruggaven.

Groningen, September 1854. Dr. A. W. ALINGS, benoemd tot Commissaris-Administrateur aan het Instituut voor Doofstommen te Groningen, is bij besluit van 20 September door den Minister van B. Z. eervol uit zijne betrekking aan het Gymnasium ontslagen. Dit ontslag zal ingaan met 1°. November. Op den 27. September is door den Minister in zijne plaats benoemd Dr. G. F. W. BAEHR, die zijne betrekking waarschijnlijk in 't begin van December zal aanvaarden.

Zutphen. Het *veertiende verslag van den staat des Stedelijken Gymnasiums te Zutphen na afloop van den cursus, begonnen den tweeden September* 1853, *en geëindigd den veertienden Julij* 1854 (*Zutphen W. J. Thieme*, 4°. 8 bl.) bevat eene opgave der leerlingen, die in het afgeloopene jaar werden ingeschreven, en van hen, die het Gymnasium hebben verlaten; de bevorderingen zoo voor de talen als voor de wiskunde en de geschiedenis (voor welke beide vakken afzonderlijke klassen bestaan); vermelding van prijzen en getuigschriften en uitnoodiging tot de openbare prijsuitdeeling en promotie op den 1 September 1854; Reglement voor het Stedelijk Gymnasium te Zutphen, en twee tabellen voor de verdeeling der schooluren op de 1e en 2e afdeeling.

Te Tiel is den 3. Sept. 1854 een feest gevierd, 't geen getuigt, dat de bloei en beoefening der Letteren en Wetenschappen ook in de kleinere steden niet gering geacht wordt. Het was de dag, waarop vóór dertig jaren, de tegenwoordige Rector, Dr. P. H. Tydeman, zijne inaugurele oratie hield en 't Rectoraat aanvaardde. De oud-leerlingen, in vereeniging met de tegenwoordige, boden aan hun leermeester een bewijs aan van deelneming, achting en vriendschap, bestaande in een prachtig geschenk in zilver met toepasselijke inscriptie. Bij monde van één der oudste Heeren werd in een bijeenkomst van velen den Jubilaris hartelijke dank, ook van vele afwezigen toegebragt. Andere bewijzen van deelneming, en onder dezen eene Serenade, ontbraken niet op

den avond van dien dag; alle even vereerende voor de Letteren en 't Hooger Onderwijs, als voor de stad Tiel, den Rector en zijne leerlingen.

Maastricht, 18 October 1854. Bij beschikking van Z. E. den Minister van Binnenlandsche zaken is de heer E. H. C. Schaefer van Hauten tot leeraar in de Hoogduitsche taal en de Handelwetenschappen aan het Koninklijke Athenaeum alhier benoemd, ter vervanging van den heer Arenz, die aan de Handelschool te Leipzig is aangesteld.

Amsterdam, 25 October 1854. De heer A. W. de Clercq Litt. Hum. Cand. is tot derden praeceptor aan het gymnasium alhier aangesteld.

Dokkum, 1 November 1854. Bij beschikking van Z. E. den Minister van B. Z. van 16 Junij 1854, is tot Rector aan de Latijnsche Scholen alhier aangesteld Dr. R. K. Homan, die deze betrekking van den 24. Januarij af voorloopig had waargenomen. Het onderwijs in de wiskunde, hetwelk op verzoek van den vorigen Rector Dr. J. H. Warren sints 1845 aan den Heer M. Pruim, Instituteur alhier, was opgedragen, is thans weder met het Rectoraat vereenigd. Het getal schooluren is van 26 op 30 gebragt.

Gorinchem, 2 November 1854. Ten gevolge van vermeerdering der discipelen aan de Latijnsche school alhier, is de heer A. Romeijn, Litt. Hum. Cand. tot prorector aangesteld

Veendam, 11 November 1854. Ten gevolge van ziekte is de rector alhier, de heer E. J. M. Inkrott door den gemeenteraad eervol ontslagen, met een subsidie van *f* 100 voor één jaar, en is de heer Reudler V. D. M. Litt. Hum. Cand. tijdelijk (te beginnen van 1 Jan. 1855), met het waarnemen van het rectoraat belast.

Brielle, 18 November 1854. Bij beschikking van Z. E. den Minister van B. Z. is op voordragt van den Stedelijken

Raad tot leeraar in de wiskunde aangesteld de heer W. Keeling, bezitter van den tweeden rang en van eene acte van toelating voor de wiskunde en de nieuwe talen.

Leijden, 30 December 1854. Aan het gymnasium alhier is door den Gemeenteraad de heer S. H. Rinkes tot 2en praeceptor benoemd, ter vervanging van Dr. E. J. Kiehl, die 26 October l. l. als hoogleeraar te Deventer beroepen is.

Deventer. Het *berigt omtrent het Stedelijk Gymnasium te Deventer voor den cursus* 18⁵⁴/₅₅ (*Deventer*, *J. de Lange*, 1854 4°. 20 *en* 24 *blz.*) bevat eene opgave van de leerlingen en docenten voor de beide afdeelingen van het gymnasium; eene aankondiging van het hervatten der lessen op 23 Augustus; de titels van de boeken die op elke klasse der beide afdeelingen zullen worden gebruikt; twee tafels van tijdsverdeeling en het schoolreglement. Dr. D. Bierens de Haan werd met den 1. December 1853 op verzoek eervol uit zijne betrekking ontslagen, doch het verlies, dat het gymnasium daardoor leed, werd spoedig vergoed door de komst van den Docent P. A. Bergsma, Phil. Nat. Cand., door wien de lessen zonder staking werden opgevat. Een nieuw verlies onderging het gymnasium bij het einde van den cursus door het vertrek van den verdienstelijken Docent J. C. Vethake naar Arnhem. — Het tweede gedeelte van het programma bevat een *Essai snr la liaison des Mots en Français par H. Levenkamp.* De schrijver zegt in de inleiding, dat onder de Fransche spraakkunsten er geene gevonden wordt, die eene volledige uitspraakleer bevat, dat hij daarom een nuttig werk meent te verrigten, door een gedeelte van de Fransche orthoëpie te behandelen en wel de wijze, waarop de woorden in 't Fransch tot bevordering eener gemakkelijke uitspraak zich aaneensluiten. De hiatus is in de Fransche poezij nooit, en zelden in het proza veroorloofd. De middelen, die men heeft aangewend, om hem te voorkomen, zijn o. a. de elisie, de inlassching van hulpconzonanten (*demande 't il*, enz.) en vooral de verandering van uitspraak. Deze heeft plaats 1° bij woorden, die uitgaan

op eene stomme *e*, die in de uitspraak geëlideerd wordt; 2°. bij die welke uitgaan op eene voyelle nasale (an, in, on, un), of 3°. op conzonanten, die in de uitspraak gewoonlijk niet gehoord worden (b. v. mais, pied, grand). Deze drie gevallen worden in afzonderlijke hoofdstukken behandeld en door voorbeelden opgehelderd. De schrijver heeft zich alleen met de tegenwoordige uitspraak bezig gehouden.

Nijmegen. Op den 1sten December 1854 heeft de Gemeenteraad van Nijmegen aan Dr. H. J. Borgers op zijn verzoek en onder dankbetuiging voor zijne langdurige en ijverige diensten, eervol ontslag verleend als conrector aan het stedelijk Gymnasium. Dr. Borgers was op den 23sten Junij 1819 tot praeceptor der Latijnsche school benoemd, en in 1842, toen deze in een Gymnasium werd hervormd, tot conrector bevorderd. In zijne plaats is terstond met algemeene stemmen benoemd, de praeceptor Dr. J. J. van der Kloes. Tot praeceptor is op den 9den Februarij 1855 uit een achttal sollicitanten benoemd Dr. F. H. E. Wolters, praeceptor te 's Hertogenbosch.

Enkhuizen, 15 Februarij 1855. Nadat bij besluit van den Gemeenteraad van 22 Aug. 1854 besloten was tot het daarstellen van een gymnasium, waarin de vroeger bestaande Latijnsche en Fransch-Nederduitsche scholen zouden opgelost worden, is dit plan ten uitvoer gelegd door de aanstelling van Dr. A. J. Vitringa, vroeger leeraar in de Nederduitsche taal- en letterkunde te Gouda, tot rector, en van de heeren J. Stevens en A. Helge, den eersten tot leeraar in de Fransche, Duitsche en Engelsche talen, den tweeden tot leeraar in de wiskunde en de Nederlandsche taal. Het gymnasium bestaat uit twee afdeelingen. Afdeeling A bevat op dit oogenblik 5 leerlingen, afdeeling B 14. De opening heeft heden plaats gehad.

Leiden. Het *zestiende verslag aangaande den staat van het stedelijk gymnasium te Leyden, na het eindigen van den jaarcursus sedert September* 1853 *tot September* 1854, het-

welk ons onlangs is toegezonden, bevat I. een verslag aangaande den staat van het stedelijk gymnasium, medegedeeld door Dr. W. H. D. Suringar, rector des gymnasiums. II. Bijlagen, te weten: A. Tabel van de lessen te geven op het stedelijk gymnasium te Leyden, September 1854. B. Opgave der leerboeken en schrijvers voor den volgenden cursus, beginnende den 7 September 1854. C. Schoolbibliotheek van het stedelijk gymnasium te Leyden. III. Caesars veldtogten in Gallie, volgens zijne eigene beschrijving der zeven eerste jaren van zijn bestuur, zakelijk toegelicht door E. J. Kiehl. Met eene kaart van Gallie in Caesars tijd, mede aanwijzende de rigtingen der gedane veldtogten. Eerste stuk. De vijf eerste jaren.

Dit laatste stuk is zeer belangrijk en getuigt van loffelijken ijver, om niet alleen een goeden grammatischen grond te leggen, maar ook den inhoud der geïnterpreteerde schrijvers grondig te onderzoeken, en zich eene voorstelling van de door hen medegedeelde feiten te vormen. Het is hier de plaats niet, om het stuk uitvoerig te beoordeelen. Wij behouden ons voor zulks in een volgend nommer der Bijdragen onder de rubriek *Recensies* te doen, en vermelden het hier alleen, om de opmerkzaamheid van de lezers der Bijdragen er op te vestigen.

Leeuwarden. Waarom zouden wij van het ons *collegialiter* toegezonden stuk — of hoe 't ook genoemd dient te worden! — met het opschrift „Stedelijk Gymnasium te Leeuwarden, Februarij 1855," niet met een enkel woord nog in onze Bijdragen mogen gewagen, al ware zulks ook alleen, om hier met lof te vermelden, hoe daarin onder anderen te lezen staat, namelijk in het „Verslag aangaande den staat van het Gymnasium in de eerste helft van het schooljaar 1854/55": dat bij Besluit van den Gemeente-Raad van Leeuwarden, aan den met 1 Augustus e. k. eervol te ontslagen Conrector J. D. Ankringa, voor zijne langdurige aan 't Gymnasium bewezene diensten, een jaarlijksch pensioen uit de gemeentekas is toegekend van *duizend gulden*. — Eere, wie eer toekomt! Want Frieslands hoofdstad blijkt daarmede een

wel zoo solide en practisch belang te stellen in den bloei van haar gymnasium, door op *deze wijze* te ontslaan, dan die enkele burgemeesters, of zoo, die in couranten wel eens eenige inrigting van onderwijs binnen hunne plaats allerkeurigst ophemelen, — en daarmede verder vermeenen, reeds ruimschoots genoeg voor die zaak te hebben verrigt. 't Is toch ook waarlijk wel wat erg, — zij dit nog *en passant* hier bijgehaald! — dat aan menig gymnasium een collaborator gevraagd wordt, meestal dan nog een volslagen Doctor, op een tractement waarvoor een ordinair kruijer gewis zijne affaire niet opgeven zou. Sed haec hactenus. — Overigens bevat het hier aangeduide program nog een „Plan van werkzaamheden enz." benevens een „Overzigt van de verdeeling der uren." Ten slotte een „Uittreksel uit de Bepalingen omtrent het Gymnasium en uit de Schoolverordening." Met die voorafgaande „uitnoodiging" voor de winterpromotie enz. hebben wij buitenaf natuurlijk niets te maken. Maar ook omtrent dat plan en overzigt, trouwens, wilden wij niets meer in het midden brengen, dan dat het wenschelijk was, dat jaarlijks iets dergelijks door elk gymnasium werd gedrukt en verspreid. Bij velen bestaat zulks reeds lang, 't behoeft hier niet gezegd te worden, evenmin als het voor de lezers onzer Bijdragen wel noodig kan zijn, om op het nut te verwijzen, dat men dikwijls uit dergelijke bescheiden, door vergelijking als anderzins, halen kan. Vooral wordt dit nut nog vergroot, wanneer even als hier, de titels der onderscheidene boeken ,worden opgegeven, welke bij de lessen in gebruik zijn; en niet het minste gewis ten opzigte der nieuwe talen, dewijl men vaak op die wijze met een geschikt werk bekend wordt, dat ons tot nog toe 't zij geheel vreemd, 't zij ontsnapt was. En welk goed gebruik er van een uittreksel zelfs van schoolbepalingen gemaakt kan worden, daarover hebben wij toevallig eenige bladzijden vroeger reeds genoeg gesproken. Al zou 't anders ook maar weer wezen, om naar aanleiding van dien, de vraag voor dit tijdschrift op te werpen: of prijzen geven, maar eer dan nog, of een tamelijk heer van *notae* voor dit en voor dát, eigenlijk goed- of wel afkeuring verdient? Het verschillend oor-

deel hieromtrent, vooral van niet te jonge docenten, kan voorzeker menigeen gewigtige opmerkingen aan de hand doen. Utinam!

E.

In het *verslag omtrent den staat der Hooge-, Middelbare en Lagere scholen over* 1853—1854, den 5en Februarij 1854 door de Regering bij de Tweede Kamer ingediend leest men o. a.:

"Schoon de meeste der ontvangen berigten [betrekkelijk de Latijnsche scholen en gymnasiën] naar gewoonte, wat volledigheid betreft, zeer veel te wenschen overlaten, en zich weder veelal bij de namen der leeraars en het getal der leerlingen bepalen, blijkt toch uit enkele verslagen en schijnt ook eenigermate uit het toenemend getal van hen, die de scholen bezochten, te kunnen worden afgeleid, dat het koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* N°. 31) aanvankelijk gunstigen invloed op de Latijnsche scholen en gymnasiën heeft gehad. Vooral de nu verkregen meerdere zekerheid, dat de leerlingen den cursus in zijn geheel zullen afloopen, heeft een vaster en geregelder gang aan het onderwijs gegeven."

Het is ons niet regt duidelijk, hoe die gunstige werking uit het getal leerlingen wordt afgeleid. De invloed van het besluit van 4 Augustus 1853 kan zich alleen op de 1e afdeeling der gymnasiën en op de Latijnsche scholen doen gevoelen; de 2e afdeeling moet geheel buiten de rekening blijven; en dan is er geen toeneming van 't getal leerlingen op te merken [1]). Overigens is de tegenwoordige regeling zeker beter dan de onbeperkte vrijheid, die van 1850—1853 heeft bestaan; maar wij zouden wenschen, dat de tegenwoordige staat der gymnasiën en Latijnsche scholen en van het

---

1) Onze staat voor 1 November 1854 geeft in vergelijking met 1 November 1853 eene vermindering van 10 leerlingen voor de 1e. afdeeling. Wij zijn niet in staat de officiële opgave der Regering, bevattende den *Staat van de Latijnsche scholen en gymnasiën gedurende het schooljaar* 1853—1854, waarvan in de Bijlagen tot de Staatcourant blz. 398 wordt melding gemaakt, te vergelijken, daar deze opgave niet bij de Bijlagen is verzonden.

daar gegevene onderwijs vergeleken werd met den toestand, die gedurende de werking van het staats-examen van 1845—1850 plaats vond. De voordeelen, die door de litterarische faculteit van Utrecht in het zoogenaamde faculteits-examen worden opgemerkt, kunnen grootendeels ook voor het staats-examen van 1845 worden aangevoerd. Ook dit weerde (en zeker krachtiger) slecht voorbereiden. De litterarische faculteit van Leyden verklaart zich bepaald tegen het thans ingevoerde examen, hetwelk haar gebleken is "geheel ongeschikt te zijn ter bereiking van het doel; haar inziens oefende het niet den allerminsten invloed uit op het gehalte der studerende jongelingschap; bovendien gingen zij, die op het examen ongeschikt tot studie bevonden en afgewezen waren, niettemin ongehinderd voort met het bijwonen der collegiën, waartoe zij ongeschikt bevonden en verklaard waren." Gelijk het door de Utrechtsche faculteit vermelde voordeel, zoo is ook het hier laatstgenoemde nadeel van het vroegere staats-examen evenzeer onafscheidbaar.

Ook de professoren te Groningen hebben verschillende bezwaren en eenige bevelen een maatregel aan, die regtstreeks tot het vorig staats-examen terugleidt. Bijna alle faculteiten aldaar "achtten het voor de voortdurende [?] goede werking van het examen volstrekt noodzakelijk, dat in het afnemen daarvan aan de verschillende hoogescholen eenparigheid gevonden werd," en verder was "bij sommige leden der litterarische faculteit de vraag gerezen, of niet eene jaarlijks afwisselende commissie, waarin ook leeraars aan gymnasia zitting zouden hebben, de voorkeur zou verdienen boven het faculteits-examen." Die litterarische faculteit verlangt één examen jaarlijks bij het begin van den cursus. "Hiertegenover staat evenwel de opmerking derzelfde faculteit bij de Utrechtsche hoogeschool, dat er meer zorg kan besteed worden [maar ook overal besteed wordt?] aan examens van tijd tot tijd te houden met weinige adspiranten, dan aan een examen eenmaal 's jaars, waarbij het groote aantal, dat onderzocht moet worden, altijd een beletsel zal wezen om hen behoorlijk te leeren kennen." Het valt niet te ontkennen, dat dit een bezwaar is tegen een algemeen staats-examen; evenwel is het

niet onoverkomelijk, wanneer men zich slechts daartoe bepaalt, om te onderzoeken, of de adspiranten een bepaald *minimum* van kennis bezitten.

De Regering verklaart na het uiteenzetten van de adviezen der faculteiten "dat het twijfelachtig is, of de afkeuring, die het besluit bij sommigen heeft ondervonden, aan het besluit zelf *dan wel aan de toepassing daarvan* moet worden toegeschreven [1]); dat het telkens wijzigen van verordeningen allezins te misprijzen is en alleen door eene algemeen erkende [?] volstrekte noodzakelijkheid kan worden gewettigd; dat zoodanige noodzakelijkheid, gelijk uit het bovenstaande blijkt, .hier *nog* [1]) niet aanwezig is; dat bovendien dit onderwerp behoort tot de wettelijke regeling van het hooger onderwijs, zoodat ook in dat opzigt het nemen van nieuwe maatregelen de grootste omzigtigheid zou vereischen," en meent dat de slotsom hiervan moet wezen "dat er althans voor alsnog geene termen zijn tot wijziging van het besluit van 4 Augustus 1853."

Wij willen de vraag, of eene partiële regeling verkieselijk zij, thans in het midden laten; maar uiten den wensch, dat de Regering, van het *niet* wenschelijke daarvan doordrongen, in deze overtuiging een spoorslag vinde, om de wet op het hooger onderwijs, zoo spoedig haar mogelijk is, in te dienen.

Wat de klagt over de onvolledigheid der ontvangene berigten van gymnasiën aangaat meenen wij aan onze lezers te moeten mededeelen, dat die opgaven in een bepaalden vorm door de Regering verlangd worden; en dat de als model voorgeschrevene tabel juist niet veel gelegenheid tot het mededeelen van bijzonderheden aanbiedt. Er is in eene der kolommen plaats, om het oordeel over 't onderwijs mede te deelen, welke dan ook gewoonlijk met *zeer goed*, *goed*, *voldoende*, enz. wordt ingevuld; en men weet niet beter of er is dan aan den wensch van 't Gouvernement voldaan. Dit is zeker zeer ontoereikend om een algemeen en juist oordeel over den staat van het onderwijs te vellen; maar wij betwij-

---

1) Wij zijn zoo vrij geweest, hier een paar woorden te onderschrappen. *Sapienti sat!*

felen, of men daartoe immer zal kunnen geraken, zoolang het oordeel over elke inrigting aan het subjective inzigt der collegiën van Curatoren blijft overgelaten, en de juistheid van dat oordeel noch aan instructie noch aan Staats-Examen kan worden getoetst. Wat bij het eene collegie *goed* heet, is bij het andere *zeer goed*, bij een derde *voldoende*; en *onvoldoende* zal wel geen collegie het onderwijs op zijne inrigting verklaren [1]).

---

1) Nadat het bovenstaande reeds was afgedrukt, zijn wij door de welwillendheid van een der Leden van de Tweede Kamer in de gelegenheid gesteld geworden om den officiëlen Staat, waarvan boven blz. 151, noot gesproken werd, te raadplegen. Het getal leerlingen op 15 Januarij 1854 wordt daar aldus opgegeven: gemengde afdeeling 131, afd. A 1257, afd. B 438, algemeen totaal 1826. Hieruit blijkt, dat het getal leerlingen van afd. B. ongeveer een derde bedraagt van het getal leerlingen op afd. A; derhalve zal men van de gemengde afdeeling ¾ leerlingen voor A, ¼ voor B kunnen rekenen. Van de 131 leerlingen der genoemde afdeeling komen dus 98 voor A. Voegt men deze bij de 1257 leerlingen van A, dan verkrijgt men 1355 voor A. Volgens den officiëlen staat van 15 Januarij 1853 was het getal leerlingen op A toen 1342. Deze opgaven vergelijkende met de feitelijke bevolking op 31 December 1852 en 1853 verkrijgen wij het volgende resultaat:

Offic. staat van 15 Jan. 1853 = 1342	} verhouding 1: 2361.
Feitel. bevolking 31 Dec. 1852 = 3.168.006	
Offic. staat van 15 Jan. 1854 = 1355	} verhouding 1: 2364.
Feitel. bevolking 31 Dec. 1853 = 3.203.232	

Hieruit blijkt, dat de staat van de eerste afdeeling ook volgens de officiële opgaven, voor zooverre de frequentie aangaat, iets ongunstiger was dan een jaar vroeger.

BIJLAGE.

Adres door de H.H. Dr. C. M. Francken en Dr. E. J. Kiehl volgens besluit der vergadering van het genootschap van leeraren aan de Nederlandsche gymnasiën gehouden te Utrecht, den 10 Julij 1854 opgemaakt en den 9 September bij Z. E. den Minister van Binnenlandsche zaken ingediend.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het Genootschap van leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën zoude zich gelukkig hebben gerekend, indien de toestand van het Gymnasiaal onderwijs bij het einde van het afgeloopene studiejaar van dien aard ware geweest, dat een verzoek aan Uwe Excellentie om verbetering daarvan onnoodig kon gerekend worden. Daar evenwel de laatste voorloopige regeling van den overgang tot de Hoogescholen reeds thans hare nadeelen doet gevoelen en gebleken is voor den bloei der Gymnasiën geen waarborg op te leveren, vinden wij daarin aanleiding, om ons tot Uwe Exellentie te wenden, ten einde de gebreken van den tegenwoordigen staat van zaken bloot te leggen, en de wegneming van de bestaande bezwaren te verzoeken. Overtuigd van Uwer Excellentie's belangstelling in het onderwijs vleijen wij ons met de hoop, dat eene regeling van dat hoogstgewigtig onderwerp zoo spoedig en zoo blijvend, als slechts eenigzins mogelijk is,

zal tot stand komen, en meenen, dat het noch aanmatigend, noch ontijdig is, indien wij de resultaten onzer ondervinding betrekkelijk het Gymnasiaal onderwijs met bescheidenheid aan het oordeel van Uwe Excellentie onderwerpen. Wij zouden veeleer oordeelen onzen pligt te kort te doen indien wij zwegen, wanneer wij in de mogelijkheid waren, iets, hoe weinig dan ook, tot verbetering bij te dragen. Het heil van het opkomende geslacht is voor een gewigtig gedeelte aan onze zorg toevertrouwd, en daartoe naar vermogen mede te werken is onze hoogste roeping.

Het is echter onze bedoeling niet, het opgegevene onderwerp thans volledig te behandelen. Wij wenschen slechts op hoofdzaken te wijzen, en noodigen Uwe Exellentie uit, eenige oogenblikken hare aandacht te vestigen op de inrigting der openbare scholen voor Gymnasiaal onderwijs, op den toestand en de vorming der onderwijzers, en op de beoordeeling der resultaten van het genoemde onderwijs, vooral als voorbereiding tot het Akademische.

De openbare inrigtingen hier bedoeld en gewoonlijk met den algemeenen naam *Gymnasia* aangewezen, zijn door een groot aantal gemeenten opgerigt en worden grootendeels uit gemeentekassen onderhouden. Deze omstandigheid heeft onafhankelijkheid van den staat en gemis aan die eenheid, welke wenschelijk is voor inrigtingen, die bijna jaarlijks leerlingen van elkander ontvangen en voor dezelfde Hoogescholen voorbereiden, ten gevolge gehad. Dit gebrek aan overeenstemming vertoont zich in den werkkring der docenten en de verschillende maat van vrijheid, waarmede zij zich in dien kring kunnen bewegen, de verdeeling der leerlingen in klassen, het getal der docenten naar evenredigheid van het aantal der leerlingen of den omvang van het onderwijs, de leervakken zelven, den duur van den cursus, zelfs in het doel van het onderwijs. Terwijl in eenige gemeenten de Latijnsche scholen nog achtervolgens door eigenlijke Gymnasia worden vervangen, ziet men reeds andere eene tegenovergestelde handelwijze volgen; meer en meer loopen de gevoelens uiteen omtrent de doelmatigheid en den wenschelijken omvang van het onderwijs in de klassieke talen, in de moe-

dertaal, in het Hebreeuwsch, de Wijsbegeerte, de Natuur- en Handelswetenschappen; enkele malen, trouwens voor het oogenblik nog bij uitzondering, zijn ook de Semitische en de Noordsche talen als geschikte vakken van Gymnasiaal onderwijs genoemd; zelfs omtrent het hoofdbeginsel bestaat een gewigtig verschil van gevoelen, daar velen de Gymnasia bijna uitsluitend aan de opleiding van jongelieden tot hunne aanstaande betrekking in de maatschappij of het door hen gekozen studievak willen toegewijd zien, anderen verreweg het grootste gewigt hechten aan de algemeene beschaving en de vatbaarheid voor ernstige studie, welke daar verkregen worden: een verschil van gevoelens hetwelk op den aard dier inrigtingen niet zonder invloed kan blijven. Wij willen niet op die gebreken wijzen, welke de bijzondere inrigting van een of ander Gymnasium aankleven, maar men zal toestemmen dat het aan het wonderdadige zoude grenzen, wanneer bij zoo groot verschil van inrigtingen en bij zoo uiteenloopende meeningen overal aan de belangen van het onderwijs genoegzaam was voldaan, te meer omdat de oprigting der openbare scholen is uitgegaan van mannen, die, hoe achtingswaardig ook, zich echter geene ondervinding in de zaken van het onderwijs hadden kunnen verschaffen.

Buiten twijfel is het hoogst wenschelijk, dat de Gymnasiën, als inrigtingen van openbaar onderwijs, door den Staat geregeld worden. Ware het noodig aan te toonen, dat de Regering dit steeds in het oog heeft gehouden, wij zouden slechts op het Koninklijk Besluit van 1815 en art. 194 van de Grondwet behoeven te wijzen. Indien de staatszorg voor het Gymnasiaal onderwijs sints de eerste organisatie der Gymnasiën verslapt is, zulks sloot niet in zich de erkentenis van het onnoodige dier zorg, maar was het gevolg van eene ontwikkeling van het onderwijs, die bij het organieke besluit niet was voorzien. Nieuwe inrigtingen ontstonden, die den toegang niet ontzeiden aan jongelieden, die voorbereiding tot een praktischen werkkring, meer dan wetenschappelijke ontwikkeling verlangen, en de oude inrigtingen, de zoogenaamde Latijnsche Scholen, werden op vele plaatsen, zonder haar oorspronkelijk karakter van instellingen voor hooger onder-

wijs te verliezen, op velerlei wijzen hervormd. De regeling van 1815 heeft daardoor kracht en klem verloren, zonder dat iets voor het verouderde is in de plaats gesteld. Wij zijn zelfs in twijfel, of het Gouvernement de inrigtingen van Gymnasiaal onderwijs altijd overeenkomstig het organieke besluit heeft gerekend onder de instellingen van Hooger Onderwijs; welk een zin het in officiële stukken aan het woord *Gymnasium* in tegenstelling van *Latijnsche School* wil toekennen. Kortom, er is een toestand geboren, waarin de toepassing van de bestaande bepalingen onmogelijk en de zorg voor de Gymnasiën den Staat uiterst moeijelijk is geworden.

Konden wij van de vooronderstelling uitgaan, dat de tegenwoordige inrigtingen, hoezeer dan ook onderling verschillende, toch aan de eischen van een goed onderwijs beantwoorden, dan zouden wij voor het voldoende van den tegenwoordigen staat van zaken den waarborg voor de toekomst, die alleen uit eene algemeene en blijvende regeling kan voortkomen, mogen opofferen. Doch het is verre van daar. Zoolang hier onbevoegde personen bij vergunning leeraarsambten bekleeden, ginds één docent met de vakken belast blijft, waarvoor elders vier personen noodig gerekend worden, op vele plaatsen gebrek aan de noodige middelen of aan kennis van zaken de deliberatiën over veranderingen in de inrigting of over de vervulling van eene bestaande vacature eindeloos rekt, zoolang als besturen aan gesubdiëerde inrigtingen onder hun ressort tegen den wensch van Uwe Excellentie toelagen ontnemen, — zoolang doet zich het gebrek aan eene regeling, het gemis van eene krachtige handhaving van goede beginselen gevoelen, ook wanneer bij eene meer blijvende regeling aan de Gymnasiën het voorregt zal moeten worden ontnomen, hetwelk tegenover bijzondere inrigtingen alleen door de meerdere deugdelijkheid der Gymnasiën zoude kunnen worden geregtvaardigd.

Terwijl echter het Genootschap het wenschelijke van een meer dadelijken invloed van den Staat op de Gymnasiën erkent, ziet het van den anderen kant de bezwaren niet voorbij, die het vervullen van dezen wensch bemoeijelijken. Gemeentebesturen, die met prijselijken ijver en belangstelling in het

onderwijs hunne Gymnasiën geheel bekostigen, en curatoren, die zich in staat gevoelen, om de eischen van een goed onderwijs te beoordeelen, verlangen beide naar onafhankelijkheid, en zij kunnen en behoeven in zaken van ondergeschikt belang in hunne vrijheid niet beperkt te worden. Wanneer evenwel de Staat, door bedrevene raadslieden voorgelicht, de overtuiging van intellectuele meerderheid weet te verwekken, en zich bepaalt tot hoofdeischen, die volgens het oordeel van zaakkundigen volstrekt onmisbaar zijn voor een goed onderwijs, en krachtig tusschen beide treedt wanneer aan deze niet voldaan wordt, dan en dan alleen zal hij wezenlijken invloed op de gemeente-inrigtingen verkrijgen, een invloed, die voldoende zijn zal, om de grootste gebreken te voorkomen of weg te nemen.

Zal echter de werkzaamheid van den Staat omtrent het onderwijs den naam van *regeling* verdienen, dan moet zijn invloed meer dan prohibitief zijn: hij moet ook het goede helpen daarstellen; en hiertoe is, althans in 't onderwijs, afwering van het kwade magteloos. Door beperkende maatregelen kunnen misbruiken gekeerd worden, maar geen geest en leven, geen ijver, geen belangstelling in de gewigtigste zaken ontstoken worden. Het zoude welligt een onbereikbare wensch zijn, wanneer wij verlangden, dat alle thans bestaande Gymnasiën als Staatsinstellingen door den Staat werden onderhouden; maar niet geheel ongegrond kan uwe Excellentie onze meening voorkomen, dat althans eenige Gymnasiën op ruimere schaal, en in alle opzigten aan de eischen van bevoegde beoordeelaars beantwoordende, door den Staat moeten worden daargesteld en onmiddellijk door hem bestuurd, indien het Gymnasiaal onderwijs tot die hoogte en degelijkheid zal worden opgevoerd, waarvoor het vatbaar is. Althans zoude dan een heilzame wedijver tusschen Staats- en Gemeente-instellingen beide tot meerdere volmaking aansporen: de Staatsinstellingen zouden als het ware als modellen daarstaan, en een toonbeeld opleveren van hetgeen voor een goed Gymnasium bereikbaar is.

Overtuigd als wij zijn van het nuttige van goede inrigtingen, meenen wij evenwel, dat de zorg voor een goed do-

cerend personeel nog hooger moet geacht worden. De beste inrigtingen missen door het gebrek aan goede docenten haar doel, en omgekeerd kunnen door de deugdelijkheid der leeraren de gebreken der inrigting in de uitvoering dikwijls verholpen worden. Wanneer wij nagaan, wat in dit opzigt van Staatswege geschied is, mogen wij niet ontkennen, dat de bestaande bepalingen niet doeltreffend zijn, hetzij dan dat men lette op de behartiging van stoffelijke belangen of op de vorming der toekomstige docenten.

Wat het eerste punt aangaat, wij zouden huiverig zijn, daaromtrent in bijzonderheden te treden, indien alleen of hoofdzakelijk geldelijk belang ons deed spreken. Maar het is blijkbaar, dat de karigheid van bezoldiging en het gemis van pensioenen gewigtigen invloed op het onderwijs zelf zal uitoefenen, en wij mogen derhalve gerust ook hieromtrent een enkel woord uiten zonder het verwijt van baatzucht te vreezen. Zoolang de Gymnasiaaldocenten geen pensioen genieten, is den onbemiddelde, indien ver gevorderde leeftijd hem verhindert voor het onderwijs te blijven, wat hij op krachtiger jaren was, alleen de harde keus gelaten tusschen eenen ouderdom vol ontberingen en het behouden van eene betrekking, die hij niet langer naar eisch kan vervullen. Zoolang er nog (Uwe Excellentie weet het) velen, zelfs gepromoveerden in de letteren, voor eene bezigheid, die een groot deel van hunne kracht en tijd vordert, zich met zeshonderd gulden jaarlijks of nog minder moeten behelpen, zoolang is het ieder duidelijk, dat wij niet een verlangen naar overvloed uitspreken, maar alleen den wensch, dat hún niet door het voortduren van dien staat van zaken langer de gelegenheid worde afgesneden, om de gehalte van hun onderwijs te bewaren door blijvende studie en wetenschappelijke ontwikkeling.

Wat hiertegen door den Staat zal *kunnen* geschieden wagen wij niet te beslissen; maar onze *wensch* is het, dat de docenten aan de Gymnasien, voor zoo ver daartoe de mogelijkheid bestaat, door den Staat volgens algemeene bepalingen worden bezoldigd; dat hunne benoeming ten minste van de goedkeuring van den Staat worde afhankelijk gemaakt.

en zij zelven daardoor den rang en de voorregten van Staatsambtenaren deelachtig worden.

Verre zij het intusschen van ons om bij deze stoffelijke belangen ons uitsluitend te bepalen. Van nog meer gewigt is de doeltreffende opleiding van Gymnasiaaldocenten. Wanneer wij het oog slaan op onze Hoogescholen, is het blijkbaar, dat daar wel voor wetenschappelijke vorming wordt gezorgd, maar dat een tweede onmisbaar vereischte voor een goed onderwijs, praktische ervarenheid, daar niet kan worden verkregen. Wij erkennen, dat door het besluit van 1 Mei 1828 eenige middelen voorgeschreven zijn, die daartoe zouden kunnen leiden, namelijk het houden van een collegie over de algemeene theorie van onderwijs en opvoeding en over de methologie van de gewone leervakken der Gymnasiën, alsmede praktische oefeningen in de kunst van onderwijzen. Doch de verpligting tot het bijwonen van het bedoelde collegie ter verkrijging van het doctoraat in de letteren is in vergelijking met Art. 100 van het organieke besluit van 1815 zeer twijfelachtig; en de bepaling van Art. 2, dat bij de benoeming van leeraren aan de Gymnasiën de voorkeur zal worden gegeven aan hen, die "de meest voldoende ge-"tuigschriften der hoogleeraren inleveren aangaande het ge-"bruik door hen van de paedagogische opleiding gemaakt," is magteloos gebleven, reeds omdat de benoeming nergens van het Govermement alleen afhangt. Trouwens is de mogelijkheid tot het overleggen dier getuigschriften weldra vervallen: de lessen over de theorie van onderwijzen zijn spoedig gestaakt, en de praktische oefeningen in de kunst van onderwijzen hebben nimmer plaats gehad, mede ten gevolge van moejelijkheden van Bestuurders der Gymnasia in de akademiesteden over het openstellen van den toegang tot hunne scholen voor hoogleeraren en studenten. Dat dit gebrek nadeelig heeft gewerkt op de Gymnasiën behoeft geen uitvoerig betoog. Is het waar, dat zonder natuurlijken aanleg de bedrevenheid tot onderwijzen niet door oefening kan worden verkregen, en dat van den anderen kant velen zonder voorafgaande oefening, maar geholpen door de voorlichting van oudere ambtgenooten en door de herinnering aan

vroeger genoten onderwijs, hunne natuurlijke gave spoedig hebben weten te ontwikkelen, altijd verloopt er voor den jongen docent een tijdvak van proefnemingen en onzekerheid, langer of korter naar mate van zijne natuurlijke geschiktheid, meer of min nadeelig naar gelang van het getal en den aanleg der leerlingen, die het toeval hem in dien tijd ter vorming geeft. Verbetering is ook hier niet te hopen, zoo niet het Gouvernement zich meer dadelijken invloed op de Gymnasiën verschaft en den toegang daartoe voor aanstaande docenten openstelt. De zekerheid van praktische geschiktheid moet eene definitive benoeming voorafgaan, en het bijwonen van lessen op welingerigte Gymnasiën, alsmede het geven van onderwijs bij wijze van proefneming en onder toezigt van ervarene onderwijzers zoude daarom aan aanstaande docenten met goed gevolg als verpligting kunnen worden opgelegd.

Maar de geheele hier omschrevene staat van zaken wijst dringend op eene grooten, algemeenen maatregel. Wat boven in algemeene trekken geschetst is, betreft alleen die gebreken, waarvan het bestaan èn de verderfelijke invloed zich reeds bij eene algemeene beschouwing van het Gymnasiaal onderwijs openbaart, ook buiten onderzoek van staatswege naar de afzonderlijke inrigtingen. Hoe vele bijzonderheden, en van hoe gewigtigen aard, zouden door zulk een onderzoek niet worden aangetoond, tastbaar gemaakt, en ter verbetering aangewezen. Maar zulk een onderzoek bestaat thans niet meer. Het Koninklijk Besluit van 17 Julij 1849, N°. 94, heeft aan de beide Inspecteurs hun eervol ontslag toegekend en tevens de inspectie van rijkswege opgeheven. Die inspectie wenschen wij hersteld te zien, omdat wij daarvan veel verwachten, zelfs in de onderstelling die het Genootschap zich getroost, dat de hooge Regering raadzaam of noodzakelijk mogt oordeelen, den Inspecteur te beperken tot het uitspreken van zijn oordeel tegenover het departement van Binnenlandsche Zaken en de betrokkene inrigtingen, met of zonder publiciteit, zelfs in de onderstelling, waarvan straks meer gezegd zal worden, dat een groot aantal inrigtingen voor Gymnasiaal onderwijs aan zijnen invloed moesten vor-

den onttrokken. Ook dan kan eene doelmatig ingerigte inspectie, tevens adviserende bij het departement van Binnenlandsche zaken, uitgerust met zooveel wezenlijk gezag, als de Grondwet slechts eenigermate toelaat, en aan bekwame en krachtige handen toevertrouwd, eene ware behoefte voor het onderwijs en een noodzakelijk vereischte tot het invoeren van verbeteringen worden genoemd. Immers men verwachte niet, dat het openstellen eener vrije concurrentie de particulieren zal aansporen tot het oprigten van scholen beter dan de thans bestaande openbare inrigtingen, dat de betere toestand dier inrigtingen dan, ook zonder inspectie, tot verbeteringen van aanbelang in de openbare scholen zoude aanleiding geven. De zoogenaamde particuliere Instituten, wier waarde als instelliugen van opvoeding hier in het midden kan worden gelaten, zijn niet bij magte, voor het eigenlijk onderwijs de betere Gymnasia te evenaren. Immers zelfs de meest bloeijende, meest uitgebreide, sedert jaren bestaande Gymnasia vorderen van de steden waar zij gevestigd zijn opofferingen welke geen particulier zich zou willen getroosten, en terwijl de vrije concurrentie slechts dáár hare verrasssende uitkomsten toont, waar intrinsieke verbetering en materieel voordeel als oorzaak en gevolg gepaard gaan, ware het zelfbegoocheling zich te ontveinzen, dat de beste school slechts zelden de meest populaire, de meest winstgevende is; al te dikwijls worden die inrigtingen het meest gezocht, waar des onderwijzers overtuiging tegenover den wensch der ouders te weinig invloed op den gang van het onderwijs heeft, vooral die, waar eene laakbare inschikkelijkheid omtrent de leerlingen word in acht genomen, niet zoo dat hunne vrije ontwikkeling geeerbiedigd wordt, en de onderwijzer hen, schoon meer uit de verte, schoon minder dadelijk, toch met even vaste hand bestuurt, maar hoofdzakelijk omdat men niet niet in staat is, zelfs onredelijke wenschen, zelfs ongeoorloofden tegenstand der leerlingen te overwinnen.

Openbare en particuliere inrigtingen van Gymnasiaal onderwijs hebben van zulk eene inspectie zeer veel goeds te verwachten. Al ware het alleen om telkens deze bijzonderheid

als goed, eene andere als schadelijk aan te wijzen, om hetgeen waardoor de eene school zich gunstig onderscheidt voortdurend en met het noodige gezag ook op anderen aan te bevelen, om door bekendheid met het onderwijzend personeel, en met de bijzonderheden en den dagelijkschen gang van het onderwijs, voldoende inlichtingen aan het departement uan Binnenlandsche Zaken te kunnen geven bij het nemen van maatregelen, het doen van benoemingen, het zamenstellen der regeringsverslagen aan de Staten-generaal, om door dikwijls herhaalde bezoeken de aangestelde onderwijzers gedurig werkzaam te houden en te helpen verhinderen, dat *routine* insluipe waar gestadige verbetering moet gevonden worden, reeds dan zou zulk eene instelling aanbevolen moeten worden. Maar zij kan meer doen. Zoo noodig het is, dat de keus der leerboeken op de Gymnasia afhange van den vrijen wil der docenten, zoo noodig is het dat dit oordeel worde voorgelicht, en daar van daan heeft het reglement van 20 April 1816 eenige leerboeken uitdrukkelijk aanbevolen en bijna verpligtend gemaakt, eene verpligting, welke thans mag gerekend worden lang vervallen te zijn. Maar het zou nuttig wezen, dat zulk eene aanbeveling van de rijksinspectie uitging, mits niet ter navolging verpligtend, mits dikwerf herhaald, mits voldoende gemotiveerd. Geen docent worde ten aanzien zijner keuze in 't minst bemoeijelijkt, ieder voere in, wat hem deugdelijk toeschijnt, maar geve jaarlijks op wat hij in deze verrigt geeft: en dan zou voorzeker eene beoordeeling der in gebruik zijnde of komende leerboeken van wege de rijksinspectie eenen grooten invloed ten gunste van voortdurende verbetering uitoefenen. Wel gaat deze taak de krachten van eenen enkelen verre te boven, maar ook deze moeijelijkheid behoort niet tot het onderwijs in engeren zin, en zal daarom door ons in een later gedeelte van dit adres worden besproken.

Eene voorname reden tot ons verzoek en ook eene reden tot hoop, dat de hooge Regering het zal willen toestaan, is gelegen in den vermoedelijken grond tot opheffing der inspectie. Immers weinige maanden vóór het nemen van dien maatregel, den 13den November 1848, heeft de Raad der

tijdelijke Ministers die opheffing als bezuinigingsmaatregel aan Zijne Majesteit den Koning aanbevolen, (hoofdstuk V, afdeeling IV, artikel 1): de beide Inspecteuren konden worden gemist, *immers zoolang het Staatsexamen tot toelating der studenten aan de Hoogescholen zal worden behouden.* Daarin ligt reeds opgesloten, dat de rijksinspectie niet wel kan worden gemist, zoolang het bedoelde staatsexamen afgeschaft blijft, en die overweging is dus van hoog belang aangaande den tegenwoordigen staat van zaken. Evenwel kunnen daaruit twee algemeene opmerkingen voortvloeijen, welke hier behandeld moeten worden.

In de eerste plaats kan bij Uwe Excellentie de vraag oprijzen, of het Genootschap, zich hier voornamelijk op het standpunt van het onderwijs stellende, de andere belangen waarover de staatszorg zich uitstrekt, en de beweegredenen van anderen aard, welke op de regeling der onderwijszaken invloed uitoefenen, of het de juridische, politieke, finantiële quaestiën hieromtrent genoeg in het oog gehouden heeft?

Het Genootschap heeft gemeend, meer uitdrukkelijk te moeten spreken, meer aandrang te moeten gebruiken omtrent die vraagstukken, waar het zich, als zoodanig, deskundig, mag rekenen. Het bestaat uit onderwijzers, en mag dus omtrent punten van onderwijs stelliger spreken, maar moet voor het overige zijn gevoelen aan die van financiers en juristen ondergeschikt rekenen, en nog in een ander opzigt dan omtrent het eigenlijk onderwijs de eindbeslissing van uwe Excellentie afwachten. Niettemin heeft het ook op die verder verwijderde onderwerpen zijne aandacht gevestigd, en rekent zich jegens Uwe Excellentie verpligt, bij het indienen van dit adres daarvan te doen blijken. Ten volle erkennen wij, dat zulke overwegingen groote beletselen kunnen aanwijzen voor onzen wensch tot verandering der Gymnasia in rijksinstellingen en tot verbetering in den materiëlen toestand van een groot aantal onderwijzers; maar daarentegen schijnt het ons betrekkelijk ligt te bewerken, dat het regt op pensioen ook tot de docenten worde uitgestrekt, gelijk het voor rijksambtenaren bestaat, om de Gymnasia in onze akademiesteden te openen voor hetgeen tot praktische opleiding der aan-

staande onderwijzers zal worden gevorderd. Zelfs kunnen wij ons de kosten eener goede rijksinspectie, al werd zij op ruime schaal ingerigt, niet als een overwegend bezwaar daartegen voorstellen: wij betwijfelen geen oogenblik, dat de invoering van zulk eene inspectie, geheel in het algemeen genomen, afdoende gewettigd wordt door het grondwettig toezigt van den Staat op het onderwijs. In bijzonderheden daarentegen schorten wij ons oordeel op over hetgeen de letter der Grondwet toelaat, over den wil, de bedoeling, den wensch des Grondwetgevers, de discussiën omtrent de herziening der Grondwet, en den invloed, die daaraan moet worden toegekend, omtrent de organisatie van de inspectie, wanneer die niet geheel aan één persoon mogt worden toevertrouwd, de magt, aan het inspecterend personeel op te dragen, den invloed der inspectie op het personeel der docenten, de wijze van schoolbezoek, waarop het best een wettig werkend toezigt met behoud der zoo noodige vrijheid kan worden ingevoerd, de stelling des Inspecteurs in den Staat, zijne verhouding tot Uwe Excellentie en tot de geheele afdeeling van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken voor onderwijs, kunsten en wetenschappen, de allergewigtigste vraag naar den omvang van den werkkring der inspectie, over welke inrigtingen van onderwijs zij moet worden uitgestrekt, vooral in hoeverre zij kan worden in werking gebragt ten aanzien van die inrigtingen, welke naauwer verbonden zijn aan de belangen van eene groote godsdienstige gezindte, de tweede in aantal van ledematen in ons vaderland. Waar de grens te trekken is tusschen Katholieke Seminaria of voorbereidende Seminaria en eigenlijk gezegde Gymnasiën, welke de eigenlijke kenteekenen van beide zijn, of het mogelijk en raadzaam is ook gene aan eene inspectie te onderwerpen, en mogt dit niet op dezelfde wijze mogelijk zijn, op welke voor alle partijen billijke manier eene uitzondering kan worden gemaakt, al die vragen zijn van hoog belang, maar redenen buiten het onderwijs oefenen daarop eenen overwegenden druk uit. Zoo moeten wij ons dan ook omtrent den vorm, waarin de bedoelde maatregelen door Uwe Excellentie zouden worden genomen, voor 's hands tot den

enkelen wensch beperken, dat die invoering *zoo spoedig mogelijk* plaats hebbe, dat de maatregelen *zoo blijvend mogelijk* worden vastgesteld, zonder voor het oogenblik de vele overwegingen te uiten, welke als gevolgen van dien wensch en als aanleiding daartoe ook bij ons bestaan, vooral ten opzigte van het laatste, gewigtige onderwerp van ons verzoek, waartoe mede de andere algemeene opmerking van straks leiden zal.

Zij is deze. Aannemende dat het bedoelde staatsexamen eerlang zal worden hersteld, zou toch het gemis der rijksinspectie welligt minder levendig worden gevoeld, maar hare invoering even gunstig werken. Immers de werking van beide maatregelen is geheel verschillend. De inspectie moet strekken, om de de deugdelijkheid der scholen te bevorderen, waarbij de vatbaarheid en de goede wil van ieder leerling in het bijzonder slechts in zeer ondergeschikte aanmerking komen. Het staatsexamen daarentegen dient als noodzakelijk middel, om de Akademische graden ontoegankelijk te houden voor onkundigen, zoolang ze dat blijven, ook dan, wanneer zij op eene goede inrigting in de gelegenheid geweest zijn, doelmatig onderwijs te genieten, wat waarlijk niet ter verontschuldiging strekken mag. Maar het staatsexamen kan de rijksinspectie op haar terrein niet vervangen. Mogt dit punt ook vroeger de aandacht niet hebben getrokken, de ondervinding der jaren 1850 en 1851 heeft het uitgemaakt. Toen bleek, dat het gedeelte van het staatsexamen, wat in die jaren is blijven bestaan en tot vervanging der inspectie moest dienen, aan die bedoeling slechts in geheel onbeduidende mate voldeed, dat de kracht en het wezen van dat examen in het afwijzen van onkundigen bestaat, dat daarin zijne gunstige werking gelegen is, en het kan dus in dit opzigt met de inspectie hand in hand gaan, terwijl die bepalingen, waardoor het de plaats der inspectie zou hebben vervangen, geheel krachteloos zijn en te regt door niemand worden terug gewenscht.

Krachtig en heilzaam daarentegen werkt een staatsexamen ter admissie aan de Hoogescholen in het andere alleen gewigtige opzigt; krachtig is onze wensch, het op nieuw te zien ingevoerd, met toepassing van die verbeteringen, waar-

van de noodzakelijkheid door de ondervinding is gebleken, en van dezen maatregel vooral beloven wij ons heil, terwijl zijn gemis op al het bovengenoemde schadelijk zou terugwerken. Immers deze maatregel, alleen van al de aanbevolenen, houdt het publiek in hooge mate gespannen, men pleegt aan de waarschijnlijkheid dat hij weder ingevoerd wordt het uitzigt op radicale verbetering van het hooger onderwijs te toetsen, als van den eenigen die beproefd is, en aanvankelijk wel nog onvolledige, maar toch gewigtige verbetering ten gevolge heeft gehad, en na wiens afschaffing de nadeelen van den tegenwoordigen staat van zaken nog duidelijker, nog minder dragelijk zijn geworden. Reeds jaren lang, sedert 1828, was de wensch naar dien maatregel blijkbaar uit de handelingen der Regering en uit de uitvoerige verslagen der beide Staatscommissiën; reeds meermalen, sedert hij het eerst genomen werd, en laatstelijk nog betrekkelijk kort geleden, hebben Uwe Excellentie en hare voorgangers omtrent dit onderwerp besluiten aan Zijne Majesteit den Koning voorgedragen, zelfs is de onderstelling niet gewaagd, dat dit punt ook thans bij Uwe Excellentie in voortdurende overweging blijft: alle handelingen der Regering zijn in denzelfden zin genomen, behalve in een enkel tijdvak, en toen is eene tegenovergestelde handelwijs door de nadeeligste werking gevolgd, die maatregel, eindelijk, waarborgt alleen eene krachtige verbinding tusschen het Gymnasiaal en het Akademisch Onderwijs, zonder welke het eene doelloos wordt, en het andere onvruchtbaar. Dit begreep ook Uwe Excellentie bij het overwegen van den staat van zaken in het vorig jaar. Vijf jaren lang had het staatsexamen, schoon nog onvolkomen ingerigt, allerheilzaamst gewerkt; het was in 1850 zoo zeer ontzenuwd, de gevolgen daarvan waren zoo nadeelig geweest, dat de geheele opheffing in 1852 het kwaad naauwelijks verergerde en als iets onverschilligs mogt worden beschouwd. In het vorig jaar mogt de tijd tot afdoende verbetering te kort worden genoemd, het kwaad moest onmiddelijk worden gestuit, wilde de Regering het Akademisch Onderwijs niet te gronde zien gaan. Zoo werd dan een maatregel, de eenige wel is waar, die voor dadelijke toepas-

sing vatbaar was, maar dan toch een tijdelijk, door den drang der omstandigheden geboren redmiddel aangewend, het Koninklijk Besluit van 4 Augustus 1853, N°. 31, werd genomen, terwijl *welligt* een verbeterd staatsexamen de voorkeur zou hebben verdiend. Het Genootschap waardeert en eerbiedigt bovenstaand oordeel van Uwe Excellentie, maar kan niet deelen in den daarbij uitgedrukten twijfel aan de meerdere doelmatigheid van een verbeterd staatsexamen. De maatregel van Uwe Excellentie bedoelde herstel van den toestand van vóór 1845, het regt van promotie voor de Gymnasia en een admissie-examen bij de litterarische faculteiten voor de zoogenaamde privatim docti, meer eigenlijk voor al degenen, welke niet van eene openbare inrigting voor Gymnasiaal onderwijs gepromoveerd waren; tevens werd de wering van sommige misbruiken bedoeld. Echter werd niet eens de toestand van vóór 1845 hersteld, en die toestand zelf was toen veel ongunstiger dan die van menig ander onderwerp van staatszorg, zou thans nog meer afsteken bij de alom blijkbare ontwikkeling ook van ons volk in bijkans ieder opzigt. Maar voorzeker geheel tegen de bedoeling van Uwe Excellentie is een een nieuw, allerschadelijkst misbruik ingeslopen. Het was een billijk verlangen, dat ook die weinigen, welke de lessen aan onze Hoogescholen wilden bijwonen zonder naar Akademische graden te dingen, dit volgens hun regt en niet uit gunst zouden kunnen doen. Uwe Excellentie heeft daarin willen voorzien door de inschrijving *in albo academico* voor ieder open te stellen, en de genoemde vereischten alleen van diegenen te vorderen, welke naar de Akademische graden willen dingen. Daarvan wordt misbruik gemaakt, en op die wijze de maatregel grootelijks ontdoken. De inschrijving heeft aanvankelijk plaats, zooals van 1850 tot 1853; het admissie-examen wordt als ware het geïgnoreerd, het wordt maanden lang uitgesteld, eindelijk met meer of minder gunstig gevolg afgelegd, waarbij nog de onvolledige uitvoering komt: maar de ingeschrevene wordt zelfs vóór het afleggen van 't admissie-examen door iedereen als student erkend, en de vrij geruime tijd welke aan dat afleggen voorafgaat, wordt nu vervuld door een bont mengsel van gym-

nasiale, propaedeutische en eigenlijke vakstudie — voor zoover hij aan studie gewijd wordt. Het doel van Uwe Excellentie zou beter bereikt zijn, dit misbruik althans ware uitgesloten geweest, zoo in der daad het regt tot vrij bezoeken der collegies werd gewaarborgd, maar niemand ingeschreven, niemand student werd die niet aan de gestelde voorwaarden had voldaan. Thans evenwel, terwijl ook het promoveren der Gymnasiën weder gebragt is onder dezelfde, zoo dikwerf veroordeelde regeling als reeds vóór 1845, als reeds vóór 1828, heeft het Koninklijk Besluit van 4 Augustus 1853 niet belet, dat hoofdzakelijk dezelfde toestand eener geheele teugelloosheid is teruggekeerd, die even dikwerf, die overtuigend en krachtig is veroordeeld, en door niemand krachtiger en meer naar waarheid, dan door Uwe Excellentie zelve in de straks aangehaalde woorden.

Maar al ware de toestand van het Gymnasiaal en Akademisch Onderwijs op dit oogenblik gunstiger, altijd blijft de invoering van een doelmatig staatsexamen eene levensquaestie voor het onderwijs. Vele redenen maken het wenschelijk, te omschrijven, wat onder een doelmatig staatsexamen moet worden verstaan, en wanneer het Genootschap zich ook, voor het oogenblik, vergenoegen kan met de omschrijving zoo als die te vinden is in het ontwerp van wet en memorie van toelichting der Staats-Commissie voor het Hooger Onderwijs van 1849 (art. 87, 88, 112 en 115 tot 121 ingesloten, en bladzijde 161, 170 tot 173, zie vooral ook bladzijde 19 tot 21), alleen zoo noodig gewijzigd, omdat de Akademische propaedeutica voor de wiskunde is blijven bestaan, dan ontveinst het zich niet, dat het nadere bepalingen wenscht, hoe en waarover geexamineerd moet worden. Zonder voor als nog daaromtrent bepaalde uitspraak te doen, zal de wenschelijkheid niet ligt worden ontkend van het benoemen eener examinerende commissie op zoodanigen voet, dat zij de noodige ondervinding in deze kunne verkrijgen, en toch, door langzame afwisseling van leden, voor het veld winnen der *routine* behoed worde; van het geven van waarborgen aan het publiek omtrent de billijkheid en onpartijdigheid der wijze van examineren; van het bestaan eener

ministriële instructie ter naauwkeurige regeling van al hetgeen niet geheel tot het wetenschappelijk deel van den werkkring der commissie behoort, terwijl haar, omtrent al het zuiver wetenschappelijke, geheele vrijheid worde gelaten, alleen onder voorwaarde, dat een reglement van orde hare zamenwenwerking tot het beoogde doel verzekere, en dat het publiek of ten minste de hooge Regering volledige opening van de handelingen der commissie ontvange; van de beperking der vakken van onderwijs tot de allernoodzakelijkste, en daarentegen van de strikte handhaving van het beginsel, dat de examinandi in alle vakken aan die geringe vereischten in der daad moeten voldoen. Alle deze punten zijn door de Staats-Commissie van 1849 niet aangestipt, en toch in dit alles moet voorzien worden, opdat het staatsexamen zelfs volgens de dáár voorgestelde regeling zijne geheele gunstige werking kan hebben. Vooral evenwel is het noodig, dat allen, aan welke inrigtingen ook onderwezen, aan hetzelfde admissie-examen worden onderworpen, vooral, de ondervinding van het laatste jaar heeft dit aangetoond, is het noodig dat de inschrijving zelve aan de Akademies van het gunstig afleggen van dat examen en van niets anders worde afhankelijk gemaakt, want zonder die bepalingen mist zelfs het beste staatsexamen zijne noodzakelijke klem: zij zijn bij iederen vorm van admissie-examen noodig, ook indien de gissing waarheid mogt bevatten dat deze en andere gronden ook bij Uwe Excellentie zwaar wegen, en dat de redenen, waarom ondanks Uwe erkende welwillendheid nog zoo weinig verbetering in dezen heeft plaats gehad, minder in den wil of de overtuiging, dan in de beperkte magt van Uwe Excellentie moeten gezocht worden.

Maar bovenal is het noodig, dat voor goed worde uitgemaakt welke vakken en in welke mate ondersteld moeten worden aan den aankomenden student bekend te zijn, om het even hoe de admissie tot de Hoogescholen geregeld worde. In kracht van uitwerking lang niet vergelijkbaar met een werkelijk onderzoek van rijkswege naar het wezenlijk bestaan der bedoelde kundigheden bij de aanstaande studenten, is reeds het vaststellen van een algemeen beginsel omtrent den

trap van kunde, waarop de aanstaande studenten zich behooren te bevinden, tot de meest wenschelijke verbeteringen te rekenen. Zulk een beginsel bestaat thans niet, zelfs het Koninklijk Besluit van 1815 en het Reglement van 20 April 1816 zijn hier veel te onbepaald en veelal in onbruik geraakt, en de individuële gevoelens loopen verre uit een. Menigmaal gebeurde het onder de werking van het examen van 1845, dat de Staats-Commissie om gewigtige redenen jongelieden afwees, welke den Gymnasiaalcursus tot voldoening hunner onderwijzers hadden afgeloopen, en omgekeerd bestaan reeds nu voorbeelden, dat geadmitteerden bij eene faculteit evenwel door hunne eigene leermeesters onbekwaam werden geoordeeld, om zelfs in een geheel jaar tijds de noodige kennis te v rwerven, die zij naar het oordeel dier onderwijzers bij het einde van den Gymnasiaalcursus moesten bezitten. In een ander opzigt blijkt weder het gemis van een stelligen toets uit andere insgelijks nu reeds bestaande voorbeelden, dat leerlingen die door hunne onderwijzers werden gelijk gesteld, het admissie-examen bij verschillende faculteiten met verschillend gevolg hebben ondergaan. Het genootschap herinnert slechts met een enkel woord, hoe nadeelig zulk een wisselend oordeel, zulk een onzekere maatstaf moet werken, die nimmer met juistheid, nimmer billijk, nimmer consequent kan worden toegepast, die tot noodzakelijk gevolg moet hebben, dat ook bij eene veel meer voldoende regeling dan de tegenwoordige de hoog noodige teregtwijzing zelfs van de alleronbekwaamsten meer en meer tot de uitzonderingen zal behooren, en dat zoo al weder een toegang geopend is, waar anders alleen onbevoegden, onbekwamen zouden worden uitgesloten.

Gemakkelijk te beantwoorden is de vraag, welke die noodzakelijke maat van kennis moet wezen. Het is dezelfde, wier bestaan wij door het staatsexamen wenschen te doen constateren, dit kan niet beter dan door zulk een examen geschieden, en wij erkennen gaarne dat daaruit al weder de hooge wenschelijkheid der invoering van zulk een examen volgt. Ook kunnen wij de redenen, waarom zij niet plaats heeft, niet gissen, tenzij wij buiten het eigenlijk terrein van

het onderwijs treden, en dààr maken wij geene aanspraak er op, de zwarigheden beantwoord te hebben. De Gymnasiaal-docenten zijn geene staatslieden, geene regtsgeleerden, het overwinnen dezer moeijelijkheden moeten zij geheel aan Uwe Excellentie overlaten, zij kennen, als docenten, alleen het onderwijs; zij weten, dat het onderwijs aan hen toevertrouwd zou winnen indien het van rijkswege was ingesteld, indien de opleiding der docenten ook van de praktische zijde werd behartigd, indien de materiële toestand der onderwijzers werd verbeterd; dat het een geheel nieuw leven zou ontvangen door het stellen van een vasten maatstaf van kundigheden, door eene doelmatige rijksinspectie, vooral door een staats-examen; maar zij weten ook, dat zij van Uwe belangstelling en welwillendheid veel mogen verwachten. Het geheele nageslacht, wiens welzijn voor een zoo gewigtig deel van het onderwijs afhangt, reeds nu de onpartijdige deskundigen die hun oog op Uwe Excellentie gevestigd houden, zullen eerbiedig en bescheiden afwachten, maar ook beoordeelen, wat Uwe Excellentie zal beslissen.

9 September 1854.

Namens het Genootschap voornoemd,
D. J. VEEGENS, *President.*
E. J. KIEHL, *Secretaris.*

Voor copie conform,
DE SECRETARIS,
E. J. KIEHL.

BLADVULLING.

Het volgende curieuse program, waaromtrent wij volstrekt niets willen opmerken dan dat het vrij digt aan onzen tijd grenst, en in elk geval binnen onze landpalen thuis behoort, verdiene hier nog een eenvoudig plaatsje. Het is met groote letters, op behoorlijk gezegeld papier gedrukt, in den wijdschen vorm van een aanplakbiljet; waarvoor het ook zeker op alle leêge plekken in den omtrek moest dienen, om de

zaak des te meer bekend te doen worden — "*dans l'univers entier et dans mille autres lieux.*"

BERIGT.

J. WILKENIUS — REMUS, voormalig Koninklijk Professor in de Nederlanden onder het Oostenrijksch Bestuur, en tegenwoordig tijdelijk Rector te Tilburg, verwittigt het Publiek, dat hij op Maandag den 15 April 1822, zal beginnen den derden *cursus* der Latijnsche taal, verdeeld in 6 klassen. Door eene dertigjarige oefening en ondervinding den kortsten, besten en zekersten weg gevonden hebbende, om deze taal te leeren, maakt hij zich sterk, dat de Jongelingen, zelfs van een gering verstand, de 6 klassen in 4 jaren zullen eindigen, en indien zij eenen schranderen geest en een goed geheugen hebben, zullen zij dezelven in 3 jaren eindigen; niet dat zij alsdan een handvol slecht en afgesmaakt Keukenlatijn zullen weten, maar zij zullen deze taal lezen, spreken en schrijven, volgen den geest en de ware beteekenis der oude *Romeinen*, over de echtheid van elk woord SAMUEL PETISCUS, den oppersten Regter in deze zaak, te raden gaande; en om deze grondige kennis te bereiken, zal hij hun, gedurende den loop der 6 klassen, ten minste 20 der beste Latijnsche schrijvers leeren kennen, als: CICERO, CAESAR, LIVIUS, SALLUSTIUS, NEPOS, CURTIUS, PHAEDRUS, VIRGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS, enz., enz., welkers verscheiden stijl, geest en schoonheden hij zal uitleggen; en om de laatste hand aan deze grondige kennis te leggen, zal hij hun de grondregels der Grieksche taal leeren; en dewijl het niet genoeg is Latijn te weten om de hooge bedieningen uitteoefenen, tot dewelken de Studenten in de Maatschappij bestemd zijn, zoo zal hij hun ook onderrigten in de gronden der *Geometria*, *Arithmetica*, *Algebra*, *Cosmographia*, *Geographia*, Historie des Bijbels, de Grieksche en Romeinsche Historie en de Fransche taal, en dit alles zonder aan de Latijnsche taal te kort te doen; bovenal zal hij hun de goede zeden leeren en trachten nuttige en eerlijke lidmaten van den Staat te maken.

Er wordt geenen bepaalden prijs gesteld; Hij zal met de

Ouders en Voogden overeenkomen, en iedereen zal betalen volgens zijn vermogen; Hij zal ook aannemen en *gratis* onderwijzen eenige Jongelingen van geringen stand, voorzien zijnde van een Getuigschrift van hunnen Schoolmeester, dat zij een goed gedrag hebben, eenen schranderen geest bezitten en grooten voortgang beloven; en indien hunne Ouders de noodige Boeken niet kunnen koopen, zal hij hun dezelve aanschaffen. Eindelijk zal Hij in bijzondere uren, buiten de School, de *logica* leeren aan degenen, die de 6 scholen geeindigd hebbende, zich bestemmen tot de Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid of Geneeskunde. —

(Onder staat: Ter Boekdrukkerij van H. PALIER & ZOON, te *'s Hertogenbosch*).

E.

In den considerans van het Placaat van de Staten van Holland, waarbij de schoolorde van 1625 wordt vastgesteld, zeggen de Staten dat zij langen tijd vernomen hebben "de groote disordre die tot noch toe ghehouden is in de Latijnsche schoolen van hare voorschreve Provincie, daerinne elcken Rector formeerde de Classen, ende leerde sulcke Boecken, als hem goet dochte, ofte immers in die schoole ghebruyckelijck was: Ende als de jonge Jeught ofte Discipulen daer naer tot een ander schoole werden ghebracht, daar andere Classen, Lessen ofte Boecken gheleert worden, dan weder van nieuws die mosten leeren, tot groote verachteringe vande Studien; ende dat arger was, komende inde Universiteyt, ende daer ommegaende, studerende ende disputerende met anderen, die andere fondamenten hadden gheleert, een seer groote discommoditeyt daer inne betoonden." Het waren deze bezwaren, die de Staten noopten om den Rector en den Senaat van de Universiteit te Leyden, de gedeputeerden van beide Synoden "ende diversche Rectoren uyt de meeste steden" van de Provincie te hooren, en eene uitvoerige schoolorde op hun advies in te voeren, (Gr. Placaatb. I. bl. 275). Is de staat van zaken na 200 jaren beter? Zoo neen, waarom nu niet even als toen, naar middelen omgezien?

